الحمد للہ والمنّت کہ کتاب لاجواب

بہار باران

شرح

گلستان سعدیؒ

از محقق بے مثال ملا غیاث الدین رامپوری

باہتمام

کیسری داس سیٹھ سپرنٹنڈنٹ

در مطبع منشی نولکشور لکھنؤ طبع گردید

۱۵۴۱

۵۹
۱۲-ھ

For More Books Madni Library Group Whatsapp +923139319528

https://archive.org/details/@madni_library

بہار باران

شرح

گلستان

تصنیف لطیف و تالیف منیف فاضل اجل محقق اکمل جناب مولوی غیاث الدین مرحوم مصنف غیاث اللغات

در مطبع نامی منشی نول کشور لکھنؤ

گزارش

یہ مطبع علم کی خدمت پر جس حد تک کمربستہ ہے اُسکا حال اہل نظر سے پوشیدہ نہین ہے بلا مبالغہ کہا جا سکتا ہے کہ یہ جس وقت سے قائم ہوا ہے۔ سیکڑون ایسی ایسی نادر او نایاب کتابین دُنیا کے سامنے پیش کردین جنکا وجود عدم کے برابر تھا۔ اور ہر قسم کی کتابون کا ذخیرہ ہروقت مُہتیا رہتا ہے۔ قیمت بھی بہ نسبت دوسرے مطبعون کے نہایت ارزان ہے۔ چنانچہ ذیل مین چند اسی قسم کی کتابون کے نام درج کیے جاتے ہین ورنہ اصل مین تو فہرست کلان مین تمام کتابون کے نام وغیرہ درج ہین۔ جو ہر شائق کو طلب کرنے پر بلا قیمت بھیجی جاتی ہے۔ جن کتب کی ضرورت ہو طلب فرمائیے۔

نام کتاب	قیمت	نام کتاب	قیمت
کتب اخلاق فارسی اہل سنت		شرح گلستان۔ از شیخ ولی محمد صاحب اکبرآبادی شارح مثنوی مولانا روم اس مین تصوف کے نکات کو خوب حل کیا ہے۔	۱۳
گلستان۔ جلی قلم کاغذ سفید گندہ محررہ منشی شمس الدین صاحب اعجاز رقم مرحوم	عہ/	گلستان مترجم۔ فارسی با ترجمہ اُردو	۲
گلستان مع فرہنگ۔ متوسط قلم۔ آخر مین مشکل معانی کی فرہنگ کاغذ حنائی و سفید	۲/	گلستان خُرد۔ فارسی۔	۵
گلستان با تصویر۔ کاغذ حنائی و سفید رسمی ۲۰/۲۶	۹/	تضمین گلستان سعدی منشی ہرگوپال صاحب تفتہ سکندر آبادی نے اس صفائی سے گلستان کے اشعار کو تضمین کیا ہے کہ سعدی اور تفتہ کے کلام مین فرق کرنا بھی دشوار ہے۔	/۷
گلستان مع فرہنگ۔ متوسط قلم رسمی محررہ منشی شمس الدین صاحب مرحوم	۴/		
گلستان محشی اُردو۔ اسپر طلبا کی آسانی کے لیے اُردو کے حواشی دیے گئے ہین۔	۱۴/	بہارستان جامی۔ اخلاق و نصائح مین قابل قدر کتاب ہے از مولانا جامی۔	/۵

Islami Books Quran & Madni Ittar Ameen Pur Bazar House Faisalabad

https://archive.org/details/@madni_library

کتابخانه مجلس

بسم الله الرحمن الرحیم

گلچینی گلستان حمد سبحان نه یارای بیان بیان انسان سراپا نسیان و ثمر افشانی محامد بستان محامد رحمن
نه اندازهٔ دست زبان آدم ضعیف البنیان آسان عارفان معروف در دعوے معرفتش بمقولهٔ
ما عرفناک حق معرفتک قائل و شهسواران ساحت ثنا در میدانے ستایش بمنتهای اعتراف لا احصی
مائل پس همان بهتر که ازین وادی عنان بر تابد و بصحرای نعت سرور انبیا شتابد حبذا جناب سید الکونین
نبی الحرمین رسول الثقلین جد الحسن و الحسین بشیر و نذیر سراج منیر صاحب البرهان حبیب الرحمن فصیح اللسان
مظهر الجنان الصلوٰة والسلام علیه و علی آله و اهل بیته و صحبه و اتباعه المهتدین بر ضمیر منیر صاحبان
انصاف و خاطر خطیر عدالت منشان عدیم الاعتساف مخفی و محتجب نماند که این کمترین طلبا
نقص گزین محمد غیاث الدین متوطن بلدهٔ فاخره رام پور متعلق سرکار سنبهل مضافات صوبهٔ دهلی چون
از تالیف شرح سکندرنامه و ترتیب غیاث اللغات و تدوین شرح قصائد بدر چاچ فراغت یافت
اکثر از احباب کثیر الاعتقاد و قلیل الاستعداد خصوصاً فرزند ارجمند محمد قمر الدین رفع الله قدره دست
اصرار بدامن این خاکسار زدند که گلستان حضرت شیخ مصلح الدین سعدی شیرازی رحمة الله علیه که مجمع البحرین
فارسی و تازی است و فصاحت عبارت بلیغش از فقرات سجع در جان نوازی حکایات رنگین بمصابیح
کم تلخ بسیار شیرین در کار سازی است اگرچه شروح بسیار دارد و دیگر شارحان فضائل پناه بموجب المرء
یقیس علی نفسه همه عالم را عالم پنداشته به تشریح اکثر مقامات واجب البیان نه پرداخته اند یا بدیشه
تکلیف از ترجیح دیگران پهلوتهی ساخته اند و اگر بجائی متوجه شده اند از حتی کلام کلموا الناس ک

علی قدر عقولهم اعراض نموده بتقریر فاضلانه که دال بر علو پایهٔ فضیلت باشد کم استعدادان را
افادهٔ تمام نه فرموده اند و معهذا النسخهٔ مذکور از تصرفات ناسخان کم مایه از پایهٔ فسخ بدرجهٔ مسخ رسیده
درین صورت انسب بل ضرور آنست که شرح حل المتن بفصاحت متمام و تفصیل تمام تالیف
باید ساخت هرچند این ضعیف البنیان عذر نمود که مرا با وجود نحافت وجود سه چهار مرض موجود
و در روز از تلاش معاش رهیبو و فرصت ساعتی مفقود و در شب از کثرت احیای شفقت قعود مجرد
زاغ عشائی محمود و اوهے بجود متاع تاب و طاقت تاراج کرده جنود نوم در ربوده و از عدم دستیابی
کتب محتاج الیه اندیشهٔ مطاعن حسود دلپس چگونه تعهد آن تواند شد لیکن عزیزان ذوده لبشوق حصول
مقصود نتیجهٔ استبداد از دامن این غم فرسوده باز نداشتند ناچار بسم الله مجریها و مرسیها ان ربی
لغفور رحیم گویان جاریهٔ عزم بحر این کار شکرف روان ساختم و چون در مدت چهل سال ذوق
تحقیق این نسخهٔ نامی که گلستان فیض است بدرجهٔ کمال داشت لهذا شرح سرور الله آبادی
و خیابان شرح سراج الدین علیخان آرزو و شکرستان شرح ملا محمد سعد و بهارستان شرح عبد الغنی
و شرح عبد الرسول و شرح عطاء الله لاهوری و بهار عجم شرح مولوی عبد الحی عرف عادل و شرح
عربی سروری کاشانی و شرح ملی محمد مرشد آبادی و ما ورای آنها چند متون نامور را بسیر و مطالعه نموده
فائده برداشتم و بقطع مسافت یک صد و دو کروه بلکهنو رسیده لهذا نسخهٔ صحیحه کاشف دقائق علوم و واقف
حقائق مخصوص و مفهوم مولوی محمد مخدوم مرحوم که در سنه هفت صد و پنجاه و سه هجری در بلدهٔ کرمان مکتوب
شده انتخاب اکثر نسخ صحیحه و مطبوعه نمودم چنانچه درین شرح اکثر بلفظ مخدومی اشارت بدان رفته
از بسکه درین شرح رعایت ذهن کم استعدادان منظور است از اوان مقاصد ضروری سهل نما که شارحان
نپرداخته اند به بسط تمام ادا نمودم و بمتانت عبارت و تکلف تقریر که شعر بحث پایه و کثرت شارح
باشد کار نفرمودم و در ایضاح مطالب کتاب خصوصاً در تراکیب مختصره عبارات عربیه بعض توضیحات
راکه بصاحبان استعداد محض زاید نماید و مبتدیان کم مایه را نهایت مفید افتد بیجا بیانه ثبت نمودم و تمامی
اشعار عربی و بعض ابیات فارسی را که در بادی الرای مشتبه بعدم موزونی بوده بطبائع مطبوع نمی افتادند
بر قواعد عروض باظهار وزن آنها پرداختم بر صنعان حق دوست که حق داد بدست او نه پوشیده نماند
که این عدیم الفرصت بر تشتت بال حالتی دارد که بکمال بیان نگنجد و بقرطاس تبیانی بر نمے سنجد

For More Books Madni Library Group Whatsapp +923139319528

https://archive.org/details/@madni_library

محو نگذرد کہ فوج فوج تفکرات گوناگون بلسان سحاب متراکم پیرامون قلعہ خاطر فراگیرد و لحظہ
بر نیاید کہ جوق جوق غموم بوقلمون برنگ غمام مزدحم بر حوالی حصار باطن چقپلش خاید پس درچنین
حالت بی حلاوت بزالی متکفل سخن بودن دشوار است تا بظرف مبتدن ہزار تہتمن چہ رسد
چشمداشت کہ بر یکسو ہزار سودای آئین ضعیف نظر فرمودہ اگر بغتنا خطا و خلل و صد سہو و زلل
ملحوظ شود معذور داشتہ اغماض فرمایند و بسبیل اصلاح بطریق جرح فارس کلک با فراس تامل
روان نمایند ان اللہ لا یضیع اجر المحسنین و از بسکہ بامطار غیوم این شرح پر فرح حضرت شاخ
و برگ الفاظ گلستان و ابتسام ازہار و انوار معانی آن چنستان متصور است لہذا باسم بہار باران
موسومش ساختم واللہ المعز و بحسن القول قولہ منت مر خدای را عزوجل کہ طاعتش موجب قربت ست
ش منت دو معنی دارد اول آنکہ احسان خود کسی را یاد دادن بجہت اثبات بزرگی خود دوم احسان
کسی را اقرار نمودن بجہت فروتنی خود و بزرگی او این ہر دو معنی درینجا مناسب و لفظ مر برای تخصیص
و ہم افادہ معنی لام میکنند کہ در عربی بمعنی برای باشد و آنچہ در بعض نسخ قدیمہ لفظ مر یافتہ نمے شود
بہتر نیست چراکہ درینجا معنی تخصیص ضرور در کار است مخفی نماند کہ حمد الہی بلفظ منت مستحسن است
بہ نسبت دیگر الفاظ چراکہ حق تعالیٰ در کلام مجید بمضمون این آیت بل اللہ یمن علیکم اثبات منت
برای خود مختص فرمودہ لہذا باتباع ہمین آیت شروع حمد بلفظ منت کردہ شد و یا در لفظ خدای
توصیفی ست و این را یای اشارت و یای ایمائی نیز گویند کاف بیانیہ برای صلہ بعد آن آید خواہ
متصل خواہ بفاصلہ چنانچہ درینجا عزوجل بفتح اول و زای معجمہ مشدد مفتوح واو عاطفہ و فتح جیم
و لام مشدد مفتوح ہر دو صیغہ ماضی است بمعنی غالب شد و بزرگ شد و این ماضی برای
دوام است یعنی غالب و بزرگ است ہمیشہ و چون اسم الہی بدون تعظیم و تکریم آوردن از آئین ادب
دور است لہذا عزوجل بسبیل جملہ معترضہ ثنائیہ واقع شدہ و در معنی فقرہ دخل ندارد و طاعت فرمانبرداری
مجازاً بمعنی عبادت و ضمیر شین راجع بخدا موجب بکسر جیم بمعنی لازم کنندہ مجازاً بمعنی سبب و موجب را
بکسر آخر باید خواند چراکہ مضاف است قربت نزدیکی طاعت را موجب قربت گفتن باشارت این
آیت است واسجد واقترب حاصل آنکہ دعوی احسان خود نمودن خاص بخدای عزوجل را زیباست
چنین خدا کہ عبادت او سبب تقرب اوست چراکہ نعمتہای او از حد شمار بیرون ست بخلاف دیگران

کہ در حقیقت نعمتہای دیگران نیز در آخر بباری تعالیٰ راجع ست قولہ و بشکر اندرش مزید نعمت ش مخفی نماند
بعد اسیکہ باء ظرفیت بر وی واقع شدہ باشد لفظ در یا اندر یا بر در آید زائد باشد برای فصاحت
یا وزن شعر و نزد بعضے بالعکس مزید درینجا مصدر میمی ست بمعنی افزونی و مضاف ست بسوی نعمت
و لفظ است چون در اخیر فقرہ اول واقع میشود در آخر فقرہ ثانی محذوف داشتن فصاحت است
و مضمون این فقرہ بموجب این آیت ست لئن شکرتم لازیدنکم یعنی اگر شکر کنید بر نعمتہای من
ہر آئینہ افزون کنم بر شما نعمت را قولہ ہر نفسے کہ فرو میرود ممد حیات است و چون بر مے آید
مفرح ذات پس در ہر نفسے دو نعمت موجود و بر ہر نعمتے شکرے واجب ش نفس بفتحتین دم ممد بضم
میم و کسر میم ثانی و تشدید دال کہ بکسر اضافت مکسور است بمعنی درازی دہندہ و مدد کنندہ مفرح بضم میم
و فتح فا و کسر راء مشدد و کسر حاء مہملہ کہ باضافت است بمعنی شاد کنندہ و ذات بمعنی ہستی فائدہ مخفی نماند
کہ ہر دم بدو حرکت یعنی فرو رفتن و بالا بر آمدن تمام میشود برای آنکہ چون مزاج قلب و روح نہایت گرم
است اگر اصلاح حرارتش نشود حیات بر حیوان عند العقل بس دشوار لہذا بحرکت انبساطی
کہ کشش و شرائین برای جذب نسیم بسوی بیرون جہند ہوای سرد بال میرسد و بحرکت
انقباضی کہ کشش و شرائین بسوی اندرون جہند ہوای گرم دودناک از دل بیرون مے رود
حرکت فرو رفتن ممد حیات ازان ست کہ بنای عمر بر شمار انفاس خارجیہ است فرو رفتن نفس
بمنزلہ ذخیرہ کردن و جمع نمودن است و بر آمدن از قبیل خرچ چہ در یک روز و شب بہای
انسان بست و چہار ہزار انفاس مقرر است اگر انسان دم را فرو بردہ حبس کند ہر قدر کہ درین درنگ
کشد ہمان قدر حیات او دراز گردد چنانچہ مردم در حابسان نفس درازی عمر مشاہدہ کردہ اند
و حرکت بر آمدن مفرح ذات ازان است کہ چون حبس نفسی در قلب خیلی تنگی و بے آرامی پیدا می کند
بالضرور بر آمدن آن بسبب دفع بخار فرحتی می بخشد و بعضے اختلاف کردہ اند کہ بفرو رفتن ہوای سرد
بدل مے رسد موجب تقویت روح شدہ ممد حیات مے گردد و بحرکت بر آمدن ہوای گرم
دودناک از دل بیرون می رود و باعث تفریح ذات مے شود پس در یک نفس دو نعمت ثابت
گشت موجود یافتہ شدہ و در ہر دو لفظ نفسے یای تنکیر است و در لفظ نفسے و شکرے یای وحدت است
واجب و لازم و ضرور بمعنی عبادتے کہ ادائش چون فرض لازم باشد مگر منکر اعتقادش کافر نگردد بخلاف

Islami Books Quran & Madni Ittar Ameen Pur Bazar House Faisalabad

https://archive.org/details/@madni_library

فرض کہ منکر آن کافر گردد سوال شکر راکہ از قرآن ثابت ست واجب گفت فرض چرا نگفت
جواب گاہے از لفظ واجب فرض مراد باشد دوم آنکہ چون فرضیت شکر تعہد وادایش میان علماء مختلف
حتی کہ بعضے باستحباب آن قائل اند لہذا بوجوب قرار می یابد قولہ بیت از دست و زبان کہ برآید
کز عہدۂ شکرش بدر آید * ش دست بمعنی طاقت و قدرت و کاف کمایہ بمعنی کدام کس عہدہ بضم بمعنی
ذمہ و شکر لفظی ست کہ دلالت کند بر تعظیم منعم و ضمیر شین راجع بخدا و بتقدیر واو عاطفہ دست و زبان
دست بمعنی معروف باشد و درین صورت شکر بمعنی اصطلاحی عام باشد کہ سپاس ترجمہ آنست
یعنی پاس داشتن سہ چیز را بشکر و آن سہ دل و زبان و جوارح است پس شکر دل آنست کہ منعم
حقیقی را شناسد و شکر زبان آنکہ نعمتہاے حق تعالے اقرار کند و شکر جوارح یعنی اعضا آنست
کہ قوت آنہا را در رضای حق تعالیٰ صرف نماید چنانکہ شکر چشم بعبرت نظر کردن و شکر گوش استماع کلام خیر
و شکر دست چیزے دادن و کار محتاجان و بیدستان کردن و شکر پا بکار ضعیفان و سعد و ران رفتن و
علی ہذا القیاس و ہرگاہ ثابت گشت کہ بہر دم بر نعمت و رازی حیات و فرحت ذات دو بار شکر
باید گفت و سواے آن شکر چندین نعمتہاے دیگر کہ بعضے داخل بدن است و بعضے خارج از بدن
و ماورای آن توفیق شکر کردن ہم نعمتے ست بر آن ہم شکر دیگر باید کرد و بعد آن شکر توفیق ہم
مناسب آخر بہ تسلسل میکشد و تسلسل خود محال است و این بیت در بحر ہزج مسدس اخرب مکفوف
محذوف است و وزنش مفعول مفاعیل فعولن دو بار قولہ تعالیٰ اعملوا آل داؤد شکرا و قلیل من عبادی
الشکور سوال ازین آیت کہ بسبیل جملہ معترضہ آوردہ فائدہ چیست جواب براے سند وجوب
شکر ظاہرا این آیت قبل از فرد آوردہ باشد کہ از خطاے کاتبان سلف بعد از فرد واقع شدہ تا سند
و مسند بدون فاصلہ قریب بودی پس بہر تقدیر ربط آیت بعبارت مقدم بر بیت است وگرنہ بہ بیت
ربط متصور نیست در ابتداے این آیت لفظ قلنا محذوف ست ترجمہ یعنی گفتم عمل خیر کنید اے آل
داؤد براے سپاسداری و اندک اند از بندگان من سپاس گذار فائدہ مخفی نماند وقتیکہ امر بفعلے
کنند از ہمان فعل صیغۂ امر اشتقاق نمایند چنانچہ در طلب ضرب اضرب نہ افعل الضرب پس اختیار
اعملوا شکرا بجاے اشکروا براے آنست کہ اکثر مردم باعمال صالحہ مشغول بودند و شکر را از شمار
اعمال خارج انگاشتہ باداے شکر توجہ نمودند آنگہ فرمود بر اینکہ شکر ہم از جملہ اعمال صالحہ است

این عمل را چرا از دست میگذارید اعملوا صیغۂ جمع امر حاضر در آخر الف زائدہ براے علامت واو جمع
آل در اصل اہل بودہ بمعنی پیروان و لفظ یا کہ حرف ندا است بعد لفظ اعملوا محذوف است و آل منادی
ست کہ مضاف شدہ بسوے داؤد و لام آل را فتح ازین جہت است کہ در قاعدۂ نحو منادی
وقتیکہ مضاف میباشد آخرش اکثر فتحے یابد و چون داؤد علم یعنی نام عجمی غیر منصرف است ازین سبب
حرف آخرش نیز فتح یافت و شکرا مفعول بہ قلیل صفت مشبہ و خبر و من حرف جار و عباد بالکسر
جمع عبد مجرور و شکور بفتح صیغہ مبالغہ است و مبتدا و تقدیم خبر بر مبتدا براے حفظ روس
آیات قطعہ بالکسر در لغت پارہ چیزے و در اصطلاح شعراء دو بیت یا زیادہ کہ در ہر دو مصرع
بیت اول قافیہ نباشد بلکہ در آخر مصرعہ ہمہ بیت ہا قافیہ قطعہ بندہ ہمان بہ کہ ز تقصیر خویش *
عذر بدرگاہ خدا آورد * ش بہان بفتح اول یعنی بہترین بندہ ہمان ست یا چنین گفتہ شود کہ چون اداے
شکر الٰہی کما حقہ زائد از طاقت انسان ضعیف البنیان است پس بندہ را ہمان بہتر است کہ
از تقصیر خود بجناب الٰہی عذر و معذرت نماید و از و عفو خواہد قولہ ورنہ سزاوار خداوندیش کس نتواند
کہ بجا آورد * ش واگر چنین نکند یعنے عذر تقصیرات خود نخواہد درین صورت او را مناسب است
کہ ہر قدر کہ حق شکر اوست ادا نماید و این محال است چراکہ لائق نعمتہاے خداوندی او ہیچکس
شکر بجا آوردن نمے تواند چنانچہ حق سبحانہ و تعالیٰ خود فرمودہ است و ان تعدوا نعمۃ اللہ لا تحصوہا یعنی
اگر شمار کنید نعمتہاے پروردگار را ہرگز شمردن آن نمی توانید حاصل آنکہ درین باب سواے عذر چارہ
نیست و بعضے از شارحین مصرع ثانیہ را بدین نسق بلیغ نمودہ اند مصرع کس نتواند کہ بجا آورد قولہ باران رحمت
بیحسابش ہمہ را رسیدہ و خوان نعمت بیدریغش ہمہ جا کشیدہ * ش مصنف رحمۃ اللہ علیہ بعد فراغ تعداد
نعمتہاے بدنی از اینجا شروع نعمتہاے غیر بدنی کردہ و در نسخہ ہیچ مخدومی بلفظ فرا و لفظ الوان درین ہر دو
فقرہ نیست و حق بجانب اوست چراکہ عند الفکر از تقابل الفاظ و موزونی فقرتین خارج مے نماید
و فرا بمعنی بیش است و زائد ہم مے آید و الوان جمع لون بمعنے رنگا رنگ باران رحمت این اضافت
مشبہ بہ است بسوے مشبہ یعنی رحمت او کہ ہمچو باران است در افادۂ عام و ہمچنین پردۂ ناموس
می تواند کہ در پردۂ ناموس اضافت بیانی باشد سوال درین دو فقرہ رسیدہ و کشیدہ بلا لام
آوردہ شیخ سعدی چرا نیاورد جواب تا بظاہر فاعل این ہر دو فعل حق تعالیٰ نشود بجہت دلالت

For More Books Madni Library Group Whatsapp +923139319528

https://archive.org/details/@madni_library

براستغنا کہ صفت ذاتی حق تعالی است چہ طریقۂ کریمان است کہ ہنگام سخا بدست خود ندہند بلکہ
ملازمان بدین کار مامور شوند تا توہم خساست و بخل نشود بخلاف بخیلان کہ از راہ تنگدلی بدست خود دہند و در
فقرتین آیندہ کہ مفہوم آن عفو است ندرد و نبرد را متعدی آورد تا این افعال منسوب بحق تعالی شوند فافہم
انہ من الخفیات قولہ پردۂ ناموس بندگان بگناہ فاحش ندرد و وظیفۂ روزی خواران بخطاے منکر نبرد
ش آنچہ در بعض نسخ وپردہ بواو عاطفہ نوشتہ اند خطاست چراکہ بر فقرۂ اول از فقرتین واو نوشتن
از بلاغت نیست ناموس بمعنی ننگ و نام و آبرو و حرمت فاحش بکسر حاء از حد درگذرندہ یعنی بسیار
بد و گناہ موصوف و فاحش صفت آنست و یاء گناہی کہ در بعض نسخ آمدہ موافق محاورۂ قدماست
کہ در آخر موصوف یاء تنکیر زائد مے نوشتند تا از مرکب اضافی ممتاز باشد خطاست چراکہ حاجت تفرقہ
نیست و ہمچنین در لفظ خطاے کہ بہمزہ و یاء تنکیر است منکر بفتح کاف بمعنے بد و ناروا وظیفہ آنچہ
ہر روزہ کنند درینجا بمعنی قوت و روزینہ و آنچہ در نسخۂ مخدومی بعد روزی لفظ خواران مکتوب
ذکر کردہ اند فی الواقع چندان بآن حاجت نیست مگر در تساوی و تقابل الفاظ فقرتین خلل می افتد و آنچہ
نبرد و ندرد و تشدید مشدد کردہ اند تکلف است قطعہ ای کریمے کہ از خزانۂ غیب ٭ گبر و ترسا وظیفہ
خور داری ٭ دوستان را کجا کنی محروم ٭ تو کہ با دشمنان نظر داری ٭ ش اے بکسر اول و یاے
مجہول در فارسی حرف ندا و بالفتح در عربی یکے از حروف نداست و یاے کریمی را معروف براے خطاب
باید خواند چراکہ درین قطعہ سواے این خطاب چہار خطاب دیگر است درینجا ہم خطاب انسب می نماید
تا در یک بیت تخالف غیبت و خطاب نیفتد چون کاف بیانیہ مقتضی یاء مجہول توصیفی است لہذا
غایت مافی الباب آنکہ خوش لفظ چنان بعد لفظ اے محذوف باید انگاشت خزانہ بکسر است نہ بفتح
گبر آتش پرست ترسا بمعنی نصاری کہ عیسائی عبارت از آنست و لفظ خور بفتح خاے کہ بوے ضمۂ واو
رود او معدولہ دوستان کنایہ از اہل اسلام و دشمنان عبارت از کافران و آنچہ گفتہ کہ نظر داری اے
نظر پرورش داری نزد ما مغفرت قولہ فراش باد صبا را گفتہ تا فرش زمردین بگسترد و دایۂ ابر بہاری
را فرمودہ تا بنات نبات را در مہد زمین بپرورد ش فراش باد صبا و دایۂ ابر بہاری و بنات نبات و
مہد زمین و اطفال شاخ و کلاہ شگوفہ درین ہر شش جا اضافت مشبہ بہ است بسوے مشبہ
یعنی باد صبا کہ ہمچو فراش است و علی ہذا القیاس و اضافت باد بسوے صبا اضافت عام بسوے

خاص است و صبا باد شرقی را گویند چون این باد حار رطب است سبزہ از زمین و برگ از درختان
می رویاند و لفظ تا براے سرعت نتیجہ و ترتیب فائدہ و فرش زمردین کنایہ از سبزہ و گیاہ و فاعل
گفت و فرمود خداے تعالی و بہار نام اعتدال ربیعی است بنات بفتح باء موحدہ دختران فائدہ بنات
جمع سالم بنت است و بنت در اصل بنوۃ بود واو را برخلاف قیاس حذف کردند و نون را ساکن
ساختہ باء را کسرہ دادند بوقت جمع سالم کردن تاء را حذف کردہ الف و تاء براے جمعیت
آوردند و بجہت تدارک دور شدن خفتی کہ از سکون نون پیدا شدہ بود باء را بطرف اصل رجوع
کردہ باز فتح دادند و نبات بفتح نون سبزہ و درخت مہد گہوارہ کہ بہندی پالنہ گویند و بکسر ر و بضم باء
زائد براے تحسین کلام و بپرورد بکسر باء زائدہ ہر دو صیغۂ ماضی از آن ایراد کردہ کہ دال باشد
بر سرعت امتثال یعنی ہمین کہ حکم شد فورا مہیا کردند و کسانیکہ بصیغۂ مضارع خوانند خطاست چراکہ در
اخیر ہر چہار فقرہ آیندہ صیغہ ہاے ماضی را کار فرمودہ و آنچہ در نسخۂ مخدومی بگسترانند و بپرورانند
نوشتہ نیز نازیبا و مخفی نماند کہ بنات درینجا عبارت از سبزہ ہاے نو رستہ کہ از جہت تازگی
و خردی و سرنگونی بہ بنات تشبیہ کردہ کہ اکثر خرد و نازک و از حجاب سرنگون باشند و اطفال
شاخ وجہ شبہ سرکشی و بلندی و کثیر الحرکتے است قولہ درختان را بخلعت نوروزی قباے سبز ورق دربر کشیدہ
و اطفال شاخ را بقدوم موسم بہار کلاہ شگوفہ بر سر نہادہ ش بالاے لفظ درختان واو عاطفہ نباید آورد
و نوروز آن روز است کہ آفتاب نزد منجمان فارس در برج حمل درآید و آن اول روز ماہ فروردین
است کہ سر سال فارسیان باشد و آن تقریبا در نصف ماہ چیت واقع مے شود بادشاہان درین
روز جشن عظیم کنند و امراء و دولت را خلعت ہا و انعام دہند و قبا موصوف است و سبز صفت
آن و این مجموع موصوف و صفت مضاف است بسوے ورق کہ بمعنی برگ است باضافت بیانی یعنی
قباے سبز کہ عین برگہاے درختان است و ہمین اصح است از نسخۂ مخدومی و بعض دہقانان منصف
گواہ صحت این نسخہ تقابل اضافت کلاہ است بشگوفہ در فقرۂ ثانی چون از تحریف کاتبان سلف
این نسخۂ صحیح بشارحان بیچارہ نرسیدہ لہذا استبرق خواندہ اند کہ معرب استبرہ است بمعنے
دیباے غفص و گندہ قدوم بضمتین باز آمدن موسم بکسر سین مہملہ بمعنی عید الفصحی چنانکہ در صراح
است و اضافت موسم بسوے بہار اضافت تشبیہی است یعنے بہار کہ ہمچو عید است و حمول است

Islami Books Quran & Madni Ittar Ameen Pur Bazar House Faisalabad

https://archive.org/details/@madni_library

کہ اطفال را بروز عید کلاہ و کلاہت می پوشانند وانچہ در نسخۂ مخدومی بعد لفظ موسم لفظ بہار نیست بہتر
نمی نماید چنانکہ اطفال شاخ را بروز عید حقیقی کلاہ شگوفہ بر سر پوشیدن لازم نیست چہ عید حقیقی
را مدار بر شہور قمری ست کہ ہمیشہ در فصول اربعہ دایر و سائر ماند و در نسخۂ دیگر ورق بعد لفظ موسم
لفظ ربیع واقع است و این مؤید قول ماست شگوفہ بضمتین و کاف عربی گلہاے درختان میوہ
وغیرہ **قولہ** عصارۂ تاکی بقدرتش شہد فائق شدہ و تخم خرما بتربیتش نخل باسق گشتہ **ش** بالاے
لفظ عصارہ واو عاطفہ مناسب نیست عصارہ بضم انچہ بفشاردن بیرون افتد درینجا عبارت
از شیرہ و تاک درخت انگور است و درینجا مجاز ابا طلاق کل بر جزء بمعنی انگور و چون فضالہ بالضم
اکثر بمعنی فضلہ می آید کہ از تصرف کردن در چیزے ساقط شود چنانچہ قلامہ تراشۂ ناخن و تراشہ
قلم و کناسہ بمعنی گرد و خاشاک کہ از جاروب کشیدن بہم رسد و نخالہ سبوس گندم وغیرہ کہ بعد بیختن
آرد بماند چہ نخل بمعنی بیختن است پس عصارۂ تاک عبارت از ثفل انگور است کہ بعد از شیرہ افشردن
بر زمین می اندازند مگسان شہد آمدہ بران مے نشینند و آنرا مکیدہ بخانہ مے برند و آن شہد مے گردد درین
دو فقرہ بیان قدرت حق تعالے میکند کہ از چنین ادنی آنچنان اعلی مے سازد و در نسخۂ مخدومی
بجاے تاکی نحلی واقع ست نحل بالفتح نون و سکون حاء مہملہ زنبور شہد را گویند درین صورت
بتکلف معنی صورت می بندد چہ افشردن کار زنبور نیست مگر آنکہ مجازا گفتہ شود و خان آرزو
از مجد الدین علی طوسی بجاے تاکی نالی بنون و لام نقل نمودہ است نال بمعنی نیشکر این نسخہ ہم زے
از صحت چاشنی دارد فائق بکسر ہمزہ کہ حرف سوم است بمعنی برتر و بہتر تربیت بمعنی پرورش نخل درخت
خرما باسق بکسر سین مہملہ بمعنی دراز و بالیدہ و در آوردن نخل باسق اقتباس درین آیت مصنف را
منظور است والنخل باسقات لہا طلع نضید یعنی برویانیدیم درختان خرما دراز و بلند و براے آنہا
شگوفہ با نبوہ **قولہ قطعہ** ابر و باد و مہ و خورشید و فلک در کارند ۔ تا تو نانے بکف آری و بغفلت
نخوری ❊ ہمہ از بہر تو سرگشتہ و فرمان بردار ❊ شرط انصاف نباشد کہ تو فرمان نبری **ش**
شیخ رحمہ اللہ از تخییل کثرت صنائع و تأمل فراوانے مرحمت حق سبحانہ و تعالے متحیر شدہ و بغفلت
عبادت خود معترف گشتہ بسبیل جملہ معترضہ این قطعہ را بوعظ خود و براے دیگران ایراد نمودہ ابر آرندی
باران [illegible] و باد تازہ و سبز میدارد و ماہ میوہ و غلہ را رنگ میدہد و شیرہ و شیرینی اندازد

و خورشید می پزد و فلک می بالاید و یاے نانی براے تعظیم باشد یعنی نان بسیار یا نان ذی عزت
و مراد از نان جمیع ماکولات و کف بمعنی دست و ہمہ عبارت از ہمہ پنج اشیا ست کہ در مصرع
اول مذکور است **قولہ** در خبر است از سرور کائنات و مفخر موجودات رحمت عالمیان و صفوت
آدمیان تتمۂ دور زمان احمد مجتبیٰ محمد مصطفےٰ صلی اللہ علیہ وسلم **ش** مخفی نماند کہ چون از نوعی
تحقیق پیغمبر مانی آدمی مفہوم شدہ بود لہذا شیخ در باب لطف و کرم حق تعالی کہ منجملۂ حمد است
می فرمایند کہ ای بندۂ خدا تو در پیغمبر مانی ہستی و پروردگار تو از عفو و کرم در می گذارد چنانکہ رسول
علیہ السلام بیان فرمودہ و درین ضمن نعت اشرف المخلوقات نیز ادا می نماید و اینطور ادا از جملہ
صنعتہا ست خبر بفتحتین حدیث نبوی علیہ السلام کائنات بمعنی مخلوقات مفخر بفتح اول و ثالث
مصدر میمی ست بمعنی نازش و بزرگی اگرچہ مراد از مفخر ما بہ الفخر است یعنی چیزیکہ بسبب آن فخر
کردہ شود مگر از راہ مبالغہ اطلاق مصدر بر اشخاص اکثر کنند چنانکہ زید عدل رحمت عالمیان
اقتباس است ازین آیت و ما ارسلناک الا رحمۃ للعالمین یعنی نفرستادیم ترا ای محمد مگر رحمت
براے عالمیان **سوال** رحمت بودن آنحضرت در حق مومنان ظاہر است و در حق کافران چگونہ
صادق آید **جواب** کافران ہم بسبب ظہور آنحضرت از مسخ و عذاب استیصال ایمن شدند صفوت
بفتح صاد و سکون فا بر وزن رحمت بمعنی صفا و برگزیدگی صفوت براے موافقت رحمت آورد
و الا این مصدر بمعنی مفعول است تتمہ بفتح تاے اول و کسر ثانی و تشدید میم بمعنی بقیہ و این در اصل
بر وزن تفعلہ بود از تمام یعنی آنحضرت نبی آخر الزمان و ختم المرسلین ہستند چون وجود ناسخ
بعد از وجود منسوخ می باشد در آخر زمان آمدن آنحضرت غرض اینست کہ ناسخ ادیان سابقین شوند
احمد مجتبیٰ محمد مصطفےٰ در عالم ارواح و ملائکہ نام آنحضرت احمد است و درین عالم ظاہر محمد مجتبیٰ
برگزیدہ و مصطفےٰ بمعنی مصفا مجازاً بمعنی برگزیدہ **فائدہ** طا در مصطفےٰ بدل از تاء فوقانی است زیرا کہ
چون در باب افتعال صاد یا ضاد بجاے فا افتد تاء افتعال را بطاء بدل کنند چنانکہ اضطراب و
اضطرار و اصطلاح و اصطبار صلی اللہ علیہ وسلم صلی بتشدید لام مفتوح و الف بصورت یاء چراکہ
این الف در اصل یاء بودہ است ماضی از تصلیہ کہ بمعنی درود فرستادن است و سلم بفتحات
حروف ثلاثہ و تشدید لام ماضی از تسلیم کہ بمعنی سلام کردن است مگر درینجا از جہت وقف میم ساکن

For More Books Madni Library Group Whatsapp +923139319528

https://archive.org/details/@madni_library

خوانده میشود و این هردو ماضی درین محل دعا بمعنی مستقبل میگردد **قوله بیت** شفیع مطاع نبی کریم
قسیم جسیم نسیم وسیم ✤ ش شفیع درخواست کنندهٔ عفو برائے مجرم و این کلمه نیز مبتدائے محذوف ست
ای هو شفیع و هر هفت کلمات پس آینده دیگر خبر مطاع بضم کسے که مردمان فرمان برداری او کنند نبی
خبر دهنده از نیک و بد و پیغمبر کریم بخشنده و بزرگوار قسیم خوبرو و جمیل از منتخب و صاحب منتخب نوشته که
قسیم بمعنی قسمت کننده در لغت عرب نیامده و خان آرزو در خیابان توجیهات مشتی بمعنی قسمت کننده
درست داشته است جسیم بزرگ جثه چرا که جسامت و بزرگی تن در مردان خوبی ست و در زنان عیب
نسیم بهاء موحده تبسم کننده یعنی عادت آنحضرت خنده با آواز نبود و بتر شرو ئی و غم آلودگی هم نداشتند
بلکه اکثر در ملاقات بمجلس خود تبسم میفرمودند و نسیم بنون تحریف کاتبان است و سیم بواو بمعنی وجیه و شکیل
از منتخب و شکرستان و عبدالغنی و سیم بمعنی نشان کرده شده نوشته اسے نشان کرده شده بمهر نبوت
قوله بیت چه غم دیوار امت را که دارد چون تو پشتیبان ✤ چه باک از موج بحر آنرا که باشد نوح
کشتیبان ✤ ش آنچه در اکثر نسخ بجائے دارد لفظ باشد واقع شده بهتر نیست چرا که باشد
تکرار می آرد دیوار امت باضافت تشبیهی یا مجازی و نوح علیه السلام بهنگام طوفان کشتیبان بود
و همه رفیقانش از غرق سلامت ماندند و قافیه پشتی و کشتی درست چه اگر یاء کشتی اصلی است چنانکه معروف
ست یائے پشتی و کشتی روی باشد چه زائده را با اصلی یکبار قافیه کردن جائز و اگر هردو یاء نسبت
اند درین صورت هردو یاء وصل باشد و تاء فوقانی روی پس در قافیه موصوله اختلاف حرکت
ما قبل قید در روی مخل نیست و بعض صاحب طبعان بجائے غم لفظ خم پسند کرده اند **قوله شعر**
بلغ العلی بکماله ✤ ش رسید آنحضرت صلی الله علیه وسلم بلندی را بکمال خود یعنی کمالے که در ذات
او بود بسبب آن بمراتب بلند که عبارت از معراج است رسید **قوله** کشف الدجا بجماله ✤ ش
روشن کرد تاریکی را بجمال خود یعنی جهان پیش ازوجود او بجهل تاریک بود چون بوجود آمد بدین خود
عالم را روشنائی بخشید و نیز دور کرد تاریکی عدم را بجمال روحی خود در روز ازل **قوله** حسنت جمیع
خصاله ✤ ش نیک شدند همه خصلتهائے او **قوله** صلوا علیه و آله ✤ ش درود فرستید بروے
و بر آل وے علی بضم علین و فتح لام بلندی مراتب دجی بضم دال و فتح جیم تاریکی سخت حسنت
بفتح حاء و ضم شین و فتح نون و سکون تاء فوقانی فعل ماضی معلوم مونث از باب شرف بمعنی نیک شد

جمیع بضم عین فاعل حسنت و مضاف خصال بکسر جمع خصلت و مضاف الیه و اختیار صیغهٔ مونث
باعتبار مضاف الیه فاعل است چرا که لفظ جمع در محاورات عربی حکم مونث دارد و صلوا صیغهٔ جمع
مذکر حاضر علی جار و هائے مکسوره مجرور متعلق او و آل مجرور است بنا بر عطف بر ضمیر علیه و باید دانست
که چون عطف بر ضمیر متصل مجرور بلے اعاده حرف جر جائز نیست یعنی چنین می بایست صلوا علیه و علی آله
پس اختیار این عطف بجهت ضرورت شعر واقع شده است شیعه امامیه گویند که درینجا اعاده
حرف جر خلاف حدیث ماست من فصل بینی و بین آلی بعلی فقد جفانی یعنے هر که فاصله آورد درمیان
من و میان آل من بلفظ علی پس تحقیق ظلم کرد آن شخص بر من و محققان اهل سنت نوشته اند که بر
تقدیر صحت این حدیث ظاهر آنست که حرف علی مراد نباشد چه هر گاه که محاوره عرب باشد چگونه
موجب جفا تواند بود بلکه علی بکسر لام و تشدید یاء خواهد بود یعنے هر که میان من و حسنین به علے
کرم الله وجهه فرق کند بدین معنی که ایشان را محض فرزندان علے داند و فرزندان من نداند
جفا کرده است بر من و این شعر در بحر کامل بهمه ارکانش سالم بر وزن متفاعلن مگر رکن هفتم
که صلوا علی باشد مضمر آمده یعنے لام صلوا ساکن است و وزن می خواست که متحرک باشد و
این جائز است و اضمار ساکن کردن حرف دوم بسبب است چون تاء ساکن کنند متفاعلن
شود و مضمر نامند چون عند العرب این بحر مسدس است و عجمیان مثمن هم آرند لهذا نزد عجمیان همه یک
بیت است و اگر دو بیت خوانند مجزو باشد یعنی از هر مصرعه یک جزو دور کرده اند و عند العرب
چهار شعر منهوک میتوان گفت و درین صورت هر رکن یک مصرعه باشد بمذاق فارسیان اول قوی است
قوله هر گاه که یکے از بندگان گنهگار پریشان روزگار دست انابت بامید اجابت بدرگاه حق جل و علا
بردارد ایزد تعالی بروے نظر نکند بازش بخواند باز اعراض فرماید بازش بتضرع و زاری بخواند
حق سبحانه و تعالی گوید ش مخفی نماند که هر گاه که یکے از بندگان گنهگار متعلق الکلام در غیر ست از
سهو کاتبان و در نسخهٔ مخدومی و سروری لفظ هر گاه نیست همین عذر است که یکی از بندگان الی آخره و مولوی محمد
مرشد آبادی نوشته که اصح چنین ست که چون یکے از بندگان فقیر مؤلف گوید که بودن حرف شرط درینجا
ضرور است لفظ هر گاه و لفظ چون هردو برائے شرط است بلکه لفظ هر گاه بنسبت چون فصیح تر پس انکار
صاحبان موصوف از لفظ هر گاه خالی از تسامح نیست انابت بکسر رجوع کردن بخدا اضافت ست انابت

Islami Books Quran & Madni Ittar Ameen Pur Bazar House Faisalabad

https://archive.org/details/@madni_library

مقارنیت است یعنی دست کہ بحالت انابت مقارن باشد اجابت جواب دادن یعنی قبول کردن جل وعلا
ہر دو صیغۂ ماضی بمعنی بزرگ است و برتر است بسبیل تعظیم ایزد بکسر اول و کسر زاء معجمہ در فارسی یکے از اسماے
حق تعالے است کذا فی البرہان اعراض بالکسر روگردانی تضرع بارائے مہملہ مشدد و مضموم زاری در ہر دو
لفظ باز ش ضمیر شین راجع بسوے حق تعالی سبحان بضم مصدر است یعنی پاک داشتن از عیوب
قولہ یا ملائکتی لقد استحییت من عبدی ولیس لہ غیری فقد غفرت لہ ش یا حرف ندا ملائکہ بکسر ہمزہ
جمع ملک بفتحتین منادی مضاف است بسوے یاء متکلم و آخر منادی مکسور برعایت یاء متکلم لام بفتح
بمعنی ہر آئینہ قد بمعنی تحقیق زیرا کہ قد چون بر ماضی داخل مے شود افادۂ معنی تحقیق کند استحییت
بحاے مہملہ و دو یاے تحتانی وضم تاے فوقانی صیغۂ متکلم واحد ماضی معلوم از باب استفعال
من جار عبد مجرور و مضاف بیاء متکلم واو عاطفہ حالیہ لیس فعلی ست از افعال ناقصہ لام جار و ہاے
مضموم ضمیر محلاً مجرور با متعلق خود کہ لفظ دیلیت باشد خبر مقدم و غیر مضاف یاء متکلم مضاف الیہ
اسم لیس مؤخر فا حرف تفریع قد حرف تحقیق غفرت بفتح غین معجمہ و فاء و سکون راء مہملہ
وضم تاے فوقانی صیغۂ ماضی متکلم واحد لام جار ہا ضمیر مجرور متعلق است بغفرت کہ بمنزلہ مفعول اوست
ترجمہ اے فرشتگان من ہر آئینہ تحقیق شرم داشتم از بندۂ خود و نیست او را سواے من دیگری
پس تحقیق آمرزیدم او را مخفی نماند استحیا کہ بمعنی انقباض نفس است از خوف ملامت درینجا
بمعنی خود نیست بلکہ بسبیل مجاز مراد لازم آنست کہ اثر و نتیجۂ آن بودہ باشد و بعضے محققین نوشتہ اند
کہ استحیا وصف انفعالی ست لہذا درینجا قبول دعا مراد است چہ قبول ہم از جملہ انفعالات است
در نسخۂ مخدومی بجاے لقد لفظ قد بدون لام است و در بعض نسخ اشہدوا یا ملائکتی واقع است اشہدوا
بکسر اول و سکون شین و فتح ہاء وضم دال بمعنی گواہ باشید پس خالی از تکلف نباشد قولہ دعوتش
را اجابت کردم و حاجتش را بر آوردم کہ از بسیارے دعا و زاری بندہ ہمی شرم دارم ش لفظ ہمی
براے استمرار است مصنف درین عبارت خود تفسیر و حدیث قدسی را بسبیل حاصل معنی تکفل
نمودہ و بیت آیندہ مقولۂ شیخ است قولہ بیت کرم بین و لطف خداوندگار * گنہ بندہ کردست
او شرمسار * ش در مصرعۂ اول تعقید است یعنی کرم و لطف خداوندگار ببین چون مقابلۂ بندہ لفظ خداوندگار
آوردہ لہذا درینجا بجاے خدا لفظ خداوندگار آورد و ندوسار در لفظ شرمسار بمعنی صاحب و خداوند است

یعنی صاحب شرم قولہ عاکفان کعبۂ جلالش بتقصیر عبادت معترف ش عاکف گوشہ نشین جلال
بفتح بزرگی تقصیر کوتاہی معترف بضم میم و کسر راء مہملہ اعتراف کنندہ و اقرار کنندہ
قولہ کہ ما عبدناک حق عبادتک ش ما نافیہ عبدنا صیغۂ ماضی معلوم متکلم مع الغیر فعل با فاعل کاف ضمیر
خطاب مفعول آن حق بفتح قاف کہ بمنزلہ مفعول مطلق است مضاف عبادت مضاف الیہ و مضاف
و کاف ضمیر مضاف الیہ یعنی نپرستیدیم ترا چنانکہ حق پرستیدن تست قولہ و واصفان حلیۂ
جمالش بتحیر منسوب ش واصف بکسر صاد مہملہ بیان کنندۂ نشان و علامت چیزے حلیہ بکسر حاء و
سکون لام شکل و صورت و بالضم زیور قولہ کہ ما عرفناک حق معرفتک ترجمہ یعنی نشناختیم ترا سزاوار
شناختن تو ش ہر دو کاف کہ بالاے ما عبدنا و عرفنا واقع شدہ براے بیان اعتراف است
و یا براے بیان کلمہ محذوف است و آن لفظ میگویند است یعنی عاکفان کعبۂ جلالش بتقصیر عبادت
معترف اند و میگویند کہ ما عبدناک حق عبادتک و ہمین نہج فقرۂ دیگر قطعہ گر کسے وصف او
زمن پرسد * بیدل از بے نشان چہ گوید باز * عاشقان کشتگان معشوق اند * بر نیاید ز کشتگان آواز
ش وصف بمعنی ثنا و صفت و تعریف بیدل بمعنی عاشق عاجز و بے نشان حق تعالی ست باعتبار
حقیقت ذات نہ باعتبار صفات و باز بمعنی کشادہ و ظاہر یا آنکہ لفظ باز متعلق بیت ثانی است
بمعنی دیگر آنکہ یعنی بسبب نگفتن وصف او اول اینکہ من عاشق و بیچارہ ام و او بے نشان است
و دیگر آنکہ من کشتۂ او ہستم و از کشتہ آواز بر نمے آید پس چگونہ وصف او کردہ آید عذر من ظاہر است
فافہم حکایت یکے از صاحبدلان سر بجیب مراقبہ فرو بردہ بود و در بحر مکاشفہ مستغرق شدہ حالی کہ
ازان معاملہ باز آمد یکے از اصحاب بطریق انبساط گفت ش یا در آخر لفظ یکے براے تنکیر است
و یکے از محققین نوشتہ کہ یکے مخصوص است بذات مجہول و مبہم و یک عام است شامل معین و مبہم را
فافہم صاحب دل بفک کسرۂ اضافت بمعنی کسی کہ بحقیقت دل رسیدہ باشد مراد ازان ولی اللہ است
جیب بالفتح گریبان مراقبہ بضم میم و فتح قاف نگہبانی کردن یعنی دل را از خیالات غیر نگہبانی کردن
یا آنکہ مراقبہ باہم گردن فرو انداختن چنانکہ پیر و مریدان بوقت توجہ باہم گردن فرو انداختہ
می نشینند معنی اول ماخوذ از رقابت و معنی ثانی ماخوذ از رقبہ کہ بمعنی گردن است و جیب مراقبہ
با اضافت مقارنت است یعنی بجیبیکہ بحالت مراقبہ مقارن بودہ مشمول اہل عرب و فارس است

For More Books Madni Library Group Whatsapp +923139319528

https://archive.org/details/@madni_library

که گریبان قمیص بجدے فراخ دارند که دران سر قیوان پوشید مثل بندیان حاجت بلعث چادر ندارند فرو
بکسر فا فصح مکاشفه بفتح شین معجمه آشکارا شدن اسرار الٰہی مستغرق بکسر را مہملہ بمعنی غرق شونده
نه بفتح را چراکه لازم است واز لازم مفعول نمے آید و بعد لفظ مکاشفه لفظ معشوق نوشتن خطا است
خالی بیا و مجهول بمعنی و قتے اصحاب بمعنی یاران و ہم نشینان اصحاب جمع الجمع صاحب است
چه جمع صاحب صحب ست بفتح اول و سکون ثانی انبساط خوش طبعی **قوله** درین بوستان که بودی ما را چه
تحفه کرامت آوردی **ش** تحفه مضاف و کرامت بمعنی بزرگی مضاف الیه و انچه در بعض نسخ قدیمه تو بودی
بزیادت لفظ تو واقع شده خالی از کراہیت نیست و ہمچنین این عبارت که در نسخه مخدومی چنین
واقع است از این بوستان که بودی چه تحفه کرامت کردی ظاہر درین عبارت محذوفات بسیار
پیدا باید کرد تا معنی درست نشیند حاصل آنکه ازین بوستان که تو درین بودی ما را چه تحفه دارے
چه کرامت کردن بمعنی دادن مے آید **قوله** گفت بخاطر داشتم که چون بدرخت گل رسم دامن پر از گل کنم
که ہدیه اصحاب را برم چون برسیدم بوے گل چنانم مست کرد که دامن از دست برفت **ش** و در نسخه مخدومی
بجاے دامن پر از گل کنم فقط دامنے پر کنم نوشته است و انچه در اکثر نسخ عامه برسم بجاے رسم و بوے
گلم چنان مست کرد که دامنم از دست برفت نوشته اند غیر فصیح ہدیه بفتح ہا و کسر دال و تشدید تحتانی بمعنی
تحفه و سکون دال و تخفیف تحتانی نیز در فارسی جائز بوستان کنایه از واردات گوناگون و تصو بمعارف
الٰہی یعنے چو اسرار و انوار تجلیات بر من ظاہر شوند براے دوستان تحفه برم لذت تجلیات
آنچنان مرا از ہوش برد که بے اختیار شدم **بیت** از نجم که گلے بچینم از باغ ٭ گل دیدم مست
شد بوئی **ش** میم متکلم بعد لفظ شد بقرینه دیدم محذوف است چراکه ہمان میم اول اکتفا نموده
آمد چنانکه انوری گوید **فرد** القصه باز گشتم و آمد بخانه زود ٭ در باز کرده باز بربست از پس استوار
ش یعنے آمدم و در باز کردم و باز بربستم و در اکثر نسخ عامه مست گشتم از بو نوشته و این فصیح نیست
رباعی اے مرغ سحر عشق ز پروانه بیاموز ٭ کان سوخته را جان شد و آواز نیامد ٭ این مدعیان در طلبش
بیخبرانند ٭ کانرا که خبر شد خبرش باز نیامد **ش** مرغ سحر عبارت از بلبل چراکه اکثر در آخر شب
نالہ مے کند درینجا ازین سالک ناقص مراد است و از پروانه سالک کامل یا آنکه بلبل و پروانه
کنایت باشد از اہل قال بے معرفت و از صاحب حال با معرفت ضمیر شین طلبش راجع بحقتعالے

و جان شد بمعنی جان رفت چه شدن بمعنی رفتن بسیار آمده و ضمیر بودن مرجع بجانب حقتعالی یا به معشوق
راجع کردن جائز چراکه ہر دو اشہر اند و ضمیر شین خبرش **ش** راجع بسوے آنرا که خبر شد و کاف علت
یعنے مدعیان عشق الٰہی بیخبر محض اند چراکه کسے را که از راز عشق او خبر شده ساکت و حیران است
و ہیچ از راز خود نمے گوید بموجب حدیث من عرف الحق کل لسانه **قطعه** اے برتر از خیال و قیاس و
گمان و وہم ٭ وز ہر چه گفته اند و شنیدیم و خوانده ایم ٭ **ش** در مصرع اول سه واو عاطفه و در مصرع
دوم نیز سه واو عطف خیال بالفتح تصور و فکر و نزد حکماء قوتے است که نگاه دار و صور تہا را بعد غائب
شدن آنہا قیاس بکسر اندازه کردن یعنے برابر کردن در ذہن یکے را با دیگرے در و صفے گمان ترجیح
ظن و آن جانب غالب است در امر مبہم و وہم جانب مغلوب و رفتن دل بسوے چیزے بے مقصود یعنے
حقتعالے برتر است از خیال و قیاس و گمان و وہم و از ہر چیز که گویندگان سلف گفته اند و از ہر چیز که
ما در عمر خود شنیده ایم و از ہر انچه در کتب خوانده ایم و اگر براے ابتداے مصرعه دوم فقط یک واو باشد معنی
چنین صورت گیرد که ذات و صفات حق سبحانه تعالی از خیال و قیاس و گمان و وہم و از انچه و صفان
در وصف او گفته برتر است و این برتری را از علماء راسخ شنیده ایم و نیز در کتابہا خوانده ایم باید دانست
که کنه ذات حق تعالی کما حقه مفہوم ہیچ آفریده از انبیاء و اولیا نگشته زیراکه بحدود احاطهٔ نامحدود محال است
قوله مجلس تمام گشت و بپایان رسید عمر ٭ ما ہمچنان در اول وصف تو مانده ایم **ش** مراد از
مجلس مجلس علماء و صلحاء است اول بمعنی ابتدا مضاف است و وصف مضاف الیه و در نسخه مخدومی
بجاے مجلس دفتر واقع است و این ہم بہتر **قوله** ذکر جمیل سعدی که در افواه عالم افتاده و صیت سخنش که در بسیط زمین
رفته و قصب الجیب حدیثش که ہمچو شکر می خورند و رقعه منشآتش که چون کاغذ زر مے برند بر کمال فضل و
بلاغت او حمل نتوان کرد **ش** محامد جمع محمدت که بمعنی ستائش است انار الله برہانه انار بفتح
را و مہملہ فعل ماضی از باب افعال و الله بضم ہا فاعل آن برہان بفتح نون مضاف ہا ضمیر مضاف الیه
مضاف با مضاف الیه مفعول انار یعنے روشن گرداند الله تعالے دلیل او را که اعمال صالحه او را
جمیل بمعنی خوب و نیکو افواه دہن ہا و مجازا بمعنی شہرت **فائده** افواه بالفتح جمع فوه است که بالفتح باشد
و نیز لغتے بالضم و لی محمد مرشد آبادی در شرح خود نوشته که انچه در اکثر نسخ بجاے افواه عالم افواه عوام

Islami Books Quran & Madni Ittar Ameen Pur Bazar House Faisalabad

https://archive.org/details/@madni_library

وباو این را بحرکت حرف ما بعدش ساکن کردہ باید خواند و ہمچنین فقرہ ہائے ماقبل کاف آنا یک
وہاو شہنشاہ و راو مظفر را مضموم خواندن لازم است قولہ ظل اللہ تعالی فی ارضہ رب ارض عنہ و ارضہ
این نسخہ عبارت عربی از سروری و نسخۂ مخدومی است ترجمہ سایہ حقتعالی است در زمین او ائے
پروردگار زمین خوشنود باش از دو خوشنود دار او داش ظل بالکسر والتشدید بمعنی سایہ و عکس چیزے کہ
در آب یا آئینہ یا در جائے صیقل نے افتد چون ظل نوعے شباہت باصل میدارد و بادشاہ را ظل اللہ
بہمین جہت گویند کہ بادشاہ ہم در بعض امور مثل قہر و غلبہ و عظمت و انعام یک گونہ شباہت بجناب
ایزدی دارد و بادشاہ را خلیفۃ اللہ گفتن دال بر ہمین معنی است و بعضے نوشتہ اند کہ چون سایہ
باعث راحت و آرام است وجود پادشاہ نیز در حق مخلوق گویا سایۂ خدا است کہ از و راحت و آرام
می یابند ظل بضم لام مضاف و اللہ بکسر ہاء مضاف تعالی جملہ فعلیہ حال از اللہ پس ظل اللہ
مجموع در ترکیب مبتدا است یا خبر مبتدا محذوف و آن لفظ ہو باشد درین صورت ہو مبتدا و ظل اللہ مع
متعلقات خود خبر او فی حرف جار ارض بمعنی زمین مجرور مضاف و ضمیر ہاء مکسورہ مضاف الیہ کہ راجع
است باللہ تعالی رب بکسر باء موحدہ مشدد منادی مضاف کہ در اصل یا ربی بود لفظ یا را از اول
و حرف یاء متکلم را از آخر برائے تخفیف حذف کردند ارض بکسر ہمزہ و فتح ضاد معجمہ امر حاضر واحد
مذکر معلوم از باب علم کہ لازم است الف آخر بوقف افتادہ و ہمزہ این امر را بنا باید خواند یعنے باء موحدہ
مکسورہ رب لا بر ہمزہ ملا این امر باید نمود عنہ جار مجرور بمعنی از وے ارضہ بواو عاطفہ ارض بفتح
ہمزہ و کسر ضاد معجمہ امر حاضر واحد مذکر از باب افعال کہ متعدی است و فاعل او ضمیرے کہ در وست
ویائے آخر بوقف افتادہ و ہائے مکسور ضمیر مفعول او بمعنی او را کہ راجع بسوے بادشاہ است و درین
دو فقرہ عبارت عربی کہ فقرۂ ثانی بسبیل جملہ معترضہ دعا است در حق بادشاہ صنعت تجنیس را کار فرمودہ
و آنچہ در اکثر نسخ عامہ نوشتہ است ظل اللہ تعالی فی الارض و رب الارض راض عنہ یعنے سایہ حق تعالی
است در زمین و پروردگار زمین راضی از وے بہ نسبت فقرۂ سابق بہتر و بلیغ نیست قولہ بعین عنایت
نظر کردہ است و تحسین بلیغ فرمودہ و ارادت صادق نمودہ لاجرم کافۂ انام از خواص و عوام بر محبت
او گراییدہ اند ش بعین عنایت اے بچشم توجہ و التفات بر من نظر کردہ است و این کلام
بخداوند جہان متعلق است کہ در عبارت ماسبق مذکور شدہ و فاعل نظر کردہ است ہمان

خداوند جہان ست تحسین مدح و ثنا بلیغ زیادہ از حد اے بسیار ارادت بمعنی اعتقاد و درین
لفظ اشارت ست کہ بادشاہ مرید من ست لاجرم بفتحتین جیم و راء مہملہ بمعنی ناچار و بالضرور
فائدہ لاجرم مرکب است از لا کہ حرف نفی ست و جرم بفتحتین بمعنی علاج و گزیر و چارہ کافہ بتشدید
فاء در استعمال فارسی بتخفیف فاء نیز جائز بمعنی ہمہ و تمام انام بالفتح نون عالم و مخلوق خواص
در اصل بتشدید صاد است و در محاورۂ فارسیان بتخفیف نیز جائز جمع خاصہ و ہمچنین عوام بتشدید
میم است فارسیان بتخفیف استعمال کنند و این جمع عامہ است بمعنی ہمہ مردم محبت بفتح میم و
ضمیر لفظ او راجع بسعدی کہ بالا مذکور شد گراییدہ بکسر کاف فارسی و حرف پنجم نون بمعنی میل
کنندہ و خواہش و رغبت نمایندہ حدیث الناس علی دین ملوکہم ش بضم شین و کسر لون و ین
و بضم میم و لام و کسر کاف و ہاء پس ناس بمعنی مردم مبتدا است علی جار و دین مجرور مضاف ست
پس ملوک کہ متعلق است بثابت مجموع خبر مبتدا است یعنے این مردم بر مذہب بادشاہان خویش
اند و این حدیث اخبار محض است از حال مردم دنیا کہ در ہر امر پیروی بادشاہ خود مے نمایند
رباعی زانگہ کہ ترا بر من مسکین نظر است ٭ آثارم از آفتاب مشہور تر ست ٭ خطاب بسوے بادشاہ
آثار بالمد نشانہا جمع اثر قولہ گر خود ہمہ عیبہا برین بندہ در است ٭ ہر عیب کہ سلطان بپسندد
ہنر ست ٭ ش برین بندہ بفتح باء ظرفیت بمعنی درین بندہ حکایت حسب حال خود گوید
قطعہ گلے خوشبوے در حمام روزے ٭ رسید از دست محبوبے بدستم ٭ بدو گفتم کہ مشکے یا عبیری ٭
کہ از بوے دلاویز تو مستم ٭ بگفتا من گلے ناچیز بودم ٭ و لیکن مدتے با گل نشستم ٭ جمال ہمنشین در من
اثر کرد ٭ و گرنہ من ہمان خاکم کہ ہستم ٭ ش گل خوشبو بکسر کاف فارسی عبارت از گل سرشوئی و آن گل ملتانی
باشد سفید رنگ کہ آنرا بگلاب و صندل و دیگر عطریات سرشتہ خشک کردہ نگاہ دارند بوقت غسل موئے
سر بدان میشویند مخفی نماند کہ یائے گلے خوشبو از جہت اشباع کسرۂ موصوف است زیرا کہ خوشبو
صفت آنست و بعضیان این را یائے لطفی نامند یا یائے تنکیر است از جہت آنکہ نوعے بود باشد
از انواع گل یا برائے عظمت یعنے گل ذی قدر و عظمت یا برائے فرق ترکیب توصیفی و اضافی کہ متقدمین
در آخر موصوف می آوردند در گلے ناچیز یاء اشباعی است کہ از اشباع کسرۂ موصوف پیدا شدہ
عبیر نوعے از خوشبوے خشک کہ از صندل و گلاب و مشک و زعفران مرکب سازند و بر جامہ

For More Books Madni Library Group Whatsapp +923139319528

https://archive.org/details/@madni_library

یا پاشند از سراج اللغات ومنتخب وصراح ودر لفظ بگفتا الف زائد است برای ضرورت وزن شعر یعنی
گل خوشبو بزبان حال جواب داد وجمال بمعنی مطلق خوبی خواہ ظاہری خواہ باطنی مگو در بعض نسخ بجای کمال
ہم واقع است واین بہتر مینماید تقصود مصنف آنست کہ من ہم شخصے حقیر بودم از فیض صحبت
بادشاہ بکمالات شہرت یافتم پس مثل آن گلِ ہستم کہ بقرب گلہا معطر شدہ بود قولہ اللّٰہم متع المسلمین بطول
بقائہ وحیاتہ وضاعف ثواب جمیلہ وحسناتہ وارفع درجات اولیائہ وولاتہ ودمر علی اعدائہ وشناتہ بما تلی
فی القرآن من آیاتہ اللّٰہم آمن بلدہ واحفظ ولدہ ترجمہ یا اللہ نفع یاب کن مسلمانان را بدرازی بقای او و
زندگانی او و دوچند گردان ثواب اعمال خوب او را ونکوئیہای او را وبلند ساز درجہ ہای دوستان او را
ونائبان او را وہلاک آور بر دشمنان او وبدخواہان او ببرکت چیزیکہ خواندہ شدہ است در قرآن از
آیات آن قرآن یعنی ببرکت آیات قرآنی بار خدایا در امن دار شہر او را ونگاہ دار فرزند او راش بیان
حلیہ واعراب بعض الفاظ برای محض فارسی خوانان اللّٰہم در اصل یا اللہ بود حرف ندا محذوف کردند ودر عوض
آن میم مشدد در آخر آوردند متع بفتح میم وکسر تاء مشدد وکسر عین بجہت تحریک حرف صیغہ امر حاضر از
باب تفعیل المسلمین بفتح نون مفعول متع بطول بقائہ وحیاتہ ومکسور حرف جار وطول بکسر لام مجرور ومضاف
بسوے بقاء وحیات باز حیات مضاف وہاء ضمیر مضاف الیہ او ست وضاعف ثواب جمیلہ وحسناتہ ضاعف
بکسر عین ووقف یعنی سکون خاء صیغہ امر از باب مفاعلۃ وثواب بفتح با مفعول ومضاف وجمیل بکسر
لام وحسنات بفتحتین حاء وسین مہملہ وکسر تاء فوقانی بواو عاطفہ مضاف الیہ وہم مضاف بہاء مکسور
ضمیر وبعضے گویند کہ لفظ حسنات درصورتیکہ واو نباشد در ینجا از تحریف کاتبان زائد شدہ است
مؤلف گوید کہ در نسخہ مخدومی جمیلہ وحسناتہ بواو عاطفہ مرقوم است ودرین عبارت عربی
در آخر ہر فقرہ دو لفظ مترادف واقع شدہ اند وارفع درجات اولیائہ وولاتہ ارفع صیغہ امر بسبب
بودن حرکت واو عاطفہ الف سکون ارفع در تلفظ ساقط مے شود ودرجات بفتحات وکسر تاء
فوقانی مفعول فعل وباوجود مفعولیت کسرہ تاء برای آنست کہ اعراب جمع مونث سالم در حالت
نصبی وجری بکسرہ مے باشد ودر بعض نسخ درج بفتحتین نوشتہ جمع درجہ واینہم بہتر است واولیاء
جمع ولی کہ بمعنی دوست است ودر نسخہ سروری مخدومی بجاے اولیائہ اودائہ نوشتہ اند اوداء بفتح
ہمزہ اول وکسر واو ودال مہملہ مشدد وبعدہ الف وہمزہ جمع ودید است کہ بمعنی دوست باشد وولاۃ بضم

واو وتخفیف لام وتاء فوقانی جمع والی کہ بمعنی دوست است ودمر علی اعدائہ وشناتہ ودمر بفتح دال
وکسر میم مشدد وسکون راء امر حاضر از تدمیر چون دمر از باب متعدی است حاجت بکلمہ علی
ندارد چنانکہ در قولہ تعالی دمرناہم تدمیرا پس درینجا استعمال آن بکلمہ علی بطریق تضمین معنی غضب
وقہر ومثل آن بودہ باشد وبجایش ولی محمد مرشد آبادی در شرح خود نوشتہ کہ نسخہ صحیح چنین است
ودمر علات اعدائہ وشماتہ لفظ علی از تحریف کاتبان است علات بضم عین معجمہ وتخفیف لام وتاء فوقانی
مفتوح از جہت مفعولیت جمع عالی کہ بمعنی از حد درگذرندہ است ولفظ علات مضاف است بسوے
اعداء وشماتت باضافت بیانی واعداء وشمات مضاف است بسوے ضمیر ہاء وشمات بضم شین معجمہ
وتشدید میم وتاء فوقانی جمع تکسیر شامت است کہ بکسر میم اسم فاعل باشد از شماتت بمعنی شادی کنندہ
برخواری کسے حاصل معنی این فقرہ اینست کہ ہلاک کن غالبانی را کہ منجملہ دشمنان او وشادی کنندہ
برخواری او ہستند ودر بعض نسخ بجاے شماتہ وشاتہ واقع است وشاتہ بضم واو وتخفیف شین معجمہ
وتاء فوقانی جمع واشت کہ بمعنی سخن چین است کہ بترکی چغل گویند ودر نسخہ مخدومی بجاے شماتہ لفظ
شناتہ واقع است جمع شانی بمعنی دشمنی دارندہ مخفی نماند شنأت بفتح شین معجمہ وفتح نون وہمزہ حرف
سوم وتاء فوقانی جمع الجمع شانی است کہ بہمزۃ اللام باشد مثل قاری چہ جمع تکسیر شانی شنئہ است
بفتحات پس او را بالف وتاء جمع سالم آوردند شنئات شد بوزن ثمرات ودر سروری شناتہ
واقع است چہ شناء بضم شین معجمہ وتشدید نون وبعدہ الف ہمزہ جمع تکسیر شانی است بما تلی فی القرآن
من آیاتہ باء موحدہ مکسورہ در اول بمعنی بحرمت وما موصولہ تلی بضم تاء وکسر لام وفتح یا ماضی مجہول از
تلاوت وفی جارہ وقرآن مجرور ومن بیانیہ حرف جارہ آیات مجرور وآیات مضاف وضمیر ہا کہ راجع
است بسوے قرآن مضاف الیہ اللّٰہم آمن بلدہ آمن بالمد وکسر میم امر از باب افعال وبلد بفتح
اول وثانی بمعنی شہر وفتح دال از جہت نصبی کہ مفعول را باشد مضاف است بسوے ہاء مضموم ضمیر
واحفظ ولدہ احفظ بکسر اول وسکون حاء وفتح فاء ووقف ظاء معجمہ امر حاضر از باب علم یعلم ودرینجا
بسبب حرکت واو ہمزہ او را بتلفظ ساقط کنند ولد بفتحتین فرزند وفتح دال از جہت نصبی کہ مفعول
را باشد ومضاف است بسوے ہاء مضموم ضمیر مصرعہ اول لقد سعد الدنیا بہ دام سعدہ ش
ہر آئینہ تحقیق نیک بخت شد دنیا بآن بادشاہ ہمیشہ باد نیک بخت ساختن او دنیا را مصرعہ دوم

Islami Books Quran & Madni Ittar Ameen Pur Bazar House Faisalabad

https://archive.org/details/@madni_library

وایدالمولے بالویۃ النصر ۔ش وقوت دہاد اور احق تعالے بہ نیزہ ہاے یاری مصرعۂ سوم کذلک
تنشا اللینۃ ہو عروقہا ۔ش ہمچنان بالد تنہ درختے کہ آن بادشاہ بیخ اوست یعنی درینجا کنایہ از پسرات
مصرعۂ چہارم وحسن نبات الارض من کرم البذر ۔ش ونکوئی رویئدگی زمین از خوبی تخم
است یعنی ہرگاہ تخم خوب باشد درخت ہم بہتر مے باشد ہمچنین بادشاہ نیک است شاہزادہ نیز
خوب است مانند پدر باید دانست در آخر مصرعۂ دوم وچہارم این قطعہ حرف روے راکہ حرف
اصلی قافیہ ست یعنے حرف راء مہملہ راکہ در آخر لفظ نصر وبذر بسبب اعراب جر مکسور واقع است بنحوے
باید خواند کہ بعدش یاء معروف متلفظ شود لینۃ بفتح تاء و نون ساق درخت راگویند کہ بالاے
زمین پیدا شد وعرق بالکسر رگ ومجازاً بمعنی بیخہاے باریک کہ در زیر زمین پنہان باشند بیان
حلیہ واعراب وترکیب این قطعہ حرف لام بالفتح بمعنے ہر آینہ ولفظ قد چون بر ماضی داخل میشود
افادۂ معنی تحقیق کند سعد بفتح سین مہملہ وکسر عین مہملہ وفتح دال ماضی از باب سمع ودنیا فاعل
آن بہ جار مجرور متعلق سعد کہ بمنزلہ مفعول اوست دام بفتح میم صیغہ ماضی وسعد ثانی بفتح سین مہملہ
وسکون عین مہملہ وضم دال مصدر بمعنی نیکبختی کہ فاعل دام است وہم مضاف بسوے ہاے
ضمیر کہ مضموم است راجع بسوے ابوبکر وایہام لطیف است در دام سعدہ چراکہ سعد
نام پسر ابوبکر نیز است اید ماضی معلوم از باب تفعیل واجوف یائی وہاء ضمیر مفعول او مولے
بالفتح والف مقصورہ بصورت یاء بمعنی خدا تعالے فاعل او وباء موحدہ مکسور حرف جر الویہ بفتح
اول وسکون لام وکسر واو جمع لواء مجرور است وہم مضاف بسوے نصر کذلک بفتح ہر دو کاف
وبعد ذال معجمہ الف ملفوظ است نہ مکتوب وکسر لام بمعنی ہمچنین تنشا بفتح تاء فوقانی وسکون نون و
شین معجمہ مفتوح وہمزہ در آخر بصورت الف صیغہ مضارع مؤنث واحد غائب لینۃ بکسر لام وسکون
یاء تحتانی وفتح نون وتاء فوقانی بصورت ہاء وتنوین ضمہ چراکہ فاعل تنشا است بمعنے درخت خرما
مخفی نماند کہ انچہ در بعض نسخ ینشا بیاء تحتانی بصیغہ مذکر نوشتہ اند بہتر نیست چراکہ لینۃ کہ فاعل
اوست ذات التاء است ولفظ ذات التاء حکم مؤنث دارد وعروقہا بضم ہاء وفتح واو مبتدا عروق بقاف
مضموم مضاف وہا ضمیر مؤنث مضاف الیہ کہ مجموع خبر اوست حسن بضم حاء وضم نون مبتدا ومضاف
بسوے نبات ونبات بکسر تاء مضاف الیہ وہم مضاف بسوے ارض وارض بکسر ضاد معجمہ مضاف الیہ

ومن حرف جار کرم بکسر میم مجرور مضاف جار مجرور متعلق ثبت شدہ خبر مبتدا است بذر بفتح
باء موحدہ وسکون ذال معجمہ وکسر راء مہملہ مضاف الیہ وانچہ در بعض در مصرعۂ اول بعد لفظ دنیا لفظ
بہ واقع نشدہ خطا است وانچہ در بعض نسخ سعدۃ الدنیا بالتاء مرقوم است آنہم غلط چراکہ بیت ناموزون
میگردد واین قطعہ در بحر طویل مثمن مقبوض ست وزن مصرعۂ اول فعول مفاعیلن فعولن مفاعلن
وزن مصرعۂ ثانی فعول مفاعیلن فعول مفاعیلن وزن مصرعۂ سوم فعول مفاعیلن فعول مفاعلن ہمزہ
تنشاء بجہت درستی وزن ساکن نمودہ اند واین تسکین عیبے ندارد چہ ہر جاکہ سہ متحرک متوالی جمع شوند
تسکین اوسط جائز است یا آنکہ ہمزہ رابجہت تحریک وفتح ماقبل بالف بدل کنند وزن مصرعۂ چہارم
فعول مفاعیلن فعول مفاعیلن در اوزان مذکورہ ہمہ فعول بضم لام است قولہ ایزد تعالے وتقدس خطۂ
پاک شیراز را بہیبت حاکمان عادل وہمت عالمان عامل تا زمان قیامت در امان سلامت نگاہدارد
ش ایزد بکسر زاء معجمہ نام حق تعالے است در فارسی تعالے صیغہ ماضی از تفاعل بمعنی برتر است
تقدس بفتح دال مشددہ وفتح سین مہملہ صیغہ ماضی از تفعل بمعنی پاک است این ہر دو کلمہ ثنا براے
تعظیم اسم ایزد بیان کردہ خطہ بالکسر زمینے کہ گرد آن خط کشیدہ باشند تا دیگرے در آنجا فرد نیاید
مجازاً بمعنی شہر وشیراز نام شہر کہ تختگاہ ملک فارس بودہ است ومولد شیخ سعدی ہمین است
ہمت بمعنی دعا وتوجہ باطن امان وسلامت بواو عاطفہ سلامت مصدر است بمعنی سلامتی کہ در عرف
مشہور است ومیتوان کہ بدون واو عاطفہ مضاف ومضاف الیہ باشد قولہ بیت اقلیم پارس را غم
دہر نیست ۔ تا بر سرش بود چو توی سایۂ خدا ۔ش اقلیم بالکسر ہفتم حصہ از ربع شمالی زمین کہ از
آب دریاے محیط خشک ماندہ جاے سکونت اکثر بنی آدم است طول ہر اقلیم از مشرق تا مغرب است
پارس براء مہملہ موقوف یعنے ساکن کہ در تقطیع وزن عروض محسوب نمیشود ظاہر شدہ مخفی نماند کہ راء مہملہ درین
سہ لفظ کہ پارس وکارد وآرد باشد وآرد درینجا غلط سائیدہ است نہ فعل چون بعد الف کہ ساکن است
ساکن واقع شدہ اند وما بعد این راء مہملہ گاہے نیز ساکن یعنے موقوف باشد چنانکہ درہمین بیت
بند راء مہملہ این ہر سہ لفظ در نظم نیک تلفظ در نیاید در قدیم تمام ملک ایران را پارس میگفتند
تخمیناً از ہزار سال اطلاق پارس بر قطعہ ملکی کنند از ولایت ایران کہ بیشتر آن در اقلیم سوم اند کے در
اقلیم چہارم واقع است غربی آن خورستان وبغداد وشمالی آن عراق عجم وشرقی آن ملک کرمان وجنوب

For More Books Madni Library Group Whatsapp +923139319528

https://archive.org/details/@madni_library

آن دریائے شور شہرہائے مضافات فارس اَیست یزد و شیراز و اصطخر و کازرون و بیضا و فیروز آباد پس پارس را اقلیم گفتن بسبیل مجاز باطلاق کل بر جزو است چراکہ پارس پارہ ایست از اقلیم تمام اقلیم **قولہ** امروز کس نشان ندہد در بسیط خاک ✤ مانند آستان درت مامن رضا ✤ **ش** امروز بمعنی درین زمان بسیط خاک عبارت از تمام سطح زمین آبادست مامن بفتح میم ثانی جائے امن و محل پناہ رضا بکسر خوشنودی یعنے مانند آستانہ دروازہ تو دیگر در عالم ہیچ جائے پناہے چنان نیست کہ دران خوشنودی توان نشست یا آنکہ مامن رضا درینجا عبارت از مزار مقدس امام علی موسے رضا است کہ درآنجا ہر گنہگاری کہ آمدہ نشیند از مواخذہ مدعی ایمن گردد یعنے چنانکہ آستانہ دروازہ تو درین زمان درامن و پناہ مانند مامن امام علی موسی رضاست رضی اللہ عنہ دیگر چنین دروازہ محل امن کسے در عالم نشان نمے دہد ✤ **قولہ** بر تست پاس خاطر بیچارگان و شکر ✤ بر ما و بر خدائے جہان آفرین جزا ✤ **ش** پاس بسین مہملہ مکسور مضاف است بسوے خاطر و خاطر نیز بکسر راء مضاف است بسوے بیچارگان و لفظ شکر متعلق مصرعۂ ثانی است یعنے بر تو پاس خاطر بیچارگان لازم است و شکر یعنی کہ تو پاس خاطر بیچارگان میکنی بذمۂ ما است و بر خدائے جہان آفرین جزاء ثواب این عمل نیک تو **قولہ** یارب ز باد فتنہ نگہدار خاک پارس ✤ چندانکہ خاک را بود و باد را بقا ✤ **ش** باد فتنہ عین فتنہ باشد یعنے تا وقتیکہ در عالم کرہ خاک یعنے زمین کرۂ ہوا باقی باشد زمین پارس را از افواج غنیم محفوظ دار ✤ **سبب تالیف کتاب** تالیف فراہم آوردن جمع کردن چہ درین کتاب ہم حکایات مناسب ہر باب بمحل خود فراہم آوردن است و بمعنے اصطلاحے کہ سخنان غیر را جمع کردن است مقصود نیست **قولہ** شبی در ایام گذشتہ تامل میکردم و بر عمر تلف کردہ تاسف میخوردم یعنے یک شب در مقدمۂ ایام گذشتہ عمر خود کہ عبث ضائع شد و ہیچ کار عقبے نساختم فکر و اندیشہ میکردم **ش** و در نسخۂ مخدومی مسری این عبارت بچنین اسلوب است یک شب تامل ایام گذشتہ میکردم آل ہر دو واحد است بلکہ اول افصح و تلف بفتحتین اگرچہ مصدر است بمعنی نیست شدن مگر بمعنی ضائع مستعمل تاسف بمعنی دریغ **قولہ** و سنگ سراچۂ دل را بالماس آب دیدہ میسفتم و این ابیات مناسب حال خود میگفتم **ش** لاخ و لاخ بخائے معجمہ کلمہ ایست کہ برائے کثرت چیزی بعد لفظ آن چیزی می آید پس از کثرت حاصل معنی جمع مستفاد شد لہذا معنی چنین باشد کہ سنگہائی دل مردم سنگین دل را بگریۂ خود نرم میکردم یا آنکہ دل من کہ از کثرت سختی و قساوت مثل سنگہا بود بالماس

سوراخ می کردم ای میگریستم الماس بالفتح جوہریست قیمتی کہ بہندی ہیرا گویند از سنگ فولاد سخت تر باشد اکثر سنگہائے قیمتی را بدان می تراشند و می خراشند و در نسخۂ مخدومی چنین واقع است سنگ سراچہ بالماس آب دیدہ می سفتم لفظ دل مسطور نیست این نسخہ ہم بہتر است سراچہ تصغیر سرا است بمعنی خانۂ کوچک حاصل آنکہ از کمال گریہ بر سنگہای فرش خانۂ خود قطرات آب دیدہ می انداختم **قولہ** ہر دم از عمر میرود نفسے ✤ چون نگہ میکنم نماند بسے ✤ **ش** مراد از دم درینجا زمانہ بغایت قلیل و لفظ در محذوف است یعنے در ہر زمانۂ قلیل و نفس درینجا عبارت از جزو و پارہ حاصل آنکہ عمر دم بدم کم می شود نگہ درینجا بمعنی فکر است فاعل نماند عمر **قولہ** ایکہ پنجاہ رفت و در خوابی ✤ مگر این پنج روز دریابی ✤ **ش** بود لفظ رفت واو عاطفہ و پنجاہ بالفتح عدد معروف و درینجا عبارت از سالہا کثیر و مراد از خواب غفلت است لفظ مگر بمعنی شاید یا برائے استثنا یا برائے تمنا بمعنی کاشکے و پنج روز عبارت از ایام قلیل و معنی دوم آنکہ ثواب عبادات شب بہ نسبت عبادات روز بسیار زائد است چنانکہ نسبت پنجاہ یا پنج حاصل آنکہ شبہا بغفلت میگذرانی باری عبادات روز را کہ ثواب کمتر دارد از دست ندہی معنی سوم آنکہ عبادات جوانی بہ نسبت عبادات پیری درجۂ عظیم دارد روز درینجا کنایہ از پیری است باعتبار سپیدی موو در مقابلۂ آن جوانی صورت شب است باعتبار سیاہی مو حاصل آنکہ قبل از عمر پنجاہ سال کہ ایام جوانی بود بخواب غفلت برباد دادی و ہنوز غافل ہستی اکنون اے نادان بیدار و ہوشیار باش کہ صبح پیری دمیدہ شاید کہ در پیرے چندی زیست تو وفا کند و ثواب قلیل عبادات پیری دریابی معنی چہارم آنکہ در احادیث مروی است کہ پنجاہ رحمت بشب نازل شدہ نصیب شب زندہ داران میگردد و پنج رحمت بروز فرود مے آیند و بحال نیکوکاران صرف میشوند لہذا شیخ خود را مخاطب کردہ می فرمایند کہ ای خفتہ بخت ہمہ شب بخواب ماندی و پنجاہ رحمت از دست دادی حالا در روز غافل مباش و این پنج را از دست مدہ **قولہ** خجل آنکس کہ رفت و کار نساخت ✤ کوس رحلت زدند و بار نساخت ✤ **ش** خجل بفتح خاء معجمہ و کسر جیم شرمندہ رفت یعنے مرد و کار نساخت ای توشۂ عقبے کہ عبادت است طیار نکرد رحلت بالکسر کوچ مراد از کوس رحلت زدن ظہور علامات پیری است کہ بختن دندان و سفیدی موے وغیرہ باشد و بار عبارت از عبادت یا معرفت یا آنکہ آشنایان و خویشان او کوس رحلت زدند یعنے بمردند و این از آوازۂ مرگ ایشان متنبہ نشد

https://archive.org/details/@madni_library

قولہ خواب نوشین بامداد رحیل + باز دارد پیادہ را ز سبیل ش نوشین بمعنی شیرین رحیل بالفتح بمعنے
کوچ سبیل راہ مراد از خواب نوشین غفلت و مراد از بامداد رحیل ایام پیری یعنے غفلت پیری مرد را
از سبیل تحصیل درجات عقبے باز میدارد و در نسخہ محمد نوشتہ کہ خواب دوشین بہتر است و مراد از دوشین جوانی
و بامداد رحیل کنایہ از پیری یعنے خواب دوشین کہ غفلت جوانی باشد و خواب بامداد رحیل کہ سستی
پیری باشد انسان را از طریق معرفت باز میدارد و در صورت اخیر معنی لفظ دوشین واو عاطفہ نوشتن ضرور
است قولہ ہر کہ آمد عمارت نو ساخت + رفت و منزل بدیگرے پرداخت ش با موحدہ بالاے لفظ دیگر
بمعنی براے و یاے تنکیر و پرداخت بمعنے خالی کرد قولہ وان دگر پخت ہمچنان ہوسے + وین عمارت
بسر نبرد کسے ش یاے ہوسی براے وحدت یعنے یک نوع ہوس یا آنکہ براے تعظیم
باشد یعنے ہوس بزرگ بسر نبرد کسے دو معنی دارد یکے آنکہ بآخر نرسانید کہ دیگرے بران بتواند افزود
دیگر آنکہ بر سر خود برداشتہ نبرد درین صورت حرف با بمعنی بر باشد و این الزام بامر محال از روے
طنز است قولہ یار ناپایدار دوست مدار + دوستی را نشاید این غدار ش یار ناپایدار کنایہ از
دنیا و غدار بمعنی بسیار بیوفا قولہ نیک و بد چون ہمی بباید مرد + خنک آنکس کہ گوی نیکی برد + ش
خنک بفتحتین بمعنی خوش و کامیاب و لفظ ہمی زائد و لفظ بباید ببا موحدہ زائدہ قائم مقام لفظ خواہد است
کہ علامت صیغہ استقبال باشد قولہ برگ عیشے بگور خویش فرست + کس نیارد ز پس تو پیش
فرست ش برگ بمعنی سامان و عیش مجازاً بمعنی خوشی یاے عیشی براے تنکیر است یا براے
وحدت یعنے کسے عرود سامان عیش عقبے کہ اعمال صالحہ باشد پس از مردن بدست نیارد لہذا
ترا باید کہ پیش از مردن خود توشہ عقبے سرانجام نمائی یا آنکہ کسے از وارثان از پس مردہ نمی آرد
یعنی نفعے تبو نے رساند و فرست بکسر تین صیغہ امر از فرستادن نہ فریس کہ آن خطا است
چنانکہ بعض نا واقفان گمان برند قولہ مایہ عیش آدمی شکم است + گر تبدریج میرود چہ غم است
ش در نسخہ مخدومی بجاے مایہ لفظ مادہ واقع ست عیش درینجا بمعنی حقیقی خود است کہ زندگانی باشد
تدریج بمعنی درجہ بدرجہ آوردن چیزے چون از درجہ بدرجہ آوردن چیزے کار خوب می شود لہذا
تدریج درینجا مجازاً بمعنی اعتدال است و در نسخہ مخدومی بالاے مصرعہ ثانی بجاے گر لفظ تا مرقوم
است یعنی تا وقتیکہ بتدریج میرود خوب است قولہ گر بہ بندد چنانکہ نکشاید + گو دل از عمر بر کند شاید ش

مصرعہ ثانی این بیت منقول از نسخہ مخدومی است و انچہ در نسخ عامہ نوشتہ است گر دل از عمر بر کند
شاید لہجے بلاغت ندارد و غالباً از تحریف کاتبان شہرت گرفتہ است لفظ پرے بضم با و فارسی
و یاے معروف مصدری بمعنی پر شدن و شاید بمعنی لائق است یعنے اگر چنان قبض پیدا شود کہ ہرگز دفع
فضلہ نگردد در ان صورت اگر خوف مرگ کنی بیجا نیست قولہ ور کشاید چنانکہ نتوان بست +
گو بشو از حیات دنیا دست + ش یعنے اگر چنان اسہال شکم جاری شود کہ بعد ازان بحالت اصلی
نیاید غرض ازین بیان ناپائداری عمر و کثرت اسباب مرگ است قولہ چار طبع مخالف و سرکش +
چند روزی بوند باہم خوش + ش چار طبع عبارت از حرارت و برودت و رطوبت و یبوست کہ مزاج
آدمی وغیرہ مرکب ازینہاست و در حقیقت ہر یکے مخالف با دیگر است و از ہمدیگر تنافر در سند و مراد
از چند روز مدت قلیل یا آنکہ مراد از چند روز مدت عمر است چرا کہ جملہ ہفت روز اند پس روز تولد و روز مرگ
را استیعاب نمی شود این ہر دو بسبب انتقال مقامین تمام محسوب نمی شوند و ناقص می مانند
ازین باعث پنج روز باقی ماند و در نسخہ مخدومی بجاے چند روز چند روزی واقع است لفظ خوش بالفتح
خاء معجمہ کہ بوے ضمہ دارد و واو معدولہ و سکون شین و لفظ بوند بمعنی باشند مشتق از مصدر بودن
قولہ گر یکے زین چہار شد غالب + جان شیرین بر آید از قالب + ش انچہ در نسخہ مخدومی وغیرہ
بجاے بر آید صیغہ مضارع بر آمد صیغہ ماضی پسند کردہ اند نزد فقیر بہتر نیست چہ در صورت غلبہ
یکے از چار طبع بر آمدن جان قطعی ضرور نیست مگر احتمال بر آمدن است لہذا صیغہ ماضی از بلاغت
بعید است قالب بفتح و کسر لام ہر دو صحیح مگر درینجا براے رعایت قافیہ غالب لفظ قالب را بکسر لام
باید خواند قولہ لاجرم مرد عارف و کامل + نہ نہد بر حیات دنیا دل + ش لاجرم بمعنے بالضرور و ناگزیر و
میتوانکہ عارف کامل بدون واو موصوف صفت باشد قولہ عمر برف است و آفتاب تموز + اندکے
ماند خواجہ غرہ ہنوز + ش درمیان لفظ برف است و لفظ آفتاب واو عاطفہ نوشتن ضرور است
و آفتاب درین بیت بمعنی پرتو آفتاب کہ بہندی دھوپ گویند چرا کہ تشبیہ عمر بمجموع برف
و آفتاب تموز است چہ برف در آفتاب تموز زود می گداختہ مے شود خواجہ کہ بمعنے مرد صاحب
قدر است درینجا نوعے بطرز استہزا است غرہ بالفتح بمعنی مغرور و فریفتہ یعنے فریب خوردہ
مخفی نماند کہ این لفظ در اصل بالکسر بودہ است بمعنی فریفتگی مگر فارسیان تصرف خود بالفتح آرند و

For More Books Madni Library Group Whatsapp +923139319528

https://archive.org/details/@madni_library

ازقبیل زید عدل یعنی برخود فریفتہ کہ مغرور عبارت ازانست مستعمل کنند ولفظ ہنوز را برائے درستی
قافیہ بواو معروف باید خواند **فائدہ** تموز بواو معروف نام ماہ رومے وآن مدت ماندن آفتاب
است در برج سرطان چون تحویل آفتاب از برجے ببرجے نزد منجمین فارس ویونان از روز
تحویل عقیدۂ ہندیان نوزدہ روز پیشتر مے شود لہذا تقریباً تموز نصف در ماہ اساڑھ و
نصف در ماہ ساون مے بودہ باشد ہمین مقام کمال اشتداد موسم گرماست چراکہ آفتاب میل کلی
میرسد خصوصاً در ولایات دیگر مثل ایران وتوران وروم وفرنگ وغیرہ چراکہ برسات دران ولایاتہا
نمی شود مگر بہر حال گرمی آن ملکہا مثل گرمی ہند وحبش سخت نیست تموز آن بلاد مذکورہ مثل
بیساکھ ہند بودہ باشد چون گرمی در ہند بسیار است برائے تعدیل آن بارش ہم بسیار **قولہ**
اے تہیدست رفتہ در بازار ÷ ترسمت باز ناوری دستار **ش** در لفظ رفتہ ہا مفعولیت باشد
چون رفتن لازم است مفعول را نمیخواہد لہذا گویا کہ این فاعلے است کہ فعلش بزمانۂ ماضی تعلق
گرفتہ است بہیئت مفعول چون کلام تشبیہے ست کہ ہنوز نرفتہ است واو را رفتہ گفت یعنی بجہت
آنست کہ امر غریب الوقوع متیقن الوقوع را مجازاً اطلاق بر وقوع کنند از قبیل من قتل قتیلا
فلہ سلبہ وتا آخر ترسمت برائے مخاطب مفعول است یعنے ترسم برائے تو ناوری مخفف نیاوری
برائے ضرورت شعر درین بیت چند تقریر است یکے آنکہ دستار علامت نیاوردن عبارت از
بے عزتی ورسوائی ست یعنی چونکہ عزت واعتبار تمام با اعمال صالحہ پیدا نکردی وقتیکہ در بازار قیامت
کہ محل تونگران معنی است درآئی در چشم شان ذلیل ورسوا شوی دوم آنکہ ای فلان نقد اعمال
صالحہ بدست نداری وتہیدست ببازار محشر میدرآئی وحال آنکہ درین بازار نعمتہائے بہشت بعوض
اعمال صالحہ میفروشند برتو میترسم کہ دستار باخود نیاوری چراکہ چون تماشائے اشیاء مرغوبہ محتاج نقد
شوی دستار خود بالضرورت بفروشی وصرف آن مطلب کنی سوم اینکہ لفظ دستار دو بخش کنند دست
جدا وار جدا وصرف باء موحدہ بلفظ دست بقرینۂ ظرفیت محذوف قرار دہند ومفعول این فعل
نیز محذوف باشد وآن نقد ثواب اعمال صالحہ است پس چنین گویند کہ اے شخص در بازار قیامت
تہیدست میروی می ترسم کہ درانجا رفتہ نقد اعمال صالحہ باز از خانہ آوردن نتوانی اکنون بدست آر
تا ترا درانجا بکار آید ودر نسخۂ مخدومی وسروری مصرعۂ دوم چنین واقع است ترسمت پر نیاورے

دستار لفظ پر بضم باء فارسی ترجمۂ مملو ودستار بمعنی رومال چنانکہ در کتب لغت فارسی مرقوم است چو دستار
مطلق جائز نادوختہ را گویند یعنے ترسم برحال تو کہ از باعث تہیدستی مال خود از اشیاء مرغوبہ
ہرگز پر کردہ نیاوری وحسرت زدہ بمانی برائے تفہیم عقبے را ببازار دنیا تمثیل کردہ چنین گفتہ واین
کمال بلاغت است حاصل آنکہ چون اعمال صالحہ نداری از نعمتہائے بہشت محروم مانی مخفی نماند
کہ این تقریر از ہمہ بہتر است **قولہ** ہر کہ مزروع خود بخورد بخوید ÷ وقت خرمنش خوشہ باید چید ÷ **ش**
لفظ خرمنش بسکون نون وشین معجمہ واین طور تخفیف در نظم جائز است وضمیر شین بمعنی او را باشد
وبعضے لفظ باید ماضی افادۂ معنی مصدر کند پس چید بمعنے چیدن باشد یعنے ہر کہ از کوتہ اندیشی زراعت
خود سبز وخام فروختہ بصرف خود آورد وقت خرمن ساختن مردمان او را باید کہ مانند گدایان خوشہ چینی
کند حاصل آنکہ ہر کہ عمر خود بتحصیل متاع قلیل دنیا صرف ساخت در روز قیامت بوقت
حصول ثواب اعمال صالحۂ نیکان شرمندہ شدہ پیش ہر کسے سوال اندک ثواب خواہد کرد محروم
خواہد گشت یا آنکہ مزروع خود خوید خوردن کنایہ باشد از حبط کردن اعمال صالحۂ خود بریا یا عوض
عبادت منافع دنیا از خدا طلبیدن ودر نسخۂ مخدومی مصرعۂ اول چنین ست **مصرعہ**۔ ہر کہ
مزروع خود خورد بخوید ÷ **ش** تأمل ہر دو باندک تأمل واحد است **قولہ** پند سعدی بگوش جان بشنو ÷
رہ چنین ست فرد ماش برو ÷ **ش** یعنے راہ مردان کامل ہمین است چنانکہ گفتیم کہ دل بر دنیا منہ پس تحصیل عقبی
نمودہ از دنیا برو **قولہ** بعد از تامل یعنی مصلحت آن دیدم کہ در نشیمن عزلت نشینم ودامن از صحبت فراہم چینم
ودفتر از گفتہ ہائے پریشان بشویم ومن بعد پریشان نگویم **ش** تامل یعنے فکر واندیشہ وآنچہ در
اکثر نسخ بجائے ایمنی لفظ بسیار نوشتہ اند بہتر نیست ودر نسخۂ مخدومے لفظ این معنی است نشیمن
بکسر نون ویاء مجہول وفتح میم گوشہ وخانہ مختصر عزلت بالضم بیکاری وتنہائی ودفتر مضاف گفتہ ہائے
پریشان مضاف الیہ ولفظ از بہتر نیست وآنچہ در اکثر نسخ بجائے گفتہ ہائے گفتار ہائے
نوشتہ رکاکت آن بر بلیغ پوشیدہ نیست ومن بعد بالکسر بمعنی پس ازین یعنی بعد ازین کلام
دنیاوی نگویم **قولہ** زبان بریدہ بکنجے نشستہ صم بکم ÷ بہ از کسے کہ نباشد زبانش اندر حکم ÷
ش بریدہ ونشستہ ہر دو صیغۂ اسم مفعول است کہ ماضی یا آنکہ ہا بریدہ برائے ربط وہا نشستہ
برائے مفعول صم بکم جمع اصم وابکم است بمعنے کران وگنگان یعنے ناشنوایان وبی زبانان واطلاق

Islami Books Quran & Madni Ittar Ameen Pur Bazar House Faisalabad

https://archive.org/details/@madni_library

جمع بجاے مفرد از راہ مبالغہ است و تحقیق آنست کہ فارسیان بعضے جا لفظ جمع را نیز بملاحظہ بمعنی جمعیت در مقام مفرد استعمال نمایند چنانچہ حور را کہ جمع حوراست و مشائخ کہ جمع شیخ در میان صم بکم داو عاطفہ برائے موافقت کلام اللہ نیاوردہ **قولہ** تا یکے از دوستان کہ در کجاوہ غم انیس من بودے و در حجرہ ہمدم جلیس برسم قدیم از در درآمد **ش** تا حرف انتہائیہ یعنی تا وقتیکہ نشستم یکے از دوستان در آمد انیس بمعنے خوگر مجازاً بمعنے ہمدم و یار غمخوار ہم بفتح ہا و تشدید میم بمعنی اندوہ مگر فارسیان بیشتر بتخفیف استعمال کنند جلیس بمعنے ہمنشین یعنی در حجرہ ہم غم و شدت و رنج رفیق من بودے و بمجلس یک لفظ کرنیست شامل ہمنشین چنانکہ بعض ناواقفان گمان برند چرا کہ جلیس فقط بمعنی ہمنشین است چنانچہ در نسخۂ مخدومی بلفظ غم و لفظ ہم ہردو واقع نشدہ و انہم بہتر است چرا کہ درین رفاقت سفر و حضر ہر دو ثابت میشود مگر بر جمیع و متانت از دست میرود و آن بر متامل پوشیدہ نیست **قولہ** چندانکہ نشاط ملاعبت کرد و بساط مراعبت گسترد جوابش نگفتم و سر از زانوی تعبد برنگرفتم رنجیدہ بمن نگہ کرد و گفت **ش** نشاط بفتح نون خوشی و شادمانی ملاعبت بفتح عین مہملہ باہم بازی کردن در فقرہ ثانی بمقابلۂ ملاعبت در بعض نسخ مراعبت و در بعض معاشرت و در نسخۂ مخدومی مداعبت واقع است بضم میم و فتح عین مہملہ و فتح بای موحدہ بمعنی مزاح و خوش طبعی تعبد بر وزن تودد عبادت و بندگی مخفی نماند کہ چون در خاصیت ابواب تفعل برائے تکلف است یعنے وصفیکہ نباشد بزور در خود وانمودن باین قاعدہ تعبد بمعنے عبادتے کہ دل نخواہد و بمجبورے اختیار کردہ باشد بہر حال زانوے تعبد عبارت از جلسۂ مراقبہ باشد یا جلسۂ دو زانو چنانکہ ہنگام قعدہ نماز باشد **قولہ** قطعہ کنونت کہ امکان گفتار ہست ÷ بگو اے برادر بلطف و خوشی ÷ **ش** امکان بمعنے طاقت و توانائی خوشی بفتح خا کہ بوے ضمہ دارد و واو معدولہ باید خواند تا بلفظ درکشی قافیہ درست نشیند **قولہ** کہ فردا چو پیک اجل در رسد ÷ بحکم ضرورت زبان درکشی ÷ **ش** مراد از فردا زمانہ آیندہ و پیک اجل ملک الموت یا از پیک اجل باضافت تشبیہی ہمان اجل مقصود میتوان کرد ضرورت بتازی مصدری زبان درکشی یعنے خاموش شوے **قولہ** یکے از متعلقان منش بر حسب واقعہ مطلع گردانید کہ فلان عزم کردہ است و نیت جزم

کہ بقیت عمر معتکف نشیند و خاموشی گزیند تو نیز اگر توانی سر خویش گیر و راہ مجانبت پیش **ش** در نسخۂ مخدومی بجاے یکے لفظ کسے واقع است حسب بتحقیق اندازہ یعنے ارادہ و تہیہ واقعہ بکسر قاف و فتح عین بمعنے حال و ماجرا مطلع بضم میم و تشدید طا مفتوح و کسر لام خبردار فلان بضم فا کنایہ از مرد غائب عزم بالفتح قصد و ارادہ و نیت ارادہ جزم بفتح جیم و سکون زا معجمہ اگرچہ بمعنی قطع و بریدن است لیکن این مصدر بمعنی اسم فاعل باشد یعنی نیتی کہ قاطع ارادہ ہاے دیگر است و در منتخب نوشتہ کہ جزم بمعنے سوگند راست کردن و این بہتر است یعنے نیت قسم کردہ بقیت بمعنی باقی معتکف گوشہ نشین و سر بمعنی خیال و کار مجانبت بضم میم و فتح نون یکسو شدن از تعلقات دنیا و در نسخۂ مخدومی بمعنی قدر است کہ مجانبت پیش یعنی لفظ راہ و لفظ از ہر دو غیبت درین صورت لفظ گیر بعد لفظ پیش مقدر باشد **قولہ** گفتا بعزت عظیم و صحبت قدیم کہ دم بر نیارم و قدم بر ندارم مگر آنگہ سخن گفتہ شود بعادت مالوف و طریق معروف **ش** الف گفتا زائد برائے تحسین کلام عزت بمعنے بزرگی و حرف با برائے قسم و عظیم نام حقتعالی است و صحبت قدیم یعنے قسم است بحرمت قدیم و قدیم نام ایزد سبحانہ است و حرف واو کہ بالاے لفظ حرمت است خواہ برائے عطف دانند خواہ برائے قسم و آنچہ در اکثر نسخ صحبت قدیم واقع است نیز بہتر مینماید یعنے قسم بصحبت و آشنائی قدیم کہ مرا با سعدی است دم بر نیارم یعنے توقف نسازم در مطالبہ یا آنکہ خاموش نشوم از ملامت چہ در ہنگام کلام کردن دم در سخن صرف میشود و آدمے در سخن دم بفراغت میگیرد مگر وقتیکہ خاموش شود قدم بر ندارم یعنے ازینجا بجاے دیگر نروم مگر وقتیکہ با من از زبان سعدی کلامے گفتہ شود بعادت مالوف طبعی و بدستور شناختہ شدہ دوستان اے چنانکہ اکثر دوستان با دوستان سخن محبت انگیز میکنند **قولہ** کہ آزردن دوستان جہل است و کفارت یمین سہل **ش** کاف علت و بیش از لفظ دوستان لفظ دل مخل فصاحت نماید و در سرورے و مخدومی مسطور نیست جہل بالفتح نادانی کفارت بفتح کاف و تشدید فا جرمانہ شکستن قسم و آن بندہ آزاد کردن باشد یا دہ مسکین طعام دادن و اگر این مقدور نداشتہ باشد سہ روزہ دارد و یمین بفتح یا و تحتانی و کسر میم بمعنے قسم **قولہ** خلاف راہ صواب است و نقض عہد اولو الالباب کہ ذوالفقار علی در نیام

For More Books Madni Library Group Whatsapp +923139319528

https://archive.org/details/@madni_library

درنیام و زبان سعدی درکام **ش** دلیل و دیگر آن دوست برآندم تکلم شیخ ایست رائے صواب
بمعنے فکر درست کہ ہرگز بسوئے خطا نرود نقض بفتح نون و سکون قاف و ضاد معجمہ بمعنی
شکستن و شکستگی عہد بمعنی پیمان اولو بضم ہمزہ و واو مکتوب نہ ملفوظ و ضم لام بمعنی خداوندان
الباب بالفتح خردہا و این جمع لب است کہ بضم لام و تشدید باء موحدہ بمعنی دانش و خرد
باشد در نسخۂ مخدومی چنین نوشتہ خلاف رائے صواب است و عکس رائے اولوا الالباب
نزد متامل بلیغ این نسخہ بہتر است مگر درینجا مطابق نسخۂ عامہ تقریر کردہ میشود ذوالفقار علی بفتح فا
صحیح است نہ بکسر فا نام تیغ امیر المومنین علی کرم اللہ وجہہ چہ فقار بمعنے قطار مہرۂ پشت از گردن
تا کمر چون بر پشت شمشیر مذکور قطار مہر ہائے پشت یعنے عدیم الارتفاع ساختہ شدہ بود
بصورت مہر ہائے پشت مردم لہذا باسم ذوالفقار موسوم شد و آنچہ درین زمان نقل ذوالفقار
شمشیر دو زبانہ سازند تخیل بر غلط بعضے متاخرین است و نیام بکسر نون غلاف شمشیر
و کام بمعنے اندرون حلق یعنے رائے صواب تمامے عقلائے ہمین تجویز کردہ است و خردمندان
روزگار ہمین پیمان بستہ اند کہ ذوالفقار علیہ السلام بجہت قتل کفار برہنہ شاید و زبان سعدی
و افادہ سخن خاموش نباید حالا کہ سعدی خاموش شد و زبان خود بکام کشید مخالفت رائے
خردمندان و شکستگی پیمان دانایان ثابت گشت پس این نوع خلاف و نقض نباید اولے
والسب ہمین است کہ بامن سخن گوید **قولہ قطعہ** زبان در دہان اے خردمند چیست ✽
کلید در گنج صاحب ہنر ✽ چو در بستہ باشد چہ داند کسے ✽ کہ جوہر فروش است یا پیلہ ور ✽ **ش**
در مصرعۂ اول و چہارم این قطعہ از نسخۂ مخدومی است مصرعۂ اول سوال است و مصرعۂ ثانی جواب
و سوم و چہارم در تخییل و این قطعہ نیز مقولۂ آن دوست است در مدح سخن گفتن و مذمت خاموشی
کلید بکسر ہمین معروف است پیلہ ور بیاء فارسی و یائے معروف ابریشم فروش چہ پیلہ غلولۂ
ریشم خام و کرم ریشم را نیز گویند و در بعض نسخ بیلہ ور بباء موحدہ و یائے مجہول واقع شدہ
و دران صورت بمعنی طبیب دارو فروش کہ در رستہ بازار نشیند و بعض اہل لغت بمعنی لباطے کہ
دانہ آبگینہ وغیرہ فروشد نوشتہ اند تطبیق بمدعا اینست کہ اگر خاموش ماند معلوم نشود کہ خاموشی
از آزردگی است یا از راہ مصلحت وغیر آن **قطعہ** دیگر اگرچہ پیش خردمند خامشی ادب است

بوقت مصلحت آن بہ کہ در سخن کوشی ✽ دو چیز طیرۂ عقل ست دم فرو بستن ✽ بوقت گفتن و گفتن بوقت
خاموشی **ش** مضمون این قطعہ نیز مقولۂ آن دوست است در مذمت خاموشی لفظ پیش
بکسر شین مضاف و خردمند مضاف الیہ خامشی بضم میم مخفف خاموشی طیرہ بفتح طاء مہملہ بمعنے
عیب و سبکی و زشتی دم فرو بستن کہ بمعنے خاموش شدن است متعلق مصرعۂ ثانی است یعنے
این دو امر عیب عقل است یکے دم فرو بستن ہنگام گفتن دوم گفتن بوقت خاموش ماندن
قولہ فی الجملہ زبان از مکالمہ او در کشیدن قوت نداشتم و روا از محاوثہ او گردانیدن مروت ندانستم
کہ یار موافق بود و محب صادق **ش** فی الجملہ در محاورہ قدما بمعنے حاصل کلام آمدہ چنانکہ
لفظ القصہ و الغرض مکالمہ بضم میم و فتح لام باہم کلام کردن قوت بالضم و تشدید واو بمعنے
طاقت و امکان و آنچہ در نسخ مستعملہ بقوت نہ پنداشتم واقع شدہ تحریف است چراکہ پنداشتن
بمعنی دانستن چیزیست کہ در حقیقت چنان نباشد و فتوت بضمتین و تشدید واو جوانمردیست
و معنی این لفظ درینجا براے عامہ نوشتیم محاوثہ بحاء حطی و ثاء مثلثہ با یکدیگر سخن گفتن
مروت بضمتین نہ بضم اول و فتح ثانی بمعنی مردمی و انسانیت و این ماخوذ از مرا است کہ بمعنی مرد باشد
و بجاے ارادت لفظ محب اصح است و بعد لفظ صادق لفظ داشت خطا است و ملی محمد ارادت را
بمعنے مرید گرفتہ از قبیل زید عدل **قولہ بیت** چو جنگ آوری با کسے در ستیز ✽ کہ از وی گزیرت
بود یا گریز ✽ **ش** در ستیز صیغۂ امر است اگرچہ لفظ در بادی الرائے زائد مفہوم میشود مگر در حقیقت افادہ
تاکید سرعت جدل میکند و لطف این بر بلیغان مخفی نیست گزیر بضم کاف فارسی و کسر زاء معجمہ بمعنی چارہ
و تدبیر و در لفظ گزیر و گریز تجنیس خطی ست یعنے اگر جنگ کنی با کسے جنگ کن کہ از وی چارہ و تدبیر
ترا متصور باشد کہ بآن چارہ بروی غالب توان شد یا بحیلہ از پیش وے توان گریختن و آنکہ این
دو معنی بادی صورت نہ بندد جنگ با چنین کس معقول نیست بلکہ تسلیم و رضا اختیار باید کرد این
بیت مقولۂ شیخ است در باب عذر فسخ عزم خود یعنی دوستی را کہ نتوان آزردہ ساخت آنچہ وی گوید قبول
باید ساخت **قولہ** بحکم ضرورت سخن گفتیم و تفرج کنان بیرون رفتیم در فصل ربیع کہ آثار صولت برد
آرمیدہ بود و آوان دولت ورد رسیدہ **ش** تفرج بفتح تاء فوقانی و فتح فا و راء مہملہ مشدد مضموم
و جیم عربی بمعنی کشایش یافتن دل و مجازاً بمعنی سیر و تماشا مستعمل است بیرون رفتیم اے بیرون

Islami Books Quran & Madni Ittar Ameen Pur Bazar House Faisalabad

https://archive.org/details/@madni_library

نہرہا ہر دو رفتیم بربیع بمعنی موسم بہار و آن در ہندوستان و ایران متفاوت است در ہندوستان
مدت ماندن آفتاب در دلو و حوت و در ایران وغیرہ در حمل و ثور حولت بالفتح
حملہ بردن مراد ازین شدت است برد بالفتح بار موحدہ و سکون را مہملہ و دال مہملہ بمعنی سرما و
آوان بمد اول بمعنی اوقات جمع آن کہ بالفتح اول بمعنے وقت است و این صیغۂ جمع براے
مقابلہ بلفظ آثار است اگرچہ در نسخہ مخدوے و سروری بلفظ آثار نیست زیراکہ در بادی الراے
زائد است مگر نزد فقیر بہتر است کہ باشد چراکہ این دو فقرہ در نثر مرجز واقع شدہ اند پس درین
تقابل الفاظ ہموزن ضرور است لفظ آوان می خواہد کہ در فقرۂ اول لفظ آثار باشد و دولت درینجا
بمعنی سلطنت و بادشاہی است و ردم بالفتح اول و سکون را مہملہ و دال مہملہ گل سرخ کہ ازان گلاب گیرند
قولہ بیت پیراہن سبز بر درختان * چون جامۂ عید نیکبختان مق بشیر صلحا در روز عید جامہ نو
پوشند **قولہ قطعہ** اول اردی بہشت ماہ جلالی * بلبل گوبندہ بر منابر قضبان * بر گل سرخ از نم اوفتادہ لآلی
ہمچون عرق بر عذار شاہد غضبان * مخفی نماند کہ بحر این قطعہ منسرح مثمن مطوی مجدوع است بوزن
مفتعلن فاعلات مفتعلن فاع - مگر در رکن اول مصرعۂ دوم بجاے مفتعلن مفعولن آمدہ و این جائز
است و مفتعلن مطوی و مفعولن مقطوع و فاع مجدوع است لفظ اول بکسر لام مضاف است
بسوے مجموع اردی بہشت ماہ کہ بیساکھ و تنا اہشت موقوف است نہ مکسور بکسر اضافت چہ حصول فارسیان
اینست کہ او اخر اسماء شہور شمسی لفظ ماہ مے آرند چنانچہ فروردین ماہ و آذرماہ و تیرماہ پس
مجموع اردی بہشت ماہ موصوف و جلالی صفت آنست و اردی بہشت بضم اول و سکون را و کسر
دال و یاے مجہول نام ماہ شمسی و آن مدت ماندن آفتاب است در برج ثور چون نزد منجمان فارس
تحویل آفتاب در ہر برج نوزدہ روز پیشتر باشد از روز تحویل ہندیان لہذا اردی بہشت تقریبًا
مطابق اخیر بیساکھ و ابتداے جیٹھ باشد و اردی بہشت مرکب است از ارد کہ بمعنی مانند
و نظیر است و بہشت معروف ست و یاے مجہول از اشباع کسرہ اضافت پیدا شدہ پس معنی
مرکب اردی بہشت مانند بہشت است چون در ایران و توران درین ماہ اشتداد بہار
می باشد لہذا بدین اسم موسوم شدہ و جلالی نام تاریخ سال شمسی است منسوب بجلال الدین
ملکشاہ سلجوقی کہ در زمان حضرت شیخ ہمین تاریخ رواج داشت **فائدہ** مقدار سال

جلالی سہ صد و شصت و پنج روز و پنج ساعت و چہل و نہ دقیقہ اعتبار کنند چون ہر ماہ سی روزہ
گیرند و باقی پنج روز در آخر اسفندارمذ زیادہ کنند تا سہ سال و در سال چہارم باقی کسور را
نیز جمع کردہ یک روز پیدا کنند و ماہ اسفندارمذ را سی و شش روزہ گیرند و در جلالی احتراز
است از اردی بہشت تاریخ قدیمی یزدجردے چہ دران تاریخ کبیسہ نیست یعنے آن زیادت
پنج ساعت و چہل و نہ دقیقہ را از نظر اندازند و این زیادت را جمع کردہ بسال چہارم اسفندارمذ
را سی و شش روزہ بگیرند لہذا گاہ گاہے موسم گل در ابتداے اردی بہشت قدیمی
واقع نمے شود بلکہ تقدم و تاخر راہ مے یابد و قیل جلالی بسبب جلالت آفتاب گفتہ
کہ بہ برج شمس تعلق دارد یا آنکہ در ایام بہار آفتاب ہر روز مائل بجلالت و حدت باشد
بلبل بلام موقوف منابر بالفتح میم و کسر باء موحدہ جمع منبر قضبان بالضم جمع قضیب بمعنے شاخ
درخت صحیح بروزن فعلان بالفتح اول مشہور نیست مگر این لفظ از قدیم بفتح شہرت گرفتہ است
چنانچہ اکثر لغات بدین اشارت کردہ اند کہ درینجا بمطابقت غضبان جائز باشد مولف
گوید کہ اگر قضبان بضم خواندہ شود قباحت در قافیہ نمے آید چراکہ ضاد معجمہ درینجا حرف
قید نیست کہ مطابقت حرکت ماقبلش ضرور باشد درینجا نون حرف ردی است
چہ الف و نون قضبان از جنس دیگر است کہ تعلق باوزان جمع دارد والف و نون
غضبان از جنس دیگر کہ تعلق بصفت مشبہ دارد و این تفاوت براے صحت قافیہ
کافی است و در بعض نسخ بجاے غضبان لفظ اغصان نوشتہ کہ بالفتح اول و سکون غین
معجمہ و صاد مہملہ جمع غصن است کہ بضم اول بمعنے شاخ درخت باشد و این بہتر
نماید چراکہ غضبان بمجالست تعصیب نوعے کراہیت دارد و در بیت ثانی لفظ گل
بکسر لام و لفظ نم بمعنی شبنم است و در لفظ اوفتاد و آواز اشباع ضمہ ہمزہ پیدا شدہ است
لآلی بالفتح اول و مد ثانی است و بضم اول چنانکہ شہرت دارد غلط جمع لولو کہ بمعنے مروارید
بزرگ است مگر در فارسی بمعنی مطلق مروارید مستعمل باشد عرق بفتحتین خوے اندام عذار بکسر
اول رخسارۂ شاہد بکسر ہا در محاورات فارسی بمعنی محبوب غضبان بالفتح غین معجمہ و سکون
ضاد معجمہ بمعنے خشمناک و بیت ثانی بمیان گفتار بلبل است حاصل معنی این قطعہ آنکہ

For More Books Madni Library Group Whatsapp +923139319528

https://archive.org/details/@madni_library

در ابتدائے ماہ اردی بہشت بلبل مثل خطیبان بر منبرہائے شاخسار مدح وثنائے شاہ گل بدین نمط گوئندہ بود کہ برگ گل سرخ مروارید قطرات شبنم چنان افتادہ اند کہ گویا خوے بر رخسارہ محبوب خشمناک ظاہر آمدہ است فافہم فانہ من المعضلات ونیز گفتہ اند کہ بلبل چون اسم جنس است معنی کثرت وجمعیت در خود دارد پس لفظ گوئندہ بودن با صیغہ جمع از مضارع باشند بمعنے حال ومفعول آن مضمون بیت ثانی قولہ شب را ببوستان یکے از دوستان اتفاق مبیت افتاد مثل این نسخہ صحیح است و در نسخہ المخدومی و سروری و در شرح ولی محمد مرشد آبادی ہمین نسخہ را پسند نمودہ اند و آنچہ در اکثر نسخ چنین واقع شد کہ شب را ببوستان با یکے از دوستان این نسخہ غلط است چراکہ لفظ با قبل از لفظ یکے بیجا است و بوستان مضاف و یکے از دوستان مضاف الیہ است مبیت بفتح میم و کسر بائے موحدہ و سکون یائے تحتانی و بعدہ تائے فوقانی مصدر میمی است بمعنے شب باشی حاصل آنکہ بوقت شب در باغیکہ مالک آن یکے دوست بود دیگرے دوستان من اتفاق شب باشی افتاد قولہ موضع خوش وخورم و درختان دلکش و در ہم مثل موضع بفتح میم و کسر ضاد معجمہ بمعنے جائے و مکان خورم تازہ و خوب فائدہ اگرچہ خورم را بعضے بدون واو نوشتہ اند مگر بواو بہتر تا کراہیت التباس اجتماع تفاخم بمیم متکلم مرتفع شود و این ہر دو فقرہ ذو سجعتین یعنے ذو قافیتین واقع شدہ اند و این معنی از خوبی عبارت است قولہ تو گوئی خردۂ مینا بر خاکش ریختہ یا عقد ثریا بر تاکش آویختہ مثل خردہ بے واو اصح است مینا بالکسر آبگینہ مگر در استعمال فارسیان بمعنی آبگینہ سبز مراد باشد عقد بالکسر بمعنے سلک ثریا شش ستارہ مجتمع اند در ابتدائے برج ثور بصورت خوشۂ انگور کہ بفارسی پروین نامند فائدہ ثریا تصغیر ثروی است و ثروی بر وزن سرمازنی را گویند کہ مال بسیار داشتہ باشد ماخوذ از ثروت بمعنی بسیاری مال چون در اجتماع کواکب صورت مالداری ظاہر است لہذا این اسم مسمے گشت تاک درخت انگور حاصل آنکہ خاک آن باغ چنان شفاف بود کہ گویا ریزہ ہائے مینا بران ریختہ اند یا آنکہ سبزۂ خورد نورستہ جابجا بر خاکش دمیدہ بود و انگور آن باغ چنان آبدار بودند کہ گویا عقد ثریا است این فقرتین نیز ذو قافیتین واقع شدہ قولہ قطعہ روضۃ ماء نہرہا سلسال دوحۃ سجع طیرہا موزون مثل روضۃ بہ تنوین ضمہ خبر مبتدائے محذوف است کہ در اصل ہٰذہ الروضۃ باشند و ہمچنین دوحۃ از مصرعۂ دوم و بعضی گفتہ اند کہ تنوین روضۃ و دوحۃ برائے وحدت بود یا تعظیم و روضۃ بمعنے

باغ و سبزہ زار و لفظ ماء بضم ہمزہ کہ حرف سوم است مبتدا مضاف و نہر مضاف الیہ و مضاف بسوئے ہا ضمیر مؤنث کہ راجع بسوے روضہ و سلسال بفتح آب شیرین و سرد خبر و این جملہ صفت روضہ دوحۃ بفتح دال و حائے مہملہ بمعنے درخت سجع بفتح سین مہملہ و سکون جیم و ضم عین مہملہ آواز مرغان خوش آواز طیر بفتح طاء و سکون یاء و کسر راء بمعنے مرغان و این لفظ جمع و مفرد ہر دو آمدہ و ترکیب مصرعۂ ثانی بر قیاس مصرعۂ اول حاصل آنکہ این باغیست کہ آب جوئے آن شیرین خوشگوار است و باغ و درختان کہ آواز مرغان آن موزون است مرغوب است و اصل انیست کہ روضہ و دوحۃ عبارت از خیابانہائے گل و سبزہ است و دوحۃ بسبیل مجاز اطلاق جزو بر کل عبارت از تختہ ہائے درختان میوہ دار کہ در این باغ بودند قولہ بیت آن پر از لالہائے رنگارنگ ٭ وین پر از میوہ ہائے گوناگون مثل و درین قطعہ صنعت لف و نشر مرتب است اشارت لفظ آن بسوی بعید است یعنی روضہ کہ ذکرش اول آمد و اشارت این بسوے قریب است یعنے دوحہ کہ ذکرش موخر آمدہ فائدہ لالہ چند قسم است چنانچہ لالۂ نعمان کہ بغایت سرخ باشد و لالہ سوزو و لالہ خطائی و لالہ سفید و لالہ زرد و لالۂ عباسی و لالۂ بیکانی و لالۂ قمراضی و ظہیر الدین محمد بابر بادشاہ در واقعات بابری نوشتہ کہ قریب پنجاہ نوع لالہ در اطراف کابل بملاحظہ در آمد الف در رنگارنگ و گوناگون برائے اتصال است یعنے رنگ برنگ و ہمچنین در مقام کثرت باشد و گون بضم کاف فارسی و واو معروف بمعنی رنگ و نوع و درینجا گوناگون بمعنی نوع بنوع است قولہ بیت باد در سایۂ درختانش ٭ گسترانیدہ فرش بوقلمون مثل مراد از سایۂ درختان زیر درختان است بوقلمون نوعی از جامۂ ابریشمی کہ در روم بافند و آن چندرنگ دارد و در روشنی آفتاب بہر گردش برنگی دیگر نماید قولہ بامدادان کہ خاطر باز آمدن برائے نشستن غالب آمد دیدمش دامنی گل و ریحان و سنبل و ضیمران فراہم آوردہ و آہنگ رجوع کردہ گفتم گل بوستان را چنانکہ دانی بقائی و عہد گلستان را وفائے نباشد حکما گفتہ اند ہر چہ نپاید دلبستگی را نشاید گفتا طریق چیست گفتم برائے نزہت ناظران و فسحت خاطر حاضران کتاب گلستان توانم تصنیف کرد کہ باد خزان را بر اوراق او دست تطاول نباشد و گردش زمان عیش ربیعش را بطیش خریف مبدل نکند قطعہ بچہ کار آیدت زگل طبقے ٭ از گلستان من ببر ورقے ٭ گل ہمین روزہ پنج و شش باشد ٭ وین گلستان ہمیشہ خوش باشد ٭ مثل بامدادان بمعنے وقت صبح چہ

Islami Books Quran & Madni Ittar Ameen Pur Bazar House Faisalabad

بامداد یعنے صبح الف ونون افادت معنی وقت میکند چنانچہ صبحگاہان و نیم شبان خاطر بمعنے اندیشہ رائے بمعنی فکر اضافت خاطر داری بما بعد خود و از قسم اضافت عام نہ خاص است کہ بعضے اضافت بیانیہ گویند ریحان بمعنی نازبو و ہر گل خوشبو دار سوائے گل گلاب و در سنبل اختلاف بسیار است نزد اکثر آنست کہ بہندی آنرا بالچھڑ گویند و بعضے نوشتہ کہ گلیست مائل بکبودی و خوشبو برگ گلہائے آن قدرے جودت دارد ضیمران بفتح ضاد معجمہ و سکون میم و ضم یاء تحتانی و ضیمران بفتح ضاد معجمہ و سکون یاء تحتانی و ضم میم ہر دو صحیح و درست بمعنی سپرغم کہ آنرا نازبو نیز نامند قولہ رغبت شہر کردمش و در نسخہ مخدومی آہنگ رجوع کردہ واقع است چون رجوع بمعنی باز گشتن است لہذا قوی ہمین است و حرف یائے آخر بقلائے و دو قلے برای تعظیم یعنے بقائے کثیر و دوامی بسیار ہمزہ میان الف و یاء بلائے رفع التقاء ساکنین است بناپائدامی فراخی گیر و نزہت بالضم پاکیزگی مجازاً بمعنی خوشحالی فسحت بالضم و سین مہملہ فراخے و کشادگی خاطر دست بمعنے قدرت تطاول بضم واو بمعنے دست درازی یعنی ظلم و تعدی عیش اگرچہ بمعنی زندگانی است لیکن مجازاً بمعنے شادی ربیع بمعنی بہار طیش بالفتح و یاء تحتانی تندی و غضب خریف موسم میوہ چیدن ماخوذ از خروف کہ بمعنی میوہ چیدن است چون این موسم در آخر تابستان باشد ہیچ گل در ولایت درین موسم نباشد طبق در ینجا عبارت از سبد و آنچہ در بعض نسخ لفظ پنج بر لفظ روز مقدم است خطا است خوش بفتح خاء معجمہ کہ بوے ضمہ دارد و واو معدولہ یعنی غیر ملفوظ قولہ حالی کہ من این سخن بگفتم از دامن گل بریخت و دست در دامنم آویخت ش حالی بیای مجہول بمعنی فی الحال و در نسخہ مخدومی چنین واقع است دامن گل بریخت و در دامنم آویخت ظاہر این ابلغ است قولہ الکریم اذا وعد وفا ش یعنی مرد کریم وقتیکہ وعدہ کند سید ہرائے وعدہ دادن در رنگ بیگنذ الکریم مبتدا اذا حرف شرط بمعنے ہرگاہ وعد بسہ حروف مفتوح فعل ماضی ضمیر مستتر کہ در وست راجع بطرف کریم کہ فاعل اوست فعل با فاعل خود شرط و وفا کہ فعل ماضی است با ضمیر مستتر خود کہ آنہم راجع است بطرف کریم جزاو مجموع شرط و جزا خبر مبتدا و مخفی نماند وقتیکہ ماضی در تحت حرف شرط واقع شود افادہ معنی مضارع کند و کاف بیانیہ کہ بالائے الکریم واقع است برای بیان لفظ گفت است کہ بعد کلمہ آویخت محذوف باشد پس این کلام از مقولہ شیخ است نہ از ان دوست قولہ فصلی در ہمان روز اتفاق بیاض افتادش فصلے بیائے

مجہول وحدت و در ینجا عبارت از یک باب ست و می تواند کہ فصلی کنایت است از جزوی از اجزای این کتاب و اجزاے مفہوم این کتاب بسیار است چنانچہ حمد و نعت و مدح و سبب تالیف وغیرہ و آیندہ ہر حکایت فصل است چرا کہ علامت حکایت بسرخی فاصل است و این تاویلات بای نست کہ باب اول بسیار طویل است نوشتن آن در ہمان روز چگونہ شدہ باشد مگر حکایات چند در حسن معاشرت و آداب محاورت اما بحسب طاقت شیخ رحمہ اللہ ممکن باشد ہمان بالفتح و آنچہ فرمودہ اتفاق بیاض افتاد یعنے اتفاق داخل کردن بیاض افتاد اے نوشتہ شد قولہ در حسن معاشرت و آداب محاورت ش یعنی بخوبی زیست کردن با مردم فائدہ آنچہ در کتب اخلاق در باب حسن معاشرت نوشتہ اند خلاصہ اش آنست با حق بصدق با خلق بانصاف با بزرگان بحرمت با خردان بشفقت با نفس بقہر با دشمنان بحلم با دوست بنصیحت با علما بتواضع با درویشان بسخاوت و احسان با جاہلان بخموشی ہر کہ این نصائح را شعار خود سازد از ندامت ایمن باشد محاورت بضم میم و حاء مہملہ و فتح واو بمعنی پاسخ دادن و گفتگو و در بعض نسخ مجاورت بجیم است بمعنی ہمنشینی و صحبت قولہ در لباسے کہ متکلمان را بکار آید و مترسلان را بلاغت افزاید ش لباسی بیاء مجہول بمعنی لعبارتی یعنی سخن گویندگان را در تقریر اعانت کند و مترسلان نامہ نویسندگان یعنے در تحریر منشیان را نفع بخشد اگرچہ ترسل بمعنی نامہ فرستادن است مگر اینجا مراد نامہ نوشتن است قولہ فی الجملہ ہنوز از گل بوستان بقیتے ماندہ بود کہ کتاب گلستان تمام شد فی الجملہ بمعنی حاصل کلام آنکہ یا مجمل سخن آنکہ قولہ ذکر شاہزادہ جہان سعد بن ابی بکر بن سعد قولہ تمام آنگہ شود بحقیقت کہ پسندیدہ آید در بارگاہ شاہزادہ جہان پناہ سایہ کردگار پرتو لطف پروردگار ذخر زمان کہف امان المؤید من السماء المنصور علی الاعداء ش در اکثر نسخ کاف بیانیہ بالائے لفظ بحقیقت واقع باشد و این غلط است بلکہ صحیح است کہ بعد لفظ بحقیقت باشد چنانکہ در متن نوشتیم یعنے این تمام شدن گویا تمام شدن نیست بلکہ بحقیقت در وقتی تمام شود کہ پسندیدہ آید در بارگاہ شاہزادہ مخفی نماند کہ این دو فقرہ از اول تا کہف اسلام در تعریف پادشاہزادہ است کہ سعد بن ابوبکر است و از لفظ اتابک الاعظم تا مظفر الدنیا والدین تعریف ابوبکر است کہ پدر سعد مذکور باشد چون ہر دو تعریف مخلوط شدہ بود لہذا در آخر بصیغہ تثنیہ دعا کرد اعنی اقبالہما و ذخر بضم ذال معجمہ و سکون خاء معجمہ بمعنے ذخیرہ یعنے دولت او برائے اہل زمان ذخیرہ است کہف

https://archive.org/details/@madni_library

بفتح جاے پناہ یعنے براے امان خواہندگان جاے پناہ است مؤید بضم میم و فتح ہمزہ کہ بصورت
واو است و تشدید تحتانی مفتوح قوت دادہ شد فائدہ مخفی نماند کہ در رسم الخط عربی ہمزہ را شکل
معین نیست لہذا ہمزہ اگر خود مضموم یا ماقبلش مضموم بود بصورت واو نویسند و اگر خود یا ماقبلش مکسور
باشد بیا و اگر مفتوح بود با الف نویسند منصور یاری دادہ شدہ یعنی قوت دادہ شدہ از آسمان و از
حق یاری دادہ شدہ بر دشمنان المؤید بصیغہ مفعول من جانب السماء مجرور و جار مجرور متعلق با مؤید و این مجموع
خبر مبتدا است محذوف کہ آن لفظ ہو باشد و ہمچنین مبتداے محذوف در فقرہ ہاے آیندہ باید شناخت
قولہ عضد الدولۃ القاہرۃ و غیاث الملۃ الباہرۃ ش عضد بفتح عین و ضم ضاد معجمہ بمعنی بازو و
قاہرہ بمعنے غالب غیاث بکسر غین معجمہ و ثاء مثلثہ بمعنے فریاد رس و در بعض نسخ بجاے
غیاث لفظ سراج واقع است بکسر سین مہملہ بمعنی چراغ ملت بکسر میم و تشدید لام دین باہرہ بباء
موحدہ و کسر ہا بمعنی روشن عضد بضم دال مضاف الدولہ بکسر تاء مضاف الیہ و موصوف القاہرہ صفت
او مجموع خبر ہمون مبتداے محذوف کہ سابق گذشت ترجمہ بازوے دولت غالب و فریاد رس
دین روشن قولہ جمال الانام مفخر الاسلام ش انام بر وزن سلام بمعنی مخلوقات مفخر بفتح میم و سکون
فاء و فتح خاء معجمہ جاے نازش و در بعض نسخ مفتخر واقع است بکسر خاء معجمہ بمعنے افتخار کنندہ جمال
بضم لام مضاف الانام بکسر میم مضاف الیہ ہمچنین مفخر بضم راء مضاف الاسلام بکسر میم مضاف الیہ
ہر دو فقرہ دو خبر مبتداے محذوف ترجمہ زیبایش مخلوقات و جاے نازش اسلام قولہ
سعد بن الاتابک الاعظم ش سعد بضم دال موصوف ابن با سقاط ہمزہ و سکون باء موحدہ
و ضم نون صفت آن و مضاف اتابک بکسر باء و کسر کاف مضاف الیہ موصوف الاعظم بکسر
میم صفت آن و این مجموع بدل است از جملہ ہاے سابقہ یا خبر ہمون مبتدا و محذوف یعنے
آن شاہزادہ سعد نام پسر اتابک بزرگ است درینجا مراد از اتابک الاعظم ابوبکر است قولہ شہنشاہ المعظم
ش شہنشاہ بکسرتین بر وزن سرطاط کہ بمعنی فالودہ است معرب شہنشاہ بفتحتین کہ در اصل شاہان شاہ
بود بقلب اضافت براے تخفیف الف اول و ثانی ساقط کردہ اند شہنشاہ بکسر ہا مضاف الیہ اینکہ
در جملہ سابق گذشت موصوف المعظم صفت آن قولہ مالک رقاب الامم ش رقاب بکسر راء
و با موحدہ بمعنی گردنہا جمع رقبہ بفتحتین ست امم بضم ہمزہ و فتح میم اول بمعنی گروہ ہا و این جمع است

بمعنے مالک گردنہاے گروہ ہاے مخلوقات مالک بکسر کاف کہ مضاف الیہ ابن مذکور است
مضاف رقاب بکسر باء موحدہ مضاف الیہ و مضاف الامم مضاف الیہ قولہ مولی ملوک العرب والعجم
ش مولی مضاف الیہ ابن مذکور و مضاف بسوی ملوک کہ بکسر کاف مضاف الیہ اوست ہم مضاف
العرب بکسر باء مضاف الیہ و معطوف علیہ عجم بکسر میم معطوف یعنے خداوند پادشاہان عرب و عجم
فائدہ مخفی نماند سواے عرب دیگر ولایات را عجم گویند قولہ سلطان البر والبحر ش سلطان بکسر نون
مضاف الیہ ابن و مضاف و البر بکسر راء مضاف الیہ و معطوف علیہ البحر بکسر راء معطوف یعنے
بادشاہ زمین خشک و دریا قولہ وارث ملک سلیمان ش وارث بکسر ثاء مثلثہ مضاف الیہ ابن
و ہم مضاف و ملک بضم میم و کسر کاف مضاف الیہ و سلیمان بفتح نون مضاف الیہ چراکہ اعراب غیر
منصرف در حالت جری فتح میباشد یعنے میراث گیرندہ سلطنت سلیمان کہ بادشاہ جن و انس
و وحش و طیر بود و حاصل آنکہ قائم مقام سلیمان است بسبیل مبالغہ و میتوانند کہ از روی حقیقت باشد
چراکہ دار السلطنت سلیمان ملک فارس بودہ است قولہ مظفر الدنیا والدین ش مظفر بفتح فاء
مشدد و کسر راء مضاف الیہ ابن و مضاف الدنیا مضاف الیہ معطوف علیہ الدین بکسر نون
معطوف یعنی فیروزی دادہ شدہ بر دنیا و دین ہا مخفی نماند اگرچہ اعراب اواخر جمیع ہاے القاب
مسطورہ بیان کردہ ایم مگر توقف باید خواند قولہ ابوبکر بن سعد بن زنگی ش ابو مضاف بکر بکسر راء
مضاف الیہ قولہ ادام اللہ اقبالہما ش ادام بفتح میم فعل ماضی از باب افعال واللہ فاعل او
و اقبال بفتح لام کہ مضاف است بسوے ہما ضمیر تثنیہ غائب مفعول ادام یعنے ہمیشہ وارد
حقتعالی دولت ہر دو را یعنے شاہزادہ و شاہ را قولہ و ضاعف اجلالہما ش ضاعف بفتح عین
و فتح فاء ماضی باب مفاعلہ ضمیری کہ در و مستتر است راجع بسوے اللہ کہ فاعل اوست و اجلال
بفتح لام کہ مضاف است بسوی ہما مفعول ضاعف یعنی دو چند گرداند حقتعالی بزرگی ہر دو را
قولہ و جعل الی کل خیر مآلہما ش واو عاطفہ جعل بفتح ہر سہ حرف فعل ماضی ضمیری کہ در و مستتر است
راجع بسوے اللہ کہ فاعل آنست و جعل میخواہد دو مفعول را الی جار کل مجرور و مضاف و خیر
بتنوین کسرہ مضاف الیہ پس مجموع الی خیر مفعول اول و مآل بمد ہمزہ و فتح لام مفعول ثانی است
کہ مضاف است بسوی ہما یعنی گرداند حقتعالی بسوے ہر نیکی انجام آن ہر دو را فائدہ مخفی نماند کہ

Islami Books Quran & Madni Ittar Ameen Pur Bazar House Faisalabad

https://archive.org/details/@madni_library

چون ماضی در محل دعا افتد افادهٔ معنی استقبال میکند لهذا درینجا در هر سه فقرهٔ دعائیه ادام و ضاعف
و جل بمعنی استقبال واقع شده اند و اصل آنست که در محل دعا بجاے صیغهٔ استقبال فعل ماضی را برای
تفؤل اجابت آرند و این عین بلاغت است قوله دیگر شکر لطف خداوندی مطالعه فرماید ش
عطف این بر پسندیده آید است و آنچه در اکثر نسخ این واو عاطفه متروک شده خطاست چراکه بدون
عطف این عبارت مربوط نمی شود و واو عاطفه ضرور است کرشمه بکسر عین بگوشهٔ چشم نگریستن مطالعه
بفتح لام و فتح عین کتاب خواندن و فاعل فرماید شاهزاده قوله قطعه گر التفات خداوندیش بیارآید ٭
نگارخانهٔ چینی و نقش ارژنگی ست ٭ ش التفات بگوشهٔ چشم دیدن و ضمیر شین راجع
بکتاب گلستان ارژنگ نام مرقع مانی نقاش بعضے گویند کار ارژنگ شیر نام نقاش است قوله بیت امید
که روے ملال درنکشد ٭ ازین سخن که گلستان نه جاے دل تنگی ست ٭ ش فاعل درنکشد شاهزاده است
ازین سخن یعنے از سبب این مثل که گلستان جاے دل تنگی نباشد قوله بیت علی الخصوص که دیباچهٔ
همایونش ٭ بنام سعد ابوبکر سعد بن زنگی ست ش علی الخصوص بضم خاے معجمه بمعنے خصوصاً دیباچه
بیاے معروف و جیم عربی مجازاً بمعنی خطبهٔ کتاب فائده دیباچه در حقیقت دو معنی دارد یکے آنکه در اصل
دیباچه بیاے مجهول و جیم فارسی بوده بمعنے جامهٔ نیم تنهٔ پادشاهان که از دیباے لطیف سازند و
بزر و جواهر مکلل کنند و آنرا بالاے جامه می پوشیدند چون خطبهٔ کتاب هم بتکلفات عبارت آراسته
و پیراسته باشد لهذا مجازاً باطلاق مشبه به بر مشبه خطبهٔ کتاب را گویند و این لفظ را معرب کرده
بیاے معروف و جیم عربی خوانند و نزد بعضے اهل لغت دیباجه بجیم عربی در اصل لفظ عربی است
بمعنی چهره و روے مجازاً خطبهٔ کتاب را که بمنزلهٔ چهره و رو است دیباچه نامند همایون بضم اول بمعنی
مبارک و ضمیر شین راجع بکتاب چون ابوبکر پسر خود را بنام پدر خویش موسوم کرده بود لهذا سعد اول اسم
شاهزاده که تخلص سعدی منسوب باوست و مضاف است باضافت ابنی بسوے ابوبکر که پادشاه
وقت است و ابوبکر هم مضاف است باضافت ابنی بسوے سعد اتابک که پدر ابوبکر بود و
این سعد دوم مضاف نیست بلکه موصوف است و بن زنگی صفت آنست و زنگی نام جد ابوبکر
است و کسرهٔ اضافت بن زنگی بسبب تخفیف کثرت استعمال یا بجهت ضرورت وزن ساقط شده
قوله ذکر امیر کبیر اعظم الوزرا ٭ فخر الدین ابی بکر بن ابی نصر ش مخفی نماند که فخر الدین لقب

وزیر است و ابی بکر کنیت اوست و ابی نصر کنیت پدر اوست از اتفاقات عجیبه آنکه پادشاه و وزیر
هر دو را کنیت ابوبکر واقع شده بود فائده باید دانست که کنیت بضم کاف و سکون نون و فتح تحتانی
و بعده فوقانی نامی را گویند که در اول آن اب باشد که بتغیر اعراب ابو و ابا و ابی می گردد یا در اول
آن ام یا ابن یا بنت باشد قوله بکر عروس فکر من از بے جمالی سر بر نیارد و دیدهٔ یاس از پشت
پاے خجالت بر ندارد و در زمرهٔ صاحبدلان متجلی نشود مگر آنگه که متحلی گردد ش بکر بالکسر دختر
دوشیزه عروس بفتح عین زن نو که خداوند نو کدخدا را نیز گویند فکر خود را بکر از ان گفته که طبع
غیر آنرا مس نکرده یعنے سخن من دزدیده از کسے نیست یاس نا امیدی خجالت بفتح شرمندگی
زمره بالضم گروه متجلی بجیم روشن و آشکارا متحلی بحاے مهمله زیور دار ولی محمد مرشدآبادی نوشته
که آنچه در نسخ سقیمه بجاے لفظ دیگر لفظ بکر بباے موحده واقع شده و بجاے صاحب نظران
صاحبدلان و بجاے لفظ پاس بباے فارسی لفظ یاس بیاے تحتانی نوشته اند همه تحریف ناسخان است
و در نسخهٔ مخدومی و سروری هم مطابق این یافته شد درین صورت لفظ دیگر بمعنے دیگر آنکه باشد
و لفظ پاس بمعنی پاس ادب قوله بزیور قبول امیر کبیر عالم عادل مؤید مظفر منصور ش قبول
بفتح مصدر است بمعنی پسند کردن مؤید قوت داده شده مظفر فیروزمند منصور یاری داده شده
قوله ظهیر سریر سلطنت ش یعنے پشتی دهندهٔ تخت بادشاهی قوله مشیر تدبیر مملکت ش مشیر
بضم میم دو معنی دارد یکے صاحب مشورت دوم اشارت کننده مملکت بفتح میم اول و ضم
لام پادشاهی و ولایت قوله کهف الفقرا ملاذ الغربا ش کهف بالفتح پناه ملاذ بفتح میم
جاے پناه قوله مربی الفضلا محب الاتقیا ش پرورش کنندهٔ فاضلان یا مربی در لفظ
ساقط چراکه ضمه بر یا ثقیل بود یا را انداخته اتقیا پرهیزگاران قوله افتخار آل فارس ش
افتخار بمعنی نازش در اصل باعث افتخار بود مگر از قبیل زید عدل لفظ افتخار آورد آل در
اصل اهل بود و فارس معرب پارس که دو معنی دارد یکے نام ملک که شیراز تختگاه اوست دوم نام مردیکه
پارس ابن پهلو بن سام بن نوح علیه السلام است هر دو درینجا مناسب قوله یمین الملک
ملک الخواص ش یمین بمعنی دست راست و درینجا مجازاً بمعنے قوت و قدرت است
و ملک اول بضم میم و سکون لام است یعنی قوت و قدرت ملک بادشاهی است ملک ثانی

For More Books Madni Library Group Whatsapp +923139319528

https://archive.org/details/@madni_library

بفتح میم وکسر لام خواص بتشدید صاد جمع خاصہ دریںجا بمعنی خاصان و مقربان درگاہ یعنے گویا کہ بادشاہ خاصان و مقربان و ندیمان است قولہ باربک فخر الدولۃ والدین ؔش باربک بکسر بائے موحدہ وکاف فارسی لفظ ترکی است مخفف باربیک چہ بیک در ترکی بمعنے صاحب و امیر است وبار بمعنی دخل یعنے صاحب بار است بدون اجازت اُسے ہرگاہ کہ مے خواہد بدون پروانگی بحضور پادشاہ میرود قولہ غیاث الاسلام والمسلمین ؔش غیاث بکسر بمعنے فریاد رسندہ قولہ عمدۃ الملک والسلاطین ؔش عمدہ بالضم آنچہ بران اعتماد کردہ شود یعنے معتبر و معتمد علیہ نزد پادشاہان و پادشاہزادگان یا آنکہ عمدہ گروہ ملوک است قولہ ابوبکر بن ابی نصر ؔش و آن ابوبکر پسر ابی نصر است ابو مضاف بکر بکسر را مضاف الیہ نگر مجموع ابوبکر بنا بر عطف بیان از جملہ ہائے سابقہ در محل رفع موصوف است ابن بضم نون صفت آن و مضاف سوئے ابی و ابی مضاف بسوئے نصر قولہ اطال اللہ عمرہ ؔش یعنی دراز کند حق تعالے عمر اورا طال بفتح اول و فتح لام فعل ماضی از باب افعال اللہ فاعل آن عمر بفتح را مفعول و مضاف بسوئے ہائے مضموم ضمیر قولہ اجل قدرہ ؔش یعنی بزرگ گرداند حق تعالے مرتبہ او را اجل بفتح اول و فتح لام مشدد فعل ماضی از مضاعف باب افعال ضمیری کہ در و مستتر است راجع باللہ قدرہ بفتح را مفعول و مضاف و ہاے ضمیر مذکر مضاف الیہ قولہ وشرح صدرہ ؔش یعنے کشادہ کند اللہ تعالے سینۂ او را اے خوش دل دارد او را شرح بفتحات شین در رامہ و حا فعل ماضی ضمیرے کہ در و مستتر است راجع بسوئے اللہ کہ فاعل آنست صدر بفتح را مفعول و مضاف و ضمیر مضاف الیہ قولہ وضاعف اجرہ ؔش یعنے دو چند گرداند حق تعالے ثواب او را ضاعف بفتح عین و فتح فا و ماضی از باب مفاعلہ ضمیری کہ در و مستتر است راجع بسوئے اللہ کہ فاعل آنست و اجر بفتح را مفعول آن و مضاف و ہا ضمیر مذکر مضاف الیہ قولہ کہ ممدوح اکابر آفاق است و مجمع مکارم اخلاق ؔش کاف بیانیہ باشد برائے علت ہم می تواند شد ممدوح بمعنی ستودہ اکابر جمع اکبر بمعنی بزرگتران آفاق جمع افق است مراد ازین ہفت اقلیم چرا کہ افق ہر اقلیم باعتبار کجی و راستی متفاوت است و بحث این معنی بسیار است باندیشۂ تطویل درینجا نمی نویسم و غیاث اللغات مفصل نوشتہ ام و مجمع بفتح ہر دو میم جائے جمع شدن مکارم بفتح میم

وکسر را و مہملہ جمع مکرمت بمعنی بزرگیہا یعنے ستودہ بزرگان جہان ست و بزرگیہائے اخلاق در و جمع قولہ بیت ہر کہ در سایۂ عنایت اوست ✤ گنہش طاعت است و دشمن دوست ✤ ؔش حاصل آنکہ آن وزیر چنان دوست نواز است کہ ہر کہ در سایۂ عنایت آن وزیر است اگر از وی گناہے بوقوع آید ہمہ کسان گناہ او را بمنزلہ طاعت پندارند و در حق او چیزے تواند گفت و دشمن او ہم بتعلق دوست میگردد و معنی دوم آنکہ آن وزیر از مقربان درگاہ الٰہی است ہر کہ در سایۂ عنایت او آید او نیز آنچنان مقرب جناب حق تعالے می شود کہ بدی ہائے او نکوئیہائے دیگر ابرار میگردد بحکم حسنات الابرار سیات المقربین چنانچہ قرض دادن پیش نیکان عالم کار ثواب است و پیش مقربین حق بد ست چرا کہ بار قرض بر دل کسے نمی نہند ہر کہ از ایشان قرض خواہد او را اللہ می بخشند و نماز بے حضور قلب پیش نیکان عالم عبادت است و پیش مقربین گناہ بزرگ علے ہذا القیاس و لفظ دشمن دوست دو پہلو دارد اول آنکہ ہر چہ پیش نفس دشمن و نامرغوب است پیش مقرب حق دوست باشد چنانچہ در شب بعبادت بیدار ماندن و کم خوردن و دائماً صائم بودن و صبر بر مصیبت و علے ہذا القیاس اینہمہ امور پیش دشمن ہستند مگر نزد عارفان دوست و مرغوب اند دوم آنکہ ہر چہ نزد اہل دنیا دوست و محبوب است پیش مقربان حق دشمن و نامحبوب مثل طعام لذیذ و زیور و لباس نفیس و صحبت زنان جمیلہ و کثرت جاہ و مال و انتقام و تفوق و علے ہذا القیاس و بعضے بزرگان این نسخہ پسند نمودہ اند گنہ و طاعت ست و دشمن و دوست بطریق لف و نشر یعنے گناہ پیش او دشمن است و طاعت دوست قولہ ہر یکے از سایۂ بندگان و حواشی خدمتے معین است اگر در اداے برخے از ان تہاون و تکاسل روا دارند ہر آئینہ در معرض خطاب آیند و در محل عتاب ؔش این نسخہ کہ مرقوم کردیم مطابق نسخۂ مخدومی است و نزد محققان بلیغ نہایت بہتر سایر بکسر ہمزہ بمعنی جمیع و ہمہ چنانکہ در صحاح و صراح است حواشی بمعنی خدمتگاران چرا کہ ایشان گرد اگرد مستادہ باشند و آنچہ در اکثر نسخ بعد لفظ حواشی لفظ خدمتگاران مرقوم است از تحریف ناسخان است و آنچہ بالاے لفظ اگر کاف بیانیہ نویسند آنہم بہتر نیست برخی بفتح باء موحدہ بمعنی اندکے تہاون بفتح و ضم واو بمعنی سستی و آہستگی تکاسل کاہلی ہر آئینہ بمعنی بتحقیق و بالضرور معرض بفتح میم وکسر را و مہملہ بمعنی جائے و مقام خطاب اگرچہ بمعنے روبرو سخن گفتن است لیکن مجازاً بمعنے عتاب

Islami Books Quran & Madni Ittar Ameen Pur Bazar House Faisalabad

https://archive.org/details/@madni_library

مستعمل محل بفتحتین و تشدید لام اگرچہ بمعنی جاے فرود آمدن است لیکن بمعنی مطلق جاے استعمال
مے یابد و لفظ اتفقنا ہم در نسخ صحیح یافتہ نمے شود اگر باشد مضائقہ نیست **قولہ** مگر برین طائفہ
درویشان کہ شکر نعمت بزرگان برایشان واجب است و ذکر جمیل و دعاے خیر فرض و ادائے
چنین خدمت در غیبت اولیٰ تر است از حضور **ش** بزرگان بمعنی امرا و سلاطین و ضمیر ایشان راجع
بدرویشان جمیل خوب و نیک و در اکثر نسخ لفظ فرض نیست در صورت عطف باشد بر واجب
و اشارت چنین خدمت بطرف ذکر جمیل و دعاے خیر است و انچہ در اکثر نسخ لفظ خدمتی بزیادت
یاے تحتانی نوشتہ اند خطاب است غیبت بالفتح بمعنے پس و غیر حاضری و لفظ تر در کلمہ اولیٰ تر زائد
یا برائے تاکید چہ اولیٰ اسم التفضیل است بمعنی خوبتر **قولہ** کہ این تصنع نزدیک است و آن از تکلف دور
ش کاف برائے علت و اشارت لفظ این بدعاگوئی حضور است و اشارت لفظ آن بدعاگوئی
غیبت تصنع بضم نون مشدد بمعنی ساختگی مراد ازان خوشامد و تملق تکلف بمعنے نمودن چیزی کہ در وے نباشد
مجازاً بمعنے چاپلوسی **قولہ** دعائیکہ در اوقات مرجوہ گفتہ مے آید باجابت مقرون باد **ش** مرجوہ
بفتح جیم و سکون راء مہملہ و ضم جیم و تشدید واو مفتوحہ امید داشتہ شدہ و بعدہ حرف ہاے بدل از
تاء تانیث است چون جمع حکم تانیث دارد لہذا صفت لفظ جمع مؤنث آرند اوقات مرجوہ عبارت
از اوقاتیکہ قبولیت را دران امید باشد مثل وقت نیم شب و صبح و شام **قولہ** پشت دوتاے فلک
راست شد از خرمے ٭ تا چو تو فرزند زاد مادر ایام را ٭ **ش** پشت دوتا مرکب است بمعنی شخصے
باشد کہ انجو فلک پشت او دوتا شدہ باشد و راست بمعنی مستقیم القامت و زاد لازم یعنے از ان وقت
کہ ہمچو تو فرزند عالی قدر زادہ شد از مادر زمانہ بر عکس و مظلوم از سخاوت و عدلش مسرور و خوشحال
شد یا بسبیل مبالغہ در دعا چنین میتوان گفت از وقتیکہ ہمچو تو فرزند مادر تو براے رونق زمانہ زاد
پشت فلک کہ از مدت مدید دوتا شدہ بود از کثرت خوشی و نشاط راست و درست گردید **قولہ**
بیت حکمت محض ست اگر لطف جہان آفرین ٭ خاص کند بندہ مصلحت عام را ٭ **ش** یعنے محض
حکمت و خیر است کہ لطف الٰہی یک بندہ را براے فائدہ خلائق خاص گرداند ای پادشاہ و حاکم گرداند
قولہ بیت وصف ترا گر کنند ور نہ کنند اہل فضل ٭ حاجت مشاطہ نیست روے دلارام را ٭ **ش** ما حاصل
کنند و نکنند اہل فضل است و اہل درینجا بمعنی صاحب و فضل درینجا بمعنی علم و بلاغت است و جزاے

وکیں شرط محذوف است یعنی برابر است وصف کردن و نکردن چنانکہ روے جمیل را حاجت مشاطہ
نیست ہمچنین ترا ہم بمدح و ستائش کسی حاجت نیست مشاطہ بفتح میم و تشدید شین معجمہ زنی
کہ شانہ کشیدن در موے زنان پیشہ او باشد و مجازاً مطلق زن آرایش دہندہ را گویند **قولہ**
بیت دولت جاوید یافت ہر کہ نکو نام زیست ٭ کز عقبش ذکر خیر زندہ کند نام را ٭ **ش** عقب بفتح
عین و کسر قاف بمعنی پاشنہ و مجازاً در کلام استادان بمعنی پس و دنبال در کتب لغت بفتح عین
و سکون کاف بمعنی پس چیزے در آمدن واقع است و انوری در جاے عقب بفتحتین بمعنی
پس آوردہ ازین ثابت شد کہ عقب بالفتح و بفتحتین بہر دو نہج بمعنے پس مستعمل است عذر
تقصیر خدمت و موجب اختیار عزلت **قولہ** تقصیرے و تقاعدے کہ در مواظبت خدمت
بارگاہ خداوندی میرود بنا بر آنست کہ طائفہ از حکماے ہند در فضائل بزرجمہر سخن میگفتند و آخر جز
عیبش ندانستند کہ در سخن گفتن بطی است **ش** تقصیر کوتاہی تقاعد بقاف و ضم عین مہملہ
از کارے باز استادن از کارے را براے چند روز ترک کردن مواظبت بضم میم و فتح ظاء
معجمہ بمعنے ہمیشگی و دائم کردن کارے و خدمت درینجا بمعنے مجرا و سلام فضائل بمعنی کمالات
و خوبیہا بزرجمہر بضمتین و سکون راء مہملہ و ضم جیم عربی و کسر میم معرب بزرگ مہر و کسانیکہ بجیم
فارسی یا بجیم موقوف خوانند غلط است چرا کہ در تعریب حرف موقوف را ضمہ دہند و نام وزیر اعظم
نوشیروان و مخفی نماند کہ در اختیار لفظ ندانستند بجاے نیافتند اشارت لطیف است و
آن اینست کہ آن درنگ در نفس الامر عیب نبود اگر در حقیقت عیب بودی نیافتند میفرمودند در
لفظ ندانستند رمز بغلط فہمی حکماے ہند است بطی بفتح با و کسر طاء و تشدید تحتانی مگر فارسیان بتشدید
نخوانند بمعنی درنگ کنندہ و انچہ در اکثر نسخ بعد لفظ بطی این عبارت مرقوم یعنے درنگ بسیار میکند
از تحریف ناسخان است چہ عبارت حاشیہ را متن پنداشتہ داخل متن نمودہ اند لہذا در بعض متون
صحیحہ یافتہ نشد **قولہ** مستمع را بسے منتظر باید بود تا او تقریر سخن کند **ش** مستمع بکسر میم دوم بمعنے
شنوندہ و تقریر بمعنی تحریر کردن و گفتن نیز مے آید **قولہ** بزرجمہر شنید و گفت اندیشہ کردن کہ چہ گویم
بہ از پشیمانی کہ چرا گفتم **ش** انچہ بعد پشیمانی لفظ خوردن نوشتہ اند تحریف است یعنے بزرجمہر
در دفع اعتراض حکماے ہند گفت کہ فکر و تامل کردن در ہمینی کہ سائل را چہ جواب دہم بہتر است

For More Books Madni Library Group Whatsapp +923139319528

https://archive.org/details/@madni_library

ازین ندامت کہ آن جواب بلوح بزدری چرا گفتم حاصل آنکہ شیخ مے زماید کہ بسبب سستی و کاہلی
در مواظبت خدمت پادشاہ آنست کہ من بموجب حکمت مثل بزرجمہر در مطلق سخن گفتن درنگ مے کنم واکثر
مردم ہمچو حکماء ہند این را عیب می دانند و ہر گاہ کہ با سائر مردم در سخن گفتن درنگ مے کنم پس چگونہ
در حضرت خداوندی کہ مجمع ہزاران فضلاء و بلغاء است بغیر درنگ و تامل تکلم نمایم ازین باعث
در خانہ خود در تجویز کلام خوب درنگ مے نمایم **قولہ مثنوی** سخن دان پرورده پیر کہن ❊ بیندیشد
آنگہ بگوید سخن ❊ مزن بے تامل بگفتار دم ❊ نکو گوی گر دیر گوئی چہ غم ❊ **ش** تامل بر وزن تحمل
بمعنے فکر و با موحدہ ظرفیت از بالاے لفظ دیر محذوف ست **قولہ بیت** بیندیشد آنگہ برآرد
نفس ❊ و زان پیش بس کن کہ گویند بس ❊ **ش** نفس برآوردن بمعنے سخن گفتن **قولہ**
بیت بنطق آدمی بہتر است از دواب ❊ دواب از تو بہ گر نگوئی صواب ❊ **ش** دواب بفتح جمع
دابہ کہ بباء موحدہ مشددہ است و در لغت بمعنی ہر جاندار کہ بر زمین حرکت کند مگر در اصطلاح بر ششم
بر ہفت حیوان اطلاق دواب کنند چنانچہ اسپ و شتر و فیل و گاو و خر و گاومیش و اشتر صواب بمعنے
بہتر و راست و درست **قولہ** تکیف در نظر اعیان حضرت خداوندی عز نصرہ کہ مجمع اہل دل است
و مرکز علماء متبحر اگر در سیاقت سخن دلیری کنم شوخی کردہ باشم و بضاعت مزجات بحضرت عزیز
آوردہ کہ شبہ در بازار جوہریان جوے نیرزد و چراغ پیش آفتاب پرتوے ندارد و منارہ بلند
بر دامن کوہ الوند پست نماید **ش** تکیف بفتح فا و فتح کاف و فتح فاء دوم بمعنی پس چگونہ و
این لفظ برائے استفہام حال امرے باشد کہ از غایت عظم شان احق و لائق بود دلیش را دیدہ و
دانستہ استعجاباً استفسار کردہ می شود و کاف کہ بعد وے آرند برائے بیان دلیل حقیقت آن آرند
لہذا مضمون جملہ ما بعدش اقوی از مضمون ما قبلش باشد اعیان بالفتح بزرگان و شریفان و این
جمع عین است حضرت بمعنی حضور و دربار عز نصرہ غالب است یاری دادن او عز بفتح عین مہملہ
و فتح زاء معجمہ مشددہ صیغہ ماضی و نصرہ بفتح اول و ضم ہاء و جملہ فاعل آن و ضمیر بارز منصوب راجع بسوی پادشاہ نہ
بسوے وزیر چراکہ مدح وزیر بران بیت تمام شد کہ در سایہ عنایت اوست الخ مرکز در اینجا بمعنی جاے قرار
و محل قیام متبحر بضم میم و فتح تاء و فتح باء موحدہ و کسر حاء مہملہ مشددہ بمعنے ہمہ دان و بسیار دان سیاقت
بکسر سین مہملہ و یاے تحتانی و قاف بمعنے راندن و روان کردن بضاعت بکسر باء موحدہ

و ضاد معجمہ متاع و اشیاء سوداگری مزجاۃ بضم میم و سکون زاء معجمہ و جیم بمعنے قلیل مزجاۃ صیغہ
اسم مفعول است با تاء تانیث از ازجا کہ باب افعال است بمعنے چیزے را بسہولت
از جاے بجاے بردن پس مزجاۃ در اصل مزجیۃ بود بر وزن مکرمۃ یا بجہت فتح ما قبل الف
گشتہ مزجاۃ گردید چونکہ لفظ بضاعت بسبب وجود تاء تانیث مونث لفظی ست لہذا مزجاۃ
کہ صیغہ مونث است صفت آوردند و چون متاع قلیل بسہولت از جاے بجاے بردہ میشود لہذا متاع
قلیل را بضاعت مزجاۃ گویند فائدہ مزجاۃ را بتاء مدور باید نوشت نہ بتاء دراز تا اشتباہ جمع
نیفتد چہ تاء جمع در رسم الخط دراز نویسند تاء تانیث غیر دراز حضرت بمعنی حضور و درگاہ عزیز در
زمانہ قدیم لقب وزیران مصری بود حالا لقب پادشاہان مصر است و درین الفاظ اشارت است
بقصہ آوردن برادران یوسف علیہ السلام متاع قلیل خود را از کنعان در دمشق کہ یوسف علیہ السلام
پادشاہ مصر شدہ بودند شبہ بفتح شین معجمہ و باء موحدہ و ہاء مختفی دانہ ہاے آبگینہ کہ بہندی پوتھ
گویند و نیز نوعی سنگیست سیاہ و براق نیرزد بمعنی قیمت ندارد منارہ بفتح و بکسر صیغہ اسم ظرف
یا اسم آلہ ستونی بلند از خشت و سنگ کہ قدما در صحرا ہا براے راہ یافتن مسافران شب بر و تعمیر
ساختہ چراغے بر آن مے افروختند و حالا بر بعضی بسیار مساجد براے زیبائش میسازند و منار
بودن ہاوے گویند بلکہ درین زمان میان مردم منارہ بنیادت یا شہرت گرفتہ الوند بفتح الف
و واو و سکون نون نام کوہ عظیم در نواحی ہمدان بلندیش مقدار ہشت کروہ **قولہ مثنوی** ہر کہ
گردن بدعوے افرازد ❊ دشمن از ہر طرف برو تازد ❊ **ش** لفظ دعوی بکسر واو باید خواند لیکن
الف اول افرازد ساقط کردہ یاء دعوے را فتح دادہ فاء افرازد را ساکن باید خواند و در بعض نسخ مصرع
ثانی چنین واقع شدہ خویشتن را بگردن اندازد **قولہ بیت** سعدی افتادہ است آزادہ ❊
کس نیاید بجنگ افتادہ ❊ **ش** افتادہ بمعنے عاجز موصوف و آزادہ بمعنی مرد درویش تارک الدنیا
صفت **قولہ بیت** اول اندیشہ وانگہے گفتار ❊ پاے پیش آمدہ است پس دیوار ❊ **ش**
انچہ بجاے اندیشہ لفظ اندیش نوشتہ اند بجا است پاے درینجا بمعنے بنیاد و بیخ دیوار کہ زیر
زمین میباشد یعنے اندیشہ بمنزلہ بیخ است گفتار بمنزلہ دیوار و در نسخہ مخدومی و مسعودی مصرع
ثانی چنین مرقوم است پلہ پست آمدست پس دیوار و پائی پست زائد و یاء فارسی بمعنی بیخ دیوار

Islami Books Quran & Madni Ittar Ameen Pur Bazar House Faisalabad

https://archive.org/details/@madni_library

نوشتہ اند وولی محمد نیز ہمین نوشتہ **قولہ بیت** نخلبندم ولی نہ در بستان ✤ شاہدی ام ولی نہ در کنعان
ش نخلبند باغبان زیرا کہ بوقت پیوند شاخ درختان را بر ریسمان وغیرہ می بندند و شاہدے بیای
مجہول وحدت بمعنی یک شخص حسین وجمیل کنعان بالفتح نام شہرے کہ یوسف علیہ السلام دران
تولد یافتہ اند یعنے نخلبند ہستم ولیکن نخلبندی من در بستان پیش نمیرود و از بستان مراد محفل
پادشاہ است و شخص حسین واقعی ہستم درخانہ خود لیکن حسن من در کنعان فروغ نخواہد یافت
از کنعان مراد حضور پادشاہ است شیخ از راہ فروتنی عذر تاخیر میخواہد کہ تامل من درین است
کہ سخن من پیش علماء دربار چگونہ کرسی نشین استحسان خواہد گشت و در نسخۂ مخدومے وسروری
بجاے این بیت این دو فقرہ واقع است نخلبندی وانم ولے نہ در بستان ✤ شاہدی فروشم
ولی نہ در کنعان **قولہ** لقمان حکیم را گفتند حکمت از کہ آموختی گفت از نابینایان کہ تا جای نکنند پای
نہ نہند ش و در اکثر نسخ تا جاے نہ نہند واقع است اگرچہ دیدن درین مقام بمعنی تعیین و تشخیص است
یا احساس لامسہ مگر جاے نکنند ہم بہتر است **قولہ** قدم الخروج قبل الولوج ش قدم بفتح
قاف وکسر دال مشدد و بکسر میم درینجا بجہت تحریک ساکن است چرا کہ میم در اصل بسبب وقفی کہ
امر را باشد ساکن بود چون ساکن را بضرورتے متحرک گردانند حرکت کسرہ دہند و قدم صیغۂ امر حاضر است
از باب تفعیل وضمیر خطاب کہ درو مستتر است فاعل او خروج بضمتین و فتح جیم از جہت مفعولیت
و قبل بفتح لام ظرف زمان و منصوب بنابر ظرفیت و لوج بضمتین واو و لام مصدر است بمعنے
در آمدن و کسر جیم از جہت مضاف الیہ بودن یعنی در فکر مقدم کن برآمدن را پیشتر از در آمدن حاصل آنکہ
چون در کاری یا جاے در آئی تدبیر برآمدن را اول تجویز کن **قولہ** مصرعہ مردیت بیازمای وآنگہ
زن کن ✤ ش مردیت بسکون یاے تحتانی دو نقطہ یا بہ فوقانی کہ بمعنی مردی خود است و این یا
براے آنست تا خلل در وزن مصرعہ نیفتد حاصل آنکہ مرد بودن خود را اول بیازما بعدازان
زنے در نکاح آر **قولہ قطعہ** گرچہ شاطر بود خروس بجنگ ✤ چہ زند پیش باز روئین چنگ ✤ ش
شاطر بشین معجمہ و کسر طاء چست و چالاک و لفظ چہ بہاء مختفی براے تحقیر و مفعول زند محذوف است کہ
لفظ لاف باشد و بعضے گویند کہ دست و پا مفعول است و روئین چنگ یکہ از روے ساختہ باشند
و روے بواو مجہول مس بقلعی آمیختہ است و آن نہایت سخت باشد و چنگ بفتح جیم فارسی

بمعنی چنگال کسانیکہ بضم خوانند خطا است و نیز بعضے نوشتہ اند کہ بجیم فارسی مفتوحہ و ہاے ملفوظ صوتیست
کہ مرغ وقت گریختن از صدمۂ شدید میکند درین صورت حاجت بفرض کردن مفعول محذوف نمی افتد
قولہ بیت گربہ شیر است در گرفتن موش ✤ لیک موش است در مصاف پلنگ ✤ ش شیر است
یعنے حکم شیر دارد مصاف بفتح میم جاہاے صف کشیدن در کارزار لیکن مجازاً بمعنی مطلق جنگ مستعمل میشود
فائدہ مصاف در حقیقت بفتح میم و تشدید فاء است جمع مصف کہ بفتحتین و فاء مشدد باشد مگر در
فارسی بتخفیف استعمال یابد پلنگ بفتحتین جانوریست درندہ قدرے کوچک از شیر و کلان از یوز لیکن
از شیر تیز تر باشد چون در مزاج او حرارت بسیار است ہواے ملک ہند باو سازوار نیست لہذا
درین ملک پیدا نمی شود و اگرمے آرند نمیزید از ناواقفی مردم ہند بمعنی پلنگ چیتا گویند و این غلط است
چہ در فارسی چیتا را یوز خوانند و گواہ بر غیریت پلنگ و یوز ساجعی کہ بعربی پلنگ را نمر گویند بفتح نون
و کسر میم و یوز را فہد نامند بفتح فاء و ربط این قطعہ بعبارت ماسبق است کہ تکلیف در نظر اعیان
الخ یعنے سخن گفتن من پیش علماء حضور خداوندی مثل جنگ خروس ست با باز و جنگ
گربہ با پلنگ **قولہ** اما باعتماد وسعت اخلاق بزرگان کہ چشم از عوایب زیر دستان بپوشند و در
افشاے جرائم کہتران نکوشند کلمۂ چند بطریق اختصار از نوادر و امثال و اشعار و حکایات سلوک
ماضیہ رحمہم اللہ درین کتاب درج کردم و برخے از عمر گرانمایہ برو خرج موجب تصنیف کتاب
گلستان این بود واللہ المستعان ش این عبارت مربوط بعبارت سابق است باستدراک و آن
نیست تکلیف در نظر اعیان الخ اما بفتح و تشدید براے استدراک بجاے لیکن مستعمل میشود
و استدراک دفع وہمی است کہ از کلام سابق بہم رسیدہ باشد اعتماد تکیہ کردن سعت بکسر سین مہملہ
و فتح عین مہملہ و تاء فوقانی بمعنی فراخی و این در اصل وسع بود بمطابقت تعلیل فعل واو را ازین مصدر
حذف کردہ بعوضش تاء در آخر زیادہ کردہ اند انقدر صحیح ثلاثی کم نگرد و در نسخۂ مخدومی و سروری
و شرح ولی محمد ہمین نسخہ نوشتہ اند و در نسخ عامہ وسعت واقع است آنہم درست باشد
عوائب بفتح عین و کسر ہمزہ جمع عیب و ولی محمد معائب نوشتہ جمع معیب کہ مصدر میمی است بمعنی عیب
افشاء بالکسر آشکارا کردن و ظاہر نمودن جرائم بفتح جیم و کسر ہمزہ کہ حرف چہارم است جمع گناہ
و این جمع جریمہ است کلمہ بفتح کاف و کسر لام سخن نوادر بفتح نون و کسر دال جمع نادرہ بمعنی عجیب

For More Books Madni Library Group Whatsapp +923139319528

https://archive.org/details/@madni_library

غریب آشال بالفتح و شار شلثه جمع مثل که بالفتحتین است بمعنی قصه و داستان سیر بکسر سین مهمله و فتح
یاء تحتانی جمع سیرت که خوے و خصلت است ماضیه بمعنی گذشته و تا و تانیث از ان آورده که صفت لفظ
جمع واقع شده است که ملوک باشد چه در محاورهٔ عربی صیغهٔ جمع اگرچه براے مذکر باشد حکم مونث دارد
صفت آن بتا و تانیث واقع میشود **قوله رحمهم الله** ش یعنی مهربانی کند ایشان را حق تعالی رحم
بفتح راء و کسر حاء مهمله و فتح میم فعل ماضی از باب علم و هم بضم ضمیر جمع مفعول آن و الله فاعل درج
بالفتح داخل کردن و در آوردن برخے بمعنی اندکے **فائده** در لفظ برخے یاے وحدت است یعنی یک
برخ و برخ بمعنی جزو پاره چیزے است مجازا بمعنے حصه آید چنانچه یک برخه دو برخه عمر و حالا در عرف
عام بخره گویند بتقدیم خا بر را و خرج بجیم عربی است و انچه در مردم بجیم فارسی شهرت دارد خطا است
و انچه بعد لفظ خرج لفظ طو دم نوشته اند تحریف است و انچه زموده اند که موجب تصنیف کتاب گلستان
این بود بلفظ این اشارت است بعبارت ماسبق که دیدش دامن پر از گل در ریحان تا آنجا که
دوست در دامنم آویخت والله المستعان الله مبتدا مستعان بضم میم اسم مفعول از باب استفعال
خبر آن یعنی الله یاری خواسته شده است حاصل آنکه من در اتمام این کتاب الله تعالی را یاری
خواسته ام و از بنده گاری خواسته شده من است **قوله بیت** بماند سالها این نظم ترتیب ⁂ زما هر ذره
خاک افتد بجاے ش لفظ لام سالها بوقف باید خواند نظم در لغت بمعنے مروارید در رشته کشیدن
و این مصدر اکثر بمعنی اسم مفعول مستعمل میشود النظم درینجا بمعنی سلک مروارید است و ترتیب بمعنے بر چیزے
را از چند چیز رتبه برتبه خود نهادن این مصدر هم گاہے بمعنے اسم مفعول مے آید پس اضافت نظم
بسوے ترتیب تشبیهی است یعنی این کتاب مرتب کردهٔ من که در خوبی مثال سلک مروارید است
سالها خواهد ماند ذره مضاف است بسوی خاک بفک کسرهٔ اضافت چرا که فک کسرهٔ اضافت
از ما مختفی جائز ست **قوله ابیات** غرض نقشی ست کز ما یاد ماند ⁂ که هستی را نمی بینم بقائے ⁂ مگر صاحبدلے
روزی برحمت ⁂ کند در کار این مسکین دعائے ⁂ ش غرض بمعنی الغرض که بمعنے حاصل کلام آمده
یعنی سخن مختصر این کتاب نقشی است که از ما یادگار خواهد ماند و بهر مصرعهٔ ثانی کاف براے علت و مگر
بمعنی شاید که **قوله** امعان نظر در ترتیب کتاب و تهذیب ابواب ایجاز سخن مصلحت دید ش
امعان بالکسر نیک نگریستن یعنی بغور دیدن در چیزے و نظر درینجا بمعنی فکر است تهذیب بالفتح

آراستن و پاکیزه ساختن ایجاز بکسر اول و سکون یاے تحتانی معروف و جیم عربی و زاے معجمه بمعنے
اختصار فاعل دید امعان نظر است و مفعول آن ایجاز سخن و انچه در اکثر نسخ با معان بزیادت
حرف باء نوشته است یا دیدم بصیغهٔ متکلم مرقوم است خطا است و بعد سخن لفظ را هم بیشتر نیست
قوله تا مر این روضهٔ غنا و حدیقهٔ غلبا چون بهشت هشت باب اتفاق افتاد این مختصر آمد تا بملالت
نه انجامد ش لفظ تا براے ترتیب فائده است و حصول نتیجه و انچه بالاے لفظ تا کاف مرقوم است خطا
است و لفظ مر درینجا زائد است براے تحسین کلام روضه غنا بالفتح غین معجمه و تشدید نون بمعنی باغی که بسیار درخت
داشته باشد و درختانش با نمو باشند و انچه در اکثر نسخ رعنا نوشته اند خطاے کاتبان سلف است
که هر روضه را که بوقت موصوف بودنش می نگارند حرف را بیندا شته و از بے علمی لفظ غین را غلط انگاشته
محو نموده روضهٔ رعنا قرار داده اند حدیقهٔ غلبا بالفتح غین معجمه و سکون لام و یاء موحده بمعنی باغ بسیار
درخت که درختانش با یکدیگر پیوسته و درهم شده باشند و درین اقتباس است از آیت مجید
و حدائق غلبا در کلام الٰهی چون حدائق جمع است در صفتش غلب صیغهٔ جمع واقع شده درینجا چون حدیقه
مفرد مونث است در صفتش نیز مفرد مونث آورده و انچه در نسخه هاے سقیمه لفظ علیا بعین مهمله مضموم
و یاے تحتانی نوشته اند خطا است و گویند که بهشت در حقیقت یکے است مگر ابوابش هشت واقع
شده اند گویا که از کمال وسعت هر بابش بهشتی علیحده است و اسامی هشت بهشت اینست اول دار السلام
دوم دار الخلد سوم دار القرار چهارم جنت عدن پنجم جنت النعیم ششم جنة الماوی هفتم علیین هشتم فردوس
در لفظ بهشت بکسر میم و بهشت بفتحتین تجنیس خطی است و این از محاسن شعر و انشا است **قوله مثنوی**
دران مدت که ما را وقت خوش بود ⁂ ز هجرت ششصد و پنجاه و شش بود ش وقت خوش بودن کنایه
از وقت انفراغ تصنیف این کتاب هجرت بالکسر دوری کردن از وطن درینجا عبارت از وقت تشریف بردن
سید عالم صلی الله علیه وسلم از مکه بسبب ایذاے کفار بسوے مدینه و ابتداے سنه هجری از همین ماجرا است
و لفظ خوش بفتح خاء باید خواند تا قافیه درست گردد **قوله بیت** مراد ما نصیحت بود گفتیم ⁂ حوالت با خدا
کردیم و رفتیم ش حوالت و حواله یکے است **قوله باب اول** در سیرت پادشاهان **باب دوم** در
اخلاق درویشان ش اخلاق بمعنی عادات **قوله باب سوم** در فضیلت قناعت ش قناعت
بفتح اول براندک مطلوب صبر کردن فضیلت مضاف و قناعت مضاف الیه و انچه فضیلت نوشتن خطا است

Islami Books Quran & Madni Ittar Ameen Pur Bazar House Faisalabad

https://archive.org/details/@madni_library

قولہ باب چہارم در فوائد خاموشی دآداب سخن باب پنجم در عشق وجوانی پراو عاطفہ قولہ باب ششم در ضعف پیری
ش بردن واو عاطفہ بہتر قولہ باب ہفتم در تاثیر تربیت ش تربیت بتخفیف یاے تحتانی گرچہ بمعنی پرورش
پرورون ہست مگر درینجا بمعنی تعلیم وتہذیب اخلاق قولہ باب ہشتم در حکمت نصیحت وبندش حکمت
دانستن احوال اشیاء موجودات خارجیہ چنانکہ ہست در نفس الامر بقدر طاقت بشری مگر درینجا مراد از فنون
حکمت عملی است وآن سہ قسم است اول تہذیب اخلاق دوم تدبیر منازل سوم سیاست مدن بضم
میم وفتح دال جمع مدینہ کہ بمعنی مطلق شہر است قولہ بیت بنام ایزد دانا ے اکبر جکراوازوہم وفہم ملست بیتر
ش چون حمد بعید افتادہ بود لہذا ابتر کا تجدید حمد کرد ایزد دیگر اول وکسر زار مجمہ نام حق تعالیٰ در فارسی زبان

باب اول در سیرت پادشاہان

قولہ حکایت پادشاہی را شنیدم کہ بکشتن اسیرے اشارت کرد بیچارہ درحالت نومیدی بزبانی کہ
داشت ملک را دشنام دادن گرفت وسقط گفتن آغاز نہاد کہ گفتہ اند ع ہر کہ دست از جان بشوید
ہر چہ در دل آید بگوید ش شنیدن در برہان قاطع وجہانگیری ومؤید الفضلاء بفتح نوشتہ اند ودر
مدار الافاضل وکشف اللغات بکسر بتین وبضم لعل چنانکہ شہرت دارد وہیچ یکے از اہل لغت نوشتہ اسیرے
بیاے وحدت یا تنکیر بمعنی کسیکہ از جاے گرفتار آمدہ باشد نومیدی درین لفظ ہمزہ امید را
در صورت الحاق نون نفی مخالف قیاس فارسی بواو مے نویسند شاید کہ متاخرین قاعدہ عربی
را کار فرمودہ اند کہ ہمزہ مضموم بصورت واو نوشتہ می شود قولہ بزبانے کہ داشت درینجا زبان
بمعنی کلام است کہ ہندی بولی گویند مثل فارسی وعربی وترکی وہندی ویاے زبانی برای نکرہ است
ودرینجا صریح کہ بمعنی آشکار است در نسخہ مخدومی وسروری واقع نیست سقط بفتح لعل وکسر قاف
بفتحتین ہم آمدہ صفت مشبہ بمعنی افتادہ مجازاً بمعنے ذلیل یعنے کلام اہانت دست از جان شستن
نا امید شدن از زندگی قولہ بیت وقت ضرورت چو نماند گریز ؎ دست بگیرد سر شمشیر تیز ش سر شمشیر
دو احتمال دارد یکے بمعنی قبضہ شمشیر دیگر بمعنی زبانہ تیغ کہ بہندی پیلا گویند ہمین جہت این بیت دو معنی
دارد اول آنکہ یعنے وقتیکہ مجال فرار وگریختن نمے ماند دست مرد بالضرور در قبضہ تیغ میگردد مستعد
جنگ میشود وانتقام میکشد معنی دوم آنکہ چون طاقت گریز نمے ماند ناچار از راہ اضطرار و
بے اختیاری زبانہ تیغ برہنہ حریف را بدست میگیرد ہر چند این گرفتن نفع نمے بخشد ... دست ...

مجروح میگرداند آما دران وقت آنچہ مقدور است بظہور میرساند یا آنکہ تیز بمعنی جلد وشتاب گیرند ولفظ
شمشیر را بوقت آخر خوانند قولہ شعر اذا یئس الانسان طال لسانہ ؎ کسنور مغلوب یصول علے الکلب
ترجمہ وقتیکہ نا امید شود آدمی دراز میگردد زبان او یعنے زبان درازی میکنند ہمچو گربہ عاجز کہ حملہ
میکند بر سگ ترکیب اذا کلمہ شرط بمعنی وقتیکہ یئس بفتح یاء تحتانی وکسر ہمزہ وفتح سین مہملہ فعل
ماضی از باب علم والانسان فاعل آن طال فعل ماضی از شرف لسان بکسر نون فاعل طال ومضاف
وضمیر غائب مذکر راجع بانسان مضاف الیہ کاف مفتوح حرف تشبیہ جار سنور بکسر سین مہملہ و
تشدید نون مفتوح وسکون واو ورا مہملہ مجرور بہ تنوین کسرہ مشبہ بہ وموصوف ومغلوب بہ تنوین
کسرہ صفت آن یصول فعل مضارع معلوم ضمیری کہ درو مستتر ست راجع بسنور کہ فاعل یصول است
علے حرف جار کلب مجرور متعلق بیصول مگر کسرہ بار کلب را نحوی اشباع نمایند کہ یاے معروف ملفوظ
شود واین شعر در بحر طویل مثمن مقبوض است بروزن فعول مفاعیلن فعول مفاعیلن فعولن مفاعیلن
فعول مفاعیلن در مصرعۂ اول سہ مقبوض ویک سالم ودر مصرعۂ ثانی یک مقبوض وسہ سالم ورا لفظ
کسنور مکسور بلا تنوین باید خواند برائے ضرورت وزن شعر واین را جائز داشتہ اند ویار یصول بکسر
ماقبل نون تنوین مشدد کردہ باغنہ خوانند چہ ہر گاہ کہ بعد تنوین حرف یاء تحتانی واقع می شود بقاعدہ
یرملون آن نون تنوین را نیز یاء گردانیدہ باہم ادغام کنند وباغنہ خوانند قولہ ملک پرسید کہ
چہ می گوید یکے از وزراے نیک محضر گفت اے خداوند ہمی گویدش وزرا بضم واو وفتح زاء
معجمہ جمع وزیر محضر بفتح میم وضاد معجمہ مصدر میمی است بمعنے حضور نیک محضر کسے کہ حضور او نیک
باشد اے خوش اخلاق خداوند مانند خدا اے حاکم ومالک وقتیکہ خداوند بمعنے حق تعالیٰ باشد لفظ
وند زائد محض باشد قولہ تعالیٰ والکاظمین الغیظ والعافین عن الناس واللہ یحب المحسنین ترجمہ
یعنے فرو خورندگان خشم اند ومعاف کنندگان تقصیر اند از مردمان وحق تعالیٰ دوست مے دارد نکوئی
کنندگان را لغت وترکیب کاظم درینجا از روے تجرید بمعنی مطلق فرو خورندہ است اگرچہ
کظم بمعنے فرو خوردن خشم است وغیظ بفتح غین معجمہ وسکون یاء تحتانی وظاء معجمہ بمعنے غضب عافین
جمع عافی اسم فاعل از عفو ناس بمعنی مردم والکاظمین والعافین ہر دو مجرور اند بنا بر آنکہ معطوف اند
بر الذین کہ صفت متقین مجرور است کہ مذکور است در صدر این آیت وغیظ بفتح ظاء معجمہ

For More Books Madni Library Group Whatsapp +923139319528

مفعول کاظمین عن جار مالناس مجرور متعلق بعافین والله مبتدا یحب فعل مضارع غائب معلوم از باب افعال محسنین
جمع محسن کہ اسم فاعل است از باب افعال مفعول یحب فعل با فاعل خود خبر مبتدا **قوله** ملک را رحمت آمد
و از سر خون او در گذشت **ش** سر بمعنی خیال اگرچہ لفظ سر احتمال دیگر ہم دارد مگر بے تکلف ہمین است
کہ مذکور شد **قوله** وزیر دیگر کہ ضد او بود گفت ابنائے جنس ما را نشاید **ش** یعنی بد محضر بود ای بد خلق
چرا کہ ضد نیک محضر بد باشد و آنچہ در بعض نسخ در ضد او نوشتہ اند خطا است ابنا و جنس ابنا و بالفتح
جمع ابن کہ بمعنے پسر است چنانکہ اسما جمع اسم مگر اصح آنست کہ جمع بنو است کہ اصل ابن باشد و در ینجا
از ابنائے جنس اشخاص ہم پیشہ مراد است یعنی وزرا و امرا را نشاید **قوله** در حضرت پادشاہان جز براستی
سخن گفتن این ملک را دشنام داد و ناسزا گفت ملک روی ازین سخن درہم کشید و گفت
مرا دروغ وے پسندیدہ تر آمد ازین راستی کہ تو گفتی **ش** حضرت بمعنی درگاہ و حضور و درین عبارت
اندکے تعقید است یعنی در حضور پادشاہان براستی سخن گفتن شاید و سوای براستی سخن گفتن نشاید
ای اگر سخن گوید براستی گوید والا نگوید **قوله** کہ روے آن در مصلحتے بود و بناء این بر خبثے **ش** ازین کا علت
مقولۂ شیخ است کہ علت اعراض پادشاہ را بیان کردہ خبث بالضم زشتی و ہی اشارت لفظ آن بسوے
دروغ وزیر اول و ہشارت لفظ این بطرف راست گفتن وزیر دیگر و یا بمصلحتے برای وحدت یا برای تعظیم یعنی
مصلحتے بزرگ کہ خلاص مظلومی باشد و مراد از خبث قتل بیگناہی **قوله** خردمندان گفتہ اند دروغ مصلحت آمیز
بہ از راستی فتنہ انگیز **بیت** ہر کہ شاہ آن کند کہ او گوید ٭ حیف باشد کہ جز نکو گوید ٭ **ش** اکثر بعض
نسخ ہر کہ شاہان کند مرقوم است خطا است ہر کہ در ینجا بمعنی ہر کرا است حیف بمعنی جور و ستم حاصل آنکہ
ہر کہ را پادشاہ آنچنان کند کہ او پیش ما سخن گوید پس اینچنین صاحب مرتبہ را حیف باشد کہ سخن نامعقول
بحضور پادشاہ بگوید کہ از آن پادشاہ در رنج افتد و دیگرے در بلا و ہلاکت گرفتار آید معنے دوم آنکہ
ہر کس کہ پایۂ اقتدار او نزد پادشاہ چنان باشد کہ ہر سخنے کہ او بخدمت پادشاہ بگوید پادشاہ سخن او را
قبول کند و مطابق آن عمل نماید پس او را باید کہ سخنے کہ در حق مردم پیش پادشاہ گوید بجز خیر و
صواب و نیکو نگوید از پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم مروی است کہ دروغ گفتن در سہ محل جائز است
یکے در اصلاح دو کس کہ باہم دشمن باشند دوم در حرب سوم در راضی کردن زوج زوجہ **قوله**
این لطیفہ بر طاق ایوان فریدون نبشتہ بود **ش** لطیفہ سخن خوش طاق محراب دروازہ ایوان بالکسر

معرب ایوان کہ بالفتح است بمعنی قصر و کوشک و کاخ فریدون نام پادشاہ عظیم القدر کہ ملک ایران
و توران و روم و شام در تصرف داشت نبشتہ در اصل نوشتہ بود واو را بیاء موحدہ بدل کردہ اند **قوله قطعہ**
جہان ای برادر نماند بکس ٭ دل اندر جہان آفرین بند و بس ٭ مکن تکیہ بر ملک دنیا و پشت ٭ کہ او چون تو
بسیار پرورد و کشت ٭ **ش** پشت کردن بمعنی تکیہ کردن لہذا پشت معطوف است بر تکیہ بعطف تفسیری
و پرورد و کشت بواو عاطفہ صحیح باشد **قوله بیت** چو آہنگ رفتن کند جان پاک ٭ چہ بر تخت مردن چہ بر
روے خاک ٭ **ش** آہنگ بمعنی قصد و ارادہ و حرف چہ در مصرعۂ ثانی برای تسویہ یعنی در پادشاہی و
در فقیرے مردن برابر است ربط این حکایت بباب و حاصل این قصہ در ینجا آنست کہ ہر بعضے کلمات
بد و یا نہ عوام گوش خنید اختن از اخلاق پسندیدۂ پادشاہان است و چون در وجود تحمل بدون تصور مرگ صورت
نہ بندد و ازین باعث بعد ابیات فناے دنیا حکایت سلطان محمود را بآن ملحق کرد تا معلوم شود کہ بسیار محبت
دنیا باعث سرگردانی حقیقی است **قوله حکایت** یکے از ملوک خراسان سلطان محمود سبکتگین را بخواب دید
ش خراسان ملکی ست وسیع از ایران در اصل بمعنی شرق است چون ملک خراسان از فارس و عراق بطرف مشرق
واقع است لہذا باین اسم موسوم شد سلطان محمود نام پادشاہ خراسان کہ پادشاہ عظیم الشان بود دست دوازدہ بار
بر غزا در ہندوستان آمد و فتح کردہ سلطان محمود مضاف است و سبکتگین مضاف الیہ سبکتگین بمہملہ و ضم باء موحدہ و سکون
کاف عربی و کسر تاء فوقانی و کاف فارسی و یائے معروف نام پدر سلطان محمود قبل از سلطنت است چون
پادشاہ شد ناصر الدین لقب کرد مرکب از سبک کہ معروف است و تگین بکسر تاء و کاف فارسی بمعنی ترکی
بمعنی گر است چون از ابتداے غلام بود بسبب چستی و چالاکی بدین اسم موسوم شدہ بود و بعضے نوشتہ اند
کہ سبکتگین بفتح تاء فوقانی است چہ تگین بمعنی قدم است چرا کہ پا عضویست کہ تیک و دو تعلق بہ رود
بلاے نسبت است آل ہر دو وجہ و بعد است **قوله** بعد از وفات او بصد سال **ش** یعنی بعد از مدتے بقدر
صد سال **قوله** کہ جملہ وجود او ریختہ بود و خاک شدہ مگر چشمانش ہمچنان در چشم خانہ میگردید و نظر میکرد
ش اینہمہ عبارت بیان حالت سلطان محمود است دران حال کہ او را بخواب دیدہ بود وجود از مرد وجودی
ہستی و یافتن است مگر مجازاً بمعنی بدن زیرا کہ بدن از موجودات حسی [illegible] است ہمچنان یعنی
ہمان طور کہ در حال زندگانی او چشمانش حرکت داشتند چشم خانہ بقلب اضافت یعنی بخانۂ چشم اے
در کاسۂ چشم **قوله** سائر حکما از تعبیر آن فرو ماندند مگر درویشے خدمت بجا آورد و گفت ہنوز چشمش نگران است

https://archive.org/details/@madni_library
Islami Books Quran & Madni Ittar Ameen Pur Bazar House Faisalabad

https://archive.org/details/@madni_library

کہ ملکش با دگران ست ش در نسخہ مخدومی بجاے تعبیر لفظ تاویل نوشتہ بمعنی تعبیر خواب و این بہتر است
چرا کہ در قرآن مجید در سورۂ یوسف تاویل بمعنی تعبیر است فرمودہ ند یعنی عاجز آمدند و خدمت بجا آوردن یعنے
خدمت تعبیر گوئی بجا آوردہ و در سروری و شرح ولی محمد لفظ شرط قبل از خدمت مکتوب نیست و در نسخہ
مخدومی شرط و خدمت ہر دو مرقوم نیست و چنین نوشتہ مگر درویشے کہ بجا آورد و گفت ہنوز چشمش الخ
بجا آوردن بمعنی دریافت نمودن یعنی تعبیر خواب کما حقہ دریافت نمودہ گفت و در صورتیکہ شرط خدمت
بجا آوردہ باشد لفظ خدمت را بمعنی سلام باید گرفت چہ خدمت بمعنی سلام در بہار عجم آمدہ است یعنی رد
شرط آداب سلطان بجا آورد و بعدہ تعبیر گفت و آنچہ در نسخہ ہاے سقیمہ بعد لفظ درویشی کاف مرقوم است
خطا است و ضمیر شین چشمش راجع بسلطان محمود نگران بکسر نون و فتح کاف فارسی بمعنی بینندہ و منتظر یعنی
چشمش بحسرت ملک خود نگران است این حکایت را باین باب ہمین قدر ربط است کہ پادشاہان را
باید کہ بدنیاے فانی دل نہ بندند محمود کہ دل بدنیا بستہ بود ہنوز او را بجز آہ ہی میسر نشدہ **قولہ بیت** بس
نامور بزیر زمین دفن کردہ اند * کز ہستیش بروے زمین یک نشان نماند * **ش** در مصرعہ ثانی
بجاے شان کہ ضمیر جمع است ضمیر واحد کہ حرف شین معجمہ است واقع شدہ اینچنین بضرورت نظم
جائز است در کلام اساتذہ بسیار آمدہ فلان بضم **قولہ بیت** وان پیر لاشہ را کہ سپردند زیر خاک *
خاکش چنان بخورد کزو استخوان نماند * این بیت با بیت آیندہ کہ زندہ است نام فرخ الخ تعلق
است لاشہ دو معنی دارد یکے جسم انسان مردہ دوم بمعنی خر لاغر و در این بیت ربط این ہر دو معنے
تعلق دارد اول اینکہ در اخلاق محسنین نوشتہ است کہ زیر قصر خاص نوشیروان زالی ضعیفہ کلبۂ داشت
ہر شب از دود کلبہ اش پادشاہ اذیت میکشید و مکان ہا سیاہ میشد نوشیروان ہر چند مکان وسیع و زر کثیر
بعوض کلبہ اش میداد او راضی نمیگشت و بخوف خدا بزور دست ستم ہم کلبہ اش نمیگرفت ناچار صبر میکرد و
آخرش زال بمرد نوشیروان باعزاز تمام او را دفن ساخت پیر لاشہ عبارت از ہمان زال مردہ است و بعضی
چنین نوشتہ اند کہ نوشیروان براے آنکہ مبادا آگاہ بے خبر مظلومی بمن نرساند جرسی محاذی سینہ خود
بسقف آویختہ رسن آن بچوبی پیش در دروازہ بستہ بود روزی خرے ضعیف پشت ریش آن چوب جسم
خاریدن گرفت بآواز جرس نوشیروان تفحص کرد خر را پیش آوردند نوشیروان بعد ملاحظہ حالش مالکش را
طلبیدہ تہدید کردہ بدستور سابق پرورش او بمالک مقرر ساخت حاصل آنکہ آن زال یا خر در خاک

ہمچو خاک شد ہمہ مگر نام نوشیروان تا حال زندہ است **قولہ بیت** زندہ است نام فرخ نوشیروان بعدل *
گرچہ بسے گذشت کہ نوشیروان نماند * **ش** نام بکسر میم موصوف فرخ بکسر خا صفت و مضاف نوشیروان
مضاف الیہ و بار موحدہ سببیہ یعنی بسبب عدل و بعد لفظ بسے لفظ سال محذوف است مخفی نماند کہ وقت
تصنیف کتاب گلستان حیات نوشیروان را ہفتصد سال گذشتہ بود در وجہ تسمیہ نوشیروان دو
قول است یکے آنکہ نوشیروان بالضم است و بیاے معروف چہ در اصل نوشین روان بود یعنی شیرین
جان بوقت ترکیب نون را حذف کردہ اند دیگر آنکہ بالفتح است و یاے مجہول نوشیر در اصل نو شیر بود یعنی
شیر جوان و لفظ وان افادہ تشبیہ کند یعنی مانند شیر جوان **قولہ بیت** خیرے کن اے فلان و غنیمت شمار عمر *
زان پیشتر کہ بانگ برآید فلان نماند * **ش** خیرے بیاے تنکیر یعنے ہر قسم خیر کہ از دست تو برآید فلان
بمعنی شخص **قولہ بیت** از مرگ و از قیامت و از گور یاد کن * وقتیکہ بشنوی کہ فلان در جہان نماند *
ش در نسخۂ مخدومی و سروری و دیگر نسخ صحیحہ معتبرہ این بیت مکتوب نیست شاید کہ الحاقی باشد **قولہ**
حکایت ملک زادۂ را شنیدم کہ کوتاہ قد و حقیر بود و دیگر برادرانش بلند بالا و خوبرو روزی ملک بکراہت
و استحقار درو نظر کرد پسر بفراست و استبصار دریافت و گفت اے پدر کوتاہ خردمند بہ از نادان
بلند **ش** ملک زادہ بکسر ہمزہ کہ قائم مقام یاے وحدت است شنیدم بفتح حقیر در ینجا بمعنے لاغر بالا بمعنی
قد مخفی نماند کہ در نسخۂ مخدومی لفظ قد و بالا ہر دو مکتوب نیست و در نسخۂ سروری لفظ بالا مرقوم نکردہ
استحقار حقیر پنداشتن فراست بکسر زیر کے استبصار دانائی **قولہ** ہر چہ بقامت کہتر بقیمت بہتر سوال
مخفی نماند کہ در ینجا شبہہ وارد میشود چرا کہ لفظ ہر دلالت بر کلیت دارد و حال آنکہ ہر چیز خرد از کلان بقیمت
بہتر نیست مگر بعض جواب این قول شاہزادہ بطریق استقرار ناقص است کہ بعض جزئیات کوچک
مثل شاہ و کوہ طور و نحو را تتبع نمودہ بر کل محتقرات حکم نمودہ پس این استدلال کردہ است از حال
جزئیات بر حال کلی چون استقرار ناقص مفید یقین نیست عدم صحت این کلیہ مضر در ینجا نباشد
و بعض چنین گفتہ اند کہ لفظ بقیمت متعلق است بما قبل یعنی ہر چہ بقامت کہتر بقیمت بہتر است اے
ہر چیز خرد کہ قیمت دار است آن چیز بہتر است و بعضے گویند کہ ہر چہ قسمے از عرق وارید در آن است
کہ بعرف صراحی دار گویند و در نسخۂ مخدومی و سروری از ہمہ بہتر است و بے تکلف راست می آید آن
اینست نہ ہر چہ بقامت مہتر بقیمت بہتر حاصل اینکہ آنکہ ضرور نیست کہ ہر چیز کہ بقامت کلان باشد

For More Books Madni Library Group Whatsapp +923139319528

https://archive.org/details/@madni_library

بقیمت ہم بہتر باشد و درینجا از قیمت ثمن مقصود نیست بلکہ از قیمت جوہر و خوبی مراد است **قولہ**
الشاۃ نظیفۃ والفیل جیفۃ **ش** الشاۃ بضم تاء فوقانی کہ در رسم الخط عربی مدور نویسند بمعنے گوسپند
مبتدا است نظیفۃ بنون وظاء معجمہ و تحتانی و فا و برتا تنوین ضمہ چراکہ خبر است بمعنے پاک و ہمچنین نہج مبتدا
و خبر فقرۂ دیگر جیفۃ بکسر جیم و فا بمعنی مردار کہ بد بو گرفتہ باشد حاصل معنے آنکہ گوسپند پاک ست
و پیل مردار است **قولہ** شعر و اقل جبال الارض طور و انہ + لاعظم عند اللہ قدرا و منزلا + **ش**
واو عاطفہ کہ عطفش بر جملہ ہای سابق است اقل بفتحتین و تشدید لام مضموم بمعنے کوچکتر اسم تفضیل
مبتدا و مضاف جبال بکسر جیم و باء موحدہ و کسر لام جمع جبل کہ بمعنے کوہ است مضاف الیہ و ہم
مضاف است بسوے ارض و ارض بکسر ضاد معجمہ مضاف الیہ و طور بتنوین ضمہ خبر مبتدا است
واو عاطفہ ان بالکسر و تشدید نون مفتوح بمعنی بدرستی حرفے از حروف مشبہ بالفعل کہ میخواہد اسم و
خبر را و ہاء ضمیر مذکر غائب راجع بطور اسم ان و لام مفتوح تاکید بمعنی ہر آئینہ و اعظم اسم تفضیل و خبر ان
عند بکسر عین و فتح دال بمعنی نزدیک مضاف و منصوب بنا بر ظرفیت اعظم و اللہ بکسرہ ہا مضاف الیہ
قدرا بفتح قاف و سکون دال و برراء تنوین فتح تمیز منصوب منزلا بفتح میم و سکون نون و
کسر زاء معجمہ و بر لام تنوین فتح از جہت منصوبیت است معطوف است بر قدرا منصوب مگر این
تنوین از جہت وقف در آخر شعر بالف خوانده شود حاصل معنی آنکہ خرد ترین کوہہاے زمین طور است
و بدرستی کہ آن طور ہر آئینہ بزرگتر است نزدیک خدا تعالی از روی قدر و مرتبہ زیراکہ موسی علیہ السلام
تجلے حق سبحانہ بر آن دیدہ بود و بر آن بحق تعالی کلام میکرد و این شعر را اکثر شارحین و نویسندگان متون نیز
فہمیدہ اند مگر در نسخۂ مخدومی بطور شعر نوشتہ است و مولوی رفیع الدین دہلوی نیز این شعر نوشتہ اند این
شعر در بحر طویل است بر وزن فعول مفاعیلن فعول مفاعیلن فعول مفاعیلن فعولن مفاعیلن و در مصرعۂ
اول دو جزو مقبوض است و دو سالم ہمچنین در مصرعۂ ثانی **قولہ قطعہ** آن شنیدی کہ لاغری دانا + گفت
روزی بابلہی فربہ + اسپ تازی اگر ضعیف بود + ہمچنان از طویلۂ خر بہ + **ش** ابلہ بالفتح لفظ عربی ست
صیغۂ اسم تفضیل از بلاہت بمعنی بیخرد و نادان تر و ابلہی بزیادت یاء نوشتن نزد متاخرین بیجا مگر
متقدمین بجہت تفرقۂ ترکیب توصیفی و اضافی چنین نوشتند فربہ بکسر باء موحدہ و ہاء ملفوظ معروف ست
اسپ تازی بمعنی اسپ عربی چراکہ اسپ عرب در چستی و چالاکی مقبول سواران ماہر است یا آنکہ تاز

صیغۂ امر از تاختن بمعنی مصدر است و یاے نسبت یعنی اسپے کہ مخصوص بتاختن کارزار است در مقابلۂ
ترکی کہ آن قدم دار باشد و آن مخصوص براے قطع منازل است بکار تاختن نمے آید طویلہ بیاے
معروف رسنی باشد دراز و در ان چند حلقہ و تکمہ باشد کہ بدان در صحرا یک پای چند اسپان یا خران
می بندند و بیاے مجہول خواندن خطا است و بمعنی اصطبل آوردن مجاز آن روا باشد و لفظ ہمچنان زائد **قولہ**
پدر بخندید و ارکان دولت بپسندیدند و برادران بجان رنجیدند **ش** ارکان دولت امرا و سلطنت و خندہ پدر
بر غرابت تشبیہ خرست **قولہ قطعہ** تا مرد سخن نگفتہ باشد + عیب و ہنرش نہفتہ باشد + ہر بیشہ گمان
مبر کہ خالی ست + شاید کہ پلنگ خفتہ باشد **ش** بیشۂ صحراے پر درخت کہ بہندی بن گویند
بفتح باء موحدہ مبر بفتح میم صیغۂ نہی پلنگ بفتحتین درندہ است مثل شیر و کسانیکہ بمعنی چیتا دانند
خطا است و تفصیلش در شرح دیباچہ گذشت و در نسخۂ مخدومی این بیت چنین واقع است سه
ہر بیشہ گمان مبر نہالی است + شاید کہ پلنگ خفتہ باشد **ش** بیسہ بکسر باء فارسی و یاء مجہول و سین مہملہ
بمعنی ہر شے کہ ابلق باشد و نہالہ و نہالی بکسر نون و یاء معروف بمعنی شکار حلال مثل آہوی نگوسیاہ و
سپید باشد و بعض اقسام گوزن کہ بران خالہاے سفید باشد حاصل آنکہ ہر جانور دو رنگ را
گمان مبر کہ شکار است شاید کہ پلنگے خفتہ باشد و ترا ایذا رساند مطلب شیخ آنست کہ تا وقتیکہ یقین کلی
نشود بر نیکی و بدی چیزے فقط بگمان خود حکم نباید کرد این نسخہ ہم بہتر در بعضے اشخاص نہالے را
بمعنی توشک و لحاف فہمیدہ در خوبی این نسخہ انکار دارند این کار بیجا است **قولہ** آوردہ اند کہ در آن
قرب ملک را دشمن صعب رو نمود چون لشکر از ہر دو طرف روے در ہم آوردند و قصد مبارزت
کردند اول کسیکہ اسپ در میدان جہانید آن پسر بود و گفت **ش** انچہ در اکثر نسخ بجای قرب لفظ
مدت نوشتہ اند بہتر نیست صعب بالفتح دشوار در ینجا بمعنی قوی مبارزت بضم میم و باء موحدہ و فتح راء مہملہ
و بعد و زاء معجمہ مفتوح و بعدہ تاء فوقانی براے جنگ از میان صف لشکر بیرون آمدن و تقدیم زاء
معجمہ بر راء مہملہ غلط است جہانید بکسر اول بمعنی دوانید **قولہ قطعہ** آن نہ من باشم کہ روز جنگ بینی پشت من
این منم کاندر میان خاک و خون بینی سری + کانکہ جنگ آرد بخون خویش بازی میکند + روز میدان وانکہ
بگریزد بخون لشکری + **ش** لفظ آن براے اشارت بعید است و این براے قریب پس در ینجا
اشارت بلفظ آن بآنست کہ ہزیمت از من بعید است و کشتہ شدن قریب یعنی آنچنان من ہستم کہ در جنگ

Islami Books Quran & Madni Ittar Ameen Pur Bazar House Faisalabad

https://archive.org/details/@madni_library

وخون سر من بینی یعنی در قتل دشمنان از کشته شدن خود نمی ترسم مخفی نماند که در لفظ روز جنگ یا از اشباع
کسرهٔ اضافت پیدا میشود در نوشتن آن اختیار است مگر بهتر نیست که نویسند و در آخر لفظ سری
ولشکری یاء مجهول است برای وحدت بالای بیت دوم کاف علت ست یعنی آن صفت خود که بیان
کردم برای آنست که هر که روز میدان جنگ می آرد گویا بخون خویش بازی میکند خون وجان خود را
ضائع میسازد و آنکس که میگریزد گویا که بخون یک لشکر بازی میکند اے خون یک لشکر را ضائع و
برباد میکند چراکه چون یک کس گریزد دیگران بدیدن او همت باخته بگریزند ازین حرکت شکست
در لشکر خواهد افتاد پس دشمن تعاقب کرده همه را قتل وتباه خواهد ساخت لهذا فرار از جنگ کبائر گناه
کبیره شمرده اند در بعض نسخ بجاے روز میدان روز هیجا نوشته اند هیجا بالفتح ها و سکون یاء تحتانی
جیم بمعنی کارزار در عربی هیجا ماخوذ از هیج است که بالفتح بمعنی غبار باشد قوله این بگفت وبه سپاه دشمن
زد ش یعنے خود را بر سپاه دشمن زد اے بر سپاه دشمن یکبارگی حمله برد قوله تنے چند از مردان کاری
بینداخت و پیش پدر آمد و زمین خدمت ببوسید و گفت ش مردان کارے بیار حروف بمعنی مردان جنگی
چه کار مترادف پیکار است بمعنی کار آمدنی نیز میتوانند شد قوله قطعه ای که شخص منت حقیر نمود + تا درشتی
هنر نه پنداری + اسپ لاغر میان بکار آید + روز میدان نه گاو پرواری ش در مصرعهٔ اول بعد
لفظ اے لفظ پدر که منادی ست محذوف وانچه در آخر شخص یاء نویسند درست نباشد مگر آنکه یاے
بطنی توان گفت چه در عروض هنگامیکه کسرهٔ صفت یا اضافت باشباع باشد آنرا یاے بطنی نامند
ولفظ شخص درین بیت بمعنی جسم و وجود و کالبد ولفظ تا کلمهٔ تحذیر است بمعنی هرگز و زنهار درشتی بشین
معجمه بمعنی فربهی و تنومندی و هنر درینجا بمعنی کمال فضیلت است روز میدان که بمعنی روز کارزار است متعلق
مصرعهٔ سوم است یعنی اسپ اگرچه لاغر میان باشد بروز کارزار بکار مے آید وگاو پرواری اگرچه فربه
باشد در ان روز هیچ بکار نمے آید پروار بالفتح باء فارسی و سوم واو خانه باشد سرد و سایه دار که شبانان
در ایام تابستان بصحرا می سازند بوقت گرما گاوان را در ان خانه مے آرند تا از گرمی لاغر نشوند و فربه
گردند قوله آورده اند که سپاه دشمن بسیار بود و اینان اندک جماعتے آهنگ گریز کردند پس نعره بزد و گفت
ش فاعل آورده اند محذوف که راویان باشند نعره بالفتح نون و سکون عین مهمله آواز بلند قوله ای
مردان بکوشید تا جامهٔ زنان نپوشید این عبارت احتمال چند معنی دارد اول آنکه لفظ تا بمعنے زنهار

وهرگز باشد وجامهٔ زنان پوشیدن شعار زنان اختیار کردن است ای از جنگ کناره کردن یعنی اے
مردان بکوشید وهرگز آئین زنان اختیار نکنید معنے دوم آنکه رسم پادشاهان سلف بوده است هر که
از جنگ گریزد او را برای عبرت دیگران پوشاک زنان می پوشانیدند و حرف تا علت است یعنے
ای مردان بکوشید تا از جامهٔ زنان محفوظ مانید معنے سوم آنکه تا برای غائب باشد وجامهٔ زنان کنایه
از لباس رنگین و بجاے نپوشید که منفی است بپوشید بباء موحده زائد و باشد یعنے ای مردان بکوشید
تا بحدیکه از خون زخمها لباس شما سرخ گردد معنی چهارم آنکه بجای لفظ تا لفظ یا برای تردید باشد و برای
تحریص بر جنگ گفته باشد که اے مردان بکوشید یا جامهٔ زنان بپوشید و دعوی مردے مگذارید و
درینجا تقابل لفظ مردان و زنان از محاسن عبارت است و مختصر بودن فقرتین هم از محاسن انشا است
قوله سواران را بحق او تهور زیاده گشت جمله بیکبار حمله کردند شنیدم که همدران روز بر دشمن ظفر یافت
پدر سر و چشمش ببوسید و در کنار گرفت و هر روز نظر بیش کرد تا ولی عهد خویش کرد برادران حسد بردند و زهر
در طعامش کردند خواهرش از غرفه دید دریچه برهم زد پسر دریافت و دست از طعام باز کشید و گفت
که محال است که هنرمندان بمیرند و بے هنران جاے ایشان گیرند تهور بفتح واو مشدد افتادن در
مخاطره بیباکی مگر مجازاً بمعنی شجاعت و دلاوری فائده باید دانست که نزد حکما شجاعت دو طرف
دارد افراط و تفریط افراط را تهور نامند و آن مذموم است و تفریط را جبن گویند و آن نیز مذموم ست
شجاعت که حالت اوسط است محمود و درینجا مراد از تهور شجاعت است و ولی محمد نوشته که انچه در اکثر
نسخ بجاے بحق لفظ گفتن نوشته اند صحیح نباشد و همچنین بجاے گشت لفظ شد غیر فصیح جمله بهم و حمله بجا
تجنیس خطی است انیم از لطائف عبارت است ظفر بفتحتین فیروزی و هر روز نظر بیش کرد تا ولی عهد
خویش کرد این دو فقره الیست که بیش و خویش سجع واقع شده ولفظ کرد مشابه بر ردیف ولفظ
نظر بمعنی توجه و مهربانی و لفظ تربیت در نسخهٔ مخدومی و سروری و متن شرح ولی محمد اصلا مکتوب
نیست ولی عهد ملک اضافت بمعنی صاحب عهد و پیمان و باصطلاح کسے که امیری یا پادشاهی
او را برای قائم مقامی خود معین گرداند غرفه بالضم خانهٔ مسقف بر سر بام که دریچهها داشته باشد فائده
در تحقیق لفظ دریچه سوال دریچه اگر تصغیر در است یاء تحتانی از کجا آمد جواب مخفی نماند چنانکه
لفظ چه برای تصغیر است همچنین لفظ یزه بیاے تحتانی و زا معجمه نیز براے تصغیر می آید

For More Books Madni Library Group Whatsapp +923139319528

https://archive.org/details/@madni_library

چون لفظ نیره بعد لفظ در ملحق گردند در تیره شد بعده زا را بجیم فارسی بدل نمودند دریچه گشت و لفظ دریچه بواو
بمعنی ورخرد نیز آمده طغرا گوید بیت روز و شب دریچهٔ مشرق و مغرب باز ست + ورنه از تنگی
این خانه نفس می گیرد + محال الفهم بمعنی متعذر و ناممکن در اصل انیست که محال درینجا بمعنے ممتنع
عادی باشد زیرا که عادت چنین ست که کار دانا از نادان سرانجام نپذیرد قوله بیت کس
نیاید بزیر سایهٔ بوم + ور هما از جهان شود معدوم + ش بوم لفظ عربی است و چند فارسی طائریست
که بنحوست اشتهار دارد هما بضم طائریست مبارک بر سر هر که سایهٔ آن افتد دولت یابد و واو عاطفه
بالاے مصرعهٔ ثانی عطف بر مضمون فقرهٔ صدر است که هنرمندان بمیرند و بے هنران جای ایشان گیرند
و حرف را بمهمله بعد واو عاطفه مخفف کلمهٔ اریکے از حرف شرط است پس مصرعهٔ ثانی شرط است که
مؤخر واقع شده و مصرعهٔ اول جزا که مقدم واقع گشته و در مضمون این بیت تشبیه هما بجود کرده و تشبیه بوم
ببرادران مخفی نماند که بعضے چنین پسند کنند که بوم بمعنی زمین است و بجای ور لفظ بر براے تخصیص یا مخفف
مگر چنانکه الف باغ در بغداد بجهت تخفیف حذف شده و بجاے هما لفظ همان بنون یعنے کسے بکسی
بزیر سایهٔ زمین نے آید اے مدفون نمی شود خاص همان یا مگر همان که از جهان معدوم شود و هم مرا مهم
لیکن نزد محققین این توجیه بعیدی دارد قوله پدر را ازین حال آگهی دادند برادران را بخواند گوشمال
بواجب داد پس هر یکے را از اطراف بلاد حصهٔ مرضی معین کرد تا فتنه نشست و نزاع برخاست گفته اند
که ده درویش در گلیمے بخسپند و دو پادشاه در اقلیمے نگنجند + ش مخفی نماند که در نسخهٔ مخدومی و سروری
در آخر لفظ گوشمال بواجب یاے تحتانی مرقوم نیست و همین اطبع است چراکه هر دو جا یا محض زاید باشد
یعنے گوشمال بقدر واجب که لازم و مناسب وقت بود رسانید مگر در واجبے یا نسبت گنجایش دارد یعنی
سزائیکه منسوب بواجب شرعی یا عرفی باشد بلاد بکسر جمع بلد و بلده و درینجا بمعنی ملک است مرضی بفتح میم
و کسر ضاد معجمه اسم مفعول است بمعنی رضامندی کرده شده و یعنی حصهٔ معقول که هر یکے بدان راضی تواند شد
و در نسخهٔ مخدومی و سروری لفظ مرضی مسطور است و عند التامل بهتر نزاع بکسر بمعنے مناقشه و خصومت
و برخاست بمعنی دور شد چراکه هرگاه لفظ بر با کلمهٔ خاست ملحق شود بمعنی رفع شدن باشد و لفظ نشست
و برخاست که باهم ضد باشند منجملهٔ محاسن عبارت گلیم بکسر کاف فارسی و یاے معروف چادر پشمی
کم قیمت که بهندی کمل گویند قوله قطعه نیم نانے گر خورد مرد خدا + بذل درویشان کند نیمے دگر + هفت

اقلیم اگر بگیرد پادشاه + همچنان در بند اقلیم دگر + ش نیم مضاف نانے بیاے وحدت مضاف الیه بذل
بالفتح دادن و صرف کردن در نسخهٔ مخدومی ملک اقلیم ار بگیرد پادشاه واقع است این نسخه
بے تکلف صادق است و در صورت هفت اقلیم تحقیق معنی چنین باشد فائده پوشیده نماند که هفت اقلیم
عبارت از تمام ربع شمالی زمین که از آب دریای شور مکشوف است و طول این ربع از جانب مشرق و
مغرب تخمیناً دوازده هزار کروه و عرض از طرف شمال و جنوب شش هزار کروه و این ربع را بهفت حصه
طولانی کرده اند که هر حصه را یک سر بمغرب و سر دیگر بمشرق است هر حصه را اقلیم نامند و آنچه بعض اهل لغت
و بعض شراح گمان برده اند که اقلیم اول هندوستان است بزحل تعلق دارد دوم چین بمشتری سوم
ترکستان بمریخ چهارم خراسان بشمس پنجم ماوراء النهر بزهره ششم روم بعطارد هفتم بلخ بالقمر بے اصل محض
است چراکه خراسان یک قطعه است از ایران باقی تمام ایران متعلق کدام سیاره باشد و بلخ شهریست
از خراسان نام ملک علیحده نیست و سواے آن شش ملک مذکور دیگر ولایتها بسیار اند مثل
روس و فرنگ و شام و افریقه یعنے ملک مغرب و مصر و عرب و حبش و اندلس اینها بکدام کدام
سیاره تعلق دارند قوله همچنان در بند اقلیم دگر + بند بمعنی فکر و تلاش و لفظ باشد در آخر این مصرعه
محذوف ست یعنے هر چند تمام ربع مسکون بتصرف آرد در تلاش اقلیم دیگر باشد اگرچه آن اقلیم
بظاهر موجود نباشد و مخفی نماند که سواے این ربع مسکون آبادی دیگر است در سطح زیرین زمین مگر
بنسبت این ربع مسکون اندکے آن کوچک است سکندر رومی بعد تسخیر این ربع مسکون بتلاش
تمام برسائی عقل حکما سراغ آن یافته بود مگر عزیمت آن ملک او را میسر نشد حالا بعضے از اقوام
فرنگ بران تصرف دارند و کم و بیش از عرصه دو صد سال آن ملک را یافته اند لهذا بدنیاے نو شهرت
دارد و ربط این حکایت بباب آنست که از جملهٔ خصائل پادشاهان یکے اینست که بحال کسے که
چندان وجاهت ظاهری نداشته باشد نظر حقارت نیندازند و خیال بمعنے و هنر او دارند قوله
حکایت طائفهٔ دزدان عرب بر سر کوهے نشسته بودند و منفذ کاروان بسته و رعیت بلدان از مکائد ایشان
مرعوب و لشکر سلطان مغلوب بحکم آنکه ملاذے منیع از قلهٔ کوهے بدست آورده بودند و ملجا و ماواے
خود ساخته ش در نسخهٔ مخدومی لفظ بود بصیغهٔ مفرد است این بے تکلف درست باشد و آنچه در سروری
و اکثر نسخ بودند بصیغهٔ جمع واقع است دران صورت بلحاظ افراد طائفه تاویل صیغهٔ جمع باید کرد منفذ بفتح

Islami Books Quran & Madni Ittar Ameen Pur Bazar House Faisalabad

میسم بمعنے راہ وکاروان بمعنے قافلہ وانچہ بمعنے سوداگران گویند خطا ست بلدان بالضم جمع بلد کہ
بفتحتین بمعنی شہر است مکائد بفتح میم وکسر ہمزہ کہ حرف چہارم است جمع مکیدہ کہ مصدر میمی است بمعنے بداندیشی
پس مکائد بمعنی ارادہ ہاے بد باشد براے ضرر رسانی نہ بمعنے مکر وفریب چنانکہ در مردم شہرت دارد
ودر اکثر نسخ مرہوب واقع شدہ چون رہب بمعنے ترسیدن مصدر لازم است صیغۂ اسم مفعول ازان
اشتقاق کردن درست نباشد مگر آنکہ گفتہ شود کہ گاہے اسم فاعل بر وزن مفعول می آید پس مرہوب
بمعنی ترسندہ باشد یا آنکہ مرہوب مصدر میمی باشد کہ بمعنی اسم فاعل مستعمل شدہ بہرحال خالی از تکلف
نیست ودر نسخۂ مخدومی وسروری بجاے مرہوب لفظ مرعوب بعین مہملہ واقع شدہ وبعض شراح ہم [illegible]
اند چون رعب بالضم بمعنی ترسانیدن در صراح مسطور است پس مرعوب بمعنی ترسانیدہ شدہ صحیح باشد [illegible]
بہار عجم مرغوب بالغین معجمہ بمعنی رو گردانیدہ شدہ نوشتہ ملاذ بفتح میم وذال معجمہ جای پناہ منیع بازدارندہ از ظلم یعنی
استوار ومحکم قلل بالضم وتشدید لام سر کوہ ہندی چمیری گویند ملجا بفتح میم وسکون لام وجیم مفتوح وہمزہ جاے پناہ
ماوای در آخر الف مقصورہ بصورت یا بمعنی جای بازگشتن یعنی خانہ چون الف را کسرۂ اضافت دادن محال است
لہذا براے ضرورت فارسیان الف مقصورہ را بصورت الف نویسند ویاء تحتانی براے قبول کسرۂ اضافت ما
آخرش زیادہ کنند قولہ مدبران ممالک آن طرف در دفع مضرت ایشان مشاورت کردند کہ اگر این طائفہ ہمچنین
نسق روزگاری مداومت نماید مقاومت بایشان ممتنع گردد ش مدبر بضم میم وفتح دال وباے موحدہ مشددہ مکسورہ
وراے مہملہ تدبیر کنندہ یعنے پایان کار اندیشندہ ممالک بفتح میم وکسر لام مقامہاے پادشاہی یعنی شہرہاے
کلان دفع دور کردن مضرت گزند وایذا رسانی مشاورت بضم میم وفتح واو باہم مصلحت اندیشیدن
نسق بفتحتین روش وطور مداومت ہمیشگی وقیام مقاومت بضم میم وفتح واو بمعنی مقابلہ وہمسری ممتنع
بضم میم اول وکسر نون بمعنی بازآیندہ ای پیش نہ روندہ چون امتناع لازم است مفعول ازین نمی آید
قولہ مثنوی درختیکہ اکنون گرفت ست پاے ٭ بنیروے مردے برآید زجاے ش پاے بمعنی بیخ
نیرو بالکسر ویاے مجہول وواو مجہول ومعروف بمعنی قوت قولہ وگر ہمچنان روزگارے ہلی ٭ بگردونش از بیخ
برنگسلی ش ہلی بکسر لام بمعنی بگذاری صیغۂ واحد مخاطب از مضارع ہلیدن کہ بکسر لام بمعنے گذاشتن
است گردون بمعنی ارابہ کہ بہندی گاڑی گویند گسلیدن وگسلانیدن بمعنی شکستن چیزے نرم نگسلی بفتح
نون نفی وسکون کاف فارسی وضم سین مہملہ چراکہ چون کاف ساکن شد ضمہ اش بسین دادند

ویاے معروف خطاب واتا ارابہ درخت را باین طور برمیکنند کہ اول از پیرامون بیخ درخت زمین را میکاوند
بعدہ زنجیر یا رسن قوی میان ارابہ ودرخت بستہ گاوان ارابہ میرانند تا بیخ درخت از میان زمین
برمے آید وہنوز گردون بمعنی چرخی جر ثقیل را گویند وآن آلتے ست کہ حکماے سلف براے کشیدن
بارگران وکندن دروازہاے قلاع وبیخ درختان وضع کردہ اند وبہتر تقریر انیست کہ گردون
درینجا بمعنی آسمان باشد وحرف یا کہ بالاے لفظ گردون است بمعنے طرف وجانب ولفظ بر دوش
متعلقہ مصرعۂ اول باشد حاصل آنکہ سابق از ارادہ برکندن کہ آن درخت را ببالیدن گذاشتہ ای
اگر ہمچنان یک مدتے دیگر ببالیدن بسوے آسمان ورا بگذاری واز و تعرض نہ کنی درخت
مذکور القدر بحکم خواہد شد کہ باز ہر چند سعی کنی کہ بسالم ماندن بیخ از زمین برکنی ہرگز نخواہد کندہ مگر
بشکستگی بیخ قولہ سر چشمہ شاید گرفتن بمیل ٭ چو پر شد نشاید گذشتن بپیل ٭ میل بمعنی سیخ آہنی ا
وانچہ بعضے درینجا بمعنے چوب سرمہ گویند خطاست گرفتن بمعنی بند کردن ودیہ شدن ودرینجا بمعنے کلان
وفراخ شدن وگذشتن بمعنی عبور کردن وحرف با موحدہ بمعنے بر یعنے در ابتداے سرچشمہ را بسیخ
بند توان نمود چون رفتہ رفتہ فراخ شدہ منبع رود گردید دران صورت بر پیل سوار شدہ ہم عبور
ازان نتوانی کرد ودر بعض نسخ بجاے میل لفظ بیل کہ بمعنی بیلچہ باشد واقع شدہ یعنے در ابتداے
سرچشمہ را اندک خاک کہ ببیلچہ برداشتہ میشود توان بست چون بیل بیاے مجہول است وقافیہ یاے
مجہول ومعروف بعضے کراہیت کردہ اند مگر اکثر جائز داشتہ اند یا اینکہ اکثر جا یاے مجہول را معروف
خواندن مطابق لہجۂ ایرانیان افصح است وولی محمد مرشد آبادی نوشتہ کہ درین بیت قافیہ مصرعۂ
اول میل است وقافیہ مصرعۂ ثانی بیل بیاے موحدہ وبجاے گذشتن ہم گرفتن است واین
تکرار لفظ گرفتن مضائقہ ندارد وحاصل معنی چنین گفتہ کہ سرچشمہ را ببیل از جوش بند کردن بغایت آسان
است تا بحدیکہ بمیل آہنی کہ بآن اندک خاک نتوان برداشت بند توان ساخت ووقتیکہ جوش
زد بند کردنش بغایت دشوار تا بحدیکہ بہ بیل آہنی کہ براے کاویدن زمین وگل برداشتن
معین است بند نتوان نمود قولہ سخن برین مقرر شد کہ یکے را بتجسس ایشان بر گماشتند وفرصت
نگاہ میداشتند تا وقتیکہ بر سر قومی راندہ بودند وبقعہ خالے ماندہ تنے چند از مردان واقعہ دیدہ و
جنگ آزمودہ فرستادند تا در شعب جبل پنہان شدند شبانگاہ کہ دزدان باز آمدند سفر کردہ غارت

https://archive.org/details/@madni_library

آورده سلاح از تن بگشادند وغنیمت بنهادند بخفتن درشبی که بر سر ایشان تاختن خواب بود چندانکه
پاسی از شب بگذشت شش تجسس بمعنی نہان خبر جستن وتفحص وتلاش برگماشتند یعنی تعین کردند ومقرر
نمودند بر سر قومی رانده بودند یعنی دزدان بر قومی برای تاراج وغارت کردن آن قوم اسپان خود را
رانده بودند ای رفته بودند تقبعه بضم بار موحده وسکون قاف وفتح عین مهمله بمعنی جای وخانه مانده
دراصل مانده بودند بمعنی گذاشته بودند لفظ بودند را حذف داشته چنانکه در سجع های نثر معمول
است وماندن بمعنی گذاشتن بسیار آمده است چنانکه بر متتبعان ماهر مخفی نیست واقعه بلوا و
کسر قاف وفتح عین عبارت از جنگ وکار خطرناک شعب بفتح شین معجمه وسکون عین مهمله
وبار موحده بمعنی شگاف ودرزکه در کوه باشد ومیتوانند که شعب بالکسر باشد بمعنی دره وراه
که در کوه باشد بکسر اول بهتر است جبل بفتحتین کوه شبانگاه بمعنی وقت شب حرف ها در آخر
سفر کرده وغارت آورده حالیه است یعنی دران حال که سفر کرده بودند ای از رنج سفر مانده بودند
واز تکلیف غارت آوردن سست گشته بودند سلاح بکسر آلات جنگ غنیمت مالی که از تاراج قومی
آرند ذو لی محمد نوشته که لفظ از تن بعد لفظ سلاح ولفظ رخت بعد غنیمت تحریف ناسخان است
درحق بجای خب اودست پاسی از شب گذشته پاسی بمعنی حصه است هر قدر که باشد وانچه بعضی بمعنی پهر
گویند درست نباشد چرا که قباحتی دارد **قوله بیت** قرص خورشید در سیاهی شد + یونس اندر دهان
ماهی شد + **شرح** خورشید بشین معجمه مکسور نه بفتح شیتن ولفظ شد در هر دو مصرع بمعنی رفت یونس
بضم نون وبکسر نون نیز آمده نام پیغمبری که از انبیای قوم یا از دهم آنکه مرا تکذیب نمانید بامر
الهی از میان قوم بیرون رفت تا رسید بدریا سوار بکشتی گشت بحکم آلهی ماهی بزرگ از آب
سر بر آورده کشتی را باز داشت ناخدا گفت که در میان کشتی کسی گنهگار است تا وی را بماهی ندهیم
کشتی نخواهد گذاشت یونس علیه السلام گفت که گنهگار منم مرا بماهی دهید بعد گفتگوی بسیار یونس را
بدریا انداختند فی الفور ماهی ایشان را بحلق فرو برد دران وقت ایشان را سه تاریکی پیش آمد
قعر دریا وشکم ماهی وشب بعد چهل روز ماهی از شکم بر آورده بکنارهٔ دریا انداخت همان زمان بر
سایهٔ ایشان درخت کدو پیدا شده وآهو ماده بشیر دادن مامور گشت تا قوت یافت وبقوم خود
رفت مخفی نماند این بیت چند معنی دارد یکی آنکه یونس عبارت از خواب و دهان ماهی عبارت

از چشمان دزدان یعنی دقیقه از دقائق شب گذشته بود که بیانش اینست که بمجردی که قرص آفتاب
و سیاهی افق فرو شد خواب بچشم شان در آمد معنی دوم آنکه مراد از یونس حدقه چشم دزدان است
و مراد از دهان ماهی پلک چشم که جای روئیدن موی مژگان است وآن بدهان ماهی مشابهت
تمام دارد یعنی سیاهی چشم شان در غلاف چشم پوشیده گشت ای بخفتند معنی سوم آنکه بعضی
نوشته اند که یونس بزبان سریانی ماه را گویند وماهی کنایه از شکل راس وذنب که بصورت
ماهی مشابهت تمام دارد چون ماه در عقده راس یا ذنب آمده مقابل آفتاب میشود ماه را خسوف
عارض میگردد حاصل آنکه دران شب بعد غروب آفتاب اتفاقاً خسوف ماه هم شده بود معنی چهارم
آنکه مصرعهٔ دوم تشبیه مصرعهٔ اول است یعنی قرص آفتاب در سیاهی بطوری رفت که گویا یونس علیه السلام
بدهان ماهی فرو رفت معنی پنجم آنکه مصرعهٔ ثانی بیان شدت تاریکی آن شب است یعنی چون ساعتی
از شب گذشت وقرص خورشید کماحقه بسیاهی شب فرو رفت ای اثر شفق که نزد فقهاء است باقی
نماند آنقدر تاریکی شدید بر عالم محیط شد که یونس علیه السلام را در میان ماهی سه تاریکی پیش آمده بود
قوله مردان دلاور از کمین بدر جستند ودست یگان یگان بر کتف ببستند بامدادان بدرگاه ملک حاضر آوردند
همگنان را بکشتن فرمود اتفاقاً دران میان جوانی بود که میوهٔ عنفوان شبابش نو رسیده وسبزهٔ گلستان
عذارش نو دمیده یکی از وزرا پایهٔ تخت ملک را بوسه داد ودر د شفاعت بر زمین نهاد وگفت این پسر از
باغ زندگانی بر نخورده است واز ریعان جوانی تمتع نیافته **شرح** کمین گاه وجای نهان شدن بقصد دشمن یا
شکار یگان یگان بمعنی جدا جدا لفظ یگان دراصل یک گان بود برای تخفیف کاف عربی را حذف کردند
ولفظ گان در آخر اعداد برای تعیین تعداد می آید کتف بفتح کاف وکسر تا وبالکسر وسکون دوم نیز آمده بمعنی شانه
وآن استخوان پهن است پس دوش بامدادان بامیم موقوف ای ساکن بمعنی وقت صبح نزد بعضی الف
ونون بامدادان زائد است ونزد بعضی برای افادهٔ معنی حال ووقت همگنان بفتح ها وسکون میم وکسر
کاف فارسی وحرف چهارم نون بمعنی همه کسان واین جمع همگین است بحذف تحتانی واین لفظ دراصل
بفتحتین بود بجهت توالی حرکات میم را برای تخفیف ساکن کرده اند وهمگین بفتحتین منسوب است
بلفظ همه با آوردن یا ونون نسبت وهاء که در آخر لفظ همه بود در حالت نسبت بکاف فارسی بدل شد
عنفوان بالضم وحرف سوم فا ونیز مضموم بمعنی آغاز شباب بالفتح جوانی عذار بکسر اول رخساره وبجای

Islami Books Quran & Madni Ittar Ameen Pur Bazar House Faisalabad

شفاعت روی شفاعت بدون بای موحده بهتر نیست ریحان بفتح راء وسکون یای تحتانی وعین مهمله بمعنی
ریعهٔ حاصل زراعت وباغ یعنی از محصولات کشت جوانی که مصاحبت از ازواج واولاد باشد لذتی
ومنفعتی نگرفته وریحان بمعنی بالیدگی وآغاز نیز آمده است پس عنفوان شباب وریحان جوانی
مترادف نیز اند ودر بعض نسخ که بجاے ریحان لفظ ریحان واقع شده درمقابلهٔ نسخهٔ اول ضعیف
است سوال چون سابق گفته که دران میان جوانی بود حالا بر همه جوان اطلاق پسر چگونه روا باشد
چراکه اطلاق پسر بر کودکان کنند نه بر جوانان جواب از باعث ترحم وهم بسبب خوردی عمر او
بنسبت دیگر فرزندان ودر نسخ صحیحه بعد لفظ این پسر لفظ همچنان مسطور نیست واگر باشد دران صورت
معنی چنین شود که این پسر چنانکه در ایام طفلی از بلغ زندگانی بر نخورده بود همچنان درین جوانی
نیز بر نخورده وسروری نوشته که همچنان در اصل همچو آن بود یعنی همچو آن جماعه از دان از زندگانی
لذتی نیافته است تمتع بضم تاء دوم بمعنی برخورداری وکامیابی قوله توقع بکرم واخلاق خداوندی
آنست که بخشیدن خون این بنده منت نهی ش توقع بضم قاف مشدد وامیدواری ولفظ کرم
مضاف است نه معطوف علیه انچه در نسخه هاے سقیمه بجاے خداوندی لفظ بزرگان وبخشیدن
بدون بای سببیه واو بجاے این وبنده بجاے نهی نوشته است خطا است قوله ملک ازین سخن روی درهم
کشید وموافق راے بلندش نیامد وگفت ش روی درهم کشید یعنے ترش رو وچین بابرو شد چه بوقت ناخوشی
وبیدماغی پوست چهره وپیشانی انسان اندکے درهم کشیده وبر جبین میشود قوله بیت پرتو نیکان نگیرد
هرکه بنیادش بد است * تربیت نااهل را چون گردگان بر گنبد است * ش پرتو بفتح باء فارسی
وفتح فوقانی بمعنی روشنی وشعاع وعکس چیز روشن گردگان با کسرهٔ هردو کاف فارسی جوز که آنرا چار مغز
نیز گویند وبهندی اکهروٹ نامند درین لفظ کلمهٔ گان براے نسبت است گنبد بدال مهمله افصح است
قوله نسل وبنیاد ایشان منقطع کردن بهتر وبیخ تبار ایشان برآوردن اولے ترکه آتش نشاندن
واخگر گذاشتن وافعی کشتن وبچه اش نگاه داشتن کار خردمندان نیست ش درنسخهٔ مخدومی
نسل وبنیاد نوشته است نسل بفتح نون وسکون سین مهمله بمعنے اولاد منقطع بکسر طاء مهمله بریده شونده
نه بفتح طاء ونه بمعنی بریده شده چراکه از باب انفعال که همیشه لازم است مفعول نمے آید تبار بفتح
تاء فوقانی خاندان وخویش واتر باولی تر بمعنے بسیار خوب باوجود اوے که صیغهٔ اسم تفضیل

است لفظ تر محض زائد باشد چه عجمیان سلف بعض جا در الفاظ عربی که باوجود قلت حروف
کثرت معنی داشتند تصرف نموده جزوے از جنس معنیش براے فصاحت مکرر نموده اند منجملهٔ آن
اولی تر وحوران وکتب خانه وغیره وانچه در متن سجع هردو فقره بهتر واولی تر نوشتیم موافق شرح ولی محمد
است چراکه او در شرح خود نوشته که عین مصلحت تحریف است اخگر ریزهٔ آتش افعی بالفتح
ودر آخر الف مقصوره بصورت یاء مگر فارسیان نظر بصورت کتابت یاء خوانند بمعنے مار سیاه وکفچه دار
قوله قطعه ابر اگر آب زندگی بارد * هرگز از شاخ بید بر نخوری * با فرومایه روزگار مبر * کز نے
بوریا شکر نخوری * ش بید بیاء مجهول درختے است که هیچ ثمر در ونیاید وآن انواع مے باشد
ومشهور تر ازان بید ساده است که بهندی اولا گوبیند بواو مجهول فرومایه بمعنی مرد بی حقیقت در روزگار مبر
یعنی عمر خود ضائع مکن بوریا گیاه مشهور که در زمین نمناک میروید چون بیشتر فرش ومصلا ازان می بافند
مجازاً آن فرش را نیز بوریا نامند قوله وزیر چون این سخن بشنید طوعاً وکرهاً بپسندید وبر حسن راے
ملک آفرین خواند وگفت انچه خداوند دام ملکه فرمود عین صواب ومسئلہ بے جواب لیکن اگر در صحبت
آن بدان تربیت یافتی وخوے ایشان گرفتے یکے از ایشان شدی اما بنده امیدوار است که بصحبت
صالحان تربیت پذیرد وخوی خردمندان گیرد که هنوز طفل است وسیرت بغی وعناد آن گروه در نهاد
او متمکن نشده ودر حدیث است ش طوعاً وکرهاً از روے رضامندی وناراضامندی اے خوش و
ناخوش یعنی بظاهر خوش از خوف پادشاه وبباطن ناخوش باندیشهٔ فوت مقصود واین هردو مصدر منصوب
اند بسبب حال بودن واحتمال مفعول مطلق هم است چون در قرآن مجید این هردو لفظ حال واقع
شده اند همچنان درینجا مستعمل گشته اند حسن بمعنی خوبی عین بمعنی حقیقت ومحض وخوب بمعنی درست وبهتر
مسئله بفتح میم وسکون سین وفتح همزه ولام پرسیدن وجاے پرسیدن ودر مقدمات عقلی ونقلی واین لفظ بفتح
اول وثانی وفتح لام بدون همزه نیز درست است مراد از مسئلهٔ بے جواب سخنے که هیچ توجیه آنرا رد توان
کرد ودر نسخهٔ مخدومی وسروری بجاے عین صواب ومسئله بے جواب فقط همین قدر نوشته عین
حقیقت است وهمچنین در نسخهٔ مخدومی نه در سروری بجاے خوے اول طینت وبجاے صحبت دوم عزت
مسطور است این نسخه را چندان حسنے نه دارد ولفظ بعد لفظ یافتی واو عاطفه باید نوشت وبعد لفظ گرفتے
واو عاطفه نوشتن نشاید یعنی اگر در صحبت آن بدان تربیت یافتی وخوے ایشان گرفتی دران صورت

https://archive.org/details/@madni_library
For More Books Madni Library Group Whatsapp +923139319528

https://archive.org/details/@madni_library

البتہ این نیز یکے از جملہ وزوان شدی ازین سہ فقرہ دو فقرۂ اول شرط و فقرۂ سوم خبر جزا و یا ے مجہول یافتی دگر فتے و شدی براے شرط جزا است سیرت بالکسر خصلت و عادت بغی بفتح با و جدہ وسکون غین معجمہ بمعنی سرکشی عناد بکسر اول ستیزہ کاری نہاد بکسر اول بمعنی طبیعت متمکن اسم فاعل از تمکن بمعنے مکان گیرندہ یعنی قائم و استوار و آنچہ بعضے نا واقفان درینجا متمکن را بمعنی جاے قرار گویند غلط است **قولہ** کل مولود یولد علے فطرۃ الاسلام ثم ابواہ یہودانہ و ینصرانہ او یمجسانہ **ترجمہ** ہر فرزند زادہ میشود بر خلقت مسلمانی بعد ازان پدر و مادر او یہودی میگردانند او را یا ہر دو نصرانی میسازند او را یا ہر دو مجوسی میکنند او را **ترکیب** کل بضم لام مشدد مبتدا است و مضاف و مولود بجر بن کسرۂ دال مضاف الیہ یولد بضم یا و سکون واو و فتح لام و ضم دال واحد مذکر غائب از مضارع مجہول خبر مبتدا علے حرف جار و فطرۃ بکسر فا و سکون طا و فتح را و کسر تا مصدری کہ در رسم الخط عربی مدور بصورت ہا مینویسند بمعنی آفرینش مجرور و مضاف و الاسلام مضاف الیہ ثم بضم ثا مثلثہ و فتح میم مشدد بمعنی پس حرف عطف ابواہ بفتحتین تثنیہ اب کہ مضاف است بوی ہاے مضموم ضمیر و نون تثنیہ بسبب اضافت ساقط شدہ و از ابوین بطریق تغلیب پدر و مادر مراد است چنانکہ از قمرین شمس و قمر مراد دارند یہودان بضم یاے تحتانی و فتح ہا و کسر واو مشدد و فتح دال و کسر نون صیغہ تثنیہ مذکر غائب معروف از باب تفعیل و کسر ہا و ضمیر کہ راجع است بسوی مولود ہمچنین دو لفظ باقی **فائدہ** چون بعد ہا ضمیر مذکر واحد غائب یاے ساکن یا حرف مکسور باشد ہاے ضمیر مکسور میگردد الا مضموم یہود نام قوم موسی علیہ السلام نصرانی قوم عیسی علیہ السلام مجوس بفتح میم و ضم جیم و سین مہملہ آتش پرستان و دین زردشت و در نسخۂ مخدومی این حدیث چنین واقع است کل مولود یولد علے فطرۃ فابواہ یہودانہ او ینصرانہ او یمجسانہ و لفظ اسلام و لفظ ثم مرقوم نیست بدلیل آنکہ فطرۃ چنانکہ بمعنے آفرینش است بمعنی دین اسلام نیز آمدہ است و در شرح دلی محمد چنین واقع شدہ مامن مولود الا و قد یولد علے فطرۃ فابواہ الے آخرہ یعنے نیست از ہیچ آفریندہ مگر آنکہ تحقیق زادہ میشود بر دین اسلام پس پدر و مادر او الی آخرہ نیز نوشتہ کہ ثم ابواہ بجاے فابواہ تحریف است و در مشکوۃ شریف ہم لفظ ثم مسطور نیست مگر علے فطرۃ الاسلام در بعض روایات آمدہ است تم کلامہ **قولہ قطعہ** پسر نوح با بدان بنشست خاندان نبوتش گم شد **ش** پسر نوح علیہ السلام کہ کنعان نام داشت بفتح کاف و

طوفان با پدر در کشتی نہ نشست و ایمان نیاورد و بالاے کوہ صعود کرد و آخر در انجام غرق شد خاندان بفتح نون معروف نبوت بضم نون پیغمبری و ضمیر شین راجع بکنعان یعنے چون کنعان غرق شد نسلش منقطع گردید اگر بکافران ربط نداشت و با پدر بکشتی می نشست سلامت می ماند از اولادش نیز پیغمبران پیدا می شدند و بعضے بجاے نبوت لفظ نبوت بضم با موحدہ و ضم نون پسند کردہ اند بمعنے پسرے یعنی خاندانی کہ کنعان بآن نسبت پسرے داشت از و جدا شدہ ای بسبب عاق بودنش رابطۂ فرزندی کہ با نوح داشت منقطع گردید چنانچہ بعد از غرق شدن کنعان حق تعالے ازین ماجرا در قرآن مجید خبرے دہد و نادی نوح ربہ فقال رب ان ابنی من اہلی یعنے آواز داد نوح پروردگار خود را پس گفت کہ اے پروردگار من پسر مرا غرق کردی از اہل من بود در جواب آن حق تعالے فرمود یا نوح انہ لیس من اہلک یعنے اے نوح تحقیق او نیست از اہل تو کہ کار او بد بود ازین آیت گم شدن پسرے او ثابت می شود و در نسخۂ مخدومی مصرعۂ اول چنین واقع شدہ **قولہ مصرعہ** با بدان یار گشت ہمسر لوط **ش** ہمسر بمعنی زن منکوحہ لوط بواو معروف اسم پیغمبری علیہ السلام کہ زنش با کافران امر و ہست موافقت تمام داشت و با شوہر مخالفت آخرش از و اولادی پیدا نگشت کہ بعد لوط علیہ السلام برتبۂ نبوت رسیدی **قولہ بیت** سگ اصحاب کہف روزے چند پے نیکان گرفت مردم شد **ش** کہف بالفتح غار اصحاب کہف ہفت تن بودند اسامی ایشان اگرچہ اختلاف دارند مگر بقول اکثری اینست اول یملیخا دوم مکسلینا سوم کشفوطط چہارم بیتونس پنجم کشافطیونس ششم ازرفطیونس ہفتم بوانسبوس و نام سگ ایشان قطمیر بکسر تاف روزے چند عبارت از سنین و شہور این جہان کہ بنسبت عالم اخروی روزے چند است مراد از نیکان اصحاب کہف است مردم بمعنی آدمی و مردمان جمع آن و گاہے مردم بمعنی جمع نیز مے آید و مردم شدن این سگ باعتبار مآل است کہ روز قیامت آن سگ بقالب بلعم باعور کہ عابدے از بنی اسرائیل بود کہ در حق موسے علیہ السلام بد دعا کردہ بود مبعوث شدہ در بہشت داخل خواہد گشت و درین بیت تلمیح است بقصۂ اصحاب کہف و آن اینست کہ دقیانوس نام پادشاہ ظالم در شہر افسوس بود بپرستش بتان مردم را تکلیف میداد ہر کہ ابا میکرد بقتل میرسانید شش تن از بزرگ زادگان آن شہر از خوف پادشاہ روے بکوہے کہ نزدیک آن شہر بود آوردند شبانے بایشان ملاقی شدہ بدین ایشان در آمد و ہمراہ شد سگ شبان نیز در

Islami Books Quran & Madni Ittar Ameen Pur Bazar House Faisalabad

https://archive.org/details/@madni_library

عقب ایشان و دیدن آغاز کرد و هر چند سعی کردند باز نماند بحکم حق تعالی بسخن درآمد که از من اندیشه مدارید
که من دوستان خدا را دوست می دارم شما در خواب روید تا من شما را پاسبانی کنم چون نزدیک
کوه رسیدند شبان گفت درین کوه غاری میدانم که پناه میتوان گرفت چون بغار درآمدند حق تعالی
خواب برایشان گماشت همانجا بخفتند سه صد سال شمسی که سه صد و نه سال قمری می شوند در غار
بخواب ماندند بعده در عهد تندروس که پادشاه عادل بود بیدار شدند گفتند درنگ کرده ایم
درین غار روزی یا پاره از روزی چون ناخن و موی خود دراز یافتند متحیر ماندند چون گرسنه
بودند تملیخا را درمی داده برای طعام بشهر فرستادند تملیخا بشهر در آمد همه اوضاع مکانات متغیر دید درم
بخباز داد تا نان بستاند خباز بدیدن سکه دقیانوس خیال بست که این شخص گنج یافته باشد تحقیقه برو
و تهدید نموده باقی زر خواستند القصه تملیخا را نزد پادشاه بردند پادشاه ماجرای شنیده برای تحقیق
بغار درآمد ملاقات دیگران کرده بشهر رفت و ایشان باز بخفتند بقیامت بیدار خواهند شد **قوله**
این بگفت و طائفه از ندمای ملک باو بشفاعت یار شدند تا ملک از سر خون او در گذشت و
گفت بخشیدم اگرچه مصلحت ندیدم **ش** ندما بضم نون و فتح دال و در آخر همزه جمع ندیم بمعنی مصاحب
و همنشین ست **قوله رباعی** دانی که چه گفت زال با رستم گرد * دشمن نتوان حقیر و بیچاره شمرد *
دیدیم بسی کاب زسرچشمهٔ خرد * چون بیشتر آمد شتر و بار ببرد * **ش** این رباعی مقولهٔ مصنف ست از زبان
ملک زال نام پدر رستم چون او سفید مو متولد شده بود و در پدرش زال نام نهاد و زال پیرزن
را گویند گرد بضم کاف فارسی پهلوان دواو عاطفه در حقیر و بیچاره بهتر است والا صفت موصوف دانسته
و آنچه در اکثر نسخ دیدم که بسی آب زسرچشمهٔ خرد نوشته اند خطاست و لفظ بسی بمعنی بسیار بار ست و
الف بیانیه بالای لفظ آب ضرور است و آب زسرچشمهٔ خرد متعلق مصرعهٔ ثانی است و لفظ سر زائد **قوله** فی الجمله
پسر را بناز و نعمت پرورد و استاد ادیب بتربیت او نصب کرد تا حسن خطاب و رد جواب و سائر آداب خدمت ملوکش
در آموختند در نظر همگنان پسندیده آمد باری وزیر از شمائل او در حضرت ملک شمه میگفت که تربیت عاقلان در او اثر
کرده و جهل قدیم از جبلت او بدر برده ملک را ازین سخن تبسم آمد و گفت **ش** مخفی نماند که فاعل پرورد و نصب
کرد وزیر است و آنچه بعضی خیال کشته اند بهتر نیست و فاعل در آموختند استادان ست و لفظ تا برای
انتهاء غایت دهتوانند که برای ترتیب فائده باشد ادیب بمعنی ادب آموز و نصب بفتح نون و سکون صاد

بمعنی برپا یعنی مقرر و معین رد بالفتح باز گردانیدن و درینجا بمعنی دادن است شمائل بفتح شین معجمه و کسر
همزه بمعنی اخلاق و عادات جمع شمل بالکسر حضرت بمعنی درگاه و حضور شمه بالفتح اگرچه در عربی بمعنی
یکبار بوئیدن است مگر در فارسی مجازاً بمعنی اندک مستعمل می شود جهل بالفتح نادانی مجازاً بمعنی کجی جبلت
بکسرتین جیم و باء موحده و تشدید لام مفتوح بمعنی سرشت و خلقت و فاعل بدر برده تربیت عاقلان ست
و رفته بجای برده تحریف است تبسم خندهٔ بے صوت **قوله بیت** عاقبت گرگ زاده گرگ شود *
گرچه با آدمی بزرگ شود * **شعر** غذیت بدرنا و نشات فینا * فمن انباک ان اباک ذیب * اذا کان
الطباع طباع سوء * فلیس بنافع ادب الادیب * **ش** با شباع کسرهٔ باء ادیب باید خواند تا صحیح
کرد یاء تحتانی متلفظ شود پوشیده نخواهد بود که با کثر نسخ در بیت اول لفظ ذیب مرفوع مرقوم است و
آن درست نباشد زیرا که ادیب در بیت ثانی بسبب مضاف الیه بودن مجرور است پس این اختلاف
حرکت روی بهیچ وجه جائز نیست لهذا ملا سعد در شکرستان نوشته که بهتر آنست که در آخر بیت اول
برای رفع قباحت مذکور ذیبی بیاء متکلم باشد تا قافیه درست شود و آنچه در ذیبی یاء متکلم واحد ست
و لفظ نا در بدرنا برای جمع و همچنین در فینا اگرچه ایراد مفرد و جمع در یک بیت مستحسن نیست اما بر سبیل قلت
در کلام قدماء آمده است و در اکثر نسخ بجای فینا لفظ عندی واقع است بمعنی نزد من مگر عندی بهتر نیست
غذیت بضم غین معجمه و کسر ذال معجمه و سکون تحتانی و فتح فوقانی ماضی مجهول مذکر واحد مخاطب بمعنی غذا
داده شدی تو و در بعض بفتح غین باقی بدستور صیغهٔ معروف است بمعنی خوردی تو در بفتح دال و
تشدید راء مهمله بمعنی شیر که از گاو و گوسپند وغیره حاصل میشود و لفظ نا بنون بمعنی ما و نشات بفتح نون و
شین معجمه و فتح تاء فوقانی ماضی معروف واحد مذکر مخاطب فینا بکسر فا من فاء حرف تفریع من موصول
انباک انبا بالفتح همزه و سکون نون و باء موحده فعل ماضی از باب افعال دمیخواهد سه مفعول ها ضمیر
کرد و مستتر است راجع بطرف من که فاعل اوست و کاف خطاب مفعول اول آن و ان بفتح همزه
و فتح نون مشدد یکی از حروف مشبه بالفعل اباک بالفتح اول مضاف و الف در آخر علامت نصب است
که لفظ اب را با شد و این نصب از عمل آن واقع شده و کاف مفتوح برای خطاب مذکر مضاف الیه
مجموع اسم آن و ذیب بکسر ذال معجمه و سکون یاء تحتانی که مبدل از همزه است و باء موحده مرفوع
خبر آن پس این اسم و خبر بمنزلهٔ مفعول ثانی و ثالث اذا بکسر اول کلمهٔ شرط که ماضی را بمعنی مستقبل گرداند

For More Books Madni Library Group Whatsapp +923139319528

https://archive.org/details/@madni_library

کان ماضی معروف طباع بکسر طا بمعنی سرشت و طبیعت کہ واحد است جمع و مرفوع است بجہت اسمیت و بعد
ازام عوض مضاف الیہ ای اذا کان طباع الناس و طباع ثانی نیز بکسر اول بمعنی طبیعت و منصوب است بسبب
خبر بودن کان و مکرر واقع شدہ است برای تاکید یا مبالغہ در مذمت و سوء بفتح سین مہملہ و سکون
واو و ہمزہ بمعنی بدی و مجرور است از باعث مضاف الیہ بودن و صاحب بیضاوی نوشتہ کہ وقتیکہ لفظ
سوء مضاف باشد بالضم خوانند و ہنگامیکہ مضاف الیہ باشد بالفتح خوانند لیس فعلے است از افعال
ناقصہ کہ افادہ نفی کند و بر اسم داخل میشود و بارہ موحدہ کہ بر خبر ان باشد زائد بود و نافع بکسر بارہ
موحدہ زائدہ کہ جار است و نافع مجرور ادب بضم بارہ موحدہ مضاف و ادیب بکسر با و مضاف الیہ است
حاصل معنی غذا دادہ شدی تو درمیان ما و بالیدی درمیان ما پس کدام کس خبر داد ترا ایدرستی کہ پدر
تو گرگ است وقتی کہ باشد طبیعت کسی طبیعت بد پس نیست نفع کنندہ ادب دہی استاد مخفی نماند اگرچہ
بمضاف کردن ذیب بیای متکلم قافیہ نوعی اسلوب پذیر میشود لیکن اضافت ذیب بمتکلم تکلف بسیار
دارد منظہر کمالات کسے و وہبی مرزا حسن علی محدث لکھنوی میفرمودند کہ مولانا شاہ عبد العزیز دہلوی
رحمۃ اللہ علیہ تمام آن قصیدہ شاعر را کہ این دو بیت از آنست از بر داشتند و بیت اول را ازین دو بیت
چنین میخواندند شعر غذیت بدرنا ونشات فینا * فمن انباک انک جرو ذیب * جرو بفتح جیم و سکون را
مہملہ و واو بمعنی بچہ ہر چہار پایہ درندہ چون جرو مضاف و ذیب مضاف الیہ مجرور گردید آن قباحت
قافیہ بلا تکلف مرتفع گشت و این از ہمہ نسخہ ما قبل و ما بعد بہتر است و مولانا و اولنا مولوی فصیح الدین
دہلوی در صحت قافیہ این دو بیت ترکیب دیگر فرمودہ اند و آن اینست کہ در عبارت ان اباک ذیب
چنانکہ لفظ ذیب مرفوع است قافیہ دوم ادیب را نیز مرفوع داشتہ مصرعہ چہارم را چنین فرمودہ اند
قولہ مصرعہ فلیس بنافع ادبا الادیب * لفظ ادبا تمیز است کہ برای ضرورت شعر از ممیز خود کہ
ادیب است مقدم شدہ و تنوین حذف کردہ اند کہ با الف و لام جمع نمیشود از جہت التقای ساکنین
بلام تعریف کلمہ دیگر و ادیب اسم لیس است قطعہ این دو بیت در بحر وافر است و اصل این بحر مفاعلتن
شش بار باشد افاعیل مصرعہ اول مفاعلتن فعولن افاعیل مصرعہ دوم مفاعلتن مفاعلتن فعولن افاعیل
مصرعہ سوم مفاعیلن مفاعلتن فعولن افاعیل مصرعہ چہارم مفاعلتن مفاعلتن فعولن صدر
یعنی رکن اول بیت دوم معصوب است و عصب ساکن کردن لام مفاعلتن را گویند بجہت

ماندن لفظ غیر مانوس مفاعیلن بجایش نشند عروض و ضرب یعنی رکن آخر مصرعہ اول و رکن آخر مصرعہ ثانی
درین ہر دو بیت مقطوف اند و قطف انداختن تا و نون از آخر مفاعلتن و لام را ساکن کردن
پس مفاعل بسکون لام ماند فعولن بجایش نشند مخفے نماند کہ این دو بیت عربی در نسخہ مخدومی
و شرح عربی سروری و شرح ولی محمد اصلا یافتہ نشد غالباً کسے از متاخرین الحاق کردہ است
قولہ سال دو برین بر آمد او باش محلت باو پیوستند و عقد مرافقت بستند تا بوقت فرصت وزیر
را با ہر دو پسرش کشت و نعمت بیقیاس برداشت و در مغارہ دزدان بجای پدر نشست و عاصی
شد ملک دست تحیر بدندان گرفت و گفتش مخفی نماند کہ سالے دو بر آمد بہتر نیست اگر یا
زائد برای تحسین کلام باید گفت و اگر سالے بیای وحدت بدون لفظ دو نویسند این ہم خطا چراکہ
در یک سال اینقدر تعلیم چگونہ می یافت و لفظ الفہ در نسخہ مخدومی نیست و ہمین مناسب چراکہ
اوباش خود جمع است بلفظ الفہ چندان حاجت ندارد و بنسبت موافقت مرافقت بمعنی ہمراہی
اولی است و بعد لفظ بدندان لفظ تفکر دگر بیند خالی از تکلف و حشو نمی نماید از ہمین جہت در نسخہ
مخدومی و سروری مکتوب نیست اوباش بفتح اول و سکون واو و بارہ موحدہ در اصل جمع بوش است
کہ بالفتح باشد بمعنی مردم مختلط در ہم آمیختہ پس اوباش جمع آن خلاف القیاس بطریق قلب است
یعنی بتقدیم واو بر بارہ موحدہ چہ در اصل ابواش بود و در عرف بمعنے مردم بیباک و رند و فاجر را گویند
محلت بالفتح محلہ چراکہ تا در حالت وقت ہا میگردد اگرچہ بمعنی جای فرود آمدن است لیکن بمعنی قطع
از انقطاع شہر شہرت دارد عقد بالفتح اگرچہ در لغت بمعنی گرہ بستن است لیکن مجازاً درینجا بمعنی عہد
پیمان مستعمل شدہ و اگر عقد بالکسر بمعنے سلک گویند نیز درست میتواند شد نعمت بالکسر بمعنے مال و زر
مغارہ بفتح میم غارے کہ در کوہ باشد و نیز بمعنے جای غارت کردن یعنی جای کہ در آن نشستہ
رہزنی کنند عاصی بمعنی سخت دل و کسیکہ از اطاعت پادشاہ بیرون رود و عاصی درینجا بمعنے گنہگار
خطا نیست چراکہ گنہگاری او خود ظاہر بود گنہگار گفتنش چہ حاجت داشت دست تحیر باضافت اقترانی
است و آنچنان است کہ مضاف بمضاف الیہ اقتران معنوی داشتہ باشد یعنی مضاف الیہ حال
باشد و مضاف را ای وقتی کہ بحالت تحیر اقتران داشت و از دست درینجا انگشت مراد است بمجاز
اطلاق کل بر جز و ہمین معتاد است قولہ قطعہ شمشیر نیک ز آہن بد چون کند کسے * ناکس بتربیت نشود

Islami Books Quran & Madni Ittar Ameen Pur Bazar House Faisalabad

اے حکیم کس ؛ ش چون ہیچ بمعنے ہیچگونہ ناکس بمعنے فرومایہ و کمینہ کس بمعنے شریف و سعادتمند قولہ بیت باران کہ در لطافت طبعش خلاف نیست ؛ در باغ لالہ روید و در شورہ بوم خس ؛ ش شورہ بوم بقلب ترکیب یعنی بوم شورۂ زمین بد کہ قابل زراعت نباشد و ہرچہ روید ہمراہ خود تازہ و خرم نماند و زود تباہ و خشک گردد و در ینجا شور بمعنے بد است چنانکہ شوربخت یعنی بدبخت و بمعنی زمین شور مزہ ہم می تواند شد و چون کلمہ روید لازم است نہ متعدی لفظ فاعل آن نمی تواند شد لہذا در مصرعۂ ثانی لفظ با آن محذوف یعنی باران کہ لطافت آن در جمیع اوقات و مکانات برابر است و از تغائر اراضی اختلاف در طبع آن پیدا نمیشود مگر در باغ با آن لالہ میروید و در زمین شور خس و خار ہمرسد یا چنین میتواند گفت کہ در لطافت طبع باران ہیچکس خلاف نکردہ بلکہ باتفاق ہمہ عالم بہتر است مگر در باغ بسبب آن لالہ و گل میروید و در زمین ہای بد خس و خار پیدا میشود بعضے گویند کہ در ینجا مجازاً سبب را قائم مقام مسبب کردہ چنین باید گفت کہ در باغ گویا باران خود لالہ شدہ میروید و در زمین شور خس گشتہ میروید حاصل آنکہ در باب عدم صلاح پذیری پسر دزد می گوید کہ ہر چند تربیت و تعلیم بکار رود لیکن انبداً اصل بجز بدی پدید نیاید قولہ قطعہ زمین شور سنبل بر نیارد ؛ درو تخم عمل ضائع مگردان ش اتفاق اکثر برین است کہ سنبل گیاہے است خوشبودار کہ ہندی بالچھڑ گویند بعضے نوشتہ کہ سنبل گلے ست اصل کبود رنگ مگر گھاس مانند کے جھوٹے بیچیدگی دارد و مثل نرگس پیاز دار باشد بر تقدیر اول سنبل گیاہیست اخر کہ از کوہستان میروید و شاعران برائے زینت سخن در باغ و بستان فرض کردہ اند و بر تقدیر ثانی وجودش حکم عنقا دارد النادر کالمعدوم و قطع نظر ازین بر متامل پوشیدہ نیست کہ سباق و سیاق عبارت سنبل را بمعنی غنچہ خواہد اگرچہ خان آرزو دل پسند نمودہ مگر بہتر ہمان است کہ میر نور اللہ احراری نوشتہ اند کہ سنبل بمعنی خوشہ است یعنی سنبلہ شہرت دارد و جہت آنست کہ چون تا ، وحدت لاحق کنند سنبلہ گویند و آنچہ در اکثر نسخ تخم بدون واو عاطفہ باضافت نوشتہ و امل بہمزہ بمعنی امید تحریر نمودہ اند خطا است و مراد از عمل مشقت زراعت است قولہ بیت نکوئی با بدان کردن چنان است ؛ کہ بد کردن بجائے نیک مردان ؛ ش کاف بر مصرعۂ ثانی بیانیہ بجای نیکو مردان اے بحق نیک مردان ربط این حکایت بباب آنست کہ ملوک را لازم است کہ دشمن خود را اگرچہ ظاہر

حقیر باشد حقیر نپندارند و ہر کہ در اصل استعداد بدی داشتہ باشد ہرگز نیکے از و بظہور نیاید۔ قولہ حکایت سرہنگ زادہ را بر در سرائے اغلمش دیدم کہ عقل و کیاستے و فہم و فراستے زائد الوصف داشت ہم از عہد خردی آثار بزرگی در ناصیۂ او پیدا و لمعان انوار در جبین او ہویدا ش سرہنگ بمعنی سردار لشکر چہ ہنگ بمعنی سپاہ و فوج است پس سرہنگ بمعنی جماعہ دار و رسالہ دار باشد بعضے بمعنی نقیب و چوبدار نیز نوشتہ اند چراکہ ایشان نیز پیش فوج و سواری پادشاہ می روند لفظ سرہنگ زادہ بہمزہ کہ قائم مقام یائے وحدت است فائدہ ہرگاہ لفظے کہ در آخر آن ہای مختفی باشد مضاف گردد یا یکے از اقسام یار تحتانی در آخرش لحق شود ہاء مذکور بہمزہ مکسور در تلفظ بدل مے گردد و ہمزہ بالائے آن ہاء مینویسند و یار تحتانی در کتابت نیارند و سرائے بمعنی خانہ ازین جہت خانہ امرا و سلاطین را حرم سرا و محل سرائے نامند اغلمش بضم الف و ضم غین معجمہ و سکون لام و ضم میم و شین معجمہ نام پادشاہی ست و این لفظ ترکی است کیاست بکسر کاف عربی زیرکی و دانائی و آنچہ در بعض مردم کیاست و ہمت بکاف فارسی شہرت دارد محض غلط چہ این ہر دو مصدر عربی ست و در عربی کاف فارسی ہرگز نمے آید فراست بکسر فا آنچنان ادراک و دانائی را گویند کہ بدون آگاہ کردن کسے از بعض قرائن راز ہا معلوم کنند و در نسخۂ مخدومی بجائے کیاست لفظ درا است نوشتہ بکسر دال بمعنی دانائی و این بہتر است چراکہ صحیح با فراست بسیار درست می نشیند و یای کیاستے و فراستے برائے تعظیم و تفخیم است یا برائے روانی عبارت زائد الوصف بمعنی بیرون از بیان یعنی بسیار ناصیہ اگرچہ بمعنے نیم سر آدمی است کہ بطرف چہرہ باشد مگر در استعمال فارسی بمعنے پیشانی مستعمل و آنچہ در نسخ عامہ بجائے لفظ خردی لفظ خردگی باشد محض غلط لمعان بفتح لام و سکون میم درخشیدن جبین بفتح پیشانی و فقرۂ ثانی کہ لمعان انوار در جبین او مبین گشتہ در متن ولی محمد و مخدومی و سرور دے یافتہ نشدہ بہر تقدیر مبین بر وزن تقیم بمعنے ظاہر و روشن از ابانت کہ بمعنے روشن کردن است قولہ بیت بالائے سرش ز ہوشمندی ؛ می تافت ستارۂ بلندی ؛ ش لفظ بلندی در آخر بیت بمعنی بزرگی و ترقی است قولہ فی الجملہ مقبول نظر سلطان آمد کہ جمال صورت و کمال معنی داشت و خردمندان گفتہ اند توانگری بہنر ست نہ بمال بزرگی بعقل است نہ بسال ش آنچہ در اکثر نسخ عامہ توانگر بدل است نوشتہ اند در ہر سہ نسخ صحیحہ مذکورہ لفظ دل یافتہ نشد مگر در صورت دل مراد از

https://archive.org/details/@madni_library

ہمت باشد ہمت اظہار کنندۂ توانگرے است **قولہ بیت** کودکے گو بعقل پیر بود + نزد اہل خرد بکبیر بود **ش** عقل بکسر لام مضاف و پیر مضاف الیہ و این بیت در نسخۂ دلی محمد دسر دری و مخدومی مکتوب نیست ظاہر الحاقی است **قولہ** ابنائے جنس بر منصب او حسد بردند و بخیانتے متہم کردند و در کشتن او سعی بیفائدہ نمودند **ش** ابنا بالفتح پسران جمع ابن کہ بفتح بار و سکون نون اصل این است مراد از ابناء جنس خویش وا قربا است و لبعد ابناء جنس لفظا و باندیشہ تکرار محذوف است و در بعض نسخ مکتوب منصب بکسر صاد و نزد بعضے بفتح آن بجائے بر پاشمان بجلالۂ ہمعنی رتبہ متہم بر زنگ تہم بفتح ہائے بمعنی تہمت زدہ **قولہ مصرعہ** دشمن چہ کند چو مہربان باشد دوست **ش** در نسخۂ مخدومی و سر دری بجای کند زند نوشتہ است یعنے دشمن حیلات دشمنی زند **قولہ** ملک پرسید کہ موجب خصمی ایشان در حق تو چیست گفت در سایۂ دولت خداوندی ہمگنان را خوشنود کردم مگر حسود کہ راضی نمیشود الا بزوال نعمت من **ش** نعمے بیار حسدری یعنی دشمنی خوشنود یعنی خوشدل و راضی در اصل خوشنود و بود و لبوا و قلب خوشنود یا خوشون ذنون و و نہر دو کلمہ نسبت انداز بہار عجم حسود بفتح اول بدخواہ **قولہ** اقبال و دولت خداوندی جاوید باد **ش** اقبال مضاف و دولت مضاف الیہ و لبوا و عاطفہ ہم میتوان خواند **ش** اقبال در حقیقت بمعنی رو پیش آوردن است جاوید بیاء مجہول بمعنی ہمیشہ اگرچہ این فقرہ دعائیہ است لیکن اشارت بدان است کہ مرا از حسد ایشان ہیچ غمی نیست کہ در سایۂ اقبال پادشاہی محفوظم **قولہ قطعہ** توانم آنکہ نیازارم اندرون کسے + حسود را چہ کنم کو ز خود برنج در است + بمیر تا برہی اے حسود کین رنجی است کہ از مشقت او جز بمرگ نتوان رست **ش** در مصرعۂ اول الف اندرون را ساقط خواندن ضرور است جر جی بکسر ہاء و فتح راء بمعنی نجات یابی چہ رہیدن بفتح اول بمعنی نجات یافتن است و لفظ کین دو پہلو دارد یکے آنکہ بمعنے کینہ باشد دوم آنکہ مرکب از کاف علت و لفظ این کہ اسم اشارت است بسوی حسد نتوان رست بفتح راء مہملہ بمعنی نتوان آزاد شدن و رینجا رست بمعنے رستن است **فائدہ** ہر صیغۂ ماضی کہ بعد لفظ توان و تواند و باید واقع شود بمعنے مصدر گردد **سوال** آنچہ فرمودند کہ اے حاسد بجز مردن خود از مرض حسد نجات نیابی اگر محسود تباہ شود دران صورت از حسد نجات خواہد یافت **جواب** در اخلاق ناصری مذکور است کہ صاحب حسد پیوستہ بیمار باشد و رنج او ہرگز زائل نگردد زیراکہ از حسد زوال ہر کس ممکن است اگر از یکے نعمت زائل شود با دیگرے باشد پس

ازین جہت حاسد ہمیشہ رنجور ماند **قولہ قطعہ دیگر** شور بختان بآرزو خواہند + مقبلان را زوال نعمت و جاہ + گر نبیند بروز شپرہ چشم + چشمۂ آفتاب را چہ گناہ + راست خواہی ہزار چشم چنان + کور بہتر کہ آفتاب سیاہ + **ش** شور بخت بمعنی بدبخت مقبل بضم میم و سکون قاف و کسر بار موحدہ بمعنی صاحب اقبال شپرہ در اصل شب پر بود بجہت قرب مخرج بار عربی و فارسی را او غام کردند چہ آن طائر لیست بی منقار کہ ہمچو موش دہان و دندان دارد بمجرد غروب آفتاب بپرواز آید و شپرچشم بقلب اضافت یعنی چشم شپرہ بعضے گویند کسیکہ چشم او مثل شپرہ با فتاب نگاہ کردن نتواند راست خواہی یعنے اے مخاطب اگر سخن راست می خواہی این است کہ اگر ہزارہا دیگران مثل شپرہ ضعیف البصر و بیفائدہ بودہ آفتاب را روشن نخواہند پس کور ماندن ایشان بہتر است و موافق آرزوے شان سیاہ بودن آفتاب ہرگز نشاید تطبیق با مطالب سابق ظاہر است ربط حکایت بباب و فائدہ قصہ انیست کہ پادشاہ را باید کہ بمجرد اتہام خیانت کسے رقم نباید و تحقیق نماید زیراکہ اکثر حاسدان برائے تحریک مقبولان سلطان افترا می نمایند **قولہ حکایت** یکی را از ملوک عجم حکایت کنند کہ دست تطاول بمال رعیت دراز کردہ بود و جور و اذیت آغاز نہادہ بجد یکہ خلق از مکاید ظلمش بجہان رفتند و از کربت جورش راہ غربت گرفتند چون رعیت کم شد ارتفاع ولایت نقصان پذیرفت و خزینہ تہی ماند و دشمنان از ہر طرف زور آوردند **ش** عجم بفتحتین ملک ایران و توران و نزد بعضے سوائے عرب تمام ولایات را عجم گویند تطاول بضم واو بمعنے دست درازی یعنے ستم و تعدی اذیت بذال معجمہ رنجانیدن و لبعد لفظ آغاز لفظ کردہ مقدر کربت بالضم رنج و اندوہ از مکاید ظلمش بجہان رفتند یعنے از بد اندیشے ظلم بسفر دور دراز افتادند ارتفاع بکسر اول و سوم و فاء و عین مہملہ اگرچہ در لغت بمعنی غلہ و دانہ از مزرع برداشتن است لیکن در ینجا بمعنی زر تحصیل ملک مستعمل است خزینہ بکسر اول و کسر زاء معجمہ و یاء مجہول و نون املاء خزانہ کہ بکسر اول بمعنے گنجینہ و مخزن باشد چون بلہجہ ایرانیان یاء مجہول را معروف خواندن فصیح است پس یاء خزینہ را ہم معروف خوانند و میتواند کہ خزینہ بفتح و یاء معروف مبدل ہزینہ باشد و ہزینہ بمعنے خزانہ در کتب لغت آمدہ است و ہاء ہوز گاہے بخاء معجمہ بدل مے شود و خزانہ بمعنے مخزن از کشف اللغات و منتخب و صراح و قاموس ظاہر

Islami Books Quran & Madni Ittar Ameen Pur Bazar House Faisalabad

https://archive.org/details/@madni_library

یشود قولہ قطعہ ہر کہ فریاد رسی روز مصیبت خواہد + گو در ایام سلامت بجوانمردی کوش + بندۂ
حلقہ بگوش ارننوازی برود + لطف کن لطف کہ بیگانہ شود حلقہ بگوش ش فریادرسی بیار
معروف مصدری یعنی فریاد رسیدن و میتواند کہ بیار مجہول وحدت باشد یعنی یک کس فریاد
رسندہ اے مددگار و اگر بیار تنکیر دانند ہم صورتے دارد و اگر فریادرس بکسر سین مہملہ
مضاف گویند در روز مصیبت را مضاف الیہ دانند ہم بہتر باشد گو بکاف فارسی امر از گفتن یعنی بگو
و در ایام سلامت مصدر است بمعنی آفت نارسیدگی جوانمردی بمعنی مروت و سخاوت حلقہ بگوش
در اصل بمعنی عبد و مملوک است چہ در قدیم رسم ولایت بودہ است کہ ہرگاہ غلام خریدی خودم
حلقہ در گوش او مے انداختند مجازاً بمعنی مطیع و فرمان بردار آید ار بفتح اول و سکون رائے مہملہ
بمعنی اگر و تکرار لفظ لطف برائے تاکید است قولہ روزے در مجلس او کتاب شاہنامہ میخواندند
سخن در زوال مملکت ضحاک و عہد فریدون رسید وزیر ملک را پرسید کہ ہیچ توان دانستن کہ فریدون
گنج و ملک و حشم نداشت چگونہ مملکت برو مقرر شد ملک گفت چنانکہ شنیدی خلقے برو بتعصب گرد
آمدند و تقویت کردند پادشاہی یافت وزیر گفت اے ملک چون گرد آمدن خلق موجب
پادشاہی است تو خلق را چرا پریشان میکنی مگر سر پادشاہی نداری ش شاہنامہ کتابے است
از تصنیفات فردوسی طوسی مشتمل بر احوال پادشاہان عجم کہ بحکم سلطان محمود غزنوی در سی سال
شصت ہزار بیت گفتہ است زوال تباہی و خرابی ضحاک بالفتح ضاد معجمہ و تشدید حار مہملہ بمعنی بسیار
خندان چون بوقت ولادت دو دندان پیش داشت مادر و پدرش کہ عرب بودند تیمناً ضحاک نام کردند
و بعضے نوشتہ اند کہ معرب دہ آک بالمد عیب را گویند و نیز دہ عیب داشت اول زشتی پیکر
دوم کوتاہی قد سوم بسیاری نخوت چہارم بے شرمی پنجم بسیار خواری ششم بدزبانی ہفتم مال
گرفتن بظلم ہشتم شتاب زدگی نہم دروغ گوئی دہم بے دینی آخر کار فریدون او را شکست داد
و بجایش بر تخت نشست قصۂ این ہر دو باختصار چنین است کہ ضحاک پدر فریدون را کہ آبتین نام
داشت بر زنان آبتین بناحق کشت مادر فریدون را بخوف ضحاک بصحرا و کوہ البرز پرورش مینمود تا آنکہ
ببلوغت رسید و چون ضحاک پدر خود را نیز کشتہ بود بوبال آن شیطان بفریب آمدہ بر کتفش بوسہ داد
در ہر دو کتفش جراحت شدہ در ان دو مار پیدا شدند طعمۂ آن ماران مغز سر آدمی بود چون مغز سر

نمے یافتند او را میگزیدند بدین سبب بسیار آدمیان را بکشت آخرش یک آہنگر کاوہ نام
در صفاہان بود و پسر او را ضحاک برائے کشتن گرفتار ساخت کاوہ پوست آہنگران بر سر چوبی بستہ
آواز نمودہ بمحاربۂ ضحاک خلائق را طلب نمود مردم بسیار بر او گرد آمدند کاوہ فریدون را تلاش
کردہ سرگردہ خود ساخت فریدون اکثر ممالک ضحاک را بتصرف در آورد و شبے ضحاک بقتل فریدون
کمند انداختہ بیامد فریدون گرزے بر سرش زد چون خود بر سر داشت ضربی شدید نرسید مگر ہلاک
نشد فریدون او را گرفتار ساختہ بکوہ دماوند محبوس ساخت حشم بفتحتین حاء مہملہ و شین معجمہ لشکر
تعصب بفتحتین تا و عین مہملہ بضم صاد مہملہ مشددہ و بائے موحدہ بمعنی شخصے و تقویت و حمایت و سر باضعافت
بمعنی خیال و پروا قولہ بیت ہمان بہ کہ لشکر بجان پروری + کہ سلطان بلشکر کند سروری +
ش ہمان بفتح اول است و بضم اول خطا است چہ در اصل ہم آن بود بجان یعنی بجای
جان خود سروری بمعنی ریاست قولہ ملک گفت موجب گرد آمدن سپاہ و رعیت چیست گفت
پادشاہ را کرم باید تا برو گرد آیند و رحمت شاید تا در پناہ دولتش ایمن نشینند و ترا ازین ہر دو یکے
نیست ش گرد آمدن بکسر کاف فارسی بمعنی مجتمع شدن ایمن بکسر اول و یائے مجہول و فتح امالہ
آمن کہ بفتح میم صیغۂ افعل التفضیل است بمعنی بیخوف تر و لفظ ایمن بکسر میم ہم درست و در صورت
امالہ آمن کہ بکسر میم صیغۂ اسم فاعل است یا صیغۂ نسبت از امن و معنے آن بیخوف باشد
قولہ مثنوی نکند جور پیشہ سلطانی + کہ نیاید ز گرگ چوپانی + پادشاہے کہ طرح ظلم فگند + پای
دیوار ملک خویش بکند + ش جور پیشہ بے اضافت مقلب است یعنی کسیکہ پیشہ او جور باشد
طرح بالفتح اگرچہ مصدر است بمعنی انداختن لیکن مجازاً گاہی بمعنی اسم مفعول آید چون نقش انداختہ شدہ
قلم نقاش باشد لہذا نقش را طرح گویند و طرح انداختن و رنگ ریختن باصطلاح معماران نقشۂ عمارات
را نامند کہ قبل از تعمیر ہیئت و اسلوب عمارت را بر کاغذ از قلم کشیدہ با میران نمایند درینجا
ہمین معنی مقصود است و معنی طرز و روش مجاز است و در نسخۂ ولی محمد بجائے طرح لفظ نطع واقع شدہ
نطع بفتح نون و سکون طاء مہملہ و عین مہملہ بمعنے فرش چرمی چون پادشاہان سلف کسے را
بحضور خود میکشتند فرش چرمی انداختہ گردن میزدند تا زمین دربار خون آلود نشود پائے دیوار
بمعنی بیخ دیوار است قولہ ملک را پند وزیر ناصح موافق طبع نیامد روی ازین سخن در ہم کشید و بزندانش

For More Books Madni Library Group Whatsapp +923139319528

https://archive.org/details/@madni_library

فرستاد و بسے بر نیامد که بنی عم سلطان بمنازعت برخاستند و بمقاومت لشکر آراستند و ملک پدر
خواستند قومی که از دست تطاول او بجان آمده بودند و پریشان شده بر ایشان گرد آمدند و
تقویت کردند تا ملک از تصرف او بدر رفت و بر ایشان مقرر گشت قطعه پادشاهی کو روا دارد ستم بر زیر دست
دوستدارش روز سختی دشمن زور آور است * با رعیت صلح کن وز جنگ خصم ایمن نشین * زانکه شاهنشاه
عادل را رعیت لشکر است * ش بنی عم بفتح بای موحده و کسر نون و فتح عین مهمله و تشدید میم بمعنی
پسران برادر پدر بنی در اصل بنین بود چون مضاف شد بسوی عم نون ساقط گردید چرا که بقاعدهٔ
نحو نون تثنیه و جمع بوقت مضاف بودن ساقط میشود و لفظ عم نیز مضاف است بسوی
سلطان منازعت بفتح زاء معجمه چیزے را از تصرف یکدیگر بر آوردن مجازاً بمعنی جنگ و خصومت
ربط و فائده این حکایت آنست که بدترین سیرت از سیرت های پادشاه ظلم است که باعث تباهی
سلطنت و زوال مملکت میگردد قوله حکایت پادشاهے با غلام عجمی در کشتی نشسته بود ش
یعنی غلامی را که از عجم آورده که عجم عبارت از بلاد ایران و توران است چون از نهاد دریای شور اتصال
ندارد خصوصاً از توران لهذا مردم این ولایات دریا ندیده باشند بخلاف عرب که پیرامونی آن
دریا است مگر اندکے بجانب شمالش دریا نیست و در کتب اطلاق دریا بر دریای شور میشود و
دیگر آبهای شیرین را رود گویند چنانکه رود نیل و رود گنگ و کشتی اصح بفتح کاف عربی است و کشتی هم
در ینجا عبارت از جهاز است قوله غلام دیگر دریا ندیده بود و محنت کشتی نیازموده ش دیگر بمعنی دیگربار
اگرچه لفظ دیگر اکثر برای بعدیت باشد در ینجا بمعنی قبلیت یعنی یکبار پیش ازین دریا ندیده بود و
چون سطح زیرین جهاز برای شق آب بصورت سینه خروس میباشد لهذا جهاز نشینان را حرکت
گاهے کم و گاهے زائد محسوس شده باعث رنج و محنت میگردد قوله گریه و زاری در نهاد و لرزه
بر اندامش افتاد ش مخفی نماند که این نسخه از کتاب محذوری ست نهاد بمعنی سرشت و طبیعت و ضمیر او
و لفظ افتاد در آخر فقرهٔ اول بقرینهٔ سجع فقرهٔ دوم محذوف است قوله چندانکه ملاطفت کردند آرام
نگرفت ملک را عیش ازو منغص گشت و هیچ چاره ندانستند ش ملاطفت بضم میم و فتح طاء مهمله مهربانی
منغص بفتح غین معجمه مشدد بمعنی ناخوش و تیره عیش اگرچه در عربی بمعنی زندگانی است مگر در فارسی
بمعنی خوشی و شادی مستعمل میشود قوله حکیمے در آن کشتی بود ملک را گفت اگر فرمائے من او را

خاموش گردانم فرمود غایت لطف و کرم باشد ش حکیم بمعنی مرد دانا که از حقایق اشیا و عالم بقدر
طاقت بشری آگاه باشد فاعل فرمود پادشاه است یعنی بادشاه فرمود که اے حکیم اگر این را
خاموش گردانی غایت لطف و کرم تو بر حال ما باشد قوله گفت تا غلام را بدریا انداختند بارے
چند غوطه خورد از ان پس مویش گرفتند و پیش کشتی آوردند ش فاعل گفت حکیم است و تا
برای ترغیب فائده و فاعل انداختند نوکران پادشاه که ذکر شان مقدر است بارے چند
بزیادت یاء تحتانی بمعنی چند بار و کسے که لفظ بارے را زائد بسبیل تکیه کلام دانست خطا کرده غوطه
بالفتح لفظ عربی است و بضم شهرت دارد بمعنی یکبار در آب فرو شدن قوله بهر دو دست در
سکان کشتی در آویخت ش سکان بضم سین مهمله و تشدید کاف عربی جمع ساکن که بمعنی باشنده
نیز می آید و آویخت صیغهٔ ماضی لازم است نه متعدی یعنی چون آن غلام را از آب بیرون کشیدند
لیکن از آفت آب ترسیده بود مضطر شده بهر دو دست خود را بمردمانی که باشندهٔ کشتی بودند محکم و
استوار چسپید ازین بیم که مرا بار دیگر در آب نیندازند و در آمدن کشتی را غنیمت دانست و چون
سکان بضم سین مهمله و تشدید کاف عربی بمعنی مهار کشتی نیز آمده است و آن چوبے باشد دراز و
سطح که در تخته دنبالهٔ جهاز که بلندی باشد سوراخ کرده بقدر نصف بیرون از آن می گذارند
و زیر سر بیرونی او چوبے دیگر وصل کنند که بصورت پنجه گلاب کشتی مشابه می گردد و بر
پائین آن چوب دوم چند پارچه های تخته وصل کرده چنین میسازند آن تخته پاره ها
همیشه در آب غرق میمانند هرگاه که خواهند جهاز را بطرف مقصود بگردانند چوب اولین را که بقدر
نصف اندرون جهاز میباشد دو سه آدم متفق شده بکشند جهاز بهمان طرف میگردد و آنچه اکثر
شارحین سکان را بمعنی دنبالهٔ کشتی که بعضے آنرا خرطوم کشتی نیز گویند نوشته اند خطا است
مگر میتوانند که غلام را بالسر چوب درونی سکان که در صدر بیان کردیم آویخته باشد لیکن وقوع این
حرکت بفکر ناقص مولف بعید مینماید چرا که چون از صدمه غوطه ها ترسان و مضمحل شده بود باز آن پنجه
بهمان را بهر دو دست بچوب سکان آویختن چه ضرور بود بالفرض اگر برای بر آوردن آب از کشتی
آویخته بودند دران صورت بهر دو پای آویختن مناسب می نمود بهر دو دست چه فائده دارد قوله
و بگوشهٔ بنشست و قرار گرفت ملک را پسندیده آمد و گفت درین چه حکمت بود گفت اول محنت غرق شدن ناچشیده بود

Islami Books Quran & Madni Ittar Ameen Pur Bazar House Faisalabad

وقدر سلامت کشتی نمیدانست ہمچنین قدر عافیت کسے داند کہ بمصیبتے گرفتار آید **ش** غرقہ بہاء نسبت
بمعنے غریق چہ غرق مصدر است وہمین در نسخہ مخدومی است یا آنکہ غرق باشد بفتح اول وکسر ثانی
صفت مشبہ بمعنی غریق ومیتوانند کہ غرق بفتح اول وسکون ثانی خوانند بمعنی غریق درین صورت نوعی
از تفریس باشد چہ معمول فارسیان است کہ بعض مصادر عربی را بمعنے اسم فاعل آرند چنانکہ سلامت
را بمعنی سالم وہلاک را بمعنے ہالک قدر بسکون دال بمعنے عزت ومرتبہ سلامت مصدر است
بمعنی بیرنجی وبے آفتی وآنچہ در بعض نسخ سلامتی نوشتہ اند میتوانند کہ جائز باشد **سوال** چون سلامت
خود مصدر است پس بالحاق یاء مصدری تحصیل حاصل چہ ضرور خواجہ حافظ فرماید **مصرعہ** سلامت
ہمہ آفاق در سلامت تست + **جواب** چون در استعمال فارسی بعض مصادر عربی بسبیل تفریس بمعنے
صفت مشبہ مستعمل اند مثل سلامت بمعنی سالم وخراب بمعنی خرب بفتح خاء وکسر راء وہلاک بمعنی ہالک
وغیرہ لہذا فارسیان بر قیاس عاقلی وجاہلی ومحرامی یاء مصدری درآخر آن بنا بر احیاء
معنے مصدری زیادہ می نمایند واین قسم تصرفات ایشان در الفاظ عربی بسیار است مثلاً بعض
صیغہ ہائے جمع را مفرد فرض کردہ جمع آن بطور خود آرند چنانچہ حور کہ خود جمع است جمع آن حوران
وآمال را آمالہا ومکتب کہ اسم ظرف است مصدر فرض کردہ مکتب خانہ گویند علی ہذا القیاس
قولہ رباعی اے سیر ترا نان جوین خوش ننماید + معشوق من است آنکہ بنزدیک تو زشت است +
ش معنی بیت ظاہر است وبعضے لفظ سیر را بالفتح خواندہ اند ومضاف نمودہ اند بسوی ترا ونان جوین
بمعنے کشتی وسفینہ گفتہ اند ومقصود غلام عجمی را مخاطب ساختہ اند **قولہ بیت** حوران بہشتی را دوزخ
بود اعراف + از دوزخیان پرس کہ اعراف بہشت است **فائدہ** حور در اصل جمع حوراء است
کہ بالفتح والف ممدودہ صفت مؤنث است بمعنی زنے سپید پوست کہ سیاہی چشم وموئیش نہایت سیاہ
باشد واطلاق این بر معشوقہ ہائے بہشتی کنند کہ نصیب مومنان صالح در جنت خواہند شد فارسیان
بیشتر حور را مفرد استعمال کردہ اند ناچار جمع آن حوران آرند وسوای این در بعض الفاظ دیگر نیز
ہمین حکم جاری کردہ اند چنانچہ اجزا اباوا آمالہا ومداخلہا اعراف بالفتح منازلہا است میان بہشت
ودوزخ باشندگان آنجا را احال متوسط باشد میان راحت ورنج ودر حقیقت اعراف جمع عرف ست
کہ بمعنے تاج خروس باشد واز امام زاہدی روایت است کہ اعراف مقامے است مابین دوزخ و

بہشت کہ ساکنان آن اعراف باشند ای شناسندہ تر باشند بر احوال بہشتیان ودوزخیان **قولہ بیت**
فرق است میان آنکہ یارش در بر + با آنکہ دو چشم انتظارش بر در **ش** لفظ با بباء موحدہ
در اول مصرعہ دوم بمعنے واو عاطفہ است از خیابان وچند رسائل دیگر ہمین بہ ثبوت رسیدہ ودر
نسخہ مخدومی لفظ تا بتاء فوقانی است مگر اول بہتر است اضافت چشم بانتظار مقارنیہ است
یعنے چشمہائے کہ بحالت انتظار مقارنت دارند ومیتوانند کہ نسبت مبالغہ از قبیل زید عدل انتظار بمعنے
منتظر باشد ومناسبت این حکایت بباب اینست کہ پادشاہان سلف بوقت حاجت از دانایان
وقت خود استفادہ تدابیر درست نمودہ اند ودیگر اغنیاء ومتوسط المعاشان را تعلیم شکر گزاری است
بدیدن حال مسکینان بینوا پس اغنیاء مشابہ اند بچہار کس یکے بمردم کنارہ نشین دریا دوم بہ سیران
سوم بحوران بہشتی چہارم بواصلان معشوق ہمچنین متوسط المعاشان نیز مماثل اند بچہار کس
بجہاز نشینان وصاحبان نان جوین وباشندگان اعراف ومنتظران قدوم یار وہمچنین مسکینان
بینوا نیز بچہار کس مشاکل اند بمردم غریق وگرسنگان شدید الجوع وگرفتاران دوزخ ومایوسان
وصال محبوب ربط وفائدہ حکایت اینست کہ ہر شخص لائق تقرب پادشاہان نباشد مگر
مرد عاقل وباید کہ پادشاہان پیش از زوال قدر ملک ومال خود بدانند وشکر کنند **قولہ**
حکایت شاہزادہ ہرمز را گفتند کہ از وزیران پدر چہ خطا دیدی کہ بند فرمودی گفت خطائے
معلوم نکردم ولیکن دیدم کہ مہابت من در دل ایشان بیکران است وبر عہد من اعتماد کلی ندارند
ترسیدم کہ از بیم گزند خویش آہنگ ہلاک من کنند پس قول حکما را کار بستم کہ گفتہ اند **ش** ہرمز
بضمتین ہاء ومیم وسکون راء مہملہ وزاء معجمہ در اصل نام ستارہ مشتری است ودرینجا نام پسر
نوشیروان است چون ستارہ مذکور سعد اکبر است نوشیروان از روی تیمن پسر خود را ہرمز نام کردہ
وشاہزادہ ہرمز بودن اضافت چرا کہ ہرمز بدل است از شاہزادہ ولفظ شاہزادہ مبدل منہ یعنی
شاہزادہ کہ خود ہرمز است مہابت بالفتح میم مصدر میمی ست بمعنی ہیبت وخوف بیکران بالفتح کاف عربی
بمعنی بے کنارہ یعنی بیحد وبسیار آہنگ قصد ہلاک مصدر است بمعنی کشتن وکار بستن تعمیل آوردن **قولہ**
قطعہ از آن کز تو ترسد بترس ای حکیم + وگر با چنو صد بر آئی بجنگ **ش** حکیم بمعنی دانا چنو بضم جیم
فارسی وضم نون مخفف چون او ودر اکثر نسخ چنو چو او نوشتہ ضمیر او راجع بآن کس کہ از تو ہراس

https://archive.org/details/@madni_library

داشته باشد یعنے کسیکه از تو ترسان ماند تو نیز از و اندیشه کن بالفرض اگر آنقدر طاقت داری که با صد
کس که مثل آن شخص ترسان قوت داشته باشند بجنگ غالب آئی تاهم احتیاط شرط است
چراکه هر کسے در تدبیر دفع گزند خود میباشد و میتواند که لفظ صد متعلق لفظ برآئی باشد و لفظ بار بعد
لفظ صد فرض کنند یعنے اگر چه مثل او صد بار بجنگ غالب آئی **قوله بیت** از آن مار بر پاے
راعی زند * که ترسد سرش را بکوبد بسنگ * ش راعی بعین مهمله بمعنے چوپان و شبان اسم فاعل
از رعایت که بمعنی حفاظت ست یا از رعی که بمعنی چرانیدن است و زند بفتحے نیش زند و نیش
عبارت از دو دندان پیشین مار است و تخصیص راعی از آنست که راعی را اکثر با مار اتفاق افتد
بسبب همیشه بودن او در صحرا سوال کشتن مار بسنگ گفت بچوب چرا نگفت جواب شبانان را
بکشتن مار شقی تمام باشد بیشتر از دور بسنگے زنند **قوله ع** نه بینی که چون گربه عاجز شود * برآرد
بچنگال چشم پلنگ * ش چنگال بفتح جیم فارسی بمعنی پنجه یعنے چون گربه از بسا نگر عاجز می شود بطوری
حملے آرد که از تپش مغموم میشود که اگر بالفرض پلنگ هم پیش او آید چشم پلنگ از چنگال خود
برآرد ربط و فائده این حکایت آنست که دشمن کوچک را حقیر نباید انگاشت و در حفظ جان خود
کمال احتیاط بکار برد و این نصیحت تمام خلق را عموما و پادشاهان را خصوصاً **قوله**
حکایت یکے از ملوک عرب رنجور بود در حالت پیری و امید زندگانی منقطع کرده که سواری از
در در آمد و بشارت داد که فلان قلعه را بدولت خداوندی کشادیم و دشمنان اسیر آمدند و سپاه و
رعیت آن طرف بجملگی مطیع و منقاد شدند ملک نفسے سرد از دل برد ر و بر آورد و گفت این
مژده مرا نیست بلکه دشمنانم راست یعنے وارثان ملک را فائده رنجور در اصل رنجور بود بجهت
رفع ثقالت ما قبل واو را ضمه داده واو را ساکن کردند و باین قاعده در لفظ دستور و مزدور شده است
در حالت پیری متعلق بجمله اول است یعنی در حالت پیری رنجور بود و امید زندگانی بواو عاطفه
حالیه دید و ان واو خطا است و منقطع بکسر طا بریده شو ه بشارت بکسر اول و ضم اول بمعنے مژده
درینجا صحیح باشد و بفتح اول درینجا نیست چراکه آن بمعنے شاد شدن است قلعه بالفتح معروف است
جملگی بکاف فارسی بمعنی همه و درین لفظ یاے مصدری است بمعنی جمله شدن و ها که در آخر جمله است
بکاف فارسی بدل شد چنانکه در بردگی منقاد بالضم و سکون نون و قاف و دال مهمله فرمان بردار

قوله قطعه درین امید بسر شد دریغ عمر عزیز * که انچه در دلم است از درم فراز آید * ش بسر شدن بمعنی آخر
شدن دریغ بکسر تین و یاے مجهول و فاعل بسر شد عمر عزیز است و مصرعه ثانی بیان امید و قوله از درم فراز آید
بمعنی پیش آید **قوله** امید بسته برآید و لے چه فائده زانکه * امید نیست که عمر گذشته باز آید **قوله قطعه**
کوس رحلت بکوفت دست اجل * اے دو چشم وداع سر بکنید * ای کف دست و ساعد و بازو *
همه تودیع یکدگر بکنید * بر من ستمند دشمن کام * آخر ای دوستان نظر بکنید * روزگارم بشد بنادانی *
من نکردم شما حذر بکنید * وداع بفتح واو و انچه بکسر واو شهرت دارد خطا است و اگرچه بمعنی سپردن است
مگر مجازا بمعنے رخصت مستعمل ساعد بکسر عین اگرچه در صراح و منتخب بمعنے بازو است مگر در محاوره
فارسیان بمعنی ساق دست که بهندی پهونچا گویند و کف بدون واو عاطفه تودیع بالفتح رخصت
کردن ستمند بالضم غمگین و اندوه ناک چه ستم بمعنی اندوه است دشمن کام بدون اضافت
کسیکه موافق آرزوے دشمن تبه حال شده باشد حذر بفتحتین و حاء مهمله و ذال معجمه پرهیز یعنے من
از غفلت حذر نکردم شما از غفلت و نادانی حذر کنید ربط و فائده این حکایت آنست پادشاهان
را باید که در هنگام پیری یا ضعیفی بر فتح قلاع و تسخیر بلاد دل نه بندند بلکه دل از سلطنت برداشته
بکار معاد پردازند **قوله حکایت** بر بالین تربت یحیے پیغمبر علیه السلام معتکف بودم در جامع
دمشق یکے از ملوک عرب که به بے انصافی موصوف بود اتفاقاً بزیارت آمد و نماز کرد و دعا
و حاجت خواست ش بالین طرف سر تربت بالضم در لغت بمعنی خاک است مجازا قبر را گویند
یحیے بفتح یاے تحتانی و سکون حاء مهمله و در آخر الف مقصوره بصورت یا نام پیغمبری است پسر زکریا
علیه السلام که کافران او را شهید کردند معتکف به نیت ثواب در مسجد گوشه نشینی کننده جامع بمعنی
مسجد جامع چراکه جمع کننده باشد مردم شهر را در خود دمشق بکسر تین و فتح میم نیز درست نام شهری است در
ولایت شام مخفی نماند که لفظ دعا معطوف است بر نماز کرد و حاجت خواست بواو عاطفه معطوف است
بر لفظ دعا یعنے نماز کرد و دعاے خیر عافیت هم کرد و بعده اجراے حاجت دنیا خواست و ابتداے
حاجت خواستن باین بیت بود که مذکور میگردد و انچه در نسخ عامه نوشته که نماز کرد و دعاے حاجت
خواست خطا است چراکه چون لفظ دعا بمعنی خواستن است لهذا لفظ خواست بعد حاجت درست
نباشد بلکه لفظ کرد مناسب باشد چون در هیچ نسخه دعاے حاجت کرد مکتوب نیست پس

Islami Books Quran & Madni Ittar Ameen Pur Bazar House Faisalabad

https://archive.org/details/@madni_library

ز نسبت ہمان ست کہ نوشتیم فافہم **قولہ بیت** درویش و غنی بندۂ این خاک درند * کانانکہ غنی تر اند محتاج تر اند **ش** مراد از درویش مرد بے علایق و مراد از غنی صاحب حشم و خدم و کثرت حاجت امرا او باندک تامل بے تامل بر دانظاہر است ولی محمد نوشتہ کافیکہ برابتدائے مصرعۂ ثانی این بیت واقع است تعلیلیہ باشد یعنی باحق تعالے درویش و غنی کہ اقرار بندگی خاک در تو کردہ اند برائے آنست کہ این شان ترا ملاحظہ کردہ اند کہ ہر کرا بظاہر غنی تر ساختہ در حقیقت محتاج تر ساختہ پس غنی بے حاجت توی **قولہ** آنگاہ مراگفت ازانجاکہ ہمت درویشان است و صدق معاملۂ ایشان خاطری ہمراہ من کنید کہ از دشمن صعب اندیشہ ناکم گفتم بر رعیت ضعیف رحمت کن تا از دشمن قوی زحمت نہ بینی **ش** ازانجاکہ کلمۂ شرط بمعنی چونکہ ہمت بمعنی قصد دل و توجہ خاطر و رینجا کنایت از دعا است و در بعض نسخ لفظ خاطرے واقع شد مراد ازان ہم توجہ خاطر است صعب بالفتح سرکش و زور آور **قولہ قطعہ** بیا زوان توانا و قوت سر دست * خطا است پنجۂ مسکین ناتوان بشکست **ش** بازوان جمع بازو خلاف القیاس **ش**ل چشمان سر دست باضافت بمعنی پنجہ و در مصرعۂ ثانی پنجہ موصوف و مسکین کہ در اصل لغت بمعنی کم حرکت است صفت آن و این صفت موصوف مرکب مضاف و ناتوان مضاف الیہ و میتواند کہ پنجۂ مضاف و ناتوان صفت مسکین و مسکین بمعنی مرد درویش مضاف الیہ و ناتوان صفت مسکین و اگر مسکین و ناتوان بواو عاطفہ باشد ہم گنجایش دارد و بشکست کہ ماضی است درینجا بمعنی مصدر است یعنی شکستن **قولہ بیت** نترسد آنکہ بر افتادگان نبخشاید * کہ گر زپای درآید کسش نگیرد دست **ش** ہر صیغہ نفی بکسر اول بسبیل استفہام یعنی چرا نمی ترسد آنکس کہ بر محتاجان و بیچارگان ترحم نمیکند بلکہ بکند زیراکہ اگر او زپا خواہد افتاد تباہ و خراب گردد کسے دست او نخواہد گرفت ای مددگار او نخواہد گشت و میتواند کہ لفظ اول باثبات باشد و باقی بنفی و ہم میتوان گفت کہ اول بنفی باشد و ثانی و ثالث باثبات مگر بہتر ہمان است کہ اول مذکور شد کہ ہر سہ منفی باشند **سوال** درین دو بیت کہ ہم متصل اند بالفظ دست چرا تکرار قافیہ واقع شد کہ این نزد بلغا بغایت کراہت وارد **جواب** چون در قطعہ قافیہ مصرعۂ اول ضرور نیست لہذا لفظ دست بقافیہ محسوب نیست اتفاقا وارد شدہ **جواب دوم** میتواند کہ سر و دست بواو عاطفہ باشد و از سر باطلاق کل بر جزو دماغ مقصود است و دست بمعنی مسند و از مسند باطلاق سبب بر مسبب حکومت

و جاہ مراد است و در مصرعۂ ثانی پنجہ شکستن کنایہ از عاجز ساختن پس حاصل معنی چنین باشد کہ بہیئت نفس و بدنی و لبقوت و دماغی کہ کثرت تقریر باشد یا حسن تدبیر و نیز دی حکومت و جاہ مسکین صاحب حق را عاجز و بے حق ساختن خطا است باینمعنی تکرار قافیہ رفع می شود **قولہ بیت** ہر آنکہ تخم بدی کشت و چشم نیکی داشت * دماغ بیہدہ پخت و خیال باطل بست **ش** چشم بمعنی توقع و امید بیہدہ بضم ہائے مختفف بے ہودہ بمعنی ناحق چہ بودہ بواو معروف بمعنی حق است و دماغ پختن کنایہ است از کثرت فکر چون کثرت حرکت فکری موجب گرمی دماغ است لہذا چنین گفتہ و می تواند کہ درینجا دماغ بالفتح بمعنی غرور و تکبر باشد کہ اصطلاح فارسیان است و الا در عربی دماغ بکسر بمعنی مغز سر است **قولہ بیت** ز گوش پنبہ برون آر و داد خلق بدہ * و گر تو می ندہی داد روز دادی ہست **ش** ز گوش پنبہ بیرون آوردن کنایہ از ترک غفلت و لفظ برون بکسر مخفف بیرون است بضم اول خطا روز داد باضافت بمعنی روز قیامت و یا تنکیر در روز دادے بطریق تعریض است گویا مخاطب از راہ غفلت قیامت را نمیداند کہ این قسم بیداد میکند مثنوی قسمے از نظم **فائدہ** مثنوی منسوب بمثنی بالفتح معدول از اثنین اثنین یعنے دو دو الف مقصورہ بالحاق یا نسبت بواو بدل گردید چون در ابیات مثنوی در ہر بیت دو قافیہ علحدہ باشند مثنوی نام کردند **قولہ مثنوی** بنی آدم اعضائے یکدیگر اند * کہ در آفرینش زیک جوہر اند **ش** بنی جمع ابن بمعنی پسر آدم علیہ السلام یعنے تمام بنی آدم بمنزلہ یک شخص اند و ہر فرد مثال اندام یکدیگر است و جوہر عبارت از آدم علیہ السلام یا از بوہ عناصر و انچہ در اکثر نسخ بجائے جوہر لفظ گوہر نوشتہ اند بہتر نیست اگرچہ گوہر اصل و جوہر معرب آنست مگر محل استعمال ہر دو علحدہ است **قولہ** چو عضوی بدرد آورد روزگار * دگر عضوہا را نماند قرار * تو کز محنت دیگران بیغمی * نشاید کہ نامت نہند آدمی **ش** عضو بالضم اندام نہ بالفتح ربط و فائدہ این حکایت آنست پادشاہ را باید کہ بوقت غم و اندوہ اول از ظلم و تعدی توبہ کند و بعد ازان از صلحاء وقت دعا بر آمد مہمات خواہد **قولہ حکایت** درویشے مستجاب الدعوات از بغداد در بدر آمد حجاج بن یوسف او را خواند گفت دعاے خیرے بر من کن گفت خدایا جانش بستان گفت از بہر خدا این چہ دعا است گفت این دعاے خیر است ترا و جملہ مسلمانان را **ش** مستجاب الدعوات بضم میم و ضم بار موحدہ و فتح

For More Books Madni Library Group Whatsapp +923139319528

https://archive.org/details/@madni_library

دال و فتح عین بمعنی شخصے کہ اکثر دعا ہای او بجناب باری قبول کردہ شدہ باشد **فائدہ** اگرچہ دعوت
بمعنی دعای و طلب بسکون عین است اما در حالت جمع عین را فتح دہند و ہمین حال است کثرت و
رکعات و بغداد با لفتح شہریست عظیم در عراق عرب در اصل باغ داد بود چراکہ نوشیروان در انجا
بداد مظلومان میرسید چون در علم تخفیف ضرور است لہذا الف ساقط کردہ اند **قولہ** حجاج
بن یوسف حجاج با لفتح و تشدید میم اول بمعنی بسیار حجت کنندہ ولقب امیر ظالم گویند کہ ہفتاد ہزار
کس را بنا حق کشتہ درینجا جیم آخر را مضموم باید خواند چراکہ مضاف و مبتدا است و سکون با موحدہ
ابن و کسر نون چراکہ مضاف الیہ است **فائدہ** ہر گاہ لفظ ابن واقع شود میان دو علم ہمزہ او
ساقط شود در کتابت و تلفظ چنانچہ زید بن عمرو و در غیر آن در تلفظ فقط نہ در کتابت چنانچہ زید ابن
اخینا **قولہ** خدایا جانش بستان سوال آن درویش کہ مستجاب الدعوات بود دعایش بحق حجاج
چرا مستجاب نشد **جواب** دعاے درویش بعمیم تلب نبود محض براے ترسانیدن ظالم بود
جواب دیگر مستجاب الدعوات گفتنش باکثریہ است ضرور نیست کہ ہر دعائش قبول شود این
مقام انبیا را ہم حاصل نبودہ است **قولہ مثنوی** ای زبر دست زیر دست آزار ✤ گرم تاکی بماند
این بازار ✤ **ش** گرم ماندن بازار کنایہ از پر رونق ماندن کاروبار دنیا **قولہ** بچہ کار آیدت
جہانداری ✤ مردنت بہ کہ مردم آزاری ✤ **ش** ربط و فائدہ اینست پادشاہ را باید کہ در حالت
ستمگاری از اولیا توقع دعاے خیر ندارد چراکہ اولیا حق بحق دشمن حق دعاے خیر نکنند
قولہ حکایت یکے از ملوک بے انصاف پارسائے را پرسید کہ از عبادتہا کدام فاضلتر است
ش پارسا بمعنی متقی و پرہیزگار **فائدہ** پارسا مرکب از پارس است کہ مراد ف پاس باشد بمعنی
نگاہداشت و فاعلیت پس معنی ترکیبی پاسدار باشد چون او حافظ نفس خود است از منہیات لہذا
باین اسم مسمی گشت **قولہ** گفت ترا خواب نیم روز تا دران یک نفس خلق را نیازارے **ش**
خواب نیمروز عبادت گفت چراکہ قیلولہ بعد طعام چاشت سنت است علے صاحبہا الصلوۃ
والتحیۃ لہذا در حق ہمہ مسلمانان عبادت است و در حق پادشاہ ظالم از دیگر عبادت ہاے
فاضلتر است **قولہ قطعہ** ظالمے را خفتہ دیدم نیمروز ✤ گفتم این فتنہ است خوابش بردہ بہ ✤ آنکہ
خوابش بہتر از بیداری ست ✤ آنچنان بد زندگانی مردہ بہ ✤ **ش** ربط این حکایت آنست

کہ بحق پادشاہ بہتر از عدل و سخاوت ہیچ عبادتی نیست **قولہ حکایت** یکے را از ملوک شنیدم کہ شبی در
عشرت روز کردہ بود و در پایان مستی میگفت **ش** عشرت بالکسر خوشدلی پایان بمعنی نہایت **قولہ بیت**
ما را بجہان خوشتر ازین یکدم نیست ✤ کز نیک و بد اندیشہ و از کس غم نیست ✤ **ش** میان نیک و بد
واو عاطفہ ضرور است و اندیشہ درینجا بمعنی خیال است نہ بمعنی بیم **قولہ** درویشے برہنہ زیر فصیل خفتہ
بشنید و گفت **ش** انچہ در بعض نسخ نوشتہ کہ برہنہ در سرما بیرون خفتہ بود یا برہنہ بر سر راہ مست
خفتہ بود ہمہ خطا **قولہ بیت** ای آنکہ باقبال تو در عالم نیست ✤ گیرم کہ غمت نیست غم ما ہم نیست ✤
ش با موحدہ قبل از لفظ اقبال براے مقابلہ است یعنی برابر و گیرم بمعنی فرض کنیم تا فوقانی
در لفظ غمت بمعنی خویش و خود است یعنی فرض کرم کہ غم خود نیست غم ما ہم ترا نیست **قولہ** ملک را
این کلام خوش آمدہ صرہ ہزار دینار از روزن بیرون کرد و گفت ای درویش دامن بدار گفت
دامن از کجا آرم کہ جامہ ندارم ملک را بر ضعف حال او رحمت زیادہ شد خلعتے بران مزید کرد و پیش او
فرستاد درویش آن نقد را در اندک روز تلف کرد و باز آمد و گفت **بیت** قرار بر کف آزادگان
نگیرد مال ✤ نہ صبر در دل عاشق نہ آب در غربال ✤ در حالیکہ ملک را پرواے او نبود حالش
بگفتند بہم برآمد و روی ازین سخن در ہم کشید و از ینجا گفتہ اند اصحاب فطنت و خبرت کہ از حدت و
صولت پادشاہان بر حذر باید بود **ش** صرہ بضم صاد و تشدید را بمعنی ہمیان و کیسہ در ہندی
توڑہ گویند روزن با لفتح درینجا بمعنی دریچہ کوچک است خلعت بالکسر جامہ کہ از تن خود کشیدہ بدیگری
دہند حالا بمعنی مطلق جامہ دوختہ کہ آنرا شخصے بخشد آزادگان بمعنی قلندران تیرہ و بمعنی فرصت
حاصل آنکہ در وقتیکہ ملک را از کثرت اشغال ملکی فرصت پرداخت حال وی نبود فطنت بالکسر
زیرکی و دانائی خبرت بالکسر آگاہی و دانش حدت بکسر حاء مہملہ و فتح دال بمعنی تیزی صولت بالفتح
حملہ کردن و درینجا مجازا بمعنی قہر حذر بفتحتین پرہیز و آنچہ در نسخ عامہ بعد لفظ خبرت بجاے کاف
بیانیہ لفظ را نوشتہ اند خطا است چراکہ اصحاب فطنت و خبرت فاعل اند براے گفتہ اند نہ
مفعول فافہم و دولی محمود و سروری بجاے صولت لفظ سورت نوشتہ اند بالفتح سین مہملہ بمعنے
تندی و تیزی **قولہ** غالب ہمت ایشان بمعظمات امور مملکت متعلق باشد **ش** غالب بمعنی
الکثر اوقات ہمت بمعنی توجہ و ارادہ و دولی محقرات بفتح ظا معجمہ و تشدید بمعنے کلان تر ان مضاف

Islami Books Quran & Madni Ittar Ameen Pur Bazar House Faisalabad

https://archive.org/details/@madni_library

است و امور بمعنی کارها بار مضاف الیه مملکت بفتح اول وضم لام بمعنی سلطنت هم مضاف الیه
متعلق بمعنی آویخته **قوله** تحمل ازدحام عوام نکنند **ش** تحمل بار برداشتن **فائده** ازدحام بزاء عربی
وکسر دال وحاء مهمله باب افتعال است از زحمت تا در آن موافق قاعده صرف بدال بدل شده
است بمعنی انبوهی وآنچه در عوام بزاء فارسی وهاء هوز شهرت دارد غلط محض است **فائده**
عوام بتشدید میم است چراکه در اصل عوامم بود جمع عامه که بمیم مشدد است فارسیان عوام را بتخفیف
میم خوانند واطلاق عوام بر مردمان غیر ممتاز کنند **قوله** مثنوی حرامش بود نعمت پادشاه * که هنگام
فرصت ندارد نگاه **ش** کاف برای مصرعه ثانی بمعنی هرگز وضمیر شین در مصرعه اول بسبیل اضمار
قبل الذکر راجع بهر که **قوله** مجال سخن تا نبینی زپیش * به بیهوده گفتن مبر قدر خویش * **ش**
مجال جای جولان نمودن که میدان عبارت از انست واکثر بمعنی قدرت وطاقت مستعمل **قوله**
گفت این گدای شوخ چشم مبذر را که چندین نعمت باندک مدت برانداخت براند **ش**
شوخ چشم بمعنی بی ادب وبیحیا مبذر بضم میم وفتح بای موحده وتشدید ذال معجمه مکسور بمعنی صاحب اسراف
ای بمحل خرج کننده برانداخت یعنی ضایع ساخت **قوله** که خزینه بیت المال لقمه مساکین است نه طعمه
اخوان الشیاطین **ش** اگرچه خزینه بمعنی مخزن وگنجینه است چنانچه در حکایت یکی از ملوک عجم
درگذشت لیکن درینجا مجازا باطلاق ظرف بر مظروف بمعنی گنج ومال است وبیت المال خانه که مال
غنیمت ومال متوفی بی وارث لبوه ضبط در آن نگاه دارند وبر مسکینان ومحتاجان صرف کنند مساکین
بفتح جمع مسکین **فائده** مسکین بالکسر صیغه مبالغه بروزن مفعیل بمعنی بسیار بی حرکت یعنی کسی که تنگدستی او را
از حرکت وقوت باز داشته باشد واهل شرع مسکین کسی را گویند که هیچ ندارد وبعضی گویند که زائد
از قوت سه روزه نداشته باشد طعمه بالضم آن مقدار غذا که بخوردن یکبار وقت کفایت کند اخوان
الشیاطین اخوان بالکسر برادران واین جمع اخ است وبالفتح خطا است ودرین اقتباس است
از آیت کریمه ان المبذرین کانوا اخوان الشیاطین یعنی اسراف کنندگان برادران شیاطین اند
برادر شیطان بدو وجه گفته اند یکی بدون تجاوز از اعتدال که حق تعالی بدان امر فرموده پس
هرکه نافرمانی او کند گویا برادر شیطان است دوم آنکه مسرف مردم دیگر را اغوا کند چه بداون
مردم بحرص مرغوبات ونفسیات خواهند افتاد **قوله** بیت ابلهی کو روز روشن شمع کافوری نهد

زود بینی کش بشب روغن نباشد در چراغ * **ش** ابله بالفتح صیغه اسم تفضیل بمعنی نادان تر
ولفظ در بالای روز محذوف وروز موصوف وروشن صفت آن شمع کافوری یعنی شمع از
موم سفید که همرنگ کافور باشد یا شمع کافور که در مومش کافور آمیخته باشد تا وقت سوختن بوی
خوش دهد نهد یعنی در شمعدان افروخته نهد بشب روغن نباشد در چراغ یعنی کمال مفلس وتبه
حال گردد **قوله** یکی از وزراء ناصح گفت ای خداوند مصلحت آن بینم که چنین کسان را وجه کفاف
بتفاریق مجری دارند تا در نفقه اسراف نکنند **ش** این نسخه در کتاب مخدومی مسروری وآنچه در اکثر
نسخ نوشته که وجه کفاف معین داری تا بتفاریق بخورند ودر نفقه اسراف نکنند بهتر نیست
بر متامل بلیغ بلاغت نسخه مخدومی باندک تامل واضح خواهد گشت وجه بالفتح مال وسبب کفاف
بفتح ونزد بعضی بکسر آنقدر خوراک که بیک روز کافی افتد یعنی روزینه تفاریق جمع تفریق است
بمعنی علیحده علیحده کردن مجری بضم میم وسکون جیم وفتح راء ودر آخر الف مقصوره بصورت یا جاری
کرده شده نفقه بفتح نون وسکون فا وفتح قاف قوت وروزی وما یحتاج معاش ودر قرآن مجید
بفتحتین آمده اسراف بالکسر زیاده از حاجت ضروری خرج کردن **قوله** اما آنچه فرمودی
از زجر ومنع مناسب حال ارباب همت نیست یکی را بلطف امیدوار کردن وباز دیگر بنومیدی
خسته خاطر گردانیدن **ش** زجر بفتح زاء معجمه وسکون جیم باز داشتن بقهر منع بمعنی باز داشتن خسته
بالفتح بمعنی مجروح وشکسته بمعنی آزرده وآنچه در نسخ سقیمه کافی که بالای لفظ یکی است آن حرف
ناسخان است واین عبارت که مناسب حال ارباب همت نیست متعلق بعبارت مابعد است ولفظ
از بالای لفظ زجر ومنع خبریه است حاصل آنکه یعنی آنچه از قسم زجر ومنع فرمودی خوب نشد چراکه
مناسب حال ارباب همت اینچنین نیست که یکی را بلطف امیدوار کردن وباز دیگر بنومیدی او را آزرده
خاطر باز گردانیدن **قوله** فرد بروی خود در طماع باز نتوان کرد * چو باز شد بدرشتی فراز نتوان کرد
ش طماع بضم طاء مهمله وتشدید میم جمع طامع وآنچه در اکثر نسخ اطماع بالکسر نوشته بمعنی در طمع
انداختن یعنی امیدوار کردن نیز درست باشد مگر اول بهتر است وبعضی اطماع بالفتح خوانده
اند جمع طمع این از بلاغت بعید است باز بمعنی کشاده ودرشتی بالضم بمعنی عبارت از زجر وخشم فراز بمعنی
بسته ومسدود ودر آخر هر دو مصرعه نتوان کرد بمعنی نباید کرد یعنی کشاده مکن واگر کشاده شد بسته مکن

For More Books Madni Library Group Whatsapp +923139319528

https://archive.org/details/@madni_library

قولہ قطعہ کس نہ بیند کہ تشنگان حجازہ برلب آب شور گرد آیند + ہر کجا چشمۂ بود شیرین + مردم و مرغ و مور گرد آیند + **ش** حجاز بکسر حاء مہملہ ملکی است از عرب کہ مکہ و مدینہ و طائف و دیگر شہرہا دران واقع است آب شیرین در حجاز اکثر جا بدشواری و قیمت بدست مے آید **فائدہ** حجاز ماخوذ از حجز است کہ بمعنی میان دو چیز آمدن است چون ملک حجاز مابین نجد کہ زمینش بلند است بجانب شمال و تہامہ کہ زمین آن نشیب است بطرف جنوب حائل و حاجز است لہذا بدین اسم مسمی گردید **ربط** و فائدہ این حکایت آنست کہ پادشاہ را باید کہ بعد از انعام و اکرام اہل طمع را یکبارگی بدرشت خوئی و سخت گوئی از پیش نہ راند و صرف مال بے محل در معنی تلف حق مسکینان است **قولہ حکایت** یکے از پادشاہان پیشین در رعایت مملکت سستی کردی و لشکر را بسختی داشتی چون دشمن صعب رو نمود ہمہ پشت دادند **مثنوی** چو دارند گنج از سپاہی دریغ + دریغ آیدش دست بردن بہ تیغ + چہ مردی کند در صف کارزار + چو دستش تہی باشد از روزگار + یکے را از آنانکہ غدر کردند با من دوستی بود ملامت کردم و گفتم دون است و بی سپاس و سفلہ و ناحق شناس کہ باندک تغیر حال از مخدوم قدیم باز گردد و حق نعمت سالہا در نوردد گفت اگر بکرم معذور داری بگویمت شاید کہ اسپم بے جو بود و نمد زینم بگرو سلطان کہ بزر با سپاہی بخیلی کند با او بجان جوانمردی نتوان کرد **ش** پیشین بفتح باء فارسی و شین معجمہ و یاء معروف و نون نام پسر کیقباد و آن جد بعضے از سلاطین بلاد ایران بودہ است چنانچہ سلاطین صفویہ پادشاہان تیموریہ و در بعض نسخ پیش واقع است بفتحتین باء فارسی و شین معجمہ و نون کہ نام مقامی است از بلاد ایران و آنچہ در اکثر نسخ لفظ پیشین بمعنی سلف واقع شدہ تحریف ناسخان است چہ پیشین در جای استعمال کنند کہ قبل از زمانہ قائل باشد و این پادشاہ معاصر شیخ است چراکہ یکے از سپاہیان او با شیخ دوستی داشت رعایت بکسر نگاہداشتن و چرانیدن مراد ازین سلوک و عنایت دون بالضم فرومایہ بے سپاس بمعنی کسیکہ شکر گزار نباشد و آنچہ در اکثر نسخ ناسپاس نوشتہ اند بہتر نیست **فائدہ** نفی اسم فاعل و اسم مفعول و صفت بلفظ نا میشود چنانکہ نا قابل و نا بالغ و ناشاد و ناخرد و نامعقول و نامرغوب و نفی اسم مصدر و اسم جامد بلفظ بے مے شود چنانچہ بے عقل و بے علم و بی خرد و بے زر و بے جا و بے ہنر و بے ادب و ناحق شناس بمعنی کسیکہ حق شناس نباشد اندک تا یہ معنی

اندک معدا تغیر بدو یاء تحتانی بروزن تفعیل **قولہ** حق نعمت سالہا در نوردد **ش** نسبت در نوردیدن حق نعمت مجاز است و استعارہ تبعیہ است پس نعمت را بسبب فراخی و پہنائی بفرش تشبیہ دادہ و مراد از در نوردیدن تغافل نمودن از ان و بخیال نیاوردن آنرا چہ عبارت از دا غ اسپ چہ در بعض ملک اسپ را داغ جو میدہند نمد زین بفتحتین مرکب بفک اضافت بمعنی خوگیر اسپان **قولہ فرد** زر بدہ مرد سپاہی را تا سر بدہد + وگرش زر ندہی سر بنہد در عالم **ش** سر در عالم نہادن عبارت از آوارہ و پریشان شدن در بلاد عالم **قولہ شعر** اذا شبع الکمی یصول بطشا + و خاوی البطن یبطش بالفرار **ش** کسرۂ راء لفظ الفرار را بنوعی اشباع باید نمود کہ یاء معروف ملفوظ شود اذا بکسر ہمزہ کہ بالف شہرت دارد کلمۂ شرط است بمعنی ہرگاہ شبع بفتح شین معجمہ و کسر باء موحدہ و فتح عین ماضی معلوم از باب علم بمعنی شکم سیر شد کمی بفتح کاف و کسر میم و تشدید یاء تحتانی و ضم آن بسبب فاعل بودن و ضمہ بر یاء مشدد جائز است بمعنی دلاور یعنی سپاہی پس فعل با فاعل خود شرط و یصول فعل مضارع ضمیری کہ در و مستتر است راجع بسوے کمی کہ فاعل اوست بطشا بالفتح مصدر است بمعنی سخت گرفتن حال است از ضمیر یصول الف در آخر علامت نصب کہ حال را باشد مجموع جزاء شرط مذکور و او عاطفہ خاوی مضاف بطن مضاف الیہ مضاف با مضاف الیہ مبتدا یبطش بکسر طاء مہملہ فعل مضارع از باب ضرب ضمیری کہ در و مستتر است راجع بسوے خاوی البطن بار جار فرار بکسر فاء مجرور جار مجرور مجموع خبر مبتدا و معنی نماند کہ خاوی بخاء معجمہ و کسر واو کہ بمعنی خالی و تہی است یاء آن درینجا بتلفظ ساقط کردہ میشود بسبب آنکہ ضمہ بر یاء ثقیل است چون ضمہ را انداختند التقاے ساکنین پیدا شد میان یاء و لام لہذا یاء را ساقط کردند حاصل معنی آنکہ ترجمہ وقتیکہ سیر شود دلاور حملہ میکند بسخت گرفتن دشمن و خالی شکم سخت میگیرد گریختن را یعنی جہد بگریختن میکند این شعر از بحر وافر مسدس است بر وزن مفاعیلن مفاعلتن دو بار عرض و ضرب مقطوف **ربط** و فائدہ این حکایت آنست پادشاہ را باید کہ سپاہی را بدادن زر آسودہ حال دارد تا خوشدل شدہ ہنگام مقابلۂ دشمن جان خود را فدا نماید **قولہ حکایت** یکے از وزرا معزول شدہ بحلقۂ درویشان در آمد برکت صحبت ایشان دروی اثر کرد **ش** وزرا بضم واو و فتح زاء و سکون آن غلط و درینجا در آخر لفظ وزرا یاء تحتانی نباید نوشت چراکہ یاء بوقت صفت و اضافت نویسند **قولہ** جمعیت خاطرش دست داد

Islami Books Quran & Madni Ittar Ameen Pur Bazar House Faisalabad

https://archive.org/details/@madni_library

ش یعنی از پریشانی غم دنیا گذشته تسلی خاطر او را حاصل شد قوله ملک بار دیگر دل خوش کرد ش یعنی
دل خود را از طرف او خوش کرد اے مہربان شد قوله عمل فرمود قبول نکرد و گفت ش یعنی حکم سپردن
خدمت وزارت فرمود قوله معزولی به که مشغولی ش ہرگاہ خوبی یک شی ظاہر باشد باشی دیگر که ناقص
از آن باشد جمع کرده مے پرسند و این کاف را کاف تردید گویند زیرا که افادۂ کلمۂ یا کند که براے
تردید باشد حاصل آنکه نزد خردمندان حقیقی معزولی بہتر است که بسبب آن از گرفتاری معاملات دنیاوی
فارغ شده بعبادت حق پردازند و مشغولی از کار و بار دنیا از یاد حق باز میدارد و در بعض نسخ معتبره چنین
واقع است معزولی به از مشغولی و این بے تکلف است قوله قطعه آنانکه بکنج عافیت بنشستند ÷
دندان سگ و دہان مردم بستند ÷ ش کنج بضم کاف عربی و مراد از دندان سگ و دہان مردم بستن
ترک ہرزه گردی است قوله کاغذ بدریدند و قلم بشکستند ÷ وز دست و زبان حرف گیران رستند ÷
ش مراد از کاغذ دریدن و قلم شکستن ترک تحریر معاملات دنیا است و دست و زبان بواو عاطفه و
بدون واو مضاف مضاف الیه ہر دو درست مگر عطف بہتر است چرا که در مناقشات دیوانی تحریر و
تقریر ہر دو دخل دارند حرف گیران بمعنی عیب گیران رستند بالفتح یعنی رہائی و نجات یافتند قوله ملک
گفت ہر آئینه ما را خردمند کافی باید که تدبیر ملک را شاید گفت نشان خردمندی کافی آنست ش
ہر آئینه بمعنی بہر صورت ای بالضرور کافی کسیکه کفایت اندیشی سرکار پادشاہی در نظر داشته باشد یا کافی بمعنی
که بجمیع مہمات واقف باشد و سوای او بدیگری حاجت نیفتد شاید بمعنی لائق و سزاوار چرا که شاید مضارع
است از شایستن قوله که بچنین کارہا تن در ندہد ش یعنی چنین کارہا اختیار نکنند چه تن در دادن
در کارے بمعنی اختیار کردن آن کار باشد لفظ در زائد است براے تحسین کلام قوله بیت
ہمای بر ہمه مرغان از آن شرف دارد ÷ که استخوان خورد و طائرے نیازارد ÷ ش ہما بدون یا و بیا
ہر دو درست باشد گویند که ہما چون گرسنه میشود استخوان کہنه و بوسیده از صحرا برداشته بلند رفته
برسنگ مے اندازد چون ریزه ریزه شود فرود آمده می چیند و میخورد غرض ازین بیت آنست که شرافت
و بزرگی انسان در نگہداشتن حفظ نفس و ترک مردم آزاری است و اینچنین بدون ترک عہده ہاے
پادشاہی صورت نه بندد چه ہنگام قطع و فیصل دعاوی و معاملات اگرچه احقاق حق باشد خاطر
یکے از متخاصمین شکسته خواہد شد پس سلامت در گوشۂ عافیت است ترکیبا و فائده این حکایت

آنست که پادشاہان را باید که با آدمی ہوشیار که از عہدۂ وزارت اجتناب نماید بہزار سعے و
چاپلوسی وزارت سپرد نمایند یا آنکه ذ[illegible] را لازم است که تا بمقدور از کار پادشاہی پرہیز کنند
قوله شل سیاه گوش را گفتند ترا ملازمت شیر بچه اختیار افتاد گفت تا فضله صیدش مے خورم و از
شر دشمنان در پناه صولتش زندگانی میکنم گفتندش اکنون که بظل حمایتش در آمدی و بشکر
نعمتش اعتراف کردی چرا نزدیکتر نه روی تا بحلقۂ خاصانت در آرد و از بندگان مخلصت شمارد گفت
ہمچنان از بطش او ایمن نیستم فرد اگر صد سال گبر آتش فروزد ÷ چو یکدم اندران افتد بسوزد ÷
افتد که ندیم حضرت سلطان زر یابد و باشد که سرش برود حکما گفته اند که از تلون طبع پادشاہان
بر حذر باید بود که وقتے بسلامے برنجند و گاه بدشنامے خلعت دہند ش سیاه گوش جانوریست
شکاری که گوشہاے او سیاه باشند بسوی بالا و را از نوک دار و رنگش در روے
آن گلابی و مشابه باشد بگربۂ کلان لیکن بچه از آن کلان تر باشد ملازمت بفتح
زاء معجمه بہمیشگی اختیار کردن کارے و بمعنی ملاقات بزرگان و نوکری مجاز است قوله صحبت
شیر بچه اختیار آمد لفظ بچه بفتح با و کسر جیم فارسی بمعنی برای چه فضله بضم فاء و سکون ضاد
معجمه آنچه در خوردن فاضل ماند اے پس خورده شر بالفتح و تشدید را مفتنه و فساد صولت
بالفتح حمله کردن حمایت نگاہبانی اعتراف بکسر اول و تاء فوقانی بمعنی اقرار مخلص دوست بیریا
بطش بفتح باء و سکون طاء مہمله بمعنی سخت گیری گبر بمعنی صاحب دین زرتشت آتش پرست
افتد یعنی واقع شود و ہمچنین باشد یعنی چنین اتفاق باشد و در بعض نسخ واقع شده گه افتد گه
بفتح کاف فارسی و ہاے ملفوظ مخفف گاه یعنی گاہے چنین اتفاق افتد تلون بتشدید واو مضموم
گوناگون بودن قوله گفته اند ظرافت بسیار ہنر ندیمان است و عیب حکیمان ش ظرافت
بفتح خوش طبعی ظرافت ہنر ندیمان از آنست تا غم و تفکر از خاطر امرا ببرند و عیب حکیمان از آنست
که در نظر مردم حقیر شوند و این قول بطریق تذئیل واقع شده با اصل مطلب کارے ندارد بلکه فائده
علحده است قوله بیت تو بر سر قدر خویشتن باش و وقار ÷ بازی و ظرافت بندیمان بگذار ÷
آنچه در بعض نسخ بجاے خویشتن لفظ خویش نوشته خطا است چرا که در وزن این مصرعه که از اوزان
رباعی ست خلل مے افتد وزنش اینست مفعول مفاعلن مفاعیل فعول لام مفعول مفاعیل لفظم

For More Books Madni Library Group Whatsapp +923139319528

https://archive.org/details/@madni_library

فعولن موقوف وزن مصرعۂ ثانی الیست مفعول مفاعیل مفاعیلن فاع لام مفعول و مفاعیل بضم
اجتماع این دو وزن در یک بیت جائز است وانچہ در بعض نسخ باش وقار بدون واو عاطفہ
نوشتہ است خطا است چراکہ آن واو عاطفہ است بر قدر یعنی تو بر سر قدر رو وقار خود باش وقار
در اصل لغت بفتح واو است و بکسر اول کہ شہرت دارد ظاہرا این نوعے از تفریس است بمعنی گرانباری
چون ہر شی گران بار از جائے خود حرکت کمتر میکند لہذا کم گفتن وکم حرکت کردن را وقار گویند در ربط
این حکایت بیاہ گوش بحکایت وزیر درحقیقت تتمہ جان است وفائدہ آنکہ وزرا را باید کہ از
نازک مزاجی وتلون طبعی پادشاہان پر حذر باشند **قولہ حکایت** یکے از رفیقان شکایت روزگار نامساعد
نزد من آورد کہ کفاف اندک دارم وعیال بسیار طاقت بار فاقہ ندارم بارہا در دلم آمد کہ باقلیمے دیگر
نقل کنم تا بہر صورت کہ زندگانی کنم کسے را بر نیک وبد من اطلاع نباشد **بیت** بس گرسنہ
خفت کس ندانست کہ کیست ✤ بس جان بلب آمد کہ برو کس نگریست **ش** نامساعد
بضم میم وکسر عین بمعنی ناموافق ونامددگار نزد بفتح مخفف نزدیک وانچہ در بعض نسخ نزدیک نوشتہ اند
غیر فصیح کفاف بفتح آن قدر قوت کہ بیک روز کافی افتد در اینجا بمعنی معاش نقل بفتح نون وسکون
قاف از جائے بجائے بردن وانچہ گفتہ کہ باقلیمے دیگر نقل کنم یعنی میخواہم کہ خود را ازین اقلیم باقلیم
دیگر برم یعنی سفر دور ودراز اختیار کنم **قولہ** باز از شماتت اعداء می اندیشم کہ بطعنہ در قفای من بخندند
وسعی مرا در حق عیال بر عدم مروت حمل کنند وگویند **ش** شماتت بفتح شاد شدن بر خرابی کسے
قفا پس پشت سعی بفتح سین وسکون عین دویدن وکوشش عیال بکسر اول اولاد ومتعلقان واین جمع
عیل باشد بفتح اول وتشدید یاء مکسور مثل جید وحیا وعدم نیستی ونبودن حمل بالفتح گمان بردن وقیاس
نمودن وعدم مضاف ومروت مضاف الیہ یعنی کوشش مرا در حق عیال بر نبودن مروت من گمان
برند **قولہ قطعہ** ببین آن بے حمیت را کہ ہرگز ✤ نخواہد دید روے نیکبختی ✤ تن آسانی گزیند خویشتن را
زن وفرزند بگذارد بسختی ✤ **ش** حمیت بفتح حاء مہملہ وکسر میم وتشدید تحتانی بمعنی غیرت وحیا ولفظ کہ
ہرگز متعلق مصرعۂ ثانی است ومصرعۂ ثانی مع متعلق مجموع جملۂ معترضہ واقع شد تن آسانی بمعنی
راحت وآرام بگذارد بالضم وبالکسر ہر دو درست **قولہ** در علم محاسبہ چندانکہ معلوم است
چیزے دانم اگر بموجب شما جہتے معین شود کہ موجب جمعیت خاطر باشد بقیہ عمر از عہدۂ شکرش

بیرون

بیرون نتوانم آمد **ش** یعنی چنانکہ شما را ہم احوال حساب دانی من معلوم است مؤنت بفتح میم وضم
عین وسکون واو وفتح نون بمعنی یاری دادن ودر سرداری ومخدومی بجائے مؤنت لفظ جاہ نوشتہ
بمعنی عزت ومرتبہ جہتی بمعنی سببی وکاف براے بیان آن جہت وفاعل لفظ باشد ہمان جہت است
قولہ گفتم اے برادر عمل پادشاہان دو طرف دارد امید نان وبیم جان وخلاف راے خردمندان است
بامید نان دربیم جان افتادن **قطعہ** کس نیاید بخانۂ درویش ✤ کہ خراج زمین وباغ بدہ ✤ یا بتشویش و
غصہ راضی شو ✤ یا جگر بند پیش زاغ بنہ ✤ **ش** خراج بفتح اصح وبکسر نوعی از تفریس است
تشویش بمعنی پریشانی وتشویش وغصہ بواو عاطفہ یعنی بہ پریشانی غم وغصۂ متعلقے راضی باش جگر بند
مجموع دل وجگر وشش وسر گرگہاے گلو آویختہ باشد وجگر بند پیش زاغ نہادن کنایہ است از
اختیار ہلاکت یعنی یا از اختیار رنج ومحنت محاسبہ فہمانی در خطرہ باش ودر مدار الافاضل جگر بند عبارت
از فرزند نوشتہ وزاغ عبارت است از پیادۂ سرکار درین صورت معنی چنین باشد کہ اگر عملداری اختیار
میکنی خود غم ورنج وغصہ حبس وزندان بکش یا فرزند خویش را عوض خود بہ پیادگان زشت سیرت
حوالہ کن **قولہ** گفت این سخن موافق حال من نگفتی وجواب سوال من نیاوردی نشنیدہ کہ گفتہ اند
ہر کہ خیانت ورزد پشتش از حساب نہ لرزد **ش** خیانت بکسر خاء معجمہ ناراستی ودغلی یعنی در ملک
کسے بے اجازتش تصرف کردن ورزد یعنی اختیار نکند **قولہ بیت** راستی موجب رضای خدا است
کس ندیدم کہ گم شد از رہ راست ✤ حکما گفتہ اند کہ چہار کس از چہار کس بجان آیند خراجے از
سلطان ودزد از پاسبان وفاسق از غماز وروسپی از محتسب آنرا کہ حساب پاک است از
محاسبہ چہ باک **ش** بجان آمدن بمعنی بہ تنگ آمدن خراجی خراج گزار ودر سروری ومخدومی بجاے
خراجے لفظ حرامی نوشتہ بمعنی قطاع الطریق فاسق کسے کہ افعالش خلاف شرع باشد غماز کسی کہ
بترکی اورا چغل گویند روسپی بواو مجہول وباء فارسی ویاء معروف زن فاحشہ ولولی محتسب منع
کنندہ از افعال نامشروع محاسبہ بفتح سین مہملہ حساب گرفتن **قولہ قطعہ** مکن فراخ روے
در عمل اگر خواہی ✤ کہ روز رفع تو باشد مجال دشمن تنگ ✤ تو پاک باش برادر مدار از کس باک ✤
زنند جامۂ ناپاک گازران بر سنگ ✤ **ش** فراخ روی عبارت از عیش وعشرت وبہ تنعم گذرانیدن
عمل بمعنی علاقہ وتعہد کارے رفع بالفتح فیصلہ معاملہ خود پیش حاکم بردن درین صورت اضافت

Islami Books Quran & Madni Ittar Ameen Pur Bazar House Faisalabad

https://archive.org/details/@madni_library

مصدر بفاعل باشد یعنی رونیکہ تو معاملہ خود پیش حاکم بری واگر رفع بمعنی در فع وعزل دا بند درین صورت
اضافت مصدر بسوی مفعول باشد یعنی روز در در کردن تو کار بکاف فارسی وضم نام معجمہ جامہ شود قولہ
گفتم این حکایت آن روباہ مناسب حال تست کہ دیدندش گریزان وافتان وخیزان میرفت
کسی گفتش چہ آفت است کہ موجب چندین مخافت است ش افتان بالضم اگرچہ الف ونون در آخر
این ہر سہ لفظ برائے فاعلیت است مگر خالی از افادۂ حال نیست یعنی درحالیکہ افتندہ وخیزندہ وگریزندہ
میرفت مخافت بفتح میم وفتح فا بمعنی خوف وترسیدن فائدہ مخافت مصدر میمی است از ثلاثی مجرد
در اصل مخوفت بفتح میم بود بر وزن منفعت واو متحرک ماقبل آن حرف صحیح ساکن حرکت واو نقل
کردہ بماقبل دادند واو در اصل متحرک بود ماقبل آن اکنون مفتوح گردید آن واو را بالف بدل کردیم
مخافت شد قولہ گفت شیران را بسخرہ میگیرند ش سخرہ بضم سین مہملہ وسکون خا معجمہ کار فرمودن
کسے را بے مزد ومنت بہندی بیگار گویند وانچہ در بعض نسخ بجاے شیران لفظ شتران بتاء
فوقانی نوشتہ خطا است بر دو وجہ یکے آنکہ شتر جانور اہلی است وروباہ وحشی بیکجا بود وباش ندارند
دوم آنکہ روباہ بہ بچہ شتر چرندہ اصلا ہیچ وجہ مشابہت ندارد کسے او را بچہ شتر چرندہ باحتمال ہم نخواہد
گفت وانچہ آیندہ گوید کہ ترا با او مشابہت نیست یعنی اے روباہ ترا با شیر درندہ مناسبت نیست
سخن در خردی وکلانی است ودر بعض نسخ بجاے سخرہ لفظ پنجرہ نوشتہ بمعنی صندوق مشبک کہ بہندی
کٹہرا گویند بتشدید راے مہملہ این بہتر صورتے دارد ولفظ موہم شتر بارکش کہ بلفظ سخرہ باشد برطرف
میشود قولہ گفتند ش ای سفیہ شیر را با تو چہ مناسبت است وترا با او چہ مشابہت ش
سفیہ بفتح سین وکسر فا وسکون یاء تحتانی وبعدہ ہاے ملفوظ بر وزن فعیل بمعنی خفیف العقل یعنے
کم خرد مناسبت بفتح سین مہملہ ومشابہت بفتح باء قولہ گفت خاموش اگر حسودان بتعرض گویند
کہ این ہم بچہ شیر است وگرفتار آیم کرا غم تخلیص من باشد تا تفتیش حال من کند ش حسود بفتح حاء
مہملہ وضم سین بمعنی حسد کنندہ وحسودان جمع بطریق فارسی واگر بضم حا خوانند انرے قباحت چہ حسود
بضمتین خود جمع حاسد است بالف ونون باز جمع کردن نشاید جوابش آنست کہ این از قبیل حوران
ومشائخان وآمالہا است تعرض بعین مہملہ وضم را مشدد وپیش آمدن کسے را بوجہی کہ مانع فعل وشود
ودرینجا مجازا بمعنی خصومت وعداوت ودر اکثر نسخ بغرض گویند واقع است واین عند البلاغت

تعرض دارد وغرض بفتحتین اگرچہ بمعنی نشانہ است لیکن اکثر بمعنی مقصود مستعمل تخلیص خلاص ورہائی تفحص
بفا ومصدر تفعیل است بمعنی کاویدن وجستجو کردن قولہ تا تریاق از عراق آوردہ شود مارگزیدہ
مردہ شود ش در ماقبل این مثل لفظا اگر باشد محذوف است یعنی بالفرض اگر غم تخلیص باشد تا
اوشوند اسیر رہائی من کنند کار من ناتوان بہلاک رسد تریاق بالکسر معرب تریاک وآن دوائی مرکب
است وبہترین آن تریاق کبیر است کہ ترکیب شصت ادویہ کوفتہ بیختہ در شہد آمیزند وآن دافع اقسام
زہرہای نباتی وحیوانی است انچہ بعضے گمان برند کہ تریاق زہر مہرہ را نامند خطا است مگر انقدر ہست
کہ گاہے بر بعض ادویۂ مفرد ہم مجازا اطلاق لفظ تریاق میکنند عراق کشوری است از ملک ایران ونسبت
تریاق بعراق ازان کردہ کہ عراق تختگاہ ایران است وبیشتر شہرہای عظیم آن مسکن امرا وسلاطین
پس دستیاب شدن تریاق ازچنین جاہا امکان دارد وتکرار لفظ شود در آخر فقرتین این مثل
مستحسن است چہ مطلق تکرار مکروہ نیست وانچہ در بعض نسخ در آخر فقرۂ ثانی بجاے شود لفظ بود نوشتہ
تکلف محض است چراکہ تکرار درینجا حسنی پیدا میکند کہ ردیف در بیت قولہ ترا ہمچنین فضل است ودیانت
وتقوی وامانت اما متعندان درکمین اند ومدعیان گوشہ نشین ش فضل بزرگی وعلم ودیانت بکسر
دین داری تقوے خوف خدا وپرہیزگاری امانت تصرف نکردن در مال غیر متعندان عناد کنندگان در
در نسخہ مخدومی متعنتان واقع است متعنت اسم فاعل از تعنت بعین مہملہ ونون وتاء فوقانی بمعنی عیب
جوئیندہ وکمین مجازا بمعنی جاے پنہان شدن بقصد دشمن ولفظ گوشہ نشین نیز درینجا بمعنی کمینگاہ است
قولہ اگر انچہ حسن سیرت تست بخلاف آن تقریر کنند ودر معرض خطاب پادشاہ آئی دران حالت
کرا مجال مقالت باشد ش حسن بالضم خوبی یعنی ہر قدر کہ خصلت تو خوب است ہمانقدر زشتی آن
بیان کنند معرض بفتح میم وسکون عین وکسر را وضاد معجمہ اگرچہ بمعنی جاے اظہار است مگر بمعنے مطلق
جا استعمال کنند وخطاب بمعنی عتاب مجال بفتح مصدر میمی است بمعنی جولان وبمعنی ظرف نیز مے آید
یعنی جاے جولان مجازا بمعنے طاقت وقدرت آید مقالت بفتح میم ولام مصدر میمی است بمعنی گفتار
وکلام قولہ پس مصلحت آنست کہ ملک قناعت را حراست کنی وترک ریاست گوئی کہ عاقلان
گفتہ اند ش قناعت بالفتح باندک چیز راضی شدن حراست بکسر نگہبانی ریاست بکسر سرداری وترک گفتن
بمعنی گذاشتن آید فائدہ ترک گفتن وترک دادن نزد اہل زبان ایران بہ نسبت ترک کردن

For More Books Madni Library Group Whatsapp +923139319528

https://archive.org/details/@madni_library

دیگر گفتن افصح تراست **قوله بیت** بدریا در منافع بیشمار است + اگر خواہی سلامت برکنار است
ش لفظ در بفتح دال بالاے لفظ منافع زائد محض است چراکہ با ظرفیت بر لفظ در واقع است
الحق للسابق منافع بفتح میم وکسر فاء جمع منفعت وسلامت مصدر است بمعنی بے آفت ماندن واگر
لفظ در بضم دال خوانند بمعنی مروارید نیز درست باشد مگر درین صورت در منافع را فک اضافت
باید فہمید یعنی منافع دُر **قوله** رفیق چون این سخن بشنید بہم برآمد وروی درہم کشید وسخن رنجش آمیز گفتن
گرفت کہ این چہ عقل است وکفایت وفہم ودرایت قول حکما درست آمد کہ گفتہ اند ش بہم برآمد یعنی در خشم
شد وروی درہم کشید یعنی در پیشانی چین انداخت حرف چہ برائے تحقیر کفایت کافی شدن یعنی مستجمع
کمالات بودن درایت بکسر دال دانشمندی **قوله** دوستان در زندان بکار آیند ور سفرہ ہمہ
دشمنان دوست نمایند ش یعنی ثبوت دوستی درین است کہ درچنین وقت بکار من آئی در دوستی
ایام آسودگی اعتبارے ندارد **قوله قطعه** دوست مشمر آنکہ در نعمت زند + لاف یاری وبرادر خواندگی
دوست آن باشد کہ گیرد دست دوست + در پریشان حالی ودرماندگی + ش مشمار بفتح میم وسکون
شین ولفظ زند متعلق مصرعۂ دوم است ومفعول زند لاف است برادر خواندگی کسی را از کمال دوستی
برادر قرار دادن درماندگی محتاجی وبیدستگاہی **قوله** دیدم کہ متغیر میشود ونصیحت من بغرض می شنود
ش متغیر رنجیدہ وآزردہ یعنی نصیحت مرا برغبت وتوجہ دل نمیشنود ودیا آنکہ نصیحت من از جہت
معروف بودن بغرض خود دل نہاد نمی شود **قوله** نزدیک صاحب دیوان رفتم لسابقہ معرفتی کہ
درمیان ما بود وصورت حالش بگفتم واہلیت واستعدادش بیان کردم تا بکارے مختصر نصب کردند
ش دیوان بمعنی دفتر وکچہری حرف با بلفظ سابقہ برائے استعانت وسابقہ بکسر باء موحدہ بمعنی اولین
واسطہ ومعرفت بمعنی شناسائی ویاء تحتانی برائے تنکیر اہلیت سزاواری صلاحیت استعداد آمادگی
یعنی مستعد از بہر معلومات نصب بفتح اول وسکون ثانی بمعنی قائم ومقرر وانچہ در بعض نسخ استحقاق
نوشتہ بہتر نیست چراکہ بتکلف درست می نشیند **قوله** چندے برین برآمد لطف طبعش دیدند وحسن
تدبیرش پسندیدند کارش ازان درگذشت وبمرتبہ والاتر ازان متمکن گشت ش لطف حسن ہردو بمعنی خوبی
یعنی کار وبار آن رفیق از درجۂ اولین درگذشت متمکن قرار گیرندہ **قوله** ہمچنین نجم سعادتش در ترقی
بود تا باوج وزارت رسید ومقرب حضرت سلطان شد ش نجم بالفتح ستارہ سعادت خوش نصیبی یعنی

ہمین طور دولت ومرتبہ اش در افزونی بود تا بحدے کہ وزیر شد آوج بالفتح معرب اوج کہ بضم اول
وواو معدولہ وجیم فارسی لفظ ہندی است بمعنی بلندی وہر یکے را از سبعہ سیارہ در گردش خود دو حالت
کہ گاہے بزمین اندکے قریب شود آنرا حضیض گویند وگاہے اندکے از زمین دور رود آنرا اوج نامند
تاثیر ستارہ در حالت اوج قوی تر میشود ودر حالت حضیض ضعیف میگردد وتفصیلش کما حقہ طالب تطویل
است وانچہ بعضے اوج را معرب اوگ گفتہ اند خطا است وانچہ در بعض نسخ بجای وزارت لفظ ارادت
نوشتہ تحریف است **قوله** مشار الیہ ومعتمد علیہ گردید بر سلامت حالش شادمانی کردم وگفتم ش مشار الیہ
بضم میم وتنوین ضمہ برراے مہملہ وکسر ہمزہ وفتح لام معنی لفظے اشارہ کردہ شدہ بسوی او مراد ازین شخص
بزرگ قدر کہ مردم باشارہ دست یا ابرو از حقیقتش پرسند یا جواب دہند معتمد علیہ بضم میم اول
وفتح میم دوم اعتماد کردہ شدہ بر دی یعنے کسیکہ پادشاہ را بر عقل ودیانت او یا خلق را بحکم او اعتماد
او تکیہ باشد حاصل معنی ہمین است **قوله بیت** ز کار بستہ میندیش ودل شکستہ مدار + کہ آب چشمۂ حیوان
درون تاریکی است ش حیوان در اصل بفتحتین است فارسیان بسکون دوم آرند ومصدر است
بمعنی زندگی وحیات وانچہ بمعنی جاندار شہرت دارد معنی مجازی است درینجا معنی حقیقی است کہ زندگی
باشد ومشہور است کہ چشمۂ آبحیات در ظلمات است انچہ از کتب متقدمین معلوم میشود این است کہ بطرف
شمال در منتہاے آبادی عالم غاری است تاریک کہ سکندر دران تبلاش آب حیات چہل روز
رفتہ بود وانچہ از تحریرات متاخرین دریافت شدہ این است کہ شش ہزار کروہ دور از ہندوستان بطرف
قطب شمالی جزیرہ ایست الیسلند نام کہ در ایام زمستان شش ماہ در انجا ہمچو وقت شام تاریکی میماند
ودر تابستان بست ودو ساعت روز باشد وباقی دو ساعت ہمچو وقت شام تاریکی شب می باشد
حاصل بیت آنکہ در مفلسی از دسترسی مایوس نباید بود چراکہ در پس ہر رنج راحتی ہم باشد چنانکہ اندرون
ظلمات آبحیات است **قوله شعر** الا لاتحزنن اخا البلیہ + فللرحمٰن الطاف خفیہ + ترجمہ خبردار باش
غمگین مشو ہرگز ای برادر بلا پس برای خدا مہربانیہا است پنہان **ترکیب** الا بالفتح حرف تنبیہ بمعنی خبردار باش
لاتحزنن بفتح تاے فوقانی وسکون حاء مہملہ وفتح زاء معجمہ وفتح نون اول وتشدید وفتح نون دوم صیغہ نہی
واحد مذکر مخاطب معروف بانون تاکید ثقیلہ بمعنے غمگین مشو ہرگز اخا البلیہ در اصل یا اخا البلیہ بود حرف
ندا برای ضرورت وزن حذف کردہ اند اخا مضاف البلیہ مضاف الیہ مضاف با مضاف الیہ بمنزلہ

Islami Books Quran & Madni Ittar Ameen Pur Bazar House Faisalabad

https://archive.org/details/@madni_library

کلمه واحد شده منادی است که جزو اولش منصوب است بعلامت الف چه هرگاه که منادی مضاف گردد
منصوب میشود فا، حرف تفریع لام جار رحمن بکسر نون مجر در جار مجرور با ثابت که متعلق اوست خبر مقدم
اطلاق موصوف خفیه صفت آن صفت موصوف مبتدا مؤخر فائده مخفی نماند طریق عرب آنست که چون
شخصی یا چیزے با حالتی مصاحبت واتصال یابد او را اب یا اخ یا ابن آن چیزے نامند چنانکه ابوهریره
صحابی که گربه می پرورد وابن السبیل مسافر واخو العداوت یعنی دشمن این قسم لقب را کنیت
می نامند پس اخا البلیه یعنی صاحب بلیه باشد یعنی گرفتار سختی و رنج و در بعض نسخ اخو البلیه بواو
نوشته اند مآل واحد است مگر توجیهش اندکے تکلف دارد و در نسخهٔ مخدومی مصرعهٔ اول چنین واقع شده
الا لا یجارن اخو البلیه لا یجارن بفتح یا تحتانی وسکون جیم وفتح همزه و فتح را مهمله وتشدید نون مفتوح
صیغه واحد مذکر غائب نفی مضارع معروف با نون ثقیله مهموز العین معنے مصرعه چنین باشد بان هرگز
نه نالد صاحب بلا از انصاف نباید گذشت این نسخه هم خوب است و این بیت در بحر وافر است
اگرچه بظاهر صورت هزج مسدس دارد بر وزن مفاعیلن مفاعلتن فعولن مفاعیلن مفاعیلن فعولن چرا که
قاعدهٔ عروضیان است که اگر یک جزو شعر در مقابله رکنے واقع شود که آن رکن از زحاف این است
از هر بحر که آن رکن تعلق داشته باشد همان بحر منظور دارند و در باقی ارکان زحاف اختیار نمایند حشو
مصرعهٔ اول سالم وصدر مصرعهٔ اول در مطلع وحشو مصرعهٔ دوم معصوب است و عروض وضرب مقطوف
سوال اگر لا تجارن را بنون خفیفه خوانند ولفظ اخ را مشدد بر زبان رانند که تشدید هم جائز است
حشو مصرعهٔ اول نیز بر وزن مفاعیلن گشته هزج مسدس پیدا شود پس چگونه بحر وافر گفته شود **جواب**
هزج در استعمال عرب مسدس است وهمیشه مجزو آید هر چهار رکن و این مجزو نیست لهذا وافر دانند **قوله**
فرد نشین ترش تو از گردش ایام که صبر ۞ گرچه تلخ است ولیکن بر شیرین دارد **ش** ما بجیم
نهی در بعض مصادر ساکن ومتحرک هر دو درست است همچنین لفظ ترش بضمتین وبسکون ثانی هر دو صحیح
درینجا بمعنی رنجیده و ناخوش صبر بالفتح شکیبائی و بکسر صاد وسکون باء موحده بمعنے دوائے تلخ که
بهندی ایلوا گویند **سوال** صبر بمعنی دوائے تلخ معروف بفتح اول وکسر ثانی است و درینجا بسکون
ثانی است **جواب** هر اسمیکه بفتح اول وکسر ثانی باشد دران کسره وفتح اول وسکون ثانی نیز جائز است
چنانکه در کتف کتف ودر فخذ نیز همچنین ودر کذب کذب ودر معده معده مراد از بر شیرین نتیجه

وثمر است و این بیت در بحر رمل مثمن مخبون مقصور ابتر است مصرعهٔ اول بر وزن فعلاتن فعلاتن
فعلاتن فعلان مصرعهٔ دوم بر وزن فاعلاتن فعلاتن فعلن چو بعد صیغه امر یا نهی ضمیر خطاب آوردن ممنوع است
لهذا لفظ تو بعد لفظ نشین خیلے اهلیت دارد و در نسخهٔ مخدومی این بیت را چنین نوشته **قوله بیت**
نشین ترش از گردش ایام که صبر ۞ تلخ است ولیکن بر شیرین دارد ۞ مصرعهٔ اول بسکون نون نشین و
ترش بضمتین وسقوط همزه از لفظ از مصرعهٔ دوم باسقاط لفظ اگرچه افصح واصح همین است و درین صورت
این بیت از بحر رباعی است بر وزن مفعول مفاعیل مفاعیل فعول **قوله** دران قرب مرا با طائفهٔ
یاران اتفاق سفر حج افتاد و چون از زیارت مکه باز آمدم دو منزلم استقبال کرد ظاهر حالش
دیدم پریشان بهیئت درویشان **ش** قرب بالضم نزدیکی یعنے دران نزدیکی الهیئت
بفتح ها وسکون تحتانی وفتح همزه وتاء فوقانی یعنی شکل وصورت **فائده** درویش در اصل
دریوزچه بود زیدن بیاء تحتانی و زا معجمه بمعنی جستن است بعد قلب مکانی یا دو زا معجمه را
بشین معجمه بدل کردند پس درویش کسے باشد که از درها لقمه جوید **قوله** گفتم حال چیست گفت چنانکه
تو گفتی طائفه حسد بردند و بخیانتم منسوب کردند ملک دام ملکه در کشف حقیقت آن استقصا نفرمود
ش چون پادشاهان جبار را در هیبت هم بدعاء ثنا یاد کنند لهذا دام ملکه بطریق جملهٔ معترضه ثنائیه واقع شد
استقصا بتعات وصاد مهمله بنهایت چیزے رسیدن یعنی تحقیق بلیغ و انچه در اکثر نسخ استغفا
نوشته اند بیخبر نیست وعدم بلاغت آن بر متأمل بلیغ پوشیده نخواهد ماند **قوله** و یاران قدیم و
دوستان حمیم از کلمهٔ حق خاموش شدند وصحبت دیرینه فراموش کردند **ش** حمیم
بحاء مهمله مهربان گرم وخویشاوند در رشته دارد در صورت معنی ثانی اضافت دوستان بسوے
حمیم اضافت عام ست بسوے خاص چنانکه روز جمعه درخت اراک دیرینه بمعنی قدیم **قوله قطعه**
بصنع خدا چون کسے اوفتاد ۞ همه عالمش پاے بر سر نهند ۞ چو بینند کاقبال دستش گرفت ستایش
کنان دست بر بر نهند ۞ **ش** در لفظ بصنع حرف با برائے قسم وصنع بضم صاد مهمله ونون وعین مهمله
بمعنی نکوئی کردن با کسے و رنج رسانیدن کما فی الصراح و اوفتاد بمعنی عاجز وتباه شد یعنی
سوگند نکوئی خداے تعالے هر کسے که در دنیا زبون مانده و تباه حال شد همه اهل عالم پای بر سر اوی نهند
معنے دوم آنکه حرف با برائے ظرفیت یعنے در رنج رسانی خدای بقهر وغضب خدا تعالی هر کسیکه

For More Books Madni Library Group Whatsapp +923139319528

https://archive.org/details/@madni_library

واقع شد و فاعل بینند اہل عالم و الف و نون در ستایش کنان برائے بیان حال ست و دست بر بر نہند یعنی دست بر سینہ نہند از روئے تعظیم و سلام اہل ولایت چنین باشد **قولہ** فی الجملہ بانواع عقوبت گرفتار بودم تا درین ہفتہ کہ مژدہ سلامت حجاج رسید **ش** عقوبت بفتحتین سختی و عذاب سلامت مصدر است بمعنی خیر و عافیت وانچہ در اکثر نسخ سلامتی نوشتہ اند اگرچہ عند التحقیق یاء مصدری بعد مصدر آوردن تحصیل حاصل است مگر چونکہ در محاورہ عجمیان چند مصدر عربی بمعنے صفت مشتبہ از قدیم شیوع یافتہ مثل خراب و سلامت و خلاص و ہلاک چنانکہ حافظ فرمایند مصرعہ صلاح کار کجا و من خراب کجا ٭ لہٰذا برائے دفع اشتباہ بمعنی صفت در آخر این چند مصدر آوردن یاء مصدری جائز باشد حجاج بضم حاء مہملہ و تشدید جیم اول بمعنی حج کنندگان اگرچہ این جمع حاج ست کہ بتشدید جیم صیغہ اسم فاعل از حج ست مگر جمع حاجی گفتہ می شود **قولہ** از بندگرانم خلاص داد و ملک موروثم خاص گشت **ش** حرف میم در لفظ گرانم بمعنی مرا است یعنے از بند گران مرا نجات داد و خلاص مصدر است بمعنی رہائی و آزادگی موروث چیزیکہ مالکیت آن پشت بر پشت رسد یعنے ملک اراضی کہ از قدیم موروث خود داشتم بسرکار ضبط شدہ داخل خالصہ گشت یا آنکہ ملک موروث کنایہ از حالت فقر باشد یعنے باز ہمچنان فقیر گشتم کہ در سابق بودم و در نسخہ مخدومی بجائے خلاص کردہ خاص کرد واقع ست **قولہ** گفتم در ان نوبت اشارت من قبول نکردے کہ عمل پادشاہان چون سفر دریا است خطرناک و سود مند یا گنج برگیری یا در تلاطم امواج بمیری **ش** نوبت بمعنے بار تلاطم بفتح تاء فوقانی و ضم طاء مہملہ باہم و گر طپانچہ زدن و باہم در گزردن موجہای دریا کہ بہندی این ہلک بیچہ گویند و طلاطم بدو طاء نوشتن خطاست و در نسخہ مخدومی بجای یا در تلاطم امواج بمیری چنین نوشتہ کہ یا در طلسم بمیری طلسم بکسر طاء مہملہ و فتح لام آمیختن قوای عالیہ فلکیہ با قوائے سافلہ ارضی برائے ظہور فعل در ینجا مراد از طلسم طلسمی است کہ سکندر پیش گرداب دریائے محیط شکل پیکر انسان بالائے آب از چیزے ساختہ است کہ بحرکت آن شناع از دور مینماید اگر جہاز قریب آن رود غرق گردد **قولہ** فرد یا زر بہر دو دست کند خواجہ درکنار ٭ یا موج روزی افگندش مردہ برکنار ٭ **ش** این بیت ذو قافیتین ست و کنار اول بمعنی بغل و ثانی بمعنے لب دریا یعنے خواجہ مردار ید بہر دو دست بر داشتہ در بغل برکند یا موج او را یک روز مردہ برکنارہ دریا افگند و در نسخہ مخدومی در صدد

مصرعہ اول بجائے در لفظ زر نوشتہ است چراکہ غواصان را سوداگران باجرت غوطہ زر میدہند نہ مروارید یا آنکہ خواجہ مراد از سوداگر جہاز نشین است تاہم لفظ زر بہتر است الف انگشتہ در تقطیع بحر ساقط میشود و یائے روزی را سلامت دارند چون لفظ یا برائے تردید گاہے بر معطوف علیہ و معطوف ہر دو آید لہٰذا بر ہر دو مصرعہ این بیت واقع شدہ **قولہ** مصلحت ندیدم ازین بیش ریش درویش را بناخن ملامت خراشیدن و نمک بر جراحت پاشیدن برین دو بیت اختصار کردم و گفتم **ش** لفظ بیش و درویش ترصیع عبارت ست جراحت بکسر زخم **قولہ** قطعہ ندانستی کہ بینی بند برپای چو در گوشت نیاید پند مردم **ش** حاصل آنکہ چون پیش ازین نصیحت با مردم نشنیدے ہیچ ندانستی این نتیجہ ہمان ست کہ بند بر پاے خود بینی **سوال** بوقت آمدن این خطاب شیخ مخاطب از بند و زندان رہائی یافتہ بود و بینی کہ صیغہ حال است چگونہ راست آید **جواب** چون مخاطب از تمامہ ضبطی اموال و املاک ہنوز نجات نیافتہ بود لہٰذا صیغہ حال مضائقہ ندارد یا آنکہ بسبب بقایاے بعض وجوہ یا از بد اندیشی مخالفان ہنوز دغدغہ حبس او را باقی باشد و بعض گویند کہ در بعض نسخ بجائے بینی لفظ بدیدے ہم دیدہ شدہ و آن بے تکلف است **قولہ** دگرہ گر ندارى طاقت نیش ٭ مکن انگشت در سوراخ کژدم ٭ **ش** دگرہ بمعنی دگر بار کژدم مبدل کجدم چراکہ دُش کج میباشد حاصل آنکہ ہر چہ شدش مگر باید و عمل پادشاہان نگیری ربط و فائدہ این حکایت آنست وزرا و امرا را باید کہ قناعت اختیار نمایند و صحبت المعتدر و از تعرض سلاطین احتراز جویند **قولہ** حکایت تنے چند در صحبت من بود ند ظاہر حال ایشان بصلاح آراستہ و باطن ایشان بفلاح پیراستہ **ش** یا در تنے چند یاء زائدہ است کہ برائے فصاحت و معانی کلام از اشباع کسرہ موصوف پیدا کردہ اند در صحبت من بودند کنایہ است ازینکہ مریدان من بودند ظاہر بکسر راء مہملہ مضاف است و حال اینان مضاف الیہ صلاح مراد از کار نیک از جنس طاعت و عبادات شرعیہ فلاح بفتح رستگاری و مراد ازین بے تعلقی و تزکیہ نفس بمعرفت مقامات فقر **فائدہ** فرق در آراستن و پیراستن آنست کہ آراستن خوشنما گردانیدن چیزے را بزیادہ کردن چیزی بران چون آرایش دامن و دست بنجات و زیور و پیراستن بیاء مجہول کہ معروف خوانندش افصح و نزد بعضے بفتح کم کردن و بریدن چیزے را بجہت زیبائی چنانچہ موے زائد از ریش و بروت بریدن

Islami Books Quran & Madni Ittar Ameen Pur Bazar House Faisalabad

https://archive.org/details/@madni_library

یاشاخ نامناسب قطع کردن چون در عبادات شرعیہ چیزے نامد کردن ست بر عادات بشرے مثل
صوم وصلوٰۃ وحج وزکوٰۃ وغیرہ لہذا آنرا آراستن تعبیر کردہ وچون در فقر ترک عادات وقطع تعلقات
است ازین باعث بہ پیراستن بیان فرمودہ واین کمال پایۂ بلاغت است دفقرۂ ثانی یعنے و باطن
ایشان بفلاح پیراستہ در نسخۂ مخدومی اصلا نیست و سروری ہم نوشتہ کہ این فقرہ الحاقی است
مگر بہر تقدیر بہتر است **قولہ** یکے از بزرگان کہ حسن ظن بلیغ در حق این طائفہ داشت ادرارے معین کرد
ش درینجا بزرگان عبارت از امرا وسلاطین ست حسن ظن خوبی گمان یعنی خیال نیک بلیغ رسا تر
یعنے وافر کامل ادرار بالکسر در اصل بمعنی جاری ساختن ست لیکن چون مصدر بمعنی مفعول بسیار می آید
لہذا بمعنی وظیفہ وراتبہ ہر روزہ می آید کہ آنرا روزینہ نیز مے گویند **قولہ** یکے ازینان حرکتے کرد کہ
مناسب حال درویشان نبود ظن آن شخص فاسد شد وبازار ایشان کاسد **ش** حرکت بفتحات
مراد از کار وفعل ظن درینجا بمعنے اعتقاد است فاسد تباہ کاسد بکسر سین بمعنی بیرونق **قولہ** خواستم
کہ بطریقے وجہ کفاف یاران مستخلص کنم آہنگ خدمتش کردم دربانم رہا نکرد وجفا گفت معذورش
داشتم کہ گفتہ اند **ش** وجہ بمعنے نقد ومال کفاف بفتح قوتے کہ قدر حاجت را کافی باشد مستخلص
بفتح لام اسم مفعول یعنے رہا کردہ شدہ آہنگ بمعنی قصد وارادہ جفا گفت یعنے کلمہ کہ
موجب جفا باشد گفت یعنی الفاظ سخت کہ لائق قدر من نبود گفت معذورش داشتم یعنی عذر کاش
بخاطر خود پیدا ساختہ از دربان رنجیدہ نشدم چراکہ مرا نمی شناخت وکار او ہمین است **قولہ** در
میر ووزیر سلطان را + بے وسیلت مگرد پیرامن + سگ ودربان چو یافتند غریب + این
گریبان گرفت وآن دامن + **ش** میر بکسر میم مخفف امیر دانچہ در اکثر نسخ لفظ امیر بفتح ہمزہ
نوشتہ اند خطا است چراکہ درین صورت کسرہ لفظ ور کہ مضاف است بخواندن نتوان آورد و
درمیان لفظ وزیر وسلطان واو عاطفہ آوردن اولی وسیلت ووسیلہ ہر دو یکی ست مگرد صیغہ نہی از گردیدن
پیرامن بفتح میم گرد اگرد غریب مسافر درویش مشار الیہ لفظ این دربان ست چراکہ بہ نسبت لفظ سگ
قریب است ومشار الیہ لفظ آن سگ است ودیگر آنکہ صلاحیت گرفتن گریبان آدمی آدمی دارد چراکہ
در قامت مساوی ست وچون سگ پست ست البتہ دامن میتواند گرفت **فائدہ** گریبان مرکب
از گری کہ بمعنی گردن ست ولفظ بان بمعنی دارندہ **قولہ** چندانکہ مقربان حضرت آن بزرگ بر حال من وقوف

یافتند باکرام درآوردند وبرتر مقامے معین کردند اما بتواضع فروتر نشستم وگفتم **ش** حضرت
بمعنے درگاہ وحضور بزرگ عبارت از امیر وقوف بضمتین آگاہی اکرام بالکسر بزرگی ومیم متکلم بمعنی مرا
تواضع فروتنی **قولہ بیت** بگذار کہ بندۂ کمینم + تا در صف بندگان نشینم + **ش** کمین بیاء ونون
نسبت منسوب بکم ای منسوب بکمی وتنگی **قولہ** گفت اللہ اللہ چہ جای این سخن ست **ش** فاعل گفت آن
امیر صاحب خانہ است ومفعول آن عبارت اللہ اللہ چہ جای این سخن ست چون اتفاقاً موزون بود لہذا مصرع قرار
دہند ودر بعض نسخ مصرعۂ دیگر بآن الحاق کردہ مصرعہ خاکپای تو توتیای من ست + مگر در نسخ قدیمہ دیدہ نشد
واین تکرار اللہ اللہ بمقام تعجب واستبعاد واقع میشود یعنی امیر گفت کہ شمارا اینقدر سخن فروتنی گفتن
نشاید شما واجب التعظیم من ہستید **قولہ بیت** گر بر سر وچشم من نشینی + نازت بکشم کہ نازنینی **ش**
نازنین صاحب بہار عجم گوید کہ مرکب است از ناز ولفظ نین کہ کلمۂ نسبت است **قولہ** فی الجملہ نشستم
واز ہر دری سخنی پیوستم تا حدیث زلت یاران درمیان آمد وگفتم **ش** فی الجملہ بمعنی حاصل کلام ودر بمعنی معاملہ ومقدمہ
پیوستم درینجا متعدی ست یعنی برائے تمہید وتوطیہ مقصود خود اولاً از معاملات ومقدمات دیگر سخن را
با سخن ربط دادم تا مخاطب را بغرض من معلوم شود ولفظ تا برائے انتہا حدیث بمعنی کلام زلت بفتح
زاء معجمہ وتشدید لام بمعنے لغزش کنایہ از کار ناپسندیدہ وبکسر ذال معجمہ درینجا خواندن ونوشتن خطا
ست **قولہ قطعہ** چہ جرم دید خداوند سابق الانعام + کہ بندہ در نظر خویش خوار میدارد +
خدائے راست مسلم بزرگی والطاف + کہ جرم بیند ونان برقرار میدارد **ش** مصرعۂ ثالث
در نسخۂ مخدومی چنین نوشتہ مصرعہ خدائے راست مسلم بزرگوارے وحلم + سابق الانعام
یعنے کسیکہ بیش از خدمت نعمت دہد یا آنکہ پیش از دیگران انعام می کند پس خداوند موصوف
سابق الانعام صفت آن لفظ را بعد بندہ محذوف است وحرف یاء در لفظ خدای زائد مسلم بفتح لام
مشدد بمعنی ثابت داشتہ شدہ والطاف بالفتح جمع لطف است وبالکسر نکوئی کردن درینجا
ہر دو درست وکاف علت **قولہ** امیر این سخن عظیم پسندید واسباب معاش یاران را فرمود
تا بقاعدۂ ماضی مہیا دارند **ش** عظیم بمعنے بزرگ ولفظ تا برائے بیان قائم مقام کاف بیانیہ چنانکہ
درین دو بیت آمدہ بیت عمر گرانمایہ درین صرف شد + تا چہ خورم صیف وچہ پوشم شتا + دیران نگر تا برود
ببسید + قلم چون تراشند از سنگ بید + ماضی بمعنی زمانۂ سابق مہیا بمعنی ساختہ وطیار **قولہ**

For More Books Madni Library Group Whatsapp +923139319528

دمُونت ایام تعطیل دعا کنندش مُونت بفتح میم وضم همزه وسکون واو وفتح نون وتاء فوقانی
در اصل بمعنی بار مشقت است ومجاز آن بمعنی خرج استعمال نمایند برای آنکه باری است بر ذمه کسی
که متکفل تقسیم خرج میشود یعنی آنچه در ایام معطلی نداده اند الحال مطابق مقرر ادا نمایند ودعا بمعنی
دادن ودعا نمودن **قوله** شکر نعمت بگفتم و زمین خدمت بوسیدم و عذر جسارت خواستم وگفتمش جسارت
بفتح جیم در اصل بمعنی تجاوز در گذشتن است چون در دلیری تجاوز از حد خود می شود لهذا بمعنی
دلیری مستعمل می شود یعنی عذر دلیری خود که درین مقدمه کرده بودم یا عذر عدول حکم آمین
فقیر او که از یاران بارتکاب امری بوقوع آمده بود خواستم ومضمون عذر درین قطعه است
قوله قطعه چو کعبه قبله حاجت شد از دیار بعید * روند خلق بدیدارش از بسی فرسنگ * ترا تحمل
امثال ما بباید کرد * که هیچکس نزند بر درخت بی بر سنگ * ش کعبه خانه ایست از سنگ ومسقف
طول وعرضش باندک تفاوت چون کعبه ماخوذ از کعب است که بمعنی ارتفاع باشد بلندیش بقدر
هفت گز باشد یا آنکه ارتفاع نور معنوی او به بیت المعمور بفلک چهارم پیوسته است ومکه شهریست
که کعبه در آن واقع است قبله بالکسر آنچه بطرف آن رو آرند واو را در نماز قبل خود گردانند دیار بکسر
جمع دار بمعنی خانه ومراد بمعنی ملک وکشور مستعمل است فرسنگ مسافت سه کروه را گویند امثال بالفتح
جمع مثل که بالکسر باشد ولفظ از دیار بعید تعلق بما قبل خود ودرین مصرعهٔ اول لفظ از بعید است ودر مصرع
ثانی تجاوز زیب یعنی چون کعبه از جنس تمامی دیار بعیده است ومضمون این بیت مقولهٔ شیخ است
ولفظ از بسی فرسنگ متعلق بلفظ روند حاصل آنکه چون بجملهٔ شهرهای بعیده کعبه قبله حاجت شده
است که بطوافش ازالهٔ معاصی میشود ازین جهت خلق برای دیدارش از بسی فرسنگ میروند
همچنان ای امیر توهم قبلهٔ حاجت هستی خلق از جاهای دور بملازمت تو می آیند پس ترا تحمل کردن
کلام درشت با فقیران ضرور است چرا که این تحمل تو شکرانهٔ نعمت است اگر تو صاحب نعمت نمی بودی
وهمت عالی نداشتی کسی سائل از راه ناز کلام سخت با تو نکردی چرا که بر درخت بی ثمر
کسی سنگ نمیزند سوال شیخ کدام سخن درشت با امیر گفته بود که عذر آن خواست جواب شیخ در حق
گفته بود بیت خدای راست مسلم بزرگی والطاف * که جرم بیند ونان برقرار میدارد * و اگر جواب
بیت آینی تشریح میشود که ترا دعوی بزرگی والطاف نمیرسد که بمجرد شنیدن جرمی که خبر احتمال صدق وکذب

وار دنان دری موقوف کردی وآنچه خان آرزو نوشته است که از دیار بعید متعلق ست بکلمه روند حقیقت
ندارد چرا که درین صورت لفظ از بسی فرسنگ بیفائده محض می نماید ربط وفائده این حکایت آنست
که پادشاه وهمراه او را باید که تعظیم وتوقیر علما وصلحا نمایند چنانکه آن امیر باین فقیر پیش آمد و
کریمان را امتناع از کرم نباید **قوله حکایت** ملکزاده گنج فراوان از پدر میراث یافت
دست کرم بگشاد وداد سخاوت بداد ونعمت بیدریغ بر سپاه ورعیت بریخت **قطعه** نیاساید
مشام از طبلهٔ عود * بر آتش نه که چون عنبر ببوید * بزرگی بایدت بخشندگی کن * که دانه تا نیفشانی
نروید * ش نیاساید صیغهٔ مضارع منفی ست بمعنی حال از آسائیدن چون نون نفی بآن ملحق شد
از الف ممدوده که در حقیقت دو الف بود الف اول بیاء تحتانی موافق قاعده بدل شد نیاساید گشت
بمعنی آسوده نمیشود مشام بفتح میم اول وتشدید میم آخر بمعنی دماغ **فائده** مشام در اصل مشامم بود بکسر
میم دوم جمع مشم که در اصل مشمم بود صیغهٔ اسم ظرف از شم بالفتح که بمعنی بوئیدن باشد چون در صیغه
واحد وجمع ادغام واقع شد ودر آخر میم مشدد صورت گرفت فارسیان مشام را بتخفیف خوانند و
بمعنی مفرد آرند طبله بمعنی درج بالضم که بهندی ڈبه گویند بکسر دال ثقیل عود بالضم چوبی است گران
وزن سیاه مائل باندک سرخی وسپیدی چون بآتش سوزند دودش بوی خوش دهد وطبلهٔ عود
درینجا دو معنی دارد یکی آنکه قطعه های عود در آن نگاه داشته اند یا آنکه از چوب عود ساخته شده
عنبر خوشبو است مشهور تفصیلش در غیاث اللغات نوشته ام حاصل آنکه از طبلهٔ عود دماغ راحت
نمی یابد تا وقتیکه آنرا نسوزند ومعدوم نکنند همچنین از مال آسایش ونیکنامی وثواب هیچ حاصل نمی شود
تا وقتیکه آنرا از خود جدا نسازند واز بیت آینده مصرعهٔ اول تقریر همین معنی است ومصرعهٔ ثانیش بیت
اول در بیان تشبیه دیگر **قوله** یکی از جلساء وی تدبیر نصیحتش آغاز کرد که ملوک پیشین مر این نعمت را بسعی
اندوخته اند وبرای مصلحتی نهاده دست ازین حرکت کوتاه کن که واقعه ها در پیش است ودشمنان
از پس نباید که وقت حاجت فرومانی ش ودر بعض نسخ یکی از جلسای پدرش نصیحت
آغاز کرد واقع شده نزد فقیر مؤلف این بهتر است چرا که تدبیر در عقب کارها در آمدن ومآل اندیشی
است پس این ناصح وی تدبیر نمود فافهم جلساء بضم جیم وفتح لام بمعنی همنشینان این جمع جلیس است
واقعه بکسر قاف وفتح عین جنگ وکارزار **قوله قطعه** اگر گنجی کنی بر عامیان بخش * رسد هر کدخدای

https://archive.org/details/@madni_library

رابرنجے ش عایسان جمع عامی یعنے مردمان عام وبخش بمعنی بخشیدن چہ اعرگے بمعنی مصدر نیز
می آید چنانکہ گریز بمعنے گریختن وہم میتوانہ کہ بخش بمعنی مفعول باشد یعنے بمعنے حصہ کہ خدائی بمعنے صاحبی نہ
چرکہ بفتح کاف عربی بمعنے خانہ است وانچہ در نسخہ ہائے عامہ رسد مرہر گدائے را برنجے واقع است
خطا است چہ ہمہ عایان راگہ انبایدگفت برنجے بیاء مجہول بمعنی معتدار یک برنج یعنی کمال
اندک **قولہ** چرا ستانی از ہر یکے جوے سیم * کہ گرد آید ترا ہر روز گنجے * **ش** نستانی
بسکون سین جوے سیم یعنے بقدر یک جو سیم **قولہ** ملکزادہ ازین سخن رو درہم کشید موافق طبع
بلندش نیامد مراد از زجر فرمود وگفت مرا خدا تعالے مالک این مملکت گردانیدہ است تا بخورم
در بخشم نہ پاسبانم کہ نگاہدارم **بیت** قارون ہلاک شد کہ چہل خانہ گنج داشت * نوشیروان
نمرد کہ نام نکو گذاشت * **ش** قارون نام مردی کہ عم زادہ موسے علیہ السلام بود مال بسیار داشت
وبخل نہایت می کرد آخرش بہ بددعائے موسے علیہ السلام ہمہ اموال خود در زیر زمین فرو رفت
ہلاک اگرچہ مصدر است مگر فارسیان بمعنی اسم فاعل مے آرند کہ از مصدر لازم باشد یعنے گویا
نوشیروان عادل زندہ است کہ در عالم نیک نامے خود یادگار گذاشت ربط وفائدہ این حکایت
آنست پادشاہان را باید کہ بخل نکنند ودر پے جمع کردن مال نباشند **قولہ حکایت** آوردہ اند
کہ نوشیروان عادل را در شکارگاہے صیدے کباب مے کردند نمک حاضر نبود غلامے را بروستا
فرستادند تا نمک آرد نوشیروان **گفت** بقیمت بستانی تا رسمی نشود ودہ خراب
نگردد **ش** روستا بواو مجہول بمعنے دہ وقریہ بے رسمی کنایہ از ظلم وتعدی **قولہ** گفتند
ازین قدر چہ خلل زاید گفت بنیاد ظلم اول درجہان اندک بود ہر کس کہ آمد بران مزید کرد تا بدین
غایت رسید **ش** زاید بفتح یاء تحتانی صیغہ مضارع از زادن مزید درینجا بمعنے مفعول وہم بمعنی مصدر
ہر دو درست میشود **قولہ بیت** نماند ستمگار بدروزگار * بماند برو لعنت کردگار * **ش** روزگار
در اصل گردش فلک را گویند ومجازاً بمعنے احوال نیز مے آید بدروزگار بمعنے بداحوال ستمگار موصوف
است وبدروزگار صفت آنست کردگار در سراج اللغات نوشتہ کہ بالکسر نام حق تعالے بمعنی
کنندہ طرز ودر رشیدی بالفتح چہ کرد بمعنے کار وگار بکاف فارسی بمعنے خداوند **قولہ قطعہ** اگر
زباغ رعیت ملک خورد سیبے * بر آورند غلامان او درخت از بیخ * بہ پنج بیضہ کہ سلطان ستم روا

دارد * زنند لشکریانش ہزار مرغ بسیخ * **ش** درین قطعہ قافیہ بیاء مجہول ومعروف جمع شدہ است واین
جائز است در کلام اکابر بسیار آمدہ مگر لائق آنست کہ در لفظ بیخ ہم یاء معروف خوانند تا موافق
بقافیہ بیت ثانی شود وانچہ در سروری واکثر نسخ نیم بیضہ واقع شدہ توجیہش تکلف طلب است
ودر نسخہ مخدومی پنج بیضہ مسطور است واین بے تکلف ومآل ہر دو واحد ربط وفائدہ این حکایت آنست
کہ پادشاہان را باید رسم بد ایجاد نکنند کہ رعیت را بدان ایذا رسد از رعایا بنا واجبی ہیچ نستانند
قولہ حکایت غافلے را شنیدم کہ خانہ رعیت خراب کردی تا خزینہ سلطان آباد کند بیخبر
از قول حکما کہ گفتہ اند ہر کہ خلق خدا را بیازارد تا دل مخلوقی بدست آرد خدای عز وجل ہمان مخلوق را
برو گمارد تا دمار از روزگارش بر آرد **ش** وانچہ در اکثر نسخ بجائے غافلے لفظ ظالمے نوشتہ اند
تحریف است ودر مخدومی وسروری بواو ملی مکتوب است خزینہ بکسر تمین جای گنج نہادن مخلوقی بیاء
مجہول وحدت بمعنی یک پیدا کردہ خدا کہ عبارت از پادشاہ است گمارد بمعنے متعین میکند دمار
بفتح دال بمعنی مرگ وہلاک وانچہ بکسر شہرت دارد نوعی از تفریس باشد چنانکہ در خراج وانچہ بمعنے
دماغ در مردم عام مشہور شدہ غلط محض در روزگار بمعنے حال دبر آرد بمعنے ظاہر سازد **قولہ بیت**
آتش سوزان نکند با سپند * آنچہ کند دود دل دردمند **ش** دود دل بمعنی آہ دل مضاف ودردمند
مضاف الیہ ومیتوانہ کہ موصوف وصفت باشد یعنے آنقدر سرعت سوختگی وبربادی ظالم کہ آہ مظلوم
میکند آتش سوزندہ ہم بر اسپند نمیکند حاصل آنکہ سرعت سوختن در آہ از آتش ہم زیادہ است
قولہ گویند کہ سر جملہ حیوانات شیر است واذل جانوران خر باتفاق خردمندان خر باربردار بہ از شیر
مردم آزار **ش** سر بمعنی سردار اذل بفتح اول وفتح ذال معجمہ وتشدید لام بمعنے ذلیل تر ودر بعض نسخ کمتر
نوشتہ وکمترین بودن خر بسبب حماقت وبے عزتی اوست **مثنوی** مسکین خر اگرچہ بے تمیز است
چون بار ہمی برد عزیز است * گاوان وخران باربردار * بہ ز آدمیان مردم آزار * ملک
طرفے از ذمائم اخلاقش بقرائن معلوم گشت در شکنجہ اش کشید وبانواع عقوبت بکشت
ش طرفے بمعنے اندکے چہ طرف بالتحقیق بمعنے پارہ از چیزے آمدہ است ذمائم بفتح ذال
معجمہ وحرف دوم میم وچہارم ہمزہ مکسور جمع ذمیمہ کہ بمعنے بد وزشت است مگر ذمائم درینجا بمعنی بدیہا
وزشتی ہا مستعمل میشود قرائن بکسر ہمزہ کہ حرف چہارم است امور وحرکات کہ دال باشند بر وجود

For More Books Madni Library Group Whatsapp +923139319528

https://archive.org/details/@madni_library

چنبرے و این جمع قرینه است شکنجه نوعے از آلات تعذیب مجرمان عقوبت بفتحتین رنج رسانیدن مجرم را بسزائے جرم **قوله قطعه** حاصل نشود رضای سلطان + تا خاطر بندگان نجوئی + خواهی که خدائے بر تو بخشد + با خلق خدائے کن نکوئی + آورده اند که یکے از ستم دیدگان بر سر او بگذشت و در حال تباه او تامل کرد و گفت **قطعه** نه هر که قوت بازوی منصبے دارد + بسلطنت بخورد مال مردمان بگذاف + **ش** در مصرعه اول تعقید است که نون نفی از مدخول خود که لفظ دارد است دور افتاده در لفظ منصبے یا معروف نسبت است و نیز میتوان گفت که یا مجهول نکره باشد و سلطنت درینجا بمعنی قهر و غلبه است چنانکه در شرح واقع شده و گذاف بضم کاف فارسی یعنی سخنان بیهوده حاصل بیت آنکه یعنی کسیکه در خود لیاقت و استعداد امیرے و منصب دارے ندارد و باظهار قهر و غلبه مال مردمان بگمان ریاست خود میخورد در حال آنکه باخر معزول شده گرفتار بلا خواهد گشت و بیت آینده در تشبیه همین معنی است **قوله بیت** توان بحلق فرو بردن استخوان درشت + ولے شکم بدرد چون بگیرد اندر ناف + **ش** درشت بضم دال مهمله و شین معجمه بمعنی سخت مراد از استخوان درشت ریزه استخوان است و درست لیس مهمله بدو وجه نادر است اول آنکه استخوان ناشکسته اینقدر خرد نمی باشد که بلع توان کرد دوم آنکه در بدن کار استخوان شکسته است و از استخوان تمام متعذر بگیرد بمعنی بند شود و مراد از اندر ناف مقابله ناف که محل روده ها باشد ربط و فائده این حکایت آنست عاملان را باید که برائے خوشنودی پادشاه از رعیت زر ستانیده نرنجانند **قوله حکایت** مردم آزارے را حکایت کنند که سنگے بر سر صالحے زد درویش را مجال انتقام نبود سنگ را با خود نگاه میداشت تا وقتیکه ملک بران لشکرے خشم گرفت و او را در چاه محبوس کرد درویش بیامد و آن سنگ بر سرش کوفت گفت تو کیستی و این سنگ بر من چرا زدی **ش** صالح مرد نیک خو مجال بمعنی طاقت و قدرت انتقام بالکسر کینه کشیدن لشکرے یا معروف نسبت بمعنی سپاهی محبوس بمعنی مقید و زندانی **قوله** گفت من فلانم و این سنگ همان سنگ است که در فلان تاریخ بر سر من زده بودی گفت چندین مدت کجا بودی گفت از جاهت اندیشه میکردم اکنون که در چاهت دیدم فرصت را غنیمت شمردم که بزرگان گفته اند **ش** فلان بالضم و بهان بالفتح جاه عزت و مرتبه و جاه و چاه تجنیس خطے است **قوله مثنوی** ناسزای را چو بینی

بختیار + عاقلان تسلیم کردند اختیار **ش** حرف شرط که مصرعه اول واقع است جزائے آن محذوف و ناسزا عبارت از شخص بے لیاقت یعنی ناسزا را چون صاحب حکومت بینی تواضع و سلام اختیار کن چراکه عاقلان در چنین مقام تواضع و سلام اختیار کرده اند و در بعض نسخ بجائے لفظ بینی لفظ باشد واقع است درینصورت ربط جزا و شرط بی تکلف درست میشود مگر تفاوت زمانه در شرط و جزا ماقبل می ماند و این قسم در کلام اکابر آمده است و تسلیم بمعنی سلام کردن و گردن نهادن و سپردن بهر سه معنی آمده است **قوله** چون نداری ناخن درنده تیز + با بدان آن به که کم گیری ستیز + **ش** لفظ کم برائے سلب کلی و نفی مطلق نیز مے آید یعنی با بدان آن بهتر که جنگ نکنی **قوله بیت** هر که با پولاد بازو پنجه کرد + ساعد مسکین خود را رنجه کرد + **ش** پولاد بازو عبارت از شخص قوی و زبردست و در بعض نسخ بمقابله پولاد در مصرعه ثانی بجائے مسکین لفظ سیمین هم واقع شده **سوال** مسکین در صفت ذوی العقول واقع میشود و ساعد عضویست که فی نفسه عقل ندارد **جواب** چون مسکین را بیقوتے لازم است لهذا مجازاً از لفظ مسکین بے قوت مراد است **جواب** دوم آنکه مسکین درینجا بمعنی لغوی است نه اصطلاحی در حقیقت صیغه مبالغه ست بمعنی بسیار بحرکت از جهت بی قوتی یا بمعنی حقیقی خود بر انسان و حیوان و عضو حیوان صادق می آید **فائده** رنجه منسوب برنج درین لفظ هائے مختفی برائے نسبت است چون غره منسوب بغرق و دسته منسوب بدست **قوله بیت** باش تا دستش ببندد روزگار + پس بکام دوستان مغز خس برآرش **ش** ضمیر شین دستش راجع بظالم زبردست که شخص در ذهن او مضمون ابیات سابق است بکام دوستان یعنی موافق خواهش دوستان خود ربط و فائده این حکایت آنست امرا و کارندها را باید که بر تقرب پادشاه تکیه کرده مردم آزاری نه نمایند چراکه بوقت معزولی بانتقام مظلومان گرفتار خواهند شد **قوله حکایت** یکے را از ملوک مرضی هائل بود که اعاده ذکر آن ناکردن اولے تر است **ش** یا در مرضی سه معنی دارد یکے آنکه برائے وحدت باشد دوم آنکه زائد موافق قاعده قدما که میان موصوف و صفت آرند سوم یا توصیفی که آنرا یا اشارت و یا ایماء گویند هائل بکسر همزه که حرف سوم هست بمعنی هولناک و ترسانند از مرگ اعاده بکسر همزه اول باز آوردن و بار دیگر کردن و اعادت تباه ور ازاگرچه همان ست مگر درینجا ور از فصاحت می نماید چراکه درینجا تلفظش ثقیل است **قوله** طائفه حکمای یونان متفق شدند که مر این رنج را دوائی نیست مگر زهره آدمی که بچندین صفت موصوف

Islami Books Quran & Madni Ittar Ameen Pur Bazar House Faisalabad

https://archive.org/details/@madni_library

باشد ش زہرہ بالفتح بمعنے تلخہ کہ ہندی پتہ گویند بکسر با و فارسی و تشدید تا **قولہ** ملک فرمود تا طلب کردند دہقان پسرے یافتند بآنصورت کہ حکما گفتہ بود ش لفظ تا برائے ترتیب **فائدہ** است ذکر کردند کہ صیغۂ ماضی آورد بنا بر آنست تا دال باشد بر سرعت امتثال یا برای اختصار عبارت دہقان بالکسر کشاورز و رئیس دہ **فائدہ** دہقان معرب دہگان ست و دہ بالکسر ترجمہ قریہ و گان بکاف فارسی برائے نسبت و لیاقت **قولہ** پدر و مادرش را بخواندند و بانعمت بیکران خوشنود کرد قاضی فتوے داد کہ خون یکے از رعیت ریختن برائے سلامت نفس پادشاہ روا باشد ش فتوے بفتح فا و در آخر الف بصورت یا بمعنی حکم قوی مسئلہ شرعی ماخوذ از فتی کہ بمعنی جوان است و اکثر قوت از لوازم جوانی است سلامت مصدر است لیکن بعض مصادر عربی در محاورۂ فارسیان بمعنی اسم فاعل و اسم مفعول شہرت یافتہ لہذا فارسیان یاء مصدری بآن ملحق کنند و این نوعی از لفز لیس است نفس بفتح اول و سکون ثانی بمعنے ذات و بمعنی ہستی و جان **قولہ** جلاد قصد کشتن کرد پسر روے سوے آسمان آورد و بخندید ش جلاد اگرچہ در محاورۂ عربی بمعنی درہ زنندہ و پوست کشندہ است مگر در استعمال فارسیان بمعنی شخصے ست کہ بحکم پادشاہ گردن زدن مجرمان کار او باشد چنانچہ از صراح بمعنے سیاف ہم مستفاد میشود پسر بمعنے طفل و کودک و ترجمہ ابن **قولہ** ملک گفت درین حالت چہ جاے خندہ است پسر گفت ناز فرزندان بر مادر و پدر باشد و دعوے پیش قاضی برند و داد از پادشاہ خواہند اکنون پدر و مادر بعلت حطام دنیاوے مرا بخون سپردند و قاضی بکشتنم فتوی داد و سلطان صلاح خود در ہلاک من می بیند اکنون مرا بجز خداے عز و جل پناہے نماندہ ش علت بمعنی سبب حطام بضم حاء حطہ بروزن غلام و در اصل بمعنی ریزہ کاہ است و مراد از ان مال دنیا چراکہ مال دنیاوی بمقابلۂ درجات آخروی یا بعوض جان انسان کہ اشرف المخلوقات است حکم ریزہ کاہ دارد بمقابلۂ خرمن ہا و کسانیکہ بتشدید طا خوانند خطا است و دنیاوی منسوب بدنیا صاحب صراح دنیاوی را بالباء ست و اشتن الف جائز داشتہ مگر ابن حاج درین انکار دارد و نزد وش دنیوی بضم اول و سکون نون و فتح تحتانی صحیح و در سروری دنیاوی حطام دنیا و قوم ست دنیاوی بیلے نسبت قوم و این بہتر و بار موحدہ در لفظ بخون بمعنی برائے باشد ہلاک مصدر بمعنی مردن **قولہ** فرد پیش کہ آورم ز دستت فریاد ✤ ہم پیش تو از دست تو میخواہم داد ✤ ش در مصرع اول کاف کہ ایم و در نسخہ محمدی ملی نعمت بیت چنین نوشتہ ✿ پیش کہ بر آورم ز دستت فریاد ✤ ہم پیش تو از دست تو گر خواہم داد ✤ مطابق

این نسخہ حاصل بیت آنکہ ہیچکس در چنین عالم نماندہ کہ از ستم تو پیش او فریاد کنم درین صورت عوم داد خواہی ندارم بالفرض اگر ارادہ داد خواہی داشتہ باشم ہم پیش تو داد خواہی کنم **قولہ** ملک را ازین سخن دل ہم بر آمد و آب در دیدہ بگردانید و گفت ہلاک من اولی تراست از خون چنین بیگناہی ریختن سر و چشمش ببوسید و در کنار گرفت و آزاد گردانید گویند ہم دران ہفتہ ملک شفا یافت **ش** دل ہم بر آمدن یعنی از غم بجوش آمد معمول فارسیان است کہ در لفظ اولے تر با وجود معنے تفضیل کہ در لفظ اولی است بلفظ تر موکد سازند و در لفظ بیگناہے یاء وحدت باز آید برائے فصاحت چہ بحروف علت بسبب بد صورت روانی عبارت پیدا میشود **فائدہ** شفا بکسر شین معجمہ صحت و تندرستی یافتن بعد از مرض و بفتح شین خواندن در چنین مواضع خطاے عظیم چراکہ بفتح بمعنے کنارۂ قبر و کنارۂ رود و کنارہ وادی است **قولہ قطعہ** ہمچنان در فکر این بیتم کہ گفت ✤ پیلبانے بر لب دریاے نیل ✤ زیر پایت گر بدانی حال مور ✤ ہمچو حال تست زیر پاے پیل ✤ **ش** نیل بالکسر نام رودی است در شہر مصر اگرچہ اطلاق دریا بر دریاے شور است و درینجا مجاز آنیل را دریا گفتہ در لفظ پایت حرف تاء فوقانی بمعنی خود است حاصل آنکہ مدتی شد کہ پیلبانی بر کنارۂ رود نیل مضمون این بیت گفتہ بود چنانکہ روز اول از فکر مضمونش کیفیتے و عبرتے حاصل شدہ بود ہمچون طور تا حال در تلذذ و فکر آن ہستم و اصلا از جا نمیرود و حاصل بیت ثانی انیست کہ از حال خویش غالبے بحالت مغلوب خویش قیاس باید ساخت چنانکہ پادشاہ مریض از حال ضعیف خود پیش حق تعالی بحال پسر دہقان بے بر فائدہ و ربط این حکایت آنست کہ پادشاہان را باید کہ ترحم را پیشہ خود گردانند و برائے فائدہ نفس خود قتل انسان نکنند و ضرر کسے روا ندارند و رحمت بر مسکینان موجب مہربانی الہی شناسند **قولہ حکایت** یکے از بندگان عمرو لیث گریختہ بود کسان و عقبش رفتند و باز آوردند عمرو بالفتح و سکون میم و در آخر واو زائدہ کہ در خواندن نمے آید زیراکہ برای فرق و امتیاز است از لفظ عمر کہ بضم اول و فتح میم باشد و برعکس نکردند چراکہ بالضم ثقیل است و بالفتح خفیف پس حرف زائد ہم در حقیقت مناسب و یدند لیث بفتح لام و سکون تحتانی و ثاء مثلثہ بمعنی شیر درندہ و لقب ہمان عمرو است و شارح عربی نوشتہ کہ لیث نام پدر او ست غرضکہ عمرو لیث نام پادشاہی ست کہ شیراز آباد ان کردہ او ست عقب بفتح اول و سکون ثانی و بفتحتین نیز بمعنے پس و در پی **قولہ** وزیر را با وے عداوتی بود اشارت

For More Books Madni Library Group Whatsapp +923139319528

بکشتن او کرد تا دیگر بندگان چنین حرکت نکنند بندہ پیش خداوندگار روی بر زمین نہاد و گفت ش آنچہ
و در بعض نسخ غرضے و در بعض غضبے نوشتہ اند خلل از تکلف نیست قولہ بیت ہر چہ رود بر سرم
چون تو پسندی رواست ✻ بندہ چہ دعوی کند حکم خداوند راست ✻ ش راست درینجا مجموع دو لفظ است
نہ یک قولہ اما بموجب آنکہ پروردہ نعمت این خاندانم نخواہم کہ در قیامت بخون من گرفتار آئی
اگر بندہ را خواہی کشت باری بتاویل شرعی بکش تا ماخوذ نباشی ش تاویل بتاء فوقانی و کسر
واو و سکون یاء تحتانی بمعنے حیلہ شرعی و گردانیدن کلام از ظاہر بسببے جہتی کہ احتمال داشتہ باشد
ماخوذ گرفتہ شدہ و گرفتار قولہ ملک گفت تاویل چہ کنم گفت اجازت فرما تا وزیر را بکشم آنگہ بقصاص
او مرا کشتن فرما تا بحق کشتہ باشم ملک بخندید وزیر را گفت درین حال چہ گوئی گفت اے خداوند
بصدقہ گور پدرت این حرامزادہ را بجش تا مرا در بلا نیفگند گناہ از من است کہ قول حکما را کار نبستم
کہ گفتہ اند ش در عبارت کشتہ باشم کشتہ صیغہ اسم مفعول و در صورت کشتہ باشی چنانکہ در مخدومی
و سروری نوشتہ کشتہ باشی مجموع فعل است صدقہ بالفتح ہر سہ حرف اول و در لفظ پدرت تا بمعنی
خود کار نبستم یعنے عمل نکردم قولہ قطعہ چو کردی با کلوخ انداز پیکار ✻ سر خود را بنادانی شکستی ✻
چو تیر انداختی بر روے دشمن ✻ حذر کن کاندر آماجش نشستی ✻ ش در نسخہ مخدومی و سروری مصرعہ چہارم
چنین مصرعہ چنان دان کاندر آماجش نشستی آماج بمد اول و جیم عربی بمعنی خاک تودہ کہ بران نشانہ تیر
نصب کنند کلوخ انداز سہ معنی دارد اول مشہور است ہمین چنان تر و بے تکلف باشد دوم بمعنی
سوراخہاے دیوار قلعہ کہ بہندی رند گویند بفتح را درین صورت مجاز ذکر محل ارادہ حال از کلوخ انداز
صاحب قلعہ مراد باشد سوم بمعنے ایام جشن میخواران کہ در اواخر ماہ شعبان باشد درین صورت مجازا
بمعنے مست و بے باک مراد باشد پیکار بفتح باء فارسی و کاف عربی و فارسی ہر دو درست بمعنی جنگ و
کارزار ربط و فائدہ این حکایت آنست کہ پادشاہان را باید کہ بگفتہ اہل غرض و حاسدان مجرمی را
بقتل نرسانند و سخن مجرم را ہم استماع نمایند قولہ حکایت ملک زوزن را خواجہ کریم النفس بود
کہ ہمگنان را در مواجہ خدمت کردی و در حرمت داشتی و در غیبت نیکو گفتی اتفاقا از وے حرکتے بوجود آمد
کہ در نظر سلطان ناپسند نمود ش زوزن بروزن سوزن بضم و سروری بفتح نوشتہ شہریست مابین
ہرات و نیشاپور خواجہ عبارت از وزیر کریم النفس بمعنے بزرگ ذات یعنی فراخ حوصلہ و نیک اخلاق خواجہ

بضم میم و فتح جیم و فتح ہاء اول و ثانی در استعمال فارسی محقق بمعنے رو برو و خدمت بمعنی خاطر داری
و تعظیم حرمت بمعنی عزت غیبت بالفتح ضد حاضر باشی یعنے پس پشت قولہ مصادرہ کرد و عقوبت
فرمود ش مصادرہ بضم میم و صاد مہملہ و فتح دال مہملہ تاوان گرفتن و جرمانہ گرفتن بہندی ڈانڈ
گویند ماخوذ از صدور حرکت و این مفاعلہ برای مشارکت نیست عقوبت بفتحتین عین و قاف بمعنی
تعذیب مثل بند آہنی گران و زن در پا کردن قولہ سرہنگان کہ بسوابق انعام او معترف بودند
و بشکر آن مرتہن ش سرہنگان سپاہیان سرکار سوابق جمع سابقہ و سابقہ چیزے را گویند کہ
پیشتر شدہ باشد و درینجا سوابق انعام بمعنے انعامہاے ایام سابق است معترف بضم میم و کسر راء
مہملہ اقرار کنندہ مرتہن بضم میم و فتح ہاء صیغہ اسم مفعول بمعنی گرو گرفتہ شدہ یعنے گروی قولہ
در مدت توکیل او رفق و ملاطفت کردندی و زجر و معاقبت روا نداشتندی ش توکیل بفتح تاء
فوقانی و کسر کاف سپردن و حوالہ نمودن رفق بالکسر نرمی ملاطفت مہربانی زجر بفتح زاء معجمہ و سکون
جیم بقہر باز داشتن کسے را از کارے بہندی جھڑکنا معاقبت بضم میم و فتح قاف بمعنی عذاب یعنی رنج
رسانی مجرم را و حرف یا در آخر کردندے و نداشتندے برائے استمرار است یعنی نمے کردند و
نمیداشتند قولہ قطعہ صلح با دشمن خود کن اگرت روزی او ✻ در قفا عیب کند در نظرش تحسین کن
ش در نسخہ مخدومی و سروری مصرعہ اول چنین نوشتہ است مصرعہ صلح با دشمن اگر خواہی ہر گہ
کہ ترا ✻ قفا بفتح قاف درینجا بمعنے ضد حضور یعنے وقت غیر ملاقات حاصل این بیت آنکہ اے مخاطب
اگر با دشمن خود کہ زبردست و قوی است صلح میخواہی تدبیرش آنست کہ ہر گاہ کہ در وقت غیر حاضرے
تو در مجلس عیب گوئی تو نماید تو ازین معنی اطلاع یافتہ ہر گہ او با تو ملاقی شود اوصاف حمیدہ و خوبیہاے
او بیان کن تا او در دل خود خجل شدہ با تو آشتی جوید قولہ بیت سخن آخر بدہان می گذرد موذی را
سخنش تلخ نخواہی دہنش شیرین کن ش یعنے آنکہ موذی است آخر در دہن او سخن بد بحق مردم
میگذرد یعنے آخرین بدی او آنست کہ از ضرب و قتل ہیچ نمی تواند اما بہاے زبانی میگذرد یا آنکہ
لفظ آخر کلمہ افادہ بمعنے اغلب کند یعنے موذی اغلب سخن بد میگوید چہ اتفاق مضاربہ و مقاتلہ
کم می افتد پس اے مخاطب تو اگر میخواہی کہ سخن تلخ او نشنوی دہنش شیرین کن یعنے او را چیزے
بدہ و راضی کن قولہ آنچہ مضمون خطاب ملک بود از عہدہ آن بیرون آمد بواسطہ بعضے در زندان

https://archive.org/details/@madni_library
Islami Books Quran & Madni Ittar Ameen Pur Bazar House Faisalabad

https://archive.org/details/@madni_library

بماندش خطاب درینجا بمعنے عتاب است چراکہ درحالت عتاب اکثر بمعتوب خطاب می کنند ومضمون
خطاب درینجا بمعنے سبب خطاب است یعنی نال وگرفتن زر مصادرہ ہردو لفظ بمعنے بیاء وحدت
بمعنے اندکے قولہ آوردہ اند کہ یکے از ملوک آن نواحی درخفیہ پیامش فرستادش نواحی بفتح
نون وکسر حاء مہملہ بمعنے اطراف وجوانب جمع ناحیہ قولہ کہ ملوک آن طرف قدر چنان بزرگواری ندانستند
وبیعزتی کردند اگر رائے عزیز فلان احسن اللہ خلاصہ بجانب ما التفاتے کند در رعایت خاطرش
ہرچہ تمامتر سعی کردہ شود واعیان این مملکت بدیدار او مفتقر اند وبجواب این حروف منتظرش
درینجا بجائے ملوک لفظ ملوک برائے آن آورد کہ شخصے معزز را الزام تخصیص وتعیین نمیدہند بلکہ بسبیل
شمول وتعمیم اداکنند بزرگوار بمعنے بزرگتر چہ زیادت لفظ دلالت بر زیادت معنی دارد ویاء مجہول نیز
در لفظ بزرگواری برائے تفخیم وتعظیم است یعنے قدر چنان بزرگوار عالی رتبہ ندانستند ولفظ فلان
درینجا قائم مقام نام خواجہ است احسن اللہ خلاصہ احسن بفتح اول وفتح نون صیغہ ماضی
ازباب افعال کہ درین محل دعا بمعنے استقبال ست ولفظ اللہ بضم ہا فاعل ملا سعد نوشتہ
کہ خلاصہ بفتح حاء وفتح صاد وضم ہا مفعول آن یعنے گرداند خدا رہائی او دخان آرزو
بجائے خلاصہ اخلاصہ پسند نمودہ یعنے نیک گرداند حق تعالے اخلاص او دادے اخلاصے کہ بجناب
پیک دوست ودر سروری شرح عولی بجائے خلاصہ لفظ عواقبہ نوشتہ بمعنے انجام کارہا ساو
واین بے تکلف است التفات بالکسر بگوشہ چشم دیدن ودر اصطلاح بمعنے اندک توجہ واندک مہربانی
ہرچہ تمامتر بمعنے بسیار کاملتر یعنے ہرچہ از قسم رعایت بسیار کاملتر ست دران کوشش کردہ
خواہد شد اعیان بالفتح بزرگان یعنے امراء مفتقر بکسر قاف اسم فاعل از افتقار بمعنے محتاج
وآرزومند قولہ خواجہ چون برین وقوف یافت از خطر اندیشید ودرحال جوابی مختصر کہ اگر برملا افتد
فتنہ نباشد بر قفای ورق نوشت وروان کردش وقوف بفتحتین آگاہی درحال یعنی فی الفور و
شتاب ملا بفتح میم بمعنے بری مجاز آب بمعنے گروہ وانجمن ومحفل درینجا برملا افتادن عبارت از ظاہر شدن وشہرت
گرفتن زیراکہ چیزے کہ واقع شود بر سر گروہ بالضرور اشتہار وظہور خواہد یافت قفا بالفتح قاف بمعنے پشت
سوال خواجہ درجواب تعجیل چرا نمود جواب مبادا در درنگ مردم مطلع شوند سوال برپشت
آن کاغذ کہ آمدہ چرا نوشت جواب بدو وجہ یکے آنکہ درحالت قید بجست وجوے کاغذ

مردم از راز آگاہ شوند دوم آنکہ وال باشد بر استغناء وعدم التجا قولہ یکے از متعلقان ملک برین
واقعہ مطلع شد وسلطان را اعلام کردش متعلقان عبارت از چاکران وشاید کہ آن چاکران از
قسم ہرکارہ وجاسوس باشند واقعہ بکسر قاف وفتح عین مہملہ بمعنے ماجرا مطلع بضم میم وتشدید طاء
وکسر لام آگہی یابندہ اعلام بالکسر علم دادن وآگاہ کردن قولہ فلان را کہ حبس فرمودہ با ملوک
نواحی مراسلہ داردش حبس بفتح حاء مہملہ وسکون باء موحدہ وسین مہملہ در قیدخانہ نشاندن نواحی
جمع ناحیہ مراسلہ بضم میم وفتح سین مہملہ باہم نامہ وپیغام فرستادن قولہ ملک بہم برآمد وکشف
این سخن فرمود قاصد را بگرفتند ورسالہ را برخواندندش کشف بمعنے کشادن یعنے تحقیق کردن رسالہ
اگرچہ مصدر است بمعنی فرستادن مگر بمعنے اسم مفعول کہ نامہ ومکتوب باشد مستعمل قولہ نوشتہ بود
کہ حسن ظن بزرگان بیش از فضیلت بندہ است وتشریف قبولے کہ فرمودہ اند بندہ را امکان اجابت
آن نیست بحکم آنکہ پروردہ نعمت این خاندانم از ولی نعمت قدیم بیوفائی نتوان کردش
حسن بمعنی خوبی ونیکی ظن گمان غالب حاصل ترجمہ حسن ظن خیال نیک است وبزرگان اشارت
است بمکتوب الیہ تشریف اگرچہ مصدر است بمعنی شرف وبلندی دادن چون از عطائے
خلعت شرف منعم علیہ بر دیگران ظاہر میگردد درینجا مجازاً باطلاق سبب بر مسبب بمعنی خلعت است
کہ بادشاہان بامراء دہند یا قبولی مصدری است بمعنی قبول کردن بفتح اول وضم ثانی اگرچہ خود مصدر است
لیکن چونکہ از بسکہ شہرت بمعنی اسم مفعول یافتہ لہذا برائے تجدید معنے مصدری یاء مصدری
زیادہ نمودہ اند اگرچہ بعضے محققان درین کراہیت دارند مگر اصل انیست کہ اتباع جمہور ہم فرض اجابت
قبول کردن ولی نعمت بفتح کسر اضافت بمعنے صاحب نعمت یعنے مربی قولہ بیت آنرا کہ بجائے
تست ہردم کرمے ٭ بارش بکش اگر کند بعمری ستمی ش بجائے بمعنی حال تست والف لفظ ار کہ مخفف
اگر است برائے درستی وزن ساقط باید خواند ودر سروری ومخدومی چنین است مصرعہ عذرش بنہ ار کند
بعمری ستمی ٭ کسے را عذر نہادن یعنے برائے او عذر پیدا کردن قولہ سلطان را سیرت حق شناسی او
پسند آمد خلعت ونعمت داد وعذر خواست کہ خطا کردم کہ ترا بیگناہ آزردم گفت بندہ درینحالت
خداوند را خطائے نمی بیند بلکہ تقدیر ایزد تعالے ہمچنین بود کہ مرا این بندہ را مکروہے رسد پس بدست
تو اولے تر است کہ سوابق نعمت بر بندہ داری وایادی منت وحکما گفتہ اند ش سیرت خصلت

For More Books Madni Library Group Whatsapp +923139319528

https://archive.org/details/@madni_library

درینجا بمعنی مال خطا بمعنے غلطی آزردم بفتح زاء معجمہ چراکہ مصدر آزردن مخفف آزاردن است ولفظ
نمک بکاف دراز صحیح است تقدیر اندازہ کردہ خدا در حق بندہ این مصدر بمعنی اسم مفعول است آزرد
بکسر زاء معجمہ عز اسمہ بفتح عین مہملہ وفتح زاء معجمہ مشددہ وضم میم وہا بمعنے گرامی است نام او وعز اسمہ
جملہ معترضہ است برای تفخیم نام حق تعالی نکردہی بیاء مجہول نکرہ یا وحدت یعنی یک امر نکردہ وآن بند
وزندان باشد سوابق نعمت یعنی سابقہ بلے نعمت ای نعیم سابقہ ایادی جمع بفتح ہمزہ کہ در عرف الف
نامند وبعدہ یائے تحتانی جمع الجمع ید است چہ جمع ید ایدی ست بفتح ہمزہ وید چند معنی وارد معنی دست
مشہور است وبمعنی قدرت ونعمت ہم مے آید درینجا بمعنے نعمت است وترکیب ایادی منت باضافت
بالقلب است بدون کسرۂ اضافت یعنی منت نعمتہا برین بندہ داری **قولہ مثنوی** اگر گزندت رسد
زخلق مرنج ۔ کہ نہ راحت رسد ز خلق نہ رنج ٭ از خدادان خلاف دشمن ودوست ٭ کہ دل ہر دو در تصرف
اوست ٭ ش یعنے این اختلاف افعال کہ میان دشمن ودوست است کہ یکے دشمنے میکند ودیگرے
دوستی مینماید درحقیقت فاعل این ہر دو فعل حقتعالی است چراکہ دل ہر دو شخص در اختیار اوست
بموجب حدیث ان قلوب بنی آدم کلہا بین اصبعین من اصابع الرحمن کقلب واحد یصرف
کیف یشاء ترجمہ یعنے تحقیق دلہائے فرزندان آدم ہمہ درمیان دو انگشت حقتعالی است مانند
یک دل کہ میگرداند آنرا چنانکہ میخواہد ومیتواند کہ تقریر بر معنے چنین کنند کہ عکس کار دشمن دوستی
است وعکس کار دوست دشمنی است پس دشمن کہ دوستی نماید ودوست کہ دشمنے کند اینہمہ از
طرف خدایتعالی باید دانست چراکہ دل ہر دو در اختیار او سبحانہ است **قولہ بیت** گرچہ تیر از
کمان ہمیگذرد ۔ از کمان دار بیند اہل خرد ٭ ش این بیت در تشبیہ مضمون بیت سابق است
لفظ ہمی برای افادۂ معنی استمرار است در حال وکماندار عبارت از تیرانداز یعنی وجود دشمن ودوست
مانند کمان آلۂ فعل فاعل حقیقی است یعنی چنانکہ کمان را در انداختن تیر ہیچ اختیاری نیست ہمچنین دوست
را در دوستی کردن ودشمن را بدشمنے اختیارے نیست ربط وفائدہ این حکایت آنست کہ
پادشاہ را باید کہ ہر کہ وفاداری کند وحق نمک ملحوظ دارد اورا از مواخذہ ہائے چندان
تنگ نہ نماید وفروگذاشت کردہ قدردانی او سازد **قولہ حکایت** یکے از ملوک عرب را شنیدم
کہ متعلقان دیوان را فرمود کہ مرسوم فلان را چندان کہ ہست مضاعف کنید کہ ملازم درگاہ است

ومترصد فرمان وسائر خدمتگاران بلہو ولعب مشغول اند ودر اداے خدمت متہاون ش دیوان بالکسر
بمعنے دفتر ومجازاً بمعنے اہل حساب وکچہری درینجا متعلقان دیوان عبارت از اہل دفتر است کہ
متصدیان باشند مرسوم بمعنے نشان کردہ شدہ ونوشتہ شدہ ودرینجا بمعنے مشاہرہ وماہیانہ است چرا
کہ آنہم بدستخط وصاد امراء نشان کردہ شدہ میباشد مضاعف بضم میم وفتح عین بمعنے دوچند
ملازم بضم میم وکسر زاء معجمہ بمعنے ہمیشہ باشندہ بجائے یا با کسے مترصد بضم میم وفتح تاء وراء وکسر صاد
شدہ بمعنے امیدوار ومنتظر سائر بکسر ہمزہ کہ حرف سوم است اگرچہ اکثر اہل لغت بمعنی باقی نوشتہ اند
مگر در صراح وصحاح بمعنی تمام وجمیع است ولی محمد نوشتہ کہ درینجا لفظ سائر خطا است ولفظ دیگر
صحیح لہو بالفتح بازی لعب بفتح لام وکسر عین وسکون عین ہر دو صحیح بمعنے بازی کردن آمدہ بفتح اول و
کسانیکہ ہمزہ اول خوانند خطا است بمعنی رسانیدن متہاون بضم میم وفتح تاء فوقانی وکسر واو
سستی وآہستگی کنندہ **قولہ** صاحبدلے بشنید فریاد وخروش از نہادش برآمد پرسیدند ش کہ چہ دیدے
گفت علو درجات بندگان بدرگاہ خدایتعالی ہمین مثال دارد ش خروش بضمتین درینجا عبارت
از نالہ نہاد بمعنی ذات وہستی چنہاد ماضی است بمعنی حاصل بالمصدر وافادہ معنی مفعول کند یعنی
نہادہ شدہ چہ حقتعالے چہ ذات انسان موضوع است ای نہادہ شدہ است برای آنکہ کمالات برو
مترتب شوند علو بضمتین وتشدید واو مکسور بکسرۂ اضافت بمعنے بلندی درجات بفتحتین جمع درجہ آنچہ
در اکثر نسخ بجاے لفظ خدایتعالی لفظ حق جل وعلا نوشتہ است درین صورت باجتماع ہائے ہوز
درگاہ با حاء حطی حق ثقالت تنافر حروف پیدا میشود واین خیر فصیح است **قولہ قطعہ** دبامداد
گر آید کسے بخدمت شاہ ۔ سوم ہر آئینہ دروے کند بلطف نگاہ ٭ ش بامداد بمعنے صبح **فائدہ**
سوم بکسر سین ولیکن وبیاء ملفوظہ بدون نقاط غیر ملفوظ برائے علامت کسرسین چہ درخصوص لفظ سین
مکسور است چون حرف واحد صلاحیت اسمیت ندارد لہذا اشکل کہ وجہ ہاے مختفی در آخر آن زیادہ
میکنند وچون در اعداد ماقبل میم فاعلیت مضموم میباشد لہذا درینجا ہنگام ترکیب بمیم فاعلیت
ہمزہ مضموم بصورت واو زیادہ کردہ اند تا بہ سیم کہ ترجمہ ثلثین است اشتباہ واقع نشود ہر آئینہ
بمعنے ہر کیف یعنے بالضرور **فائدہ** اگرچہ ہر آئینہ در اصل ہر با ہاء ساکن والف ممدودہ وکسرہ ہمزہ
ویاء معروف ونون است چراکہ مرکب است از لفظ ہر ولفظ آئین ویائے نسبت مگر چون

Islami Books Quran & Madni Ittar Ameen Pur Bazar House Faisalabad

https://archive.org/details/@madni_library

دریںجا بضرورت نظم مخفف واقع شده لهذا رای مهمله را مفتوح خواندن واجب شد **قوله بیت** امید
هست پرستندگان مخلص را ✦ که نا امید نگردند ز آستان الٰه **ش** پرستندگان بکسر تاء فوقانی
که حرف چهارم است مخلص بکسر لام صاحب اخلاص و معنی اخلاص دریںجا خالص کردن دل است در هنگام
عبادت از خطرات ریا و حصول درجات عقبیٰ **سوال** لفظ نا امید درین بیت خلاف قاعده مشهوره
چرا واقع شد چه قاعده اقتضا میکند که بے امید باشد **جواب** این قاعده کلیه نیست چراکه در کلام
اساتذه نظیر نا امید چند لفظ آمده اند مثل ناتوان و نا انصاف و ناسپاس و نامراد و ناکام نگردند
بکاف فارسی بمعنی نشوند یا بمعنی نه برگردند هر دو صحیح **قوله مثنوی** مهتری در قبول فرمان ست ✦
ترک فرمان دلیل حرمان ست **ش** مهترے بزرگی قبول بالفتح مصدر ست بمعنی قبول کردن حرمان
بکسر حاء مهمله بے نصیبے **قوله بیت** هر که سیماے راستان دارد ✦ سر خدمت بر آستان دارد **ش** سیماے
اگرچه بمعنی نشان و علامت ست لیکن مجازاً باطلاق مظروف بر ظرف بمعنے پیشانی نیز مستعمل و
دریںجا مراد از پیشانی بخت و قسمت است یعنے هر که قسمت مثل قسمت نیکوکاران میدارد سر عبادت
به آستان حق تعالیٰ می نهد ربط و فائده این حکایت آنست پادشاه را باید هر نوکر که خدمت زیاده کند
پرورش و سلوک با او زیاده نماید **قوله حکایت** ظالمی را حکایت کنند که هیزم درویشان خریدے
بحیف و توانگران را دادی بطرح صاحبدلے برو بگذشت و گفت **ش** حیف بالفتح ستم و تعدی طرح بالفتح
اگرچه در لغت بمعنی انداختن است مگر در اصطلاح آنچه حاکمان ظالم جنس خود را قیمت افزوده
بر رعایا می اندازند یعنے بزور تقسیم مے نمایند و چندے مهلت داده نقدش می ستانند و دریںجا مراد از توانگران
امراء و دولتمندان نیست بلکه همین مردمان آسوده حال مراد است که دسترس با داے قرض بسهولت داشته
باشند حاصل آنکه هیزم را از محتاجان بستم و تعدی باندک قیمت میگرفت و بمردم آسوده حال بر قیمت
بازاری چیزے افزوده بسبیل قرض میداد و بعد از چندے منافع کثیر حاصل میساخت آنچه شارحان
دیگر درین مقام نوشته اند خالی از تکلف نیست **قوله فرد** ماری تو که هر کرا بینی بزنی ✦ یا بوم که هر کجا
نشینی بکنی **ش** در لفظ ماری یاء معروف براے خطاب است و بزنی بمعنی بگزی است چه
در گزیدن هم دندان زدن ست یا آنکه مار بوقت گزیدن کفچهٔ خود را بزور تمام میزند ازین جهت گزیدن
مار را بزدن تعبیر کرده و درین مصرعه تعقید است یعنی تو که هر کرا بینی میگزی گویا مار هستی والا یا خطاب

لفظ تو را از اُمد باید انگاشت بکنی بفتح کاف عربی یعنی ویران میکنی **قوله قطعه** زورت ار پیش
می رود با ما ✦ با خداوند غیب دان نرود ✦ **ش** ار بفتح اول و سکون راء مهمله مخفف اگر
قوله بیت زور مندی مکن بر اهل زمین ✦ تا دعاے بر آسمان نرود **ش** یعنے تا دعای بد در
حق تو بدرگاه الٰهی مستجاب نشود و تو در هلاک نیفتی **قوله** ظالم ازین سخن برنجید و رو از نصیحت او در هم کشید
ش رو در هم کشیدن عبارت از چین بابرو شدن **قوله** و بر و التفاتے نکرد **ش** یعنے از
غرور بسوے او بگوشه چشم هم ندید **قوله تعالیٰ** اخذته العزة بالاثم فحسبه جهنم **ش** یعنی گرفت او را
غرور جاه و دولت بگناه بغاوت پس کافی است او را دوزخ و این آیت در شان اخنس
ثقفی است که یکے از منافقان بوده است **قوله** تا شبے آتش مطبخ در انبار هیزمش افتاد و
سائر املاکش بسوخت و از بستر نرمش به خاکستر گرمش نشاندش لفظ تا براے حصول نتیجه و ترتب
فائده و دریںجا بمعنی بسبیل طنز است یعنی فائده ظلم و نتیجه نصیحت نشنیدن این شد که از وبال
افعالش شبے آتش مطبخ در انبار هیزمش افتاد الخ مطبخ بالفتح میم و فتح باء موحده جاے پختن طعام
انبار بالفتح توده ها جمع نبر بالکسر که بمعنے توده را گویند چنانکه در منتخب و صراح و مے تواند که
انبار لفظ فارسی باشد بمعنے توده واحد چه انبار صیغه امر است از انباشتن که بمعنی ذخیره کردن می باشد
و امر بمعنے اسم مفعول در فارسی بسیار می آید املاک بالفتح جمع ملک بالکسر که دریںجا بمعنے متاع و
جنس باشد ضمیر شین در لفظ نرمش راجع بسوے ظالم و ضمیر شین گرمش راجع بطرف بستر و
فاعل نشاند آتش است و در بعض نسخ نشاندند بصیغه جمع نوشته درین صورت فاعل قضا و قدر
باشند و این دو فقره که از بستر نرمش بخاکستر گرمش بر سجع واقع شده اند خان آرزو نوشته که شیخ
ابو الفضل حکایت کنند که میگفت عمرها ست که مشق انشا میکنیم لیکن چنین دو فقره بے ساخته بخاطر
نرسیده **قوله** اتفاقاً همان مرد برو گذر کرد و دیدش که با یاران همی گفت که این آتش از کجا در سراے
من افتاد گفت از دود دل درویشان **ش** اگرچه استفسار سبب آتش زدگی از یاران کرده بود مگر بحقیقت
آن مرد عرض صاحبدل جواب داد **قوله قطعه** حذر کن ز دود درونهاے ریش ✦ که ریش درون عاقبت
سر کند ✦ بهم بر مکن تا توانی دلے ✦ که آہے جهانے بهم بر کند **ش** دود دریںجا کنایه
از آه است و ریش دو معنی دارد یکے مجروح دوم جراحت در مصرعه اول بمعنے مجروح است

For More Books Madni Library Group Whatsapp +923139319528

https://archive.org/details/@madni_library

دور ثانی بمعنی جراحت اندرون پوست باشد چنانکہ در بعضے از ضرب ہاے چوب و سنگ کہ پوست از بیرون شق نمیشود و گوشت از اندرون مے ترقد یا درد دل وغیرہ و دوم آنکہ جراحت درجوف سینہ و شکم باشد و عافبت بمعنے پس از چندی و سر کشیدن بمعنے ظاہر شدن است چون درین بیت در میان علت و معلول در بادی الراے مغایرت واقع است چہ علت کہ در مصرعہ ثانی است برای معلول کہ در مصرعہ اول است راست نمی آید لہذا توجیہ دادہ میشود یعنے چون فساد جراحت درونے آخر ظاہر میشود تو کہ از ظلم در دل کسے جراحت کردی بعد از چندی وبال جراحت او بر حال تو ظاہر خواہد شد بخلاف جراحت بدنی کہ فسادش بر بدن دیگر منتقل نمیشود و در عبارت بہم بر مکن لفظ بر زائد است یعنی خراب مکن و ہم بر کشیدن ہم بمعنے تباہ کردن است و در مخدومی و سروری در مصرعہ اول سر کشند دور ثانی ہم بر کنند واقع است سر کردن ریش درونے ہمان ظاہر شدن آنست قولہ شنیدم کہ این لطیفہ بر کاخ کیخسرو نوشتہ بود ش لطیفہ سخن خوب کیخسرو نام بادشاہ عادل عظیم الشان حاصل آنکہ مضمون این قطعہ بر دروازۂ ایوان کیخسرو نوشتہ بود و بجاے کاخ لفظ تاج ہم آمدہ است واللہ اعلم بالصواب قولہ قطعہ چہ سالہاے فراوان چہ عمرہای دراز کہ خلق بر سر ما بر زمین بخواہد رفت چنانکہ دست بدست آمدہ ست ملک بما بدستہای دگر ہمچنین بخواہد رفت ش در مصرعہ اول ہر دو لفظ چہ برای تحقیر و ہر دو لفظ بخواہد رفت بصیغۂ اثبات بباء زائدہ واگر بصیغہ نفی خوانند درین صورت استفہام باشد نخواہد رفت ای بخواہد رفت و در مخدومی و سروری در مصرعہ اول بعد فراوان بجای لفظ چہ واو عاطفہ نوشتہ است ربط و فائدہ این حکایت آنست پادشاہان و امرا را باید کہ جنس را از رعیت و غربا بزور نستانند و از رنج رسانی خلائق احتراز کنند قولہ حکایت یکے در صنعت کشتی گرفتن بسر آمدہ بود ش صنعت بالفتح کار و پیشہ فائدہ کشتی در اصل بسین مہملہ است از کستن بالضم کہ بمعنے گرفتن و مالیدن است و درین ہم دو کس سعی میکنند کہ یک دیگر را بر زمین بکوبند و بمالند ہر دو از منہ تبغیر السنہ بشین معجمہ شہرت گرفتہ است بسر آمدن یعنی منتہی شدن و کامل شدن و در نسخۂ مخدومی بجاے بسر آمدہ لفظ بسر آمدہ بود واقع است درینصورت لفظ بسر بمعنی فائق و ممتاز باشد قولہ سہ صد و شصت بند فاخر درین علم بدانستی و ہر روز بنوعے دیگر کشتی گرفتی ش بند بمعنی قاعدہ کشتی کہ بہندی داؤ گویند فاخر بکسر خای معجمہ بعض شارحان بمعنے گرانمایہ و نیکو نوشتہ اند مگر نسبت

وفا نمیکند شاید کہ صیغۂ نسبت باشد بمعنی صاحب فخر مگر بہتر اینست کہ فاخر بفتح خاء معجمہ صیغۂ اسم آلہ باشد کہ انیہم یکے از اوزان اسم آلہ است کہ شہرت ندارد چنانکہ عالم بفتح لام بمعنے مایعلم بہاے انچہ بدان صانع حقیقی دانستہ شود درین صورت بند فاخر بمعنے بندے باشد کہ بسبب آن فخر و نازش میتوان کرد و قید سہ صد و شصت بند از ان کردہ کہ ہر ماہ شمسے فارسے شل فرور دین وار دی بہشت و خورداد و تیر و مرداد و شہریور و مہر و آبان و آذر و دی و بہمن و اسفندارمذ و انیہا را سی روزہ گیرند و چون سال شمسی حقیقی سہ صد و شصت و پنج روز و شش ساعت میباشد لہذا زیادت پنج روز را در آخر سال افزودہ اسفندارمذ را سی و پنج روز گیرند و آن پنج روز زائد را خمسہ مسترقہ نامند و بیشتر مردم عام بحساب نیارند مگر اہل تقویم بہمین سبب شیخ فرمودہ کہ ہر روز یعنی در ہر روز سال کہ آنہم سہ صد و شصت باشند بدان علیحدہ کشتی می گرفت قولہ مگر گوشۂ خاطرش بجمال یکے از شاگردان میلے داشت ش مگر بمعنی شاید و حرف با و در لفظ بجمال بمعنی طرف و جانب میلے بالفتح اگرچہ در عربی بمعنی خمیدن است مگر در اصطلاح فارسیان بمعنی محبت و عشق آید قولہ سیصد و نہ بندش در آموخت مگر یک بند کہ در تعلیم آن در فع انداختے و نہان کردی ش بعد لفظ یک بند لفظ نیاموخت محذوف است و کاف براے علت و اشارت لفظ آن بسوی یک بند و در فع معنی است بمعنی دور کردن و باز داشتن مفعول انداختے واقع شدہ و یاے مجہول در لفظ انداختے و کردی براے استمرار حاصل معنی آنکہ سہ صد و پنجاہ و نہ بند او را بیاموخت مگر یک بند نیاموخت چرا کہ در تعلیم آن یک بند دور کردن و باز داشتن را مے انداخت یعنے در تعلیم آن یک در یغ و بخل را دخل میداد قولہ فی الجملہ پسر در قوت و صنعت بسر آمد و کسے را در ان زمان با او مجال مقاومت نماند تا حدیکہ روزی پیش ملک گفت استاد را فضیلتے کہ بر من است از روے بزرگے است و حق تربیت و گرنہ بقوت از و کمتر نیستم و بصنعت با او برابرم ش فی الجملہ بمعنے حاصل کلام و اطلاق لفظ پسر بر پسر غیر نیز می کنند و بر جوان نوخاستہ نیز اطلاق می کنند مقاومت مقابلہ و برابری داو در صنعت قواعد کشتی است قولہ ملک را این دشوار آمد فرمود تا مصارعت کنند مقامی متسع ترتیب کردند و ارکان دولت و اعیان مملکت و زر و آوران اقالیم حاضر شدند ش مصارعت بضم میم و صاد مہملہ و فتح راء مہملہ بمعنے کشتی گرفتن متسع بضم میم و فتح تاء فوقانی مشدد

Islami Books Quran & Madni Ittar Ameen Pur Bazar House Faisalabad

https://archive.org/details/@madni_library

وکسر سین مہملہ بمعنی فراخ ترتیب کردند یعنی نرم وہموار کردند اعیان بالفتح عبارت از امرا و منصبداران
اقالیم جمع اقلیم **قولہ** پسر چون پیل مست در میدان در آمد بصدمتی کہ اگر کوہ آہنین بودی از جا بر کندی
استاد دانست کہ جوان از من بقوت برتر است بدان بند غریب کہ از وی پنہان داشتہ بود با او در آویخت
ش صدمت اگرچہ بمعنی آسیب است کہ بہندی دھکہ گویند مگر درینجا بمعنی تندی در حملہ مناسب است
در بعض نسخ بجاے آہنین لفظ رویین نوشتہ یعنی انچہ از روی ساختہ باشند یاء اصلی را بہمزہ بدل کردہ
یاء و نون براے نسبت آوردہ اند روی را بہندی کانسہ گویند و آن مس و قلعی مرکب است غریب یعنی
نادر و بہتر **قولہ** پسر دفع آن ندانست استاد بہر دو دست از زمین بر داشت و بالای سر برد و
بر زمین زد غریو از خلق برخاست ش استاد این بند کہ بکار برد بفارسی آنرا گازر دار نامند و بہندی
دھوبی پاٹ غریو بکسر غین معجمہ و یاء مجہول شور و خروش فرد ہر آن کمتر کہ با بہتر ستیزد * چنان افتد کہ
ہرگز برنخیزد * در بعض نسخ این نہ نوشتہ اند **قولہ** ملک استاد را خلعت و نعمت داد و پسر را زجر و ملامت
کرد کہ با پرورندۂ خویش دعوی مقاومت کردے و بسر نبردی ش نعمت عبارت از مال زجر
بفتح زاء معجمہ و سکون جیم منع نمودن کسے را بقہر و سرزنش و ملامت بسر نبردے یعنی کار را بانجام
نرسانیدی **قولہ** گفت اے پادشاہ روی زمین استاد بزور آوری بر من دست نیافت بلکہ در علم
کشتی یک دقیقہ ماندہ بود کہ از من دریغ ہمیداشت امروز بدان دقیقہ بر من دست یافت
ش دست بمعنی قوت و قدرت دقیقہ امر باریک و نکتہ علم و ہنر **قولہ** استاد گفت از بہر چنین روزے
نگاہ میداشتم کہ حکما گفتہ اند دوست را چندان قوت مدہ کہ اگر دشمنی کند مقاومت با او نتوان کرد
نشنیدہ کہ چہ گفت آنکہ از پروردۂ خویش جفا دید **فائدہ** لفظ از بالای لفظ بہر و براے در بے ہمیشہ زائد میباشد
قولہ قطعہ یا وفا خود نبود در عالم * یا مگر کس درین زمانہ نکرد * کس نیاموخت علم تیر از من * کہ مرا عاقبت نشانہ
نکرد * ش لفظ خود زائد است **قولہ** شعر اعلمہ الرمایۃ کل یوم * فلما اشتد ساعدہ رمانی ش یعنی
می آموختم او را تیر اندازی ہر روز پس ہرگاہ کہ سخت شد بازوے او تیر انداخت بر من اعلم بضم ہمزہ
و فتح عین و تشدید لام مکسور و ضم میم مضارع معروف متکلم واحد از باب تفعیل ضمیر متکلم کہ در و مستتر است
فاعل او و ہاء مضموم ضمیر غائب مفعول اول و ازین مضارع معنی ماضی مقصود است چرا کہ گاہی در اشعار بجاے
ماضی صیغہ مضارع استعمال مینمایند بملاحظۂ حضور آن در ذہن گویا در تعلیمات گذشتہ از بسکہ صرف طاقت

نمودہ ہنوز از خاطر نرفتہ بلکہ آن حالت در وقت نقل موجود است رمایۃ بکسر راء مہملہ و یاء تحتانی و فتح تاء
فوقانی مفعول ثانی بمعنی تیر اندازی کل بفتح لام مشدد منصوب بسبب ظرفیت و مضاف و یوم بکسر میم
و تنوین مضاف الیہ فاء حرف تفریع لما بالفتح لام و تشدید میم کلمہ شرط بمعنی ہرگاہ اشتد بشین معجمہ ماضی
معروف از مضاعف باب افتعال بمعنی سخت شد ساعد بکسر عین و ضم دال فاعل اشتد و مضاف و ہاء
مضموم ضمیر مضاف الیہ این جملہ متعلق شرط لما رمانی بفتح راء مہملہ فعل ماضی معروف و نون وقایہ و یاء متکلم
جزاء لما و انچہ در بعض نسخ علمت در مقام اعلمہ واقع شدہ اگرچہ بحسب معنی بہتر و بے تکلف است
لیکن در موزونیت تکلف واقع میشود مگر آنکہ بزیادت واو و علمہ الرمایۃ باشد چون این واو
سبقت کلامی میخواہد اگر واو سر کلامش گویند جائز باشد مفعول اول او کہ ضمیر غائب باشد محذوف
است براے ضرورت نظم و تاء رمایت را ساکن باید خواند تا وزن چسپان تر باشد و در بعض نسخ [illegible]
بسین مہملہ واقع شدہ منخوذ از سمد بمعنے استوارے و بہتر درے شارح عربی
ہمین نسخہ را گرفتہ است و در بعض نسخ بیتے دیگر ضم کردہ قطعہ نوشتہ اند و آن انیست **قولہ** بیت
و کم علمتہ نظم القوافی * فلما قال قافیۃ ہجانی * ش ترجمہ و تحقیق آموختم او را ترتیب دادن قافیہا پس ہرگاہ
کہ گفت قافیہ ہجو کرد مرا و این قطعہ در بحر وافر است مجزء بیت اول فقط در صدر حشو و عجز بیت ثانی
معصوب و عروض و ضرب ہر دو بیت مقطوف در نسخۂ مخدومی بیت اول ہم نیست تا بہ بیت ثانی
چہ رسد ظاہرا بیت اول یا ہر دو بیت بعد زمانہ شیخ کسے الحاق کردہ باشد عدم متانت گواہ
بس است رکیک و فائدہ این حکایت آنست پادشاہان را باید کہ از لات و گذات خردان از
اعتقاد بزرگان منحرف نشوند بلکہ خردان را بسبب بیوفائی بندامت رسانند و بزرگان را عزت بیشتر
از پیشتر کنند **قولہ حکایت** درویشے مجرد بگوشہ صحرا نشستہ بود پادشاہے بگذشت درویش
را از انجا کہ فراغت ملک قناعت است سر برنیاورد و التفات نکرد ش مجرد خالی کردہ شدہ و
بمعنی تنہا و بے علائق مستعمل و گوشہ صحرا یعنی جاے محدود از درختان کہ صحرا بود و از انجا کلمہ شرط است
و جزاے آن سر برنیاورد و التفات نکرد قناعت بالفتح براندک صبر کردن شعر برنیاورد یعنے از مراقبہ
سر بالا نکرد و التفات بگوشۂ چشم بسوے جیب یار است اندک دیدن **قولہ** سلطان را از انجا کہ سطوت
سلطنت سست بہم برآمد و گفت این طائفہ خرقہ پوشان مثال حیوانند اہلیت و آدمیت ندارند ش

For More Books Madni Library Group Whatsapp +923139319528

https://archive.org/details/@madni_library

از نجا نیز در نجا کلمۂ شرط است چون حال بزرگے نقیر از فہم اہل دنیا بعید است لہٰذا ازانجا گفت و حال بزرگے پادشاہ بنظر قریب است ازین باعث از نجا نمود سکوت بالفتح خموشی خرقہ بفتح خاء معجمہ نوعے از لباس فقرا است کہ پارچہ را از میان خرق کردہ یعنے دریدہ و بگلو اندازند کہ در ہندوستان آنرا کفنی نامند اگرچہ در تحقیق انسان نیز داخل جنس حیوان است مگر در محاورہ فارسیان اطلاق حیوان بر چہار پایہ کنند اہلیت و آدمیت ہر دو بیاء تحتانی مشدد عبارت است از ادب و صلاحیت **قولہ** وزیر پرسید ای درویش سلطان روی زمین بر تو بگذشت چرا خدمت نکردی و شرط ادب بجا نیاوردی **ش** خدمت بمعنی تعظیم و سلام **قولہ** درویش گفت ملک را بگو کہ توقع خدمت از کسے دار کہ طمع نعمت از تو دارد دیگر بدانکہ ملوک از بہر پاس رعیت اند نہ رعیت از بہر خدمت ملوک **ش** چنانکہ گفتہ اند پاس بمعنی حفاظت و پاسبانی مخفی نماند کہ درینجا مراد از رعیت غربا و ادانی است نہ امرا و منصبداران پاس غربا و ادانی اختیار دارند اطاعت کنند بلکہ حق عز و جل رعیت را برای عبادت خود پیدا کردہ است و پادشاہان را برای حفاظت رعیت **قولہ قطعہ** پادشہ پاسبان درویش است ✽ گرچہ نعمت بفر دولت اوست ✽ گوسپند از برای چوپان نیست بلکہ چوپان برای خدمت اوست **ش** فر بفتح و تشدید شکوہ و دبدبہ در بیت اول ضمیر لفظ اوست راجع بسوے پادشہ در نسخۂ مخدومی بجای نعمت لفظ رامش نوشتہ است مخفف آرامش یعنی آسایش و آرام و آن بہتر است گوسپند اطلاق این لفظ بر میش و بز ہر دو میشود چوپان بفتح جیم فارسی کسیکہ چہار پایہ ہا را بصحرا بچراند خدمت درین بیت بمعنی پرورش است **قولہ قطعہ** یکے را تو کامران بینی دیگرے را دل از مجاہدہ ریش **ش** مجاہدہ بفتح ہاء محنت و مشقت در کسب معاش **قولہ** روزکی چند باش تا بخورد ✽ خاک مغز سر خیال اندیش **ش** روزک تصغیر روز است برای تسلی خاطر مسکین و یاء مجہول از اشباع کسرۂ موصوف پیدا شدہ این یاء را عروضیان یاء ربطے گویند گاہے برای آسانی مبتدیان می نویسند و گاہے نمی نویسند یا آنکہ نوشتن این یاء بقاعدۂ متقدمین است کہ میان موصوف و صفت می نگارند و لفظ خاک موقوف الآخر است نہ بالکسر کاف و فاعل بخورد است و مفعول آن مغز است خیال اندیش مرکب بمعنی شخصے است کہ خیالات فاسدہ را بفکر می آورد و باشد منعقان صاحب تحقیق مخفی نماند کہ آنچہ لفظ خیال اندیش درینجا گفتہ شد بزور و تکلف است چراکہ لفظ فاسد و مخذوف

فرض کردن و خیال را بسوی آن مضاف نمودن و از مجموع مرکب بمعنی اسم فاعل گرفتن خالی از تکلف نیست بلکہ محض رکاکت دارد و عجب کہ با وجود بدتر کیبے لفظے و نادرستی معنی از زمانۂ شیخ تا حال ہیچکس از شراح و محشیان باین تحریف کاتبان سلف پی نبردہ و متعرض تصحیح آن نشدہ انچہ از مبدأ فیاض بضمیر این حقیر القا شدہ اینست کہ درینجا لفظ خیال بالفتح خاء معجمہ و باء موحدہ بمعنی تباہی و رنج و ہلاک است کما فی المنتخب پس خبال اندیش بی تکلف مرد ظالم باشد فافہم و انصف و لا تعتسف **قولہ بیت** بامدادانکہ مردہ باز کنند ✽ نشناسی توانگر از درویش **ش** باللہ بباء قسم یعنی قسم بخدا لفظ ار براء مہملہ مخفف اگر و درینجا الف ار بضرورت وزن ساقط خواندہ میشود و لفظ خاک بکسر کاف مضاف بمردہ است و باز کنند بضم کاف صیغۂ جمع یعنے بشگافند و از ہم بکشایند توانگر را از درویش امتیاز نکنی حاصل آنکہ اے مسکین حسرت مخور کہ زیر خاک ہمہ یکسان ہستند در نسخۂ مخدومی این بیت چنین نوشتہ ✽ گر کسے خاک مردہ باز کند ✽ نشناسد توانگر از درویش ✽ این نسخہ بچند وجہ بہتر است **قولہ بیت** فرق شاہی و بندگی برخاست ✽ چون قضاے نوشتہ آید پیش **ش** یعنی معاملہ موت باہمہ برابر است درینجا مراد از قضا مرگ است نوشتہ یعنے نوشتۂ قسمت یا نوشتۂ لوح محفوظ **قولہ** ملک را گفتار درویش استوار آمد گفت از من چیزے بخواہ گفت آن میخواہم کہ دیگر زحمت من ندہی گفت مرا پندی دہ گفت دریاب کنون کہ نعمت ہست بدست ✽ کین دولت و ملک میرود دست بدست **ش** دیگر بمعنے باز دریاب درینجا بمعنی حاصل کن ای نکوئی دنیا و آخرت حاصل کن یعنے سخی و کریم باش ربط و فائدہ این حکایت آنست کہ پادشاہان را باید کہ در باب تعظیم خود بر درویشان و صلحا جبر نکنند و خود را پاسبان رعیت شمارند **قولہ حکایت** وقتے پادشاہی با وزیر و راشناسی سخن پرسید **ش** آشنا بالفتح و تناہی شناسا و مہا نہای ہر چیز جمع شنا کہ بکسر بار شناسندہ باشد **قولہ** پادشاہے را اگر زوال نبودی چہ خوش بودے وزیر سر بر زمین نہاد و گفت ای پادشاہ اگر پادشاہی را زوال نبودی بتو چون رسیدی **ش** پادشاہ نظر بر تغیر زمانہ کردہ از روی تاسف باحوال خود بوزیر گفت کہ سلطنت را اگر زوال نبودی چہ خوش بودی جواب وزیر مطابق سوال است کہ زوال سلطنت اگرچہ عیب سلطنت است لیکن ہنر ہم نیز دارد کہ بسیار کس ازان نوبت بنوبت متمتع شوند **ش** مخفی نماند کہ این حکایت در اکثر نسخ قدیمہ معتبرہ یافتہ نمیشود ربط و فائدہ این حکایت آنست پادشاہان را باید کہ بزوال ملک و انتقال دولت صبر کنند و راضی

Islami Books Quran & Madni Ittar Ameen Pur Bazar House Faisalabad

بعضا باشند کہ سنت اللہ برین جاریست قولہ حکایت یکی از وزراء پیش ذوالنون مصری رفت
و ہمت خواست کہ بروز و شب بخدمت سلطان مشغولم و بخیرش امیدوار و از عقوبتش ترسان ش
ذوالنون بضم ذال معجمہ و واو مدہ و لقب ولی اللہ کہ از مصر بود نام ایشان ثوبان و کنیت ابو الفیض
بود و لقب ذوالنون ذو بمعنی صاحب و نون ماہی یعنی صاحب ماہیان وجہ این لقب آنکہ روزی
ایشان در کشتی نشستہ بودند از شخصے گوہرے در دریا افتاد ایشان ماہیان را حکم کردند
ماہیان حاضر نمودند ہمت بمعنی دعا قولہ ذوالنون بگریست و گفت اگر من از خدا عزوجل چنین ترسیدمی
کہ تو از سلطان از جملہ صدیقان بودمی ش صدیق بکسر صاد و کسر دال مشدد بمعنے بسیار راستگو
و دریجا صدیقان کنایہ از اولیا ست قول ذوالنون کہ از جملہ صدیقان بودمی باوجود کمال
ولایت دلالت بر ہضم نفس دارد یا آنکہ آن کمال کہ اوشان را حاصل بود بسبب علو ہمت کالان
لم یکن میدانستند یا آنکہ اشارہ و ایما بطرف وزیر باشد چنانکہ صلحاء و مہذب الاخلاق کسے را وعظ
و پند بطریق الزام نمیکنند بلکہ نفس خود یا فرزند خود را نصیحت دادہ دیگران را مے شنوانند
درین صورت حاصل کلام حضرت ذوالنون اینست کہ ای وزیر غفلت شعار آنقدر کہ تو از پادشاہ
مے ترسی اگر از خدا مے ترسیدی ولی مے شدی در نسخہ معتمدی این فقرہ چنین نوشتہ است
اگر من خدای عزوجل را چنین پرستیدمی کہ تو سلطان را آل ہر دو نسخہ واحد مگر نزد فقیر نسخہ مخدومی
بہتر قولہ قطعہ گر نبودے امید راحت و رنج * پای درویش بر فلک بودی * میر نور اللہ نوشتہ
کہ چون امید در راحت میباشد و در رنج ہراس ہم مستعمل میشود پس کلام محمول بر تغلیب است
یا بطریق استطراد باشد چنانکہ گویند اگر شکے دیدی واقع شود بر ذمہ من نیست یعنے اگر بدی شود بر ذمہ
من نیست تم کلامہ و سراج الدین علیخان آرزو نوشتہ کہ ظاہر لفظ بیم بالای رنج محذوف است
و نیز نوشتہ کہ در بعض نسخ قدیمہ صحیحہ بخط شیراز بجای امید لفظ خیال دیدہ شدہ درینصورت تکلف با
ہمہ بر طرف میشود و مؤلف گوید کہ در صورت نسخہ امید این توجیہ نہایت بہتر است کہ امید را فقط
متعلق براحت داشتہ رنج را معطوف نمایند و مجموع امید راحت را معطوف علیہ سازند یعنے گر نبودی
امید راحت و گر نبودی رنج پای درویش بر آسمان می بود بر بمعنی تشناسان مخفی نماند کہ فقیر را
درین بیت تقریبے بخاطر رسیدہ و آن اینست کہ راحت مضاف است و رنج مضاف الیہ

و معطوف علیہ و این اضافت مسبب است بسوی سبب یعنی اگر اکثر درویشان را امید راحت آخروی
در عوض رنج زہد و عبادات نبودی یعنی تقوای شان محض برائے رضامندی مولی بودے و طمع حصول
جنت پیرامون خاطر نگشتی و روان شان نیز ہمچو ملائک بر آسمان پرواز مے نمودند غرضکہ خوف
خدا و اخلاص حقیقے در اہل عالم کمتر است قولہ گر وزیر از خدا بترسیدی * ہمچنان کز ملک ملک
بودی ش ملک اول بفتح میم و کسر لام بمعنی پادشاہ و ملک ثانی بفتحتین بمعنی فرشتہ اینچنین الفاظ
متجانس را تجنیس ناقص گویند و آن عبارت است از اتحاد دو لفظ مفرد در حروف و اختلاف
ایشان در حرکات و عبارت ہمچنان کز ملک متعلق مصرعہ اول ست و عبارت ملک بودی جزا ست
شرط را کہ در مصرعہ اول مذکور است حاصل معنی آنکہ اگر وزیر از حقتعالے چنان می ترسید آنچنانکہ
از پادشاہ می ترسید از رتبہ بشری بمرتبہ ملائک مشرف میشد ربط و فائدہ این حکایت آنست
پادشاہان را باید کہ خوف خدا زیادہ از دیگر سلاطین زبردست نمایند قولہ حکایت پادشاہی
بکشتن بیگناہے فرمان داد گفت ای ملک موجب خشمی کہ ترا بر من است آزار خود مجوی ش اگرچہ
موجب بکسر جیم بمعنے واجب کنندہ است مگر در محاورہ فارسیان بمعنی سبب مستعمل است لہذا
حرف باء موحدہ بالاے لفظ موجب ضرور ست و در لفظ خشمی یاء مجہول برائے توصیف است و
کاف بیانیہ برائے بیان صفت است و صفت این کہ ترا بر من ست یعنے اے ملک بسبب آن خشم کہ تو
بر من داری آزار خود در عالم عقبے مجو و آنچہ خان آرزو خصمے بصاد مہملہ و یاء مصدری نوشتہ بہتر نیست چہ
این نسخہ وقتی درست شود کہ بجاے بر من لفظ با من باشد چراکہ در صلہ خصومت و دشمنی لفظ با می آید
نیز دیگر آنکہ بلاضرورت نظم بجاے خصومت کہ مصدر اصلی است خصمی مصدر ترکیبی آوردن خیلے با
بلاغت مخاصمت دارد قولہ کہ این عقوبت بر من بیک نفس بسر آید و بزہ آن بر تو جاوید بماند ش
بسر آمدن بمعنی تمام شدن و آخر شدن بزہ بفتحتین باء موحدہ و زاء معجمہ و ہاء مختفی بمعنے گناہ جاوید بیاء مجہول
بمعنے ہمیشہ قولہ رباعی دوران بقا چو باد صحرا بگذشت * تلخی و خوشی و زشت و زیبا بگذشت *
پنداشت ستمگر کہ جفا بر ما کرد * بر گردن او بماند و بر ما بگذشت * ش باد صحرا را بہ نسبت باد شہر
سرعت و روانی زائد میباشد پنداشتن چیزے را بخلاف حقیقت آن دانستن خلاف از تریز را نقرہ
فہمیدن و دروغ را راست دانستن و بالعکس قولہ ملک را پند او سودمند آمد از سر خون او در گذشت

ش ربط و فائدہ این حکایت آنست پادشاہان را باید کہ بوقت غضب کلمۂ حق از ہر کہ باشد
بشنوند و عفو نمایند **قولہ حکایت** وزراء نوشیروان در مہمی از مصالح مملکت ہمے اندیشیدند و ہر یکے
بر وفق دانش خود رائے میزد ش ہم کار سخت کہ درو فکر واندوہ انداز د مصالح بفتح میم و کسر لام جمع
مصلحت مملکت بفتح میم اول و ضم لام بمعنی پادشاہی در بعض نسخ صحیح رائے میزد کہ صیغہ مفرد واقع ست
حاجت توجیہ ندارد و آنچہ در اکثر نسخ رائے میزدند بصیغہ جمع نوشتہ اند درین صورت چنین توجیہ
باید کرد کہ اگرچہ لفظ ہر یکے مفید معنے کل افراد افرادی است لیکن گاہے معنے شمول و جمعیت
نیز دارد وفق بفتح واو و سکون فاء اگرچہ مصدر است بمعنی موافقت لیکن بمعنی موافق مستعمل میشود
رائے میزد یعنے فکر میکرد **قولہ** ملک نیز تدبیرے اندیشہ میکرد و بزرجمہر را رائے ملک اختیار آمد وزیران
دیگر در نہانش مواخذہ کردند کہ رائے ملک را چہ مزیت دیدی بر فکر چندین حکیم ش بزرجمہر
بضم جیم عربی معرب بزرگ مہر لقب وزیر اعظم نوشیروان کسانیکہ رائے مہملہ و میم مہر دو را ہم ساکن
خوانند خطا است مواخذہ مجازاً بمعنے اعتراض مزیت بفتح میم و کسر زاء معجمہ و تشدید تحتانی افزونی حکیم بمعنے
دانائے صاحب علوم **قولہ** گفت بموجب آنکہ انجام کار معلوم نیست و رای ہمگنان در مشیت صواب
آید یا خطا پس موافقت رای ملک اولی تر است تا اگر خلاف صواب آید بعلت متابعت از
معاتبت ایمن باشم ش انجام بمعنی آخر و پایان مشیت بفتح میم و کسر شین معجمہ و تشدید یاء تحتانی مفتوح
بمعنے خواہش الٰہی و ارادہ خدا صواب راست و صحیح و درست خطا غلط و بیجا و نادرست خلاف
صواب مرکب بمعنے خطا علت بالکسر بمعنے سبب متابعت بفتح باء موحدہ پیروی و فرمان برداری معاتبت
بضم میم و فتح تاء فوقانی عتاب و ملامت ایمن بیاء مجہول و کسر میم امالہ آمن کہ صیغہ اسم فاعل است
از امن **قولہ مثنوی** خلافِ رائے سلطان رائے جستن ✤ بخونِ خویش باید دست شستن ✤ اگر
شہ روز را گوید شب است این ✤ بباید گفت اینک ماہ و پروین ✤ ش خلاف رائے یعنی
مخالف رائے اگر بخون بباء موحدہ یافتہ شود چنانکہ در اکثر نسخ است بخون دست شستن کنایہ
از دست بخون خود آلودن است و اگر زخون بزاء معجمہ باشد دست شستن بمعنی ناامید شدن مناسب
است پروین بفتح باء فارسی و کسر راء نام شش ستارہ کہ بشکل خوشۂ انگور مجتمع ہستند بعربی ثریا نامند
ربط و فائدہ این حکایت آنست وزیران را باید کہ حتی الامکان سخن پادشاہ را رد نسازند زیراکہ بائی عدول

پادشاہ سوائے نتیجہ مردم آزاری بر مصاحبان غرض عظمے است **قولہ حکایت** سیاحے گیسوان بافتہ
کہ من علوی ام ش سیاح بفتح سین مہملہ و تشدید تحتانی و حاء مہملہ بسیار بر زمین گردندہ و سیر عالم
کنندہ مشتق از سیاحت و در نسخۂ مخدومی بجائے سیاحی لفظ شیادے واقع است شیاد
بفتح شین معجمہ و تشدید یاء تحتانی و دال مہملہ بسیار فریب دہندہ و مکار و مزور مگر این مصرعہ
ع جہاندیدہ بسیار گوید دروغ ✤ مرید لفظ سیاح است دیگر آنکہ شید بمعنی مکر و فریب
فارسی است پس از فارسی بطور عربی مشتقات بر آوردن درست نباشد اگرچہ بعضے اساتذہ
آوردہ اند بہر کیف خالی از کراہیت نیست گیسو نوعے از زلف کہ متصل ہر دو گوش دراز کشیدہ
باشند و در بعض نسخ بجائے بافتہ لفظ تافتہ بتاء فوقانی بنظر آمد ظاہر اینجا نیست علوی بفتح عین و
لام منسوب بعلے مرتضیٰ یعنے اولاد آنحضرت رضی اللہ عنہ بعضے گویند کہ سادات دو قسم اند یکے
بنی فاطمہ و دیگرے علوی یعنے اولاد علے از زوجہ ہاے دیگر کہ بعد رحلت حضرت فاطمہ رضی اللہ عنہا
بنکاح در آوردند ظاہر اعادت سادات در زمانۂ قدیم چنین بودہ باشد کہ برائے امتیاز از دیگران
گیسوہاے دراز بموے بہم بافتہ میداشتہ باشند چنانچہ شارح عربی برین رسم اشارت کردہ
است **قولہ** و با قافلۂ حجاج بشہر در آمد گفت کہ از حج مے آیم ش حجاج بفتح حاء حطی و جیم عربی
کہ اول مشدد است جمع حاج کہ اسم فاعل است از حج پس حجاج بمعنے حاجیان باشد و در بعض
نسخ بجائے حجاج لفظ حجاز واقع شدہ این نیز میتواند شد مگر ضعیف است حجاز ملکی است از عرب
کہ شہر مکہ معظمہ داخل آنست **قولہ** قصیدۂ منحول پیش ملک برد کہ من گفتہ ام ش قصیدہ
نوعے از نظم است مشتمل بر مدح کہ ہر دو مصرعہ بیت اولش و آخر مصرعہ ہاے ابیات دیگر قافیہ ہا
یکسان داشتہ باشد نزد متاخرین بہتر آنست کہ ابیاتش کم از پانزدہ نباشد منحول بنون و حاء مہملہ نظم
دیگرے کہ کسے بنام خود دلبستہ باشد ای نظم دزدیدہ فائدہ نحل و انتحال نوعے از سہ انواع سرقات
شعریہ است کہ کلام دیگرے بے تغیر الفاظ و مضمون بنام خود بندد و مسخ بخاء معجمہ آنست
کہ معنے کلام دیگرے بگیرد و تغیر در الفاظ نماید و سلخ بالفتح بخاء معجمہ آنست کہ مضمون کلام دیگرے
بگیرد فقط و تعرض بالفاظ نکند و تصرفات حسنہ بکار بردہ بمنزلۂ کلام جدید گرداند قسم سوم چندان
معیوب نیست در نسخۂ مخدومی در سر درے لفظ منحول نیست **قولہ** ملکش نعمتش داد و اکرام و نوازش بیکران

فرمودش اکرام بالکسر بخشیدن وعزت نمودن **قوله** یکے از ندمای ملک دران سال از سفر دریا آمده بود گفت که من ویرا در عید الضحی در بصره دیده ام او حاجی چگونه باشد **ش** ندماء بضم نون وفتح دال ومیم بمعنی مصاحبان واین جمع ندیم است سفر دریا عبارت از سفر دریای ملک عرب است چه عرب وعراق عرب بیشتر شهرها بر ساحل دریای محیط واقع بصره واهل عراق عرب است و فاصله بصره ومکه زیاده از چهار صد کروه بود باشد ضحی بضم ضاد معجمه بمعنی چاشت اضافت عید بسوی ضحی برای آنست که نماز دوگانه این عید بخلاف عید الفطر در کمال چاشت تا قریب نصف النهار گذارده میشود پس عید اضحی عید قربان است و در نسخهٔ مخدومی عید الضحی واقع است والضحی بالفتح همزه ودر آخر الف مقصوره جمع اضحاة که بمعنی قربانی است وصاحب شرح بهار عجم نوشته که اضحی بمعنی روشن است عربان بلحاظ کثرت خوشی عید قربان را نام نهاده اند فائده حاجی بیا نسبت بسوی است وبجماعه حاجه که بتشدید جیم باشد پس تخفیف جیم در لفظ حاجی برای کثرت استعمال است ونزد بعضے از اہل تحقیق یا و حاجی مبدل از جیم دوم است که در اصل حاجج بود **قوله** دیگری گفت من او را میشناسم ترسش نصرانی بود در ملاطیه او چگونه علوی باشد **ش** نصرانی بالفتح عیسوی مذهب چراکه یکے از اسمای عیسے علیه السلام ناصری است از انکه مولد آنجناب قریه ناصره بود واست از مضافات بیت المقدس و ولایت شام واین نسبت بحذف الف است وزیادت الف ونون چنانکه در حقانی ملاطیه بالفتح میم کسر طا مهمله و یای تحتانی وملطیه بحذف الف نیز جائز نام شهرے که دران قلعه نهایت مستحکم است مابین فرنگ وروم از قدیم تا حال مسکن عیسائیان است وانچه در اکثر نسخ ملیطه نوشته اند بتقدیم یای تحتانی بر طا و بمعنے قحبه خانه گفته اند بلفظ ومعنی هر دو غلط **قوله** دیگرے گفت شعرش را در دیوان انوری یافته شد او چگونه بود **ش** انوری شاعری معروف ساکن قصبه بهنه که از ملک خراسان است که قصائد او بسیار است **قوله** ملک گفت بزنند و نفی کنند که چندین دروغ چرا گفت **ش** نفی کنند یعنے از شهر بدر کنند چه نفی بسکون فا بمعنی راندن ودور کردن است **قوله** حاجی گفت ای خداوند روی زمین سخنی دیگر دارم اگر راست نباشد بهر عقوبت که فرمائی سزاوارم گفت آن چیست گفت ندانم که این بیت بسمع خداوندی رسیده است یا نی **ش** سمع اگرچه مصدر است بمعنی شنیدن وبمعنی قوت شنوائے مگر مجازا بمعنے گوش مستعمل میشود نی بکسر نون ویاو مجهول حرف نفی وانکار است این قدر عبارت که ندانم

که این بیت بسمع خداوندی رسیده است یا نی در نسخهٔ مخدومی و سروری نیست ظاهر الحاقی است **قوله** غریبے گرت ماست پیش آورد ٭ دو پیمانه آبست یک چمچه دوغ ٭ **ش** مخفی نماند لفظ غریب بیای وحدت که درین بیت است بمعنی مسافر ربطے ولطفے ندارد اگر غریب بمعنی مفلس وبیچاره گویند آن نیز در محاورهٔ فارسی نیامده پس غریبے درینجا بمعنے ماجرای غریب باشد وفاعل آورد مخذوف است ماست بمعنے جغرات وچمچه بلفظ ترکی بمعنی مشهور دارد ودوغ جغرات آب آمیخته روغن گرفته شده که بهندی چهاچه نامند حاصل معنی قطعه آنکه ماجرای غریب است که در بیع وشرا که فریب نباید آنقدر فریب بکار می برند که اگر ماست فروشی پیش تو ماست آرد در یک چمچه دوغ دو پیمانه آب آمیخته نام آن ماست نهد پس ازینجا معلوم باید کرد که در عالم فریب ودروغ آنقدر بسیار است چنانکه مذکور شد سنکه مرد جهاندیده ام اگر از من دروغ شنیدی آزرده مشو چراکه معمول جهاندیدگان است که برای گرمی بازار خود بسیار دروغ میگویند ودر یکے از نسخ صحیحه بجای غریبی لفظ غریه بضم غین معجمه وکسر را و مهمله وتشدید یای تحتانی بمعنے ماست فروش نظر آمده وتوجیهات تصحیح این نسخه درینجا ثبت کردن خالی از طول نیست **قوله** گر از بنده لغوی شنیدی مرنج ٭ جهاندیده بسیار گوید دروغ ٭ **ش** لغو بالفتح سخن بیهوده **قوله** ملک بخندید وگفت ازین راست تر سخنے نگفته باشی وفرمود تا انچه مامول اوست مهیا دارند وبدل خوشی او را گسیل کنند **ش** مامول داشته شده اسم مفعول از امل بفتحتین امید است مهیا بضم میم وفتح ها وتشدید یای تحتانی بمعنے طیار وآماده ودل خوشی بمعنے خوشدلے ودر ضامندی گسیل بضم کاف فارسی وکسر سین مهمله ویاء مجهول بمعنے رخصت این فقره که بدل خوشی او را گسیل کنند از نسخهٔ مخدومی است ودر سروری ودیگر نسخ نیست فائده ربط وفائده این حکایت آنست که پادشاهان وامرا را باید که از دروغگوئی مسافران رنجیده نشوند باندک امر مناسب از و راضی شوند وداده خود واپس نگیرند **قوله حکایت** یکے از وزرا بر زیر دستان رحمت آوردی وصلاح همگنانرا بخیر توسط کردی **ش** صلاح بمعنی بهتری وبهبود وحرف را بمعنی برای توسط بالفتح تاء فوقانی وفتح واو و ضم سین مهمله شدن در میان آمدن وواسطه گردیدن یعنی در مقدمات بهبود مردمان باعمال خیر درمیان در آمدی واتمام آن کار بذمه خود گرفتی **قوله** اتفاقا بخطاب ملک گرفتار آمد همگنان در موجب استخلاص او سعی کردند **ش** خطاب بمعنی عتاب موجب بمعنی سبب استخلاص بمعنی رهاندن سعی بالفتح سین

https://archive.org/details/@madni_library

وسکون عین اگرچہ دویدن است لیکن بمعنی کوشش مستعمل میشود **قولہ** وموکلان در معاقبتش ملاطفت نمودند **ش** موکل بالضم میم وفتح واو وفتح کاف مشدد اسم مفعول از توکیل یعنی سپرده شده یعنی کسیکہ باو کارے سپرد نموده باشند پس موکلان عبارت از محافظان زندان است معاقبتہ بالفتح کنایہ از ضرب تنبیہ ملاطفت بالفتح طا مہربانی ونرمی **قولہ** بزرگان دیگر سیرت خوششش بافواه بگفتند تا ملک از خطاے او درگذشت **ش** افواه بالفتح اگرچہ جمع فوه است کہ بالضم بمعنے دہان باشد لیکن بمعنی شہرت مشہور است بافواه بگفتن یعنی بشہرت بگفتن **قولہ** صاحبدلے برین حال اطلاع یافت وگفت **قطعہ** تا دل دوستان بدست آری ٭ بوستان پدر فروختہ بہ ٭ **ش** انچہ در بعض نسخ دلے بریادت یا نوشتہ خطا ست وقید بوستان پدر ازان کرده کہ معمول مردم دنیا دار است کہ بوقت حاجت مہقدور خانہ وباغ واراضی نمیفروشند خصوصاً باغ واراضی کہ از آبا واجداد بمیراث رسیده باشد فروختن آنرا نہایت ننگ میشمارند واطلاق بوستان اکثر بر باغ میوه جات کنند **قولہ** ٥ پختن دیگ نیکخواہان را ٭ ہرچہ رخت سرا است سوختہ بہ ٭ با بداندیش ہم نکوئی کن ٭ دہن سگ بلقمہ دوختہ بہ ٭ دیدهٔ تنگ دشمنان خدا ٭ بسنان اجل بدوختہ بہ ٭ **ش** این بیت آخر در سروری ومخدومی واقع نیست ظاہرا الحاقی است ودر صورت وجود آن دیدهٔ دشمنان خدا را تنگ ازان گفتہ کہ بمتاع دنیا کہ بنسبت مثوبات اخروی بنہایت قلیل است پر شده وسیر گشتہ ونکرار قافیہ لفظ دوختہ را چنین جواب باشد کہ دوختہ اول بمعنے حقیقی است وثانی بمعنی مجازاً کہ مجروح وسوراخ کرده شده باشد وا ینقدر تفاوت معنی کافی است چنانکہ در قوافی الفاد از بعض اساتذه سرزده شده سنان بکسر نوک نیزه ونوک تیر ربط وفائده این حکایت آنست پادشاہان را باید کسے را کہ خلائق نیک گویند عزت او را نگاہدارند **قولہ**

حکایت یکے از پسران ہارون رشید پیش پدر آمد خشمناک کہ فلان سرہنگ زاده مرا دشنام مادر داد **ش** ہارون رشید نام یکے از خلفاے عباسیہ کہ بنہایت عادل وخدا دوست بود بخلاف دیگر عباسیان کہ بنہایت ظالم بوده اند خشمناک حال است یعنی درحالیکہ بود پیش پدر آمد فلان بضم اول سرہنگ اگرچہ بمعنی رسالہ دار است لیکن بمعنے مطلق سپاہی مستعمل می شود **قولہ** ہارون رشید از ارکان دولت پرسید سزای آن کہ چنین بیر سے کند چیست **ش** بیر سے خلاف آئین در ینجا بمعنے بی ادبی **قولہ** یکے اشارت بکشتن کرد ودیگری بزبان بریدن ودیگری مصادره ونفی **ش** مصادره بضم جرمانہ

نفے مراد از شہر بدر کردن **قولہ** ہارون رشید گفت اے پسر کرم آنست کہ در گذرانی وعفو کنی واگر نتوانی تو نیز دشنام مادرش ده چندانکہ انتقام از حد درنگذرد وانگاه ظلم از طرف تو باشد ودعوے از قبل خصم **ش** کرم بمعنی بزرگواری در گذرانی یعنے معاف کنی وآنچہ گفتہ چندانکہ انتقام از حد درگذرد یعنے اگر او یک دشنام داده است تو نیز یک دشنام ده نہ دو وسہ دشنام پس درین وقت ظلم از طرف تو خواہد شد ودعوے از طرف دشمن ثابت خواہد شد قبل بکسر قاف وفتح باء موحده بمعنی طرف وجانب خصم بفتح اول وسکون ثانی بمعنی دشمن ومدعی **قولہ** **قطعہ** نہ مرد است آن بنزدیک خردمند ٭ کہ با پیل دمان پیکار جوید ٭ بلے مرد آنکس است از روی تحقیق ٭ کہ چون خشم آیدش باطل نگوید **ش** دمان بمعنی دم تند زننده الف ونون درین لفظ برائے فاعلیت است بمعنی تند وخشمناک مستعمل است ودر نسخہ مخدومی لفظ بلے بباء موحده مکتوب است واین بہتر است بلے کلمۂ ایجاب است گاہے برائے اثبات مدعاے تحقیقے وبیان حقیقت کاری باشد وانچہ در اکثر نسخ ولی بواو نوشتہ اند ظاہرا خوب نیست خشم اگرچہ بالکسر ست لکن بالفتح نیز جائز باطل کنایہ از دشنام **قولہ** **مثنوی** یکے را زشت خوے داد دشنام ٭ تحمل کرد وگفت اے نیک فرجام ٭ بتر زانم کہ خواہی گفت آنی ٭ کہ دانم عیب من چون من ندانی ٭ **ش** زشت خوے بیاء مجہول وحدت وحرف آخر لفظ خوی کہ یا ربود وہمزۂ مکسور بدل شد مگر این ہمزه را درینجا برائے دفع التباس نمی نویسند ما بعد ہمزه کسے یا ورا مردف نخوانند دشنام درش بالضم بمعنے بد وزشت است ونام بمعنے اسم یعنے لقب بد تحمل بار برداشتن مجازاً بمعنے صبر فرجام بمعنے انجام یعنے خاتمہ بتر مخفف بدتر مخفی نماند کہ این دو بیت مثنوی در مخدومی درینجا واقع نشده ربط وفائده این حکایت آنست خطاے کہ از شخص نادان سرزند بادشاہان را باید کہ چندان مواخذه از و نکنند ومجرم را بقدر جرم او سزا دہند واز حد تجاوز ننمایند بلکہ ترک انتقام نمایند **قولہ** **حکایت** با طائفہ بزرگان در کشتی نشستہ بودم زورقے در پے ما غرق شد ودو برادر بگردابے درافتادند **ش** بزرگان درینجا بمعنے اغنیا وامرا زورق بالفتح کشتی کوچک غرق بالفتح وبفتحتین مصدر است لیکن در محاورات فارسی بمعنے غریق ومستغرق مستعمل می شود چنانکہ مولوی جامی فرموده **مصرعہ** یکے در غرقاب کشتی غرق کرده ٭ حاصل آنکہ کشتی کوچک کہ عقب کشتی ما می آمد اتفاقاً غرق شد **قولہ** یکے از بزرگان ملاح را گفت بگیر این ہر دو غریق را

https://archive.org/details/@madni_library

تا ہر یک پنجاہ دینارت بدہم ش لفظ بار ہر یک برائے معنی تقابل و معاوضہ است یعنی عوض ہر یک پنجاہ دینار ترا بدہم و پنجاہ دینار تخمیناً دو صد و چند روپیہ را باشد قولہ ملاح یکے را خلاص داد و دیگرے جان بحق تسلیم کرد ش خلاص مصدر است بمعنی رہائی و تسلیم بمعنی سپردن دانچہ در بعض نسخ خلاص کرد واقع شدہ درین صورت خلاص بمعنے اسم مفعول باشد فائدہ در محاورۂ فارسیان است کہ بعض مصادر عربی را بمعنے اسم فاعل و اسم مفعول آرند مثلاً سلامت و خلاص و خراب و ہلاک و غرق قولہ گفتم سبحان اللہ مگر بقیہ عمرش نماند و بود از ان در گرفتن او تاخیر کردی ش سبحان اللہ کلمہ تعجب است قولہ ملاح تبسم کرد و گفت انچہ تو گفتی یقین است لیکن میل خاطر من بر ہانیدن این بیشتر بود کہ وقتی در بیابان ماندہ بودم این مرا بر شتر نشاندہ و از دست آن دیگر تازیانہ خوردہ بودم در طفلی ش ماندہ بودم یعنی سست و بے طاقت شدہ بودم قولہ از بسیارے پیادہ رفتن ش تازیانہ بکسر زاء معجمہ فمچی اسپ کہ آنرا چابک نیز گویند قولہ گفتم صدق اللہ تعالیٰ من عمل صالحا فلنفسہ و من اساء فعلیہا ش صدق بفتح صاد و فتح دال و فتح قاف صیغۂ ماضی از باب نصر و اللہ فاعل یعنی راست گفتہ خدا کہ برتر است این کلام تا بلفظ تعالیٰ عبارت قرآن مجید نیست ترجمہ آیت ہر کہ کرد کار نیک پس برائے ذات خود است و ہر کہ بدی کرد پس بر نفس او ست یعنے بدی ہم برائے خود است ترکیب من موصولہ متضمن معنے شرط بمعنے ہر کہ عمل فعل ماضی از باب علم ضمیر غائب کہ درو مستتر است راجع بسوے من کہ فاعل و ست صالحا صفت مفعول مطلق محذوف کہ لفظ عملا باشد یعنی من عمل عملا صالحا صفت درینجا بمنزلہ مفعول مطلق است فا و جزائیہ لام جار نفس مجرور مضاف ہاء مکسور ضمیر غائب مضاف الیہ این جار و مجرور متعلق ثابت شدہ جزاے شرط شد و او عاطفہ من بطور سابق موصولہ متضمن معنی شرط اساء فعل ماضی از باب افعال ضمیر غائب کہ درو مستتر است فاعل این فعل فاعل بمنزلہ شرط گردیدہ فا جزائیہ علے جار ہا ضمیر مؤنث مجرور کہ راجع است بسوی نفس کہ مؤنث سماعی است جار مجرور متعلق ثابت شدہ بمنزلہ جزا قولہ قطعہ تا توانی درون کس مخراش ✤ کاندرین راہ خارہا باشد ✤ کار درویش مستمند برآر ✤ کہ ترا نیز کارہا باشد ✤ ش مستمند بمعنی حاجتمند و غمگین است چہ مست بالضم بمعنے کلفت و حاجت است و مند بمعنے صاحب ربط و فائدہ این حکایت آنست کہ ہمہ خلق را علی العموم و امرا و سلاطین را علی الخصوص

باید کہ مردم آزاری نکنند و از انتقام مظلومان غافل نباشند قولہ حکایت دو برادر بودند یکی خدمت سلطان کردی و دیگرے بسعی بازو نان خوردی روزی آن درویش را گفت کہ چرا خدمت سلطان نکنی تا از مشقت کار کردن برہی ش بسعی بازو یعنے بکسب و محنت برہی بکسر با و موحدہ زائدہ و کسر را و مہملہ بمعنی نجات یابی و آزاد شوی قولہ گفت تو چرا کار نکنی تا از مذلت خدمت رہائی یابی ش کار درینجا بمعنے کسب و پیشہ مذلت بذال معجمہ بمعنے ذلت و بعزتی رہائی بکسر خلاصی قولہ حکما گفتہ اند نان جوین خوردن و بر زمین نشستن بہ کہ کمر بزرین بستن و بخدمت استادن ش کمر بمعنی میان بند کہ بہندی پٹکہ گویند و مخلوق درینجا بمعنے آفریدہ شدہ یعنے بندہ خدا و در نسخۂ مخدومی این عبارت چنین واقع شدہ نان خود خوردن و نشستن بہ کہ کمر زرین بخدمت بستن و در بعض نسخ کمر زرین بر میان بستن واقع است و درین صورت میان آنست کہ بہندی آنرا کمر بند گویند قولہ فرد بدست آہک تفتہ کردن خمیر ✤ بہ از دست بر سینہ پیش امیر ✤ ش آہک چونہ سفید کہ بدان قلعی عمارات کنند چون آنرا بآب تر کنند مثل آتش گرم میگردد و تفتہ بفتح تاء فوقانی و سکون فاء و لبدہ تاء فوقانی دیگر بمعنی سخت گرم و این مخفف تافتہ آہک موصوف و تفتہ صفت آنست بر دست خمیر کردن آہک کنایہ از سوختن دست است قولہ قطعہ عمر گرانمایہ درین صرف شد ✤ تا چہ خورم صیف و چہ پوشم شتا ✤ ش گرانمایہ درینجا بمعنے عزیز و قیمتی یا بمعنی دراز بسیار سال لفظ تا بالای مصرعۂ دوم قائم مقام کاف بیانیہ است صیف بفتح صاد مہملہ و سکون یاء تحتانی بمعنے موسم تابستان شتا بکسر شین معجمہ و تاء فوقانی موسم زمستان تخصیص موسم گرما بخوردن برای آنست کہ درین فصل بپوشش چندان کار نمی افتد چنانکہ عریان بگذران کنند و ہمچنین نیست پوشیدن بسرما از ان کرد کہ درین موسم حاجت پوشیدن بسیار باشد خلاف در شبہاے زمستان گرسنہ توان بود و برہنہ نتوان ماند خصوصاً در ملکہاے سرد یا آنکہ چون حاجت خوردن و پوشیدن بہر دو موسم است خصوصاً حاجت خوردن لہذا درین مصرعہ تعقید لفظی باید گفت یعنے تا چہ خورم و پوشم در صیف و شتا قولہ ای شکم خیرہ بنانی بساز تا نکنی پشت بخدمت دو تا ش درین قطعہ خصوصاً درین بیت خطاب شیخ بسوے خود است برائے تعلیم دیگران خیرہ بکسر خاء معجمہ و یاء معروف بمعنے شوخ و بے شرم بساز بکسر باء موحدہ صیغۂ امر از ساختن بمعنی موافقت کن لفظ تا بالاے مصرعۂ دوم برای ترتب فائدہ و حصول

For More Books Madni Library Group Whatsapp +923139319528

https://archive.org/details/@madni_library

نتیجہ یا بمعنی ہرگو و زنہار و دوتا بمعنے خمیدہ و کج یعنے اگر باندک قناعت نخواہی کرد بالضرور برای حصول
لذات فانی بآداب و خدمتگزاری دنیاداران رکوع بلکہ سجود خواہی کرد ربط و فائدہ این حکایت
آنست پادشاہان و وزیران را خصوصاً و دیگر اہل دانش را عموماً باید کہ بر ہرچہ بے رنج و
بے محنت مہیا باشد بران قناعت نمایند و برای افزونی جاہ و مال خود را در مشقت نیندازند
قولہ حکایت یکے مژدہ پیش نوشیروان آورد کہ فلان دشمن ترا خدای تعالی از جہان برداشت
گفت ہیچ شنیدی کہ مرا فرو گذاشت **بیت** اگر بمرد عدو جای شادمانی نیست + کہ زندگانی
ما نیز جاودانی نیست + **ش** عدو بفتح عین وضم دال و تشدید واو دشمن و تخفیف واو در اینجا
برای ضرورت وزن ربط و فائدہ این حکایت آنست پادشاہان را باید کہ از مرگ ہمسران
شادمان نشوند و از مرگ خود غافل نباشند کہ این معنی سبب ہدایت می گردد **قولہ حکایت** گروہے
از حکما بمصلحتے در بارگاہ کسرے بسخن مے گفتند **ش** کسرے بکسر کاف و در آخر الف مقصورہ
بصورت یا نام نوشیروان عادل و مجازاً دیگر ملوک فارس را نیز لقب باشد از نجمت
جمعش اکاسرہ مے آید **قولہ** بزرجمہر خاموش بود گفتند چرا درین بحث سخن با ما نگوئی **ش** بزرجمہر بضم
جیم عربی نام وزیر اعظم نوشیروان بخت کا دیدن سخن **قولہ** گفت وزرا بر مثال اطبا اند و طبیب دارو ندہد
جز سقیم را **ش** وزرا بضم واو و فتح زا معجمہ جمع وزیر و بسکون ثانی غلط سقیم بیمار **قولہ** چون مے بینم کہ
رای شما بر صواب است مرا بر سر آن سخن گفتن حکمت نباشد **ش** صواب بمعنی راستی حکمت
بمعنے دانائی **قولہ مثنوی** چو کارے بے فضول من برآید + مرا در وی سخن گفتن نشاید + **ش** فضول
بفتحتین افزونی و زیادت و زیادہ گوئی و آنچہ در اکثر نسخ فضولے بزیادت یا نوشتہ اند خطاست
بدو وجہ یکے آنکہ فضول چون خود مصدر است یای مصدری بآن ملحق کردن حاجت ندارد و اکثر
فارسیان در بعض محل جائز داشتہ اند خطای دوم کہ عظیم است آنکہ چون فضول مضاف و من مضاف الیہ
باشد در صورت فضولی کسرۂ اضافت کہ فرض است در وزن بیت بگنجایش نتواند داشت **بیت**
دگر بینم کہ نابینا و چاہ است + اگر خاموش بنشینم گناہ است + ربط و فائدہ این حکایت آنست وزرا
را باید کہ بدون حاجت در کار دیگران دخل ننمایند تا منسوب بفضول خلائق نشوند و تا توانند خاموش باشند
قولہ حکایت ہارون رشید را چون ملک مصر مسلم شد گفت بخلاف آن طاغی کہ بغرور ملک مصر

دعوی خدائی کرد نبخشم این مملکت را مگر بخسیس ترین بندگان خود **ش** مسلم بضم میم و فتح
سین و فتح لام مشدد سپرد کردہ شدہ حاصل آنکہ ہارون رشید را چون ملک مصر حقتعالی سپرد
نمود خلافت اگرچہ مصدر است بمعنی واپس استادہ شدن مگر مجازاً بمعنے ضد و عداوت مستعمل میشود و
طاغی بمعنی سرکش و نافرمان بردار اسم فاعل از طغیان کہ بمعنے از حد در گذشتن است و درینجا مراد از
طاغی فرعون است چرا کہ دعوی خدائی میکرد و ملک مصر مشتمل است بر بسیار شہر بعض از ان است
شہر مصر کہ تختگاہ ملک مصر است و ہرمان و عین الشمس و دمیاط و اسکندریہ و قراۃ و فیوم و بلبیس و
الصفا و منعت خسیس کمینہ و این بخشیدن برای تذلیل فرعون بود یا برای اظہار تنگ ظرفی فرعون و فراخ
حوصلگی خود **قولہ** آوردہ اند کہ سیاہی داشت نام او خصیب ملک مصر بوی ارزانی فرمود **ش**
سیاہ عبارت از غلام حبشی خصیب بضم خاء معجمہ و فتح صاد مہملہ و سکون یای تحتانی و بای موحدہ
و معنی این لفظ آسودگی کوچک است چہ این تصغیر است ماخوذ از خصب بالکسر کہ بمعنے فراخی عیش
و آسودگی است و آنچہ بعضے بضاد معجمہ خوانند و نویسند ضعیف است ارزانی فرمودن مجازاً بمعنے دادن
آید و در اصل بمعنی سزاوار و لائق **قولہ** گویند کہ عقل و کفایت و فہم و درایت بحدے داشت کہ
طائفہ حراث مصر شکایت آوردند کہ پنبہ کاشتہ بودیم بر کنارۂ رود نیل باران بے وقت آمد تلف
شد **ش** کفایت بکسر مجازاً بمعنے دانائی و کارگزاری درایت بکسر دانش و دانائی حراث بضم حای مہملہ و
تشدید رای مہملہ و در آخر ثای مثلثہ مزارعان یعنے زراعت کنندگان و این جمع حارث است ماخوذ از حرث
کہ مصدر است بمعنی زراعت کردن **قولہ** پنبہ کاشتہ بودیم الخ چون غرض اصلی پنبہ است لہذا کاشتن تخم
آنرا بدو منسوب کردند **فائدہ** و تحقیق کہ درخت پنبہ بود شگوفہ ثمر آرد باران تباہ میکند **قولہ** گفت پشم بایستی
کاشتن تا تلف نشدی درویشے این سخن بشنید گفت **ش** در لفظ بایستی یای مجہول برای استمرار است
کہ فائدہ لفظ می دہد چون آن غلام حبشی از کمال ابلہی برین معنی وقوفے نداشت کہ پشم از جانوران چہارپا
حاصل میشود **قولہ مثنوی** بخت و دولت بکاردانی نیست + جز بتائید آسمانی نیست + **ش** بخت مضاف
و دولت مضاف الیہ چرا کہ بخت مبدل بخش است بمعنی حصہ و بہرہ **قولہ** اوفتادہ است در جہان
بسیار + بے تمیز ارجمند و عاقل خوار **ش** واو در اوفتاد از اشباع ضمہ الف پیدا شدہ است
و فاعل اینکہ اتفاق باشد محذوف است یعنے چنین اتفاق در جہان بسیار افتادہ ارجمند بوقت

Islami Books Quran & Madni Ittar Ameen Pur Bazar House Faisalabad

https://archive.org/details/@madni_library

جیم است وبضم جیم خواندن خطا است مرکب از ارج کہ بمعنے قدر و مرتبہ باشد و مند بمعنی صاحب
قولہ کیمیاگر بغصہ مردہ برنج ✦ ابلہ اندر خرابہ یافتہ گنج ✦ ش بار لفظ بغصہ سببیہ باشد
و باء برنج برائے ظرفیت یعنے بسبب کثرت غصہ بیمار شدہ بمرد و در نسخۂ مخدومی این مصرعہ
چنین نوشتہ مصرعہ کیمیاگر بغصہ ماند در برنج ✦ یعنے کیمیاگر ہمیشہ در رنج ماند ظاہرا این بے تکلف
است خرابہ بمعنے ویرانہ قولہ مثنوی دیگر اگر روزی بدانش بر فزودی ✦ ز نادان تنگ روزی تر
نبودے ش در مصرعۂ اول لفظ بر زائد ست برائے تحسین وحرف باء بر لفظ دانش بمقدار
است یعنی اگر روزی بقدر دانش ہر کس از جانب حق تعالیٰ زائد میشد از نادان تنگ روزی تر کسے
نبودی وانچہ در اکثر نسخ نوشتہ اند ز نادان تنگ تر روزی نبودے سہو کاتبان قولہ بنادانان چنان
روزی رساند ✦ کہ دانایان دران حیران بماند ش این ہر دو بیت مطابق نسخۂ مخدومی بنقل
آید در نسخۂ مشہور لفظ آنچنان واندران بہ نسبت چنان و دران بلا نکتہ مذارد و سوائے آن جمعیت
درین مقام بہتر از تفرید است و در نسخۂ مخدومے فاعل لفظ رساند قضا و قدر است ربط و فائدہ
این حکایت آنست کہ پادشاہان را باید کہ رزق رسانی از رزاق مطلق شناسند و اگر احیانا
نادانے بدولت رسد از عجائب کاری ایزدی دانستہ در تخریب آن نکوشند قولہ حکایت یکے
از ملوک را کنیزک ختنے آوردہ بودند بغایت صاحب جمال ملک در حالت مستی خواست کہ با وے جمع شود
کنیزک ممانعت کرد ملک در خشم شد و او را بسیاہی بخشید ش کاف کنیزک اگرچہ در بعض محل
برائے تحقیر باشد مگر درینجا برائے تصغیر است یعنی نو عمر کہ ابتدائے بلوغت داشت ختنے منسوب بختن کہ
بضم خاء معجمہ وفتح تاء فوقانی شہر یست در ترکستان حسن خیز و در بعض نسخ چینی واقع ست بجیم فارسی و یاء
تحتانی مستی درینجا بمعنی بیہوشی نشہ شراب است وانچہ در اکثر نسخ نوشتہ ملک خواست کہ در حالت
مستی با او جمع شود خطاست لفظ حالت مستی از لفظ خواست مقدم باید چرا کہ مستی شراب از رغبت
بیشتر بود مراد از جمع شدن جماع است ممانعت بمعنی باز داشتن درینجا مراد از ممانعت امتناع زبانی
نیست بلکہ مراد از قرار نگرفتن کنیزک است در زیر پادشاہ و مراد از سیاہ غلام حبشی یا زنگی قولہ کہ لب
زبرینش از پرہ بینی درگذشتہ ش ظاہرا در لفظ زبرین کہ بفتح زاء معجمہ وفتح باء موحدہ است حرف باء
و نون زائد محض ست چنانکہ در تحسین او تخت پرۂ بینی بتشدید راء مہملہ جانب چپ و راست زیر بینی قولہ

و لب زیرینش بگریبان فرو ہشتہ ش ہشتہ بکسر بمعنی آویختہ قولہ ہیکلے کہ صخرہ جنی از طلعتش برمیدے
و عین القطر از بغلش بچکیدی ش ہیکل شخص عظیم الجثہ صخرہ بفتح صاد مہملہ وسکون خاء معجمہ و راء
بمعنے سنگ بزرگ است چون دیوان مہیب باشند نام شان ہم مہیب باید لہذا صخرہ نام دیوکہ
انگشتری حضرت سلیمان علیہ السلام بردہ بود و او عفریت نام ہم داشت و در بدشکلے شہرہ بود
لفظ جنی بکسر جیم وتشدید نون مکسور بطریق بیان صخرہ واقع شدہ یعنے صخرہ کہ فردے از جن بود
چہ جنی واحد جن است و قیکہ جنس ارادہ کنند جن گویند وانچہ در عرف مردم جن را در واحد
استعمال نمایند و جمع آن اجنہ آرند خطاست چہ اجنہ جمع جنین است بمعنی بچہ کہ در شکم باشد جمع جن
نیست طلعت بمعنی دیدار و صورت و این در اصل مصدر است بمعنی اسم فاعل چہ صورت طلوع و
ظہور نمودہ است از قوۃ بفعل یا طلوع کردہ است از مادہ و ہیولے عین القطر بضم نون و کسر قاف و
سکون طاء مہملہ عین بمعنے چشمہ و قطر مخفف قطران کہ روغنے است سیاہ و بدبو کہ از درخت چیڑ
حاصل میشود و آنرا بر شتران خارشتی مالند و بعضے محققین نوشتہ کہ عین القطر بمعنے چشمۂ مس گداختہ
کہ حق تعالے فقط برائے سلیمان علیہ السلام روان کردہ بود چون مس بسبب لزوم زنگار بوے بد
دارد لہذا عرق بغلش بآن تشبیہ دادہ یعنے عرق اسے خوے بدبو و سیاہ چرک آلود بآن کثرت
از بغلش میچکید کہ گویا چشمۂ قطران یا چشمۂ مس گداختہ از بغلش روان بود مگر چکیدن چشمہ اندکے
غرابت دارد و ہمین سبب در نسخۂ مخدومی بجائے بچکیدے لفظ بگندیدے واقع است ابکات
فارسی یعنی بوے بد میدارد قولہ فرد تو گوئی تا قیامت زشت روئی ✦ بر و ختم است و بر یوسف
نکوئی ✦ ش لفظ بر و ختم ست متعلق مصرعۂ اول است و واو عاطفہ بعد ش ضرور نکوئی بمعنے حسن و خوبی
صورت قولہ قطعہ شخصے بچنان کریہ منظر ✦ کز زشتی او خبر توان داد ش کریہ بروزن فعیل بمعنی
مکروہ منظر بالفتح چہرہ و صورت و ضمیر او راجع بغلام حبشی قولہ وانگہ بغلش نعوذ باللہ ✦ مردار بآفتاب مرداد
ش نعوذ باللہ بفتح نون و ضم عین مہملہ و ضم ذال معجمہ صیغۂ متکلم مع الغیر از مضارع معلوم و لفظ منہا
بضرورت وزن شعر بود کلمہ نعوذ باللہ محذوف شدہ است یعنے پناہ مے خواہیم بحق تعالے از ان
یعنے از آن بغل او و این کلمہ در مقام کمال نفرت و استبعاد از موذی میگویند مرداد بہر دو دال مہملہ
مخفف امرداد است و آن مدت ماندن آفتاب است در برج اسد کہ ہندی ما و بھادون باشد

For More Books Madni Library Group Whatsapp +923139319528

https://archive.org/details/@madni_library

تقریبے بدانکه درین مصرعه تشبیه مفرد است بمرکب یعنی بغل او در بدبوی مثل حیوان مرده است که
متعفن شده باشد در آفتاب ایام مرداد و مخفی نماند که در ولایت ایران گرمی آفتاب در ماه تیر و
امرداد یعنے ساون و بھادون اشتداد تمام دارد چراکه دران ملک برسات نیست و در ہندوستان
بسبب بارش چندان گرمی مفهوم نمی شود اگرچه گرمے انجا زاید از گرمی ایران است حاصل
معنے آنکه دران وقت که زشت روی چنان باشد بغل او چنین که نعوذ بالله منها میتوان گفت از
غایت بدبوے مثل مردار بود در آفتاب ماه امرداد فائده اطلاق آفتاب برجرم آفتاب و پرتو
آفتاب که بہندی آنرا دھوپ گویند هر دو آمده فائده در مردار و مرداد تجنیس مطرف است
و آن چنان باشد که دو لفظ متجانس در همه حروف متفق باشند الا حرف آخر متغایر باشد
و در بعض نسخ گنده بغلش و در بعضے بوے بغلش و در بعضے و آنکه بغلے نوشته اند همه ضعیف قوله
سیاه را دران مدت نفس طالب بود و شهوت غالب مهرش بجنبید مهرش برداشت ش نفس
بسکون فا بمعنی خواهش طبیعت و ملا سعد الله از مجموع خانے سند آورده که آلت تناسل را نیز گویند
درین محل معنی ثانی در طرف لطف افتاده مهر اول بالکسر عبارت از شوق و مهربانی و مهر ثانے
بالضم عبارت از ختم منعقد دخول یعنی شوق و محبت او بجوش آمده مهر بکارت او برداشت قوله
بامدادان ملک کنیزک را جست نیافت ماجرا بگفتند ملک در خشم شد ش بامدادان بمعنے وقت صبح
قوله فرمود تا سیاه را با کنیزک دست و پا استوار ببندند و از بام جوسق بقعر خندق در اندازند ش
جوسق بفتح جیم و فتح سین مهمله بمعنے قصر و این معرب کوشک است قعر بالفتح بمعنے عمق خندق
معرب کنده که بفتح کاف عربی باشد بہندی کھائی که بیرامون قلعه یا می باشد قوله یکے از وزراے
نیک محضر روی شفاعت بر زمین نهاد و گفت سیاه بیچاره را درین خطا نیست بلکه سائر بندگان
بنوازش خداوندی متعود اند ش متعود بضم میم و فتح تا و فتح عین و کسر واو مشدد و دال مهمله
اسم فاعل از تعود که مصدر تفعل است بمعنے خوگر شد مضمون کلام وزیر آنست که سیاه را دران خطا
نیست که او دانست که این عنایت فقط بحال من مبذول نیست بلکه همیشه زاید ازین عنایتها برحال همه
بندگان مصروف میشود پس در تصرف تملکے نباید ساخت قوله ملک گفت اگر در مفاوضه او شبی تاخیر
کردی چه شدی که من او را افزون از قیمت کنیزک انعام کردمی گفت ای خداوند نشنیده که گفته اند

ش مفاوضه بضم میم و بعده فا و فتح واو و ضاد معجمه بمعنے باهم سپردن و درینجا کنایت از مجامعت چراکه
درین امر مرد خود را بزن و زن خود را بمرد میسپارد و صاحب بهار عجم نوشته که مفاوضه از تحریف
تاتخیص است صحیح مفایضه است بیاء تحتانی ماخوذ از فیض که بمعنی ریختن آب است چون در جماع آب
مرد و زن باهم ریخته میشود لهذا جماع را بسبیل اخفا مفایضه گفت چه شدی یعنے چه بسیار خوب شدی
این چه برائی تفخیم و تعظیم است قوله قطعه تشنهٔ سوخته بر چشمهٔ حیوان چو رسد * تو مپندار که از پیل دمان
اندیشد * ش حیوان در اصل مصدر است بمعنی زندگی و حیات و آنچه بمعنی زنده و جاندار شهرت دارد
این محاورهٔ فارسی ست دمان بالفتح دال تبندی دم زننده مجازاً بمعنی خشمگین است قوله ملحد
گرسنه در خانهٔ خالی برخوان * عقل باور نکند کز رمضان اندیشد * ش ملحد بضم میم و
سکون لام و کسر حاء مهمله و دال مهمله بمعنے شخص بے دین که از دین برگشته باشد اسم فاعل از الحاد
فائده رمضان بفتحتین است و بسکون ثانی هر کسے در شعر بندد خطا است در اصل لغت رمضان
مشتق از رمض بمعنی سوخته شدن یا از گرمی زمین چون ماه روزه سوزنده گناهان است لهذا بدین اسم
مسمے گشت در مضان بمعنے سنگ گرم تیز آمده است باور بالفتح واو بمعنے یقین و اعتماد قوله ملک را
این لطیفه پسند آمد گفت سیاه را بتو بخشیدم کنیزک را چکنم گفت بخش که نیم خورده سگ هم سگ را
شاید ش یعنے بسبب شفاعت تو بخشیدم شاید بمعنے لائق مے باشد قوله قطعه هرگز او را بدوستی
مپسند * که رود جاے ناپسندیده ش لفظ در بعد لفظ رود محذوف است چراکه اکثر حرف در بالاے
لفظ شب و روز و جاے و خانه و شهر و ده محذوف دارند قوله گر بمیرد به تشنگی مخور رد *
نیم خورده دهان گندیده ش آشامیدن چیز رقیق را هم اهل زبان خوردن گویند چنانچه
آب خوردن و شراب خوردن و شیر خوردن و خوردن درینجا لفظ تشنگی دال است که مخورد
بمعنے میاشامد است یعنے آب منوشند و همچنین نیم خورده بمعنے نیم آشامیده گندیده بفتح کاف
فارسی بمعنے بدبو دارنده قوله قطعه دست سلطان دگر کجا بیند * چون بسرگین در اوفتاد ترنج * ش
دگر بمعنے بار دیگر فاعل بیند ترنج است و دست سلطان مفعول او یعنی چون ترنج از دست
پادشاه اتفاقاً بسرگین افتاد بار دیگر آن ترنج را بدست پادشاه رسانیدن محال است و لفظ ترنج
بضمتین است نه بفتح ثانی قوله تشنه را دل نخواهد آب زلال * کوزه بگذشت در دهان سگ * ش زلال

Islami Books Quran & Madni Ittar Ameen Pur Bazar House Faisalabad

https://archive.org/details/@madni_library

مجازاً عبارت است از آب سرد و شیرین قلعۂ زلال کہ چاہا باشند کہ درمیان برف ہمہ رسندبرابر انگشت و آن پردہ تنگ است بر آب صاف و شیرین آن کہ چاہا را اندک جیاتے ودر کتے باشد چون در غرب آب شیرین کمتر بہم رسد مردم کہ چاہی مذکور را افشردہ منوشند لہٰذا آب سرد و شیرین باشد از حیات الحیوان و برہان قاطع نوشتہ شد سکنج بفتحتین بسین مہملہ و کاف عربی بمعنی گندہ و دہن یعنی کسیکہ از دہانش بوی بد آید بعربی ابخر گویند ربط و فائدہ این حکایت بر دو وجہ است اول آنکہ پادشاہان را باید کہ بوقت غضب در سزای مجرم تعجیل و شتاب زدگی نفرمایند تا مثل این پادشاہ ندامت نبرند دوم آنکہ ہرچند خطاے بزرگ باشد اگر ناصحی سخن حق بگوید بگوش انصاف اصغا نمودہ قبول کنند و صبر نمایند قولہ حکایت اسکندر رومی را پرسیدند کہ دیار شرق و غرب بچہ گرفتی کہ ملوک پیشین را خزاین و عمر و لشکر بیش از تو بودہ است و چنین فتح میسر نشد ش اسکندر بکسر ہمزہ و سکندر بدون ہمزہ ہر دو درست خزائن بکسر ہمزہ کہ حرف چہارم است جمع خزینہ یعنی مال بسیار نگاہداشتہ شدہ میسر بضم میم و فتح یاے تحتانی و سین مہملہ مشدد مفتوح آسان کردہ شدہ مجازاً بمعنے حاصل و یا ئے فتحے براے وحدت است بعد لفظ میسر نشد این عبارت محذوف است چنانکہ ترا ہر بار قولہ گفت بعون اللہ تعالی ہر مملکت را کہ گرفتم رعیتش نیازردم و نام پادشاہان جز بہ نیکی نبردم ش عون بالفتح یاری دادن و یا موحدہ بدون در عبارت بعون اللہ تعالے ہر دو را مکسور باید خواند چراکہ اقتضاے قاعدہ عربی ہمین است قولہ مرد بزرگش نخوانند اہل خرد ✤ کہ نام بزرگان بزشتی برد قطعہ انیمہ ہیچ است چون می بگذرد تخت و بخت و امر و نہی و گیر و دار ✤ ش اشارت لفظ این ہمہ بسوی اسماء مصرعہ ثانی است گیر و دار ہر دو صیغہ امر ست یعنی این را بگیر و آن را نگاہدار مراد از ین ہر دو لفظ مجازاً حکومت و جزا دہی قولہ نام نیک رفتگان ضائع مکن ✤ تا بماند نام نیکت برقرار ش نام موصوف و نیک صفت آن این موصوف و صفت مجموع مضاف است بسوے رفتگان ضائع بکسر ہمزہ کہ حرف سوم است ربط و فائدہ این حکایت آنست بادشاہ را باید کہ اگر از بادشاہے ملک ستاند رعیت آن ملک را پامال و تاراج نکند و سلاطین سابق را بذکر خیر یاد کند

باب دوم در اخلاق درویشان

قولہ حکایت یکے از بزرگان پارسائے را گفت چہ گوئی در حق فلان عابد کہ دیگران در حق او بطعنہ

پارسائی بمعنی پرہیزگاری فائدہ این مرکب است از پارس کہ مرادف پاس است و الف برای افادۂ فاعلیت پس معنی ترکیبی پاسدار باشد چون او حافظ نفس خود است از منہیات لہٰذا باین اسم ملقب گشت قولہ گفت بظاہرش عیب نمی بینم و در باطنش غیب نمیدانم ش یعنے آنچہ در باطن اوست غیب است آنرا نمیدانم قولہ قطعہ ہر کرا جامہ پارسا بینی ✤ پارسادان و نیک مرد انگارش لفظ را بمعنی براے جامہ پارسا بفک کسرۂ اضافت از ہاے مختفی مضاف و مضاف الیہ یعنی جامہ کہ پارسایان را باشد یعنی برای ہر کہ پوشش و لباس صالحان بینی او را صالح بدان و نیکمرد گمان کن چہ انگاشتن بمعنی گمان کردن است یا آنکہ جامۂ پارسا بقلب باشد یعنے پارسا جامہ و پارسا جامہ کسے را گویند کہ جامہ او را مثل جامۂ پارسایان باشد قولہ ور ندانی کہ در نہانش چیست ✤ محتسب را درون خانہ چکار ✤ ش نہان بکسر نون بمعنی پوشیدگی یعنی باطن محتسب آنکہ از طرف قاضی مردمان فاسق را از افعال بد منع کند ور در اصل وار بود بمعنی اگر چون واو عاطفہ بر و داخل شد ہمزہ را از کتابت و تلفظ ساقط کردند ور ندانی شرط است و جزای این شرط محذوف است و آن اینست تجسس و تفتیش مکن یعنی اگر ندانے کہ در باطن او چیست تجسس و تلاش باطن مکن چراکہ محتسب را اجازت آن نیست کہ در خانہ مردمان رفتہ از افعال نامشروع منع نماید ربط و فائدہ این حکایت آنست درویشان را باید کہ بر کسے بدگمان نکنند ہرچند کہ دیگران در حق او بدگمان باشند قولہ حکایت درویشے را دیدم کہ سر بر آستان کعبہ می مالید و می نالید فائدہ درویش بالفتح مبدل دریوز است بقلب مکانی واو و یا بمعنے تجسس کنندہ از در ہا چہ یوزا امر است از یوزیدن کہ بیای تحتانی و زاء معجمہ بمعنے تجسس کردن است قولہ یا غفور یا رحیم تو میدانی کہ از ظلوم و جہول چہ آید ش غفور بالفتح بسیار آمرزندہ ظلوم بالفتح مبالغہ ظالم یعنے بسیار ظلم کنندہ و جہول بالفتح جیم بمعنی سخت نادان و درین اشارت است بآیۂ کریمہ انا عرضنا الامانۃ علی السموات والارض والجبال فابین ان یحملنہا واشفقن منہا وحملہا الانسان انہ کان ظلوما جہولا ترجمہ ما نمودیم امانت خود را بر آسمانہا و زمین و کوہہا پس قبول نکردند کہ بردارند آن امانت را و ترسیدند از ان و بر داشت آنرا انسان تحقیق او بود بسیار ظالم و سخت نادان یعنے انسان بسیار ظالم است بر نفس خود کہ با وجود عدم قوت تحمل تحمل این قدر بار گران شد و سخت نادان است از مآل کار خویش کہ اقرار تعہد این بار نمود و باخر تحمل این نخواہد شد فائدہ از ظلوم و جہول آوردن این آیت

For More Books Madni Library Group Whatsapp +923139319528

https://archive.org/details/@madni_library

گواہی حقتعالی از ضعف خلقت ما آگاہ ہستی کہ از انسان عبادت ما کما حقہ نخواہد شد ازین سبب خود در کلام مجید ما را ظلوم و جہول لقب نہادہ پس از من بیچارہ چہ آید **قولہ قطعہ** عذر تقصیر خدمت آوردم ✤ کہ ندارم بطاعت استظہار ✤ عاصیان از گناہ توبہ کنند ✤ عارفان از عبادت استغفار **ش** عذر بسبب خطای خود بیان کردن تقصیر کوتاہی خدمت در ینجا بمعنے عبادت استظہار قوی پشت شدن و تکیہ و اعتماد کردن استغفار بکسر اول و سوم آمرزش خواستن عارفان در ینجا عبارت از شناسندگان شریعت ظاہری است نہ شناسندگان طریقت و حقیقت چہ در اینجا عبارت فقط برای رضای مولا باشد نہ برای رہائی دوزخ و حصول بہشت **قولہ** عابدان جزای طاعت خواہند و بازرگانان بہای بضاعت من بندہ امید آوردم نہ طاعت بدریوزہ آمدہ ام نہ بتجارت **ش** بازرگان بفتح زاء معجمہ مخفف بازارگان یعنے لائق بازار نشینی بہا قیمت بضاعت بکسر رخت و اسباب یعنی عابدان کہ جزای طاعت خواہند و سوداگران کہ قیمت متاع خواہند ہر دو برابر اند دریوزہ گدائی **قولہ** اصنع بنا ما انت لہ اہل ✤ ولا تفعل بنا ما نحن لہ اہلہ **ش** و این عبارت نثر است نہ نظم ترجمہ بکن با ما چیزی کہ تو برای آن لائق ہستی و مکن با ما چیزے کہ ما برای آن لائق ہستیم حاصل آنکہ نظر بر اعمال ما مکن بلکہ بسوی رحمت عامہ خود نظر فرما **ترکیب** اصنع امر حاضر فعل فاعل بنا جار مجرور ما موصولہ یا موصوفہ انت ضمیر خطاب مبتدا لہ جار مجرور متعلق خود خبر مبتدا ے موخر کہ آن اہلہ باشد اہل مضاف ہا ضمیر مضاف الیہ مجموع با خبر مقدم خبر جملہ اے اول واو عاطفہ لا تفعل نہی حاضر فعل فاعل بنا جار مجرور ما موصولہ نحن ضمیر متکلم مع الغیر مبتدا و باقی بر قیاس فقرۂ اول و در نسخہ مخدومی ہمین قدر مسطور است اصنع بی ما انت لہ اہلہ **قولہ بیت** گر کشی و رجرم بخشی روے و سر بر آستانم ✤ بندہ را فرمان نباشد ہر چہ فرمائی برآنم ✤ **ش** این بیت در بحر رمل مثمن سالم است چون رکن آخر ہر دو مصرعہ بر حالت تخفیف پیدا نکردہ اند کہ برمذاق فارسیان مطبوع نیست **قولہ قطعہ** بر در کعبہ سائلے دیدم ✤ کہ ہمی گفت میگریستے خوش **ش** سائل بکسر ہمزہ سوال کنندہ بعفو تقصیرات خود میگریستے مخفف می گریستے و یاء استمراری و لفظ مے زائد یعنے گریہ میکرد مخفی نماند کہ نسخہ مشہورہ ہمین است میگریستی خوش یا دوم گریستے در وزن بحر گنجایش ندارد و قباحت دیگر آنست کہ اگر یاء را حذف کنند لفظ گریست کہ موقوف الآخر باید متحرک خواندہ مے شود و این خطا است **قولہ** من نگویم کہ طاعتم

بپذیر ✤ قلم عفو بر گناہم کش **ش** چون انسداد فیض لطف الٰہی را غیر از معاصے بندہ نسبت حصول درجات از عبادات نیست بلکہ محض فیض لطف الٰہی است لہذا در کلام اکابر واقع شدہ کہ اصل در دین اجتناب از مناہے ست بعد از ان اتیان اوامر ربط و فائدہ آنکہ درویش را باید کہ بر عبادت خود تکیہ کردہ خود را مستحق بہشت نداند بلکہ عبادت حق محض برضامندی حق نماید **قولہ حکایت** شیخ عبد القادر گیلانی را رحمۃ اللہ علیہ دیدند در حرم کعبہ روے بر حصا نہادہ می گفت **ش** شیخ خواجہ و بزرگ و مرد بسیار علم و فضل گیلان کہ معرب آن جیلان است موضعے است از مضافات بغداد رحمۃ اللہ علیہ مہربانی خدا برو رحمۃ مبتدا مضاف و اللہ مضاف الیہ و علیہ متعلق ثبت یا ثابت شدہ خبر او حرم بفتحتین احاطہ کہ گرداگرد کعبہ است حصاء بفتح حاء مہملہ و صاد مہملہ سنگریزہ یا و این جمع حصاۃ است کہ بمعنے سنگریزہ واحد باشد و انچہ در بعض نسخ بجاے دیدند لفظ دیدم واقع شدہ ظاہرا صحیح نباشد مگر در صورت دیدم کہ صیغۂ متکلم است توجیہش اینست کہ وفات حضرت غوث الاعظم رحمۃ اللہ علیہ در سنہ پانصد و شصت و یک ہجری بودہ است و کتاب گلستان در ششصد و پنجاہ و شش تصنیف شدہ پس تفاوت میان ہر دو تاریخ نود و پنج سال ست اگر شیخ بعمر چہاردہ سالگی در سنہ پانصد و شصت در مکہ ملاقات حاصل کردہ بعد نود و شش رسال از ملاقات کتاب گلستان تصنیف ساختہ باشند در ینصورت بوقت تصنیف عمر شیخ یکصد و دہ سالہ ثابت میشود چون در تواریخ ہفت اقلیم عمر شیخ یکصد و دہ سال نوشتہ است برین تقدیر لفظ دیدم ثابت میشود و اگر عمر شیخ نہایت یک صد و دہ سالگی نرسیدہ باشد دران صورت ملاقات خیلے متعذر و بر فرض تقریر مذکور تردد اینست کہ در چنان کبر سن کہ یکصد و دہ سال باشد یارے حواس انسان باین درجہ نباشد کہ تصنیف و تالیف تواند کرد تحقیق اینست کہ چون تولد سعدے بقول معتبر در سنہ پانصد و ہشتاد و نہ واقع شدہ است و وفات در ششصد و نود و یک بنابران از وفات شیخ عبد القادر جیلانی کہ در صدر مذکور شد ولادت سعدی بعد بست و ہشت سال ثابت میشود پس ملاقات چگونہ باشد و اللہ اعلم بالصواب **قولہ** خداوندا ببخشاے و اگر مستوجب عقوبتم در قیامت مرا نابینا برانگیز تا در روے نیکان شرمسار نباشم **ش** ببخشای بمعنی ترحم کن چہ این امر ست از بخشائیدن کہ بمعنے ترحم است مستوجب بضم میم و سکون سین و فتح تاء فوقانی و کسر جیم بمعنے سزاوار و لائق عقوبت

Islami Books Quran & Madni Ittar Ameen Pur Bazar House Faisalabad

https://archive.org/details/@madni_library

تعذیب نابینائی را علاج شرم ازان گفت کہ شرم و مروت بیشتر بدین روے ہمدگر تعلق دارد قولہ
قطعہ روے برخاک عجز میگویم + ہر سحرگہ کہ بادمی آیدش می گویم بکاف فارسی ویا تحتانی
وبا و بباء موحدہ وانچہ در بعض نسخ سقیمہ بجاے می گویم لفظ مے مالم واقع شدہ تحریف ناسخان
ست چہ درین صورت بیشانی بے ربط می افتد وروے برخاک عجز حال ست براے می گویم و
مفعول مے گویم بیت ثانی ست وعجز بالفتح ومراد از باد نسیم رحمت است کہ اولیا را بوقت صبح از طرف
حقتعالے مے آید براے تازگی روح ایشان یعنی روی برخاک عجز نہادہ مے گویم بوقت ہر سحر کہ رحمت
حق نازل میشود قولہ ایکہ ہرگز فراشت نکنم + ہیچت از بندہ یاد مے آید + ش فرامش
مخفف فراموش وہر دو تا و بمعنی ترا وانچہ بعد از تمام شرح نسخہ صحیحہ کہ مصرعۂ دوم بیت اول
این قطعہ بفقیر مولف رسیدہ اینست مصرعہ ہر سحرگہ بیادمے آید + بیاد بکسر باء موحدہ وبعدہ یاے
تحتانی بمعنے بیدارے وہوشیاری کہ نقیض خواب ومستی باشد چنانکہ در برہان قاطع است مطابق این
نسخہ حاصل معنی چنین باشد یعنے چون تمام شب در حالت ذوق وشوق معرفت الٰہی سکر ومستی
طاری حال ماندہ بوقت سحر ہوشیاری حاصل میگردد روی برخاک عجز نہادہ مضمون بیت ثانی
میگویم وانچنین کلام بجناب الٰہی اولیا را از جہت کمال خصوصیت ناز ونیاز محبت می باشد نہ از
راہ تقابلہ وہمسرے نعوذ باللہ منہا ربط وفائدہ این حکایت آنست فقیر را باید کہ بر ریاضت خود غرہ
نشود بلکہ خود را در نیکی وعبادات قاصر خیال کند وہمیشہ امیدوار از فضل او باشد قولہ حکایت
دزدے بخانہ پارسلے در آمد چندانکہ جست چیزے نیافت دل تنگ شدہ بازگشت پارسا را خبر شد
گلیمے کہ بران خفتہ بود برداشت ودر رہگذر دزد انداخت تا محروم نرودش پارسائی بیاء مجہول نکرہ
رہگذر بمعنی راہ قولہ قطعہ شنیدم کہ مردان راہ خدا + دل دشمنان ہم نکردند تنگ + ترا کی میسر شود این مقام
کہ با دوستانت خلاف است وجنگ + ش تا ء دوستان یعنی ترا قولہ حقیقت مودت اہل صفا چہ در
روی وچہ در قفا چنانکہ در پست عیب گیرند ودر پیشت بمیرندش مودت بفتح میم دوستی صفا یعنی بمعنی
باطن روشن ولی لفظ چہ براے تسویہ یعنی رو برو وپس پشت برابر است حاصل آنکہ اہل صفا چنان نباشند
کہ عقب تو عیب گوئی تو کنند ورو بروے تو از خجالت آن عیب گوئی یا از خوف تو بمیرند یعنی خاموش محض
شوند قولہ فرد در برابر چو گوسپند سلیم + در قفا ہمچو گرگ مردم در ش برابر بمعنی رو برو واطلاق گوسپند بر بزرو

میش ہر دو میشود سلیم بمعنے مسکین وبے شر کہ در محاورہ اردوی ہندوستان غریب گویند ومردم در بمعنی درندہ
مردمان اگر گوسپند وگرگ را بکسر حرف آخر موصوف خوانند وسلیم ومردم در را صفت آن دانند انہم
درست واگر آخر ہر دو را موقوف خوانند وسلیم ومردم در را خبر آن نمایند این ہم بجاست قولہ بیت
ہر کہ عیب دگران پیش تو آورد وشمرد + بیگمان عیب تو پیش دگران خواہد برد ش شمرد یعنے بیان ساخت و
بیگمان بمعنی بی شبہہ یعنی بالیقین ربط وفائدہ این حکایت آنست فقیر را باید کہ بمجالس دشمنان ہم نکو ئی
کند واز غیبت کردن وغیبت شنیدن اجتناب نماید قولہ حکایت تنی چند از روندگان متفق سیاحت بودند
وشریک رنج وراحت خواستم کہ مرافقت کنم موافقت نکردند ش سیاحت بکسر سین مہملہ ویاء تحتانی وحاء مہملہ
سیر کردن ورفتن برزمین مرافقت بالفتح فاء بمعنے رفاقت موافقت نکردند یعنے مرا شریک حال خود
نکردند قولہ گفتم از کرم اخلاق بزرگان بدیع وغریب است روی از صحبت مسکینان تافتن وفائدہ دریغ
داشتن ش بدیع بمعنے نادر غریب کمیاب تافتن پیچیدن وگردانیدن قولہ من در نفس خود اینقدر قوت و
قدرت می شناسم کہ در خدمت مردان یار شاطر باشم نہ بار خاطر ش نفس بسکون فاء ہستی وجان شاطر
بشین معجمہ وکسر طاء مہملہ بمعنے چست وچالاک ماخوذ از شطر است کہ بمعنے جزء باشد ورفیق چالاک

ہمچو جزو است وغیر چالاک ہمچو خارج شعر ان لم اکن راکب المواشی + اسعی لکم حامل الغواشی
ترجمہ اگر نیستم سوار شتران میدوم براے شما در حالیکہ بر دارندہ زین پوشہا باشم حاصل
آنکہ اگر صاحب استطاعت ومقدور نباشم در حالت مفلسی ہم خدمت کنم ترکیب ان حرف
شرط لم اکن صیغہ جحد متکلم معلوم از افعال ناقصہ میخواہد اسم وخبر را ضمیر متکلم کہ در و مستتر است
اسم او وراکب بالفتح باء مضاف المواشی مضاف الیہ مجموع خبر لم اکن مواشی بالفتح میم وکسر شین جمع ماشیہ
بمعنے شتر بسیار روندہ واین تانیث از عالم تانیث دابہ است اسعی بالفتح ہمزہ وفتح عین مہملہ صیغہ متکلم
واحد فعل فاعل لام جار کم مجرور حامل بالفتح لام منصوب مضاف الغواشی مضاف الیہ مجموع حال از
ضمیر اسعی غواشی جمع غاشیہ مصرعۂ اول مجموع شرط ومصرعۂ ثانی جزاے آن این شعر در بحر منسرح واقع
است اصل این بحر مستفعلن مفعولات مستفعلن است وافاعیل این بیت مستفعلن فاعلات مفتعلن جزو
ثانی ہر دو مصرعہ مطوی است علی سقوط حرف چہارم از سبب است چون واو از مفعولات افتاد
مفعلات ماند فاعلات بجایش گذاشتند وجزو ثالث اخذ است خفذ دور کردن وتد مجموع است

For More Books Madni Library Group Whatsapp +923139319528

https://archive.org/details/@madni_library

ازآخر چون از مستفعلن فعلن افتاد مستفعلن ماند فعلن بسکون عین بجایش آوردند قوله یکی از ایشان گفت
این سخن که شنیدی دلتنگ مشو که درین روزها دزدی بصورت صالحان برآمده خود را در سلک صحبت ما
منتظم گردانید ش منتظم بفتح ظاء معجمه اسم مفعول از انتظام یعنی سفته شده و مجازاً بمعنی داخل قوله بیت
چه دانند مردم که در جامه کیست * نویسنده داند که در نامه چیست ش این بیت ذوقافیتین است حاصل
آنکه کسی در جامه نهان باشد مردمان چه دانند که درین جامه کیست مگر نویسنده میداند که درین نامه فلان
چیز است یعنی کسی که از سابق واقف احوال باشد میداند وی شناسد همچنین ما یان از حال او واقف
نبودیم قوله از انجا که سلامت حال درویشان است گمان فضولش نبردیم و بیاری قبولش کردیم
ش از انجا که کلمه شرط است یعنی چونکه سلامت مصدر است بمعنی سلامتی فضول بضمتین مصدر
است بمعنی افزونی و زیادت و مراد از زیاده غیر جنس است یعنی چونکه حال درویشان از
عیب بدگمانی سلامتی دارد او را غیر جنس خود خیال نکردیم و گمان فساد بسوی او نبردیم قوله
مثنوی ظاهر حال عارفان دلق است * اینقدر بس که روی در خلق ست ش دلق ژنده جامه
و بعضی نوشته که نوعی از پشمینه است با موهای آویخته که درویشان پوشند و در مصرعهٔ ثانی کاف بمعنی هر که
این بیت احتمال چند معنی دارد اول آنکه ظاهر حال عارفان لباس دلق ست و اینقدر یعنی دلق پوشی
برای فریب دادن خلق کفایت میکند هر کرا روی در خلق است ای فقیر صاحب ریا را لهذا در ابیات
آینده میگوید که مفید لباس نباید بود و در عمل کوشش ضرورست معنی دوم آنکه ظاهر حال عارفان دلق
ست و همین دلق لبس است برای فرق اینان از اهل دنیا چرا که روی این عارفان در خلق ست ای
در دنیا میباشند اگر در صحرا می بودند حاجت دلق هم نبود معنی سوم آنکه این بیت بعبارت ما سبق مربوط ست
و مقوله یکی از ان تنی چند رونده گان ست در عذر فریب خوردن یعنی گمان فضولش برای آن نبردیم که آن
شخص دلق پوش بود و بر همه روشن است که بظاهر حال عارفان دلق پوش ست پس همین قدر بس است
برای شناختن نشان هر که را روی در خلق ست ای ظاهر پرست است و در معنی اول و سوم کاف بمعنی
هر که و در معنی دوم کاف برای علت است قوله ع در عمل کوش هرچه خواهی پوش * تاج بر سر نه و
علم بردوش ش چون در لباس اشتباه نیک و بد می افتد لهذا شیخ علیه الرحمة طالبان فقر را از
ترک لباس منع میفرمایند یعنی در زهد و تقوی کوشش کن و لباس دنیا داری را ترک نباید ساخت اگر پادشاه

هستی همان طور پادشاهی تاج بر سر نهاده باش و اگر سپاهی هستی وضع سپاهیان نیزه و نشان بردوش
می نهاده باش چون از بیت سابق توهم میشد که لباس دلق لازم پارسایان باشد درین بیت فرمودند
که پارسایان را عمل خیر لازم است و ترک لباس دنیا داری لازم نیست قوله ترک دنیا و شهوت
است و هوس * پارسائی نه ترک جامه و بس ش در مصرعهٔ اول لفظ ترک بهر سه اسم
شامل است دنیا در انجا مراد از خیال درازی عمر و محبت اهل و عیال و مراد از شهوت تلاش زنان
جمیله و طعام لذیذ و هوس عبارت از تمنای جاه و مال و حکومت و دیگر اشیاء دنیا که حصول آن دشوار
باشد و لفظ پارسائی متعلق مصرعهٔ اول است یعنی ترک دنیا و شهوت و هوس همین پارسائی است
و ترک دستار و قبا کردن و دلق پوشیدن و در طلب حصول لذات ماندن پارسائی نیست قوله
بیت در قزاگند مرد باید بود * بر مخنث سلاح جنگ چه سود * ش قزاگند نوعی از دگله و جامه
سپاهیان است که دران ابریشم را پاره پاره کرده بجای پنبه پر کنند تیغ و تبر بران کارگر نمی شود و
چه قز بفتح قاف و سکون زاء معجمه بمعنی ریشم خام است و آگند مخفف آگنده مشتق از آگندن که بمعنی
پر کردن است و باید بود بمعنی بودن باید چه خاصه لفظ باید است که ماضی را بمعنی مصدر میگرداند
سلاح بکسر سین آلت جنگ و قتال یعنی در لباس مردان مرد باید بود و گرنه بر مخنث سلاح جنگ
فائده ندارد و ای لباس عارفان مرد عارف را باید و کسیکه بر طریقه عارفان نباشد و لباس
شان پوشد گویا مخنثی سلاح جنگ بسته است از و کار زار با نفس و شیطان نتوانند شد قوله روزی
تا شب رفته بودیم و شبانگاه بپای حصاری خفته دزد بی توفیق ابریق رفیق برداشت که بطهارت
میروم و بغارت میرفت ش حصار درینجا عبارت از قلعه شهر پناه است مراد از قلعه جنگی توفیق چون
خلاصه معنی این لفظ بهم رسانیدن اسباب امر خیر است لهذا دزد بی توفیق بمعنی دزدی
که حق تعالی اسباب امور خیر برای او بهم نرسانیده بود ابریق بالکسر معرب ابریز یعنی کوزه لوله دار
که دسته هم داشته باشد که بدان وضو کنند بفارسی آفتابه نامند و کاف بیانیه برای بیان لفظ
گفت که بعد لفظ برداشت محذوف است و اگر این کاف را علیه گویند هم وجهی دارد چرا که بر علت برداشتن
که طهارت باشد واقع شده و طهارت درینجا بمعنی استنجا باشد و در لفظ بغارت حرف با بمعنی برای
ست و لفظ حقیقت از ینجا محذوف است یعنی در حقیقت بغارت میرفت قوله بیت نامزای

Islami Books Quran & Madni Ittar Ameen Pur Bazar House Faisalabad

کہ خرقہ در بر کرد ٭ جامۂ کعبہ را جل خر کرد ٭ ش ناسزا یعنے نالائق درینجا مراد از فقیر طالب دنیا خرقہ
بالکسر جامۂ فقرا کہ از پیش گریبان چاک می باشد ماخوذ از خرق کہ بمعنے ظاہر اینجا انسست کہ آنرا دین
و یار الٰہی نامند جامۂ کعبہ عبارت از اطلس سیاہ کہ از غلاف کعبہ حاجیان برائے تبرک آرند
جل بالضم ہندی جھول گویند در مصرعۂ ثانی تشبیہ مصرعۂ اول است قولہ چندانکہ از نظر درویشان
غائب شد برجے رفت و درجے بدزدید تا روز روشن شد در تاریکی مبلغے راہ رفتہ بود و یاران
بیگناہ خفتہ ش برج اشارت از برج آن حصار است کہ این مسافران در زیر آن بستر
کردہ بودند درج بالضم طبلہ کہ زیور و جواہر دران نہند ہندی ڈبہ گویند تاریکی اشارت از
تاریکی آخر شب است مبلغ بفتح میم و سکون با و فتح لام اسم ظرف از بلوغ بمعنے جای رسیدن
یعنے منزل و مقام کہ در انجا رسیدہ فرکش شدن توانند مجازاً بمعنے مسافتے کہ میان دو شہر یا
قریہ باشد و یا آخر مبلغے بیاے وحدت است و در سرورے مبلغ مراد از کثیر نوشتہ یعنے در تاریکی سحر
راہ بسیار رفتہ بود و دو کی محمد نوشتہ کہ آن تاریک مبلغے راہ رفتہ بود مراد از لفظ تاریک درینجا
تاریک باطن است و ایراد لفظ تاریک بمناسبت لفظ روشن است قولہ بامدادان ہمہ قطعہ
بہ دزدند و بزندان کردند ازان تاریخ ترک صحبت گرفتیم و طریق عزلت گزیدیم کہ گفتہ اند السلامۃ
فی الوحدۃ و الآفات بین الاثنین در بامدادان الف و نون حالیہ است یعنے درحالیکہ بامداد
بود مراد از صحبت رفاقت اعتبار است عزلت بالضم عین مہملہ و سکون زا معجمہ بیکاری یعنی بیکار و فارغ نشستن
از اختلاط اغیار را می ترک رفاقت و کسانیکہ عزلت را درینجا بمعنے گوشہ نشینی گویند درست نیست
چراکہ فقیران سفر میکردند ترجمہ یعنے سلامتے در تنہائے ست و در رفاقت با میان دو است ترکیب
السلامۃ بضم تا مبتدا و فی الوحدۃ فی جار و وحدت بکسر تا مجرور متعلق ثابت شد خبر چہ رفت
بالمد بضم تا مبتدا بین بفتح نون ظرف و مضاف اثنین بکسر ہمزہ و سکون ثا مثلثہ و فتح نون
اول و کسر نون آخر مضاف الیہ مجموع ظرف با متعلق خود خبر مبتدا قولہ قطعہ چو از قومے یکے بیدانشی
کرد ٭ نہ کہ را منزلت ماند نہ مہ را ٭ ش کہ بکسر کاف و ہاے ملفوظ بمعنے خرد و کوچک
کہ بعربی صغیر گویند و مہ بکسر میم و ہاے ملفوظ بمعنے بزرگ و کلان منزلت بفتح میم و سکون نون
و کسر زا معجمہ بمعنی مرتبہ و عزت یعنی ہمہ صغیر و کبیر آن قوم بدنام می شوند قولہ نہ بینی آنکہ گاوے

در علفزارے بیالاید ہمہ گاوان دہ را ٭ ش و در بعض نسخ بجاے نہ بینی لفظ ندیدستی مرقوم است
مرکب از ندید کہ ماضی است و حرف ربط و یا خطاب علف بفتحتین سبزہ و گیاہ و درینجا مراد از علفزار
کشت و زراعت است بیالاید صیغۂ مضارع از آلودن یعنے اگر یک گاو از زراعت کسے سبزہ خورد ہمہ
گاوان آن قریہ را مردم بدنام میکنند قولہ گفتم سپاس و منت خدایرا کہ از برکت درویشان محروم
نماندم اگرچہ از صحبت وحید شدم اما بدین حکایت مستفید گشتم ش وحید بمعنی تنہا مستفید فائدہ گیرندہ
و بہرہ اندوز قولہ مرا این نصیحت ہمہ عمر بکار آید ش و در اکثر نسخ این فقرہ آخر مکتوب نیست
چون چندان حاجت ندارد ظاہرا الحاق کردہ اند قولہ مثنوی یکے ناتراشیدہ در مجلسے ٭
برنجد دل ہوشمندان بسے ٭ ش ناتراشیدہ عبارت از ناخواندہ و ناتربیت یافتہ و بے ادب و
لفظ بسے درینجا بمعنے اکثر اوقات قولہ بیت اگر برکہ پر کنند از گلاب ٭ سگے در وے افتد
کند منجلاب ٭ ش برکہ بکسر با موحدہ و سکون را مہملہ و کاف عربی بمعنے حوض آب و الف افتد برائے
درستی وزن ساقط مے شود و یاء لفظ وے بضم الف مضموم شدہ فا و را ساکن مے گرداند منجلاب
بفتح میم و سکون نون و فتح جیم عربی چہ بچہ کہ در پس پاخانہ و حمام و باورچیخانہ وغیرہ کنند تا آب
مستعمل و نجس دران جمع شود و آنرا پارگین نیز گویند بیا و کاف ہر دو فارسی فائدہ منجلاب
در اصل مرکب است از لفظ عربی کہ منجل است و لفظ فارسی کہ آب است منجل صیغۂ اسم ظرف
است از نجل کہ مصدر باشد بمعنی انداختن پس معنے اصلے منجلاب جاے انداختن آب باشد
کسرۂ اضافت از جہت غلبہ آمیست ساقط شدہ چنانکہ در لفظ مرغابی و تبرزین و گلستان سرا
سوال در قافیہ لفظ گلاب و منجلاب عیب ایطاست چگونہ جائز باشد جواب درینجا ایطاے خفی است
نہ ایطاے جلی و خفی مضائقہ ندارد سوال برکہ بمعنے حوض است چون سگ در حوض دہ در دہ افتد
ناپاک نمیگردد جواب برکہ بمعنے مطلق حوض است خواہ کلان باشد خواہ خرد و درین بیت مراد شیخ
حوض خرد است کہ دہ در دہ نباشد حوض دہ در دہ آنرا گویند کہ مساحت سطح آبش صد گز شرعی باشد
و گز شرعی ہفت مشت باشد ربط و فائدہ آنکہ آئین درویشان ست کہ ہر کرا ظاہر شکل نیکان باشد
نیک پندارند و گمان بد نبرند و درویشان را باید کہ باصلاح باطن کوشند نہ باصلاح ظاہر تا مردم در
اشتباہ نیفتند قولہ حکایت زاہدی مہمان پادشاہے بود چون برخوان نشستند کمتر ازان خورد کہ ارادت

https://archive.org/details/@madni_library
For More Books Madni Library Group Whatsapp +923139319528

https://archive.org/details/@madni_library

او بود چون بنماز برخاستند بیشتر از ان گزارد که عادت او بود تا ظن صلاحیت در حق او زیاده گردد
ش زاهد فقیر یکه ترک لذات دنیا کند ارادت وارادہ یکے است چه تاے مصدری و تاو
تانیث در محاوره فارسیان درحالت وقف و بے وقف بها بدل مے شود ارادت دریجا
بمعنے اشتهاے طعام است گزارد بروزن گذاشت میر نور الله در شرح گلستان بزاے هوز
تحقیق نموده اند والبته حق بجانب اوست گزاردن بمعنے اداکردن است عادت او بود یعنے
انچه سواے فرائض وسنن درگزاردن رکعات نوافل عادت او بود ظن بالفتح گمان صلاحیت
تخفیف یای تحتانی نمودنی **قوله فرد** ترسم نرسی بکعبه ای اعرابی ✤ کین ره که تو میروی بترکستانست ✤ **ش**
این بیت در تمثیل عبادت زاهدان ریاکار است اعراب بالفتح اول وسکون عین قومی ست از عرب که
همیشه بادیه نشین وصحرا گزین باشند ویاء معروف در آخر اعرابی برای وحدت است بقاعده عربی یعنی
یک شخص از قوم اعراب و در فارسی یاء وحدت مجهول باشد کین در اصل که این بود همزه را در خواندن
وکتابت ساقط کرده اند ترکستان در شمال توران است وتوران در شمال هند وحرف با بر لفظ
ترکستان بمعنی طرف وجانب مراد از اعرابی زاهد ریاکار است واعرابی گفتن او را لطفے وظرافتے دارد
چراکه اعراب بیشتر رهزن وقطاع الطریق باشند ومراد از کعبه قرب حق وترکستان عبارت از دوزخ
قوله چون بمقام خویش باز آمد سفره خواست تا تناول کند **ش** سفره بالفتح دسترخوان **فائده**
سفره بالضم لفظ عربی ست بمعنی دسترخوان طعام و در فارسی بمعنے مقعد براے رفع التباس لفظ
عربی را ناچار بفتح مقرر کردند ولفظ فارسی را بالضم معین داشتند چنانکه بود تناول بضم واو اگرچه بمعنی
گرفتن است مگر مجازًا بمعنے خوردن مستعمل **قوله** پسرے داشت صاحب فراست گفت ای پدر بدعوت
سلطان رفته بودی چیزے نخوردے گفت در نظر ایشان چیزے نخوردم که بکار آید گفت نماز هم
قضا کن که چیزے نکرده باشی که بعبادت ما شاید **ش** ضمیر ایشان راجع بسلطان ومصاحبان بکار آید ای
افزونی اعتقاد پادشاه مرا مال ونعمت بدست آید قضا باز گردانیدن نماز فوت شده را یعنے نمازے که
بحضور پادشاه خواندی از ریا بود اورا اعاده کن که حیث خوانده شاید بمعنی لائق باشد **قوله قطعه**
ای هنرها نهاده برکف دست ✤ عیبها را گرفته زیر بغل ✤ **ش** هر دو مصرع این بیت ✤ ولقب اندبرای زاهد
ریاکار که منادی واقع شده اند بسبب ای که حرف ندا است ونهاده وگرفته در ینجا هر دو صیغه ماضی

نیست صیغه اسم مفعول است بضمن ترکیب تقرب بعموم فاعل کرده **قوله** تا چه خواهی خریدن ای مغرور
روز درماندگی بسیم دغل ✤ **ش** لفظ تا برای تنبیه وآگاهی ست مغرور بمعنی متکبر نیست چنانکه در عرف شهرت
دارد مغرور بمعنی فریب داده شده وفریفته دغل بفتحتین ناسره را گبط وفائده این حکایت آنست درویشان
را باید که هرگز بریا نپردازند که باعث سبکے دنیا وخرابی عقبی است **قوله حکایت** یاد دارم که در عهد
طفولیت متعبد بودم وشب خیز ومولع زهد وپرهیز **ش** طفولیت بالفتح اول وتشدید یاء تحتانی بمعنے
کودکے وطفلے واین مصدر جعلی است بزیادت واو بخلاف القیاس ونظیر این رجولیت است
ودرانجا مراد از طفولیت ایام صبی بودن ست که ده دوازده سالگی باشد متعبد بضم میم وفتح فوقانی وفتح
عین وکسر باء موحده مشدد بتکلف عبادت کننده چه باب تفعل براے تکلف مے آید یعنی از حقیقت
عبادت آگاه نبودم ونیز در حرص عبادت میکردم شب خیز اے در اخیر شبها براے عبادت
می خاستم مولع بضم میم وسکون واو وفتح لام در حرص انداخته شده اے حریص **قوله** شبے در خدمت
پدر نشسته بودم وهمه شب دیده بهم نبسته ومصحف عزیز در کنار گرفته وطائفه گرد ما خفته پدر را گفتم
که یکے از بنیان سر بر نمیدارد که دوگانه بگذارد وچنان خواب غفلت برده اند که گوئی مرده اند **ش**
سرورے شارح گلستان بزبان عربی نوشته است که نام پدر ایشان شیخ عبدالله بود مصحف قرآن مجید
دوگانه دو رکعت نماز لفظ گانه در آخر اعداد براے تعداد آید ہاء برده براے علامت اسم مفعول
است یعنی چنان برده خواب غفلت اند که گوئی جان ندارند **فائده** بگذارد اگرچه بذال معجمه
شهرت دارد لیکن محققین بزاء هوز تحقیق فرموده اند خصوصاً بمعنے اداکردن **قوله** گفت جان پدر تو
نیز اگر بخفتی به که در پوستین مردم افتی **ش** انچه در اکثر نسخ بخفتے بیاء مجهول ماضی تمنائی شرطیه در لفظ افتی
یاء معروف خطاب نوشته اند بهتر نیست اگرچه در نثر رعایت تجنیس چندان ضرور نیست پس صحیح
همین است که بخفتی است بیاء معروف خطاب غالبًا لفظے متصل نوشته باشد که کاتبان سلف
تحریف کرده بخفتی نوشته اند در بد لفظ بلفظ بودی محذوف در پوستین کسے افتادن اصطلاح است
بمعنی عیب جوئی وبدگوئی کسے کردن ومخفی نماند که از عیب گوئی خفتن بهتر است از ان که عیب گوئی
خلق نزد اهل توحید منجمله اقسام شرک است وخفتن که از لوازم غفلت است بنسبت شرک هزار بار بهتر
قوله قطعه نبیند مدعی جز خویشتن را ✤ که دارد پرده پندار در پیش ✤ **ش** پندار بکسر باء فارسی

Islami Books Quran & Madni Ittar Ameen Pur Bazar House Faisalabad

https://archive.org/details/@madni_library

بکرد گمانی نیک در حق خود **قوله** گرت چشم خدا بینی ببخشد ⁂ نه بینی محکس عاجز تر از خویش **ش** گرت بمعنی اگر ترا و فاعل ببخشد لفظ خداست که بعد لفظ گرت محذوف است رابط و فائده این حکایت آنست که درویشان را باید که بر زهد و عبادت خود غره نشوند و خود را بهتر ندانند و دیگران را که بعبادت مشغول نباشند حقیر نشمارند **قوله حکایت** بزرگے را در محفلے همی ستودند و در اوصاف جمیلش مبالغه می نمودند بعد از تامل بسیار سر بر آورد و گفت من آنم که من دانم **ش** محفل بکسر فاء بمعنے جاے انبوه اسم ظرف از حفله بالفتح که بمعنے انبوهی است بمعنے مجالس و مجمع مستعمل و همی ستودند بکسر سین یعنی تعریف میکردند و اوصاف بالفتح بمعنے صفات و اخلاق جمیل بهتر و نیک و مبالغه بجد کمال رسانیدن یعنی افزونی **قوله شعر** کفیت اذی یا من تعد محاسنی ⁂ علانیتی هذا ولم تدر باطنی ⁂ **ترجمه** یعنی کفایت کرده شدی تو آزار دادن را ای کسی که میشماری خوبیهاے مرا ظاهر من اینست که ستودهٔ تو ندانستی پنهان مرا حاصل آنکه شمردن تو محاسن مرا بسیار آزار است در حق من چرا که چون کمال در من نیست خجل میشوم **ترکیب** کفیت بضم کاف و کسر فاء و سکون یاء و فتح تاء فعل ماضی مجهول از باب کفایت صاحب دو مفعول باشد ضمیر مخاطب که در وے است مفعول اول که نائب فاعل است و اذی بفتح اول و فتح ذال معجمه و تنوین مفعول ثانی و اذی در اصل اذی بود مثل عصا چون تنوین در آخر او لاحق شد التقاء ساکنین واقع گشت درمیان تنوین و الف مقصوره الف افتاد زیرا که نون تنوین حرف صحیح است و نصب در و تقدیری است یا حرف ندا من بالفتح موصول منادی تعد بفتح تاء و ضم عین و تشدید دال مضموم مضارع معلوم واحد مذکر حاضر از باب نصر ضمیر خطاب که در وے مستتر است فاعل او محاسن بفتح میم و کسر سین جمع حسن خلاف قیاس و مضاف بسوی یاء متکلم مجموعه مفعول تعد و تعد با فاعل و مفعول خود جمله فعلیه شده صله من موصوله گشته موصول با صله خود مبتدا او مؤخر شد و کفیت مع متعلقات خود جمله فعلیه شده خبر مقدم علانیه بفتح عین و کسر نون و تخفیف یاء تحتانی مبتدا و مضاف بسوی یاء متکلم هذا اسم اشارت مذکر خبر او است و لم تدر بفتح لام و فتح تاء فوقانی و سکون دال و کسر راء مهمله فعل جحد مذکر حاضر باب ضرب در اصل تدرے بود و یاء بلم جازمه افتاد و انت ضمیر مخاطب در وے مستتر است فاعل او و باطن مضاف و یاء متکلم مضاف الیه مجموع مفعول او و این شعر در بحر طویل است بعض اجزاء سالم و بعض مقبوض چنانچه در اکثر نسخ کفیت بتحتین صیغهٔ ماضی معلوم نوشته اند و بعده

اذا بکسر اول معنی اکنون تحریر کرده اند و بجاے باطن که وزن شعر بدان درست است مافی بطنی بکتابت آورده اند که شعر بدان ناموزون میشود و همه تحریف ناسخان ست **قوله قطعه** شخصم بچشم عالمیان نیک منظر است ⁂ وز خبث باطنم سر خجلت فگنده پیش **ش** شخصے بمعنے جسم و کالبد یعنی وجود ظاهری منظر بمعنے صورت چرا که جاے افتادن نظر است خبث بالضم بدی و زشتی خجلت بالفتح شرمندگی در مصرعهٔ ثانی تعقید لفظی است حاصل آنکه از زشتی باطن خود سر خجالت و شرمندگی پیش افگنده ام **قوله** طاؤس را بنقش و نگاری که هست خلق ⁂ تحسین کنند او خجل از زشت پاے خویش ⁂ **ش** خجل بالفتح خاء معجمه و کسر جیم بمعنے شرمنده و لفظ تحسین کنند متعلق مصرعهٔ اول یعنی خلق تحسین میکنند رابط و فائده این حکایت آنست درویشان را باید که بشنیدن مدح خود شادان نشوند بلکه آنزمان عیبهاے مختفی خود را یاد آرند و نادم شوند و مداح را زجر نکنند و بملایمت و آهستگی فهمانند که باینده چنین نباید کرد **قوله حکایت** یکے از صلحاے کوه لبنان که مقامات او در دیار عرب مذکور بود و بکرامات مشهور بجامع دمشق در آمد **ش** صلحا بالضم صاد و فتح لام بمعنے صالحان و درینجا عبارت از مشائخ است لبنان بضم لام و سکون باء موحده و نون نام کوهی ست در شام که مسکن فقرا هست و اضافت کوه بسوی لبنان اضافت عام بسوی خاص مقامات بفتح میم بمعنے مراتب فقر جامع بکسر میم مسجد جمعه **قوله** بر کنارهٔ برکهٔ کلاسه طهارت میساخت پایش بلغزید و بحوض در افتاد **ش** برکه بکسر باے موحده حوض کلاسه بکسر اول و سین مهمله مشتق از کلس که بالکسر است بمعنی چونه و آهک و گچ چنانکه در کنز اللغات آمده پس گلاسه انچه از چونه ساخته باشند چنانکه حباله بمعنی دام که از حبل ساخته میشود و چون زنگار بخلاف سنگ بر گچ بسیار می نشیند لهذا بسبب زنگار اکثر پاے از ان لغزد و انچه بعضے شارحان و اهل لغت کلاسه بضم کاف نام موضع نوشته اند درست نباشد چه تعلقات مسجد را اضافت بمسجد کنند بموضع دیگر طهارت مراد از وضو **قوله** از انجا بمشقت بسیار خلاص یافت چون از نماز بپرداخت یکے از اصحاب گفت که مرا مشکلی هست گفت آن چیست **ش** خلاص مصدر است بمعنے رهائی و نجات پرداخت بمعنے فارغ شد **قوله** گفت یاد دارم که روزی بر روی دریاے مغرب میرفتی و قدمت تر نمی شد و امروز درین یک قامت آب از هلاکت چیزے نمانده بود درین چه حکمت باشد **ش** در لفظ هلاکت تاء خطاب است بمعنی هلاک تو و هلاک خود مصدر است حاجت بتاء مصدری ندارد اگرچه بعضے از متاخرین جائز داشته اند مگر بهتر

For More Books Madni Library Group Whatsapp +923139319528

https://archive.org/details/@madni_library

نیست قولہ شیخ زمانی سر بجیب تفکر فرو برد بعد از تامل بسیار بر آورد و گفت شنیدہ کہ خواجہ عالم علیہ السلام
فرمودہ است ش زمانے کنایہ از اندک دیر تامل بمعنی فکر و اندیشہ قولہ حدیث لی مع اللہ وقت لا یسعنی
فیہ ملک مقرب ولا نبی مرسل ترجمہ مرا با خدا تعالی وقتی ست کہ نمی گنجد برائے من دران وقت فرشتہ
مقرب و پیغمبر صاحب کتاب ترکیب لام جار و یاء متکلم مجرور جار مجرور متعلق ثابت کہ محذوف ست
مع ظرف مضاف لفظ اللہ مضاف الیہ این مجموع نیز متعلق ثابت و ثابت با ہر دو متعلقات خبر مقدم
و وقت مبتدا مؤخر و موصوف لا یسع مضارع منفی از باب علم نون وقایہ یاء متکلم مفعول او فی جار ہا ضمیر
غائب کہ راجع است بسوی وقت مجرور متعلق بلا یسعنی ملک موصوف مقرب صیغہ اسم مفعول
صفت آن مجموع فاعل لا یسعنی واو عاطفہ لا نافیہ فعل منفی کہ آن لا یسعنی باشد بعد از ان محذوف
است و نبی مرسل موصوف صفت فاعل آن فعل محذوف است لا یسعنی با متعلقات خود جملہ
فعلیہ شدہ صفت مبتدا گشت کہ آن وقت است و مخفی نماند کہ بعضے از محققین از نبی مرسل ذات
آنحضرت صلے اللہ علیہ وسلم ارادہ کردہ اند عبد الغنی شارح گلستان از کتاب نشاط العشق شرح غوثیہ
نقل کردہ است کہ روزی حضرت رسالت پناہ درین مرتبہ بودند کہ ام المومنین حضرت عائشہ از در آمد
حضرت فرمود کہ من انت یعنی کیستی عائشہ جواب داد کہ من عائشہ ام حضرت فرمود عائشہ کیست جواب
داد کہ بنت ابوبکر حضرت فرمودند ابوبکر کیست جواب داد کہ صدیق محمد رسول اللہ حضرت فرمود کیست
محمد رسول اللہ عائشہ خاموش ماندند قولہ بگفت علی الدوام وقتے چنین بودی کہ بجبرئیل و میکائیل نپرداختی
و وقتے با حفصہ و زینب در ساختی ش مگفت علی الدوام عطف است بر قول لی مع اللہ وقت
یعنے آنحضرت صلے اللہ علیہ وسلم چنین نگفت انا مع اللہ علی الدوام بلکہ لی مع اللہ وقت فرمود نپرداختی
یعنے مشغول نبودی یعنی آنحضرت گاہے بچنان مرتبہ قرب مشغول بحق تعالی میبودند کہ اگر بالفرض جبرئیل
و میکائیل دران وقت پیش آنجناب میرسیدند اصلا آنحضرت التفات بالیشان نمیکردند حفصہ بفتح
حاء مہملہ و سکون فاء و صاد مہملہ دختر حضرت عمر رضی اللہ عنہ کہ در سال سوم از ہجرت بنکاح حضرت
رسالت پناہ صلے اللہ علیہ وسلم در آمد زینب بفتح زاء معجمہ و سکون تحتانی و فتح نون و باء موحدہ دختر
جحش نام صحابی کہ حرم پیغمبر صلے اللہ علیہ وسلم بود جحش بفتح جیم و سکون حاء مہملہ و شین معجمہ قولہ شاہد کہ ابرار
بین التجلی والاستتار ترجمہ دیدن نیکوکاران خدای میان ظہور و پوشیدگی است یعنے گاہے

پوشیدگی ست و گاہے ظہور ترکیب مشاہدہ بضم میم و فتح ہا دیدن مضاف است ابرار بالفتح جمع بر بالفتح
و تشدید راء نیکوکار مضاف الیہ مجموع مبتدا بین بالفتح باء موحدہ و فتح نون ظرف و مضاف و التجلی
بکسر لام و تحتانی مضاف الیہ و او عاطفہ استتار بکسر اول و کسر تاء اول و کسر راء معطوف
بر تجلی پس بین ظرف با مضاف الیہ خود متعلق ثابت محذوف شدہ خبر مبتدا قولہ مے نماید و می ربایید
ش یعنے گاہے جلوہ خود مے نماید و گاہے از نظر مے رباید قولہ بیت دیدار مینمائی و
پرہیز میکنی ٭ بازار خویش و آتش ما تیز میکنی ش مضمون مصرعہ ثانی علت مضمون مصرعہ اول است
و تیزی بازار کنایہ از کمال رغبت خریداران است و ہمین سبب رونق بازار باشد حاصل آنکہ دیدار خود کہ مینمائی
و باز پرہیز میکنی یعنے پنہان میشوی غرض تو درین آنست کہ رونق حسن خود و شوق ما این ہر دو افزون
کنی و ظاہر است کہ لذت و رہمین است چرا کہ وصال دوام بے کیفیت باشد قطعہ عربی اشاہد من اہوی
بغیر وسیلۃ ٭ فیلحقنی شان اضل طریقا ٭ یؤجج نارا ثم یطفئ برشۃ ٭ لذاک ترانی محرقا و غریقا ترجمہ
مع تفصیل بعضے الفاظ می بینم کسے را کہ دوست میدارم بے واسطہ یعنے بے پردہ پس لاحق میشود مرا حالتے
کہ گم میکنم راہ را یعنے اضطراب در من پیدا میگردد حال معشوق اینست کہ می افروزد آتش حسرت را
در من از پنہان شدن خود باز فرو مے نشاند باب پاشی دیدار برائے ہمین می بینی ای مخاطب مرا سوختہ
و غرق شدہ یعنے از آتش افروزے او سوختہ ام و از آب پاشے او غرق شدہ ام ترکیب و لغت اشاہد
بضم اول و کسر ہاء و ضم دال مضارع متکلم واحد معلوم باب مفاعلہ ضمیر متکلم کہ در و مستتر است
فاعل او من بالفتح موصولہ اہوی بفتح اول و در آخر الف بصورت یا مضارع متکلم واحد معلوم
از باب علم در اصل اہواہ بود ہاء را کہ ضمیر غائب بود برائے ضرورت وزن حذف کردند بغیر باء
مکسور جار و غیر بکسر راء مجرور و مضاف وسیلۃ بہ تنوین کسرہ مضاف الیہ جار مجرور متعلق باہوی شدہ اہوی
با فاعل و متعلق خود صلہ من موصولہ شدہ و موصول با صلہ خود مفعول اشاہد گردید فاء حرف تعقیب یلحق
بفتح حاء مہملہ مذکر غائب مضارع معلوم از باب علم و نون وقایہ و یاء ضمیر متکلم مفعول او شان بہ تنوین ضمہ
بمعنے حالت فاعل یلحق اضل بفتح اول و فتح ضاد معجمہ و تشدید لام مضموم متکلم واحد از مضارع معلوم باب
ضرب فعل فاعل طریقا مفعول اضل یؤجج بضم یاء تحتانی و فتح ہمزہ و جیم اول مشدد و مکسور و جیم
ثانی مضموم واحد مذکر غائب از مضارع معلوم باب تفعیل و فاعلش من کہ در مصرعہ اول این قطعہ

Islami Books Quran & Madni Ittar Ameen Pur Bazar House Faisalabad

https://archive.org/details/@madni_library

مذکور است تاجیج بمعنے آتش افروختن تاراً بتنوین فتح مفعول و ثم بضم ثاء مثلثه و تشدید و فتح میم حرف
عطف یطفے بضم یاء تحتانی و سکون طاء مهمله و کسر فاء واحد غائب از مضارع معلوم باب افعال ضمیری که
در و مستتر است فاعل آن دیرشه بکسر باء جار و رشته بمعنے آبپاشی مجرور جار مجرور متعلق بیطفے شده لیس
یطفے با فاعل و متعلق خود جمله فعلیه شده معطوف گشت بر یوجج تاراً لذاک لام مکسور جار ذاک بفتح اول اسم
اسم اشارت یعنی این مجرور متعلق ترانی و ترانی بفتح تاء و کسر نون واحد مذکر حاضر از مضارع باب
منع و نون وقایه و یاء ضمیر متکلم مفعول تری محرقاً بفتح راء مهمله و تنوین فتح بر قاف اسم مفعول از احراق گرمی
سوزانیدن است مفعول دوم تری و غریق نیز مفعول باعتبار عطف و آنچه در بعض نسخ فیلهی بضم یاء
تحتانی و کسر حاء مهمله مضارع از باب افعال نوشته اند ظاهرا درست نباشد چراکه درینجا معنے لازم درکار است
و باب افعال اکثر متعدی مے آید و آنچه در بعض نسخ یوجج از باب تفعیل آمده بشرطیکه هاء هوز باشد
نیز بهتر است چراکه وهج بفتح واو و سکون هاء و جیم بمعنے آتش افروختن آمده است مگر در نسخه مخدومے
همان است که سابق بیان کرده ام و آنچه کذلک نوشته اند آن نیز در بحر گنجایش ندارد و در مصرعه بیت
اول واو عاطفه نیز خارج از وزن این قطعه در بحر طویل است که عروض هر دو بیت مقبوض و ضرب هر دو بیت
محذوف و باقی ارکان بعض مقبوض و بعض سالم **قوله مثنوی** یکے پرسید زان گم کرده فرزند * که
اے روشن گهر پیر خردمند * **ش** گم کرده فرزند کنایه از یعقوب علیه السلام است گهر بمعنے اصل و ذات
قوله ز مصرش بوے پیراهن شنیدی * چرا در چاه کنعانش ندیدی **ش** در هر دو مصرعه ضمیر شین راجع
بیوسف علیه السلام است از غایت شهرت حاجت تقدیم مرجع نیست و در اکثر نسخ شمیدی بمیم مکتوب است
و این عند التحقیق درست نباشد چراکه شمیدن بمعنی بوئیدن در کتب لغت فارسی که معتبر باشد دیده نشده
و این مصدر جعلی مثل طلبیدن و فهمیدن نیست بلکه بمعنے بوئیدن هم شنیدن بنون ست لیکن بمعنے استماع
شهرت دارد و فائده شنیدن بفتح در برهان و جهانگیری و مؤید و مزیل الاغلاط بمعنے اجتماع یعنی بوئیدن
و بعضے برائے هر دو معنی بکسر هم نوشته اند و بضم اول هیچکس ننوشته کنعان بالفتح نام شهری که یعقوب علیه السلام
دران سکونت داشتند **قوله** بگفت احوال ما برق جهان ست * دمی پیدا و دیگر دم نهان است *
ش جهان بکسر جیم بمعنے جهنده **قوله** گهے بر طارم اعلے نشینم * گهے بر پشت پاے خود نبینم **ش**
طارم بفتح راء مهمله و ضم آن نیز جائز بمعنے بالاخانه و این معرب تارم است اعلے بروزن فردا صیغهٔ

اسم تفضیل بمعنے بلندتر مراد از طارم اعلے قرب الٰہی و کشف است که مقام عروج است سالک را حصول ست
و بعضو و مکان بلند اشیاء دور دست از هر طرف بنظر مے آیند و بر پشت پاے خود ندیدن کنایه از کمال
بے خبری و غفلت و در بعض نسخ چنین نوشته مصرعه گهے بر پشت پاے خود نه بینم * یعنی پاے خود بر پشته
هم دیده نمی شود یعنے اینقدر بلندی هم میسر نمی گردد تا بطارم اعلے چه رسد حاصل آنکه حال انبیاء هر لحظه یکسان
نباشند تا با دیباچه رسد و بنای مضمون این ابیات برین قصه منحصر است که باختصار تمام بیان کرده می شود
چون یوسف علیه السلام را برادران از حسد بچاهے که دو سه فرسنگ از کنعان بود انداخته بوقت شب
پیش پدر گریان آمدند که یوسف را گرگ خورده یعقوب علیه السلام همیشه ازین غم محزون
مے ماند و یوسف را بعد سه روز یکے از کاروانیان از چاه برآورده بمصر بدست عزیز فروخت بعد از
سی سال ازین ماجرا یوسف بادشاه مصر شدند و دران ایام قحط عظیم در عالم افتاد و یوسف غله بمحتاجان
میداد اند برادران یوسف خبر غله شنیده از مسافت بعید پیش یوسف آمدند یوسف ایشان را شناخت
و ملاقات نمود و خطاے ایشان معاف فرمود از حال پدر پرسید گفتند که در فراق تو از گریه نابینا شده است
یوسف ایشان را پیراهن خود داد تا بچشم پدر از خوشبوی این بینا گردد همون روز در کنعان یعقوب بمردم
خانه گفت که مرا امروز بوے یوسف مے آید مردمان گفتند که اے پیر عقلت را چه شد یوسف را
سی سال شد که گرگان خورده اند تو چنین میگوئی لهذا یک ماه ازین سخن فرزندان یعقوب نوید یافتن
یوسف مع پیراهن دادند بمجرد بوئیدن بینا شدند مردمان یعقوب را ملامت کردند که دران ایام که قریب
شهر در چاه افتاده بود خبردار نشدی و حالا از چندین مسافت بعید چگونه واقف گشتی یعقوب جواب داد
که حال ما یکسان نیست **قوله** اگر درویش بر حالے بماندے * سر دست از دو عالم بر فشاندے **ش**
سر دست از چیزے افشاندن کنایه از ترک کردن آن چیز ست حاصل بیت آنکه اگر درویش بر یک حالت
می بود که عبارت است از انبساط و تجلے ذات در دو عالم نگنجیدے و دنیا و عقبے هر دو را ترک
کردی و فرو گذاشتی چراکه الدنیا حجاب العقبے و العقبے حجاب المولے واقع است یعنے در مقام
فنا فی الله واصل بودی و آنچه در بعضے نسخ سر دست بواو عاطفه نوشته است غلط است و ربط و
فائده این حکایت آنست که درویشان را باید که از همیشه نماندن حالت قرب الٰہی صبر کنند و ازین معنی
غمگین نباشند چراکه حکمت الٰہی در همین ست انبیا و اولیا را همین ماجرا پیش آمده است و

For More Books Madni Library Group Whatsapp +923139319528

https://archive.org/details/@madni_library

طالب ظہور کرامت نباشند و تا توانند اخفای کرامت نمایند **قولہ** درجامع بعلبک **ش** بعلبک بفتح ہر دو بای موحدہ نام شہریست بشام کہ قوم الیاس علیہ السلام بعل نام بت را و رم آنجا پرستیدند **قولہ** وقتی کلمۂ چند بطریق وعظ میگفتم با طائفہ افسردہ دل مردہ راہ از عالم صورت بمعنی نبردہ **ش** کلمہ بکسر لام سخن وعظ و پند و نصیحت مطابق قرآن و حدیث افسردہ بسین مہملہ سرد شدہ و بہ سبب سردی از حرکت باز ماندہ و حرف ہا در آخر این ہر سہ فقرہ کہ ہر یکے لقب است برای طائفہ بجہت مفعولیت است و واو عاطفہ در میان اینہا نباید خواند چرا کہ واو عاطفہ میان القاب فصیح نیست و حرف بای بر لفظ معنے بمعنے طرف و جانب است **قولہ** دیدم کہ نفسم در نمیگیرد و آتشم در ہیزم تر اثر نمیکند دریغ آمدم تربیت ستوران و آئینہ داری در مجلس کوران **ش** نفس بفتحتین بمعنی کلام و سخن در نمیگیرد یعنی اثر نمی کند چہ در گرفتن بمعنے اثر کردن و مراد از آتش تاثیر توجہ باطنی است کہ عارفان را باشد و مراد از ہیزم تر طبیعت ہای بے ذوق کہ پروائے طلب الٰہی نداشتہ باشند ستور بفتحتین و واو مجہول چار پایہ ہائے شہر مثل گاو و اسپ و شتر و خر **قولہ** ولیکن در معنی باز بود و سلسلۂ سخن دراز در معنی این آیت و نحن اقرب الیہ من حبل الورید سخن بجاے رسانیدہ بودم کہ میگفتم **ش** در بمعنی دروازہ مضاف و معنی مضاف الیہ و باز بمعنے کشادہ یعنی در تقریر معنے این آیت سخن بجاے رسانیدہ بودم کہ می گفتم و بیان گفتن در قطعہ آیندہ و آنچہ در بعض نسخ قبل از میگفتم بجاے کاف واو عاطفہ نوشتہ اند خطاست ترجمہ آیت و ما نزدیک تریم بسوے بندہ از رگ گردن یعنی از ہستی او ہم ما نزدیک تریم و این نزدیکے بعلم و قدرت است نہ بمکان چرا کہ باری تعالیٰ از مکان منزہ است یا آنکہ تقریر چنین کردہ شود کہ نزدیک تر از رگ گردن بسبب آنست کہ او تعالیٰ حقیقت او ست و رگ گردن جزے از اجزاے جسم ظاہری است پس ظاہر است کہ اعضا بقرب حقیقت تر از رسیدہ و رسیدہ رگی ست کہ از میان دل و جگر رستہ بگردن ظہور کردہ است **قولہ قطعہ** دوست نزدیک تر از من بمن است + وینت مشکل کہ من از وے دورم **ش** یعنی حل این مقدمہ مشکل است کہ او بمن نزدیک است و من از وے دورم یا آنکہ سخت مشکل است برمن کہ او از لطف خویش با من نزدیک است و من از غفلت خود این دولت را نمی شناسم و خود را از وے دور می انگارم و در اکثر نسخ و این عجیب تر نوشتہ و این نسخہ بہتر نیست چرا کہ درین صورت یافتہ نمیشود چنانچہ بیت ثانی مؤید معنی دوم ست کہ نوشتیم و در یک نسخہ کہ نہایت معتبر بود مصرعۂ ثانی

چنین بنظر آمدہ آیت مشکل کہ من از وے دورم + اینت بالکسر و یای معروف و نون ساکن ہائے غنہ و تائے فوقانی بمعنے زہے و کلمۂ تعجب از برہان قاطع یعنے عجب مشکل است کہ من از وے دور ہستم و این بہتر ست **قولہ** چکنم با کہ توان گفت کہ او + در کنار من و من مہجورم **ش** در مصرعۂ اول کاف کدا میہ و آنچہ در مصرعۂ ثانی این بیت بعضے کاتبان بے شعور لفظ از وے زیادہ کردہ اند آنرا سوائے حمق زدن چہ باید گفت **قولہ** من از شراب این سخن مست و فضلہ قدح در دست **ش** فضلہ بفتح فا و سکون ضاد معجمہ آنچہ از خوردن زیادہ ماند و در نسخۂ مخدومی بجاے فضلہ لفظ فضالہ بضم فا نوشتہ معنی ہر دو یکے است قدح بفتحتین مطلق پیالہ خصوصاً پیالہ شراب خوردنی فضلہ مضاف و قدح مضاف الیہ یعنے آنچہ از تمام قدح بعد خوردن من باقی ماندہ بود برائے دیگران در دست داشتم حاصل آنکہ من از لذت این سخن در ذوق و شوق مسرور بودم منتظر آن بودم کہ کسے دیگر نیز از این کیفیت باقی ماندہ بہرہ بردارد **قولہ** کہ روندہ بر کنارۂ مجلس گذر کرد و دور آخرین در وے اثر کرد نعرہ چنان زد کہ دیگران بموافقت او در خروش آمدند و خامان مجلس در جوش **ش** ہمزہ کہ بالائے ہاء روندہ مکتوب است علامت ست برای یای وحدت یعنے یک شخص روندہ و در لفظ آخرین یا و نون ہر دو برای نسبت است چنانکہ در زمین و زرین یعنی اول جام توجہ بدیگر حاضرین چند بار دادہ بودم مگر در ایشان اثر نکردہ بود و حالا درین تو وار و اثر کرد خروش بضمتین بمعنی بلند خامان لفظ جوش لطف عظیم دارد **قولہ** گفتم سبحان اللہ دوران باخبر در حضور و نزدیکان بے بصر دور **ش** این فقرہ مصرع است **قولہ قطعہ** فہم سخن چون نکند مستمع + قوت طبع از متکلم مجوے **ش** مستمع بکسر میم دوم شنوندہ اے سامع اگر سخن بفہم تو نیاید قوت فہمیدن از گویندہ طلب مکن **قولہ** فسحت میدان ارادت بیار تا بزند مرد سخن گوے گوے **ش** فسحت بضم فا و سکون سین مہملہ و فتح حاء حطی فراخی و سخن گوئی مرکب از اسم و امر بمعنے سخن گویندہ و گوے ثانی چیز مدور معروف و در لفظ گوے گوے تجنیس تام است حاصل آنکہ توجہ و قصد اخذ مطلب پیدا کن تا گویندہ بتو تقریر حقیقت کند ربط و فائدہ این حکایت آنست فقیر را باید کہ از عدم تاثیر نبودن مریدان ملول نشود کہ تاثیر توجہ بر وقت منحصر مے باشد و دیگر آنکہ طالب را باید کہ بریاضت تصفیۂ باطن پیدا کند تا توجہ مرشد زود تر تاثیرے بخشد **قولہ حکایت** شبے در بیابان مکہ از غایت بیخوابے پاے از رفتن بماند سر بنہادم و شتربان را گفتم

Islami Books Quran & Madni Ittar Ameen Pur Bazar House Faisalabad

دست ازمن بدار گفت نشنیدهٔ که گفته اند **ش** بجوابے ازان گفت که بیشتر در ملک عرب از خوف گرمی بشبہا سفر کنند و بعد از نیمروز از برائے اکل و شرب مقام کنند و توانگران شتر سوار در کجاوه ہائے خود بخواب راه طے کنند ظاہر ایشیخ درین سفر پیاده بوده و شتربان دران قافلہ از آشنایان بوده باشد سر نہادم یعنے در خواب شدم دست ازمن بدار یعنے مرا بیدار مکنی لفظ پا و سر و دست لطفے دارد **قوله قطعه** پائے مسکین پیاده چند رود * کز تحمل ستوه شد بختی **ش** مسکین صفت پیاده است که بضرورت نظم بر موصوف خود مقدم شده است تحمل بمعنے بار برداشتن ستوه بضمتین بمعنے ملول و تنگ آمده و عاجز. بختی بضم باء موحده و سکون خاء معجمه نوعے از شتر که سرخ رنگ و قوی اندام باشد و این منسوب است به بخت نصر نام بادشاه که کافر بود وچه بادشاه مذکور مادهٔ شتر عجم و نیز شتر عرب را جفت ساخته بود و نتیجه که ازان حاصل شد آنرا شتر بختی گویند **فائده** بخت بالضم بمعنے پسر و نصر بفتح نون و تشدید صاد مهمله مفتوح نام بت چون بادشاه مسطور را در حالت طفلے پیش نصر یافته بودند و نام پدرش معلوم نبود لهذا بخت نصر نام کردند **قوله** تا شود جسم فربهی لاغر * لاغرے مرده باشد از سختی **ش** جسم بمعنے بدن فربهی بیاء مجهول نکره یعنے هر فربه که باشد همچنین در مصرعهٔ ثانی لاغرے بفتح غین معجمه و بیاء مجهول نکره و لفظا باشد بمعنے گردد **سوال** چون اختلاف حذو یعنے حرکت ماقبل حرف قید جائز نیست تاقیه بختی که ماقبل خاء مضموم است با سختی که ماقبل خاء مفتوح است چگونه درست باشد **جواب** بلی و لیکن که بعد حرف اصلی قافیه که روے نام دارد حرف وصل پیوسته باشد این اختلاف جائز گردد و درینجا بعد حرف تا که روی است حرف وصل که یاء تحتانی باشد اتصال دارد عیب اختلاف حذو دفع شد **قوله** گفت اے بلادر حرم در پیش است و حرامی از پس اگر رفتی جان بردی و اگر خفتی مردی **ش** پیش و پس و حرم و حرامی همه لطفے دارند مراد از حرم بیت الله است و حرامی بمعنی دزد و قزاق رفتی و خفتی که بهر دو صیغهٔ ماضی است چون بعد حرف شرط واقع شد معنی استقبال پیدا کرد و حال بردی و مردی انیست هر امری که ظهور آن یقینی باشد یا قریب تر برائے آن بجائے مضارع صیغهٔ ماضی آوردن بلاغت است و در نسخهٔ مخدومی و سرور ی جان بردے نیست فقط لفظ بردی است برائے موزونی فقره لفظا جان را محذوف داشته اند **قوله بیت** خوش است زیر مغیلان براه بادیه خفت * شب رحیل ولی ترک جان بباید گفت **ش**

مغیلان در صراح و قاموس نوشته اند که بضم میم و فتح غین معجمه نام نوع درختیست خار دار در بیابان عرب و در رشیدی و دیگر کتب نوشته اند که مغیلان بضم و یاء معروف در اصل ام غیلان بود ام بالضم و تشدید دال بمعنے مادر است لیکن برائے مقارنت و مجاورت نیز مے آید و غیلان بالکسر جمع غول که بالضم بمعنی دیو بیابانی است و در فارسی بحذف همزه بمعنے درخت خار دار می آید که بهندی آنرا ببول گویند و بعضے کیکر نامند و درخت مذکور میوه و باش دیوان شهرت عظیم دارد بادیه بباء موحده و دال و یاء تحتانی بیابان خفت که ماضی است درینجا بمعنے مصدر یعنے خفتن و ماضی بمعنے مصدر و حاصل بالمصدر در فارسی بسیار آمده حاجت لبند ندارد و رحیل بفتح راء و کسر حاء مهمله و یاء معروف بمعنے کوچ و ترک گفتن بمعنے ترک کردن مستعمل است حاصل بیت باندک تعقید آنکه براه بیابان بزیر مغیلان خفتن خوش کیفیتے دارد لیکن در شبے که کوچ واقع شود از چنین حرکت زندگی را گذاشتن است چرا که مسافر تنها مانده را رهزنان بالیقین خواهند کشت **ربط و فائده** این حکایت بباب آنست درویش را باید که از پند رفیق تجاوز و انحراف نکند خصوصاً در سفر **قوله حکایت** پارسائے را دیدم بر کنارهٔ دریا زخم پلنگ داشت بهیچ دارو به نمیشد مدتها دران رنجور بود **ش** قید بر کناره دریا ازانست که زخمی شیر و پلنگ را هوای شهر چندان موافق نباشد بیشتر در صحرا بر کنارهٔ آبها نگاه دارند ظاهر او دافع حرارت سمیت آن بوده باشد **قوله** و همدم بشکر حق تعالی میگذارد پرسیدند که شکر چه میگوئی گفت شکر آنکه بمصیبتے گرفتارم نه بمعصیتے **ش** میگذارد بسکون حرف آخر صیغه ماضی استمراری بمعنی ادا میکرد لفظ چه درینجا مخفف چیز است شکر مضاف و چه مضاف الیه و منشاء سوال آنکه شکر بر نعمت میباشد نه بر مصیبت و زخم پلنگ بلا و مصیبت است که بران صبر شاید نه نعمت است که بران شکر باید پارسا جواب داد که گرفتاری بمصیبت بنسبت گرفتارے بمعصیت نعمتے ست عظیم چه این باندک مدت بسر آید و آن پایدار ماند معصیت بتخفیف یاے تحتانی گناه **قوله قطعه** گرم آزار بکشتن دهد آن یار عزیز * تا نگویم که دران دم غم جانم باشد **ش** تا بمعنے هرگز و زنهار یعنے اگر مرا آزار برائے کشتن من دهد هرگز نخواهم گفت دران وقت که اکنون مرا غم جان خود میباشد و در بعض نسخ بجائے نگویم لفظ نگوئی واقع شده و این بتر و در اکثر نسخ مصرعهٔ اول چنین است ع گر مرا زار بکشتن الخ کلمهٔ زار درینجا بمعنے ضعیف و بدحال و خوار مے تواند که بمعنے نالان باشد و این حال است برائے

https://archive.org/details/@madni_library

لفظ مرا یعنے درحال ضعف وناکشی کہ مرا آن یار عزیز بکشتن دہد یعنے بکشد ہرگز نگوئی اے مخاطب کہ دران
وقت غم جان خود مرا باشد و در نسخۂ مخدومی چنین نوشتہ مصرعہ اگرم زار بکشتن دہد آن یار عزیز ؛ و این
درہم بہتر است قولہ گویم از بندۂ مسکین چہ گنہ صادر شد ؛ کہ دل آزردہ شد از من غم آنم باشد ش
یعنے مرا غم رنجش خاطر یار باشد نہ غم جان خود ربط و فائدہ این حکایت آنست کہ بمصیبت صبر
کردن وراضی برضاے حق ماندن از جملہ اخلاق درویشان ست قولہ حکایت درویشے را
ضرورتے پیش آمد گلیمے از خانۂ یاری بدزدید ش ہر چہار یاء مجہول برائے نکرہ یا وحدت
قولہ حاکم فرمود کہ دستش ببرند صاحب گلیم شفاعت کرد کہ من او را بحل کردم ش حاکم
حکم قطع بموجب این آیت نمود السارق والسارقۃ فاقطعوا ایدیہما حکم قطع برای سارق وقتے باشد
کہ قیمت شئے مسروقہ زیادہ از دہ درم یا لیست واختہ باشد ظاہر آن گلیم قیمتے بودہ باشد بحل بکسر با و حاء
مہملہ بخشیدن گناہ و عفو کردن یعنے من او را از خطای دزدی مال خود معاف کردم مؤلف گوید
چون در فارسی حاء حطی نیامدہ گمان آن می شود کہ لفظ عربی باشد حال آنکہ در لغات معتبرہ مثل
صراح وقاموس ومنتخب وغیرہ مادہ بحل بہیچ معنے نیامدہ ازین معلوم شد کہ در اصل بہل بودہ با
بفتح اول وکسر ہا ہوز صیغۂ صفت مشبہ بمعنے ترک کردہ شدہ وبحرا وگذاشتہ شدہ و مجازاً بمعنے
معاف مستعمل شدہ ماخوذ از بہل بالفتح کہ مصدر است کما فے الصراح والقاموس لیکن از
غلطی کاتبان قدیم وعدم التفات اہل تعلم وتعلیم بجائے حطی شہرت گرفتہ یا آنکہ در اصل
بہل بکسر تین صیغۂ امر از ہلیدن باشد کہ بمعنے گذاشتن است پس بمعنی اسم مفعول مستعمل شدہ
چنانکہ گزین صیغۂ امر است کہ بمعنے گزیدہ مے آید بہر تقدیر بہاء ہوز درست باشد مگر آنکہ
بودن حاء حطی با بدال باشد چنانکہ در خیر وحال ہیز وبال بود ولیکن این قسم دعوے ابدال خالے از
ضعف نمی ماند و سروری شارح عربے نوشتہ کہ بحل بتشدید لام است چراکہ در اصل حلال است
قولہ حاکم گفت من بشفاعت تو حد شرع فرو نگذارم ش اگر مال مسروقہ را مالک بسارق ہبہ
نماید در مذہب امام اعظم ابوحنیفہ قطع ید ساقط میشود مگر بروایتے از امام ابویوسف بطور امام شافعی
قطع ید ساقط نمیشود پس ازین معلوم شد کہ حاکم شافعی مذہب باشد حد باصطلاح اہل فقہ مجرم را
دُرّہ زدن یا عضو بریدن قولہ گفت راست فرمودی ولیکن ہر کہ از مال وقف چیزے بدزدد قطع ید ش

لازم نیاید چنانچہ فرمودہ اند الوقف لا یملک ش وقف بالفتح آنچہ در راہ خداے تعالے واگذارند
تا ہر کہ خواہد از ان فائدہ حاصل نماید قطع ید باضافت بمعنے بریدن الوقف بضم فاء مبتدا لا یملک
بضم یای تحتانی وسکون میم وفتح لام وضم کاف مضارع مجہول منفی خبر بمعنے مال وقف ملک کردہ
نمی شود قولہ ہر چہ از درویشان است وقف محتاجان ست ش این جواب خالی از طیبت
وظرافتے نیست چراکہ در شرع وقف بودن گلیم مذکور ثابت نمی شود شاید کہ حاکم پاس شفاعت
درویش صاحب باطن نمودہ از قطع ید اعراض کردہ باشد قولہ حاکم دست از وے بداشت و ملامت
کردن گرفت و گفت جہان بر تو تنگ آمدہ بود کہ دزدے نکردی الا از خانۂ چنین یاری گفت ای
خداوند نشنیدۂ کہ گفتہ اند خانۂ دوستان بروب و در دشمنان مکوب ش یعنے انچہ در خانۂ دوستان
یابے ہمہ بگیر وہیچ مگذار وہرگز بخانۂ دشمنان التجا مبر قولہ بیت چون فرو مانی بسختی تن بعجز
اندر مدہ ؛ دشمنان را پوست برکن و دوستان را پوستین ش فرو مانی یعنی متحیر بمانی یا بمعنے گرفتار
شوی بسختی وہیچ تدبیر معاش ترا دست ندہد تن بعجز دادن بمعنے عجز وفروتنی اختیار کردن برکن بفتح
کاف امر از کندن کہ گاہے بمعنے جدا کردن آید پوستین قبائے کہ از پوست دنبہ یا دیگر حیوانات
پشمین دوزند یای و نون درین لفظ برائے نسبت است این بیت دو معنی دارد اول آنکہ گرفتار شوی
بسختی معاش از تدبیر عاجز مشو با دشمنان بدرشتی پیش آئی تا برنج تو مطلع نشوند و بر غم تو شاد نگردند
و از تن دوستان پوستین جدا کنی یعنے اگر نقد نباشد ہر چہ موجود باشد بستان معنی دوم
آنکہ لفظ دشمنان متعلق مصرعۂ اول باشد و پوست برکندن بمعنے ظاہر وفاش کردن و پوستین
بمعنے عیب یعنے چون بعلتے حیران مانی پیش دشمنان عجز وفروتنی اختیار مکن وظاہر کن پیش
دوستان عیب افلاس خود و مدد بخواہ ربط وفائدہ این حکایت آنست کہ با آشنایان بمعاملہ
پاس آشنائی داشتن ورنجش ملالے از تقصیرات ایشان در گذشتن از جملہ اخلاق
درویشان است قولہ حکایت پادشاہے عابدے را دید گفت ہیچت از ما یاد می آید گفت بلے
ہر گاہ کہ خداے عزوجل را فراموش میکنم ترا یاد می آرم ش بدانکہ مراد از یاد پادشاہ یاد است کہ
بجہت جلب منفعت بودہ باشد قولہ بیت ہر سو دود آنکس ز در خویش براند ؛ و آنرا کہ بخواند بدر کس
ندواند ش یعنے آنکس را کہ حق تعالے از در خویش میراند آنکس ہر سو میدود و در راہ بمقصود نمی برد و آن

Islami Books Quran & Madni Ittar Ameen Pur Bazar House Faisalabad

https://archive.org/details/@madni_library

شخص راکہ بسوے خویش میخواند بدروازہ ہیچ مخلوقے نبندد اندر ربط و فائدہ این حکایت آنست درویشانرا بایدکہ رفتن خود را پیش امرا اثر خدا فراموشے و باعث راندگے خویشش از درگاہ الٰہی پندارند **قولہ حکایت** یکے از صلحا بخواب دید بادشاہے را در بہشت و پارسائے را در دوزخ پرسید کہ موجب درجات آن چہ بود و سبب درکات این چہ کہ بخلاف این مے پنداشتم **ش** درجات بفتح اول و ثانی جمع درجہ درجات بمعنے طبقات کہ بسوی بلندی باشند و طبقات بہشت درینجا بمعنے بلندی ہاے مراتب است و درکات بفتح اول و ثانی جمع درکہ و درکات بمعنے طبقات کہ بسوے پستی باشند و بمعنے طبقات دوزخ درینجا بمعنے پستی ہاے رتبہ **قولہ** ندا آمد کہ پادشاہ بارادت درویشان در بہشت است و پارسا بتقرب پادشاہان در دوزخ **ش** ارادت بمعنے اعتقاد تقرب بمعنے نزدیکی **قولہ قطعہ** دلقت بچہ کار آید و تسبیح و مرقع ✤ خود را ز عملہاے نکوہیدہ بری دار ✤ **ش** بود بلفظ آید و لفظ تسبیح واو عاطفہ ضرور است دلق بالفتح ژندہ و نوعے از پشمینہ کہ فقرا پوشند تسبیح اگرچہ مصدر است بمعنی سبحان اللہ گفتن لیکن مجاز اً بمعنے سبحہ آید مرقع بفتح قاف خرقہ یا جبہ کہ بران پارہ ہای جامہ ہاے متغائر دوختہ باشند نکوہیدہ بکسر نون و کاف عربی و واو مجہول بمعنے زشت و بد یعنے روز قیامت دلق و تسبیح و خرقہ پیوند دار تو کہ برائے اظہار فقر پوشیدۂ ہیچ بکار نخواہد آمد اگر میتوانے خود را از افعال بد پاک و بیزار دار و در نسخۂ مخدومے ہمین مرقوم است و در بعض نسخ مصرعۂ اول چنین است دلقت بچکار آید و تسبیح و مرقع درین نسخہ بہتر نیست بدو نقصان یکے آنکہ تسبیح و مرقع ہر دو صفت دلق است بیان صفت و موصوف لفظ بچہ کار آید فاصل پیدا می شود دوم آنکہ بلاغتے کہ از تعدد اشیاء حاصل بود از دست میرود و فقط یک دلق باقی مے ماند تسبیح باصطلاح فقرا ہر جامہ کہ بران از رشتہ گندہ بسوزن پرکار بگندہ ہا انداختہ باشند **قولہ** حاجت بکلاہ برکے داشتنت نیست ✤ درویش صفت باش و کلاہ تتری دار **ش** برکے منسوب ببرک کہ بفتح بائے موحدہ و فتح راء مہملہ و کاف عربی نوعے از جامہ پشمین است کہ از پشم شتر بافند اکثر درویشان و محتاجان ازان کلاہ و قبا سازند و آنچہ در بعض نسخ ترکے بتاء فوقانی واقع شدہ و شارحین گفتہ نوعے از کلاہ است بہتر نیست تتری بدو تاء فوقانی منسوب بہ تتر کہ مخفف تاتار است و آن ملکے است از ترکستان از قرائن لواحق معلوم میشود کہ تا بزمانہ شیخ اسلام در ملک تاتار نرسیدہ بود

اگرچہ الحال ساکنان آنجا مسلم اند کلاہ تتری یعنے کلاہے کہ بوضع کفار تاتار ساختہ باشد یا آنکہ از کلام اہل سلف دریافت میگردد کہ مردم تاتار بسیار مالدار بودہ اند البتہ لباس فاخرہ ہم میپوشیدہ باشند پس مراد از کلاہ تتری کلاہ پرتکلف باشد ربط و فائدہ این حکایت آنست کہ درویشان را باید کہ ظاہر خود را بلباس فقر آراستہ تقرب بادشاہان نجویند بلکہ برائے پی گم کردن پوشاک اہل دنیا پوشیدہ خفیہ بزہد و تقوے مشغول باشند **قولہ حکایت** پیادہ سر و پا برہنہ با کاروان حجاز از کوفہ بدر آمد و ہمراہ ما شد نظر کردم معلومے نداشت خرامان ہمیرفت و مے گفت **ش** کاروان بمعنے قافلہ حجاز ملکی است در عرب کہ مکہ و مدینہ داخل آن ملک است و کوفہ شہریست از ملک عراق عرب یعنی با قافلہ کہ بسوے حجاز مے رفت غالباً شیخ از ملک شام بارادۂ حج میرفتہ باشند کہ کوفہ در راہ افتاد و نظر بمعنے فکر و مراد از معلوم زر و درم و دینار است بجہت آنکہ زر از ین ہمہ شہرت کہ دارد و احتیاج نام بر و نکش **بیت قولہ** نہ بر اشتری سوارم الٰے آخرہ **ش** این قطعہ را کاتبان سلف آنقدر خراب کردہ اند کہ ہمہ مسخ گردیدہ شارحان بیچارہ ہم از تصحیح عاجز ماندہ اند مولوی عبدالغنی و میر نور اللہ ازین قطعہ تعرض نکردہ اند و ملا سعد صاحب شکرستان فرمودہ کہ نثر مرجز است نظم نیست و سروری ہم نثر پنداشتہ و ولی محمد نوشتہ کہ این قطعہ موزون نیست چرا کہ حضرت شیخ ہرچہ از زبان آن پیادہ دیوانہ وش استماع فرمودہ اند بعینہ مرقوم نمودہ اند مجاذیب را با موزونی چہ کار و سراج الدین علیخان آرزو نوشتہ کہ قطعہ نیست دو بیت است کہ ہر یکے بوجود دیگر است و در اکثر نسخ گلستان مختلف دیدہ مگر در نسخۂ مخدومی این قطعہ را در بحر رمل مثمن مخبون یافتہ کہ صدر و ابتدا مخبون و حشو ہا ہمہ مخبون الا در مصرعۂ اول و عروض و ضرب سالم الاعروض بیت ثانی کہ مخبون است **قولہ قطعہ** نہ بر اشتری سوارم نہ چو اشتر زیر بارم ✤ نہ خداوند رعیت نہ غلام شہریارم ✤ غم موجود و پریشانی معدوم ندارم ✤ نفسے میزنم آسودہ و عمرے میگذارم **ش** در مصرعۂ اول لفظ بر دوم زائد است و کسرۂ اضافت غلام را اندکے باشباع باید خواند تا یاء مجہول پیدا آید و میم آخر معدوم در تقطیع متحرک میشود و این جائز است ہاء مختفی آسودہ و واو عاطفہ ہر دو حکم ہمزہ مضموم پیدا کردہ و این مطابق قاعدۂ معروف است و بر ہمگنان ظاہر است کہ در تقطیع حروف ملفوظ محسوب است و مکتوبہ را اعتبارے نیست تقطیع مصرعۂ اول نہ بر اشتر فعلاتن بر سوارم فاعلاتن نہ چ اشتر

For More Books Madni Library Group Whatsapp +923139319528

https://archive.org/details/@madni_library

فعلاتن زیر بارم فاعلاتن تقطیع مصرعهٔ ثانی نخادان فعلاتن درعی بیت فعلاتن نه غلامے فعلاتن شهر یارم
فاعلاتن تقطیع مصرعهٔ ثالث غم موجو فعلاتن دپریشا فعلاتن نی سعد و فعلاتن م ندارم فعلاتن
تقطیع مصرعهٔ رابع نفسے مے فعلاتن زنما سو فعلاتن ده عمرے فعلاتن بیگذارم فاعلاتن و در نسخهٔ
دیگر که آن نیز کمال معتبر بود این قطعه در بحر رمل مثمن مشکول یافته که یک رکن سالم است و یکے رکن
مشکول علی الترتیب و آن اینست قوله نه براشترے سوارم نه شتر بزیر بارم نه خلیفه بر رعیت نه غلام
شهر یارم * غم نیستی نخوردم نه امید هستی هم * نفسے میزنم خوش عمرے بگذارم * وزن هر مصرعه
فعلات فاعلاتن فعلات فاعلاتن تقطیع مصرعهٔ اول نبراشت فعلات رے سوارم فاعلاتن نشترب فعلات زیر بارم
فعلاتن و مخفی نماند که فعلات رکن مشکول بکسر عین و ضم تاء است مخفی نماند که در مصرعه سوم این قطعه
موجود عبارت از موجود است و ظاهر که برای حفاظت از موجود از دزدان وغیره غم دا نوده
مے باشد و معدوم کنایه از زر معدوم که هنوز بدست نیامده باشد ظاهر است که برای
حصول آن پریشانی و تردد میباشد قوله شتر سوارے گفتش اے برادر کجا میروی باز گرد
که بسختی بمیرے نشنید و قدم در بیابان نهاد و برفت چون برسیدیم بنخله بنے محمود توانگر را اجل
فرا رسید درویش ببالینش در آمد و گفت ما بسختی نمردیم و تو بر بختی مردی ش نخله بنے محمود نام
موضعے ست میان مکه و طائف در سرورے و نخدودے نخله محمود است و لفظ بنے مسطور نیست
قوله فرد شخصے همه شب بر سر بیمار گریست * چون روز شد او بمرد و بیمار بزیست ش یعنی گاهے
چنین اتفاق شده است که یکے همه شب بر سر بیمار گریه کرده و دم صبح شخص گریان مرده و بیمار
صحت یافت و درین بیت لغز یعنے چیستان شمع و مرد خفته نیز یافته میشود چه مراد از شخص گریان شمع
است که همه شب صورت گریه دارد و مرد خفته بمنزله بیمار است بوقت صبح شمع می میرد و مرد خفته بیدار
میگردد قوله قطعه اے بسا اسپ تیز رو که بماند * که خر لنگ جان بمنزل برد ش اے بیاء مجهول
حرف ندا و منادی محذوف یعنی مخاطب بسا بمعنے بسیار و در لفظ بسا الف زائد است که بر لفظ
بس افزوده اند اسپ موصوف و تیز رو صفت و آخر موصوف را بکسر خواندن ضرور است کاف
مفاجاتیه بمعنے ناگاه و بماند یعنے مانده شد ای بناتوانے از رفتار عاجز شد یا آنکه کاف بیانیه باشد
برای جمله مطویه یعنے کاف برای جمله محذوف باشد اے بسا بار اتفاق چنین شد که اسپ

تیز رو از رفتار عاجز شد و بالاے مصرعهٔ ثانی کاف نیست لفظ که است بفتح کاف فارسی و ہاء
ملفوظ بر وزن ره مخفف کاه که بصورت کاف نویسند و بعضے اهل تحقیق نوشته اند که این کاف
است بمعنی واو عاطفه و در سروری مصرعهٔ ثانی چنین نوشته مصرعه خرکے لنگ جان بمنزل برد * خرک کاف
تصغیر مع التحقیر و یاء وحدت و این نهایت بهتر و بے تکلف ست قوله بسکه در خاک تندرستان را
دفن کردند و زخم خورده نمرد ش معنے بیت ظاهر است ربط و فائده این حکایت آنست درویشانرا
باید که در راه طلب حقتعالی چندان دل بر اسباب نه بندند زیرا که بسا اوقات صاحبان استطاعت
در راه بسبب آفتی عاجز ماندند و محتاجان بے دستگاه و بے آسیب بمنزل مقصود رسیده اند قوله
حکایت عابدے را پادشاہے طلب کرد عابد اندیشید که داروی بخورم تا ضعیف شوم مگر اعتقادے
که در حق من دارد زیادت کند ش در لفظ دارو ے یاے برای تنکیر است یعنے هر کدام دارو که
مضعف باشد غالباً آن دارو دواے سهل باشد فاعل دارد پادشاه است و زیادت مصدر
است بمعنے افزون شدن و فاعل کند اعتقاد است قوله آورده اند که دارو قاتل بود بخورد
و بمرد قطعه آنکه چون پسته دیدمش همه مغز * پوست بر پوست بود همچو پیاز ش پسته را
همه مغز از آن گفت که پسته مغز در خریدن و فروختن رواج دارد بخلاف بادام یعنے هر کرا بچشم
ظاهربین صاحب معنی انگاشتم چون بحقیقتش رسیدم هیچ اثرے از معنے نداشت حاصل آنکه
بیشتر فقیران ریاکار باشند قوله پارسایان روی در مخلوق * پشت بر کعبه میکنند نماز * ش
روے در مخلوق یعنے فقرائے که توجه ایشان بسوے دنیا است و بسوے خالق متوجه نمیند گویا
پشت بسوے کعبه کرده نماز میگزارند پس نماز شان در طریقت منجر بکفر است چرا که کسی که بغیر ضرورت
بسوے کعبه پشت کرده نماز کند در شریعت کافر گردد و در بعض نسخ قبله نوشته مآل واحد است
قوله مثنوی تا نهاد عمرو بکر و زیدی * اخلاص طلب مکن که شیدی ش عمرو بفتح عین و سکون میم
و لیدرا او مهمله واو زائد بجهت فرق از عمر بالضم و بالعکس زیادت واو نکنند چرا که بضم ثقیل است و بالفتح
خفیف پس در خفیف واو زیاده کردند عمرو و بکر و زید هر سه نام مردم عرب اند برای مثال در کلام
آرند مراد از آن اشخاص دنیا شید بالفتح بمعنے مکر و فریب و در ینجا شید بجاے شیاد برای مبالغه واقع
شده و از قبیل زید عدل یعنے تا زهد و عبادت تو برای نمودن مردان دنیاست اخلاص از ے طلب

Islami Books Quran & Madni Ittar Ameen Pur Bazar House Faisalabad

https://archive.org/details/@madni_library

ممکن کہ سراپا مکر و فریب ہستی مخفی نماند کہ این بیت در نسخۂ مخدومی و سروری مکتوب نیست ظاہرا
الحاقی ست **قولہ فرد** چون بندہ خدائے خویش خواند * باید کہ بجز خدا نداند * **ش** یعنے ہرگاہ
کہ بندہ خدائے خود را یاد کند باید کہ سوائے خدا بدیگرے پروا نکند و خدائے خویش گفتن از راہ
کمال خصوصیت اخلاص است و آنچہ در مصرعۂ ثانی بعضے کاتبان بے علم لفظ دگر زیادہ کردہ اند
بسیار پوچ و بیجا است چرا کہ ناموزون میشود و ربط و فائدۂ این حکایت آنست کہ درویشان را باید
کہ از ریا پرہیز بسیار اجتناب نمایند کہ ریا در طریقت شرک است و موجب خرابی دنیا و آخرت
است **قولہ حکایت** کاروانے را در زمین یونان دزدان بزدند و نعمت بقیاس بردند
ش کاروانے بیاء مجہول وحدت یونان ملکے است مابین روم و فرنگ در نسخۂ مخدومی و سروری
لفظ دزدان در ینجا واقع نشدہ باعتماد قرینہ زدن کاروان دزدان را کہ فاعل زدند است محذوف
داشتہ زیادت یا بر لفظ بزدند برائے تحسین کلام و فصاحت است و بزدند بمعنے تاراج کردند است
قولہ بازرگانان گریہ و زاری کردند و خدا و پیغمبر را شفیع آوردند فائدہ نبود **ش** بازرگانان بفتح
زاء معجمہ بمعنے سوداگران **قولہ بیت** چو پیروز شد دزد تیرہ روان * چہ غم دارد از گریۂ کاروان
ش پیروز بکسر باء فارسی و یاء معروف و واو مجہول بمعنے مظفر و منصور روان بفتح جان
تیرہ روان مجموع بمعنے تاریک باطن یعنے بیرحم و گفتہ اند کہ تیرہ روان بمعنی در تاریکی روندہ باشد
قولہ اتفاقاً لقمان حکیم دران میان بود یکے از کاروانیان گفت کلمۂ چند از موعظت و حکمت با ایشان
بگو **ش** کاروانیان منسوبان قافلہ موعظت بفتح میم و کسر عین و ظاء معجمہ بمعنے پند و نصیحت **قولہ** مگر
طرفے ازان مال دست بدارند کہ دریغ باشد چندین مال تلف شود **ش** مگر بمعنے شاید و طرفے
بسکون راء مہملہ و یاء مجہول وحدت بمعنے بعضے و اندکے و دریغ بکسر افسوس **قولہ** لقمان گفت دریغ
باشد با ایشان کلمۂ حکمت گفتن **ش** حکمت در ینجا بمعنے صلاحیت و اعتدال است **قولہ قطعہ**
آہنے را کہ موریانہ بخورد * نتوان برد ازو بصیقل زنگ * **ش** موریانہ بمعنے زنگارے
کہ بجرم آہن در رود و در بعض نسخ معتبرہ موریانہ بیاء تحتانی نوشتہ اند معنی ہمان است
کہ مذکور شد صیقل بالفتح بمعنی زدودن و ہم بمعنے آلت دور کردن زنگ **قولہ** با سیہ دل چہ سود
گفتن وعظ * نرود میخ آہنے در سنگ * **ش** سیہ دل بمعنی بیرحم گفتن مضاف است و

وعظ مضاف الیہ **قولہ قطعہ دیگر** بروزگار سلامت شکستگان دریاب * کہ جبر خاطر مسکین بلا
بگرداند * **ش** سلامت در ینجا بمعنے آسودگی و جمعیت شکستگان بفتح دریاب بمعنی بدست
آر جبر بفتح جیم و سکون باء موحدہ بمعنے شکستہ را بستن یعنے در ہنگام دسترسے خود مفلسان شکستہ
دل را دلجوئی کن کہ خوش کردن خاطر مفلس دردمند بلا را از طرف تو باز بگرداند و اندائے دفع میکند
و در سروری بجائے جبر لفظ پاس نوشتہ **قولہ** چو سائل از تو بزاری طلب کند چیزے * بدہ و گرنہ
ستمگر بزور بستاند **ش** سائل بکسر ہمزہ و نقطہائے یاء دادن و یاء خواندن غلط است **فائدہ**
ہر واو و یاء کہ بعد الف اسم فاعل و الف جمع افتند ہمزہ مکسور نوشتن و خواندن واجب امثلۂ اسم فاعل
چنانکہ قائل و سائل و مائل و تائب و غائب و عائدہ و فائدہ و ملائم و صائم و مائع و تبائن وغیرہ
و امثلۂ جمع اینست رسائل و دلائل و سائل حمائل شمائل فوائد عوائد مقائن و خائن عجائب غرائب
وغیرہ در ہمہ ہمزہ باید نوشت و نقطہ ہائے یا نشاید داد و ربط و فائدہ این حکایت آنست درویشان را
باید کہ ہر دم نا اہل و بد باطن نصیحت نکنند مگر کسے کہ در جنبش آثار صلاحیت یافتہ شود و دیگر آنکہ سائل را
باوجود نعمت منع نکنند کہ اینمعنی موجب خوشنودی خالق و باعث قیام نعمت است **قولہ حکایت**
چنانکہ مرا شیخ اجل شمس الدین ابوالفرج جوزی رحمۃ اللہ علیہ **ش** اجل بفتحتین ہمزہ و جیم و تشدید
لام بمعنے بزرگتر شمس الدین اسم اوست از قسم لقب و ابوالفرج بفتح فاء و فتح راء مہملہ و حاء مہملہ
کنیت اوست خوزی بضم خاء معجمہ و واو مجہول و زاء معجمہ منسوب بخوزستان و آن ملکے است مابین فارس
و عراق عرب منسوب آنرا خوزستان و خوزی ہر دو گویند درین قول عبد الرسول و ملا سعد ہر دو شارح
گلستان متفق اند و فقیر را ہم بچند قرائن دیگر ہمین تلقین میگردد و در بعض نسخ خوارزمی نوشتہ
آنہم ضعیف است و خان آرزو ابن جوزی نوشتہ بفتح جیم کہ از ائمہ علماء حدیث بود ظاہرا این قول
ہم درست نباشد چرا کہ ابن جوزی معاصر حضرت غوث صمدانی بود و جناب حضرت غوث الثقلین از زمانہ
شیخ سعدی تقریباً یکصد سال پیش بودہ اند **قولہ** ترک سماع فرمودی و بخلوت و عزلت اشارت
کردی **ش** سماع بکسر نغمہ شنیدن خلوت بالفتح تنہائی عزلت بالضم بیکاری از اشغال دنیا
قولہ عنفوان شبابم غالب و ہوا و ہوس طالب ناچار بخلاف راے مربی قدمی چند برفتمے و از سماع و
مخالطت حظے برگرفتمے چون نصیحت شیخم یاد آمدی گفتمی **ش** عنفوان بالضم بمعنے آغاز و اول شباب بفتح

For More Books Madni Library Group Whatsapp +923139319528

https://archive.org/details/@madni_library

جوانی وشارحی چنین نوشته که بعنفوان شبابم غالب آمدی یعنے جوش جوانی من بر اطاعت امر شیخ اجل
غالب مے آمد مخالطت بضم میم وفتح لام بمعنے آمیختن در ینجا مجازاً بمعنے ملاقات و در بعض
نسخ مجالست بمعنی همنشینے این هم بهتر حظ بفتح حاء مهمله وتشدید ظاء معجمه بمعنے بهره وحصه چون بهره
یافتن را خوش لازم است لهذا حظ مجازاً بمعنے سرور ونشاط مے آید و در لفظ حظے یاء برای تفخیم وتعظیم
است یعنے سرور بسیار و در لفظ گرفتے و آمدی و گفتے یاء برائے استمرار است بمعنے میگرفتم و مے آمدم و
میگفتم **قوله بیت** قاضے ار با ما نشیند برفشاند دست را + محتسب گر مے خورد معذور دارد مست را
ش دست افشاندن کنایه از رقص کردن چرا که رقص اهل ولایت همین طور میباشد که هر دو دست
می افشانند و گردش میکنند یعنے قاضی که ما را از سماع منع مے کند سبب آنست که با ما در محفل
سماع ننشسته است اگر نشیند وجد و رقص آغاز کند چون خود مرتکب این امر ممنوع شود باز ما را منع نخواهد کرد
قوله تا شبے بمجمع قومے رسیدم و در ان میان مطربے دیدم **بیت** گوئی رگ جان میگسلد زخمه ناسازش +
ناخوش تر از آوازهٔ مرگ پدر آوازش ش میگسلد بضم کاف فارسی وفتح سین مهمله بمعنے میشکند و فرق
همین است که برائے شکستن چیز نرم مثل رشته و رسن گسستن آید که مضارع آن گسلد باشد و برای
چیز سخت مثل استخوان و چوب و سنگ شکستن آرند ناساز بمعنے ناموافق و درین لفظ ناساز بجا است
لفظے با لفظ ساز لطفے دارد آوازهٔ مرگ پدر عبارت از ان که در مرگ پدر کسے آواز ناکند در مصرع ثانی
یک الف لفظ آواز دو الف از هر دو الف ممدوده و لفظ آواز برائے درستی وزن در خواندن ساقط میشود
قوله گاهے انگشت حریفان از و در گوش و گاه بر لب که خاموش ش حریف بمعنے همکار و هم شغل در ینجا
بمعنے یاران محفل زیرا که در شنیدن نغمه شریک بودند **قوله شعر** نهاج الی صوت الاغانی بطیبها + وانت
مغن ان سکت نطیب + **ترجمه** بر انگیخته میشویم بسوے آواز سازها بسبب خوش آیندگی آواز آن سازها
و تو مطرب هستی هرگاه که خاموش میشوی خوش مے شویم **ترکیب ولغت** نهاج بضم نون وفتح
جیم صیغهٔ متکلم مع الغیر از مضارع مجهول ضمیری که در و مستتر است فاعل او الی جار صوت بکسر تا و
مجرور مضاف الاغانی بفتح همزه و غین معجمه وکسر نون جمع اغنیه بالضم بمعنے ساز مضاف الیه جار مجرور
متعلق شده به نهاج با جار طیب بمعنی خوش آیندگی مجرور مضاف ها مضاف الیه که ضمیر مونث است
راجع بسوے صوت این جار مجرور نیز متعلق شده بفعل سابق واو حالیه انت ضمیر واحد مخاطب مذکر

مبتدا و مغن خبر و مغن بضم میم وفتح غین معجمه و نون مشدد مکسور که ملحق است با آن نون تنوین چون در اصل
مغنی بود ضمه بر یا ثقیل بود انداختند التقاء ساکنین شد میان یا و نون تنوین یا را ساقط کردند ان بالکسر
حرف شرطیه سکت بفتح سین مهمله وفتح کاف وفتح تاء مذکر مخاطب از ماضی معلوم که در تحت ان
شرطیه معنے مضارع پیدا کرده ضمیر خطاب فاعل او فعل با فاعل خود جمله فعلیه شده شرط گردید نطیب
بفتح نون وکسر طاء مهمله و سکون یاء تحتانی وضم باء موحده صیغهٔ متکلم مع الغیر از مضارع معروف
از طاب یطیب ضمیر متکلم فاعل او فعل با فاعل خود جزائے شرط مذکور شده اگر تطیب بتاء فوقانی صیغهٔ
مضارع مذکر مخاطب باشد از طابت آن نیز درست بمعنی خوش میکنی بهر تقدیر ضمه باء که حرف
اخیر مصرعهٔ ثانی است بخوبی تلفظ باشباع باید کرد که واو معروف خوانده شود و این شعر در بحر طویل
است صدر و ابتدا و عروض و حشو رابع مقبوض و حشو اول و ثانی و ثالث سالم وضرب محذوف **قوله بیت**
نه بیند کسی در سماعت خوشی + مگر وقت رفتن که دم در کشی + ش سماع بفتح اگرچه بمعنی مطلق
شنیدن است مجازاً بمعنے نغمه شنیدن است لیکن در ینجا از روی مجاز در مجاز بمعنے نغمه و سرود باشد
یا آنکه سماع بکسر یکے از اوزان باب تفعیل باشد بمعنے شنواندن و در کشف اللغات نوشته که بفتح شنیدن
و بکسر در استعمال فارسی بمعنی نغمه و سرود در ینجا در لفظ سماعت تاء خطاب است پس درین صورت
بے اضافت سماع بمطرب بی تکلف درست میشود دم در کشیدن بمعنی خاموش شدن و گویا شدن
هر دو آمده و در ینجا بمعنی خاموش شدن است و لفظ خوشی بفتح خاء کر لوے ضمه دارد و واو معدوله تا
قافیه اصح شود **قوله مثنوی** چون بآواز آمد آن بربط سرائے + که خدا را گفتم از بهر خدای ش بربط
بفتح هر دو باء موحده سازی است مشابه بسینه بط چه بر سینه را گویند و آن سازی ست مثل
سارنگی و سرائے امر است از سرائیدن که بفتح وکسر سین است ملا سعد نوشته که بمعنی نغمه کردن و نوا خفتن
هر دو آمده پس بربط سرا بترکیب اسم و امر بمعنی اسم فاعل باشد یعنے کسیکه نغمات را بآواز بربط ادا
نماید یا آنکه همراه آواز بربط سراید یا آنکه موافق اشارت ملا سعد بمعنے بربط نواز گویند بے تکلف
می شود کدخدا بفتح کاف عربی بمعنی خانه و کدخدا بمعنے صاحب خانه و یاء سرائے و کدخدائے را اختیار است
در خواندن و نخواندن **قوله** زیبقم در گوش کن تا نشنوم + یا درم بکشائے تا بیرون روم + ش زیبق
بکسر زاء معجمه و یاء معروف وفتح باء موحده معرب جیوه که بهندی سیماب را گویند و به خفیده ک

Islami Books Quran & Madni Ittar Ameen Pur Bazar House Faisalabad

https://archive.org/details/@madni_library

حکمائے ہند سیماب زندہ وجاندار است خاصۂ سیماب است کہ چون در گوش کسی اندازند کر وناشنوا میگردد ودر بعض نسخ پنبہ نوشتہ واین بہتر نیست چراکہ سیماب در گوش ریختن موجب اذیت وآزار است پس نظر بمذمت آواز مطرب اولی وانسب می نماید بخلاف پنبہ کہ نہ آزار میرساند ونہ چندان منع شنوائی کند ومیم متکلم در زیبقم ودرم برائے مفعول است یعنی مرا قولہ فی الجملہ پاس خاطر یاران را موافقت کردم وشبے بچندین مجاہدہ بروز آوردم ش یاو شبے برائے تفخیم وتعظیم است یعنے شب دراز چون در حالت رنج ومصیبت زمانہ کوتاہ دراز مفہوم میشود لہذا چنین گفت مجاہدہ بضم میم وفتح ہا بمعنے کوشش ومحنت قولہ قطعہ موذن بانگ بے ہنگام برداشت ✤ نمیداند کہ چند از شب گذشت است ✤ درازی شب از مژگان من پرس ✤ کہ یکدم خواب در چشمم نگشت است ✤ ش موذن بضم میم وفتح ہمزہ کہ بسبب ضمہ ما قبل بصورت واو نوشتہ شدہ است ذکر فال گیجو بانگ نماز گوینده ظاہرا شیخ ودیگر مردم شیراز در ان زمان شافعی مذہب بودہ اند چون در مذہب شافعی نماز فجر در ابتدائے وقت فجر است وآن در وقتے باشد بتاریکی ازین جہت دو سہ گھڑی شب باقی ماندہ بانگ نماز می کنند ظاہرا اتفاقا در شبے کہ شیخ از آواز مطرب ملول بودند موذن از نادانستگی وناشایستگی چہار وپنج گھڑی شب باقی ماندہ بانگ نماز فجر گفتہ باشد شیخ از راہ خشمگینی میفرمایند کہ موذن ناشناسندہ وقت ہمہ شب بخواب راحت خفتہ است او راچہ آگاہی کہ چند ساعت از شب گذشتہ است وچہ قدر باقی ماندہ بگمان او شب بآخر رسیدہ وحال آنکہ ہنوز باقی است پس اے مخاطب موذن را بگو کہ اول درازی شب از مژگان من بپرس چراکہ چشمان من ہمہ شب بیدار ماندہ انداز احوال شب کماحقہ آگاہی دارند وگذشت است و نگشت است مخفف گذشتہ ونگذشتہ وگشتن درینجا بمعنی سیر در قطار کردن نہ بمعنے شدن قولہ بامدادان بحکم ترک دستاری از سر ودیناری از کمر بکشادم وپیش مغنی نہادم ودر کنارش گرفتم وبسے شکر گفتم ش بحکم ترک یعنے بسبب گذاشتن شنیدن سرود وانچہ در اکثر نسخ لفظ تبرک نوشتہ تاویلش تکلف تمام دارد وآن اینست کہ دستار را تبرک بزرگ گفتہ باو دادم درین صورت این دستار نزد شیخ ہم از دست بزرگے بسبیل تبرک رسیدہ باشد والا بسوے شیخ نسبت کذب ثابت میشود ودر سروری ومخدومی نیز تبرک نوشتہ اند وسرورے در معنے آن تحریر کردہ کہ اے بطریق تحفہ وو کی محمد حسن چنین نوشتہ کہ بامدادان بحکم تبرک خرقہ از بر ودستار از سر ودیناری

از کمر بکشادم وصاحب بہار عجم نوشتہ کہ تبرک در اصل بمعنی برکت گرفتن است گاہے گرفتن برکت از دادن چیزے باشد کہ بنذر کسے گذرانند قولہ یاران ارادت من در حق او خلاف عادت دیدند وبخفت عقلم نہفتہ بخندیدند یکے ازان میان زبان تعرض دراز کرد وملامت آغاز کہ این حرکت مناسب رائے خردمندان نکردی کہ خرقہ مشائخ بچنین مطربے دادی کہ ہمہ عمرش درمے بکف نبودہ وقراضہ در دفش ش ارادت بمعنے اعتقاد خفت بکسر خا وجیم تشدید فا سبکی ومراد ازان اندکے وکوتاہی تعرض پیش آمدہ مانع شدن ورنج رسانیدن ومشائخ بکسر ہمزہ کہ حرف چہارم است جمع شیخ باشد بخلاف القیاس ودر منتخب اللغات جائے نوشتہ کہ مشائخ جمع مشیخہ کہ جمع شیخ است ازین دریافت شد کہ مشائخ جمع الجمع شیخ است بہر تقدیر اطلاق مشائخ گاہے در فارسی بر شخص واحد کنند ونظیر این لفظ حور وابدال واوباش وسفلہ باشد وبعضے نوشتہ کہ در قوم صوفیہ رسمے است کہ مرید صاحب رشد را خرقہ کہ از مشائخ سابقین رسیدہ باشد میدہند درین صورت احتیاج تکلف نیست کہ در توجیہ لفظ مشائخ کہ جمع است کردہ آید ونبودہ بمعنے نبودہ است مے آید قراضہ بضم قاف وضاد معجمہ بحذف مضاف الیہ بمعنے ریزۂ زر ونقرہ کہ از مقراض بریدہ شدہ باشد قولہ مثنوی مطربے دور ازین خجستہ سرائے ✤ کس دوبارش ندیدہ در یکجائے ✤ راست چون بانگش از دہن برخاست ✤ خلق را موے بر بدن برخاست ✤ مرغ ایوان ز ہول او بپرید ✤ مغز ما برد وحلق خود بدرید ش این ہر سہ بیت بقول یاران است خجستہ بضم خا وفتح جیم مبارک راست یعنے این سخن راست است در ورغ نیست ودوم توانم کہ راست صفت بانگ باشد بمعنے مستقیم وایستادہ وچون راست نام مقامی ست از دوازدہ مقامات موسیقی لہذا درینجا لطفے دارد وحول است کہ از آواز مکروہ یا از آواز ہیبت ناک مو بر بدن انسان برخاستہ میشوند مرغ ایوان دو معنی دارد یکے آنکہ بعض طیور در دروازہ ہائے سقوف وسوراخہای دیوار آشیانہ دارند دوم آنکہ تصاویر طیور وغیرہ کہ اکثر بر دیوار عمارات پختہ میکشند ہول بالفتح ہیبت ودہشت قولہ گفتم مصلحت آنست کہ زبان تعرض کوتاہ کنی بحکم آنکہ مرا کرامت او ظاہر شد گفت مرا نیز بر کیفیت آن واقف گردان تا منش تقرب نمایم و بر مطائبہ کہ رفت استغفار کنم ش ضمیر او راجع بمطرب چنانکہ در نسخۂ مطبوعہ کہ منقول از نسخۂ مخدومی است بجائے او لفظ این شخص طبع

For More Books Madni Library Group Whatsapp +923139319528

https://archive.org/details/@madni_library

کردہ اند و در بعض نسخ کرامت شیخ نوشتہ مطایبہ بضم میم و طاء مہملہ و حرف چہارم یائے تحتانی و بعدہ بائے موحدہ بمعنی باہم خوش طبعی کردن و در بعض نسخ بجائے مطایبہ لفظ مضائقہ نوشتہ اند بمعنی تنگی کردن این ہم بہتر است چرا کہ یاران محفل ظاہر امیج با شیخ یا از مطرب مطایبہ نکردہ اند بلکہ در ابن انعام تنگی و قلت خواستہ اند مگر آنکہ خود شان از شیخ نہفتہ باہم خندیدہ اند استغفار عفو خواستن و معاف کنانیدن قولہ گفتم بعلت آنکہ شیخ اجلم یلد یا ترک سماع فرمودی و مواعظ بلیغ گفتے در سمع قبول من نیامدے تا امشب کہ طالع میمون و بخت ہمایون بدین بقعہ رہبری کرد تا بدست این مطرب توبہ کردم کہ بقیہ زندگانے گرد سماع نگردم **ش** علت بمعنے سبب شیخ اجلم یعنے شیخ بزرگتر مرا مواعظ یعنے نصائح کامل در سمع قبول یعنی در گوش من کہ مقرون بحالت قبول کردن باشد نمے آمد طالع باصطلاح منجمان برجیکہ ہنگام ولادت کسے یا وقت سوال چیزے از افق شرقی نمودار باشد و اثر ہر طالع از دوازدہ گانہ بوقوع ہر یکے ز سبعہ سیارہ در سعادت و نحوست علیحدہ است و تفصیلش درین مختصر گنجایش ندارد میمون اسم مفعول از یمن بمعنی مبارک ہمایون مبارک و مسعود مرکب از ہما و کلمہ یون کہ برائے نسبت است بقعہ بضم بائے موحدہ و سکون قاف و فتح عین بمعنی خانہ و مکان قولہ قطعہ آواز خوش از کام و دہان و لب شیرین ✽ گر نغمہ کند ور نکند دل بفریبد ✽ ور پردہ عشاق و خراسان و حجاز است ✽ از حنجرہ مطرب مکروہ نزیبد **ش** واو عاطفہ میان دہان و لب ضرور است و مراد از شیرین خوش آواز و گلے اطلاق پردہ بر ہر یکے از دوازدہ مقام موسیقی نیز کردہ می شود اگرچہ حقیقت پردہ علیحدہ است عشاق بالضم نام یکے از دوازدہ مقام کہ دو گھڑی روز باقی ماندہ مے سرایند و ہنا و ند بضم نام یکے از گوشہ ہائے موسیقی کہ نیم شب سرایند و در سروری بجائے ہنا و ند سپاہان نوشتہ کہ نام شہر و نام شعبہ موسیقی است حجاز بکسر نام یکے از دوازدہ مقام کہ بوقت نیم روز میسرایند و در اکثر نسخ خراسان و عراق واقع است این ہم بہتر خراسان نام یکے از نغمات است مجملہ فروع مقامات باشد و عراق نام یکے از دوازدہ مقام کہ یک نیم پاس روز برآمدہ سرایند و مخفی نماند کہ نام اکثر مقامات و شعبہ ہا و گوشہ ہا و نغمہ ہا در فارسی و چہ در ہندی بر نام ملک و بلادی باشد حنجرہ بفتح حاء مہملہ و سکون نون و فتح جیم عضوے است سفید مائل بازرد سختی مرکب از سہ پارہ بر سر قصبہ ریہ کہ اندرون حلق است و آن آلت اتمام صوت و حصر

نفس بود و صوت بدان حاصل میشود و نام آن در ہندی مسموع نشدہ مگر مشہور ترجمہ این لفظ در فارسی گلو و ہندی گلا باشد ربط و فائدہ این حکایت آنست درویشان را باید کہ از فرمودہ مرشد و مربے خود انحراف نساز ند کہ آخر بعد ندامت بسیار با ایشان رجوع نمودہ خواہد شد قولہ حکایت لقمان حکیم را گفتند ادب از کہ آموختی گفت از بے ادبان گفتند چگونہ گفت ہر چہ از ایشان در نظرم ناپسند آمد از فعل آن احتراز کردم **ش** کاف از کہ آموختی کدامیہ است بمعنے کدام کس و لفظ فعل بالفتح فصیح و بالکسر مشہور مصدر است بمعنی کردن و انچہ در اکثر نسخ از ان فعل احتراز کردم واقع است و فعل را بمعنی کار گویند بہتر نیست چرا کہ باوجود لفظ ہر چہ عند التامل تکرار معنوے پیدا مے شود قولہ قطعہ نگویند از سر بازیچہ حرفے ✽ کز ان پندے نگیرد صاحب ہوش ✽ و گر صد باب حکمت پیش نادان ✽ بخوانند آیدش بازیچہ در گوش ✽ **ش** در لفظ بازیچہ حرف چہ برای نسبت است یعنے ہر کار و سخن کہ تعلق بہ بازی و لہو داشتہ باشد ربط و فائدہ این حکایت آنست درویشان را باید کہ از دیدن انجام افعال مردم نادان عبرت گیرند و پند پذیر شوند و مخالف اطوار غافلان دنیا کار کنند قولہ حکایت عابدے را حکایت کنند کہ بشب دہ من طعام خوردی و تا سحر در نماز ایستادی و ختم قرآن کردی صاحبدلے بشنید و گفت اگر نیم نانے بخوردی و بخفتی بسیار ازین فاضلتر بودی **ش** من شرعی تخمیناً بوزن ہفتاد و دو روپیہ مے شود و خفتن کم خوار از بیدار ماندن بسیار خوار از ان جہت فضیلت دارد کہ خالی داشتن اندرون موجب حصول نور معرفت است و پری شکم باعث زوال حکمت لہذا خفتن عارف بہتر از عبادت جاہل است قولہ قطعہ اندرون از طعام خالی دار ✽ تا در و نور معرفت بینی ✽ تہی از حکمتے بعلت آن ✽ کہ پری از طعام تا بینی ✽ **ش** یائے حکمتے و یاد پری ہر دو معروف برائے خطاب ربط و فائدہ این حکایت آنست کہ درویشان را باید کہ بکم خوردن عادت نمودن از واجبات شناسند قولہ حکایت بخشایش الہی گم شدہ را در مناہی چراغ توفیق فرا راہ داشت **ش** بخشایش بمعنے ترحم و رحمت مناہی بفتح ممنوعات شرعی مثل مے خواری و قمار و دخول ہنگامہ رقص و سرود مناہی جمع منہی است کہ بفتح میم و سکون نون و کسر ہا و تشدید یاء باشد بمعنے باز داشتہ شدہ یعنی چیزہائے حرام و توفیق درینجا بمجاز آمدہ بمعنے ہدایت است و فرا بمعنے پیش و داشت بمعنے نہاد بمعنی پیدا آمد چنانکہ در بعض محل مے آید یعنے رحمت الہی شخصے را کہ در فسق و فجور محو و گم شدہ بود ہدایت نمود قولہ

Islami Books Quran & Madni Ittar Ameen Pur Bazar House Faisalabad

تابحلقهٔ اہل تحقیق درآمد ش حلقه عبارت از مجلس خصوصاً درویشان که برائے گرفتن توجه پیش مرشد
حلقه مے بندند ومراد از اہل تحقیق مشایخ صاحب حال ولفظ تا برائے نتیجه وترتب فائده قوله بیمن
صحبت درویشان وصدق نفس ایشان ذمائم اخلاقش بحمائد مبدل گشت ش حرف با سببیه
ویمن بالضم برکت نفس بفتحتین ومراد از صدق نفس راستی گفتار وذمائم بفتح ذال معجمه وکسر همزه که حرف
چهارم است بمعنے زشتے ها وبدی ها این جمع ذمیمه است اخلاق بالفتح جمع خلق که بمعنے مطلق خود
خصلت است حمائد بفتح حاء مهمله وکسر همزه که حرف چهارم است جمع حمیده که بمعنے نیکے وکار ستوده
است تبدل بفتح دال مهمله مشدد وبدله کرده شده قوله دست از هوا و هوس کوتاه کرد ش
برین فقره واو عاطفه بهتر نیست چراکه مضمون این فقره نتیجه فقرات اول است قوله و زبان طاعنان
در حقش وراز همچنان بر قاعدهٔ اول است ش طاعنان جمع طاعن بکسر عین طعنه کننده قاعده بفتح قاف
وسکون عین مهمله یک رقم از اوضاع نشستن ومراد ازان وضع و دستور ودر بعض نسخ قاعده
نوشته است آنهم درست باشد قوله وز به صلاحش نامعول ش یعنے نامعتمد ونامعتبر معول بضم میم
وفتح عین وفتح واو مشدد صیغهٔ مفعول از تعویل بمعنے اعتماد کردن وانچه در بعض نسخ بے معول او بمعنے
لفظ بے واقع شده این نیز درست چراکه درین صورت معول مصدر میمی است بمعنے اعتماد وچه بلم نفی
مصادر وچه اسماء بلفظ بے باشد ونفے اسم فاعل واسم مفعول وصفت مشبه بلفظ نا باشد قوله بتوبه و
بتوبه توان رستن از عذاب خدا + ولیک مے نتوان از زبان مردم رست ش رستن
بفتح راء مهمله نجات یافتن ولیک مخفف ولیکن ولفظ مے زائد درست بفتح راء مهمله اگرچه ماضی هم
است از رستن مگر در تحت لفظ توان وتواند وتوانست بمعنے مصدر مے آید قوله طاقت جور زبانها
نیاورد وشکایت پیش پیر طریقت برد که از زبان مردم برنجم شیخ بگریست وگفت ای پسر شکر این نعمت
چگونه گذاری که بهتر از آنے که مے پندارندت ش طریقه تصفیهٔ باطن چنانکه شریعت تصفیهٔ
ظاهر است گذارے بمعنے اداکنی قوله قطعه چند گوئی که بد اندیش وحسود + عیب گویان
من مسکین اند + ش حسود بفتح بمعنے حسد کننده وحاسد قوله گه بخون ریختنم برخیزند + گه بهبد خواستنم
بنشینند + ش بالائے هردو مصرعه گه بفتح کاف فارسی وهاء ملفوظ مخفف گاه ودراین بیت ثالث
جواب تسلی است برای سوال مشککے که در دو بیت بالا مذکور است فافهم قوله نیک باشی وبدت گویم

خلق + به که بد باشی ونیکت بینند ش لفظ به متعلق مصرعهٔ اول است قوله لیکن مرا که حسن
ظن خلائق در حق من بکمال است ومن در عین نقصان روا باشد اندیشه کردن وتیمار بردن
ش حسن ظن بالضم یعنی خوبی گمان تیمار بالکسر ویاء معروف غمخواری واندوه بردن درینجا
بمعنے کشیدن وبرداشتن است شعر انی المستتر من عین جیرانی + والله یعلم اسرارے
واعلانی + ترجمه من هر آئینه پوشیده ام از چشم همسایگان خود یعنے عیوب من چنانچه هستند نمیدانند
وحقتعالی میداند پنهان مراد آشکارائے مرا اگرچه اسرار واعلان بالکسر هردو مصدر اند بمعنے
پوشیده داشتن وظاهر ساختن مگر درین مقام هردو بمعنے اسم مفعول اند وبمعنے مصدرے
اگرچه بتکلف راست مے آید اما مخالف وجدان است ودهروری شارح عربے اسرار واعلان
هردو بالفتح جمع سر وعلن نوشته است واین بهتر ترکیب ان بکسر همزه وتشدید نون یکے
از حروف مشبه بفعل ویاء متکلم اسم او وسمت لام مفتوح ابتدائیه برائے تاکید ومستتر اسم فاعل از
استتار جیران ومن جار وعین مجرور مضاف جیران بکسر جیم وسکون یاء تحتانی جمع جار که بمعنے همسایه
باشد مضاف الیه وهم مضاف بسوے یاء متکلم واو عاطفه الله مبتدا یعلم مذکر غائب از مضارع معلوم
خبر وضمیر غائب که دروے مستتر راجع بسوے الله است فاعل او اسرار بالکسر مفعول یعلم ومضاف
بسوے یاء متکلم واعلان بالکسر معطوف بر اسرار این شعر در بحر بسیط مخبون مقطوع است بروزن
مستفعلن فعلن مستفعلن فعلن بمخبنین مصرعهٔ دوم حشو اول در مصرعهٔ اول وثانی مخبون است خبن
ساقط کردن حرف دوم از سبب است چون الف فاعلن افتاد فعلن بکسر عین باقی ماند وقطع حذف
حرف آخر از وتد مجموع با تسکین ما قبل است چون از فاعلن نون افتاد ولام ساکن شد فاعل ماند
فعلن بجایش نهادند بسکون قوله قطعه در بسته بروے خود ز مردم + تا عیب نگسترند ما را
ش لفظ تا برائے علت است عیب گستردن درینجا مراد از کثرت بیان کردن عیوب قوله در بسته
چه سود عالم الغیب + دانائے نهان وآشکارا ش عالم الغیب متعلق مصرعهٔ ثانی ست
ولفظ است در آخر مصرعه ثانی محذوف عالم الغیب داننده آنچیز که پیش بنده غائب ونهان باشد
پس این غیب گفتن نسبت به بنده است والا نزد حقتعالی هیچ چیز در غیب نیست همه او را ظاهر است ربط
وفائده این حکایت آنست درویشان را باید که از گفتن مردم مستعد بجنگ نشوند بلکه رنجیده هم نگردند

https://archive.org/details/@madni_library

چراکه صبر و تحمل طریقهٔ انبیاست و بد گفتن ظاہر پرستان در حق اہل معنی موجب ازدیاد کمال ست و در حق اہل
معنی **قوله حکایت** ش یکے از مشائخ کبار گله کردم که فلان در حق من بفساد گواہی مے دہد گفت
بصلاحش خجل کن **ش** مشائخ بکسر ہمزه که حرف چہارم است جمع شیخ خلاف القیاس کبار
بکسر کاف جمع کبیر بمعنے بزرگان مشائخ موصوف و کبار صفت آنست فلان بضم بفساد گواہے میدہد
یعنی مرا بد گوید صلاح نیکی **قوله قطعه** تو نیکو روش باش تا بدسگال + بنقص تو گفتن نیابد مجال +
ش بدسگال بکسر سین مہمله و کاف فارسی بمعنے بد اندیش یعنے دشمن و نقص بفتح نون و صاد
مہمله بمعنے کمی و انچه بضم شہرت دارد غلط است مجال مجازاً بمعنے طاقت و در مصرعهٔ ثانی تعقید لفظی
است حاصل آنکه در گفتن حرفے که باعث کمی نقصان عزت تو باشد مجال نیابد **قوله** چو آہنگ بربط
بود مستقیم + کی از دست مطرب خورد گوشمال + **ش** آہنگ آواز یکه قبل از سرائیدن مطابق
راگنی مستقیم راست و درست و در لفظ کی از دست الف از ساقط خوانند و یا رکی را [illegible]
و دست گوشمال بمعنی گوشمالی چراکه گاہے از ترکیب اسم و امر معنی مصدرے نیز پیدا مے گردد و مراد
از گوشمال آنست که بوقت کوک کردن یعنی موافق ساختن ساز با راگنی میخہاے ساز را که بر آن زه
یا تار بسته باشد می پیچند پس آن میخہا بمنزلهٔ گوش ساز می باشند ربط و فائده این حکایت آنست
درویشان را باید که از اعتراض کردن کسے خصومت نجویند بلکه در دفع عیب خود کوشند و باصلاح
نفس خویش زیاده تر از سابق سعی نمایند **قوله حکایت** یکے از مشائخ شام پرسیدند که حقیقت
تصوف چیست گفت ازین پیش طائفه در جہان بودند بصورت پراگنده و بمعنی جمع **ش**
تصوف پشمینه پوشی و باصطلاح درویشان پاک داشتن دل از خیال ماسوے الله یعنے دنیا
فائده میتواند که تصوف ماخوذ باشد از صوف بالفتح که بمعنے یکسو شدن و رو گردانیدن است چون
واصلان حق از ماسوی الله یکسو میشوند و رو میگردانند لہذا کار ایشان را تصوف گویند از کشف اللغات
و دیگر کتب طائفه از طوف ماخوذ است که بمعنے گردیدن است چون جماعت ایشان گردیدن را
میسا است لہذا طائفه نام کردند بصورت پراگنده بسبب قلت معاش و نبودن اسباب
و مراد از لفظ معنے باطن است **قوله** واکنون خلقے اند بظاہر جمع و بدل پراگنده **قطعه**
چو ہر ساعت از تو بجائے رود دل + بتنہائی اندر صفائی نه بینی + **ش** یار مجہول در لفظ

بجائے برائے تنکیر است و در لفظ صفائی یار مجہول برائے وحدت است و کسانیکه بیار معروف خوانده اند
خطاست **قوله** ورت مال و جاه است و زرع و تجارت + چو دل با خدا ایست خلوت نشینی **ش** زرع
بفتح زاء معجمه بمعنے زراعت و یار خلوت نشینی برائے خطاب است یعنی گویا که خلوت نشین ہستی ربط و فائده
این حکایت آنست که بصفات درویشان کامل باطن خود را باید آراست و فقط ترک دنیا داری
را فقر نباید انگاشت **قوله حکایت** یاد دارم که شبے در کاروانی ہمه شب رفته بودم و سحر بر کناره بیشه
خفته شوریده که در ان سفر ہمراه ما بود نعره زد و راه بیابان گرفت و یک نفس آرام نیافت **ش** یاے
مجہول در لفظ کاروانی برائے وحدت یعنی در یک قافله شوریده بمعنی شخص دیوانه رو ش در پریشان
وضع **قوله** چون روز روشن شد گفتمش آن چه حالت بود گفت بلبلان را دیدم که بنالش در آمده بودند
از درخت و کبکان از کوه و غوکان از آب و بہائم از بیشه اندیشه کردم که مروت نباشد ہمه در تسبیح
نشسته و من بخواب غفلت خفته **ش** کبک بفتح اول و سکون باء موحده و ہر دو کاف عربی طائر [illegible]
که ہندی چکور گویند غوک بواو مجہول جانور آبی معروف است بہائم بفتح باء موحده و کسر ہمزه
چارپایه ہا و این جمع بہیمه است بیشه صحرای پر درخت که ہندی بن گویند بفتح یاد تسبیح سبحان الله
گفتن **قوله** دوش مرغے بصبح می نالید + عقل و صبرم ببرد و طاقت و ہوش + **ش** دوش در اینجا
مراد از اخیر شب گذشته مے نالید یعنی آواز حزین میکرد **قوله** یکے از دوستان مخلص را + مگر آواز
من رسید بگوش **ش** یعنی چون عقل و صبر من رفت بے اختیار ناله بر کشیدم و در ان وقت یکے
از دوستان آواز من شنیده گفت که اے سعدی که ما بر نرم دلی تو اینقدر اعتقاد نمیداشتیم
که ترا بانگ مرغی چنین بیہوش کند چنانچه در بیت آینده ہمین مضمون ادا کرده **قوله** گفت باور نداشتم
که ترا بانگ مرغے چنین کند مدہوش **ش** مدہوش اگرچه در اصل لغت بواو معروف است
چراکه صیغهٔ اسم مفعول است از دہش بالفتح که بمعنے حیران کردن است مگر فارسیان بضرورت
خود بواو مجہول آرند بمعنے بیہوش **قوله** گفتم این شرط آدمیت نیست + مرغ تسبیح خوان و من خاموش
ش یعنے آدمی که اشرف المخلوقات ست و ہمه عالم برائے این پیدا شده پس این را
یاد الٰہی زائد از دیگر مخلوقات باید ربط و فائده این حکایت آنست درویشان را باید که بذکر
و فکر و ریاضت زہر ترے قلب پیدا کنند تا باندک تحریک لذت ذوق شوق ا ــــ آیے

Islami Books Quran & Madni Ittar Ameen Pur Bazar House Faisalabad

https://archive.org/details/@madni_library

کہ الذ لذات است در یابند **قوله حکایت** وقتے در سفر حجاز طائفہ جوانان صاحب دل ہمدم
من بودند و ہمقدم من بودند وقتہا زمزمہ کردندی و بیتے چند محققانہ گفتندی **ش** زمزمہ بمعنی
سرود محققانہ یعنے عارفانہ و صوفیانہ **قوله** عابدے در سبیل منکر حال درویشان بود و بیخبر
از درد ایشان تا برسیدیم بہ نخیل بنی ہلال **ش** عابد درینجا بمعنے فقط عبادت کنندہ ظاہری ست سبیل
بمعنے راہ سفر منکر بضم میم و کسر کاف انکار کنندہ یعنے نشناسندہ نخیل بمعنے باغ خرما بنی ہلال بکسر
ہا ہوز قومی است از عرب یعنی ہلال نام شخصے بود کہ اولاد او را بنی ہلال گویند و در شکرستان
نوشتہ کہ نخلہ بنی ہلال است نام موضعی در راہ مکہ و آنچہ در متن نوشتہ ام مطابق نسخہ مخدومی و
سرورے است **قوله** کودکے سیاہ از حی عرب بدر آمد و آوازے بر آورد کہ مرغ از ہوا در آورد
ش درینجا مراد از کودک صبی نابالغ است و سیاہ ازان بود کہ بیشتر لون مردم عرب گندم گون
مائل بسیاہی باشد و معمول است کہ آدم سیاہ فام اکثر خوش آواز می باشد خصوصاً سیاہ
نابالغ حی بفتح حا مہملہ و تشدید یا ہر تحتانی بمعنے قبیلہ یعنے خاندان و قوم و در اکثر نسخ عامہ بجاے
حی لفظ نواحی نوشتہ بمعنے جوانب جمع ناحیہ و این نزد متامل بلیغ بہتر نیست ہوا بمعنے خلو و جوف
آسمان یعنی چنین آواز خوش کشید کہ از شنیدن آن مرغان ست و بیہوش شدہ از پرواز عاجز ماندہ
بزمین آمدند **قوله** شتر عابد را دیدم کہ برقص در آمد و عابد را بینداخت و راہ بیابان گرفت و برفت گفتم
اے شیخ سماع در حیوان اثر کرد و ترا ہیچ تفاوت نمی کند **ش** سماع بفتح سرود شنیدن و
درینجا مراد از حیوان حیوان مطلق است کہ طیور و چہار پایہ باشند تفاوت بضم واو بمعنے فرق
قوله قطعه دانی چہ گفت مرا آن بلبل سحری ✤ تو خود چہ آدمی کز عشق بیخبری - اشتر بشعر عرب در حالت
است و طرب ✤ گر ذوق نیست ترا کژ طبع جانورے **ش** لفظ آدمی بدو یا است اول یا ء نسبت
دوم خطاب است یا ء اول را بہمزہ بدل کردہ اند و سین لفظ نیست در تقطیع متحرک کردہ می شود
و ما را حذف نمایند این قطعہ در بحر بسیط است صدر و ابتدا و حشو دوم ہر مصرعہ سالم و حشو
اول ہر مصرعہ و عروض و ضرب مخبون مستفعلن فعلن در ہر بیت چہار بار و فعلن بکسر عین است
تقطیع مصرعہ اول دانی چ گفت مستفعلن ت مرا فعلن آن بلبلے مستفعلن سحری فعلن تو خد چ
آ مستفعلن د می فعلن کز عشق بے مستفعلن خبرے فعلن اشتر بشع مستفعلن ر عرب

فعلن در حالتش مستفعلن ت طرب فعلن - گر ذوق نی مستفعلن س ترا فعلن کژ طبع جا مستفعلن نوری
فعلن چون این بحر مطبوع فارسیان نباشد لہذا بعضے گمان برند کہ این قطعہ موزون نیست و
بعضے براے موزون کردن در ہر مصرعہ دو دو حرف را افزودہ خوانند این خیال بر غلط ست
و در یکے از نسخ معتبرہ و معقول این قطعہ چنین بنظر آمدہ **قطعه** بلطف گفت مرا دوش بلبل سحری
تو خود چہ آدمی از عشق بیخبری ✤ شتر بشعر عرب بین بحالت است و طرب ✤ ز ذوق عشق ترا
بہرہ نے چہ جانورے ✤ و یکے از ناسخان این قطعہ را چنین پیرایش دادہ **قطعه** چہ نوا گفت بلبل
سحرے ✤ تو چہ دانی ز عشق بیخبری ✤ اشتر از شعر بین کہ در طرب است ✤ آخرا ے بیخبر چہ جانورے
لیکن از نسخہ سروری و مخدومی اصح ہمانست کہ سابق نوشتم **قوله شعر** و عند ہبوب الناشرات علی
الحمی ✤ تمیل غصون البان لا الحجر الصلد ✤ **ش** عند بالکسر بمعنے نزدیک و بمعنے وقت
و ہنگام نیز مے آید ہبوب بضمتین وزیدن باد و موجارہ بمعنے وزیدن ناشرات بکسر شین معجمہ بادہای تند و
این جمع ناشرہ چرا کہ باد تند اکثر اشیا را پراگندہ میگرداند حمی بکسر حا مہملہ و فتح میم و الف مقصورہ
بصورت یا مرغزار و آن صحرا باشد پر سبزہ و در فلان قریب شہر کہ بادشاہ یا امیر آنرا از
دست اندازی مردمان حفاظت نماید تمیل صیغہ مؤنث غائبہ از مضارع معلوم غصون بضم
غین معجمہ و ضم صاد مہملہ شاخہاے درخت و این جمع غصن است کہ بضم باشد بان نوعے از درخت
است در بلاد عرب خوش قامت و شاخہاے نازک دارد از تخم او روغن خوشبو گیرند و آنچہ
بعضے گمان برند کہ درخت بیجہ است خطا است حجر بفتحتین سنگ صلد بفتح صاد مہملہ سخت ترکیب
عند بفتح دال ظرف و مضاف و ہبوب بکسر یا ء دوم مضاف الیہ و ہم مضاف ناشرات
بکسر تا ء مضاف الیہ علی جار حمی مجرور در تقدیر متعلق بہ ناشرات پس عند ظرف با جمیع
توابع خود متعلق شد بہ تمیل و تمیل بضم لام فعل و غصون بضم نون فاعل آن و ہم مضاف بان بکسر
نون مضاف الیہ لا ے نافیہ براے عطف حجر بضم آخر معطوف بر غصون و موصوف صلد بضم دال
صفت آن و ضم دال را نیجے باشباع خوانند کہ واو معروف متلفظ شود ترجمہ حاصل معنی آنکہ ہنگام
وزیدن بادہا بمرغزار خمیدہ میشود شاخہاے بان نہ آن سنگ سخت این شعر در بحر طویل است
و در مصرعہ اول سہ جزو مقبوض و یک سالم و در مصرعہ دوم دو مقبوض و دو سالم **قوله** مثنوی ہمہ ذکرش

For More Books Madni Library Group Whatsapp +923139319528

https://archive.org/details/@madni_library

ہر چہ بینی در خروش است ✦ ولے داند درین معنی کہ گوش است ش ضمیر شین بدون مرجع راجع بحق تعالے
چرا کہ معمول فارسیان است کہ بسوے حق تعالے و معشوق بدون مرجع راجع مے کنند
چرا کہ این ہر دو اشہر اند یا نکہ قرینہ دریافت مے گردد ولے بواو کلمہ استدراک و کاف
بمعنے ہر کہ و فاعل داند ہمین ہر کہ گوش است یعنے ہمہ تن گوش شدہ است برای شنیدن ذکر
حق تعالے یعنے ہر کس کہ نہایت معروف است بشنیدن او می شنود تسبیح و ذکر جمیع موجودات
از جمادات و نباتات و حیوانات کہ ازین آیت ثابت می شود و ان من شیٔ الا یسبح بحمدہ ولکن لا تفقہون
تسبیحہم یعنے و نیست چیزے از چیزہاے موجودات مگر آنکہ تسبیح می کند بحمد حق تعالی ولیکن اے
مردمان دنیا شما نمی فہمید تسبیح آن چیزہا را و درین بیت اندکے تعقید لفظے است و اکثر شراح ولی بدل
ہمہ گفتہ اند درین صورت کاف بیانیہ باشد مگر اقوی اول و آنکہ واحد قولہ نہ بلبل بر گلش تسبیح خوانست ہر
خارے بہ تسبیحش زبان ست ش در ہر دو مصرعہ ضمیر شین راجع بحق تعالی و کاف بر مصرعہ ثانی برائے
ترقی ست بمعنی بل و یاء وحدت باوجود لفظ ہر برائے تاکید وحدت است یا برای نکرہ و ربط و فائدہ
این حکایت ہمانست کہ در حکایت سابق گذشت این حکایت مؤید آنست قولہ حکایت یکے را
از ملوک مدت عمر سپرے شد و قائم مقامے نداشت وصیت کرد کہ بامدادان نخستین کسیکہ از در شہر
در آید تاج شاہے بر سر وے نہند و تفویض مملکت بدو کنند ش مدت بمعنے درازے سپری بکسر
سین مہملہ و فتح با و فارسی بمعنے گذشتہ و تمام و آخر قائم مقام بکسر ہمزہ و با اضافت کنایہ از فرزند
و قریب و حرف یا در آخر برائے نکرہ یا وحدت و وصیت بتشدید یاء تحتانی تعلیم مقدمات بوقت
موت یا سفر تفویض سپردن قولہ اتفاقا اول کسے کہ در آمد گدائے بود کہ ہمہ عمر لقمہ اندوختہ و رقعہ
دوختہ ارکان دولت و اعیان مملکت وصیت ملک بجا آوردند و تسلیم مفاتیح قلاع و خزائن بدو
کردند تاج شاہی بر سرش نہادند ش رقعہ بضم را و سکون قاف و فتح عین بمعنے پارہ و
پیوند و کسانے کہ رقعہ را بروزن حقہ خوانند کمال غفلت دست ارکان و اعیان عبارت
از امراء و وزرا تسلیم سپردن مفاتیح بفتح میم و حاء مہملہ جمع مفتاح بمعنے کلید ہا قلاع بکسر جمع قلعہ
خزائن جمع خزینہ و بدو بمعنے با وجہ ہر گاہ کہ حرف با در لفظ او و آن و این در آید الف را بدال بدل کردن
فصیح است قولہ مدتے ملک راند تا بعضے از امرا از گردن اطاعت او بپیچانیدند و بمنازعت برخاستند

فی الجملہ سپاہ و رعیت بہم بر آمدند برخی از اطراف بلاد از قبض تصرف او بدر رفت درویش ازین
واقعہ خستہ خاطر ہمی بود ش درینجا مراد از ملک حکومت و سلطنت است اگرچہ پیچیدن لازم متعدی
ہر دو آمدہ مگر در متن موافق مخدومی دستوری بجا نیامد نوشتہ شد منازعت بفتح زا معجمہ در آویختن
چیزے کشاکش نمودن فی الجملہ بمعنے حاصل کلام برخے بالفتح اندکے اطراف بلاد بمعنے کنارہ ہاے
اضلاع و صوبجات قبض بقاف بمعنی گرفت تصرف اختیار واقعہ بکسر قاف و فتح عین ماجرا خستہ
بفتح خاء معجمہ شکستہ یعنی آزردہ قولہ تا یکے از دوستان قدیمش کہ در حالت درویشی قرین او بود
از سفر باز آمد و او را در چنان مرتبہ دید گفت منت مر خدا یرا عز و جل کہ بخت بلندت یاورے کرد و
سعادت اقبال رہبری نمود تا گلت از خار و خارت از پا بدر آمد و بدین پایہ رسیدی قولہ تعالی
ان مع العسر یسرا ش قرین بمعنے یار و مصاحب سعادت بمعنے خوش نصیبی قولہ تعالی یعنے فرمودہ
او تعالی است ان مع العسر یسرا ترجمہ تحقیق کہ با دشواری آسانی است یعنے با تنگدستی فراخی است
پس باید کہ ہر صاحب محنت امیدوار رحمت باشد ترکیب ان حرفے از حروف مشبہ بالفعل میخواہد
اسم و خبر را مع ظرف و مضاف العسر مضاف الیہ مجموع متعلق شد بثابت کہ محذوف است ثابت
با متعلق خود خبر مقدم یسرا اسم مؤخر قولہ بیت شگوفہ گاہ شگفتہ است و گاہ خوشیدہ ✦ درخت
گاہ برہنہ است و گاہ پوشیدہ ش شگوفہ بضمتین و کاف عربی اطلاق شگوفہ بر گلہاے درختانے
کنند کہ آدمی در زیر آن تواند نشست خوشیدہ بضم خاء معجمہ و واو مجہول و کسر شین معجمہ بمعنی خشک قولہ گفت
ای عزیز تعزیتم کن چہ جاے تہنیت است آنگہ تو دیدی غم نانی داشتم و امروز تشویش جہانے ش تعزیت
تخفیف یاے تحتانی ماتم پرسی و کسے را در ماتم زدگی صبر تعلیم کردن تہنیت بروزن تعزیت
مبارکباد گفتن تشویش فکر و پریشانی خاطر قولہ مثنوی اگر دنیا نباشد دردمندم ✦ دگر باشد بمہرش پای بندم
ش درینجا مراد از دنیا مال و دولت است و در مصرعہ ثانی نیز فاعل باشد لفظ دنیا است قولہ
بلاے زین جہان آشوب تر نیست ✦ کہ رنج خاطر است ار ہست ور نیست ش بلای
بیاء مجہول یعنے ہیچ بلا و مشار الیہ لفظ زین دنیا است و مراد از جہان مردم جہان ست و جہان
آشوب بمعنی پریشان و تباہ کنندہ جہان و کاف بر مصرعہ ثانی براے علت حاصل آنکہ ہیچ بلا زیادہ
از مال و دولت پریشان کنندہ اہل عالم نیست چرا کہ ہر دو حالت بودن و نبودن آن انسان

https://archive.org/details/@madni_library

تصحیف البنیان را رنج و مشقت است بخلاف دیگر بلاہا کہ در نبودن آن راحت است و در بودن
رنج قوله قطعه مطلب گر توانگری خواہی + جز قناعت که دولت است ہنی ش مطلب بالفتحات صیغه
نہی از طلبیدن و مفعول آن جز قناعت است ہنے اگرچه بفتح ہا و کسر نون و تشدید یا و است
مگر در استعمال فارسی بتخفیف یا ہم جائز بمعنے گوارا و مزہ دار قوله گر غنی زر بدامن افشاند +
تا نظر در ثواب او نکنی ش لفظ تا بمعنے ہرگز و زنہار ثواب جزائے نیک کردن در چیزے بمعنے بزرگ
پنداشتن چیزے است یعنی اگر غنی زر کثیر بدامن سائلان اندازد ہرگز ثواب سخاوت او را بزرگ
مدار و علت این در بیت آئندہ میگوید قوله کز بزرگان شنیدہ ام بسیار + صبر درویش به ز بذل
غنی ش کاف برائے علت بذل بمعنی دادن و سخاوت صبر درویش از آن بہتر است که باعث
تقاعد عیشو و از کسب دنیا که فشار بسیار گونه ظلم است و بذل غنی از آن جہت چندان بزرگی ندارد که نتیجه
مالداری است که بظلم و تعدی بسیار حاصل می شود و دیگر آنکه غنی را حساب دادن بیوم الحساب نہایت
سخت باشد و فقیر را نہایت آسان و مخفی نماند که با ہنی و غنی قافیه لفظ کن که بضم کاف است و ہیچ
نقصانے ندارد چرا که یاء تحتانی حرف روی است حرکت ما قبلش را در ان دخلے نیست قوله بیت
اگر بریان کند بہرام گورے + نه چون پائے ملخ باشد ز مورے + ش بہرام بالفتح نام بادشاہ
عراق چون اکثر شکار گور خر پرداختی لہذا بهش بہرام گور شہرت گرفت و گور مخفف گور خر
است و آن خر صحرائی است که برابر اشتر باشد گوشت او حلال باشد یعنی کباب
کردن تمام گوشت گور خر پیش شوکت بہرام اندک کار است و مور ضعیف که پائے ملخ بجہت طعام
کشیدہ آرد امر بیست بس بزرگ ہمین حال غنی و درویش است ربط و فائدہ این حکایت
آنست درویش را باید که بر حصول دولت دنیا دل نه بندد چرا که از ان سیری نمی شود و گاہے زحمت
و آزار غمگسر دو ثواب خیرات کمتر حاصل بود و در فقر و قناعت راحت دنیا و ثواب عظیمے بسیار است
قوله حکایت یکے از دوستان من عمل دیوان بادشاہ می کرد مدتے اتفاق دیدن او نیفتاد کسے
گفت فلان را دیر شد که ندیدے گفتم او را نخواہم که بینم ش عمل بمعنی کار و دیوان بمعنی کچہری
و دفتر حساب و کلہے مجازا بر صاحب دیوان اطلاق کنند قوله قضا را یکے از کسان او حاضر بود
گفت چه خطا دیدے که ملول از دیدن او گفتم ملالتے نیست اما دوست دیوانی را وقتے توان دید

که معزول شود ش قضا را بمعنے اتفاقا و از قضا چرا که درین محل کلمه را بمعنے از باشد قوله تا مرا
راحت خویش در رنج او نباشد ش لفظ تا برائے علت است یعنے زیرا که در حالت عمل و بدیه شود
اگرچه از ملاقات او مرا راحت رسد لیکن او را رنج و تکلیف طاری شود یکے ازین دو وجه اگر توقع
نماید چرا از وے بکام نفس او میسر نشود اگر بپاس مرتبه ریاست تغافل کند انفعالی خود بخود کشیده داند
شکایت او رود دہد پس ملاقات دوست دیوان بحالت معزولی او بہتر است و این لحاظ کمال
مرتبه آشنائی است قوله قطعه در بزرگی و گیر و دار عمل + ز آشنایان فراغتے دارند +
ش گیر و دار بمعنی حکومت بزرگی مضاف و گیر و دار مضاف الیه و ہم مضاف بسوے عمل و عمل اینجا
بمعنے عہدہ و منصب است و فراغت درینجا غفلت و بے پروائی قوله روز درماندگی و معزولی +
درد دل پیش دوستان آرند ش درماندگی بمعنی عاجزے و ناچاری ربط این حکایت درین باب
آنست که یکے از اخلاق درویشان اینست که برائے خوشی خود تکلیف دیگری خصوصا دوستی ہیچ نوع
روا ندارند قوله حکایت ابو ہریرہ ہر روز بخدمت مصطفے صلے الله علیه و آله وسلم آمدی ش ابو ہریرہ
بضم ہا و فتح را ہر دو را مہمله کنیت یکے از اصحاب رسالت پناه که نام ایشان در جاہلیت عبد الشمس بود و
در اسلام عبد الرحمن چون گربه را بسیار دوست میداشت روزے ہمراہ خود گربه را آوردہ بود و
حضرت او را بے تکلف براہ محبت فرمود ندا انت ابو ہریرۃ یعنے پدر گربه ہستی از ان روز ہمین کنیت او
شہرت گرفت و ہریرہ تصغیر ہرہ است که بکسر ہا و تشدید را و باشد رضی الله عنه یعنے خوش باشد
خدا تعالے از وے رضی بفتح را و کسر ضاد معجمه و فتح یا و فعل ماضی معلوم از باب علم و الله فاعل عنه جار مجرور
متعلق بفعل رضی خدمت درینجا بمعنی حضور است مصطفی در لغت بمعنے صاف کردہ شدہ اسے مصفا از صفات و یمه نبی ما
و طاے این لفظ در بدل تاء فوقانی ست موافق این قاعدہ صرف که چون صاد یا ضاد و مقابل تاے
افتعال افتد تاء افتعال بطا مبدل شود ہمچنین در اصطبار و اصطلاح و اصطکاک و اضطراب و یار لفظ
آمدی برائے استمرار بمعنے مے آمد قوله رسول علیه السلام فرمودی یا ابا ہریرۃ زرنی غبا تزدد حبا
ترجمه یعنے اے ابو ہریرہ زیارت کن مرا گیر و در میان تا زیادہ کنے دوستی را ترکیب یا حرف
ندا و ابا منادی و مضاف و ہریرۃ بفتح تاء مضاف الیه و غیرہ منصرف زر بالضم امر حاضر مذکر از باب
نصر و نون وقایه و یاء متکلم مفعول آن غبا مفعول فیه یعنے ظرف زمانے غب بکسر غین معجمه و تشدید

For More Books Madni Library Group Whatsapp +923139319528

https://archive.org/details/@madni_library

بار موحدہ یک روز در میان دادہ بودن کارے یا دو سہ در میان دادہ بودن کارے تزدد بفتح تاء فوقانی و سکون زاء معجمہ و فتح دال و سکون دال دوم صیغۂ واحد مذکر مخاطب مضارع در اصل تزداد بود از مصدر ازدیاد کہ باب افتعال است اجوف یائی چون در مقابلہ فا حرف زاء معجمہ واقع شد لہٰذا تاء افتعال بدال بدل کردہ اند چون تزدا د درین حدیث در جواب امر واقع گشت حرف آخرش را جزم شد پس التقاء ساکنین پیدا آمد میان الف و دال دوم الف را حذف کردند تزدد شدہ انت کہ ضمیر در وے مستتر است فاعل او و حبّاً بالنصب مفعول امر **فائدہ** جواب امر باصطلاح نحویان اکثر فعل مضارع باشد کہ بعد امر بطور واقع گردد کہ علت شود او را امر پس حرف آخر آن مضارع را بشرط نبودن بعض موانع مجزوم میکنند **فائدہ** لفظ اب بالفتح کہ بمعنے پدر است وقتیکہ فاعل یا نائب فاعل یا مبتدا بود و فعلش بواو باشد ابو خوانند مثال فاعل جاءنی ابو بکر یعنے آمد نزد من ابو بکر مثال نائب فاعل زید ضرب ابوہ یعنے زید زدہ شد پدر او مثال مبتدا ابوک جاءنی یعنے پدر تو آمد نزد من ہنگامیکہ مفعول و منادی مضاف بود نصبش بالف باشد ابا خوانند مثال مفعول رایت ابا بکر یعنے دیدم ابو بکر را مثال منادی مضاف چنانکہ درہمین حدیث کہ عنقریب مذکور شد یا ابا ہریرۃ وحینیکہ تحت عامل جر یا مضاف الیہ بود جرش بیاء تحتانی باشد ابی گویند چنانچہ مررت بابی بکر یعنی غلام ابی بکر **قولہ** یعنے ہر روز میا تا محبت زیادہ گردد و ظاہرا این قدر عبارت کہ حاصل معنی حدیث است شیخ علیہ الرحمۃ برائے سرعت افادۂ عام الشان فرمودہ باشند والا عادت الشان نیست کہ ہر عبارت عربی را خود ترجمہ فرمایند یا آنکہ کسے از ناسخان قدیم حاشیہ را داخل متن نمودہ باشد مگر در نسخۂ مخدومے کہ نود و ہفت سال بعد از تصنیف نوشتہ شدہ است این عبارت موجود است واللہ اعلم بالصواب **قولہ** صاحبدلی را گفتند بدین خوبی کہ آفتاب است نشنیدہ ایم کہ کسے او را دوست گرفتہ است و عشق آوردہ گفت بہر آنکہ ہر روز ش مے بینند مگر در زمستان کہ محجوب است لاجرم محبوب است **ش** زمستان بفتح زا بمعنے سردی و ستان بمعنی وقت کثرت چنانچہ بمعنے جائے کثرت است محجوب پوشیدہ در پردہ **فائدہ** مخفی نماند در زمستان باعتبار بسیاری اوقات و کثرت ساعات شب آفتاب را مجازاً محجوب گفت والا محجوب مطلق نیست خصوصاً در ولایات شمالی مثل توران و ترک

و روس و فرنگ علی الترتیب المذکور درجہ بدرجہ در زمستان کوتاہی روز زیادہ میشود چنانچہ در جزیرہ ایس لینڈ بفتح اول و چہارم کہ در شمال جزائر فرنگ خارج از اقلیم ہفتم است در زمستان طول نہار بدو ساعت میرسد کہ پنج گھڑی باشد و در تابستان بہ نسبت دو ساعت در رازے گردد و در ایام تابستان نماز عشا در آنجا نیست چراکہ آن دو ساعت در شفق شام و صبح محسوب میشود ملکی کہ دوران شش ماہ شب و شش ماہ روز باشد ہمین است و سوائے کوتاہی روز حجاب از شدت برف باری یا ابر ہم محصور است **قولہ قطعہ** بدیدار مردم شدن عیب نیست ٭ ولیکن نہ چندانکہ گویند بس ٭ **ش** حرف با مصرعۂ اول بمعنے برائے و دیدار حاصل بالمصدر است بمعنے ملاقات و فاعل گویند مردم یعنے از ملاقات بیزار شوند **قولہ** اگر خویشتن را ملامت کنی ٭ ملامت نباید شنیدن ز کس ٭ **ش** ربط و نمانداین حکایت آنست درویشان را باید کہ بکثرت ملاقات تضییع اوقات نمودہ ملامت انگیز نشوند **قولہ حکایت** یکے را از بزرگان بادے مخالف در شکم پیچیدن گرفت طاقت ضبط آن نداشت بے اختیار از وے ضرطہ صادر شد گفت اے دوستان مرا درین چہ کہ رفت اختیارے نبود و بزہ آن بر من ننویسند و راحتے بمن رسید شما ہم بکرم معذور دارید **ش** مخفے نماند کہ مناسبت این حکایت درین باب آنست کہ از وقوع انچنین حرکات اغماض یا چشم پوشی کردن از جملہ اخلاق درویشان است چراکہ در حدیث خندہ بر ضراط منع آمدہ است پس این قسم اگر از کسے بوقوع آید معذور باید داشت نہ آنکہ خود بے تکلف مرتکب این امر توان شد مراد از بزرگان درینجا پیران باشد چراکہ اعصاب پیران ضعیف می باشد ضراط بالضم ضاد معجمہ و طاء مہملہ بمعنے گوز باصدا کہ بفارسی آنرا تیز ہم می گویند بیائے معروف و زائے معجمہ صادر بکسر دال فرد آئندہ و لفظ چہ مخفف چیز و بزہ بالفتح با موحدہ و فتح زاء معجمہ و ہائے مختفی بمعنے گناہ و خطا و ننویسند جمع غائب از مضارع نفی و فاعل این کراماً کاتبین است و داد و حالیہ بالائے لفظ راحتے و انچہ در بعض نسخ مینویسند بصیغۂ جمع از نہی حاضر نوشتہ است بہتر نباشد چراکہ درین صورت لفظ شما و لفظ ہم ہر دو بیکار خواہند ماند و انچہ در اکثر نسخ نوشتہ اند بصیغۂ ماضی نوشتہ اند این ہم خالی از قباحت نیست چراکہ در ماضی جزم و یقین ثابت میشود **قولہ مثنوی** شکم زندان باد است اے خردمند ٭ ندارد ہیچ عاقل باد در بند ٭ چو باد اندر شکم پیچد فرو ہل ٭ کہ باد اندر شکم بار است بر دل ٭ **ش** ہل بالکسر در آخر مصرعۂ سوم صیغۂ امر است

Islami Books Quran & Madni Ittar Ameen Pur Bazar House Faisalabad

https://archive.org/details/@madni_library

معنے بگذار وآزاد کن از مصدر رلبیدن و مخفی نماند کہ درین باب امر با خفا از ان است کہ ضبط آن
خسر برساند و چارہ حادث کند و حدوث بیمارے موجب ترک عبادات و موجب دوری حق جل شانہ
باشد قولہ بیت حریف ترش روی و ناسازگار * چو خواہد شدن دست پیشش مدار *
ش حریف بمعنی ہم پیشہ چون باہم پیشگان دوستی باشد وگاہے چنان اتفاق مے افتد
کہ کثرت دشمنے رو دہد لہذا از لفظ حریف گاہ دوست مراد باشد وگاہی دشمن اگر حریف درینجا بمعنی دوست
گیرند حریف منادی باشد و لفظ اے کہ حرف نداست از بالاے آن محذوف و ترش رو و
ناسازگار ہر دو صفت آن حریف و حریف ترش رو و ناسازگار مجموع لقب شخصے است کہ
ربع از و مستعد خروج باشد و ترش روی و ناسازگاری مزاج و رجس آن ظاہر است و شدن
درینجا بمعنے رفتن باشد و سروری نوشتہ کہ از بعض محققان شنیدہ ام کہ این حکایت در ہزلیات
شیخ دیدہ ایم لہذا شاید کہ بعضے از ناقلین نگاشتند یا شیخ خود بنا بر تعلیم درینجا ایراد فرمودہ
اند قولہ حکایت از صحبت یاران دمشقم ملالتے پدید آمدہ بود سر در بیابان قدس نہادم و
با حیوانات انس گرفتم ش دمشق نام شہریست در ملک شام بعضے گویند کہ بفتح دال و کسر
میم لفظ عجمی ست و بعضے نوشتہ کہ بکسر دال و فتح میم معرب آنست کہ اول مذکور شد و قدس بالضم
و بفتحتین زمین حوالی بیت المقدس و بعضے نوشتہ کہ قدس نام کوہے عظیم است قریب بیت المقدس
انس بالضم الفت قولہ تا وقتے اسیر قید فرنگ شدم و در خندق طرابلس با جہودانم بکار گل داشتند
ش تا انتہائیہ دروقتے یائے وحدت وانچہ در بعض نسخ تا وقتیکہ بزیادت کاف بیانیہ
نوشتہ اند پیش فقیر بہتر نیست اسیر بمعنے گرفتار و محبوس فائدہ فرنگ ظاہرا در اصل فرنس بودہ
باشد سین مہملہ را بکاف فارسی بدل کردہ اند فرنس جزیرہ ایست کلان در شمال روم و
یونان و پیرامون آن دہ و دوازدہ جزائر دیگر و دو سہ جزائر انگریزان و در غرب فرانس است
و این ہمہ جزائر مسکن عیسائیان است چون قدیم جزیرہ فرنس تختگاہ و دار الملک تمامے عیسائیان بودہ
است لہذا مسلمانان برائے تمامی جزائر اطلاق فرنگ کنند غالبا در زمانہ شیخ در بعض بلاد شام غلبہ
فرنگیان بودہ باشد خندق معرب کندہ کہ بفتح کاف عربی است بہندی کھائی گویند کہ پیرامون قلعہ ہا
میباشد طرابلس بفتح طاء مہملہ و ضم باء موحدہ و ضم لام شہریست در شام و ہمین نام شہرے دیگر

است در ملک افریقیہ کہ بملک مغرب شہرت دارد و بضم طا نیز آمدہ و جہود بفتح جیم اگرچہ بمعنے کافر موسائی
است لیکن درینجا بمناسبت کفر مجازا بر عیسائے اطلاق کردہ قولہ یکے از رؤساے حلب کہ سابقہ
درمیان ما بود گذر کرد و بشناخت گفت این چہ حالت است کہ موجب ملالت است گفتم
چہ گویم ش رؤساے بضم راء مہملہ و سکون ہمزہ کہ بصورت واو است و حسین مہملہ و الف و بعدش
ہمزہ جمع رئیس کہ بمعنے سردار و دولتمند است حلب بفتحتین شہریست در شام سابقہ بکسر باء موحدہ
بمعنی آشنائی قدیم و انچہ در اکثر نسخ نوشتہ لسابقہ معرفتے بہتر نیست و انچہ من نوشتہ ام از
نسخہ مخدومی است قولہ قطعہ ہمے گریختم از مردمان بکوہ و بدشت * کہ جز خدائے نبودم بدیگرے
پرداخت ش ہر دو باء موحدہ کہ بر لفظ کوہ و دشت واقع است بمعنے طرف و جانب بالائے مصرع
دوم براے علت نفی دم بمعنی نبودم را دیا رتنگیر و پرداخت ماضی است بمعنے مصدر یا حاصل بالمصدر
بمعنے مشغولے قولہ قیاس کن کہ چہ حالت بود دران ساعت * کہ در طویلہ نامردمان بباید ساخت *
ش قیاس کن امر است بآن رئیس حلب طویلہ بیاء معروف چراکہ لفظ عربے است و یاء مجہول در
کلام عرب ہرگز نمی آید مگر در امالہ و آن رسنی باشد دراز کہ بفاصلہ یک یک گز چندین تکمہ و حلقہ
دران پیوستہ باشد پس بیک یک پاے چندین اسپ بدان یک رسن مے بندند و ہیچے بنا باشد
بہیچ جا رفتن نتوانند و بمعنی خانہ اسپ خطا است شاید کہ مجاز باشد نامردمان عبارت از بہائم
و حیوانات کہ کنایت است از کافران ساخت ماضی است بمعنے مصدر بمعنے موافقت
کردن بیت پاے در زنجیر پیش دوستان * بہ کہ با بیگانگان در بوستان قولہ برحال
تباہ من رحم آورد و بدہ دینار از قید فرنگ رہانیدہ با خود بحلب برد دخترے داشت بکابین
صد دینار در عقد نکاح من درآورد مدتے برآمد دختر بد خوئے ستیزہ رو زبان دراز کردن گرفت
و عیش مرا منغص داشت ش حرف باء بر لفظ دہ دینار بمعنے عوض است کابین بکاف عربی و کسر باء
موحدہ و یاء معروف بفارسی مہر زنان را گویند عقد بفتح اول و سکون ثانی گرہ بستن ستیزہ رو بکسر سین
و یاء مجہول و واو معروف بمعنے جنگ جو و بمروت عیش در حقیقت بمعنے زندگانی است
مگر در محاورہ فارسی و ہندی بمعنی خوشحالے آید منغص بمعنے مکدر و تیرہ قولہ مثنوی زن بد در
سرائے مرد نکو * ہم درین عالم ست دوزخ او * زینہار از قرین بد زنہار * وقنا ربنا عذاب النار *

For More Books Madni Library Group Whatsapp +923139319528

ش زنہار بزیادت تحتانی و زنہار ہر دو بالکسر بمعنی پناہ و پرہیز و این تکرار برائے تاکید است قرین بمعنے مصاحب و ہمدم و دریجا مراد از منکوحہ ترکیب واو عاطفہ ق بکسر امر حاضر معلوم از باب ضرب از مصدر وقایت کہ لفیف مفروق است در اصل اوقی بود بروزن اضرب واو بموافقت مضارع افتاد و ہمزہ کہ برفع ابتدا بالسکون بود بآن نیز حاجت نماند و یاء از وقف ساقط شد چراکہ در امر ناقص علامت وقف سقوط حرف علت باشد پس ضمیر انت کہ در وے مستتر است فاعل او ناضمیر منصوب متصل برائے متکلم مع الغیر مفعول او ربنا بفتح بار منصوب است چراکہ منادی مضاف است حرف ندا از بالای آن محذوف و لفظ نا کہ ضمیر متکلم مع الغیر است مضاف الیہ و لفظ ربنا بضم ورت وزن شعر زیادہ کردہ اند در آیت عذاب بفتح باء مفعول ثانی یا منصوب است بنزع خافض یعنے بدور کردن حرف جارہ چہ خافض جار را گویند در اصل من عذاب النار بود چون از بالائے اسم مجرور حرف جار دور کنند آن اسم را بنصب خوانند و منصوب بنزع خافض گویند و نار مضاف الیہ عذاب است حاصل معنے آنکہ ترجمہ نگاہدار مارا اے پروردگار ما از عذاب آتش یعنی دوزخ خلاصہ آنکہ زوجۂ بد بمنزلۂ دوزخ ست چون نار ہندی زن را گویند لہذا دریجا نزد ہندیان یک گونہ لطفے دارد قولہ یارے زبان تعنت دراز کرد و میگفت تو آن نیستی کہ پدرم بدہ دینار از قید فرنگ رہانید گفتم بلے وبصد دینار بدست تو گرفتار کرد ش و در یکے از نسخ بجائے رہانید لفظ خرید است و بجائے گرفتار کرد فروخت واقع است این بہتر است فافہم چانچہ در اکثر نسخ در فقرۂ اول باز خرید و در ثانے گرفتار کرد واقع شدہ مستحسن نیست چراکہ تقابل و تضاد تحسین از دست میرود تعنت بفتح تاء فوقانی و فتح عین وضم نون مشدد و فوقانے بمعنے عیب جوئی و در بعض نسخ شناعت بفتح بمعنے زشتی و طعنہ قولہ مثنوی شنیدم گوسپندے را بزرگے + رہانید از دہان و دست گرگے + ش گوسپند عام است از میش و بز ہر دو اطلاق کردہ میشود بزرگ دریجا بمعنے مرد سادہ دل است و یا بزرگی و گرگے بحیثیت نکرہ قولہ شبانگہ کارد بر حلقش بمالید + روان گوسپند ازوے بنالید ش ظاہرا قید شبانگاہ برائے اخفای عمل شنیع است کہ گوسپند غیر را بلا اجازت بانکس ذبح میکرد روان بالفتح روح و جان عبارت بیت آیندہ بزبان حال اوست قولہ کہ از چنگال گرگم در ربودی + چو دیدم عاقبت خود گرگ بودی ش چنگال بالفتح نہ بضم ہر درندہ خواہ چہار پایہ باشد خواہ پرندہ یعنے چون فکر کردم خود گرگ بودے

در انجام کار حکایت گوسپند و گرگ و بزرگ در تشبیہ بالجاے نکاح خود است ربط این حکایت بباب آنست کہ صبر کردن بر چنین مکروہات چند ہرچند از اخلاق درویشان است قولہ حکایت یکے از پادشاہان عابدے را پرسید کہ اوقات عزیزت چون میگذرد ش چون بمعنے چگونہ قولہ گفت ہمہ شب در مناجات و سحر در دعاے حاجات و ہمہ روز در بند اخراجات ملک را مضمون اشارت عابد معلوم گشت فرمود کہ وجہ کفاف او معین دارند تا بار عیال از دل او برخیزد ش مناجات بالضم راز گفتن درہائی جستن از بند بالفتح بمعنے فکر اخراجات بالکسر خرچ کردنہا و این جمع اخراج است کہ بالکسر باشد وجہ اگرچہ بمعنے روے است مجازا بمعنے نقد و زر ہم مے آید کفاف بالفتح قوت خوراک کہ اوقات بسری را کفایت کند عیال بکسر اول زن و فرزند و دیگر لواحق قولہ مثنوی اے گرفتار پاے بند عیال + دگر آزادگی مبند خیال + ش گرفتار بکسر راء مہملہ مضاف است و پاے بند بمعنی رسن است بکسر دال مضعف است و دگر بمعنے بار دیگر و لفظ را بمعنے برائے بعد لفظ آزادگی محذوف است یعنے بیشتر از عیال داری آزادگی ترا حاصل بود اکنون درین حالت بلای باز بودن آزادگی خیال بیفایدہ مبند چراکہ ترا ہرگز میسر نخواہد شد قولہ غم فرزند و نان و جامہ و قوت + باز آرد ز سیر در ملکوت ش قوت بمعنی غذا و طعام چون در لفظ نان و قوت تکرار معنوی ست خالی از کراہیت نیست مخفی نماند ظاہرا مصرعہ صحیح چنین باشد مصرعہ غم فرزندگان و جامہ و قوت + فرزندک بمعنی فرزند خرد سال تا سخان سلف کاف عربی را کاف فارسی خواندہ و مخالف قاعدہ پنداشتہ تحریف کردہ نان تجویز کردہ اند و باز آرد بمعنے باز آرد ترا سیر مضاف و در ملکوت مضاف الیہ و اگر بے اضافت خوانند ہم درست فافہم و ملکوت بفتح میم و فتح لام بمعنے عالم ملایک و ارواح و عالم معنی دریجا مراد از ملکوت تقرب الہی است چراکہ سالکان طریقت و حقیقت را بعد از سیر عالم ناسوت سیر عالم ملکوت و جبروت و لاہوت درجہ بدرجہ حاصل میشود و در بعض نسخ باز دارد واقع ست و در بعض سیرت ملکوت نوشتہ اند بہتر ہمان ست کہ سابق مذکور شد قولہ ہمہ روز اتفاق می سازم + کہ بشب باخداے پردازم + ش پردازم بمعنے مشغول شوم و در بعض نسخ با خداے پردازم واقع است اگرچہ با خداے و باء موحدہ بر پردازم ہر دو زائد است مگر مسلم داشتن باء موحدہ بر نسبت یاد یاء تحتانی بلاغتے دارد کہ بر متتبع متامل پوشیدہ نیست قولہ شب چو عقد نماز مے بندم +

https://archive.org/details/@madni_library

چہ خورد بامداد فرزندم ✦ ش لفظ در بالاے لفظ شب محذوف است عقد بالفتح اگرچہ مصدر
است یعنے گرہ بستن لیکن درینجا بمعنے گرہ واقع شدہ چراکہ گاہے مجازاً اطلاق مصدر بر
اسم مفعول وغیرہ کنند چنانچہ خلق بمعنی مخلوق وغرق بمعنے مستغرق پس از عقد تکبر اول مراد است ونیز
میتوانند کہ عقد بالکسر باشد بمعنی سلک واین بسبب نحو در کعات ودرجہ بدرجہ بودن آنہا مناسب تر
است وحاجت توجیہ ندارد وجزاے شرط این مصرعہ محذوف است وآن اینست کہ درین فکر باشم
یا آنکہ این خطرہ بخاطر میگذرد ومصرعۂ ثانی بیان آنست کہ چہ خورد بامداد فرزندم ربط وفائدہ این حکایت
آنست درویشان را باید کہ تا بمقدور بزنجیر تاہل وخانہ دارے خود را گرفتار نسازند کہ خلل انداز
کمال معنوی است **قولہ حکایت** یکے از متعبدان شام از سالہا در بیشہ زندگانے کردی وبرگ درختان
خوردی بادشاہے بحکم زیارت نزدیک وے رفت وگفت اگر مصلحت بینی بشہر
درآئی از براے تو مقامے بسازم کہ فراغ عبادت بہ ازین دست دہد ودیگران ہم ببرکات
انفاس تو مستفید گردند وبصوالح اعمال تو اقتدا کنند زاہد را قبول نیامد ورو برتافت
ش متعبد عبادت کنندہ وراے صیغۂ امر است از آمدن لفظ در سو یا و تحتانی ہر دو زائدہ
براے تحسین کلام دست دہد یعنے حاصل شود مراد از انفاس کلام وسخن است صوالح بالفتح
صاد وکسر لام جمع صالحہ کہ بمعنے نیک است صوالح صفت اعمال است کہ بر موصوف خود مقدم
شدہ براے فصاحت وچون اعمال جمع است براے مطابقت آن صفت ہم بجمع آوردہ وآنچہ
در اکثر نسخ صلاح ودر بعض مصالح واقع شدہ بہتر نیست اقتدا بکسر اول وکسر تاء فوقانی پیروے
قولہ وزراے دولت گفتند پاس خاطر ملک را روا باشد کہ چند روز بشہر درآئی وکیفیت مقام معلوم
کنی پس اگر صفاے وقت عزیزت از صحبت اغیار کدورتے یابد اختیار باقی است آوردہ اند
کہ عابد بشہر آمد بستان سراے خاص ملک بدو پرداختند ومقامے دلکشا روان آسا ✦ ش
در نسخۂ مخدومی وسروری بجاے وقت عزیزت وقت عزیزان نوشتہ پس صیغۂ جمع براے ادب باشد لہذا
مراد فقط ذات ہمان شخص واحد است بستان سرا بمعنے باغے کہ در صحن خانہ باشد ودر ہندوستان
بپائین باغ شہرت دارد وبدو پرداختند یعنے براے او خالی کردند چہ پرداختن بمعنے خالی کردن
و آراستن مے آید لہذا مے توانند کہ پرداختند بمعنی آراستند باشد ویا مقامے براے

تنظیم است یعنی مقام عالی مرتبہ روان آسا بفتح را و مد الف دوم بمعنے آسایش دہندۂ جان یعنی
راحت وآرام دہندہ جان **قولہ مثنوی** گل سرخش چو عارض خوبان ✦ سنبلش ہمچو زلف محبوبان ✦
ش گل سرخ گلے کہ از ان گیرند ودر حقیقت سنبل اختلاف است تفصیلش در غیاث اللغات نوشتہ آمد
اقوی ہمین کہ ہندی آنرا بالچھڑ نامند سوال در بیان دو چیز مشابہ وریکے کہ وجہ تشبیہ یعنی وصفے کہ
دران دو شی را مانند گرداند کثیر باشد آنرا مشبہ نمایند ودر دیگر کہ وجہ تشبیہ زائد باشد آنرا مشبہ بہ
گردانند لہذا جمہور شعرا عارض را با گل وزلف را با سنبل تشبیہ دادہ اند وشیخ درین بیت مقدمہ بالعکس
کردہ از ترقی رو بہ تنزل نہاد جواب درینجا تشبیہ بلطافت وکیفیت معنوی است نہ بلفظ رنگ وبوے
ظاہری چہ لذتے وانتعاشے کہ از تماشاے عارض خوبان وزلف محبوبان نصیب طبائع حضرت
انسان میشود از دیدن گل وسنبل بیچارہ کہ گیاہے بیش نیست کے حاصل میگردد وخلاصۂ معنی
آنکہ گل آن باغ ہمچو عارض خوبان مطبوع وشورش انگیز بود وسنبلش مانند زلف محبوبان
مرغوب ودلاویز بود واین بیت با بیت آیندہ قطعہ بند است **قولہ قطعہ** ہمچنان از نہیب
برد عجوز ✦ شیر ناخوردہ طفل دایہ ہنوز ✦ ش نہیب بکسر نون ویاء مجہول ترس وبیم واکثر
محققین نوشتہ اند کہ امالہ نہاب است کہ بالکسر در عربی بمعنے غارت باشد برد بالفتح بمعنے سرما
عجوز بفتح عین وضم جیم وبزاء معجمہ بمعنے زال یعنے زن پیر وبرد عجوز بمعنے سرماے سخت وآن
ہفت روز است ودر آخر زمستان سہ روز آخر بہمن وچہار روز اول اسفندارمذ این روزہا
آخر زمستان واقع شدہ لہذا ترکیب توصیفی برد عجوز گویند وبعضے نوشتہ کہ در آن روزہا
زالے در صحرا از سرما مردہ بود لہذا ترکیب اضافی آن روزہا بہ برد عجوز مسمے گشتند واسامی آن
ہفت روز مطابق صراح اینست اول صِن بکسر صاد وتشدید نون دوم صنبر بکسر صاد
وتشدید نون مفتوح وسکون باء موحدہ وراء مہملہ سوم وبر بفتح واو وسکون باء موحدہ
وراء مہملہ چہارم آمر بروزن فاعل پنجم موتمر بضم میم وسکون ہمزہ وفتح تاء فوقانی وکسر میم ششم
معلل بفتح میم وفتح عین وکسر وتشدید لام اول ہفتم مطفی الجمر بضم میم وسکون طاء وکسر فا وسکون
لام وفتح جیم ولفظ از اکثر شراح براے انقطاع گفتہ اند وخان آرزو نوشتہ کہ لفظ از تحریف است
بجایش لفظ در صحیح باشد ونیز نوشتہ کہ میتوانند کہ از بمعنے در باشد چنانکہ صاحب بہار عجم نوشتہ است کلام

For More Books Madni Library Group Whatsapp +923139319528

https://archive.org/details/@madni_library

چون درین بیت تعقید لفظی است لهذا همچنانکه برائے تشبیه است بمحل خود واقع نشد و خلاصهٔ معنے آنکه
در عین شدت سرما که برگ درختان دیگر جا میریختند حال گل و سنبل آن مقام همچنان بود که گویا طفل
نوزاده شیراز دایه هنوز نخورده است چراکه طفل درین وقت بغایت نرم و نازک میباشد هر قدر
که شیر بخورد اندامش مائل بسختی می گردد اضافت طفل بدایه بادنے ملابست است و میتوانند که
اشارت لفظ همچنان که در اصل همچو آن بود بسوے حالت بهار است که در ماضی گذشت و مضمون
مصرعهٔ ثانی در تشبیه آن حالت یعنی اے مخاطب باوجود شدت موسم خزان گل و سنبل آن باغ همچنان
تازگی داشتند که در بهار بودند و لطافت و نزاکت آنها باین درجه که طفل نوزاده از دایه هنوز شیر نخورده
باشد و قافیه واو معروف یا واو مجهول جائز نگردانے آنست که باتباع معروف مجهول را نیز معروف خوانند
و عزیزی درین دو بیت لف و نشر غیر مرتب تجویز کرده که مصرعهٔ اول بمصرعهٔ چهارم مربوط است و دوم
با سوم معنی چنین باشد که گل نغزش چون عارض خوبان بود همچنان که طفل از دایه هنوز شیر نخورده
باشد و سنبلش همچو زلف محبوبان همچنان بود که عجوز در حالت سرما باشد که بسیار خم میگردد
مگر در صورت این معنی دال هر در ابکسر اضافت مکسور نخوانند بلکه موقوف باید خواند و بهر تقدیر
بیت دوم خبر بعد خبر بیت اول است **قوله شعر** و افانین علیها جلنار ٭ علقت بالشجر الاخضر نار ٭
ترجمه و شاخها بر آنها گلهائے انار است گویا که آویخته شده است بدرخت سبز آتش و در
لفظ جلنار و تجنیس ناقص واقع شده و درین شعر تلمیح است بآیت الذی جعل لکم من الشجر الاخضر نارا
ترکیب واو عاطفه و معطوف علیه گل و سنبل که در صدر گذشت افانین بفتح اول و کسر نون
اول و ضم نون آخر جمع افنان بالفتح که جمع فنن است بفتحتین بمعنے شاخ درخت مبتدا و علیها جار مجرور
ظرف جلنار بضم جیم و سکون لام معرب گلنار فاعل ظرف یا جلنار مبتدائے مؤخر و علیها خبر مقدم
و این جمله صفت افانین است علقت ماضی مجهول مؤنث غائبه باب تفعیل حرف با جار شجر
مجرور و موصوف اخضر صفت آن لهذا شجر و اخضر هر دو یکے آخر و نار قائم مقام فاعل و این جمله
خبر افانین و در آخر قافیه هر دو مصرعه واو ملفوظ شود و این شعر در بحر رمل است اصل این بحر
فاعلاتن شش بار و افاعیل این بیت فعلاتن فعلاتن مفعولن فاعلاتن فعلاتن عروض یعنے رکن
آخر مصرعهٔ اول شعث و ابتدا و یعنے رکن اول مصرعهٔ ثانی سالم و باقی ارکان مخبون و اگر جلنار

بتشدید لام خوانند عروض هم سالم باشد و تشعیث حذف کردن عین یا لام را از فاعلاتن و مفعول
بجایش نهادن **قوله** ملک در حال کنیزک خوبرو صاحب جمال پیشش او فرستاد **ش**
در حال بمعنے فی الفور **قوله قطعه** ازین مه پارهٔ عابد فریبے ٭ ملائک صورتے طاوس زیبے ٭
که بعد از دیدنش صورت نه بندد ٭ وجود پارسایان را شکیبے ٭ **ش** اگرچه درین قطعه
شارحین تقاریر مختلفه بسیار نموده مگر بهتر همین است که ازین بمعنے چنین و صورت بستن
بمعنے قائم ماندن و ممکن بودن شکیب بکسر تین بمعنے صبر یعنے آن کنیزک چنین محبوبهٔ عابد فریب
و ملائک صورت و طاوس زیب بود که بعد از دیدن او قائم نماند پارسایان را صبر از صحبت
او و هر سه یائے بیت اول برائے تفخیم و تعظیم رتبه حسن او و یائے شکیبے برائے وحدت نوعی
یعنے یک نوع صبر یا برائے تنکیر و در مصرعهٔ چهارم وجود بمعنے هستی و را بمعنے برائے و
بعض شارحین چنین تقریر کرده اند که لفظ است رابط در مصرعهٔ ثانی و دو جا محذوف است و
هر دو یا برائے وحدت یعنی درین مه پارهٔ عابد فریب ملائک صورتے است که نمونه انسان است
و طاوس از زیبائی های او یک زیب است اگر درین معنی چند قباحت است یکی حذف رابطه که تعدی ازو
دوم ملائک که جمع ملک است بر آنها اطلاق وحدت کردن و یک صورت گفتن سوم قباحت عظیم
آنست که کاف بیت دوم محض بیفائده میماند **سوال** ماه تمام چرا نگفت پاره مه که بغایت کوچک
باشد بر تمام جسم انسان اطلاقش چگونه روا نماید **جواب اول** اگرچه ماه باعتبار رویت اهل عالم
بقدر قرص نان است مگر در حقیقت نزد حکماء یونان در کرهٔ قمر تقریباً شش هزار و ششصد و هفتاد
و نه میل است پس انسان را پارهٔ ماه گفتن مناسب تر است از ماه تمام گفتن **جواب دوم** آنکه
سطح قمر بقدر ثلث از جانب جنوبی مصفا از تیرگی است و باقی جرمش پر کلفت پس از پارهٔ ماه همان
پهلوے مصفا مقصود باشد **قوله** همچنین در عقبش غلام بدیع الجمال لطیف الاعتدال **ش** همچنین در اصل
همچون این بود برائے تخفیف واو و الف حذف کرده اند یعنے بطوریکه کنیزک فرستاده بود همین طور
غلام را فرستاد و غلام در اصل نابالغ را گویند و مردم ولایت خادم و نوکر جوان را گویند و در عرف
بر مملوک مذکر اطلاق کنند **فائده** در اکثر نسخ علماء نوشته درین صورت یاء زائد باشد مطابق
قاعدهٔ متقدمین که بجائے کسرهٔ موصوف یاء مے نوشتند برائے تفرقه از مضاف مگر متاخرین

Islami Books Quran & Madni Ittar Ameen Pur Bazar House Faisalabad

https://archive.org/details/@madni_library

این قاعدہ متروک است مربع الجمال بمعنے نادر جمال لطیف الاعتدال بمعنے پاکیزہ اندام سوال اعتدال بمعنے برابری دو چیز یا چند را گویند در کیست یا موافق و مناسب بودن چند چیز را در کیفیت پس بمعنے اندام از کجا ثابت شد جواب درینجا مجاز است باطلاق لازم بر ملزوم یا باطلاق صفت بر موصوف چه حق تعالے اکثر بلکہ تمامی اعضا را از زوج آفریدہ یعنے دو دو ہر یکے با دیگر خود برابر لہذا اعتدال درینجا بمعنے اندام است واگر اعتدال درینجا بمعنے فقط برابری گفتہ آید چنانکہ بعضے شارحان نوشتہ اند ہیچ افادہ معنے مے کند واکثر شارحان از تفصیل این مجمل غافل ماندہ اند قولہ قطعہ ہلک الناس حولہ عطشا ✽ وہو ساق یرے ولا یسقے ترجمہ ہلاک شدند مردمان گرداگرد او از جہت تشنگے وحال آنکہ او ساقے است مے نماید ونمے نوشاند ترکیب ہلک ماضی معلوم باب ضرب ناس بضم سین فاعل حول بفتح حا وسکون واو وفتح لام ظرف عطشا بفتحتین مفعول لہ واو حالیہ ہو بضم ہا وفتح واو ضمیر واحد مذکر غائب است کہ گاہے در اشعار السبب وقوع قافیہ داو بالاے آن یا بود را ساکن خوانند مبتدا است ساق بکسر قاف مع التنوین خبر آن در اصل ساقی بود ضمہ بر یا غیر مشدد ثقیل بود انداختند التقاے ساکنین پیدا شد میان یا و تنوین یا را حذف کردند ساق باقی ماند یری بضم یاے تحتانی وکسر راے مہملہ صیغہ مضارع غائب معروف از اراءۃ کہ بمعنے نمودن است ضمیر مستتر کہ درو است راجع بطرف غلام کہ در عبارت صدر مذکور است فاعل او ومفعولش محذوف کہ شراب حسن باشد واو حالیہ لا یسقی بفتح یاے تحتانی وکسر قاف مضارع غائب معروف نفے از باب ضرب ضمیر مستتر کہ درو است نیز راجع بسوے آن غلام است فاعل او وہمان مفعول محذوف مفعول او جمع حال افتادہ از فاعل یری ویری یا لواحق خود صفت ساقی گردید وعلتواند کہ یری بفتح یاے تحتانی وفتح راے مہملہ مضارع معروف بمعنی مے بیند باشد از رویت کہ بمعنے دیدن است درین صورت ہم مفعولش کہ حال تشنگان باشد محذوف است یعنے حال تشنگان مشاہدہ میکند وباوجود انمعنی از غایت کبریا عظم شان خود متوجہ لبنایت نمے شود وبعض مضارع مجہول گفتہ اند وآن بعید وبے لطف است واین قطعہ کہ در صنعت تلمیع ملمع واقع شدہ در بحر خفیف مجنون مقطوع محذوف است مصرعہ اول بروزن فعلاتن مفاعلن رکن اول وسوم بکسر عین مصرعہ دوم بروزن فاعلاتن مفاعلن فعلان رکن سوم بسکون عین مصرعہ سوم بروزن فاعلاتن مفاعلن

فعلان رکن سوم بسکون عین مصرعہ چہارم بروزن فاعلاتن مفاعلن فعلن رکن سوم بسکون عین وتلمیع در اصطلاح شعر آن باشد کہ در نظمے یک مصرعہ عربے ویک مصرع فارسے یا یک بیت عربی ویک بیت فارسی آرند قولہ دیدہ از دیدنش نگشتی سیر ✽ ہمچنان کز فرات مستسقے شش سیر درینجا بمعنے بیزار است وفرات بضم فا بمعنے آب سرد وشیرین ومعنے دیگر کہ نام دریاے کوفہ است درینجا مطلوب نیست مستسقے بضم میم کسے کہ بیماری استسقا داشتہ باشد سوال استسقا مرضے ست کہ اکثر سبب آن کثرت برودت ورطوبت باشد تشنگی از مقتضیات حقیقی آن نیست قول شیخ درینجا چگونہ درست گردد جواب اول استسقا مرضے ست کہ سبب آن برودت ورطوبت است چون معالجہ بالضد می شود لہذا دوا استسقا خصوصا در استسقاے زقے آب شیرین وسرد بمریض نمیدہند واکثر ادویہ واغذیہ یابس وگرم بکار برند وبوقت تشنگی عرق نیم گرم وآب شور میدہند ازین باعث مستسقے مشتاق آب مے باشد تا بمقدور از آب شیرین وسرد بس نمے کند جواب دوم اعضاء صاحب استسقا مستسقے آب میباشند چرا کہ جذب رطوبات از عادت بیشتر کنند لہذا در بعض اخرجہ وبعض اقسام استسقا احتیاج بآب آشامیدن زائد باشد جواب سوم استسقا در اصل لغت آب خواستن است براے آشامیدن وانمعنی در عطاش کہ بضم عین وشین معجمہ مرض تشنگی است اظہر معاینہ مے شود پس باعتبار حقیقت مستسقے صاحب عطاش باشد وصاحب ورم شکم بسبیل مجاز ومیتواند کہ مستسقے بمعنے دعا کنندہ باران باشد چہ استسقا بمعنے باران خواستن نیز آمدہ ودرین صورت فرات مجازا بمعنے مطلق رود ونہر باشد چنانکہ خواہندہ باران را از نہر ورود حسب دلخواہ سیری نمی شود قولہ عابد طعامہاے لذیذ خوردن گرفت وکسوت لطیف پوشیدن واز فواکہ ومشموم حلاوت وتمتع یافتن ودر جمال غلام وکنیزک نظر کردن وکسوت بالکسر پوشش ولباس مراد از لطیف باریک وملایم وبیش قیمت فواکہ بفتح فا وکسر کاف وہا ملفوظ جمع فاکہہ بکسر کاف وفتح ہا و مظہر ودر آخر ہا مختفی مشموم بوئیدہ شدہ یعنے قابل بوئیدن ومراد ازین خوشبو وعطر است حلاوت شیرینی ومزہ یابی وتمتع بضم تا ودوم بمعنے فائدہ مندے وحلاوت وتمتع لف ونشر مرتب است یعنے از فواکہ حلاوت یافتن گرفت واز عطر وخوشبو تمتع یافتن گرفت وبعد لفظ پوشیدن

For More Books Madni Library Group Whatsapp +923139319528

https://archive.org/details/@madni_library

دیافتن وکردن از ہر سہ جا لفظ گرفت محذوف است مخفی نماند شیخ علیہ الرحمۃ درین عبارت لذات
اکثری از حواس پنجگانہ را بیان نمودند یعنے از طعام لذیذ لذت ذائقہ راست و از لباس لطیف لامسہ
را و از بوئیدن میوہ خوشبودار شامہ را و از دیدن جمال باصرہ را سوال لذت سامعہ چرا بیان
نساخت جواب لذت سامعہ بسرود و مزامیر است و آن فاش کنندۂ راز است چرا کہ
اخفاے آن ممکن نیست لہذا عابد لذت سامعہ را بعمل نیاوردہ بود قولہ خردمندان گفتہ اند زلف
خوبان زنجیر پاے عقل است و دام مرغ زیرک ش در لطائف نوشتہ کہ مرغ زیرک فرغیست
کہ بدو پا از درخت آویزان شدہ بہ آواز بلند حق حق مے گوید چون اجلش آید از بالاے درخت
فرود آمدہ بدام صیاد گرفتار مے گردد و بمعنے طوطی خانہ پروردہ نیز نوشتہ اند بعضے مراد از
ابلیس دارند و بعضے از ہاروت ارادہ نمایند و نزد فقیر مؤلف مراد از نفس انسان ذو فنون است
قولہ بیت در سر کار تو کردم دل و دین باہمہ دانش ✻ مرغ زیرک بحقیقت منم امروز
تو دامی ش چیزے را در سر کار کسے کردن اصطلاح ست بمعنے ضائع کردن آن چیز
براے کسے شیخ بمناسبت مقام این بیت را از جاے دیگر درینجا ایراد نمودہ گویا بزبان حال
عابد است بخطاب غلام یا کنیزک قولہ فے الجملہ دولت وقت مجموع او بزوال آمد چنانکہ گویند
ش فی الجملہ درینجا بمعنے حاصل کلام بمعنے اندک دولت مضاف و وقت مجموع مرکب کہ باہم
موصوف صفت آنست مضاف الیہ و وقت مجموع بمعنے حالت اطمینان قلبی کہ از تقرب حق بود و اوقاتیکہ
از پریشانی خطرات نفسانی محفوظ بودہ در ذکر و فکر ربانی صرف شود و آنچنین اوقات عمر بمنزلۂ دولت
باشد و فاعل گویند محققان طریقت اند قولہ قطعہ ہر کہ ہست از فقیہ و پیر و مرید ✻ و از زبان آوران
پاک نفس ✻ چون بدنیاے دون فرود آمد ✻ بعسل در بماند ہمچو مگس ✻ ش فقیہ داناے
علوم دینی مثل فقہ و اصول و عقائد و تفسیر و حدیث و زبان آوران مراد از شاعران یا بیان
کنندگان مقدمات شریعت و طریقت و نفس درینجا مراد از کلام است و در ہر دو مصرع
لفظ از جنیہ دون بالضم فرومایہ مبدل فرود آمد کہ صیغۂ ماضے است ہر کہ عسل بفتحتین شہد ماند
بغنہ نون ساکن صیغۂ ماضی است از ماندن کہ بمعنے بر پا ماندن و عاجز شدن است و لفظا در بامہ
موحدہ ہر دو زائد اند مگر لفظ در یک گونہ فائدہ مے بخشد چہ ماندن لغۃً در مخمص بمعنے عاجز شدن

مے گردد و آنچہ در اکثر فرود آیند بصیغۂ جمع نوشتہ خطا است چرا کہ وحدت لفظ ہر کہ و وحدت
صیغہ ماند و ہر دو از جنیہ مقتضے آن ہستند کہ در مصرعۂ سوم آمد بصیغۂ واحد باشد و بر ماضی بودن
آن لفظ ماند کہ خود ماضی و در بحر بستہ شدہ مؤید است فافہم ذلک قولہ روزے ملک دیدن
او رغبت کرد عابد را دید از ہیئت نخستین بگردیدہ و سرخ و سپید بر آمدہ و فربہ شدہ
و بر بالش دیبا تکیہ زدہ و غلام پری پیکر بمروحۂ طاوسی بر سر ایستادہ و کنیزک حور چہرہ پیش
نشستہ بر سلامت حالش شادمانی کرد و از ہر دری سخن گفتند تا ملک بانجام سخن گفت
چنانکہ من این دو طائفہ را در جہان دوست دارم کس ندارد یکے علما و دیگر زہاد ش
لفظ دیدن در محاورۂ اہل ایران بجاے ملاقات مستعمل میشود از ہیئت نخستین بگردیدہ
یعنے از صورت اولین کہ لاغر و تیرہ رنگ بود تبدیل کردہ بود بالش بباء موحدہ و کسر لام بمعنے
تکیہ گاہ دیبا اطلس منقش تکیہ مصدر عربی است بمعنے پشت بچیزے نہادن و لفظ زدن نسبت
وشش معنے دارد منجملۂ آن بمعنے کردن نیز آمدہ تکیہ زدہ یعنے پشت نہادن کردہ مروحہ
بکسر میم و سکون راء مہملہ و فتح واو و حاء مہملہ بمعنے بادکش و بعضے بادبیزن نیز گویند و بہندی
پنکھا نامند و در اصل صیغۂ اسم آلہ است بمعنے چیزے کہ سبب آسایش باشد و چون طاؤس
سواے ہندوستان در دیگر ولایت کمیاب است ازینجہت در محل شان و تجمل مذکور شدہ
سلامت مصدر است بمعنے سلامتی و فاعل کرد ملک است کہ در صدر عبارت واقع است
در بعضے نسخ صحیحہ لفظ ملک را درینجا اعادہ نمودہ اند و فاعل گفتند عابد و بادشاہ اند انجام بمعنی
آخر علما بضم اول و فتح لام جمع عالم زہاد بضم زاء و تشدید ہا و دال مہملہ جمع زاہد کہ بمعنے درویش
پارسا است قولہ وزیر فیلسوف جہاندیدہ حاضر بود گفت اے خداوند شرط دوستی آنست کہ با ہر دو
طائفہ احسان کنی گفت چگونہ گفت علما را زر بدہ تا دیگر بخوانند و زاہدان را چیزے مدہ تا از زہد
باز نمانند ش وزیر ماخوذ از وزر است کہ بکسر واو بمعنی بار است و وزیر بر وزن فعیل بمعنی بار بردارندہ
یعنی تعہد کنندہ احکام انتظام ملک و تدابیر امور سلطنت فیلسوف بفتح فاء و واو معروف بمعنے
دانا و زیرک و این مرکب و مخفف است از فیلا سوفا فیلا بمعنے دوستدار و سوفا بمعنے علم حکمت
تا دیگر بخوانند یعنے تا زائد ازین کمال علم حاصل نمایند قولہ بیت نہ زاہد را درم باید نہ دینار ✻

Islami Books Quran & Madni Ittar Ameen Pur Bazar House Faisalabad

https://archive.org/details/@madni_library

چو بستد زاہد دیگر بدست آر ش بستد بکسر بائے موحدہ زائدہ و سکون سین مہملہ و فتح تائے فوقانی
و دال بمعنی گیر و مضارع از مصدر ستدن بالکسر بمعنی گرفتن است و طرفہ اینست کہ ماضی و
مضارع این بر یک وزن آید بدست آر یعنے تلاش کن قولہ قطعہ آن را کہ سیرت خوش و سریست
با خدا ہے نان وقف و لقمۂ دریوزہ زاہد ش سر بالکسر و تشدید را نیز یعنے نیاز مندی و خوف
مراد از نان وقف و لقمۂ دریوزہ فقر ظاہری است دریوزہ بمعنے گدائی چہ یوز بیای بواو معروف بمعنے
جستن دریوزہ بترکیب اسم و امر درینجا افادہ معنی اسم فاعل دارد و ہا برائے نسبت یعنی کاریکہ بجستن
از در ہا تعلق دارد و آن گدائیست فافہم و تامل قولہ انگشت خوبروی و بناگوش دلفریب + بی گوشوار
و خاتم فیروزہ شاہد است + ش خوبرو و دلفریب ہر دو درینجا بمعنے آدم حسین است و بناگوش بضم
بائے موحدہ نرمہ گوش و بکسر خطا است انگشت و بناگوش ہر دو مضاف است گوشوار حلقۂ مرصع خاتم
بفتح تا و بکسر آن نیز جائز انگشتری و فیروزہ بیائے معروف جوہری است سبز فام شاہد
درینجا مجازاً بمعنے زیبا و خوشنما است فائدہ شاہد در عربی بمعنے حاضر و گواہ است و بمعنی معشوق
اختراع فارسیان است چون این قطعہ خصوصاً بیت ثانی از پایۂ بلاغت افتادہ است و نیز در
مضمون و الفاظ درین دو قطعہ کہ متصل بیکدیگر اند از بلاغت شیخ خیلے بعید می ماند ظاہر الحاقی
است و مؤید این معنی است کہ در نسخہ مخدومی بمکتوب نیست قطعہ دیگر خاتون خوبصورت و پاکیزہ
روی را + نقش و نگار و خاتم فیروزہ گو مباش فائدہ خاتون لفظ ترکی است بمعنے زن با عزت
و شرم و حیا و فارسیان عربی دان بصفت خود جمع خواتین آرند و ہمچنین ترامین و بنا بر جمع زنان
و غیرہ کہ ہر دو فارسی مراد از نقش و نگار زر و زیور و حنا و سرمہ و غیرہ است قولہ درویش نیک
سیرت و فرخندہ روی را + نان رباط و لقمۂ دریوزہ گو مباش + ش رباط بفتح مسافر خانہ
و لنگر خانہ قولہ بیت تمام است و دیگرم باید + گر نخوانند زاہدم شاید + یعنے تمام امات این معنی است
کہ دیگرم باید یعنی انچہ نزد خود از مال و جنس موجود شود بران قناعت نباشد بلکہ حرص دامنگیر حال گردد
و این معنی اظہار کنم کہ مراد دیگر باید پس درین صورت اگر کسے مرا زاہد نگوید لائق است چرا کہ طریقہ زاہدان
حقیقی کہ صبر و قناعت است مرا نیست این حال دیگران را شیخ بنا بر تعظیم مرام بر خود قرار دادہ از
روی تمثیل بیان فرمودہ درین کمال بلاغت است کہ در تمثیل دیگران را بامر شنیع منسوب

ساختہ تخاطب نکنند بلکہ نسبت بدی بحال خود نمودہ متکلم شود ربط و فائدہ این حکایت آنست
درویشان را باید کہ بر سخنان چرب و شیرین اغنیا دل ننہادہ نشوند و ہرگز بزر و نقود و التفات نفرمایند
والا بآلودگیہائے دنیا آلودہ شدہ در نظر اہل علم سبک و بے اعتبار خواہند شد حکایت مطابق
این سخن بادشاہی را مہمے پیش آمد گفت اگر انجام این کار بمراد من بر آید چندین درم زاہدان
را بدہم چون حاجتش بر آمد و تشویش خاطرش برفت وفائے نذر بوجود شرط لازم آمدش
مہم بمعنے کار دشوار کہ آدمی را در غم اندازد تشویش بدو شین معجمہ پریشانی وفا بمعنے دادن و ادا
کردن نذر بفتح نون و سکون ذال معجمہ و رائے مہملہ بمعنے پیمان و عہد و انچہ بر خود واجب گردانند
خیرات بوجود شرط یعنی بسبب بودن شرطی بسبب اقرار آنچنین کہ اگر چنین شود چنان کنم قولہ
یکے را از بندگان خاص کیسۂ درم داد تا بزاہدان صرف نماید غلام عاقل و ہوشیار بود ہمہ روز بگردید
و شبانگاہ باز آمد و درمہا را بوسہ داد و پیش ملک نہاد و گفت زاہدان را چندانکہ طلب کردم
نیافتمش انچہ در اکثر نسخ غلامی عاقل و ہوشیار بود بزیادت یا نوشتہ محض خطا است
الف و نون در شبانگاہ زائد است برائے تحسین کلام سوال غلام درمہا را بوسہ چرا داد جواب
برائے تعظیم اسم بادشاہ کہ در سکہ مندرج باشد جواب ثانی آئین خادمان با ادب آنست ہرگاہ
کہ آقا امانت خود را مطلبد آن شے را بوسہ دادہ بآقا میدہد این تکریم امانت وال باشد
بر تعظیم آقا قولہ ملک گفت این چہ حکایت است انچہ من مے دانم درین شہر چہار صد زاہد اند
ش لفظ چہ برائے تحقیر است یعنے این چہ پوچ حکایت است و حکایت بمعنے سخن قولہ
گفت اے خداوند جہان آنکہ زاہد است زر نمی ستاند و آنکہ می ستاند زاہد نیست ملک بخندید
و ندیمان را گفت چندانکہ مرا در حق این طائفہ ارادت است و اقرار این شوخ دیدہ را عداوت است
و انکار و حق بجانب اوست ش چون زر آدمی را در راحت و آسائش انداختہ از جانب حق غافل
میگرداند لہٰذا زاہدان حقیقی زر نمی گیرند شوخ دیدہ بمعنے بیحیا قولہ فرد زاہد کہ درم گرفت و دینار
زاہد تر از و دگر بدست آر + ش کاف برائے تعریف است ای بمعنی معروف صفت میتواند کہ بیانیہ
باشد مگر برین تقدیر یای توصیفی بعد لفظ زاہد محذوف فرض کنند و کاف تعریف بیانیہ را فرق ہمین
است فافہم و زاہد تر از و کنایہ از زاہد حقیقی است کہ سوائے نفس کشتی خود کاری ندارد ربط ازین

For More Books Madni Library Group Whatsapp +923139319528

https://archive.org/details/@madni_library

حکایت بباب آنست که از صحبت ملوک و گرفتن زر اجتناب نمودن از اخلاق درویشان کامل است و کسے که اجتناب نکند در دنیا پیش عقلا و در عقبے پیش ہمہ ذلیل گردد **قوله حکایت** یکے را از علماء راسخ پرسیدند که چگوئی در نان وقف گفت اگر از بہر جمعیت خاطر میستانند حلال است و اگر مجموع از برای نان می نشیند حرام **ش** راسخ بکسر سین مهمله و خاء معجمه بمعنے استوار و درینجا بمعنی کامل و درینجا علماء راسخ باتباع کلام مجید صفت آورده و وقف درینجا عبارت از خیرات است و لفظ از در کلمه از بہر و از برائے زائد است برائے تحسین کلام مراد از جمعیت و تسلی خاطر است از تلاش معاش و مجموع نشستن کنایه از مودب نشستن و از حرکت باز ماندن و حرام بودن نان وقف بوجه مذکور در طریقت است نه در شریعت **قوله بیت** نان از برائے کنج عبادت گرفته اند ✤ صاحبدلان نه کنج عبادت برائے نان ✤ **ش** در ہر دو مصرعه لفظ کنج بضم کاف عربی است بمعنے گوشه فاعل گرفته اند صاحبدلان است که در مصرعه دوم تراقع است یعنی صاحبدلان نان وقف را بضرورت اختیار کرده اند تا در کنج عافیت نشسته عبادت کنند و بتلاش معاش مشوش نشوند نه آنکه برای نان وقف گوشه عبادت اختیار کرده اند ربط و فائده این حکایت ظاهر است **قوله حکایت** درویشے بمقامے در آمد که صاحب آن بقعه کریم النفس و خردمند بود و طائفه اہل فضل و بلاغت در صحبت او بود و ہر یکے بذله و لطیفه چنانکه رسم ظریفان باشد ہمی گفتند **ش** بقعه بضم با موحده و سکون قاف و فتح عین خانه و مکان کریم النفس بسکون فا بمعنے بزرگ ذات و مراد از ین سخن صاحب ہمت و مراد از اہل فضل علما و اہل بلاغت و شعرا و خیان بذله بالفتح و بالکسر نیز سخن یا شعر پسندیده که بہنگام طرب در محفل آن را بذل و خرج توان کرد لطیفه سخن باریک با خوبی و پاکیزگی ظریف مرد خوش طبع **قوله** درویش راه بیابان قطع کرده بود و مانده شده و چیزے نخورده **ش** وا و حالیه و مانده بمعنی سست از کثرت رفتار **قوله** یکے از آنمیان بطریق انبساط گفتش که ترا ہم سخنے باید گفت درویش گفت مرا چون دیگران فضل و ادبی نیست و چیزے نخوانده ام یکسا بیت از من قناعت کنید ہمگنان برغبت گفتند بگو گفت **ش** انبساط کشادگی خاطر یعنی خوش طبعی فضل بمعنے افزونی مجازاً بمعنے علم آید زیرا که علم افزون است در قدر بر جہل بجہت کثرت او رکات ادب بفتحین قاعده دانی و این چند علوم را ادب گویند مثل صرف و نحو و معانی و بیان

و بدیع و عروض و قافیه وغیره ظاهر است که فصاحت و بلاغت باین علوم تعلق دارد **قوله بیت** من گرسنه در برابرم سفره نان ✤ ہمچون عزبم برو در حمام زنان ✤ **ش** عزب بفتح عین مهمله و فتح زاء معجمه و باء موحده بمعنے مرد مجرد که زن نداشته باشد و برابر درینجا بمعنے قریب در و برو و حمام زنان عبارت از حمامی که زنان دران غسل میکرده باشند چه در ولایت ہائے سرد رسم است که زنان ہم غسل مینمایند چون در مزاج بعضے زنان احتیاط کمتر باشد در حمام بطرب آمده غلغله میکنند مردان بیرون خصوصاً مجردان بشنیدن صوت زنان و تصور برہنگی شان بجوش مے آیند **قوله** یاران بخندیدند و ظرافتش بپسندیدند و سفره پیش آوردند **ش** یعنے یاران بسیار خندیدند و خوش طبعی او را بپسندیدند و شدت جوع از کلامش مفهوم نموده جلد طعام حاضر آوردند سوال اگر چون با در بخندیدند و بپسندیدند زائد است معنی تاکید و مبالغه از کجی ثابت شد جواب آری با زائده که با اول ماضی و مضارع و امر داخل میشود برائے تزئین کلام و یا برائے تکمیل وزن باشد مگر شیخ علیه الرحمة در شرح شافیه در ابتدائے خاصیت الابواب فرموده که حرف زائده اگر مفید معنے دیگر نشود البته افاده معنی تاکید توانند نمود از انکه زیادت لفظ دلیل است بر زیادت معنی پس بنا بر قول شیخ اگر کسے بائے زائده را درین کتاب گلستان برای تاکید معنی بلفظ مدخول بگوید وجہی دارد **قوله** صاحب دعوت گفت اے یار زمانے توقف کن که پرستارانم کوفته بریان میسازند درویش سر برآورد و گفت **ش** پرستار بفتحتین غلام و کنیز و خدمتگار ہر سه را گویند خصوصاً کنیز را کوفته غلوله ہائے قیمه گوشت **قوله بیت** کوفته بر سفره من گو مباش ✤ کوفته را نان تہی کوفته است **ش** کوفته در ابتدائے مصرعه دوم بمعنے مانده شده و رنج محنت کشیده و ہائے مختفی در کوفته سوم این بیت بضرورت وزن متروک است لفظ است ربط و فائده این حکایت آنست که چون بے تکلفی از اخلاق درویشان است لہذا درویشان را باید که در خورش و پوشش تکلف روا ندارند **قوله حکایت** مریدی گفت پیر را چه کنم که از خلق برنج اندرم و از بسکه بزیارتم می آیند اوقات مرا از تردد ایشان تشویش میباشد **ش** تردد بمعنی رفتار کردن است و درینجا بمعنے آمد و شد باشد تشویش پریشانی **قوله** گفت ہر چه درویشان اند مر ایشان را وامی بده و ہر چه توانگران اند از ایشان چیزے بخواه که دیگر گرد تو نگردند **ش** ہر چه بمعنے ہر فرد الا اطلاق چه بر غیر ذوی العقول باشد درینجا چگونه

https://archive.org/details/@madni_library

راست آید درویش درینجا بمعنے مرد کم معاش است وام بوا و بمعنے قرض دیا برائے نکرہ قولہ
بیت گر گدا پیش رو لشکر اسلام بود ❊ کافر از بیم توقع برود تا در چین ❊ ش پیش رو بمعنے پیشرو و
توقع بضم قاف عبارت از سوال برود یعنے بگریزد دانچہ در اکثر نسخ عامہ در چین بفتح دال و
مہملہ نوشتہ از کم متبعی است اصح انیست کہ در چین بکسر دال و زاء فارسی نام قلعہ قدیم است در جزائر
ملک چین آنرا گنگ دز نیز گویند و بستقر اشیا قیس ہم شہرت دارد و بعضے گویند لنکا کہ ہنود قرار
دادہ اند ہمین است مخفی نماند چنانکہ جزائر خالدات منتہائے آبادی عالم بطرف مغرب اند ہمچنین
گنگ دز یعنے دز چین منتہائے آبادی است بطرف مشرق حاصل بیت انیست کہ خوف سوال
اینقدر سخت است کہ اگر بالفرض میان اہل اسلام و کافران محاربہ قرار یابد در ان وقت اگر
گدائی پیش روی لشکر اسلام اختیار کند بے آنکہ جنگی در میان آید کافران از بیم آنکہ مبادا گدا ازو
چیزے بطلبد گریختہ تا دز چین کہ در منتہائے آبادی عالم است برو ند این کلام شیخ بطریق مبالغہ
اغراق است گویا درین بیت اشارت بآنست کہ در زمانہ شیخ کافران عساکر چنگیز خان و ہلاکو خان از ملک
چین و تاتار آمدہ بر بلاد مسلمانان تسلط کردہ بودند ربط و فائدہ این حکایت آنست کہ چون زشتی سوال
بغایت مکروہ است لہذا درویشان را باید کہ حتے الامکان از سوال اجتناب کنند قولہ حکایت فقیہے
پدر را گفت ہیچ ازین سخنان دلاویز متکلمان در من اثر نمے کند بعلت آنکہ نمی بینم ایشان را
کرداری موافق گفتاری ش فقیہ دانشمند چہ فقیہ در لغت دانائی را گویند و بمعنے اصطلاحی دانائے
علم شرع باشد و متکلمان درینجا بمعنے واعظان است کہ بمعانی قرآن و حدیث مردم را پند دہند و
دانندگان علم کلام مقصود نیست علت بمعنے سبب کردار بالکسر بمعنے کار و عمل اگرچہ قیاس بالفتح
میخواست لیکن بطریق شذوذ در تغ گشت و یائے کرداری و گفتاری برائے نکرہ قولہ مثنوی
ترک دنیا بمردم آموزند ❊ خویشتن سیم و غلہ اندوزند ❊ عالمی را کہ گفت باشد و بس ❊ ہرچہ گوید نگیرد اندر
کس ش گفت بمعنے گفتن و گفتار چہ ماضے بمعنے مصدر و حاصل بالمصدر بسیار می آید و نگیرد یعنے
اثر نمی کند چہ گرفتن بمعنے اثر کردن نیز مے آید قولہ عالم آنکس بود کہ بد نکند ❊ نہ کہ گوید بخلق و خود
بکند ❊ ش بعد لفظ خلق واو عاطفہ در است و لفظ خود بفتح خاء کہ بوے ضمہ دارد و واو
معدولہ و سکون دال است ہمین جہت بلفظ بد قافیہ کردہ شد قولہ عالم آن بہ کہ باعمل

باشد ❊ ورنہ زنبور بے عسل باشد ❊ قولہ قال اللہ تعالے ش یعنے فرمودہ است حق تعالے
قولہ اتأمرون الناس بالبر وتنسون انفسکم ترجمہ آیا حکم می کنید مردمان را بہ نیکی و فراموش
می کنید ذاتہائے خود را ترکیب ا بفتح حرف استفہام تامرون مضارع معلوم جمع مذکر حاضر
باب نصر ضمیر مستتر درو فاعل او الناس مفعول با حرف جر البر بکسر با و تشدید را او مجرور واو حرف
عطف تنسون مانند تامرون انفس جمع نفس مفعول تنسون و آیندہ آیت است و تکمیل آیت کہ داخل در
متن نیست و انتم تتلون الکتاب افلا تعقلون وحال آنکہ شما میخوانید توریت را آیا چرا عقل خود را کار
نمی فرمائید این آیت در شان بعضے از یہود مدینہ است کہ یاران خود را کہ در ربقۂ اسلام آمدہ بودند
بانقیاد شرع محمدی ترغیب می کردند خود از سلوک سبیل مسلمانے یکسو مے شوند قولہ بیت عالم
کہ کامرانی و تن پروری کند ❊ او خویشتن گم است کرا رہبری کند ❊ ش کامرانی عبارت از برآوردن
خواہش ہائے نفس قولہ پدر گفت اے پسر بمجرد این خیال باطل نشاید روی از تربیت ناصحان برتافتن
و راہ بطالت پیش گرفتن و علما را بضلالت منسوب کردن و در طلب عالم معصوم از فوائد علم محروم
ماندن ش مجرد بمعنے تنہا یعنے صرف و فقط بطالت بفتح بائے موحدہ بیکاری و گمراہے
ضلالت بفتح گمراہی و طلب بمعنے تلاش عالم بکسر لام موصوف و معصوم بمعنے کسیکہ از جمیع گناہ
محفوظ باشد صفت عالم محروم بے نصیب حاصل اینکہ عالم معصوم کمیاب است و ترا بہم نخواہد رسید
لہذا بانتظار او از فوائد علم محروم خواہد ماند وانچہ در اکثر نسخ سقیمہ در طلب علم معصوم نوشتہ اند
و بعد لفظ معصوم واو عاطفہ زیادہ کردہ اند خطا است قولہ پس تو مثل نابینائی کہ شبے در وحل افتادہ
بود و میگفت آخر اے مسلمانان چراغے فرا راہ من دارید زنے مازحہ بشنید و گفت تو کہ چراغ
نہ بینی بچراغ چہ بینی ش مثل بالکسر و نابینائی بیائے معروف خطاب دیار تو بمعنے کہ کاف برائے
بیان او ست محذوف یعنی تو مانند آن کوری وحل بفتحتین گل نرم و لائے زا معجمہ پیش از جیم
بکسر زائے معجمہ و حائے مہملہ مزاح و خوش طبعی کنندہ و آنچہ در اکثر نسخ فاجرہ نوشتہ اند بہتر نیست چہ نسبت
فجور کہ بمعنے میخواری و زنا است و عقب کسے کردن غیبت است بلکہ بہتان و این از صلحا
نمی آید پس تقدیر ثبوت قید فاجرہ از ان آوردہ کہ اکثر زنان بے پردہ بیحیا بسبب اختلاط مردان
حاضر جواب و خوش طبع و ظریف می شوند غرض آنست کہ علما مانند چراغ وسیلہ ہدایت می باشند

For More Books Madni Library Group Whatsapp +923139319528

https://archive.org/details/@madni_library

برگاه که ایشان را نه بینی اے موجود شماری راه دین بذریعهٔ ایشان چگونه خواهی شناخت همچنین مجلس
وعظ چون کلبهٔ بزاز است آنجا تا نقدی نه دهی بضاعتے نستانی وانجا تا ارادتے نیاری سعادتے
نبری یعنے همچو این مثال که حالا مذکور شد مثال دیگر نیست کلبه بضم کاف عربی و بائے موحده
بمعنے دکان وگاهے بمعنے خانه مختصر آید بزاز بدو زائے معجمه که اول مشدد است بمعنے جامه فروش **فائده**
بز بفتح بائے و تشدید زائے معجمه بمعنے جامه است و بزاز صیغه نسبت است نه اسم فاعل و نه صیغه
مبالغه و امثال آن بسیار است چنانچه خباز و خیاط و صباغ وغیره اشارت آنجا بکلبه بزاز است چراکه
بالفعل در معامله بعید است و اشارت اینجا بمجلس وعظ است چراکه در معامله قریب باشد ما نحن
فیه است درینجا رعایت قرب و بعد بلفظے بلاغت بعید و انچه در اکثر نسخ بزازان بصیغهٔ جمع واقع شده
تحریف است بضاعت بکسر بائے موحده بمعنی رخت و جنس **سوال** قید بزاز چه فائده دارد و نقد
هر جا در کار است **جواب** بزاز متاع گران قیمت بسیار دارد بدون ادائے قیمت هیچ بدست نیاید
و دیگر دکانداران مثل خباز و قناد و بقال وغیره جنس کم قیمت دارند اگر بوام دهند گنجایش
دارد و ارادت بمعنے اعتقاد **قوله** گفت عالم بگوش جان بشنو + ور نماند بگفتنش کردار **ش**
درین بیت گفت مضاف است و عالم مضاف الیه چراکه درینجا این ماضی بمعنی اسم مفعول است
پس گفت درینجا بمعنی سخن و کلام باشد و ور بفتح واو حالیه و رائے مهمله مخفف اگر و آن مخفف اگرچه او نماند
یعنے مشابهت و مطابقت نمی کند چه ماندن بمعنے مشابهت داشتن مے آید و ضمیر شین راجع
بعالم و کردار بالکسر بمعنے عمل و کار و بعد لفظ کردار لفظ او که ضمیر باشد راجع بهمان عالم محذوف است
حاصل آنکه سخن عالم بتوجه تمام قبول کن حال آنکه اگرچه آن عالم بے عمل باشد و قول و فعل او
باهم مطابقت نداشته باشد این بیت جواب آن مذکور است **قوله** بیت عالم آنکس بود که بد
نکند + نه که گوید بخلق و خود نکند **ش** و درین ابیات تائید سخن مدعا است **قوله** باطل است
انچه مدعی گوید + خفته را خفته کی کند بیدار + **ش** مشار الیه لفظ انچه مضمون مصرعهٔ دوم همین بیت
است و دلیل ابطال قول مدعی بیت سوم است مراد از خفته اول جاهل است و خفته ثانی کنایه از
عالم بے عمل **قوله** مرد باید که گیرد اندر گوش + ور نبشت است پند بر دیوار **ش** در گوش گرفتن
مراد از قبول کردن بدل و نبشت بفتح نون و کسر بائے موحده مبدل نوشت واو و بائے موحده بسبب

قرب مخرج باهم بدل می شوند و نوشت مخفف نوشته یا ماضی بمعنی اسم مفعول یعنے بر دیوارے که پند
نوشته است بمنزلهٔ مرد خفته است و بد کردار غفلت شعار یکه آن نیز مثال خفته بود زیران دیوار
گذشت اتفاقاً آن پند را خوانده بر حال خود متنبه گشت بیدار کردن خفته مرد خفته را بدین مثال ثابت
گردید همچنین از عالم بے عمل مرد جاهل هدایت می یابد **قوله قطعه دیگر** صاحبدلے بمدرسه آمد ز خانقاه
بشکست عهد صحبت اهل طریق را **ش** خانقاه حجره هائے مریدان که پیش دروازه مشائخ می باشد
و این معرب خانه گاه است بحذف هائے مختفی اهل طریق بمعنے اهل طریقت که مشائخ درویشان
باشند یعنے همنشینی مشائخ گذاشته بصحبت علما آمد **قوله** گفتم میان عالم و عابد چه فرق بود +
تا اختیار کردی از آن این فریق را **ش** عابد عبارت از درویش و مشائخ که غیر از اصلاح ظاهر
خود را بعالم باطن نبرده باشد فریق بفتح فا گروهے که ز انها از فرقه باشد **قوله** گفت او گلیم خویش بدر
می برد ز موج + وین جهد می کند که بگیرد غریق را + **ش** گلیم بکسر کاف فارسی چادر پشمی کم قیمت
درینجا کنایه از ذات خود و موج کنایه از معاصی جهد بالضم کوشش ربط و فائده این حکایت
آنست که اولاً تمامی مردم را باید خصوصاً درویشان صاحب انصاف را لازم که بحق عالمان واعظ
طعن و بدگوئی نکنند بلکه هرچه ایشان از قسم کلمة الحق فرمایند بگوش اطاعت اصغا
نمایند چراکه فائده علم عام است مر خود را و غیر را بخلاف عمل که فائده آن بغیر نرسد **قوله حکایت**
یکے بر سر راهے مست خفته بود و زمام اختیار از دست رفته عابدے برو گذر کرد و در آن حالت مستقبح
او نظر کرد جوان از خواب مستی سر برآورد و گفت **ش** خفته درینجا بمعنے افتاده بر زمین بپهلو
زده است نه بمعنے نائم زمام بکسر زائے معجمه ریسمان که در چوب بینی شتر بندند بفارسی آنرا مهار
نامند مستقبح بفتح بائے موحده و حائے مهمله اسم مفعول از استقباح بمعنی بد و زشت پنداشتن و
خواب درینجا بمعنی غنودگی و کندی حواس است سر برآوردن ای از بیهوشی برآمد **قوله** آیت
اذا مروا باللغو مروا کراما **ش** این آیت در صفت مومنان واقع شده اذا بکسر حرف شرط مروا ماضی
معلوم جمع مذکر غائب حرف بائے بمعنے علے جار لغو بمعنی بازی و فعل عبث و مراد از لغو اهل لغو است الجار
متعلق از و کراما بالکسر کریم حال است پس مجموع اذا مروا باللغو شرط است و مروا کراما مجموع جزا
ترجمه و چون که گذر کنند بر کار لغو که گذر میکنند کریمانه یعنے بردباری کنندگان ای طعن و تعرض نمیکنند **قوله** شعر

Islami Books Quran & Madni Ittar Ameen Pur Bazar House Faisalabad

https://archive.org/details/@madni_library

فارایت اثیماکن ساترا و حلیما ٭ یامن تقبح امری لم لاتمر کریما ٭ ش در آخر قافیه های این بیت الف باید خواند ترکیب
ازحروف غلط رایت بفتح تاء فوقانی مذکر حاطب ماضی معلوم تاضمیر خطاب فاعل او اثیما اثیما ثلثه بمعنے گناہگار
مفعول رایت کن امر حاضر از کان یکون می خواہد اسم و خبر را ضمیر خطاب که در وے مستتر است اسم او ساترا
خبر اوست حلیما بمعنے بردبار معطوف بر ساترا یا حرف ندا من موصوله منادی تقبح بفتح تقبیح بضم تاء فوقانی
و فتح قاف و باء موحده و مشدده مکسوره و ضم حاء مهمله مضارع حاضر معلوم از باب تفعیل ضمیر
خطاب که راجع است بسوے من فاعل او امرے بیاء متکلم مفعول او لم بکسره لام و فتح میم
در اصل لما بود الف برائے تخفیف افتاد و آنچه در بعض نسخ لما با الف بر اصل خود نوشته است خطاست
چراکه در وزن بیت خلل مے افتد لاتمر مضارع حاطب معلوم منفی ضمیر خطاب که در وے مستتر است
فاعل و ذو الحال کریما حال از ان ضمیر ترجمه وقتیکه بدبینی گنهگار را باش پوشیده بردباری کننده
اے کسیکه زشت میدانی کار مرا چرا نمیگذاری در حالیکه صاحب کرم باشی این شعر نزد عجم یک بیت است
در بحر کامل موقوص مقطوع مضمر افاعیل مصرعه اول مفاعلن فعلاتن مستفعلن فعلاتن افاعیل مصرعه
دوم مستفعلن فعلاتن متفاعلن فعلاتن و نزد عرب مثل چهار شعر اند هر مصرعه یک رکن و هم دو بیت
مربع که آنرا مسطور نیز نامند میتواند شد **قوله قطعه** شتاب اے پارسا و از گنهگار ٭ بخشایندگی بروے
نظر کن ٭ **ش** بخشایندگی بمعنے ترحم و مهربانی **قوله** اگر من ناجوان مردم بکردار ٭ تو بر من
چون جوان مردان گذر کن ٭ **ش** ناجوانمرد بمعنے بے جرأت و بے همت و جوانمرد بمعنی بزرگ
همت و با مروت ربط و فائده این حکایت آنست درویشان را باید که بدیدن فاسقان بر نیکوکاری
خود نازان نشوند و ایشان را طعن و تشنیع نکنند بلکه ترحم نمایند و پرده پوشی فرمایند و صلاحیت
خود را محض از فضل الٰهی شناسند **قوله حکایت** طائفه رندان بخلاف و انکار بدر درویشے
آمدند و سخنهاے ناسزا گفتند و بزدند و برنجانیدند شکایت آن حال از بیطاقتی پیش پیر طریقت برد
که چنین حالتے بر من رفت گفت اے فرزند خرقه درویشان جامه رضا است هر که درین کسوت
تحمل نامرادی نکند مدعی است و خرقه برو حرام **ش** بخلاف بمعنی ناسازگارے و درد درویشے بیلے
وحدت است **فائده** آنچه بعض نوشته که لفظ نامرادی غلط است بجایش بے مرادی باید خواند چنین
فرمودن محض تکلف است چه خلاف این قاعده معروف لیسا الفاظ بطریق شده و واقع شده اند

چنانچه شمار که در اصل نا آبار ست ابار بمعنی طعام و ناتوان و ناهنجار و ناسپاس پس نامراد هم ازین
قبیل است مدعی بمعنی بیجا دعوی کننده **قوله بیت** دریاے فراوان نشود تیره بسنگ ٭ عارف
که برنجد تنک آب است هنوز ٭ **ش** دریاے فراوان عبارت است از دریاے بسیار آب یعنے
دریاے عمیق و درینجا از عارف مراد شخصے است که لباس عارفانه دارد تنک بفتح تاء فوقانی و نون
و کاف عربی بمعنے کم و اندک یعنے درویشے که از ایذاے مردم رنجیده شود بمنزله نهرے است که آب اندک
داشته چون سنگ دران اندازند مکدر گردد **قوله قطعه** گر گزندت رسد تحمل کن ٭ که بعفو از گناه پاک
شوی ٭ اے برادر چو عاقبت خاک است ٭ خاک شو پیش از انکه خاک شوی **ش** گزند بفتح
و بضم کاف فارسی بمعنی آفت و زیان یعنے اے برادر چون در انجام کار وجود آدمے خاک خواهد شد
بهتر آنست که مضمون حدیث را که موتوا قبل ان تموتوا واقع است بعمل آرے یعنے بمیر قبل از انکه
خواهید مرد یعنے در زندگی از شکستگی نفس حکم فنا اختیار کنید ربط فائده این حکایت ظاهر است
قوله حکایت منظومه این حکایت شنو که در بغداد ٭ رایت و پرده را خلاف افتاد ٭
ش بغداد بفتح اول شهریست در ملک عراق عرب در اصل باغ داد بود زیرا که در زمان سابق باغ
بود که نوشیروان در انجا نشسته داد مظلومان میداد رایت بمعنے علم فوج که آنرا نشان نیز گویند و بمعنے
نیزه که آنرا در هندی برچها گویند و پرده درینجا بمعنے سراپرده که پیش در آویزند و بعضے بمعنے قنات
نوشته خلاف بمعنی مباحثه و مناظره و این مناظره بزبان حال است و قید بغداد از ان کرده که
پرده هاے و رایت خصوصاً رایت در شهرے مسکن امرا باشد وجود دارد و بغداد هم شهریست که
تختگاه نوشیروان و دیگر خلفاے عباسیه وغیره بوده است و اگر از زبان مقال باشد استماع کلام جماد
از اولیاء الله بعید نباشد شاید که این ماجرا شیخ را در شهر بغداد منکشف شده باشد ازین سبب
قید بغداد آورده **قوله** رایت از گرد راه و رنج رکاب ٭ گفت با پرده از طریق عتاب ٭ **ش** میان
لفظ راه و رنج واو عاطفه ضرور است و رکاب درینجا بمعنی رکاب آهنی نیست که در ان پا نهند بلکه رکاب
درینجا بمعنی سواری است چنانچه گویند فلان در رکاب فلان امیر پیاده میرفت و بعضے رکاب بمعنی
شتر نوشته اند این تکلف است یعنی بسبب رنج سواری شتر **قوله** من و تو هر دو خواجه تاشانیم ٭ بنده
بارگاه سلطانیم **ش** خواجه تاشان بمعنی غلامان یا نوکران یک امیر از نیجا هر یکے مرد دیگرے را

For More Books Madni Library Group Whatsapp +923139319528

https://archive.org/details/@madni_library

خواجہ تاش باشد تاش در اصل داس بود بدال مہملہ چہ داس در زبان ترکی کلمہ مفید بمعنی اشتراک است چنانکہ در فارسی لفظ ہم و نظیر این در ترکی یولداش است بضم یا تحتانی و او غیر ملفوظ علامت ضمہ قبل کہ رسم خط ترکی است بمعنی ہمراہ پس خواجہ تاش بمعنے ہمخواجہ باشد و مصرعہ ثانی سفر مصرعہ اول است **قولہ** من ز خدمت دمی نیاسودم ✤ گاہ و بیگاہ در سفر بودم ✤ ش گاہ و بیگاہ بمعنے صبح و شام یا آنکہ در وقت لائق سفر و غیر لائق سفر در مشقت سفر بودہ ام **قولہ** تو نہ رنج آزمودۂ نہ حصار نہ بیابان و کوہ و باد و غبار ✤ ش خط منحنی یعنے ہمزہ بالاے حرف یا آزمودن علامت یاے معروف خطاب است چہ بعد حرف یا را ہمین صورت نویسند و حصار آزمودن عبارت از جنگ حصار است و انچہ در اکثر نسخ بجاے کوہ گرد نوشتہ باعتبار تکرار بیفائدہ دارد و در بعضے دشت و در بعضے راہ این ہر دو ہم نامناسب **قولہ** قدم من بسعی پیشتر است پس چرا عزت تو بیشتر است سعی بفتح سین و سکون عین بمعنے دویدن و مجازاً بمعنے کوشش **قولہ** تو بر بندگان مہ روے با کنیزان یاسمن بوئے ✤ ش آنچہ در بعض نسخ سقیمہ بجاے تو بر بندگان لفظ تولا با بندگان واقع شدہ خطاست چراکہ کاف محل مطلب است و لفظ بر بکسرہ اضافت بمعنے پیش و نزدیک آمدہ یاسمن بیاء تحتانی و بفتحتین سین و میم گلے سفید خوشبو کہ بہندی چنبیلی گویند **قولہ** من فتادہ بدست شاگردان ✤ بسفر پاے بند و سر گردان ✤ ش شاگردان بمعنی چاکران و خادمان چراکہ این طائفہ را شاگرد پیشہ گویند بسفر پای بند یعنے سفر بمنزلہ زنجیر پای من شدہ است کہ از ان رہائی نمی یابم **قولہ** چونکہ رایت تمام کرد سخن ✤ پردہ گفتش کہ اے برادر من ✤ ش بعضے گفتہ کہ این بیت الحاقی است چراکہ در ابتداے بیت آیندہ تکرار لفظ گفت دال بر الحاق است و در نسخہ مخدومی ہم مرقوم نیست میر نور اللہ احراری نوشتہ کہ بیت آیندہ در نسخہ صحیحہ چنین واقع شدہ کہ تکرار گفت لازم نمے آید و آن اینست **قولہ** من ہمی سر بر آستان دارم ✤ نہ چو تو سر بر آسمان دارم ✤ ش لفظ ہمی براے استمرار است کہ بسبب ضرورت نظم از لفظ دارم جدا افتادہ **قولہ** ہر کہ بیہودہ گردن افرازد ✤ خویشتن را بگردن اندازد ✤ ش بیہودہ مرکب است از لفظی کہ براے نفی و سلب آید و بودہ بمعنے حق و راستی است **قولہ** تیغ تیز است نیکمردی ترس ✤ گر زنانی بروز سعدی پرس ✤ ش ترس بضم تاء فوقانی و سکون راے مہملہ و سین مہملہ بمعنی سپر این بیت در نسخہ مخدومی مکتوب نیست

و شارحان ہم مذکور این بیت در شرح نیاوردہ اند مگر عبد الغنی نوشتہ کہ کبر تیغ است نیکمردی ترس این نسخہ ہم بہتر نیست حاصل آنکہ تیغ تیز است یعنی کار او زخم انداختن است مگر نیکمردی سپر دست یعنے نیکمردی از آفات محافظت مینماید و سعدی فرماید نیکمردی خوب میداند و باید پرسید مؤلف از زبانی یکے از ثقات نسخہ بہتر چنین بسمع رسیدہ شنع تیر است نیکمردی ترس شنع بشین معجمہ و نون و عین مہملہ بمعنے رشتے یعنے بدخوی و تیر براے مہملہ نام سلاح یعنے بدخوئی بمنزلہ تیر است ا ے بسبب آزار است در حق خود و دیگران و نیکمردی مثال سپر محافظ است از آفات و تیغ تیز چنانکہ معروف است تحریف ہمین است و در بعض نسخ چنین آمدہ مصرعہ تیغ تیز ست نیکمردی و قدس ✤ و درین صورت قافیہ معیوب باشد بعیب اکفاء و معنے چنین یعنے نیکمردی و تقدس کہ بزعم و پندار خود دارند و خویشتن را از جمیع عیوب منزہ خیال کنند این پندار حکم تیغ تیز دارد و براے ہلاک وے بر ابطہ فائدہ این حکایت آنست کہ مراد از رایت سالکی است کہ در سلوک راہ فقر شدائد ریاضت بخود اختیار کردہ فخر و نازش میکند و پردہ مراد از کسے است کہ بر در دلہا نشستہ بفروتنی و انکسار بے محنت ریاضت مقبول خدا میگردد و تجلیات مشاہدہ میکند حاصل آنکہ تکبر مذموم است **قولہ حکایت** یکے از صاحبدلان زور آزمائی را دید بہم بر آمدہ و کف بر دہان آوردہ گفت این را چہ حالت است گفتند فلان این را دشنام دادہ است گفت این فرومایہ ہزار من سنگ بر میدارد و طاقت یک سخن نمی آرد ✤ ش مراد از زور آزما پہلوان است بہم بر آمدہ یعنے در خشم شدہ فرومایہ بمعنی نادان و کم مایہ از دانش من در ینجا بمعنی سیر کہ اجناس را بدان وزن کنند و سنگ در ینجا بمعنی بار و وزن است پس ہزار سیر بست و پنج من ہندی باشد چہ ہر من پختہ چہل سیر است **قولہ قطعہ** لاف سرپنجگی و دعوے مردی بگذار ✤ عاجز نفس فرومایہ چہ مردے چہ زنے ✤ ش سرپنجگی بمعنے زبردستی و زور آوری مخفی نماند کہ سرپنجہ بمعنے قوت و زور آوری است بمعنی صاحب زور نیز ازین بیت ثابت میشود ہمین سبب سرپنجگی بیاے مصدری آوردہ بعد تبدیل ہاء سرپنجہ بکاف فارسی و مردی و زنی ہر دو بیاء مجہول نکرہ یعنے کسیکہ عاجز کردۂ نفس فرومایہ باشد برابر است خواہ مرد باشد خواہ زن و درین صورت مردی کہ دعوی قوت مردانگی کند بیجا است و در مصرعہ ثانی ہر دو لفظ چہ براے معنی تسویہ است یعنے بمعنے برابر و حذف رابطہ از جہت عمومیت زمانہ است

Islami Books Quran & Madni Ittar Ameen Pur Bazar House Faisalabad

https://archive.org/details/@madni_library

فہم مخاطب بہر زمانہ کہ خواہد رود دیگر جبرائیلست کہ برائے زمانہ حال لفظ است از آخر این بیت محذوف
دارند **فرد** گرت از دست برآید دہنے شیرین کن ✦ مردی آن نیست کہ مشتی بزنی بر دہنے ✦
ش معنی بیت ظاہر است **قولہ قطعہ** اگر خود بر درد پیشانی پیل ✦ نہ مرد است آنکہ در وے
مردی نیست ✦ **ش** لفظ خود زائد است برائے زینت کلام مردمی بمعنی اہلیت و مروت **قولہ** بنی آدم
سرشت از خاک دارند ✦ اگر خاکی نباشد آدمی نیست ✦ **ش** بنی آدم یعنی فرزندان آدم و آنچہ بجائے
دارند بصیغہ دارد بوحدت نوشتہ اند خطا است و در مصرعہ ثانی نباشد و نیست بلحاظ ہر واحد است
و مراد از خاکی حلیم و متواضع ربط و فائدہ ہمین است کہ درویشان را تحمل و خاکساری ضرور است و
خشم و عتاب و ستیزہ مناسب نیست **قولہ** بزرگے را پرسیدم از سیرت اخوان الصفا گفت کمینہ
آنکہ مراد خاطر یاران بر مصالح خود مقدم دارند حکما گفتہ اند برادر کہ در بند خویش است نہ برادر
و نہ خویش **ش** سیرت بمعنے خصلت اخوان الصفا اخوان بالکسر بمعنی برادران چراکہ این جمع
اخ است کہ بالفتح باشد بمعنے برادر و مراد از اخوان الصفا صاحبان صفائی باطن آمدہ
چہ در محاورات عرب لفظ اب و اخ برائے اتصاف و التصاق حالتے آید و غرض از
اخوان الصفا فقرائے کامل است و کمینہ درینجا بمعنے ادنے یعنے ادنے خصلتے از خصلتہائے ایشان
اینکہ کار یار را بر مطلب خود مقدم دارند یعنے مقصود نفس خود گذاشتہ در حصول مقاصد
یاران سعی نمایند و بند بمعنے فکر و تدبیر خویش اول بمعنے خود است و خویش دوم بمعنی یگانہ
و رشتہ دار و عزیز **قولہ فرد** ہمراہ اگر شتاب رود ہمرہ تو نیست ✦ دل در کسے مبند کہ دل بستہ
تو نیست ✦ **ش** مخفی نماند کہ در مصرعہ اول این بیت اختلاف نسخ بسیار است صحیح ہمین است
کہ از نسخہ مخدومی درینجا نوشتہ شد و آنچہ در اکثر نسخ سقیمہ عامہ نوشتہ اند **قولہ** ہمراہ گر شتاب
کند ہمرہ تو نیست ✦ دل در کسے مبند کہ دل بستہ تو نیست ✦ **ش** خطا است چراکہ ہائے
مختفی با ہائے مختفی منظر است در قافیہ حرف روی نمی افتد و آنچہ در بعضے نسخ مصرعہ ہمراہ با شتاب
زہمرہ تو نیست ✦ واقع شدہ این ہم درست نباشد چراکہ حرف زا را از کلمہ جمع آرند نہ بر مفرد
چنانچہ گوئی فلان از دوستان من است و نگوئی کہ فلان از دوست من است **قولہ بیت** چون
نبود خویش را دیانت و تقوی ✦ قطع رحم بہتر از مودت قربی ✦ **ش** رحم بفتح را و کسر حا رحم بمعنی خویشی

و قرابت اگرچہ این لفظ بمعنی زہدان نیز دارد مگر درینجا بمعنی ذوالقربی است بمعنے خداوندان خویشی و قرابت
یعنے خویشان و اقربا چہ در وزن این بیت ذوالقربی گنجایش نداشت حاصل معنی این
بیت اینست چون یکے را از اقربائے تو دینداری و خوف خدا نباشد بہ یدن مراعات خویشی از و
باید کرد چراکہ بریدن محبت قرابت درچنین محل بہتر از دوستی اقربا است و این در بحر منسرح مثمن
مطوی مجدور است ہر مصرعہ بروزن مفتعلن فاعلات مفتعلن فع **قولہ** یا دوارم کہ یکی مدعی درین بیت
بر قول من اعتراض کرد و گفت کہ حقتعالے در کتاب مجید از قطع رحم نہی کردہ است و مودت ذوی القربی
فرمودہ و آنچہ تو گفتی مناقض قرآن است گفتم غلط کردی کہ موافق قرآن است **ش** مناقض بضم میم
و کسر قاف و ضاد معجمہ بمعنے مخالف و کاف کہ بالائے موافق واقع شدہ بمعنی بلکہ است **آیت**
وان جاہداک علی ان تشرک بی مالیس لک بہ علم فلا تطعہما ترجمہ اگر باعث شوند ترا پدر و مادر بر آنکہ
کہ شریک سازی بمن چیزے را کہ نیست ترا بآن آگاہی پس فرمان برداری مکن ہر دو را
ہرگاہ در حق مادر و پدر چنین واقع شدہ باشد پس ذوالقربی را بالطریق اولی این حکم باشد پس
رعایت صلہ رحم در کاری بود کہ خلاف شرع نباشد و گرنہ مخالفت واجب **ترکیب** واو عاطفہ
ان حرف شرط جاہدا فعل ماضی الف تثنیہ فاعل او کاف خطاب مفعول او علی جار ان بفتح ناصبہ
مصدریہ تشرک فعل مضارع معلوم از باب افعال ضمیر خطاب مستتر فاعل او باء جار یائے متکلم مجرور
متعلق بہ تشرک ما موصولہ لیس فعل از افعال ناقصہ میخواہد اسم و خبر را لک جار مجرور متعلق بثابت
شدہ خبر مقدم بہ جار مجرور نیز متعلق ہمون ثابت محذوف علم اسم موخر لیس با اسم و خبر خود صلہ
یا موصولہ واقع شدہ و موصولہ با صلہ خود مفعول تشرک گردید بتاویل مصدر شدہ مجرور جار گشت
جار مجرور متعلق بجا باشد جاہدا با متعلقات خود شرط گردید فلا تطعہما فا جزائیہ لا تطع صیغہ نہی ضمیر
خطاب کہ در وے مستتر است فاعل او ہما ضمیر تثنیہ غائب مفعول او فعل نہی با فاعل خود جملہ فعلیہ
شدہ جزائے شرط واقع شد **قولہ بیت** ہزار خویش کہ بیگانہ از خدا باشد ✦ فدائے یک تن بیگانہ کاشنا باشد
ش یعنے ہزار اقربا کہ ہر واحد ازان از خدا آشنائی نداشتہ باشد آن ہمہ را قربان یک شخص
بیگانہ باید ساخت کہ او از خدا آشنا باشد ربط و فائدہ این حکایت آنکہ طریق درویشان صاحب
معرفت آنست کہ بر کار خود کار دیگر حاجتمندان را مقدم دارند و کسیرا از اطاعت حق بر کران باشد

For More Books Madni Library Group Whatsapp +923139319528

https://archive.org/details/@madni_library

مجبت با ونکته اگرچه فرزند باشد همچنین بر درویش را لازم هست **قوله حکایت منظوم** پیر مردے لطیف
در بغداد ✤ دخترک را بکفش دوزی داد ✤ **ش** کاف دخترک برائے تصغیر یا برائے
ترحم **قوله** مردک سنگدل چنان بگزید ✤ لب دختر که خون ازو بچکید ✤ **ش** کاف مردک برائے
تحقیر است یعنی مرد پوچ و بیمعنی و ناعاقبت اندیش سنگدل بمعنے بیرحم و لفظ لب دختر متعلق بمصرع
اول **قوله** بامدادان پدر چنان دیدش ✤ پیش داماد رفت و پرسیدش ✤ کاے فرومایه این چه
دندان است ✤ چند خائی لبش نه انبان است ✤ **ش** انبان بالفتح چرم پخته یعنے دباغت داده
درین بیت اشارت تشبیه داماد بسگ است و نیز بکنایه طعنه کسب و پیشه او ست چرا که کفش دوزان
در بعض اوقات چرم را بدندان گرفته می کشند تا دراز گردد **قوله** بمزاحت نگفتم این گفتار ✤ هزل بگذار و
جد ازو بردار ✤ **ش** مزاح بکسر میم و زاء معجمه و حاء مهمله مصدر است بمعنی خوش طبعی کردن بضم میم
بمعنی آنچه از مصدر حاصل شود بمعنے خوش طبعی و درینجا هر دو درست و تا مزاحت برائے خطاب بمعنے
ترا هزل بفتح ها و سکون زاء معجمه کلام بیهوده و خنده آور جد بکسر جیم سخن معقول که ضد هزل باشد و جد
بالفتح بمعنے بهره و حصه و نصیب بردار بمعنی حاصل کن و نگفتم بیاء موحده زائده و بنون نفی و این بیت
مقوله شیخ است یعنی اگرچه این حکایت بظاهر بسبیل مزاح ترا ای مخاطب گفته ام زیرا که المزاح
فی الکلام کالملح فے الطعام واقع است مگر تو هزل را بگذار یعنے نظر بر هزل مکن و جد پندار و حاصل
کن و بهیان آن جد و پند در بیت آینده است و در بعض نسخ بجاے جد لفظ جدل نوشته و معنی چنین گویند
که این بیت مقوله پیر مرد است بداماد یعنی این سخن ترا بمزاح نگفته ام این را هزل مپندار بلکه جنگ
از طرف من فهم کن مگر این نسخه و معنی بهتر نیست خراب است چرا که لفظ جدل بفتحتین صحیح است و
درین بیت بسکون دال میگردد **قوله فرد** خوے بد در طبیعتے که نشست ✤ نرود جز بوقت مرگ از دست
ش نشست بفتح نون معنی ظاهر است و ربط این حکایت بباب آنست که چون آن کفش دوز بجرم
خائیدن عادت کرده بود ناچار ازو این چنین نصیحت سرزد همچنین بخوهای بد عادت نکردن از اخلاق
درویشان است **قوله حکایت** آورده اند فقیهے دختری داشت بغایت زشت روبجای زنان
رسیده با وجود جهاز و نعمت کسے بمناکحت او رغبت نمیکرد **ش** بجاے زنان رسیده یعنے آنچه در
زنان چند علامت جوانی پیدا شده در وے همه ظاهر شده بود جهاز بکسر جیم است و بفتح جیم نیز آمده و زاء معجمه

اسباب عروس چون با ماله شهرت یافته لهذا جهیز گویند و از نعمت مال مراد است **قوله بیت** زشت
باشد دبیقی و دیبا ✤ که بود بر عروس نازیبا ✤ **ش** دبیقی بفتح دال و کسر باء موحده و یاے
معروف و قاف نوعی از جامه لطیف ابریشمی منسوب بدبیق که قریه است از ملک مصر از لب اللباب
جلال الدین سیوطی عروس بفتح اول و ضم ثانی **قوله** فی الجمله بحکم ضرورت با ضریری عقدش ببستند
ش فی الجمله بمعنی حاصل کلام ضریر بضاد معجمه بمعنے کور و نابینا عقد بالفتح بجای لفظ نکاح مستعمل
ازین باعث در نسخه مخدومی لفظ نکاح درینجا نیست **قوله** آورده اند که حکیمے دران تاریخ از سراندیب
رسیده که دیده نابینا روشن همی کرد **ش** فاعل آورده اند ناقلان است که مذکور نیست سراندیب
جزیره است متصل هند بجانب جنوب **قوله** فقیه را گفتند چرا داماد را علاج نکنی گفت ترسم که بینا شود
دختر را طلاق دهد **مصرعه** شوے زن زشت روے نابینا به ✤ **ش** شوے بضم شین معجمه بمعنے
شوهر ربط این حکایت بباب آنست که برائے درستی احوال دیگرے نقصان خود اختیار
کردن از اخلاق درویشان است چنانکه آن فقیه برائے درستی احوال دختر بار اخراجات داماد
نابینا بر خود گوارا می داشت **قوله حکایت** پادشاهے بچشم حقارت در طائفه درویشان نظر
کرد یکے از ایشان بفراست دریافت و گفت اے ملک ما در دنیا بجیش از تو کمتریم و بعیش خوشتر
و بمرگ برابر و بقیامت از تو بهتر انشاء الله تعالی ✤ **ش** حقارت بفتح خوار شمردن و در بعض نسخ بحقارت
است بمعنی سبک پنداشتن فراست بکسر اول زیرکی جیش بفتح جیم بمعنی لشکر عیش اگرچه
بمعنے مطلق زندگانی است مگر بمعنے زندگانی با خوشی مستعمل است چون خاطر پادشاهان اکثر
بانتظام امور سلطنت و کشور کشائی مشوش می ماند و فقرا قانع و متوکل هیچ غمے ندارند لهذا چنین
گفت انشاء الله تعالی در اصل نون آن از شین شاء منفصل است مگر در رسم خط فارسی متصل
مینویسند یعنے اگر خواسته است خداے بزرگ **قوله مثنوی** اگر کشور کشاے کامران است ✤
و گر درویش حاجتمند نان است ✤ **ش** کشور کشائی بیاء مجهول نکره یا وحدت عبارت از بادشاه کشور کشا
مبتدا و کامران است خبر و همچنین درویش مبتدا حاجتمند نان است خبر و میتواند که کشور کشا
موصوف باشد و کامران صفت آن و همچنین بمصرعه دوم مگر در نیصورت همزه بالای کشور کشائی نباید نوشت
و یا برائے اداے کسره موصوف دانند نه برائے نکره یا وحدت **قوله** دران حالتے که خواهند

Islami Books Quran & Madni Ittar Ameen Pur Bazar House Faisalabad

این و آن مرد + نخواهند از جهان پیش از کفن برد + ش و در هر دو مصرعه خواهند و نخواهند علامت
استقبال که بسبب ضرورت وزن از لفظ مرد و در لفظ حاصل افتاده اند اشارت این بسوی درویش
چراکه در مذکور قریب است و اشارت آن بسوی کشورگشا قوله بیت چو رخت از مملکت
بربست خواهی + گدائی بهتر است از بادشاهی + ش و درین بیت نیز بضرورت وزن لفظ خواهی
علامت استقبال است از لفظ بربست مؤخر افتاده و بهتر بودن گدائی از بادشاهی بچند وجه
تواند شد یکی آنست که در حدیث واقع است که گدایان امت پیش از اغنیا پانصد سال در بهشت
خواهند آمد دیگر آنکه بادشاه را احتیاج بامور کثیره بدرجه کمال است و فقیر را بقدر ضرورت معیشت
که بنسبت احتیاج بادشاه مثل دانه خردل است در برابر کوه احتیاج رنج است و عدم احتیاج
آسایش باطن دیگر آنکه بادشاه را بسبب اشتغال امور مملکت فراغت وقت مفقود است و فقیر را
صد فراغت موجود دیگر آنکه حصول دولت بادشاه بتوجه یک فقیر ممکن است و یافتن آنچه فقیر دارد بصد جاه و حشم
بادشاه ناممکن دیگر آنکه دولت بادشاه ناگوار است و نعمت فقیر تا ابد دیگر آنکه بادشاه را صحبت فقیر
بحق رساند و مصاحبت بادشاه فقیر را از حق مهجور گرداند دیگر آنکه بوقت نزع حسرت و افسوس و تعلق
خاطر بادشاه بیشتر باشد و آن موجب خرابی آخرت است و فقیر را انتقال از دنیا باعث خلاصی
و نشاط و آرام قوله ظاهر درویش جامه ژنده است و موی سترده و حقیقت آن دل زنده و نفس
مرده ش آنچه در بعض نسخ ظاهر حال درویشان نوشته خطا است و خطای این از فقره ثانی
متأمل را واضح می گردد و در نسخه مخدومی هم چنین است ژنده بالفتح کهنه و پاره سترده بکسر سین و ضم فوقانی و
بضمتین نیز آمده کذا فی البرهان بمعنی تراشیده و درینجا از موی مراد موی سر است یعنی مثل دنیاداران
تمام موی سر یا کاکل یا طره برای زیبائش نگذارند یا آنکه برای بی کم کردن و اظهار تباهی حال خویش
ریش و بروت هم تراشند تا شیخی در مردم ثابت نشود و لفظ آن در فقره ثانی اشارت است بدرویشی
و دل زنده است بیاد خدا و نفس مرده یعنی از امر ناخوش در پرخاش نیاید قوله قطعه ؛ آنکه بر
در دعوی نشیند از خلقی + و گر خلاف کنندش بجنگ برخیزد + ش لفظ بر برای تجاوز
است یعنی آن شخص درویش نیست که از میان خلق اعتبار جسته بر در دعوی معرفت و خداشناسی نشیند و
اگر یک امر خلاف مرضی او کنند برای جنگ مستعد شود و آن امر خلاف مرضی را از فاعل حقیقی نداند

قوله اگر ز کوه فرو غلطد آسیا سنگی + نه عارف است که از راه سنگ برخیزد + ش آنچه در بعض
نسخ افتد نوشته اند بهتر نیست آسیا سنگ بقلب اضافت یعنی سنگ آسیا و آسیا مخفف آسیاب
است که در اصل آس آب بود و آن نوعی از آس است که هر دو سنگش بسیار کلان و گران باشند و تحریک
آب جاری گردش میکنند سنگ آسیا درینجا مراد از سنگ کلان است قوله طریق درویشان ذکر است
و شکر و خلوت و طاعت و ایثار و قناعت و توحید و توکل و تسلیم و تحمل هر که بدین صفتها موصوف باشد
بحقیقت درویش است اگرچه در قبا است ش ذکر بالکسر یاد حق یعنی اوصاف حمیده حق بیان کردن
شکر بعد وصول نعمت صرف کردن بعضے ازان نعمت در راه حقتعالی و در سروری و نسخه مخدومی بجائے
خلوت لفظ خدمت است خلوت بالفتح تنها نشینی یا خالی کردن دل از شاغل ظاهری طاعت عبادت
ایثار بالکسر و نثار و شاشه برگزیدن یعنی منفعت غیر از مصلحت خود مقدم داشتن و این کمال درجه سخاوت است
قناعت بالفتح به اندک چیز راضی بودن و زیاده طلب نساختن توحید سوای خدای تعالی دیگرے
را قابل پرستش نداشتن و سوای او تعالی کسی را در حقیقت فاعل و مؤثر نفهمیدن و این توحید
اهل شرع است و توحید نزد صوفیان اثبات ذات حق و نفی غیر است و نزد بعضے همه اشیاء عالم را مظهر
خالق دانستن توکل بفتحتین و کاف مشدد و مضموم کار خود بخدا سپردن و دل برداشتن از اسباب
ظاهری تسلیم خود را بخدا سپردن و گردن نهادن بحکم او تحمل مکروهات را برداشتن و صبر کردن متصف
بضم میم و فتح تا و شد و فتح صاد مهمله بمعنے صفت کرده شده و در بعضے موصوف نوشته این هم بهتر است
اگرچه در قبا است ای در پوشاک نفیس امیرانه است قوله اما هرزه گوئی بی نماز و هواپرست
هوس باز کو روزها بشب آرد در بند شهوت و شبها روز کند در خواب غفلت و بخورد هر چه در میان
آید و بگوید هر چه بر زبان آید رند است اگرچه در عبا است ش هرزه گو بالفتح بیهوده گو هوا
بمعنی خواهش نفس بند بمعنی فکر و تلاش و مراد از شهوت خوردن و جماع بخورد هر چه در میان آید ای
از غذای حرام و حلال نپرسد زاید بمعنے پیدا شود رند بالکسر شخصی را گویند که منکر از احکام شرعی
باشد بزیرکی نه بجهل و در بعضے نسخ بجائے رند زندیق نوشته که بالکسر است بمعنے کسیکه از
دین برگشته باشد و تحقیق زندیق در غیاث اللغات مفصل نوشته ام عبا بالفتح عین و با و موحده
بمعنے گلیم و پوشش است پشمین که بیشتر عرب می پوشند قوله حدیث کم مومن فی قباء

https://archive.org/details/@madni_library

For More Books Madni Library Group Whatsapp +923139319528

https://archive.org/details/@madni_library

دکم کافر فی عبا رش کم خبریہ بمعنے بسیار و مبتدا مضاف و مومن بتقدیر من مضاف الیہ و تمیز کم
فی جار و قبا مجرور خبر مبتدا او بر ہمین قیاس فقرہ دوم یعنے بسیار مومن در قبا باشند کہ پوشاک
اغنیا است و بسیار کافر در گلیم درویشی و درینجا مراد از کفر و اسلام معنوی است و در نسخہ مخدومی و
سروری این حدیث یافتہ نشد و در اکثر نسخ کہ یافتہ مے شود اظہار لفظ من در ہر دو فقرہ نیست
مگر خان آرزو باظہار لفظ من شرح کردہ قولہ قطعہ اے درونت برہنہ از تقوی * کز برون جامۂ ریا
داری * ش منادی محذوف است تقوی بمعنے خوف خدا مجازاً بمعنے پرہیزگاری کاف علت
وریا بکسر خود را نیکوکار فرا نمودن قولہ پردۂ ہفت رنگ در بردار * تو کہ در خانہ بوریا داری
ش در مصرع اول اختلاف نسخ بسیار است مگر اصح ہمین است کہ نوشتہ شد پردہ ہفت رنگ
صفت موصوف است مجموع مضاف و لفظ در کہ بمعنے دروازہ است مضاف الیہ و بردار
بمعنے دور کن کاف علت یعنی پردہ ہاے منقش کہ بر دروازہ خود آویختہ خود را غنی و توانگر فرا مینمائی
اینہا را دور کن و فریب مساز چرا کہ تو اندرون خانہ از باعث مفلسی ہیچ چیز سواے بوریا نداری
حاصل آنکہ کسے را کہ بسبب تقوی باطن او پاک نباشد لباس درویشان کہ عمامہ و جبہ و تسبیح و تہبند
وغیرہ باشد ہیچ بکار نمے آید و لفظ بوریا اگر مرکب فرض کنند درینجا بصنعت ایہام اندکے
لطف دارد کما لایخفی ربط و فائدہ این حکایت خود ظاہر است و توضیح دیگر اینست درویشان را
باید کہ بامید فلاح معنوی بحالت فقر نہایت راضی و مسرور باشند کہ از سلطنت بہتر است و صفات
طریقت و معرفت در خود پیدا کردہ بر شریعت قائم باشند و اصلا دعوے فقر بر زبان نیارند
قولہ حکایت منظوم دیدم گل تازہ چند دستہ * بر گنبدے از گیاہ بستہ * ش یعنے دیدم گل تازہ
بقدر چند دستہ یعنی چند دستہ از آنہا توان بست و بر گنبدی ای بر برجے و از گیاہ بستہ حال است
یعنے درحالیکہ از گیاہ سبز بستہ شدہ بودند فائدہ بر گنبد نہادن آنست کہ ہر شے را کہ بر گنبد نہند
نمائش خوب می پذیرد و در بعض نسخ مصرعہ برکندہ و از گیاہ بستہ * واقع شدہ برکندہ بمعنے از شاخ
جدا کردہ شدہ و شخصے بجاے گنبد لفظ کنبد نوشتہ بفتح کاف عربی و سکون نون و فتح بای موحدہ و
ذال معجمہ بمعنے خوانی کہ از ریشہ ہاے نے سازند و چنگیر گویند شاید کہ او بجاے دیدہ باشد مگر بہتر
می نماید قولہ گفتم چہ بود گیاہ ناچیز * تا در صف گل نشیند او نیز * ش علت تا وقتیکہ تازہ و سبز باشد

گیاہ گویند چون خشک گردد کاہ نامند قولہ بگریست گیاہ و گفت خاموش * صحبت نکند کرم فراموش *
ش درینجا کرم کہ مصدر است از قبیل زید عدل بمعنے کریم باشد پس فاعل نکند کریم است و
صحبت مفعول آن لا بالعکس یعنے مرد کریم حق صحبت فراموش نمی کند و تا مقدور مراعات ہم صحبت
ملحوظ میدارد یعنے گل ہم مرد کریم است رعایت صحبت سابق تا حال ہمین نگاہ میدارد قولہ
گر نیست جمال و رنگ و بویم * آخر نہ گیاہ باغ اویم * ش گر مخفف گرچہ و در مصرعہ ثانی نہ حرف
نون استفہام انکاریست یعنے آخر گیاہ باغ او ہستم و این حکایت بطریق تصور است برای تمثیل
قولہ من بندۂ حضرت قدیم * پروردۂ نعمت کریم * ش حضرت بمعنی حضور و درگاہ و ہم کلمۂ تعظیم
و قدیم یکے از اسماء الہی و اضافت نعمت بسوے کریم اولی است لہذا آنچہ در بعض نسخ نعمت قدیم
نوشتہ بہتر نیست و این بیت با ہفت بیت آیندہ مقولہ حضرت شیخ است قولہ گر بے ہنرم و گر ہنرمند
لطف است امیدم از خداوند * ش لفظ ہنرمند از قسم توابع است مقصود اصلی نیست یعنے
اگرچہ بے ہنرم مگر امید من لطف است از جناب خداے تعالی و درینجا لفظ وند محض زائد است
یا آنکہ چون در مقابلۂ بندہ خداوند می آید برعایت آن آوردہ شد قولہ با آنکہ بضاعتے ندارم *
سرمایۂ طاعتے ندارم * ش بضاعت بمعنی رخت و متاع درینجا مراد از ثواب سخاوت و حسنات
یعنے باوجود آنکہ متاع ثواب سخاوت و حسنات ندارم سرمایہ طاعت و عبادت ہم ندارم کہ با آن
درجات آخرت خرید نمایم قولہ او چارۂ کار بندہ داند * چون ہیچ وسیلتش نماند * ش درین بیت
شرط از جزا موخر افتادہ یعنے ہرگاہ کہ ہیچ وسیلۂ ظاہری بندہ را نمے ماند او تعالے شانہ علاج
درستی کار بندہ می داند و از غیب او را سامانی و سرانجامے می بخشد پس من ہم بامید ہمین نہج
از عنایت او تسلی خود می نمایم قولہ رسم است کہ مالکان تحریر * آزاد کنند بندۂ پیر * ش تحریر بجاے
جملہ آزاد کردن غلام یا کنیز قولہ اے بارخداے گیتی آراے * بر بندۂ پیر خود ببخشاے * ش
بارخداے بقلب ترکیب یعنے بتقدیم صفت بر موصوف در مؤید الفضلا و کشف اللغات بار بمعنے
بزرگ و نیکوکار است و بعضے نوشتہ کہ حقتعالی را بارخدا ازان گویند کہ ہر کس را بار میدہد ہر کسی وقت
از و غرض حاجت خود مہیا مے کرد و درین صورت تقدم مضاف الیہ بر مضاف است و بخشای امر است
از بخشائیدن کہ بمعنے ترحم باشد یعنے اے بارخدا آرایندہ جہان بر بندۂ پیر خود کہ من مصلح الدین ام ترحم

Islami Books Quran & Madni Ittar Ameen Pur Bazar House Faisalabad

https://archive.org/details/@madni_library

کن و مرا از مواخذهٔ قصور بندگی آزاد کن **قوله** سعدی ره کعبهٔ رضا گیر + ای مرد خدا ره خدا گیر + ش حرف ندا محذوف است کعبه رضا اضافت تشبیهی است بعض مردم این را اضافت بیانی گویند و آن صورت علحده است یعنی رضاے الٰہی که همچو کعبه متوجه شدن بسوے او فرض است ره خدا خطا نیست که بحالت عتاب گویند گیر امر است یعنی اختیار کن **قوله** بدبخت کسیکه سر تابد زین در که در دگر نیابد ش تابد یعنی بپیچد و گرداند و لفظ این در متعلق مصرعهٔ اول است و کاف علت ربط و فائده این حکایت آنست درویشان را باید که برزهد و تقواے خود نازان نبوده خود را مخلص هیچ کاره و بے اعتبار تصور نمایند و همواره بدرگاه الٰہی امیدوار فضل و کرم او باشند **قوله حکایت** حکیمے را پرسیدند از سخاوت و شجاعت که کدام فاضل تر است گفت هر که را سخاوت است بشجاعت حاجت نیست ش شجاعت بالفتح است نه بالضم سخے را از ان سبب بشجاعت حاجت نیست که سخاوتان سخی لسیار باشند یا آنکه بتفصیل چنین گفته شود که نبودن حاجت بشجاعت مر صاحب سخاوت را بجهت آنست که در شجاعت دو چیز است یکے عدم ترس از خلق دوم مطلوب و مطیع ساختن مر خلق را بقهر در سخاوت هم دو فائده است یکے دوست گشتن خلق را بارادت و مطیع گردیدن مردمان باختیار دوم عدم ترس از خلق بسبب آنکه خلق همه دوست گشته پس از دوست ترس نباشد ازین ثابت شد که آنچه در شجاعت باشد در سخاوت بوجه احسن موجود و همیشه است در رضا مندی خالق فائده سوم باشد که بهتر ازان دو فائدهٔ مذکور است فافهم **قوله بیت** نبشت است بر گور بهرام گور + که دست کرم به ز بازوے زور + ش نبشت بسل و مخفف نوشته بهرام گور بادشاه ایران بود و بر چند ولایت دیگر تصرف داشت و کمال عیاش و عادل بود چون شکار گورخر شوق تمام داشت لهذا گور بنامش ضم شد روزی بهرام اسپ در پے صیدی تاخت نخچیر در چاہے افتاد اسپ سرکش بود ضبط نشد مع بهرام در چاه افتاد کسان هر چند که جستند اثرے نیافتند بعده بر چاه گنبدے بنا کرده نشان گور ساختند و بران نوشتند دست کرم به از بازوے زور + و کسانیکه در قبر بهرام گور انکار دارند معنی چنین گویند که بهرام گور بر قبری نوشته است این عبارت را که دست کرم از بازوے زور بهتر است و بعضے گویند که در اصل گور بمعنی خر صحرا است بهمین جهت خر صحرائی را گورخر گویند تقلب اضافت یعنی بهرام در صحرا بر جاے مضمون مصرعهٔ ثانی

نوشت و بعضے گویند که بهرام بران گور آن داغ میکرد و بصحراے گذاشت تا کسے او را صید نکند گویا آن داغ کردن شعر مضمون مصرعهٔ ثانی بود و بداغ نقش کردن حروف بمنزلهٔ نوشتن است این هر سه معنی اخیر تکلف دارند و بهرام اگرچه قبر حقیقی نداشته باشد مگر آن گنبد که بر سر چاه ساخته اند بمنزلهٔ قبر او است **قوله قطعه** نماند حاتم طائی ولیک تا باید + بماند نام بلندش به نیکوے مشهور + ش حاتم صحیح بکسر تاء است ولیکن شعراے متاخرین بالفتح تاء با خم و نم قافیه کرده اند لهذا بالضرورت قافیه بالفتح تاء نیز جائز باشد و حاتم مذکور ابن عبد الله پسر سعد منسوب به قبیله طے و حاتم ماخوذ از حتم است که بمعنے وجوب باشد چون حاتم کرم را بر خود واجب کرده بود از راه عادت و استمرار لهذا بدین لقب ملقب شد و ولیک مخفف ولیکن است **قوله** زکوٰة مال بدر کن که فضلهٔ رز را + چو باغبان ببرد بیشتر دهد انگور + ش در لفظ زکوٰة الف را بصورت واو و تا را مدور نوشتن واجب است و آن چهلم حصه از مال است که بعد سال براه خدا دهند فضله بضم فا و سکون ضاد معجمه شاخهاے کهنه که پار سال میوه دران رسیده باشد رز بفتح را مهمله و بعده زاء معجمه بمعنے درخت انگور یعنے چنانکه درخت انگور از بریدن شاخهاے سال گذشته میوه زیاده مے دهد همچنین از دادن زکوٰة مال افزون مے شود ربط و فائده این حکایت آنست که چون ثابت شده است که برابر سخاوت هیچ عبادتے و ریاضتے نیست لهذا درویشان طالب کمال را باید که هر چه دسترس داشته باشند در دادن آن دریغ نکنند تا تقرب الٰہی بروجه کمال حاصل گردد

باب سوم در فضیلت قناعت

ش فضیلت اگرچه بمعنی افزونی و بزرگی است مگر درینجا بمعنی خوبی است قناعت بالفتح براندک صبر کردن و فضیلت مضاف است و قناعت مضاف الیه و لیواو عاطفه خطا است **قوله حکایت** خواهندهٔ مغربے در صف بزازان حلب میگفت اے خداوندان نعمت اگر شما را انصاف بودے و ما را قناعت رسم سوال از جهان برخاستے ش خواهنده بمعنے سائل و درویش است و مغربے یعنے باشندهٔ ملک مغرب و ملک مغرب ملکی ست وسیع که از عرب و مصر و شام بجانب مغرب تا تع

For More Books Madni Library Group Whatsapp +923139319528

https://archive.org/details/@madni_library

شده است و آنرا ملک افریقه نیز گویند و کسانیکه درینجا مغربے بمعنی اشرفی گویند خطا است چراکه
اشرفی طلبیدن رسم سائلان بازاری نیست نهایت آنکه فلوس یا روپیه طلبند و چون حلب داخل
شام است اہل مغرب بیشتر بشام آمد و رفت دارند یعنے اگر شمارا انصاف بودے که مانعی ستیم
زکوٰۃ و صدقه بدون سوال بمفلسان بدہیم و مارا اندک قوت صبر بودے رسم سوال از
جہان برخاستے **قوله قطعه** اے قناعت توانگرم گردان + که ورائے تو ہیچ نعمت نیست + ش
ورائے بمعنی سوائے **قوله** کنج صبر اختیار لقمان است + ہر که را صبر نیست حکمت نیست + ش
کنج بضم کاف عربی بمعنے گوشه و بعضے بفتح کاف فارسی بمعنے خزانه نیز پسند نموده اند
و اختیار که مصدر است درینجا بمعنے اختیار کرده شده که اسم مفعول باشد و مراد از لقمان
گویند ہر حکیم دانشمند است ربط و فائده این حکایت آنست آدمی را باید عادت سوال
نکند که بدترین صفات است و قناعت اختیار گرداند که عین توانگری است بلکه صبر و قناعت را
جزو اعظم حکمت شناسد که قریب درجه نبوت است **قوله حکایت** دو برادر زاده بودند در مصر
یکے علم آموختے و دیگرے مال اندوختی عاقبت الامر یکے علامه عصر گشت و آن دیگر عزیز مصر
ش علامه بفتح عین و تشدید لام بمعنی بسیار بسیار داننده چراکه درین لفظ ۃ علامت مبالغه است یکے
تشدید دوم تا در آخر که بجائے تاء نعت بہا و بدل شده است عصر بالفتح زمانه عزیز در زمانه سابق وزیر
مصر را این لقب بودی حالا بادشاه مصر را عزیز گویند **قوله** پس آن توانگر بچشم حقارت در
فقیه نظر کرد و گفت من بسلطنت رسیدم و تو ہمچنان در مسکنت بماندی ش حقارت بالفتح خوار شدن
نه بکسر فقیه بمعنے عالم و دانشمند بسلطنت یعنے قریب رتبه سلطنت مسکنت بفتح میم و سکون سین
و فتح کاف و نون بمعنی مفلسی **قوله** گفت ای برادر شکر نعمت باری تعالی برمن افزون ست
که میراث پیغمبران یافتم یعنے علم و ترا میراث فرعون و ہامان رسید یعنے ملک مصر ش باری تعالے
باری شل قاری بمعنی آفریننده میراث پیغمبران چنانکه در حدیث وارد است العلماء ورثة الانبیاء یعنی
عالمان میراث یابندگان پیغمبران اند ہامان نام وزیر فرعون **قوله مثنوی** من آن مورم که در پایم بمالند
نه زنبورم که از نیشم بنالند ش زنبور بالضم و در بعض نسخ بجائے نیشم دستم نوشته درین
صورت دست برعایت مقابله پا بمعنے قدرت و کار باشد **قوله** کجا خود شکر این نعمت گزارم

که زور مردم آزاری ندارم ش لفظ خود زائد برائے تحسین کلام ربط و فائده این حکایت آنست
که چون کثرت مال باعث غرور و نافرمانی است و بے زری موجب تواضع و فرمانبرداری است لهذا
آدمی را باید که درجه قناعت گذاشته بحرص نیفتد تا ببرکت آن بعزت دنیا و آخرت فائز گردد **قوله**
حکایت درویشے را شنیدم که در آتش فاقه میسوخت و خرقه برخرقه میدوخت و تسکین خاطر
خود را میگفت ش ہر دو خرقه بالکسر لفظ اول بمعنے پارهٔ جامه و لفظ ثانی بمعنے جامه و ثوب کهنه که
برآن پارچه ہا دوخته باشند و این از صراح به ثبوت رسیده و لفظ را بجائے تسکین خاطر خود میگفت
و این ہر سه فقره از نسخهٔ مخدومی است **قوله بیت** بنان خشک قناعت کنیم و جامهٔ دلق + که بار محنت
خود به که بار منت خلق + ش دلق بمعنی کهنه **قوله** کسے گفتش چه نشسته که فلان درین شهر طبعی کریم
دارد و کرمے عمیم میان بخدمت آزادگان بسته است و بر در دلها نشسته اگر بر صورت حالت
چنانکه ہست وقوف یابد پاس خاطر عزیزان منت دارد و غنیمت شمارد گفت خاموش در نیستی مردن به
که حاجت پیش کسے بردن ش لفظ چه برائے تحقیر و در لفظ نشسته که صیغهٔ مخاطب واحد است از ماضی
قریب ہمزه قائم مقام یاء خطاب است و در لفظ طبعی و کرمی یا برائے تعظیم و تفخیم است یعنے طبع عالی
کریم دارد و کرم بزرگ کامل دارد و چه لفظ دار و از آخر فقرهٔ ثانی محذوف است و عمیم اگرچه
در صراح وغیره بمعنے تمام و ہمه را فرا رسیده است مگر درینجا حاصل معنی آن کامل گفتیم و بعضے گفته اند که
در طبعی و کرمی یاء زائد باشد موافق قاعدهٔ متقدمین که در ترکیب توصیفی یاء زائده آرند آزادگان عبارت
از درویشان و بر در دلها نشسته یعنی گویا که برائے دلجوئی درویشان سبقت و استقبال نموده بر دروازه
دلہائے ایشان منتظر نشسته و در لفظ حالت تاء خطاب است وقوف بفتحتین آگاہی پاس خاطر
یعنے خوش کردن خاطر عزیزان را بر خود احسان دانسته بر عزیزان منت نهد نیستی درینجا بمعنے مفلسی
یعنے نیست بودن اسباب معیشت **قوله قطعه** ہم رقعه دوختن به و الزام کنج صبر + کز بہر جامه
رقعه بر خواجگان نبشت + ش رقعه بضم راء و فتح عین بمعنے پارچه که آنرا پیوند نیز نامند الزام
بالکسر لازم کردن کارے بر ذمه کسے الزام برخود لازم گرفتن درینجا چون لفظ التزام گنجائش
نیافت بضرورت شعر مجازاً الزام آورد غرضیا آنکه چون روح نزد صوفیه غیر نفس است لهذا
چنین گفته شود که لازم کردن روح کنج صبر را بذمه نفس درین صورت آوردن لفظ الزام

Islami Books Quran & Madni Ittar Ameen Pur Bazar House Faisalabad

https://archive.org/details/@madni_library

درست باشد گنج بضم کاف عربی و کاف برائے تردید قائم مقام لفظ یا ر قعه ثانی عبارت از نامه و عرضی مراد
از خواجگان امراء و وزراء و دبشت بمعنے نوشتن یعنے پیوند و دوختن و در گوشه نشستن بهتر است
یا در طلب جامه عرضی نوشتن حاصل آنکه پیوند دوختن بهتر است از عرضی نوشتن چون نفاوت
میان دوستی اظهر باشد بر مخاطب کم هم تعریض نمود و بسبیل تردید استفهام مے کند **قوله** حقا که با عقوبت
دوزخ برابر ست + رفتن بپائے مردی همسایه در بهشت + **ش** الف در لفظ حقا برائے
قسم حق است پلے مردی بمعنی سعی و مددگاری ربط و فائده این حکایت آنست آدمے را باید
که بر مصیبت فقر و فاقه صبر نماید و التجا پیش کسے نبرد که بار احسان آدمی برابر دوزخ است **قوله**
حکایت یکے از ملوک عجم طبیبے حاذق بخدمت مصطفےٰ صلے اللہ علیه وسلم فرستاد سالے در دیار
عرب بود کسی تجربه پیش وے نیاورد و معالجتے ازو نخواست پیش پیغمبر علیه السلام آمد و گله کرد که مر
این بنده را برائے معالجه اصحاب فرستاده اند و درین مدت کسے التفاتے نکرد تا خدمتے که بر بنده است بجا آرم **ش** مخفی نماند که سوائے عرب بر تمامی بلاد عالم اطلاق عجم کنند خصوصاً
بر ایران و توران حاذق بکسر ذال معجمه ماهر و دانا که رائے او لیسوے خطا نرود تجربه بفتح تا و سکون
جیم و کسر را و مهمله امتحان و آزمودن و درینجا مراد از معالجه و در معالجتے لام مفتوح است و یائے
تحتانی برائے وحدت یا تنکیر التفات بمعنے اندک توجه و دلیل در اصطلاح اطبا بول را گویند که قاروره
در عرف مردم شهرت دارد چراکه بول بر صحت و مرض بدن دلالت مے کند و اینقدر عبارت که دلیل
پیش نیاورد در اکثر نسخ یافته نمی شود **قوله** خواجه عالم علیه السلام فرمود این طائفه را طریقے است
تا اشتها غالب نشود نخورند و هنوز اشتها باقی باشد که دست از طعام باز دارند **ش** آنچه در
بعض نسخ بجای باز دارند لفظ بدارند نوشته خطا است **قوله** حکیم گفت صدقت یا رسول اللہ موجب تندرستی
همین است زمین خدمت ببوسید و وداع شد **ش** صدقت بفتح صاد و فتح دال مخفف و سکون قاف
و فتح فوقانی صیغه ماضی معلوم واحد مذکر حاضر بمعنے راست گفتے و تشدید دال درینجا خطا است
یا حرف ندا رسول بفتح لام منادی مضاف الیه و وداع بفتح واو و داع بکسر واو نوعے
از تفریس در اصل مصدر است بمعنے رخصت کردن و پدرود کردن مگر فارسیان بتصرف خود
این قسم مصادر را بمعنے اسم فاعل هم شمول نیز آرند چنانکه خراج و هلاک و خراب مصرعه

قارون هلاک شد که چهل خانه گنج داشت حافظ فرماید صلاح کار کجا و من خراب کجا + برهمین
قیاس وداع درینجا بمعنی پدرود و رخص است **قوله مثنوی** سخن آنگه کند حکیم آغاز
یا سر انگشت سوے لقمه دراز + که ز ناگفتنش خلل زاید + یا ز نا خوردنش بجان آید + لاجرم
حکمتش بود گفتار + خوردنش تندرستی آرد بار + **ش** حکیم مرد همه دان و لفظ سر در کلمه
سر انگشت زائد است چراکه سر انگشت صلاحیت درازی و کوتاهی ندارد و میتوان که لفظ سر زائد نباشد که
بفک کسره اضافت مضاف باشد چون بسر انگشت خوردن کنایه از کم خوردن است لهذا انتباه
بران است که حکیم طعام را قلیل میخورد و اگر باطلاق جزو بر کل مجاز سر انگشت بمعنے دست گرفته شود
نیز صورتے دارد و در مصرعه اول بیت دوم ضمیر شین راجع بحکیم و مضاف الیه واقع شده و در مصرعه
دوم همین بیت ضمیر شین راجع بحکیم و برائے فاعل واقع شده و همچنین کثیر باشد و فاعل بجان آید
همان حکیم است لاجرم بمعنے بالضرور و در دبار بمعنے ثمر و درین سه بیت صفت لف و نشر مرتب مکرر است
مصرعه اول با سوم و پنجم مربوط است و مصرعه دوم با چهارم و ششم ربط دارد ربط و فائده این حکایت
آنست که بر طعام قلیل صبر کردن و کم خوردن عادت نمودن دافع جمیع امراض است و هم تزکیه النفس
قوله حکایت در سیرت اردشیر بابکان آمده است که حکیم عرب را پرسید که روزی چه مایه طعام
باید خورد گفت صد درم سنگ کفایت کند گفت اینقدر چه قوت دهد گفت **ش** سیرت بالکسر اگرچه
بمعنی روش است مگر ظاهر ا درینجا بمعنی تواریخ و احوال است اردشیر بابکان بفتح اول و سکون
را و مهمله و دال موقوف و کسر شین و یائے مجهول و را و بائے موحده و کاف عربی لقب ساسان بن ساسان که
نبیره بهمن و دختر زاده بابک بود و بالف و نون نسبت چراکه بابک ورا ابتدا پرورش نموده بود
و بعضے گویند بابک نام مخبری که نوید تولد او بر پدرش داده بود و آرد بالفتح بمعنے خشم و قهر چون او
بغایت شجاع و دلیر بود بدین لقب ملقب گشت و اردشیر بادشاه عظیم الشان بوده است چه مایه
بمعنے چه قدر سنگ بمعنی وزن و صد درم تقریباً بوزن سی و سه روپیه میشود یعنے بوزن این دیار یعنی
از نیم سیر کم باشد **قوله** هذا المقدار یحملک و ما زاد علیٰ ذلک فانت حامله یعنے اینقدر ترا بر پائے
دارد و هر چه برین زیاده کنی حمال آنی **ش** این تغیر عبارت عربی از مصنف است ترکیب هذا
مبتدا و موصوف و مقدار صفت او یحمل مضارع معلوم غائب از باب ضرب خبر و ما موصوفه

For More Books Madni Library Group Whatsapp +923139319528

https://archive.org/details/@madni_library

موصوفہ لماد ماضی معلوم صلہ وصفت علے جار و ذلک مجرور متعلق زاد وفانت فاو براے تعقیب
انت مبتدا و جملہ حالیہ خبر او ترجمہ یعنے این مقدار بردار و ترا و انچہ زیادہ شد بجان پس تو بردار ندۂ
آنی حمال بفتح حاء مہملہ و تشدید میم باربردارندہ قولہ بیت خوردن براے زلیستن و ذکر کردن است
تو معتقد کہ زلیستن از بہر خوردن است ❊ ش معنے ظاہر است ربط و فائدہ این حکایت آنست
کہ بر غذاے قلیل قناعت کردن جستی و تندرستی می بخشد و این حکایت مؤید حکایت ماسبق است
قولہ حکایت دو درویش خراسانی ملازم صحبت یکدیگر بودند و سیاحت مے کردند یکے ضعیف
بود کہ بہر دو شب افطار کردی و دیگر قوی کہ روزے سہ بار خوردی قضارا بر در شہرے بتہمت
جاسوسی گرفتار آمدند ش انیقدر متن این حکایت از نسخہ مخدومی و متن شرح سروری است ملازم
صحبت یعنی لازم گیرندۂ صحبت یکدیگر مے بودند اے گاہے از یکدیگر جدا نمے بودند سیاحت بک
حاء مہملہ بمعنے سیر و سفر بہر دو شب افطار کردی یعنے ہمیشہ یک شب درمیان گذاشتہ طعام میخورد
ازین معلوم شد کہ بعد شانزدہ پہر طعام میخورد و اگر بشب افطار سحری می خوردہ باشد بعد دوازدہ پہر
خوردنش ثابت میشود تاہم صوم این برابر سہ صوم مردم مے گردد و انچہ در اکثر نسخ بعد سہ شب نوشتہ
ظاہر او رشب نیا شد چراکہ درین صورت فاصلۂ طعامین او بست و چہار پہر مے شود و صوم او
برابر شش صوم دیگران قرار مے یابد بمقابلۂ حال درویش دیگر کہ در روزے سہ بار خوردی
مؤید نسخۂ اول است فافہم و تامل افطار بالکسر اگرچہ بمعنے روزہ بر وقت شکستن است مگر
درینجا مراد از خوردن طعام است و ہر دو کاف کہ بعد لفظ بود و بعد لفظ قوی واقع شدہ اند براے
علت قضارا بمعنے از قضا یعنی بخواہش الٰہی قولہ ہر دو را بخانہ در کردند و در ش بگلے بر آوردند بعد
دو ہفتہ معلوم شد کہ بیگناہ اند قوی را دیدند مردہ و ضعیف جان بسلامت بردہ مردم درین عجب ماندند
حکیمے گفت خلاف این عجب بودی آن یکے بسیار خوار بود طاقت بینوائی نداشت ہلاک شد
و این دگر خویشتن دار بود لاجرم بر عادت خود صبر کرد و بسلامت ماند ش درین عبارت
ہر دو جا سلامت مصدر است بمعنی سلامتے عجب ماند ند یعنے در عجب ماندند و اگر تقدیر لفظ در پیدا نکنند
عجب بمعنی متعجب گیرند چراکہ مصدر گاہے بمعنے اسم فاعل ہم مے آید خلاف این عجب بودے درینجا مصدر
بمعنی خود داستہ یعنی اگر ضعیف مردی و قوی زندہ ماندی چون نوا بمعنی قوت و طعام است

لہذا بینوائی بمعنی گرسنگی باشد خویشتن دار در اصل بمعنے نگاہبان خود است و ہر امر و درینجا بمعنے صابر
از کثرت طعام بر عادت خود صبر کرد یعنے بر عادت گرسنگے صبر کرد کہ بر عدد ایام قولہ قطعہ چو کم
خوردن طبیعت شد کسے را ❊ چو سختی پیشش آید سہل گیرد ❊ و گر تن پرور است اندر فراخے ❊ چو
تنگی بیند از سختی بمیرد ❊ ش طبیعت درینجا بمعنی عادت و معنی قطعہ ظاہر است ربط و فائدۂ این
حکایت آنست کہ آدمے را باید کہ بر غذاے قلیل صبرے کردہ باشد و عادت صوم کند فوائد آن بسیار
است منجملہ آن یکے اینست کہ اگر اتفاقاً وقتے طعام بہم نرسد زلیست تواند نمود و از ہلاک محفوظ
ماند قولہ حکایت یکے از علما پسر را نہی مے کرد از بسیار خوردن کہ سیرے مردم را رنجور کند گفت
اے پدر گرسنگے خلق را بکشد نشنیدۂ کہ ظریفان گفتہ اند بسیرے مردن بہ کہ گرسنگے بردن پدر
گفت اندازہ نگاہدار ش نہی بالفتح بمعنے منع گرسنگے بضم کاف فارسی و سکون را و فتح سین و بکسر
را و سکون سین ہر دو صحیح باشد و مخفی نماند کہ بسیرے مردن یک فقرہ است و بگرسنگے بردن
فقرۂ ثانی است و لفظ بہ را متعلق فقرہ اول نکنند تا خلل در سجع نیفتد و اندازہ درینجا کنایہ
از حالت توسط است قولہ تعالٰی کلوا واشربوا ولا تسرفوا انہ لا یحب المسرفین ترجمہ یعنے خورید
و بنوشید و از حد مگذرید در خوردن و نوشیدن بدرستی کہ اللہ تعالٰے دوست نمیدارد از حد در گذرندگان
را ترکیب کلوا امر حاضر جمع مذکر از باب نصر در اصل او کلوا بود ہمزہ دوم را براے کثرت استعمال
انداختند اول را بسبب عدم حاجت انداختند و او عاطفہ اشربوا مثل کلوا از باب علم
لا تسرفوا نہی حاضر معلوم جمع مذکر از باب افعال در صیغہ ہاے جمع بعد واو الف زائدہ نویسند
تا فرق شود میان واو جمع و واو اصلی ان بکسر ہمزہ و تشدید و فتح نون حرف مشبہ بفعل
و یا ضمیر اسم او ست و لا یحب مضارع منفی مذکر غائب از باب افعال و مضاف و
ضمیر غائب مستتر فاعل او المسرفین جمع مسرف اسم فاعل از باب افعال و در ترکیب مفعول
او پس لا یحب با فعل و مفعول خود خبر ان قولہ بیت نہ چندان بخور کز دہانت بر آید ❊ نہ چندان کہ
از ضعف جانت بر آید قطعہ با آنکہ در وجود طعام است عیش نفس ❊ رنج آورد طعام کہ بیش
از قدر بود ش با آنکہ بمعنے با وصف آنکہ و لفظ وجود را کہ مصدر است بمعنے یافتن بکسر اضافت
مضاف و طعام مضاف الیہ و عیش بمعنی زلیست و زندگانی و بیش بیاء موحدہ و قدر بفتحتین

Islami Books Quran & Madni Ittar Ameen Pur Bazar House Faisalabad

https://archive.org/details/@madni_library

بمعنے مقدار و اندازہ و حاصل معنے چنین باشد یعنے با وجود آنکہ در حصول طعام زیست و زندگانی نفس است لیکن زیادہ از اندازہ خوردن رنج و بیماری مے آرد و انچہ در بعض نسخ بجاے عیش لفظ حظ نوشتہ اند بظاء معجمہ بمعنی بہرہ و خوشی بہتر نیست و انچہ بعضے نوشتہ کہ لفظ وجود را بے اضافت باید خواند چراکہ درینجا وجود بمعنے بدن و جسم است این ضعیف است **قولہ** گر گل شکر خوری تکلف زبان کند * ور نان خشک دیر خوری گل شکر بود * **ش** گل شکر بمعنی گلقند **فائدہ** اگرچہ قند و شکر در عرف زمانہ حال اندکے تفاوت دارد مگر از روے لغت شے واحد است شکر ماخوذ از شکر کردن است کہ بمعنی شکستن باشد حلوائیان قوام شکر را سرد کردہ بچوب می‌شکنند و قند معرب کند است و کند مفرس کھنڈ است کہ مخفف کھانڈ باشد و کھانڈ در اصل لغت ہندی بمعنی شکستہ است تکلف خوردن یعنے بر خود رنج نہادہ بجبر خوردن اے بی ضرورت بسیار خوردن بمرتبہ کہ دل نخواہد گل شکر بود یعنی مثل گلقند مصالح طبیعت و مفرح باشد ربط و فائدہ این حکایت آنست کہ دنیا داران را در خوردن طعام توسط و اعتدال مناسب است و فقیران را اکثر از اعتدال اسب **قولہ حکایت** رنجورے را پرسیدند کہ دلت چہ می خواہد گفت آنکہ دلم چیزے نخواہد * **ش** یعنے آن میخواہم کہ بآیندہ دلم گاہے ہیچ چیز را از ماکولات خواہش نہ نماید چرا کہ از کثرت حرص ماکولات مریض گشتہ ام و تندرستی کہ برابر ہزار نعمت بود از دست من رفتہ حالا پشیمان شدہ آرزو دارم کہ دم را صبر شود و ماکولات را خواہش نکند پس ہرگاہ کہ خواہش ماکولات بسبیل حرص نماید از مضرات بدہضمی و مضرات ماکولات تا بایستی محفوظ مانم **قولہ بیت** معدہ چو پر گشت شکم درد خاست * سود ندارد ہمہ اسباب راست * **ش** معدہ بکسر میم و سکون عین مہملہ و در لغت بفتح میم و کسر عین نیز آمدہ و شکم درد بقلب اضافت بمعنے درد شکم چنانکہ سرور بمعنی ہندو سر دری شارح عربی بواو عطف تفسیری نوشتہ مصرعہ معدہ چو پر گشت و شکم درد خاست * یعنی چون معدہ و شکم از طعام مملو گردید درد پیدا شد و سود بمعنی فائدہ و صحت اسباب معطوف است و راست صفت آن و مراد از اسباب راست علاجہاے کامل و ادویہ اعتمادی و میتوانند کہ مراد از اسباب مال و متاع و اثاث البیت و راست بمعنے بالیقین باشد مگر درین صورت حرف آخر اسباب را مکسور نباید خواند ربط و فائدہ این حکایت آنست کہ از بسیار سیرے آدمے را

ندامت حاصل میشود **قولہ حکایت** بقالے را درمے چند بر صوفیان گرد آمدہ بود ہر روز مطالبہ کردی و بخشونتہاے ناخوش گفتی اصحاب از تعنت او خستہ خاطر مے بودند بجز تحمل چارہ نبود صاحبدلے از آنمیان گفت نفس را وعدہ دادن بطعام آسان تر است کہ بقال را بدرم * **ش** بقال اگرچہ در لغت بمعنے ترہ فروش است مگر از قدیم بمعنے غلہ فروش مستعمل شدہ ظاہرا در زمانہ قدیم غلہ و ترہ بریک دکان فروختہ می شدہ باشد چون این ہر دو را بائع علحدہ شدند ہمان نام باقی ماند درم بوزن سہ و نیم ماشہ از نقرہ باشد صوفیان اے فقیران صوف پوش گرد آمدہ بود بکسر کاف فارسی بمعنی جمع شدہ بودند اشیاے غیر ذی روح اگرچہ چند عدد باشد مگر خبرش بصیغہ واحد آید لہذا بود بصیغہ واحد گفت نہ بودند بصیغہ جمع و انچہ در اکثر نسخ لفظ بواسطہ آن واقع شدہ خطا است رکاکت آن ظاہر است لہذا در متن سروری نیست مطالبہ بضم میم و فتح لام طلبیدن و تقاضا کردن اگرچہ باب مفاعلہ اکثر تقابل طرفین باشد مگر گاہے معنیش از یک جانب نیز باشد و در بعض نسخ بجاے ناخوش لفظ با خشونت نوشتہ بمعنے آن سختی و درشتے است مگر سروے ناخوش را خوش کردہ اصحاب یاران تعنت بفتح تاء فوقانی و فتح عین مہملہ و نون مشدد مضموم و بعدہ تاء فوقانی دیگر بمعنے تشنیع و عیب جوئی و در بعض نسخ تعصب نوشتہ اند بغین و ضاد معجمہ و باء موحدہ بر وزن تصرف بمعنے تیز زبانی خستہ بمعنی مجروح و زخمی و شکستہ نیز مے آید **قولہ قطعہ** ترک احسان خواجہ اولے تر * کاحتمال جفاے بوابان * **ش** خواجہ بمعنے امیر و وزیر احتمال بمعنی برداشتن درین صورت کاف بمعنے لفظ یا و تردید براے استفہام باشد و میتوانند کہ احتمال بمعنی شبہ و ظن باشد درین صورت کاف براے علت گردد لفظ است در آخر مصرعہ محذوف یعنے زیراکہ احتمال بجفاے بوابان است بوابان جمع بواب کہ بفتح و تشدید واو است بمعنے دربان کہ در عرف حال چوبدار گویند **قولہ** تمناے گوشت مردن بہ * کہ تقاضاے زشت قصابان * **ش** کاف علت **فائدہ** قصاب ماخوذ است از قصب کہ بفتح اول و سکون ثانی بمعنی بریدن است ربط و فائدہ این حکایت آنست کہ براے سیری و لذت طعام قرض گرفتن از مردم خصوصاً از دکانداران باز ارنشین نباید کہ بہ نسبت رنج تقاضا رنج نان خشک خوردن بہتر است **قولہ حکایت** جوانمردی را در جنگ تاتار جراحتی ہولناک رسید کسی گفتش فلان بازرگان

For More Books Madni Library Group Whatsapp +923139319528

https://archive.org/details/@madni_library

نوشدارو دارد اگر خواہی باشد کہ دریغ ندارد ش جوانمرد در ینجا کنایہ از مرد صاحب ہمت و قانع است
تاتار ملکے است از ترکستان و جنگ تاتار عبارت از یکے ازان جنگہا است کہ چنگیز خان و
ہلاکو خان از خطاء تاتار آمدہ بر ولایتہاے بادشاہان اسلام تسلط کردند این جنگہا اکثر
بزمانہ شیخ بودہ اند جراحت بکسر و شہور بالفتح بمعنی زخم و ہولناک بمعنی خطرناک کہ دران غالب گمان
موت باشد بازرگان بتقدیم را و بجہ مفتوح سوداگر نوشدارو دوائی است کہ دفع جمیع آلام واد جاع و
جراحتہا کند سواے نوشدارو ے معروف کہ براے تقویت اعضاء رئیسہ نفع عظیم دارد چون
از بسیار رفتن خون ضعف اعضاء رئیسہ مثل قلب و جگر و دماغ پیدا مے شود و اگر ہمین نوع نوشدارو ے
معروف می خوردہ باشند بعید نیست و بعضے بمعنے تریاق نوشتہ اند **قولہ** گویند کہ آن بازرگان
بہ بخل چنان معروف بود کہ حاتم بسخا و کرم **بیت** گر بجاے نانش اندر سفرہ بودے آفتاب *
تا قیامت روز روشن کس ندیدی در جہان * **ش** درمتن سروری این بیت را نقفی
نوشتہ یعنے بجاے لفظ در جہان لفظ جز بخواب آوردہ باین طور مصرعہ روز روشن کس ندیدے
جز بخواب * **قولہ** جوانمرد گفت اگر خواہم ازو دہد یا ندہد و اگر دہد منفعت کند یا نکند بارے خواستن
ازو زہر قاتل ست ش لفظ بارے بباے موحدہ بسبیل تکیہ کلام است کہ معنی آن حاصل کلام است
قولہ بیت ہرچہ از دونان بمنت خواستی * در تن افزودی و در جان کاستی * **ش**
دونان جمع دون بمعنی فرومایہ و لپست ہمت **قولہ** حکیمان گفتہ اند اگر فی المثل آبحیات فروشند
بآبروے تا نخرد کہ مردن بعزت بہ از زندگانی بمذلت ش فی المثل بالفتح میم و فتح ثاء در تمثیل و الخ
و در لفظ بآبرو بباے موحدہ بمعنی عوض است و در بعض نسخ بجاے عزت کہ مطابق سروری است
لفظ علت نوشتہ است بمعنی مرض و بیماری و انہم بہتر است مذلت بالفتح میم و فتح ذال معجمہ و تشدید لام
بے عزتی و خواری **قولہ بیت** اگر حنظل خوری از دست خوشخوے * بہ از شیرینی از دست ترشروی
ش حنظل بالفتح حاء مہملہ و سکون نون و فتح ظاء معجمہ نوعی از خربوزہ صحرائی کہ بغایت تلخ باشد ہندی
اندراین گویند ربط و فائدہ این حکایت آنست کہ بر امید فضل حق تعالے قناعت نمودہ از مرد
بخیل اصلا و ہرگز دوا ہم نباید طلبید تا بغذا چہ رسد **قولہ حکایت** یکے از علما خورندہ بسیار
داشت و کفاف اندک ش کفاف بالفتح در اصل مصدر است بمعنے کافی شدن مجازاً بمعنے

وجہ معاش آید کہ روزینہ و نوکری و اراضی و املاک وغیرہ باشد **قولہ** با یکے از بزرگان کہ حسن ظن
بلیغ در حق او داشت حال خود بگفت روی از توقع او درہم کشید و تعریض سوال از اہل ادب در
نظرش قبیح آمد ش بزرگان مراد از امیر حسن ظن بلیغ یعنے نیکی گمان بسیار توقع بضم قاف تعریض
بمعنے سخن بکنایہ گفتن و پہن کردن چیزے معنے دوم در ینجا مناسب است و مراد از پہن کردن
سوال ظاہر کردن سوال باشد و در سروری تعرض نوشتہ است درین صورت اضافت بمعنی
بمفعول باشد یعنے پیش آمدن او سوال را اے اختیار کردن او سوال را در نظر آن امیر
ناپسندیدہ آمد **قولہ قطعہ** ز بخت روی ترش کردہ پیش یار عزیز * مرو کہ عیش برو نیز تلخ گردانی *
ش ز بخت روی ترش کردہ اینقدر عبارت حال است براے ضمیرے کہ در مرو مستتر است
و پیش یار عزیز ظرف است حاصل آنکہ پیش یار عزیز روے خود را از شکایت بخت ترش
کردہ مرو یعنے شکایت افلاس خود مکن **قولہ** بحاجتے کہ روی تازہ رو و خندان رو * فرو نبندد کار گشادہ
پیشانی * **ش** فرو نبند دای لبستہ نشود و اینجا بندد بمعنے لازم است اگرچہ اکثر متعدی
می آید و در شرح عربی مصرعہ ثانی چنین گرفتہ **مصرع** کہ کار بستہ نماند کشادہ پیشانی * **قولہ** آوردہ اند
کہ اندکے در وظیفہ او زیادت کرد و بسیاری از ارادت کم ش یار اندکی و بسیاری براے فصاحت
و روانی عبارت است و درین فقرہ مقابلہ اندکے و بسیاری و زیادت و کم محاسن عبارت است
قولہ دانشمند چون پس از چند روز محبت معہود بر قرار ندید گفت **ش** معہود بمعنے معلوم و دیرینہ **قولہ**
شعر بئس المطاعم حین الذل تکسبھا * القدر منتصب والقدر مخفوض * **ش** بہ تبدیل تنوین حرف
اخیر لواو شاعر بنفس خود خطاب میکند یا عام باشد ترکیب بئس بکسر باء و سکون ہمزہ و سین مہملہ فعلے
است از افعال ذم مطاعم بالفتح میم و کسر عین جمع مطعم کہ بالفتح بمعنے طعام باشد یا جمع طعام خلاف القیاس
فاعل بئس و مخصوص بالذم محذوف است یعنے لفظ طعام کہ براے ضرورت شعر نہ ذکر کردہ است
چہ در اصل چنین است بئس المطاعم طعام حین الذل تکسبھا و تکسبھا جملہ فعلیہ صفت طعام محذوف
و تکسب مضارع حاضر معلوم مذکر از باب ضرب و ضمیر مستتر در و فاعل و ہا مفعول و حین بکسر حاء مہملہ
و فتح نون ظرف متعلق تکسب و مضاف است بسوے ذل کہ بالضم ذال معجمہ و تشدید لام مکسور
است کہ مضاف الیہ باشد القدر بکسر قاف بمعنے دیگ مبتدا است منتصب اسم مفعول از باب

Islami Books Quran & Madni Ittar Ameen Pur Bazar House Faisalabad

https://archive.org/details/@madni_library

اقتعال مبنی برپا کردہ شدہ خبر مبتدا است و قدر ثانی بالفتح بمعنے مرتبہ جتد المخفوض بجائ مجرور وفا ذخسا د
بمعنے پست کردہ شدہ خبر قدر بالفتح ترجمہ بدترین طعام یا طعامے است کہ بوقت ذلت حاصل
کنی آنرا دیگ برپا کردہ شدہ است دعزت پست کردہ شدہ است و در بعض نسخ بجاے
تکسب یکسب بیا و تحتانی صیغۂ مذکر غائب نوشتہ درینصورت ضمیر یکسبہا راجع باشد بصاحب
ذل کہ از لفظ حین الذل مستفاد می گردد یا بمطلق انسان باشد و معنی چنین باشد بد است خور دنی
کہ بہنگام ذلت کسے حاصل کند آنرا و این شعر در بحر بسیط است افاعیلش اینست مستفعلن
فعلن مستفعلن فعلن مستفعلن فعلن مستفعلن فعلن پس فعلن بکسر عین مخبون است
قولہ بیت نانم افزود و آبرویم کاست ✤ بینوائی بہ از مذلت خواست ✤ ش افزود و کاست ہر دو
لازم و متعدی درست باشد بینوائی بمعنے مفلسی و بیسامانی و مذلت مضاف و خواست مخفف خواستن
یعنے سوال ربط و فائدہ این حکایت آنست کہ بر فقر و فاقہ صبر کردہ سوال از کسے نباید ساخت
کہ بچشم او چیزے عزت داشتہ باشد چہ سوال نائل کنندہ عزت است قولہ حکایت درویشی را
ضرورتے پیش آمد کسے گفتش کہ فلان نعمت بیقیاس دارد و مروت پیش اگر بر حاجت تو واقف
گردد ہمانا کہ در قضاے آن توقف روا ندارد گفت من او را ندانم گفت منت رہبرے کنم
دستش بگرفت و بمنزل آن شخصے در آورد درویش یکے را دید لب فرو ہشتہ و نشستہ باز گشت و سخن
نگفت کسے گفتش چہ کردی گفت عطاے او بلقاے او بخشیدم ش ہمانا بالفتح بمعنے تحقیق قضا بمعنے
اجرا بجا آوردن منت بفتحتین یعنے من ترا دہندہ نشستہ یعنے در حالت غضب و خشم نشستہ لقا بکسر
لام و قاف بمعنی صورت قولہ بیت مبر حاجت بنزدیک ترشرو ✤ کہ از خوے بدش فرسودہ گردی
ش ترش رو عبارت از بد اخلاق فرسودہ اگرچہ در لغت بمعنے از ہم ریختہ است مگر درینجا مجازاً
بمعنی رنجیدہ و بمعنے حقیر قولہ دگر گوئی غم دل با کسے گوے ✤ کہ از رویش بہ نقد آسودہ گردی
ش یعنی فی الحال آسودہ شوی یا آنکہ از نقد زر مراد باشد ربط و فائدہ این حکایت آنست
کہ پیش آدم بخیل و بدخلق و ترشرو اظہار حاجت نباید برد قولہ حکایت خشک سالے در اسکندریہ
پدید آمد عنان طاقت درویشان از دست رفتہ بود درہاے آسمان بر زمین بستہ و فریاد اہل زمین
باسمان پیوستہ ش خشک سالے بیاے معروف مصدرے بمعنے قحط و می تواند

کہ یاے مجہول براے وحدت باشد اسکندریہ شہریست از ملک مصر بنا کردۂ اسکندر فیلقوس و
بعضے گویند کہ مراد از اسکندر دیگر است درہاے آسمان بر زمین بستہ بمعنے آنکہ دعاے اہل زمین
مستجاب نمی شد یا آنکہ در رحمت کہ باریدن باران باشد بستہ بود و فریاد اہل زمین الخ از گرسنگی
قولہ قطعہ نماند جانور از وحش و طیر و ماہی و مور ✤ کہ بر فلک نشد از بینوائی افغانش ش وحش
بالفتح و حاء مہملہ وحشیان صحرائی مثل آہو و گورخر و روباہ و خرگوش طیر بالفتح پرندگان و
این جمع طائر است و درینجا مراد از ماہی جمیع جانوران آبی است و از مور خزندگان زمین کہ ریزہ
باشند و بینوائی بمعنی بے غذائی قولہ عجب کہ دود دل خلق جمع مے نشود ✤ کہ ابر گردد و سیلاب
دیدہ بارانش ✤ ش مراد از دود دل آہ است مے نشود یعنے نمے شود سیلاب دیدہ
بفتح سین مہملہ کنایہ از اشک و ضمیر شین راجع با ابر قولہ چنین سالے مخنثے دور از
دوستان کہ سخن در وصف او ترک ادب است خاصہ در حضرت بزرگان و بطریق اہمال
از ان در گذشتن ہم نشاید کہ طائفہ بر عجز گوینده حمل کنند پس برین دو بیت اختصار کنم
کہ اندکے دلیل بسیاری باشد و مشتے نمونہ از خروارے ✤ ش در لفظ سالے یاے مجہول براے
عظمت یعنی در چنین سال عظیم البلا مخنثی بیاء وحدت دور از دوستان دعا است در حق دوستان
از جہت کثرت خیانت مخنث ترک ادب است از زشتی اوصاف ناگفتنی اہمال بالکسر چیزے را
بحال خود فرو گذاشتن یعنے بے تعرض حمل بمعنے گمان و یاء اندکے و بسیارے زائد است براے
سوانی عبارت چہ از حروف خلعت کہ باعث مدحت اند عبارت فصیح و روان ترے مشود و یاء مشتے و خروارے براے وحدت خروار بالفتح آن قدر جنس کہ آنرا خر توان برد یا آنکہ مبدل خربار باشد
و خر بمعنے کلان قولہ قطعہ گر تتری بکشد آن مخنث را ✤ تتری را بدل نباید کشت ✤ ش تتری
بسکون تاے دوم و بفتح تاو دوم ہر دو طور درست باشد مخفف تاتاری چنانکہ خان آرزو از
مدار الافاضل بیان نمودہ و در عامۂ نسخ این بیت چنان واقع شدہ بیت تتری گر کشد مخنث را
تتری را عوض نباید کشت عوض بکسر عین و فتح واو و ضاد معجمہ بمعنے بدلہ و انتقام و قصاص و در
بعضے نسخ بجاے عوض لفظ دگر نوشتہ ہر دو بہتر نیست بہتر ہمان است کہ از نسخۂ محذوفے و
سروری سابق نوشتیم تتری منسوب بتاتار کہ ملکے از ترکستان است کہ تا زمانۂ شیخ ہمہ ساکنان

For More Books Madni Library Group Whatsapp +923139319528

آنجا کافر حربی بودند چنانچہ افواج سلاطین چنگیزیہ اکثر تاتاری بودند کہ در عہد شیخ سعدی و
پیش ازان اکثر بلاد مسلمان از دست آن کافران ہلاک شدند لہذا تخصیص تتری درین بیت
واقع شدہ یعنے اگر کافر تاتاری واجب القتل آن مخنث را بکشد آن کافر را بقصاص بناید کشت
واین حکم بنابر مبالغہ شعرے و ظریفت است نہ بر قاعدہ شریعت چراکہ مخنث مباح الدم نیست
یا آنکہ تترے کافر حربے کہ لائق کشتن است بالفرض اگر آن مخنث را بکشد بسبب این کار نیک
او را از کشتن آزاد باید کرد قولہ چند باشد چو جسر بغداد ش ÷ آب در زیر و آدمی بر پشت ÷
ش جسر بالفتح و بالکسر بمعنے پل بدانکہ مخنث بسبب فعلے کہ دارد دمے افتد
و لپشت بسوے آسمان مے کند لہذا تشبیہ پل صورت میگیرد و آب در زیر بحبت آن گفت آب منی
بزیرش مے ریزد و قید بغداد اتفاقی نیست بلکہ فائدہ دارد کہ درین مبالغہ است بکثرت اعلان
او زیراکہ پل بغداد میان شہر واقع شدہ گذرگاہ خلائق کثیر است و آب بسیار در زیر دارد
قولہ چنین شخصے کہ طرفی از نعت او شنیدی دران سال نعمت بیکران داشت تنگدستان را
سیم و زر دادی مسافران را سفرہ نہادی گروہ درویشان از جور فاقہ بجان آمدہ بودند آہنگ
دعوتش کردند و مشاورت بمن آوردند سر از موافقت باز زدم و گفتم ش طرفے بسکون ثانی مراد از
اندکے نعت بالفتح نون و سکون عین بمعنی صفت و در نسخہ مخدومی بجاے نعت لفظ تعنت واقع شدہ
بمعنے بدکاری و فساد و عیب گوئی و این نسخہ نزد فقیر نہایت بہتر است چراکہ لفظ نعت در محل مدح
استعمال یافتہ است و درینجا بسبیل طنز ہم نشاید و سر باز زدن یعنی قبول نکردن قولہ قطعہ نخورد
شیر نیم خوردہ سگ ÷ گر بسختی بمیرد اندر غار ÷ تن بہ بیچارگی و گرسنگی ÷ بنہ و دست پیش سفلہ
مدار ÷ ش بیچارگی مضاف و گرسنگی مضاف الیہ و اگر بواو عاطفہ خوانند ہم بہتر و لفظ بنہ متعلق
مصرعہ اول و تن بہ بیچارگی نہادن عبارت از اختیار کردن قولہ قطعہ گر فریدون بود بنعمت و ملک
بے ہنر را بہیچ کس مشمار ÷ ش فاعل بود بے ہنر است ہیچ بمعنے ہیچ وجہ و کس بمعنے مرد لیق
و اشراف و بمعنی النشاق و آدمی نیز درینجا مناسب تر می نماید یا آنکہ حرف با برابر برائے تسویہ باشد
یعنے بے ہنر را برابر ہیچ آدمی شمار مکن بلکہ از ہمہ بدتر است قولہ پرنیان و نسیج بر نااہل ÷
لاجورد و طلا است بر دیوار ÷ ش پرنیان بالفتح بار فارسی حریر منقش نسیج بالفتح نون و یاء معروف و جیم عربی

بر وزن فعیل بمعنی مفعول ماخوذ از نسج کہ بمعنی بافتن است پس نسیج بمعنے مطلق بافتہ باشد کہ حالا بمعنے حریر
زربفت مستعمل است چنانچہ صاحب مدار الافاضل نوشتہ لاجورد جوہری است آسمان گون
کہ ازان بر عمارات امرا نقش و نگار کنند و طلا بمعنی ذہب و زر سرخ و معمول نقاشان است کہ لاجورد
را قریب طلا بکار برند و آنچہ بعضے لاجوردی طلا است پسند نمودہ اند بزیادت تحتانی و بدون واو
عطف و طلا را بمعنے مالیدہ گفتہ اند تکلف بیفائدہ است ربط و فائدہ این حکایت آنست ہر چند
کہ از بینوائی و افلاس حالت تباہ باشد صبر کنند مگر پیش مردم محقر و رذیل حاجت نباید برد
قولہ حکایت حاتم طائی را گفتند از خود بزرگ ہمت تر در جہان دیدہ یا شنیدہ گفت بلے
روزے چہل شتر قربانی کردہ بودم و امرا عرب را بضیافت طلبیدہ بحاجتے بگوشہ صحرا رفتہ بودم خارکشے
را دیدم کہ پشتہ خار فراہم آوردہ گفتمش بمہمانے حاتم چرا نروے کہ خلقے بر سماط او گرد آمدہ اند
گفت ش خارکش بمعنے ہیزم فروش فراہم آوردہ یعنے جمع کردہ بود سماط بکسر سفرہ و دستر خوان
گرد آمدہ بکسر کاف فارسی یعنے اجتماع نمودہ قولہ فرد ہر کہ نان از عمل خویش خورد ÷ منت
حاتم طائی نبرد ÷ ش عمل بمعنی کار و محنت کسرہ اضافت عمل و منت را باشباع باید خواند خورد
بفتح خاء معجمہ کہ بوے ضمہ دارد و واو معدولہ و فتح را قولہ حاتم انصاف داد کہ من او را بہمت
و جوانمردی بزرگ تر از خود دیدم ش و آنچہ در بعض نسخ بجاے حاتم انصاف داد لفظ انصاف دادم
نوشتہ است بہتر نیست ربط و فائدہ این حکایت آنست کہ پیش دانایان بزرگ ہمت کسی است
کہ با وجود افلاس پیش مرد غیر لیق سخاوت پیشہ ہم حاجت نبرد بدعوت عام بدل نکرد طلبیدن
صاحب دعوت اصلا نرود قولہ حکایت موسے علیہ السلام درویشے را دید کہ از برہنگی بریگ
اندر شدہ گفت اے موسی دعا کن تا خداے عز وجل مرا کفافے دہد کہ از بیطاقتی بجان آمدم موسی
دعا کرد و رفت تا حق تعالے او را دستگاہے بخشید پس از چند روز کہ باز آمد مر او را دید گرفتار و خلقے
انبوہ برو گرد آمدہ گفت این را چہ حال است گفتند خمر خوردہ و عربدہ کردہ و کسے را کشتہ اکنون
بقصاص گرفتہ اند ش کفاف معاشی کہ بحاجات کافی باشد لفظ تا برائے ترتیب فائدہ و حصول
نتیجہ فاعل باز آمد و دید موسے علیہ السلام است خمر بالفتح خاء معجمہ و سکون میم شراب عربدہ بالفتح عین
مہملہ و سکون را و فتح با و موحدہ جنگ و ستیزہ قولہ نظم گربہ مسکین اگر پر داشتی تخم گنجشک

https://archive.org/details/@madni_library

Islami Books Quran & Madni Ittar Ameen Pur Bazar House Faisalabad

https://archive.org/details/@madni_library

از جہان برداشتے ش تخم درینجا بمعنے نسل و اولاد گنجشک بضم کاف فارسی و کسر جیم عربی
طائر کوچک مشہور است مگر درینجا بمعنے مطلق مرغان است قولہ آن دو شاخ گاو گر خرد اشتے ✦
بمجلس را گرد خود نگذاشتے ش میر نور اللہ نوشتہ کہ قافیہ این دو بیت درست نمی نشیند
چراکہ پرد بر قافیہ است و داشتی ردیف پس در بیت ثانی نگذاشتے چگونہ راست آید مگر آنکہ قوت
کہ مصرعہ دوم بیت ثانی بر مصرعہ اولش مقدم نمایند ہر سہ قافیہ این قطعہ درست مے گردد خان
آرزو نوشتہ کہ این ہر دو بیت مثنوی باشد درین صورت رعایت قافیہ داشتے و نگذاشتے
اول ضرور نباشد در بیت اول پرد بر قافیہ و داشتے ردیف و در بیت ثانی قافیہ داشتی و نگذاشتی
و مؤلف گوید معتقد اند کہ این ہر دو بیت قطعہ باشد کہ ردیف ندارد در مصرعہ اول و دوم و چہارم
سر قافیہ واقع شدہ اند یکے داشتے دوم برداشتے کہ بجہت تفاوت معنے و مفہوم ہر دو لفظ علحدہ
اند و سوم نگذاشتی و در مصرعۂ سوم قافیہ در کار نیست چون درین قطعہ اتفاقاً لفظی بصورت قافیہ
در مصرعۂ سوم ہم واقع شدہ است در صحت قافیہ بودنش حاجت توجیہ نیست مخفی نماند کہ در
متن شرح عربی و نسخۂ مخدومی و دیگر متون صحیحہ معتبرہ این بیت ثانی یافتہ نے شود و ظن
غالب آن دارم کہ الحاقی است و عدم بلاغت مصرعہ ثانی آن بر متامل بالغ نظر ہویدا است
قولہ بیت عاجز باشد کہ دست قدرت یابد ✦ برخیزد و دست عاجزان برتابد ✦ ش کاف بمعنی
ہر کہ و آنچہ در بعض نسخ بجاے کاف لفظ چو نوشتہ اند خطا است و احالیہ محذوف یا آنکہ مفاجاتیہ
بمعنی ناگاہ گیرند درین صورت مستحسن آنست کہ یا تنکیر بود لفظ عاجز محذوف فرض کنند یعنے ہر کہ از
سابق عاجز و ناتوان باشد و حال آنکہ مقدور یابد یعنے عاجزی باشد و ناگاہ دسترس یابد یا آنکہ
لفظ عاجز باشد دعاے بد است در حق ظالم یعنے خدا کند کہ عاجز باشد ہر کہ دست قدرت یابد
و برخیزد و دست مسکینان بہ پیچد یا بیان واقعی یعنی ہمیشہ عاجز و خوار می باشد ہر کہ دست قدرت
یافتہ دست مسکینان رنجہ می کند قولہ موسی علیہ السلام بحکمت جہان آفرین اقرار کرد و بر تجاسر
خویش استغفار کرد ش تجاسر بفتح تاء فوقانی و جیم و ضم سین مہملہ مصدر است از تفاعل یعنی دلیری
و درینجا مراد از جرأت دعا است قولہ تعالی ولو بسط اللہ الرزق لعبادہ لبغوا فی الارض ترجمہ یعنے
اگر فراخ می کرد حق تعالی روزی را براے بندگان خود ہر آئینہ بغاوت مے کردند در زمین ترکیب

لو بفتح حرف شرط بسط ماضی معلوم اللہ فاعل او ست و رزق مفعول لام جار عباد بکسر عین جمع
عبد مجرور و مضاف و ہا ضمیر متصل مضاف الیہ مجموع شرط لام مفتوح براے تاکید بغوا بفتحتین ماضی معلوم
جمع مذکر غائب مشتق از بغی بالفتح ضمیر جمع مذکر غائب کہ در و مستتر است راجع است بسوے
عباد فاعل او فی جار ارض مجرور مجموعہ جزا قولہ شعر ماذا اخاضک یا مغرور فی الخطر ✦ حتی ہلکت
فلیت النمل لم یطر ✦ ش حرف آخر را ہر دو را باشباع کسرہ باید خواند ترجمہ کدام چیز
انداختہ ترا اے مغرور در خیال بزرگی تا آنکہ ہلاک شدی پس کاشکے مور نمے پرید یعنے مور پر
نمے آورد چہ پر مور باعث ہلاک او ست چنانچہ این مثل مشہور است ترکیب ما استفہامیہ و
ذا بمعنے الذی مجموع ماذا بمعنے کدام چیز مبتدا و اخاضک جملہ فعلیہ خبر ماذا یعنے اخاض بخاء و ضاد
بفتحتین ماضی معلوم از باب افعال مشتق از اخاضت بمعنے در آوردن و انداختن و ضمیر مستتر راجع
بماذا فاعل او و کاف خطابیہ مفعول آن یا حرف ندا مغرور منادی مفرد معرفہ لہذا مبنی بر ضم
است فی جار خطر بفتحتین مجرور حتے حرف انتہا ہلکت بفتحتین و سکون کاف و فتح تاء ماضی
معلوم واحد مذکر حاضر تاء ضمیر خطاب فاعل او فاء تعقیب لیت یکے از حروف مشبہ بفعل
براے تمنے نمل بفتح نون و سکون میم بمعنی مور اسم لیت لم یطر جحد معلوم
واحد مذکر غائب از باب ضرب خبر لیت مخفی نماند کہ در قافیہ این شعر راء مہملہ حرف روی است
در مصرعہ اول ماقبل روی مفتوح است و در ثانی مکسور این یکے از عیوب قافیہ است کہ
اقوا نام دارد و لہذا مولوی شارح عربی نوشتہ کہ جائز است خواہ در اول طاء را مکسور خوانند
برعایت ثانی و خواہ در مصرعہ ثانی طاء را فتح دہند برعایت اول و در بعض نسخ مصرعۂ اول
چنین واقع شدہ مصرعہ او قحت نفسک یا مغرور فی الخطر ✦ او قحت بفتح اول و سکون
عین و فتح تاء و نفسک بفتح سین پس معنی آن چنین است افگندے نفس خود را اے مغرور در
مرتبہ و قدر و آنچہ بعض شارحین بمعنی ترس نوشتہ اند خطا است و این شعر در بحر بسیط است چہار
رکن مجبون و چہار سالم قولہ قطعہ سفلہ چو جاہ آمد و سیم و زرش ✦ سیلی خواہد بضرورت سرش ش
سفلہ بالکسر فرومایہ اگرچہ این لفظ در حقیقت اسم جمع است مگر فارسیان از جہت مبالغۂ خساست
بر واحد اطلاق کنند و لفظ را بعد سفلہ محذوف است جاہ مرتبہ و ہاء جاہ بفتح واو و الف آمد ساکن بلیم خوانند

For More Books Madni Library Group Whatsapp +923139319528

https://archive.org/details/@madni_library

تاموزون شود و نیز لفظ آمد و او عاطفه ضرور است و ضمیر شین راجع بجان سفله سیلی بهر دو یاء معروف
بمعنے گردنی و آن دست را تیغ وار کرده پهلو دست را بجانب خصم است بر گردن مجرم زدن است
و این ضرب اهل ولایت است اگرچه سیلی بر گردن زنند نه بر سر مگر چون گردن ملازم سر است
مجازاً بسر متعلق نموده یاء دوم سیلی که ساکن است در تقطیع مقابل متحرک افتاده است و استقلال
قباحت نزد عروضیان درین بحر که سریع نام دارد جائز است **قوله** آن نشنیدی که فلاطون چه گفت
مور همان به که نباشد پرش **ش** دور شرح عربی مصرعه اول چنین نوشته ع این مثل آخر نه حکیمے زده دوم مصرعه
بهر تقدیر در مصرعه اول استفهام انکاری است گویند چون مور بپر گردد اجلش قریب رسد پر
می برآورد و بعضے گویند که چون مور پردار می شود زود طعمهٔ مرغان مے گردد چنانکه در ایام برسات
دیده می شود **قوله** پدر را عسل بسیار است ولیکن پسر گرمے دار است **ش** یعنے نزد پدر
شهد بسیار است و لیکن پسرش تپ صفراوی دارد و شهد دادنش مناسب نیست چرا که مزاج
شهد نیز حار یابس است و این مثل برائے آنست که حق تعالیٰ را قدرت است اگر خواهد بهر بنده
افزونی معاشش دهد مگر هر بنده صلاحیت و حوصله کثرت رزق ندارد و فساد برپا خواهد کرد **قوله فرد**
آنکس که توانگرت نمے گرداند + او مصلحت تو از تو بہ میداند **ش** اشارت آنکس بذات حق تعالیٰ
است برائے اتمام عام ربط و فائده این حکایت آنست که در حالت تنگدستی قناعت اختیار نموده
راضی برضائے الٰہی باشد زیرا که حق تعالیٰ ترا براه مصلحت تو باین حال داشته است شاید که در
صورت توانگرے خطائے از تو بوقوع آید که بحق تو موجب خرابی دنیا و آخرت گردد **قوله حکایت**
اعرابی را دیدم در حلقهٔ جوهریان بصره حکایت میکرد که وقتے در بیابان راه گم کرده بودم و از زاد با من
چیزے نمانده بود و دل بر هلاک نهادم **ش** اعرابی بالفتح و یاء معروف یک شخص از اعراب
فائده مخفے نماند که اعراب جمع عرب نیست بلکه اسم جنس است چه در ملک عرب قومی که در
شهرها باشند ایشان را عرب گویند و قومے که در صحرا و بادیه بود و باش دارند ایشان را اعراب نامند
و یاء معروف برائے وحدت آرند بقاعدهٔ عربی و الا در فارسی برائے وحدت یاء مجهول آید حلقه
بمعنے جماعت و گروه زاد طعامیکه همراه مسافر باشد هلاک بمعنے مردن است و در بعض نسخ
بعد زاد لفظ معین نیز نوشته است بمعنے مقرر یا آنکه تا رسیدن مقام مقصود اندازه کرده شده

بود **قوله** ناگاه کیسه یافتم پر از مروارید هرگز آن ذوق شادی فراموش نکنم پنداشتم گندم
بریان است و باز فراموش نکنم آن تلخی و نومیدی که معلوم کردم که مروارید است **ش**
اعرابی گرسنه را خیال گندم بریان ازان شد که معمول عربان است هرگاه که اراده سفر دراز میکنند
گندم بریان در کیسه پر کرده همراه مے گیرند اعرابی پنداشت که شاید از کسے کیسه گندم افتاده است
و در اکثر نسخ درین عبارت غلطی هائے چند در چند واقع شده اند صحیح همین است که از متن مروری
شرح عربی نوشته ام **قوله قطعه** در بیابان خشک و ریگ روان + تشنه را در دهان چه در چه صدف
ش ریگ روان ریگے که از شدت باد از جائے بجائے روان شود و بعضے نوشته که ریگستانے
است بطرف جنوب که ریگش پیوسته بے تحریک باد روان باشد تشنه بالفتح و بالکسر هر دو صحیح
و معمول مسافران است که در بیابان بوقت تشنگی سنگریزه یا هر چیز که سخت باشد در دهان
مے اندازند تشنگی اندکے تسکین مے یابد حرف چه برائے تسویه است یعنے تشنه مایوس زندگی
را بوقت تشنگی در دهان انداختن قدر مروارید و صدف برابر است **قوله** مرد بے توشه کو فتاد از پای +
در کمر بند او چه زر چه خزف **ش** کو در اصل که او بود فتاد بضم فا مخفف افتاد کمربند بمعنے میان بند
خزف بفتحتین خا و زا معجمتین سفال ریزه و حرف چه برائے تسویه یعنے زر همچو خزف بے فائده
محض است ربط و فائده بعد دو حکایت آینده بیان کرده خواهد شد **قوله حکایت** یکے
از عرب در بیابانے از غایت تشنگی می گفت **ش** عرب بفتحتین جمع نیست اسم جنس است بمعنی
قومیکه باشندگان شهرهائے ملک عرب هستند و یاء مجهول در لفظ بیابانے برائے وحدت
قوله شعر یا لیت قبل منیتی یوما افوز بمنیتی + نهرا یلاطم رکبتی و اظل املاء قربتی ترجمه اے کاشکے
پیش از مرگ خود روزے برسم بآرزوی خود نهرے را که موج برهم زند زانوے مرا پس روز
باشم که پر کنم مشکیزه خود را صرف و لغت لیت بفتح لام و فتح تو فوقانی کلمه تمنا بمعنے کاشکے و قبل
بفتح قاف و فتح لام بمعنے پیش منیته بفتح میم و کسر نون و تشدید تحتانی بمعنے مرگ و موت افوز
بفتح اول و ضم زاء معجمه متکلم واحد از باب نصر مشتق از فوز بالفتح که بمعنے رسیدن است
منیته بضم میم و سکون نون و یاء تحتانی مفتوح بمعنے آرزو یلاطم بضم یاء تحتانی و کسر طاء مهمله مضارع
معلوم واحد مذکر غائب از باب مفاعله رکبته بضم راء مهمله و سکون کاف و باء موحده زانو اظل

Islami Books Quran & Madni Ittar Ameen Pur Bazar House Faisalabad

https://archive.org/details/@madni_library

بفتحتین ہمزہ و ظاء معجمہ و تشدید لام مضموم مضارع معلوم متکلم واحد مشتق از ظلول بفتحتین کارے در
روز کردن در اصل اظلل بود لام اول را بعد اسکان در دوم ادغام کردند املاء بفتح ہمزہ و سکون
میم و فتح لام و ضم ہمزہ کہ بصورت الف است مضارع معلوم متکلم واحد از باب منع قربہ بکسر قاف
و سکون راء مہملہ و باء موحدہ مشک کوچک ترکیب نحوی یا حرف ندا لیت حرفے از حروف مشبہ
بفعل میخواہد اسم و خبر را اجل ظرف زمانی بینہ مضاف الیہ مضاف و یاء متکلم مضاف الیہ
مجموع اسم لیت اظل فعل با فاعل یوما ظرف مقدم متعلق باظل بار جار بینہ مجرور و مضاف یاء متکلم
مضاف الیہ مجموع جار و مجرور متعلق باظل نہرا مفعول اظل یلاطم فعل ضمیر مستتر فاعل او رکبتہ
مضاف یاء متکلم مضاف الیہ مجموع مفعول یلاطم پس مجموع یلاطم رکبتی صفت نہرا واو عاطفہ اظل
فعل از افعال ناقصہ ضمیر متکلم کہ در روست اسم او املاء فعل با فاعل قربتی مضاف و مضاف الیہ مجموع
مفعول او املاء با فاعل و مفعول خود جملہ فعلیہ شدہ خبر اظل و اظل با متعلقات خود خبر لیت ولیت باسم و خبر
خود منادی و نزد بعضے تلاطم بفتح تاء فوقانی و فتح طاء و فتح میم ماضی معلوم باب تفاعل است
بمعنے موج برہم زدہ است و اختیار کردہ است این ماضی را برائے تفاول نیک گویا کہ واقع شدہ است
و نہر را مجرور گفتہ اند بجہت آنکہ بدل از قربتہ است مخفی نماند کہ این نظم نزد عرب چہار بیت منہوک است
در بحر کامل ہر بیت دو رکن دارد متفاعلن متفاعلن و نزد عجم یک بیت مثمن است و دو بیت اسم مثنوی
شد درین صورت مشطور خواہد بود و مشطور آنرا گویند کہ ہر چہار رکن آید یعنی مربع باشد ربط و فائدہ
آخر حکایت آیندہ بیان خواہد شد **قولہ حکایت** ہمچنین در قاع البسیط مسافرے راہ گم کردہ بود
و قوت و قوتش نماندہ درمی چند در میان داشت بسیار بگردید و رہ بجائے نبرد بسختی ہلاک شد طائفہ
بر سرش رسیدہ درمہا را دیدند پیش رویش نہادہ و بر خاک نوشتہ شعر ہمچنین در اصل ہمچو این
یعنی مثل حکایت یکے از عرب کہ عنقریب مذکور شد قاع بقاف و عین مہملہ زمین ہموار بسیط یعنی
پہن و فراخ اول قوت بسکون واو و ثانی بواو شدہ و درینجا از میان مراد میان بند است
رہ بجائے نبرد یعنی راہ بجانب ہیچ دہ و شہر پیدا نساخت ہلاک در اصل مصدر است مگر در محاورات
فارسی گاہے بمعنی فاعل ہم مے آید چنانکہ درینجا و لفظ نوشتہ درینجا بمعنے اسم مفعول است یعنی نوشتہ
شدہ و عطف است بر دیدند و ظاہر چنان است این قطعہ آیندہ بر خاک نوشتہ باشد نہ این قطعہ و مصرعہ ثانی

این قطعہ از حضرت شیخ نباشد از ہمان مسافر بود یا از غیر او **قولہ قطعہ** گر ہمہ زر جعفری دارد مرد بی توشہ
بر نگیرد گام بوش لفظ زر کہ مخفف است بضرورت نظم مشدد آوردن جائز است زر جعفری زر خالص
منسوب بجعفر نام کیمیاگر و بعضے نوشتہ اند منسوب بجعفر برمکی کہ وزیر یکے از خلفاء عباسیہ بودہ است
بحکم او زر مغشوش را پاک ساختہ اند گام بکاف فارسی بمعنے مسافتے کہ میان ہر دو پا باشد بوقت
رفتن پس گام گرفتن بمعنے رفتن باشد یعنی ایشانرا باید کہ بدون توشہ روانشوند **قولہ** در بیابان فقیر
سوختہ را شلغم پختہ بہ ز نقرۂ خام بوش از سوختہ مراد گرسنہ است قید پختہ نظر بمقابلہ نقرۂ خام است
و ہم برائے فائدہ آنکہ شلغم خام غذائے آدمی نمے باشد نقرۂ خام بمعنے نقرۂ خالص ظاہرا وجہش آنست
نقرۂ کہ از کان بر آوردہ ہنوز گداختہ نباشد خالص محض باشد زیرا کہ بوقت گداختن چیز دیگر مثل
جست و مس وغیرہ مے آمیزند چنانکہ کیمیاگران کنند از ہمین جہت نقرۂ بے داغ کمتر باشد ربط این
و فائدہ این ہر سہ حکایت آنکہ ہر کہ در شہر خود بر اندک قناعت نکردہ سفرہائے دور و دراز اختیار
کند حالش ہمچو حال آن اعرابی گرسنہ و آن غریب تشنہ و آن مسافر گرسنہ خواہد شد فائدہ دیگر آنکہ درین ہر سہ
حکایت تعلیم است کہ در سفر آب و نان ہمراہ داشتن ضرور است **قولہ حکایت** ہرگز از دور زمانہ
ننالیدہ ام و روی از گردش آسمان درہم نکشیدہ مگر وقتیکہ برہنہ بودم و استطاعت پاپوشے نداشتم
شعر دور بفتح دال بمعنے گردش استطاعت بمعنے قدرت در بعض نسخ ابتدائے این حکایت
چنین است درویشے گفت ہرگز از جور ایام الخ مگر در نسخہ سروری و مخدومی ہمانست کہ ما این
نوشتیم **قولہ** بجامع کوفہ در آمدم دلتنگ شعر یعنی در جامع مسجد کوفہ در آمدم و در آن حال کہ از بے کفشی
دل تنگ بودم اے غمگین بودم یکے را دیدم پائے نداشت سپاس نعمت حق سبحانہ تعالی بجا آوردم
و بر بے کفشے صبر کردم **قولہ قطعہ** مرغ بریان بچشم مردم سیر کمتر از برگ ترہ بر خوان است بوش بکسر
میم و دم مردم چرا کہ موصوف است ترہ بالفتح و تشدید و تخفیف ہر دو جائز سبزہ کہ با خوردنی ہا خورند **قولہ**
و آنکہ را دستگاہ و قدرت نیست شعر شلغم پختہ مرغ بریان است بوش را و عاطفہ میان دستگاہ و قدرت
ضرور است ربط و فائدہ این حکایت آنست کہ چون خرابی حال را پایانے نیست لہذا آدمی را
باید کہ بہر حالت کہ باشد بر آن قناعت کند و صبر نماید مبادا کہ بتر از آن گردد **قولہ حکایت** یکے از ملوک
با تنے چند از خاصان در شکارگاہے بزمستان از عمارت دور افتادہ تا شب در آمد خانۂ دہقانے

For More Books Madni Library Group Whatsapp +923139319528

https://archive.org/details/@madni_library

دیدند فائدہ و زمستان بالفتح مرکب است از زم کہ بمعنے سردی است و از ستان کہ مفید کثرت و ظرفیت
است عمارت در نیجا بمعنے آبادی است خصوصاً آبادی شہر و لفظ تا انتہائیہ فائدہ دہقان
بالکسر و بالضم سردار دہ و این معرب دہگان است و کلمۂ گان بکاف فارسی برائے نسبت و
لیاقت آید و مخفی نماند کہ کاف فارسی در تعریب بقاف بدل شود چنانچہ در سرگین و سرقین
قولہ ملک گفت شب آنجا رویم تا زحمت سرما نباشد یکے از وزرا گفت لائق قدر
پادشاہان نباشد بخانۂ دہقان رکیک التجا کردن ہمین جا خیمہ زنیم و آتش افروزیم **ش**
رکیک سست و ضعیف و در نیجا مراد از بیعزت است التجا پناہ گیری خیمہ بالفتح لفظ عربی است نہ
بالکسر **قولہ** دہقان را خبر شد ماحضرے ترتیب کرد و پیش سلطان برد و زمین خدمت ببوسید و گفت
ش ماحضر بفتحتین حاء مہملہ و ضاد معجمہ آنچہ کہ از قسم طعام بے تکلف حاضر و موجود باشد و در اصل
مرکب است از ما موصولہ و ماضی معلوم و در عرف رسم طعام مقرر شدہ لہذا یاء مجہول تنکیر در آخرش آرند
و ماحضرے مے گویند والا یاء تنکیر در آخر ماضی چہ معنے دارد **قولہ** قدر بلند سلطان بدین قدر نازل نشدی
ولیکن نخواستند کہ قدر دہقان بلند شود ملک را سخن گفتن او مطبوع آمد شبانگاہ بمنزل او نقل
کرد بامدادان خلعت و نعمت بخشید شنیدم در رکاب ملک قدمے چند میرفت و مے گفت **ش**
قدر اول بفتح اول و سکون دال بمعنے مرتبہ و عزت و قدر ثانی بفتحتین بمعنے مقدار و لفظ حرکت بعد
قدر ثانی محذوف است یعنے بدین قدر حرکت و نازل بمعنے فرود آیندہ و پست شوندہ و آنچہ در
بعض نسخ زائل نوشتہ است بہتر نیست مطبوع خوش و پسندیدہ شبانگاہ بمعنے وقت شام نقل
بفتح اول و سکون قاف بمعنے رفتن رکاب بکسر اول و در نیجا بمعنے سواری **قولہ قطعہ** ز قدر و شوکت سلطان
نگشت چیزے کم + ز التفات بمہمان سرائے دہقانے + **ش** شوکت عبارت از رعب و دبدبہ
التفات بمعنے اندک توجہ مہمانسرائے بقلب اضافت بمعنے خانۂ مہمان داری و دہقانے بیاء
مجہول نکرہ برائے اظہار کمال فروتنی است **قولہ** کلاہ گوشۂ دہقان بآفتاب رسید + کہ سایہ بر
سرش انگند چون تو سلطانے + **ش** کلاہ گوشہ بدون کسرۂ ہاء کلاہ بقلب اضافت بمعنے گوشہ
کلاہ بآفتاب رسید یعنے کمال سربلندی مرا حاصل شد و سایہ بر سر افگندن کنایہ از توجہ و مہربانی
نمودن در عبادت چون تو سلطانے لفظ چون برائے تشبیہ نیست بلکہ برائے بیان عظمت و

بزرگی است و سوائے این معنے یاء سلطانے کہ مجہول است بجہت تعظیم و تفخیم است برائے
مبالغہ علو شان ربط و فائدہ این حکایت آنست آدمی را باید کہ گاہ گاہے بوقت ضرورت و تنگی و صحبت
تکلفات معمولی خود را بگذارد و ہر چہ میسر شود بر آن قناعت نماید والا برائے حفظ شان و خطرۂ جان
گرفتار خواہد شد **قولہ حکایت** گدائے ہول را حکایت کنند کہ نعمتے فراوان اندوختہ بود و گنج بر گنج
نہادہ **ش** گدائے بیاء مجہول وحدت و ہمزہ مکسور برائے رفع التقائے ساکنین است چرا کہ
الف گدا و یاء وحدت ہر دو ساکن باشند سؤال بفتح سین مہملہ و ضم ہمزہ بر وزن قبول مبالغہ
سائل یعنے بسیار سوال کنندہ و آنچہ در بعض نسخ مسئول و در بعض فضول و در بعض ہول بمعنی
ترسیدہ شدہ نوشتہ اند بہتر نیست گنج بر گنج نہادہ یعنے مال بر مال بطور ذخیرہ نہادہ و بعضے گنج در گنج
نہادہ پسند کردہ اند گنج اول بفتح کاف فارسی و ثانی بضم کاف عربی یعنے مال در گوشۂ خانہ نہادہ بود **قولہ**
ملکے از پادشاہان گفتش ہمے نمایند کہ مال بیکران داری و مارا مہمے پیش آمدہ اگر برخے از آن دستگیری کنی
چون ارتفاع رسد وفا کردہ شود **ش** تا انتہائیہ و در بعض نسخ لفظ تا واقع نشدہ آنہم بہتر است بیکران
بفتح کاف عربی بمعنے بیکنارہ یعنے بیحد مہم کار عظیم کہ در ماندہ انداز و برخے بالفتح یعنے اندکے مراد از
دستگیرے معاونت ارتفاع بکسر اول و سوم و چہارم قاف بمعنے حاصل ملک یا کنایہ از ہنگام غلہ برداشتن کہ وقت
تحصیل زراعت وفا کردہ شود یعنے ادا کردہ شود **قولہ** گفت لائق قدر بلند سلطان نباشد دست ہمال چون
من گدائے آلودن کہ جو جو بگدائے فراہم آوردہ ام گفت غم نیست کہ بکافر میدہم **ش** جو جو یعنے اندک
اندک غم نیست یعنے مضائقہ و اندیشہ نیست و در بعض نسخ بتتری میدہم **قولہ** الخبیثات للخبیثین ترجمہ
یعنے زنان پلید برائے مردان پلید ہستند در نیجا اشارت آنست کہ مال خبیثان برائے خبیثان
باشد ترکیب الخبیثات جمع مؤنث سالم برائے خبیثہ لام جار خبیثین جمع مذکر سالم کہ در
اصل خبیثون بود از جہت جار خبیثین شد زیرا کہ اعراب جمع مذکر سالم در حالت جری بیاء میشود مجموع
جار مجرور متعلق ثابت شدہ خبر مبتدا گردید **قولہ شعر** قالوا عجین الکلس لیس بطاہر + قلنا نسد بہ
شقوق المبرز + **ش** چرا کہ پاخانہ خود جائے پلید است ہمچنین اگر نجس از خیس گرفتہ بکار فرمایم
ہیچ قباحت نیست ترجمہ گفتند مردم کہ خمیر سرگین پاک نیست گفتیم بند میکنیم بآن شگافہائے
پاخانہ ترکیب و لغت قالوا جمع مذکر غائب ماضی معلوم عجین بفتح عین و کسر جیم خمیر مبتدا مضاف کلس بکسر

Islami Books Quran & Madni Ittar Ameen Pur Bazar House Faisalabad

https://archive.org/details/@madni_library

کاف وسکون را و مہملہ و بسین مہملہ سرگین برہم نشستہ کہ بہندی ماند گویند مضاف الیہ لیس ماضی معلوم
وضمیر دروا اسم او حرف بار موحدہ زائدہ و طاہر خبر لیس با اسم و خبر خود خبر مبتدا است کان مجھین الکرس
است و مجھین با خبر خود مفعول قالوا قلنا بضم متکلم مع الغیر ماضی معلوم نسد بسین مہملہ مضارع
معلوم متکلم مع الغیر بکسر تین جار مجرور شقوق بفتحتین جمع شق مفعول فعل و مضاف
مبرز بفتح میم وسکون بار موحدہ و را مہملہ مفتوح و کسر زاء معجمہ بمعنے پاخانہ مضاف الیہ
و کسرہ حرف اخیر مبرز را بنحوے باشباع خوانند کہ یاء معروف در آخر متلفظ شود و آنچہ در اکثر
نسخ کاس نوشتہ بمعنے پیالہ شراب از حقیقت بعید است چراکہ خیر ش چگونہ باشد و در بعض کلس
یافتہ میشود کہ بالکسر بمعنے چونہ باشد انیسم بعدے دارد پس صحیح ہمان است کہ در متن نوشتہ
شد و سرگین اگرچہ مجھین نیست مگر صورت مجھین دارد یا آنکہ مجھین کرس عبارت باشد از سرگین
با آب و گل آمیختہ کہ بہندی گوبری گویند بعضے از لغات برائے صحت نسخہ کلس جواب دہند کہ مضمون
این شعر از زبان شافعی نمیہان است چون اکثر چونہ را با سرگین حیوانات مے پزند و خاکستر آن
بادے مخلوط می ماند نزد شافعی خاکستر سرگین نجس باشد و از سوختن طاہر و پاک نمے گردد و آنچہ در
اکثر نسخ مقیمہ نشد بالشین معجمہ نوشتہ بمعنے سخت می کنیم خطا است مرورے شارح عربی بالسین مہملہ
تحقیق کردہ است ماخوذ از سد کہ بمعنے بند کردن است و این شعر در بحر کامل است و در مصرعہ
اول دو رکن اول مضمر و در مصرعہ ثانی اول و آخر مضمر و باقی سالم **قولہ بیت** گر آب چاہ نصرانی نہ پاک
است * جہودی مردہ گر شوید چہ باک است * **ش** نصرانی بالفتح قوم عیسوی مذہب
چراکہ یکے از اسماء عیسے علیہ السلام ناصرے است از آنکہ مولد آنجناب قریہ ناصرہ بودہ است از
مضافات بیت المقدس در ملک شام و این نسبت بحذف الف است و زیادت الف و نون
چنانکہ در حقانے و ربانے جہودے بفتح جیم و واو و یاء معروف یک شخص از قوم جہود کہ کفار و بیانی
باشند و این معرب یہودی است حرف یاء درین لفظ برائے وحدت است بقاعدہ عربی
وبدون یاء جمع آن یعنے اگر جہودے یک عزیز مردہ خود را از آب چاہ نصرانی غسل دہد چہ قباحت است
چراکہ آب و مردہ ہر دو پلید اند **قولہ** شنیدم کہ سر از فرمان ملک باز زد و جہت آوردن گرفت و شروع حتی
کردن ملک فرمود تا مضمون خطاب بزجر و توبیخ از و مستخلص کردند **ش** مضمون خطاب درینجا

کنایہ از زری کہ پادشاہ بجہت آن قہر بر وکردہ بود و زجر بفتح زاء معجمہ وسکون جیم اگرچہ بمعنے باز داشتن
است مگر درینجا بمعنے قہر توبیخ بالفتح و خاء معجمہ بیم نمودن و تہدید کردن مستخلص بفتح لام و در مخلصی
مخلص بضم میم و فتح خاء و فتح لام مشدد و ہر دو لفظ بمعنے رہا کردہ شدہ **نظم** بلطافت
چو بر نیاید کار * سر بہ بیحرمتے کشد ناچار * **ش** لطافت درینجا بمعنی نرمی و سہولت
حرف بار موحدہ بہ بیحرمتے بمعنے جانب و طرف است و کشد لازم است نہ متعدی یعنی
کشیدہ نمی شود ناچار بنون بمعنے لاعلاج و بالضرور و لفظ لاچار بلام غلط یا آنکہ فاعل کشد
محذوف فرض کنند و آن لفظ معاملہ باشد یعنے آنگاہ معاملہ ناچار بسوے
بے حرمتے مے کشد **قولہ** ہر کہ بر خویشتن نہ بخشاید * گر نہ بخشد کسے بر و شاید * **ش**
بخشایش رحم کردن است و بخشیدن بمعنے دادن و رحم کردن ہر دو مے آید
و شاید بمعنے لائق است مے آید یعنے ہر کہ با وجود دانستن سزائے خود تندی و بیغیرتی
مے نماید درین صورت اگر کسے بر و ترحم نکند و بسزا رساند عند العقل چندان نا زیبا نیست ربط
و فائدہ این حکایت آنست آدمی را باید کہ اگر زبردستی از مال او چیزے طلبند لازم کہ بدہد و بہ
بقیہ مال خود قناعت کند و الا حالش ہمچو گداے سؤال خواہد شد **قولہ حکایت** بازرگانے را
دیدم کہ صد و پنجاہ شتر بار داشت و چہل بندہ خدمتگار **ش** شتر مضاف و بار مضاف الیہ **قولہ**
شبے در جزیرہ کیش مرا بحجرہ خویش برد **ش** کیش بکسر کاف عربی و یاء مجہول و شین معجمہ نام جزیرہ
قولہ ہمہ شب نیارمید از سخنہائے پریشان گفتن کہ فلان انبارم بترکستان است و فلان بضاعت
بہندستان و این قبالہ فلان زمین است و فلان چیز را فلان کس ضمین است **ش** انبار بمد او معجمہ
بمعنے شریک بضاعت بکسر بار بمعنے رخت و اسباب و قماش قبالہ بفتح قاف کاغذ بیعنامہ و رہن نامہ
و تمسک و غیرہ کہ بوقت دعوے پیش قاضی بردہ میشود ضمین بفتح ضاد معجمہ کفیل و ضامن **قولہ** گاہ
گفتی کہ خاطر اسکندریہ دارم کہ ہوائے خوش است **ش** خاطر آنچہ در دل گذرد لہذا خاطر درینجا بمعنے
ارادہ اسکندریہ شہریست در مصر بحد شمالی آن و خاطر مضاف است و اسکندریہ مضاف الیہ و بعضے
گویند کہ لفظ سفر مضاف الیہ باشد کہ درینجا محذوف است یعنے ارادہ سفر اسکندریہ دارم کہ ہوائے
خوش است کاف برائے علت و لفظ آنجا محذوف یعنے چراکہ ہوائے آنجا خوب است **قولہ** باز

For More Books Madni Library Group Whatsapp +923139319528

https://archive.org/details/@madni_library

گفتے کہ نہ دیار مغرب خوش ترش مغرب ملکے ست وسیع بجانب مغرب از شام و مصر و در نسخہ مخدومی
این فقرہ چنین واقع شد باز گفتی کہ نہ دریاے مغرب مشوش است دریاے مغرب درین صورت
عبارت است از خلیج محیط اعظم کہ از حوالی ملک مغرب آمدہ بمصر پیوستہ است و مشوش بضم میم و فتح شین
معجمہ اول و کسر واو مشدد در تشویش و پریشانی اندازندہ یعنے عبور از ان دشوار است لہذا در رفتن
اسکندریہ مرا تردد است قولہ سعدیا سفرے دیگر در پیش است اگر آن کردہ شود بقیہ عمر بگوشہ نشینم
و قناعت کنم ش در سعدیا الف ندا و در سفرے یاے وحدت قولہ گفتم آن کدام است گفت گوگرد
پارسی بچین خواہم برد شنیدم کہ آنجا قیمت عظیم دارد و از آنجا کاسہ چینی بروم برم ش گوگرد بدو کاف
فارسی اول مضموم و ثانی مکسورہ و دال ہندی گندھک گویند و در لفظ کاسہ کہ بعضے کسان نون نویسند
یا خوانند خطا است قولہ و دیباے رومی بہند و فولاد ہندی بحلب و آبگینۂ حلبی بیمن و برد یمانی بپارس ش
ش آبگینہ بمعنے آئینہ و شیشہ کہ در ان گلاب نہند ہر دو آمدہ و یمن ملکے است از عرب بجانب جنوب کعبہ
و برد بضم نوعے باز جامہ مخطط بخطوط سیاہ و سفید و بالفتح باین معنے خطا است یمانی بفتح اول و تخفیف یاو
آخر منسوب بیمن فائدہ چون در عربی یاو نسبت ثانی شدہ آید و یاے مشدد در حقیقت دو یا باشند گاہے
در نسبت لفظ یمن عوض یکے از ان دو یا الف میان میم و نون آرند درین صورت یاو آخر را مشدد
نخوانند تا عوض و معوض جمع نشود قولہ از ان پس ترک سفر کنم و بدکانے بنشینم فائدہ دکان بکاف مشدد
است و مخفف ہم جائز و کسانیکہ بر زیادت واو نویسند بفکر فقیر آثم درست نمی آید بر قیاس دینار
کہ در اصل دنار بود بنون مشدد و چون حرف مشدد در حقیقت دو حرف است لہذا نون اول را
برعایت کسرۂ ماقبل بیاو بدل کردند دینار شد ہمچنین در دکان برعایت ضمہ ماقبل کاف اول را بواو
بدل کردند دوکان شد و این تبدیل براے تخفیف تلفظ است و ہمین حال است در لفظ دیوان
کہ در اصل دوان بود بتشدید واو پس اصرار خان آرزو در تغلیط دوکان خالی از تسامح نباشد قولہ
چندان ازین جنس مالیخولیا فرو ریخت کہ بیش طاقتش نماند گفت اے سعدی تو ہم سخنے بگو از آنکہ
دیدہ یا شنیدہ گفتم ش یعنی آنقدر ازین قسم کلام بکثرت بیان ساخت کہ آیندہ او را طاقت گفتن
نماند ماخولیا بواو معروف لفظ یونانی است مخفف مالیخولیا بکسر ہر دو لام و سکون نون کہ حرف
چہارم است و واو معروف قسمے است از اقسام جنون کہ صاحبش را فکر فاسد گردد و تخیلہاے

خلاف بالفعل بسیار گویند و بعضے بجاے نون از غلطی یاو تحتانی خواندہ اند مگر از کثرت استعمال این
غلطی محل اعتراض نماندہ است قولہ قطعہ آن شنیدستے کہ وقتے تاجرے ٭ در بیابانے بیفتاد
از ستور ٭ ش لفظ شنیدستے مرکب است تخفیف از کلمہ شنیدہ است و یاو خطاب
تاجرے بکسر جیم و یاو وحدت ستور بفتحتین و واو مجہول بمعنے اسپ و گاؤ ہر دو مے آید و بعضے
نوشتہ اند کہ از ستور افتادن در اصطلاح بمعنی مردن است و در مسودہ مخدومی ہمچنین آوردہ آن
شنیدستے کہ در صحراے غور ٭ بار سالارے بیفتاد از ستور ٭ غور بضم غین معجمہ و واو مجہول نام ملکے
بار بباے فارسی بمعنے سال گذشتہ سالار بمعنے سرگروہ قافلۂ تاجران و دستور بمعنے مرکب و
نیز بمعنے اند کہ بار بباے عربی و بار سالار بقلب اضافت بمعنے سالار بار مگر این توجیہ ثانی تکلف بسیار
دارد قولہ گفت چشم تنگ دنیادار را ٭ یا قناعت پر کند یا خاک گور ٭ ش چشم دنیا دار را از ان
جہت تنگ گفت کہ از متاع دنیا بہ نسبت عقبے قلیل است و چشم او این قلیل را بہ نسبت
تنگی خود کثیر دیدہ اند و بسوے نعمتہاے عقبے التفات نمی کنند گویا گنجایش آن در چشمش نیست و فراخ
از ان است کہ بسبب حرص ہرگز از انبار ہاے عالم سیر نشود ربط و فائدہ این حکایت است کہ
چون آدمی دامن قناعت از دست میگذارد و بجز جمع ہاے گوناگون عمر را برنج و سرگردانی صرف میکند
تا مرگ حرص او ہمچنان باقی می ماند بلکہ بمعاونت پردازد لہذا قناعت از ہمہ اولی است قولہ حکایت
مالدارے را شنیدم کہ ببخل چنان معروف بود کہ حاتم طائی بسخا ظاہر حالش بنعمت دنیا آراستہ و خست نفس
خیلے در نہادش متمکن کہ نانے بجانے از دست ندادے ش بخل بضم باو سکون خاو بفتحتین نیز
بمعنے مشہور است خست بکسر خاو معجمہ و سین مہملہ مشدد بمعنے بخل بود و در بعض نسخ خبث نوشتہ بالضم و ثالثہ
مثلثہ بمعنے پلیدے و کثافت خیلے بفتح خاو معجمہ و یاو دوم مجہول بمعنے بسیار چنانکہ در بہار عجم نوشتہ است
و آنچہ در بعضے جبلے بکسر جیم و تشدید لام نوشتہ اند خطا است مگر وقتے درست گردد کہ لفظ نفس
نباشد و نہاد بمعنے سرشت متمکن بکسر کاف مشدد و بمعنے ثابت و قائم و در لفظ بجانے باو موحدہ
براے معنے عوض است یعنے اگر کسے براے نانے بکارش جان فدا ساختے او قبول نمیکرد یا آنکہ
باو بمعنے مقابلہ باشد یعنے اگر کسے با او گفتے کہ نانے بدہ و گرنہ جانت بگیرم بدادن جان راضی شدے
نہ بدادن نان و یا آنکہ نانے را بہیچ جا نداری در تقریر ثانی مبالغہ زیادہ است و جانی بہتر

Islami Books Quran & Madni Ittar Ameen Pur Bazar House Faisalabad

https://archive.org/details/@madni_library

قوله گربهٔ ابوہریرہ را لقمه ننواختی و سگ اصحاب کهف را استخوان ننداختی ش نواختن بمعنے
انعام فرمودن و سرفراز کردن و شرافت گربهٔ ابوہریرہ و سگ اصحاب کهف ہر دو سابق مذکور شد
فی الجمله خانهٔ او را کسے ندیده در کشاده و سفرهٔ او را سر کشاده یعنے دروازهٔ خانه نمی کشاد تا سائلے در
نیاید قوله فرد درویش بجز بوی طعامش نشنیدی * مرغ از پس نان خوردن او ریزه نچیدے * ش
شنیدن بفتح مشترک است برائے معنی سماعت و بمعنے بوئیدن در ینجا بمعنے بوئیدن است یا آنکه
شنیدے بمعنے معروف ہم در ینجا میتوان شد یعنی درویش را بوے طعام او ہم حاصل نمیشد مگر آنکه از
ملازمانش تذکرهٔ آن می شنید و انچه در اکثر نسخ سقیمه شمیدی بجا نمع شده از کتب لغت صحت نمی پیوندد قوله
شنیدم که بدریاے مغرب راه مصر برگرفته و خیال فرعونی در سر گرفته ش دریاے مغرب مراد خلیجی که
از دریاے مغرب برآمده بمصر پیوسته است و مراد از خیال فرعونی دعوے کبریائی و تکبر یا کنایه از
خیال سلطنت مصر قوله حتی اذا ادرکه الغرق ش حتے حرف انتها اذا بکسر بمعنے وقت ادرک ماضی
معلوم از باب افعال و ها ضمیر غائب متصل با دمفعول و غرق بفتحتین و ضم قاف بمعنے آب از سر
گذشتن و فاعل ادرک یعنے تا وقتیکه دریافت او را غرق گشتن و لفظ غرق بسکون حرف دوم نیز آمده
قوله ناگاه باد مخالف گرد کشتی برآمد بیت با طبع ملولت چه کند دل که نسازد * شرطه همه وقتے نبود
لائق کشتی * ش مخفی نماند که لفظ همه درین بیت بعلامت یاء وحدت لفظ وقتے افاده کل
افرادی می کند لهذا همه وقتے بمعنے هر وقت باشد و ساختن بمعنے موافقت کردن شرطه بضم شین
معجمه و طاء مهمله نزد بعضے بالفتح و در اصل بمعنے نشان و علامت است و مجازاً بمعنے باد نرم که علامت
نیرو و روان شدن جهاز است اگرچه اہل جهاز را بعد تصدیعات طوفان شرطه راحتے حاصل مے شود
لیکن در روش جهاز قصور راه یابد زیرا که جهاز هر قدر که زود تر بمنزل مقصود رود بهتر است و معنے این
بیت انچه میر نور الله نوشته خلاصه اش اینست مگر بجاے لائق لفظ لاحق پسند نموده یعنے ای خلق
طبع تو درین آشفتگی خوش نیست لیکن دل تو بحکم ضرورت اگر عنان رضا بقضا نهد چه کند بجز
صبر چاره نیست چه کارهاے دنیا دائم موافق اراده نباشد و همه وقت ملاطفت از جانب محبوب
میسر نمیشود چنانکه شرطه بادی است سزاوار کشتی مگر همیشه لاحق کشتی نمیگردد و باز گفته که ذکر
این بیت محض براے مصرعهٔ ثانی در ینجا واقع شده و مصرعهٔ اول در مطلب حکایت چندان دخلے

ندارد و تم کلامه مؤلف گوید که تقریر معنے این چنین نیز میتوان کرد بر تقدیر لبساز دبیا او مکسور زائده و اثبات
لفظ لائق و لفظ وقتے بیاء معروف نسبت مخفی نماند که لفظ دل در ینجا بمعنے توجه قلبی است یعنے با طبع
ملول تو ای دوست بخیل چه تدبیر کند توجه ما که همراهی کند چرا که با و ملائم و سست که همیشه از و لائق
کشتی نمی باشد مگر آنکه گاه گاہے لهذا حال از توجه و دعاے ما توقع مدار که مشیت الٰهی این چنین
است یا آنکه نسازد دبنون باشد یعنے همراه طبع ملول تو دل ما ناچار ملول می شود چه کند که ملول
نشود پس ترا تلقین صبر باین تمثیل میدهم که کار زمانه پیوسته با کسے بیک و تیره نباشد چنانکه
باد شرطه که گاہے بکشتی مفید باشد و گاہے مضر مخفی نماند کسے از شراح از تمهید معنی این کما حقه نه
برآمده و استادی غفران پناه مولوی غلام جیلانی میفرمودند که این بیت از دیوان فلان شاعر
است کسے از ناسخان قدیم در ینجا ایراد نموده و مؤید این معنی است آنکه در بعض نسخ مکتوب نیست
قوله دست دعا برآورد و فریاد بیفائده کردن گرفت ش دست مضاف است باضافت لامی
یعنے دست براے دعا برآورد قوله تعالٰی فاذا رکبوا فی الفلک دعوا الله مخلصین له الدین
ترجمه پس وقتیکه سوار شوند در کشتی یاد کردند خدا را در حالتیکه خالص کنندگانند براے خدا دین خود را
از شرک ترکیب فا تعقیبیه رکبوا ماضی معلوم جمع مذکر غائب دعوا جمع مذکر غائب از باب نصر بسبب التقاء ساکنین
که در واو لام الله است واو را ضمه دادند که مناسب او ست لفظ الله مفعول مخلصین حال از
ضمیر دعوا الدین مفعول مخلصین قوله بیت دست تضرع چه سود بندهٔ محتاج را * وقت کرم
در بغل وقت دعا بر خدا * ش انچه در اکثر نسخ سقیمه مصرعهٔ ثانی چنین نوشته اند مصرعه
وقت دعا بر خدا وقت کرم در بغل * درین صورت قافیه بیت که نزد بعضے از واجبات و پیش جماعتے
از مستحبات است از دست میرود و تضرع بضم راء مهمله شد و بمعنے زارے قوله قطعه از زر و سیم
راحتے برسان * خویشتن ہم تمتعے برگیر * ش تمتعے بضم تاء مشدده دوم و یاء مجهول تنکیر یا وحدت که
دلالت بر قلب دارد یعنے خود ہم بقدر حوائج مباح فائده حاصل کن قوله ور نکه این خانه از تو خواهد ماند
خشتے از سیم و خشتے از زر گیر * ش ورانکه بدال مهمله یعنے بدانکه و گرفتن بمعنے فرض کردن ہم می آید
لهذا گیر بمعنے فرض کن یعنے ای غافل این معنے را بخوب وجه بدان که بعد از موت این خانه آراسته از
تصرف تو بیرون خواهد ماند اگرچه براے آراستگی و استحکام آن اینقدر تکلف فرض کن که در بنالش

For More Books Madni Library Group Whatsapp +923139319528

https://archive.org/details/@madni_library

علی الترتیب یک خشت از سیم و یک خشت از زر باشد پس حاصل آنکه مال را از راحت رسانی خلق باز داشته در عمارات عالیہ صرف کردن خوب نیست بر مکان بے تکلف قناعت باید کرد قولہ در مصر اقارب درویش داشت بعد از ہلاک او بہ بقیہ مالش توانگر شدند ش الخ در اکثر نسخ واقع شدہ کہ آوردہ اند در مصر اقارب درویش داشت ظاہراً لفظ آوردہ اند از غلطی ناسخان قدیم است چراکہ لفظ آوردہ اند بجائے آرند کہ ناقل خود ندیدہ باشد و لہٰذا ازین شیخ میفرمایند کہ دران ہفتہ یکے را دیدم از ایشان و لباسِ لقۂ سرختے کہ بجا بود آستینش در کشیدم ش اقارب بکسر با و موحدہ موصوف درویش بمعنے محتاج صفت آن و فاعل داشت مالدار بخیل است کہ غرق شد قولہ و جامہ ہائے کہنہ برگ او دریدند و خزو دیبا بریدند ش مخفی نماند کہ در فقرہ اول ازین دو فقرہ اشارت است بماتم و ہم بشادی و این کمال بلاغت است خز بفتح خا و تشدید زا از تحقیق نوعے از جامہ ہای قیمتی کہ تارش از ابریشم باشد و پودش از پشم و غیرہ و در بعض نسخ معتبرہ و نسخ مخدومی و سر در بجائے دیبا لفظ دمیاطی نوشتہ است و آن جامہ ایست بنہایت نفیس کہ در شہر دمیاط کہ بکسر دال و یائے تحتانی است از بلاد مصر یافتہ میشود و از نہایت شہرت ہمین نسبت علم آن شدہ بریدند بمعنے قطع کردند برائے قبا وغیرہ قولہ ہم دران ہفتہ یکے را دیدم از ایشان بر بادپائے روان غلامی در پے دوان ش با خود گفتم اشارت ایشان بسوئے اقارب و از شان بادپائے بیا وحدت بمعنے اسپ تیز رفتار و روان و دوان ہر دو صیغۂ صفت مشبہ مفید معنی حال یعنے یکے را دیدم در حالیکہ او بر اسپے راہ میرفت و در حالیکہ غلامے در پے او میشتافت و مقول با خود گفتم مضمون قطعہ آیندہ قولہ قطعہ وہ کہ گر مردہ باز گردیدے ❊ بمیان قبیلہ و پیوند ❊ ش وہ بفتح واو و ہا ملفوظ کلمۂ تعجب و کلمۂ افسوس مثل کلمۂ آہ پس این افسوس نہ از فنائے دنیا و رحلت مردہ است بلکہ باعتبار فرض باز گردیدن مردہ است کہ موجب رد میراث است پس آہ درین وقت از فقدان مالی است کہ بدست آمدہ بود نہ از ہلاکت میت قبیلہ بمعنے خانہ ان و پیوند بمعنے اقربا و برادری قولہ رد میراث سخت تر بودے ❊ وارثان را ز مرگ خویشاوند ❊ ش رد بفتح را و تشدید دال لفظ عربی است بمعنی واپس دادن و باز گردانیدن وارثان را یعنے میراث یابندگان را حرف زا معجمہ برای تقابل و مقابلہ خویشاوند بفتح واو ثانی بمعنے اقربا و عزیز فائدہ لفظ آوند بمعنے مانند آید و خویش درین ترکیب بمعنی خود یعنی

برادران و فرزندان کہ در رعایت و عزیزے مانند نفس خود باشند قولہ لبابۂ سرختے کہ درمیان ما بود آستینش در کشیدم و گفتم ش در لفظ لبابۂ حرف با و سببیہ قولہ بیت بخور اے نیک سیرت و سرہ مرد ❊ کان نگون بخت گرد کرد و نخورد ❊ ش سرہ بفتحتین راست و بے عیب و پاکیزہ نگون بکسر نون و ضم کاف فارسی بمعنے معکوس و منقلب یعنے سر زیر و پا بالا و مراد از نگون بخت بدبخت است گرد کردن بکسر کاف فارسی بمعنے جمع کردن و اندوختن ربط و فائدہ این حکایت آنست کہ اگر کسے قناعت اختیار نکردہ بحرص مال کثیر جمع نماید ہیچ فائدہ اورا از ان در دنیا و آخرت نمیرسد و اقارب کہ بحالت حیات باید ارسانی مثل عقارب باشند بعد ممات او ہمہ بتصرف خود خواہند آورد قولہ حکایت صیاد ضعیف را ماہی قوی در دام افتاد طاقت ضبط آن نداشت ماہی غالب آمد و دام از دستش در ربود قطعہ شد غلامے کہ آب جو آرد ❊ آب جو آمد و غلام ببرد ❊ ش شد بمعنے رفت و این بسیار آمدہ جو بواو معروف بمعنے رود و نہر یعنے چون آب بسیار آمد و تیز آمد غلام را ببرد و غلام درینجا بمعنے کودک است چہ در اصل غلام بمعنے کودک است و آنچہ بمعنے مملوک زرینہ در ہندوستان شہرت یافتہ مجاز است قولہ دام ہر بار ماہی آوردی ❊ ماہی این بار رفت و دام ببرد ❊ ش آوردی بیاء مجہول استمرار قولہ دیگر صیادان دریغ خوردند و ملامتش کردند کہ چنین صیدی در دامت افتاد و ندانستی نگاہداشتن گفت اے برادران چہ توان کرد کہ مرا روزی نبود و ماہی را چند روزی باقی بود صیاد بے روزی در دجلہ ماہی نگیرد ❊ و ماہی بے اجل در خشکی نمیرد ❊ ش یا و صیدے برائے تفخیم است یعنے صید بزرگ روزے بیاء معروف بمعنے رزق و در چند روزی یاء مجہول زائد برائے تحسین کلام و در روزی تجنیس است دجلہ بالکسر و بالفتح نام رودے کہ در بغداد جاری است و بمعنے مطلق رود ہم آمدہ ربط و فائدہ این حکایت آنست ہر نعمتے کہ از دست بدر رود من جانب اللہ دانستہ صبر باید نمود و تاسف بسیار بجان خود نباید کاست اعلا درجہ قناعت ہمین است قولہ حکایت دست و پا بریدہ ہزار پائے را بکشت صاحبدلے بروے بگذشت گفت سبحان اللہ ہزار پا کہ داشت چون اجلش فرا رسید از بے دست و پائے نتوانست گریخت ش دست و پا بریدہ تنہا اسم مفعول کنایہ از چوب عصا یا کلوخ و ہزار پائے بیاء مجہول وحدت عبارت از کرمے دراز و سیاہ کہ پاہائے بسیار دارد بہندی کھنکھجورہ نامند و بعضے

Islami Books Quran & Madni Ittar Ameen Pur Bazar House Faisalabad

https://archive.org/details/@madni_library

گویند که جانور دیگر است که بندی کنسلائی نامند سبحان الله کلمه ایست که در محل تعجب گویند فائده
سبحان الله مصدر است به پاکی یاد کردن که علم تسبیح مقرر شده و تنوینش را فتح داده مے شود
از جهت مفعول مطلق بودنش بتقدیر فعل اسے در اصل سبحت سبحان الله بود بمعنے انزه الله
تنزیها و تنوین نباید از باعث اضافت که سبحان مضاف است و الله مضاف الیه **قوله مثنوی**
چو آید زپس دشمن جانستان ✤ به بندد اجل پاے مرد دوان ✤ دران دم که دشمن پیاپی رسید ✤ کمان
کیانی نباید کشید ✤ **فائده** مخفی نماند که لفظ دشمن گاهے بمعنے مفرد آید و گاہے بمعنے جمع درینجا بمعنے جمع واقع
شده چراکه لفظ پیاپے دلالت برهمین دارد یعنے دشمنان پے در پے رسیدند یا آنکه مراد از دشمن
فوج دشمن باشد کیانی بالفتح کاف عربی منسوب بکیان که بادشاهان ایران بوده اند یعنے کمانے
که لائق کیان باشد یا از سلح خانه کیان باشد بهر تقدیر مراد از کمان شاهانه و بهتر و خوب است و
نباید کشید چراکه فائده ندارد و کے پنج تن بوده اند کیومرث کیکاؤس کیخسرو کیقباد کیلهراسپ رابط
و فائده این حکایت آنست که چون ظهور هر حادثه بموجب تقدیر الٰہی است دخل عقل و تدبیر انسان را
در دفع آن دخلے نیست پس هر بلا من جانب الله دانسته و راضی برضاے حق بوده بر بهبون قدر
امن و سلامت که قبل از ظهور حاصل بود قناعت نماید **قوله حکایت** ابلهے سمین را دیدم خلعت
ثمین در بر و مرکب تازی در زیر و قصب مصری بر سر **ش** ابلهے بیاء مجهول وحدت و ابله بالفتح
افعل التفضیل از بلاهت بمعنے سخت نادان سمین بفتح سین و تخفیف میم بروزن فعیل بمعنی فربه
ثمین بفتح ثاء مثلثه بروزن فعیل بمعنے قیمتے و گران بها و انچه در اکثر نسخ سمین واقع شده که سهو را
بکار برده باشند ضعیف است در بر یعنے پوشیده و مرکب تازی بمعنے اسپ عربی و قصب بالتحریک ثقات
و صاد مهمله جامه ایست باریک که آنرا کتان گویند و بمعنے نوعے از حریر نیز نوشته اند یعنے از قصب مصر
بر سر عمامه بسته بود **قوله** کسے گفت ای سعدی چگونه می بینی این دیباے معلم برین حیوان لا یعلم
گفتم خطے زشت است که بآب زر نبشت است **ش** معلم بضم میم و سکون عین و فتح لام بمعنی
منقش ماخوذ از علم بفتحتین که بمعنے نقش و نگار است اسم مفعول از باب افعال لا یعلم بفتح لام و دوم
صیغه مضارع منفی است و سیم این و رمی او رد فارسیان بوقف خوانده می شود و این لفظ براے
بیان استمرار جهل در صفت حیوان واقع میشود بحیثیت اظهار کمال نادانی او باشد یعنے الحال هم

نادان است و در استقبال هم بے علم و موصوف بنادانی خواهد ماند خطے بیاء مجهول وحدت نبشت
تخفیف نبشته که صیغه اسم مفعول است بمعنے نوشته **قوله شعر** قد شابه بالورا حمار ✤ عجلاً جسداً له خوار ✤
ترجمه تحقیق مانند شد با مردم خرے و آن در معنے گوساله است که او را آوازی است مانند آواز گاو
بود در مصرعه ثانی اقتباس است بآیت کریمه که در حق گوساله سامری واقع شده سامری لقب
مردی باشنده شهر سامره که او براے اغواے قوم موسیٰ علیه السلام در ایام غیبت موسیٰ از زر نقره
گوساله ساخته بود بطلسم و حکمت که مثل گاو آواز میکرد اگرچه لفظ وری اکثر بمعنے جمع مے آید مگر درین
شعر مفرد مراد است ای آدمی واحد **ترکیب** قد حرف تحقیق شابه فعل ماضی از باب مفاعلة بالورا
جار الوری مجرور تقدیر آ متعلق بشابه حمار فاعل او عجلاً اگر منصوب الآخر خوانده شود چنانکه در قرآن مجید
واقع است پس مفعول اخرج است که در اول این آیت واقع است بدینگونه و اخرج لهم
عجلاً جسداً له خوار درین صورت در آیت متعقبه هیچ تصرف نباشد و اگر مرفوع الآخر خوانده شود
در آیت متعقبه تصرف روا دارند چنانکه اکثر شاعران کرده اند درین صورت عجلاً بدل از حمار باشد
جسداً تمیز است از نسبت شابه بسوے حمار که جار و مجرور متعلق به ثابت محذوف و خوار فاعل
محذوف **قوله** بزرگان گفته اند یک طلعت زیبا به از هزار خلعت دیباست **ش** طلعت بالفتح صورت
و دیدار **قوله قطعه** به آدمی نتوان گفت ماند این حیوان ✤ مگر دراعه و دستار و نقش بیرونش ✤ **ش**
در مصرعه اول براے رعایت وزن تقدیم و تاخیر الفاظ واقع شده در اصل چنین است نتوان گفت
که این حیوان بآدمی ماند و لفظ ماند صیغه مضارع است بمعنے حال یعنے ماند و در فارسی اطلاق
حیوان بر بهائم و چارپایه کنند و بر انسان صاحب عزت روا ندارند و در بعضے نسخ بجاے مگر لفظ بجز
واقع شده و آن ضعیف است دراعه بضم دال و تخفیف را و عین مهمله بمعنے پیراهن و این تخفیف
براے ضرورت شعر است و در اصل بتشدید را ء مهمله باشد و مراد از نقش بیرون دیگر لوازم پوشاک
وغیره مثل رداو پاجامه و نعلین و شمشیر وغیره **قوله** بگرد در همه اسباب ملک هستی او ✤ که هیچ چیز نه
بینی حلال جز خونش ✤ **ش** بگرد صیغه امر از گردیدن بفتح کاف فارسی بمعنے تلاش کن و آنچه در
اکثر نسخ نگر بکسر نون و فتح کاف فارسی بمعنے ببین واقع شده بهتر نیست چراکه بعد امر لفظ تو لازم
مے آمد و این محل فصاحت است و آنچه حضرت شیخ گفتن آن ابله سمین حلال

For More Books Madni Library Group Whatsapp +923139319528

https://archive.org/details/@madni_library

ے فرمایند از روے مبالغہ مذہب اوست بطریق مطایبہ نہ از روے حقیقت و شرع **قولہ قطعہ**
دیگر شریف اگر منضعف شود خیال مبند پکہ پایہ گاہ بلندش ضعیف خواہد شد + **ش** شریف در ملک
عرب مطلق سید را گویند خصوصاً بمعنے حاکم مکہ معظمہ کہ سید باشد متضعف بکسر عین مشد بمعنی
بسیار ناتوان اسم فاعل از مصدر تفعل کہ براے مبالغہ نیز مے آید **قولہ** در آستانہ سیمین
بمیخ زر بر زنند + گمان مبر کہ یہودی شریف خواہد شد + **ش** آستانہ چوب زیرین از چہار چوب
صدہ فاعل زنند گروہ خاص کہ زرگران باشند و اگر بزند بصیغہ واحد واقع شود درین صورت فاعل
آن یہودی باشد یعنے اگر آستانہ کافر سوسائی از نقرہ باشد و سمار طلاے احمر براے زیبایش برآن
نشانند گمان مکن کہ آن کافر برتبہ سیادت رسد و ربط و فائدہ این حکایت آنست عاقلے را باید کہ
چون جاہلے ربے لیاقتے را ثروت و کامرانی بیند لب بشکایت بخت خود نکشاید و بر دولت علم
یا فضل یا اولاد یا صورت یا قوت یا شرافت خود ہر چہ از نیہا باشد قناعت نماید و صبر کند **قولہ**
حکایت رزدے گدائے را گفت شرم نداری کہ براے جوے سیم پیش ہر لئیم دست دراز
میکنی گفت **ش** یا در روے و گدائے و جوے ہر سہ براے وحدت لئیم بمعنے بخیل و ناکس یعنے
در لئیم و بخیل فرقے کردہ اند لئیم آنکہ نخود خورد و نہ بدیگرے دہد بخیل آنکہ خود خورد و دیگرے را ندہد **قولہ**
بیت دست دراز از پے یک حبہ سیم + بہ کہ ببرند بدانگے و دو نیم + **ش** حبہ بالفتح یک سرخ کہ ہندے
رتی گویند و نزد بعضے یک جو میانہ و دانگ اگرچہ در وزن دانگ اختلاف بسیار است مگر از نوشتہ
چند لغات مشخص شدہ کہ بوزن شش رتی باشد و کاف در مصرعہ ثانی براے علت در اکثر نسخہ ہا
بریدن را اکثر در نظم و نثر شدہ خوانند دو نیم بمعنے دو پرکالہ یعنے دست را دراز کردن براے سوال
یک حبہ سیم بتر است چرا کہ اگر کسے ذلت سوال اختیار نکردہ و بہ تنگی و زر وے نماید حاکمان
دستش را دو پارہ کنند و ظاہر از ین سیاست و حکامے مراد باشد و گرنہ شرعاً قطع ید بر یک دانگ
لازم نیاید ما دام کہ دہ درم را دزد دے نکند یا آنکہ گدا براے شدت تہدید و تشنیع دزد را چنین
گفتہ باشد ربط و فائدہ این حکایت آنست منفعت کثیر را کہ با خطرہ ہلاک جان یا ہتک حرمت یا
سلب ایمان ہا باشد پشت پا زدہ بر قوت قلیل بے مضرت قناعت نمودن کار شیر مردان است
قولہ حکایت مشت زنے را حکایت کنند کہ از دہر مخالف بفغان آمدہ بود و از حلق

فراخ و دست تنگ بجان آمدہ **ش** مشت زن بمعنے پہلوان چرا کہ پہلوانان کشتی گیر اکثر براے سخت
شدن بدن بر بازو و سینہ خود مشتہا میزنند دہر مخالف عبارت از گردش زمانہ کہ موافق
او نبود و فغان بفتح فا مراد از شکایت بخت و حلق بجاے مہملہ مراد از حلق فراخ بسیار خواری است
و تنگی دست مفلسے است و مقابلہ فراخ و تنگ از محاسن است یعنے در مفلسے از اشتہاے طعام کثیر
بتنگ آمدہ بود و آنچہ در اکثر خلق بخاے معجمہ واقع شدہ خطا است **قولہ** لاجرم شکایت پیش پدر برد و
اجازت خواست کہ عزم سفر دارم مگر بقوت بازو دامن کامی فرا چنگ آرم کہ بزرگان گفتہ اند **ش**
لاجرم بمعنے ناچار عزم بالفتح قصد لفظ تا براے نتیجہ و ترتب فائدہ و مگر بمعنے شاید و فرا چنگ آوردن
بفتح جیم فارسی بمعنے حاصل کردن و در بعضے نسخ بکف آرم ما آل واحد است **قولہ فرد** فضل و ہنر
ضائع است تا ننمایند + عود بر آتش نہند و مشک بسایند + **ش** فضل اگرچہ بمعنے افزونی است لیکن
باصطلاح بمعنے کثرت علم مستعمل و عود چوبی است سیاہی مائل کہ دودش خوشبو باشد یعنے علم
ہنر را تا وقتیکہ اظہار نکنند فائدہ آن حاصل نیاید چنانکہ تا عود را نسوزند و مشک را نسایند
بوے خوش ندہد **قولہ** پدر گفت اے پسر خیال محال از سر بدر کن و پاے قناعت در دامن سلامت
کش کہ بزرگان گفتہ اند دولت نہ بکوشیدن است چارہ آن کم جوشیدن **ش** خیال بالفتح مضاف
و محال بضم مضاف الیہ و محال چیزے را گویند کہ ممکن نباشد جوشیدن در ینجا بمعنے اضطراب کردن
قولہ بیت کس نتواند گرفت دامن دولت بزور + کوشش بیفائدہ است وسمہ بر ابروے کور
ش ہاے لفظ بیفائدہ در تلفظ ساقط است و اسقاط این قسم ہاے مختفی براے درستی
وزن جائز است و مختفی نماند وسمہ بر ابروے بستن آرایشے است منجملہ ہفت آرائش معشوقان
ایران یعنے رنگ کردن بر ابروے شخصے کہ کور باشد محض فعل عبث است چہ کوری نخفی است
کہ بہزار آرایش قبح آن نتوان نہفت ہمچنین کسے را کہ بخت بد باشد ہنر او سعی و تلاش کارش خوب
نگردد **قولہ شعر** اگر بہر سر موئیت ہنر دو صد باشد + ہنر بکار نیاید چو بخت بد باشد + **ش** دانچہ در نسخ
سقیمہ عامہ مصرع اولی چنین نوشتہ اند خطا است مصرعہ اگر بہر سر موئیت دو صد ہنر باشد + درین
صورت قافیہ از دست میرود یعنے اگر بالفرض بمقابلہ ہر موے بدن تو دو دو صد ہنر در ذات تو موجود
باشند یعنے اگر غیر متناہی ہنر در تو باشد بے تائید بخت ہیچ قدر دانش پیدا نخواہد شد و در نسخہ

Islami Books Quran & Madni Ittar Ameen Pur Bazar House Faisalabad

https://archive.org/details/@madni_library

مخدومی مصرعهٔ اول چنین نوشته اگر بهر سر موئیت دو صد خرد باشد + این نسخه اهم درست است
قوله بیت چه کند زورمند واژون بخت + بازوے بخت به ز بازوے سخت + ش واژون
بواو و زاء فارسی و واو معروف بمعنے سرنگون و معکوس مراد از واژون بخت بدطالع و بے نصیب
است و این لفظ بزاء عربی نیز آمده و مشترک است در فارسی و عربی و زاء مهمله نیز صحیح قوله پسر
گفت اے پدر فوائد سفر بسیار است از نزهت خاطر و جذب فوائد و دیدن عجائب و شنیدن
غرائب ش لفظ از بالاے نزهت جنسیت است یعنے از جنس فلان فلان چیز نزهت بالضم پاکیزگی یعنی پاکیزگی
خاطر از کثافت غم و رنج و جذب بفتح جیم و سکون ذال معجمه بمعنے کشیدن مجازاً بمعنے حاصل کردن فوائد
بکسر همزه که حرف چهارم است و عجائب بکسر همزه جمع عجیبه یعنے نادر و غرائب بکسر همزه جمع
غریبه قوله تفرج بلدان و مجاورت خلان و تحصیل جاه و ادب و مزید مال و مکتسب و معرفت یاران
و تجربت روزگاران چنانکه سالکان طریق گفته اند ش تفرج بفتح تاء و ضم فاء و جیم را مهمله مشدد و جیم بمعنے
تماشا بلدان بالضم و سکون لام جمع بلد بفتحتین که بمعنے شهر است مجاورت بجیم و واو مفتوح همسایگی و اینجا
بمعنے همنشینی واگر بحاے مهمله باشد بمعنے مکالمه و هم کلامے خلان بضم خاء معجمه و تشدید لام بمعنے دوستان
در اصل خلال بود جمع خلیل مشتق از خلت لام دوم را بنون بدل کردند از جهت قرب مخرج که هر دو شفتے
اند مزید مصدر میمی است بمعنے افزونی مکتسب بفتح میم و فتح تاء فوقانی و فتح سین مهمله و باء موحده
و در بعض نسخ صحیح مکتسب بضم میم و فتح تاء فوقانی و فتح سین مهمله و باء موحده هر دو بمعنے کسب و هنر
چرا که این هر دو مصدر میمی است بر وزن اسم ظرف در اینجا بمعنے حاصل بالمصدر واقع شده و در اکثر نسخ
مکنت نوشته است بضم میم یعنے مرتبه و قدر مگر بجمع ادب از دوست رفتن خوب نیست چرا که دال ابجد
فصاحت میگردد و در بعضے نسخ بجاے ادب لفظ ثروت واقع است بمعنے مالداری درین صورت سجع ثروت
و مکنت درست میشود و دیگر سرورے شارح عربی مکسب نوشته و در نسخهٔ مخدومی مکتسب معرفت شناختن
و شناسائی تجربت بفتح تاء و سکون جیم و کسر راء مهمله و فتح باء موحده و تاء مصدر سے بمعنے آزمایش
و در لفظ روزگاران الف و نون زائد است سالکان بمعنے روندگان در اینجا مراد از سالکان طریق
سیاحان است قوله قطعه تا بدکان و خانه در گروی + هرگز اے خام آدمی نشوی + ش دکان
تشدیدکاف است بواو نوشتن خطاست و کاف خانه بواو عاطفه در گروی لفظ در زائد است گروی

بکسر کاف فارسی و بفتح راء مهمله و واو و یاء خطاب یعنے در قید هستی چرا که گرو بمعنے قید است مراد از
آدمی آدم پخته دانش کار آزموده و در ولی محمد مرشد آبادی مصرعهٔ اول چنین نوشته مصرعه تا بدکان
آدمی نروی + چون در بعض دکان هاے اهل حرفه اکثر اشیار ساخته میشوند برین قیاس مراد از دکان
آدمی سفر است چرا که آدمی در سفر کامل دانش میگردد حاصل آنکه تا در سفر نروی عاقل نگردی قوله
برو اندر جهان تفرج کن + پیش از ان روز کز جهان بروے + ش از جهان رفتن کنایه از مردن قوله
پدر گفت اے پسر منافع سفرین نمط که گفتے بسیار است ولیکن مسلم بر پنج طائفه راست ش
نمط بفتحتین بمعنے طور و مسلم بضم میم و فتح سین و لام مشدد و مفتوح سلامت داشته شده
یعنے ثابت و لائق قوله نخستین بازرگانے که باوجود نعمت و مکنت غلامان چابک و کنیزان دلآویز
دارد و هر روز بشهرے و هر شب بمقامے و هر دم بتفرج گلے از نعیم دنیا متمتع باشد ش درین عبارت
اختلاف نسخ بسیار است مگر نزد فقیر اصح همین است که نوشته شد نخستین بفتحتین بمعنے اولین یعنے
منسوب بنخست و نزد اکثرے درین لفظ یاء و نون محض زائد است بازرگانے بفتح زاء معجمه و یاء
مجهول توصیفے بمعنے سوداگر و مکنت بالضم قدرت و توانگری چابک بضم باء بمعنے چست و توانا
دلاویز یعنے دل بیننده را بتصور حسن خود آویزان دارنده و در فارسی صفت جمع بواحد آوردن
فصیح است و آنچه در بعض نسخ شاگردان چابک نوشته و غلامان و کنیزان مجمع راد لآویز صفت
واقع شده بهتر نیست درین صورت وجه این نسخه شاگردان بمعنے خادمان و چاکران باشد و فاعل دارد
و باشد بازرگان است و نعیم بمعنے نعمت و مال و دسترس و در بعضے تنعم است بمعنے عیش و آرام
متمتع بمعنے نفعمند قوله قطعه منعم بکوه و دشت و بیابان غریب نیست + هر جا که رفت خیمه زد و خوابگاه ساخت
ش منعم بکسر عین کسے که مردمان را مال و نعمت تقسیم کند و بفتح عین بمعنے کسے که او را حق تعالے مال
و نعمت داده باشد بهر دو صورت حاصل معنے امیر و بادشاه است دشت صحراے کم درخت
که گذرگاه سیل نباشد و بیابان بمعنے صحراے که دران آب یافته نشود در اصل بے آبان
بود غریب نیست یعنے عند العقل حکم مسافر ندارد لهذا مصرعه ثانی علت مصرعهٔ اول است خیمه
بالفتح و در بعض نسخ بارگاه واقع است و نزد فقیر این بهتر است و خیمه زدن بمعنے خیمه استاده
کردن است قوله و آنرا که بر مراد جهان نیست دسترس + در زاد و بوم خویش غریب است

For More Books Madni Library Group Whatsapp +923139319528

https://archive.org/details/@madni_library

ناشناخت پش زاد بوم بدون واو عطف تقاضا اضافت بمعنے زمین زاد و شدن یعنے وطن و
ناشناخت مخفف ناشناختہ **قولہ** دوم عالمے کہ بمنطق شیرین و قوت فصاحت و مایہ بلاغت ہر جا
کہ رود بخدمتش اقدام نمایند و اکرام کنندش عالم بکسر لام داننده اکثر فنون علوم مدونہ **فائدہ** علوم
مدونہ نزد ازجمل ہستند اگرچہ بعضے ازینہا فروغ بعضے اند مثل صرف و نحو و معانی و بیان و بدیع
و قافیہ و عروض و انشاء و رسم الخط و معما و مناظرہ و قراءت و تفسیر و حدیث و فقہ و فرائض و اصول و
کلام و عقائد و منطق و حکمت و آن مشتمل است بر بسیار علوم بعضے ازانہا درینجا مذکور و بعضے نہ و
جغرافیہ و ہیئت و ہندسہ و حساب و طب و فلاحت و نجوم و موسیقی و مناظرہ و مرایا و جبر و مقابلہ
و جر اثقال و رمل و جفر و طلسم و قیافہ و مساحت و اصطرلاب و محاضرات و تعبیر و تعویذات و تصوف
و اخلاق و تواریخ منطق بفتح میم و کسر طاء مصدر میمی است بمعنے گفتار فصاحت خوبی
الفاظ و روانی تقریر بلاغت آوردن الفاظ موافق اقتضاے محل و ایراد کلام بمناسبت مقام
اقدام بالکسر پیش آمدن اکرام بالکسر بزرگ داشتن **قولہ قطعہ** وجود مردم دانا مثال زر طلاست
کہ ہر کجا کہ رود قدر و قیمتش دانند پش زر شدہ است بضرورت وزن شعر و حرف آخرش
مکسور است باضافت عام بسوے خاص چہ زر عام است کہ نقرہ و ذہب ہر دو را زر گویند و طلا
خاص است کہ بر ذہب احمر خالص اطلاق کنند و این اضافتے است مثل اضافت درخت اراک
و روز جمعہ و کاف بر مصرعہ ثانی براے علت و فاعل رود دو احتمال دارد یکے مردم دانا و دوم زر طلا و چنین
ضمیر شین بیکے ازین دو مرجع راجع میتواند شد **قولہ** بزرگ زادۂ نادان بشہر وا ماند کہ در دیار غریبش
بہیچ نستانند پش شہروا بفتح شین معجمہ و سکون ہا و فتح راء مہملہ و واو بالف کشیدہ قسمے از درم بود
کہ بادشاہے ظالم از سیم ناسرہ مسکوک ساختہ بزور حکومت در ملک خود رائج کردہ بود و آن در
ملک دیگر رواج نداشت و لفظ ماند بمعنے شباہت دارد چراکہ ماندن بمعنے مشابہت داشتن ہم آمدہ
است و اضافت دیار بغریب بادنی ملابست است یعنے دیاریکہ مسافر را در سفر پیش آید بہیچ
نستانند بسکون سین مہملہ بمعنے عوض ہیچ چیز نگیرند آن درم شہروا را ہمین حال است عالم زادہ
بے علم را کہ در وطن بملاحظۂ پدرش خاطر داری میکنند چون کمال در ذات او نیست در ملک دیگر ترش
نکنند و میر نور اللہ نوشتہ کہ شہر عبارت از شہر خود است و وا ماندن بمعنے محبوس ماندن است یعنے

در شہر خود محبوس وطن میباشد چراکہ در دیار غریب قدرے ندارد **قولہ** سوم خوبرو کہ درون صاحبدلان
بمخالطت او میل کند کہ بزرگان گفتہ اند اندکے جمال بہ از بسیارے مال پش مخالطت بمعنے آمیزش
یعنے صحبت و ہمنشینی میل بمعنے رغبت اندکے بیاء مجہول زائدہ براے تحسین کلام و روانی عبارت و بسیارے
بیاء معروف مصدری و اندک جمال از بسیاری مال ازان سبب بہتر است کہ در شان جمال این
کمال واقع است اللہ جمیل و یحب الجمال و نہ واقع شد کہ یحب المال و دیگر وجہ بہتری آنکہ بجمال
صاحبدل و غیر صاحبدل ہر دو میل میکنند بخلاف مال کہ صاحبدل بآن میل نمے کند و اگر بمقابلۂ
بسیارے لفظ اندکے را نیز بیاء معروف مصدر خوانند مقابلہ درست مے نشیند مگر لفظ غرابت
و تکلف پیدا می کند و در معنے لطفے حاصل نمیشود **قولہ** روے زیبا مرہم دلہاے خستہ است و کلید
درہاے بستہ لاجرم صحبت او را غنیمت شناسند و خدمتش منت دانند پش مراد از درہاے بستہ
خاطرہاے افسردہ است لاجرم بمعنے بالضرور یعنے در بجا آوردن خدمتش بر خود منت او دانند **قولہ**
قطعہ شاہد آنجا کہ رود عزت و حرمت بینند ✽ ور برانند بقہرش پدر و مادر خویش ✽ پش شاہد بکسر
ہاء باصطلاح فارسیان آدم حسین را گویند و ضمیر شین بمعنے او را **قولہ** پر طاؤس در اوراق مصاحف دیدم
گفتم این منزلت از قدر تو مے بینم بیش پش مصاحف بفتح میم و کسر حاء مہملہ جمع مصحف کہ
قرآن مجید باشد منزلت بمعنے عزت و مرتبہ **قولہ** گفت خاموش ہر آنکس کہ جمالے دارد ✽ ہر کجا
پاے نہد دست بدارندش پیش پش جمالے بیاء مجہول زائدہ یعنے ہر جا کہ صاحب جمال پا نہد
مردم از کمال تعظیم و تمناے خود را فرش راہش سازند و اگر دست بمعنے سند گویند ہم درست و بہتر
و بعضے گفتہ اند کہ دست پیش داشتن بمعنے دعا کردن است یعنے در حق او دعا کنند اگر گذارند بنون
نفی باشد تقریر معنے چنین توان کرد کہ او را منع نکنند چراکہ دست در پیش داشتن بمعنے منع کردن است
قولہ قطعہ چون در پسر موافقت و دلبرے بود ✽ اندیشہ نیست گر پدر از وے بری بود پش نفیر
موافقت درینجا بمعنے تناسب اعضا است کہ حسن عبارت ازان است و از دلبری مراد از ادا و
انداز است و اگر موافقت بمعنے الفت و محبت باشد چنانکہ اکثر مردم گمان برند مضمون بیت از
باغن فیہ خارج میگردد فافہم انہ من الدقائق اندیشہ نیست یعنے ہیچ غم و فکر نیست براے آن پسر
اگر پدر از وے بیزار باشد و مضمون بیت آیندہ علت استبعاد نبودن غم و فکر بری بفتح باء موحدہ و

Islami Books Quran & Madni Ittar Ameen Pur Bazar House Faisalabad

https://archive.org/details/@madni_library

کسر راء و سکون یاء تحتانی و ہمزہ لفظ عربی است بر وزن فعیل بمعنے بیزار و پاک فارسیان بحذف ہمزہ آرند قولہ او گوہر است گو صدف اندر میان مباش ٭ در یتیم را ہمہ کس مشتری بود ٭ ش در مصرعہ اول تعقید لفظے است و لفظ اندر زائد یعنے بگو کہ میان خلاف مباش و صدف کنایہ از والدین یا خاندان و در بتشدید راء چنانکہ بر اصل خود است و در یتیم عبارت از مروارید یکدانہ کہ مثلش دیگرے نباشد و یتیم از آدمی بے پدر و از بہائم بے مادر و از جواہر یکتا کہ مثلش نباشد مشتری بمعنے خریدار و این صیغۂ اسم فاعل است از اشتراء کہ بمعنے خریدن باشد قولہ چہارم خوش آوازے کہ بحنجرۂ داؤدی آب از جریان و مرغ از طیران باز دارد پس بوسیلت این فضیلت دل مردمان صید کند و ارباب معنی بمنادمت او رغبت نمایند و بانواع خدمت اقتدا کنندش خوش آوازے بیاء مجہول موصولہ بمعنی الذی حنجرہ بفتح حاء مہملہ بمعنے گلو بیانش در باب دوم بحکایت چند انکہ مرا شیخ اجل گذشت داؤدی منسوب بداؤد کہ در اصل بدو واو است فارسیان واو دوم را بہمزہ بدل کنند داؤد علیہ السلام آنقدر خوش آواز بود کہ وقت خواندن زبور ہمچو انند مردم و طیور جمع میشدند جریان بفتح جاری شدن و روان گشتن طیران بفتحتین طاء و یاء تحتانی بمعنے پریدن و پریدن ارباب بمعنے صاحبان علم و معرفت منادمت بفتح دال صحبت و ہمنشینی و بانواع خدمت اقتدا کنند یعنے بخدمت ہائے گوناگون پیروی کنند قولہ شعر

سمعی الی حسن الاغانی ٭ من ذا الذی حسن المبانی ترجمہ گوش من بسوے خوبی نغمات است کیست آن شخص کہ خوش اندام است حاصل آنکہ پیش آدم خوش آواز پرواے انسان حسین ندارم چراکہ حسن پیش نغمہ قدر ندارد ترکیب و تحقیق سمع بفتح سین و سکون میم بمعنے شنوائی مضاف است بسوے یاء متکلم مجموع مبتدا و الی حرف جر حسن بضم حاء و سکون سین و کسر نون مجرور و مضاف اغانی بفتح ہمزہ کہ بصورت الف است و غین معجمہ و کسر نون و تشدید یاء تحتانی مضاف الیہ و در ینجا تخفیف یا برائے ضرورت وزن است و این جمع اغنیہ است کہ بضم اول سکون دوم و کسر سوم و تشدید چہارم باشد بمعنے سرود و نغمہ و بعضے گفتہ اند کہ بمعنے سازی کہ بے چیدن نواختہ شود مثل چنگ و رباب و قانون من بالفتح استفہامیہ مبتدا است بر رفع تقدیری ذا بالفتح ذال معجمہ اسم اشارت است خبر من و موصوف الذی موصول حسن بفتح حاء و فتح سین مہملہ و ضم نون صفت مشبہ بمعنی خوش مضاف بسوی فاعل کہ آن مبانی باشد و المبانی بفتح میم و باء موحدہ و

کسر نون جمع مبنی کہ بفتح میم و فتح نون کنایہ از اندام است مضاف الیہ و این مضاف و مضاف الیہ مجموع صلہ موصول ست و عائد موصول محذوف است کہ ہو باشد ای حسن المبانی مجموع صلہ و موصول صفت ذا و در نسخۂ مخدومی و متن شرح عربی در مصرعۂ ثانی جس الثانی واقع است و مولوی رفیع الدین دہلوی ہم ہمین نسخہ پسند نمودہ اند تقطیع عروضی ہم مؤید ہمین ست پس جس بفتح جیم و سین مہملہ شدہ و مفتوح صیغۂ ماضی از جس کہ مس کردن بدست باشد و ضمیر مستتر فاعل او و مثانی بفتح میم و ثاء مثلثہ و کسر نون و تشدید یاء تحتانی است و در ینجا بضرورت شعر مخفف واقع شدہ جمع مثنی مفعول او و مجموع جس المثانی صلہ موصول شد کہ آن الذی ست و مثنی سازی را نامند کہ دو تار داشتہ باشد ہمچنین مثالث سازہا را گویند کہ سہ تار داشتہ باشد و درین صورت معنے چنین باشد شنوائی من بسوے خوبی سرود ہا است ای بسوے خوبی نغمات الحانی و کیست آنکس کہ نواخت دو تارہ را حاصل آنکہ خوش آواز میباید جلیقہ ترجیح دارد بر اصوات سازہائے مطربان این شعر در بحر رجز مجزو مرسل است و از روے اصل بحر رجز عند العرب مستفعلن شش بار است و نزد عجم ہشت بار و مجزو آنست کہ یک جزو یعنے یک رکن از ہر مصرعہ ساقط کردہ باشند و مرفل زیادہ کردن یک سبب خفیف است در رکن آخر ہر مصرعہ و وزن تقطیع ہر مصرعہ این شعر اینست مستفعلن مستفعلاتن اول سالم و ثانی مرفل قولہ قطعہ چہ خوش باشد آواز نرم و حزین ٭ بگوش حریفان مست صبوح ٭ ش لفظ چہ برائے تعجب و کثرت و در نسخۂ مخدومی بجاے آواز لفظ آہنگ نوشتہ کہ بمعنی آن آواز الاپ نامند حزین بفتح حاء مہملہ دردناک حریفان اگرچہ بمعنی ہم پیشگان است مگر در ینجا بمعنے یاران بزم شراب و کنایت است از صاحبان کیفیت معرفت الٰہی صبوح بالفتح صاد مہملہ و باء موحدہ و حاء مہملہ شرابیکہ بوقت صبح قبل از طلوع نوشند و در ینجا مراد از ذوق و شوق عارفان کہ ہنگام سحر باشد قولہ بہ از روے زیبا است آواز خوش ٭ کہ آن حظ نفس است و این قوت روح ٭ ش حظ بفتح حاء و تشدید ظاء معجمہ بمعنے حصہ و بہرہ و مجازا بمعنے خوشی و سرور آید اول لفظ آن اشارت بسوے بعید کہ روے زیبا است و ثانی لفظ این اشارت بجانب قریب کہ آواز خوش است از روے زیبا حظ نفس است کہ در خارج وجودے دارد قائم بحالت خود و متقاضی میل میگردد و آواز خوش قوت روح از آنست کہ استلذاذ کیفیات فقط بر شنیدن است فافہم و تامل

For More Books Madni Library Group Whatsapp +923139319528

https://archive.org/details/@madni_library

قولہ پنجم کمینہ پیشہ وری کہ بسعی بازو کفاف حاصل کند تا آبروے او از بہر نان ریختہ نگردد چنانکہ گفتہ اند ش کمینہ پیشہ و شل حجام و درزی و کفشگر و ریختن آبرو مراد از ذلت سوال است قولہ قطعہ گر بغریبی رود از شہر خویش + سختی و محنت نبرد پنبہ دوز ش غریبی بمعنے سفر پنبہ دوز بکسر بائے فارسی و یائے معروف و نون کسے کہ پارچہ بر کفش وجامہ کہنہ و خرقہ دوختن پیشہ او باشد از سراج اللغات و در بعض نسخ پارہ دوز و در بعضے جامہ دوز واقع است پارہ دوز طائفہ از درزیان کہ خیمہ دوزند قولہ در بجائے فتد از ملک خویش + گرسنہ خفتد ملک نیمروز + ش چون خراب در اصل مصدر است بمعنے ویران کردن پس خرابی بیائے معروف نسبت باشد بمعنے جائے ویران و در شرح میر نور اللہ دوی محمد بیائے مجہول وحدت نوشتہ بمعنے یکجائے ویران فقیر مولف گوید کہ در ہر دو تقریر مذکور با وجود تکلف حاجت بمجاز مے افتد پس چنین توجیہ کردہ شود کہ بعضے مصادر عربی در محاورات فارسی بمعنے صفت مشبہ مستعمل می شوند خصوصاً لفظ خراب چنانچہ حافظ فرماید ع صلاح کار کجا و من خراب کجا + لہذا فارسیان گاہے بزیادت یائے مصدری لحیلے مصدریت آن مے نمایند پس خرابی بیائے معروف مصدری بمعنے خراب گشتن و تباہی باشد خفتد بالضم مضارع از خفتن آنچہ در بعض نسخ بجائے ملک خویش لفظ مملکت و بجائے خفتد لفظ خسپد نوشتہ اند نزد فقیر مولف بہتر نیست و در مخزن و سروری ہمین است کہ در متن نوشتیم نیمروز نام ولایت سیستان در عجائب البلدان مذکور است کہ چون حضرت سلیمان بدانجا رسید ہمہ زمین دید پر آب دیوان را فرمود کہ خاک ریز کنند و نیم روز تمام خاک ریز کردند لہذا بدین اسم موسوم گردید و مراد از ملک نیمروز رستم است چرا کہ رستم در سیستان متولد شدہ است حاصل آنکہ گاہے در غربت و تباہی ایں سلطنت بکار نمے آید و ہنر بکار مے آید کہ بذات خود باشد سوال رستم بادشاہ و تاجدار نبود او را ملک چرا گفت جواب آرے تاجدار نبود مگر تاج بخش بود اگر تاج بخش را ملک گفت مضائقہ ندارد و در حقیقت رتبۂ تاج بخشی اعلیٰ از مرتبۂ تاجداری است قولہ چنین صفتہا کہ بیان کردم اے پسر در سفر موجب جمعیت خاطر است و داعیۂ عیش و آنکہ ازینہا بے بہرہ است بخیال باطل در جہان برود دیگر کسے نام و نشان نشنود ش داعیہ بکسر عین خواہندہ و باعث سوال بجائے داعیہ کہ مونث اسم فاعل است داعی چرا نگفت جواب

چون لفظ جمع در محاورۂ عرب حکم مونث دارد لہذا صفت آن مونث آرند درینجا لفظ صفت ہا جمع است ازین سبب صفتش مونث آورد طیب بالکسر خوشی و خوبی عیش درینجا بمعنے زندگانی است کہ معنی اصلی لغوی این لفظ است مشار الیہ ازینہا ہمان پنج صفت است کہ سابق بتفصیل مذکور شد و دیگر بمعنے دیگر بار یعنے بانکہ کسے از دوستان او خبرے احوال او نشنود اے در بیابانے ہلاک گردد قولہ قطعہ ہر آنکہ گردش گیتی بکین او برخاست + بغیر مصلحتش رہبرے کند ایام + ش گیتی بکسر کاف فارسی بمعنے جہان کہ رو نگار باشد بکین او برخاست یعنے برائے خصومت او مستعد و آمادہ شد و حرف یائے موحدہ در لفظ بغیر بمعنے طرف و جانب است یعنے بطرف جائیکہ دران بہبود او نباشد گردش فلکی او را مے برد قولہ کبوترے کہ دگر آشیان نخواہد دید + قضا ہمی برد او را بسوے دانہ و دام + ش یعنی کبوترے کہ دگر بار آشیان دیدن در قسمت او نباشد اجل او را بسوے دانہ دام مے برد و اگر دانۂ دام بدون واو عاطفہ مضاف و مضاف الیہ باشد این نیز بہتر و آنچہ در بعض نسخ نوشتہ قضا ہمی بردش تا بسوے دانہ دام این نیز درست مگر نزد فقیر مطبوع نیست قولہ پسر گفت اے پدر قول حکما را چگونہ مخالفت کنم کہ گفتہ اند رزق اگر چہ مقسوم است باسباب حصول آن تعلق شرط است و بلا اگر چہ مقدر است از ابواب دخول آن احتراز واجب ش مقسوم است اے تقسیم کردہ شدہ از دست تقدیر الہی است و دران ہیچ شکے نباید تعلق بمعنے آویختن است شرط است اے شرط دانش است مقدر بفتح دال تقدیر کردہ شدہ اے مقرر کردہ خدائے تعالیٰ ابواب بالفتح دروازہ ہا مگر درینجا مجاز بمعنے اسباب است احتراز بمعنے پرہیز و کنارہ گرفتن واجب بمعنی ضرور و فرض قولہ قطعہ رزق ہر چند بیگمان برسد + شرط عقل است جستن از درہا + ش گمان بمعنے شک یعنے ہر چند کہ در رسیدن رزق یقین است و دران ہیچ شک نیست مگر جہان عالم اسباب است لہذا نزد عقل اہل دنیا تلاش آن لازم افتادہ چنانچہ فرمودہ ان الرزق مقفلۃ فافتحوہا بالحرکات قولہ ورچہ کس بے اجل نخواہد مرد + تو مرو در دہان اژدرہا + ش عطف این بمضمون بیت اول است اژدر ہا بفتح اول و سکون زائے فارسی و فتح دال اژدر بزرگ و این لفظ جمع اژدر نیست بلکہ واحد است و اژدر مخفف ہمین است در قافیہ ہر دو بیت این قطعہ صنعت تجنیس خطی است قولہ درین صورت کہ منم با پیل دمان بزنم و با شیر ژیان پنجہ در افگنم پس مصلحت آنست کہ سفر کنم

Islami Books Quran & Madni Ittar Ameen Pur Bazar House Faisalabad

https://archive.org/details/@madni_library

گر این جش طاقت بینوائے ندارم ش مراد از صورت حالت یعنی درین حالت زور و جوانی کہ نشسم
و مان بفتح دال تند دم زننده از غایت مستی بر زنم یعنی بے تامل تو و ایکشتی نیل مست اندازم زیان بکسر
زاء فارسی و یاء تحتانی خشمناک ش بیا اعرابی بمعنے زائد بینوائے عبارت از مفلسے قولہ قطعہ
چون مرد بر فتاد ز جاے و مقام خویش + دیگر چہ غم خورد ہمہ آفاق جاے اوست ش بر فتادن اینجا
بمعنے سفر کردن از وطن آفاق مجاز بمعنے تمام جہان چرا کہ آفاق جمع افق است و افق ہر اقلیم علیحدہ
است تفصیل این مقدمہ خالی از تطویل نیست در غیاث اللغات مفصل نوشتہ است قولہ شب
ہر توانگرے بسراے ہمی رود + درویش ہر کجا کہ شب آمد سراے اوست ش شب بمعنی
وقت شب و سراے عبارت از سراے مسافران قولہ ادر اقامت و منزل و مسکن چہ حاجت است
ہر جا کہ میرود ہمہ ملک خداے اوست ش ضمیر او راجع بدرویش مسافر مقام بفتح و بضم بمعنی
جاے قیام و جاے اقامت مسکن جاے آرام منزل بکسر زاء معجمہ جاے فرود آمدن و مسافت بیابان
منزلین را کہ در عرف مردم منزل گویند مجاز است قولہ این بگفت و پدر را وداع کرد و ہمت خواست
و روان شد و ہنگام رفتن میگفت ش وداع بفتح واو بمعنے سپردن یعنی پدر را خانمان و زن و فرزند
سپرد یا پدر را بخدا سپرد و در محاورہ ہندوستان بالعکس این رواج دارد ہمت یعنی توجہ دلی یعنی
دعا قولہ بیت ہنرور چو بختش نباشد بکام + بجائے رود کس نداننش نام ش یعنی بخت ہنرور
چون بکام رسانی نباشد ہر جا کہ رود مردم نامش ہم نپرسند یعنی اصلا توجہ حال او نشوند سوال
ندانند صیغہ مضارع جمع منفی است فاعلش کس واحد چرا واقع شد جواب کس اسم جنس است
بمعنے انسان اطلاقش بر واحد و جمع ہر دو درست باشد قولہ تا برسید بر کنار آبے کہ سنگ از صلابت
او بر سنگ مے آمد و خروشش بفرسنگ مے رفت ش مراد از آب دریاست صلابت
بمعنے سختی و زور و خروش بفتحتین بمعنی شور فرسنگ دو فرسخ دو از دہ ہزار ذراع باشد
و ہر ذراع بست و چہار انگشت برہم نہادہ قولہ بیت سہمگین آبے کہ مرغابی درو ایمن نبود +
کمترین موج آسیا سنگ از کنارش در ربود ش سہمگین بفتح خوفناک مرغابی طائر معروف کہ
اضافت مرغ از جہت اہمیت ساقط است آسیا مخفف آس آب کہ بہندی پن چکی گویند کہ بر کنارہ
آبہاے جاری نصب کنند و آسیا سنگ بقلب اضافت یعنی سنگ آسیا قولہ گروہے مردمان را دید

یکے بقراضہ زر بمعبر نشستہ و رخت سفر بستہ جوان را دست عطا بستہ بود زبان بہ ثنا بر کشود
چندانکہ زارے کرد یارے نکرد ش قراضہ بالضم در لغت ریزہ ہر چیز کہ از بریدن مقراض بیفتد و اینجا
مراد از قراضہ زر درم کوچک است و اطلاق زر بر نقرہ ہم کنند و حرف باء موحدہ در لفظ بقراضہ
بمعنے عوض است و در نسخہ مخدومی لجد قراضہ لفظ زر مکتوب نیست معبر بکسر میم و سکون عین مہملہ و فتح
باء موحدہ بمعنے آلہ عبور از آب و آن چند قسم است و در اینجا از معبر کشتی مراد است و آنچہ در
بعض نسخ معبر کشتی نوشتہ اند بہتر نیست درین صورت اضافت عام بسوے خاص باشد چہ
معبر عام است و کشتی خاص قولہ بیت بے زر نتوانی کہ کنی با کس زور + گر زر داری بزور محتاج نہ
ش لفظ نہ بیاء خطاب کہ در تلفظ است نہ در کتابت و این بیت مقولہ شیخ است در حسب
حال قولہ ملاح بمروت بخندید و گفت بیت زر نداری نتوان رفت بزور از دریا + زور دہ مرد چہ
باشد زر یک مرد بیار ش لفظ چہ براے تحقیر یعنی زور بقدر دہ مرد ہیچ چیز نباشد و زر یک مرد
کنایہ از زر لیست کہ باجرت کشتی نشینی یک مرد کفایت کند و آن یک قراضہ زر است و نیز لطائف
لطیفہ میتواند شد کہ از زر یک مرد او یکدرم است چرا کہ چون مرد را قلب کنند درم میگردد قولہ جوان را
از طعنہ ملاح دل بہم بر آمد خواست کہ از و انتقام کشد کشتی رفتہ بود آواز داد کہ اگر برین جامہ کہ پوشیدہ ام
قناعت کنی دریغ نیست ملاح طمع کرد و کشتی باز گردانید ش بہم بر آمد یعنی در جوش شد و نسخہ باز آورد
نیز درست باشد قولہ بیت بدوزد شرہ دیدہ ہوشمند + در آرد طمع مرغ و ماہی بہ بند ش شرہ
بفتحتین شین معجمہ و راء مہملہ و ہاء ملفوظ بمعنے حرص قولہ چندانکہ دست جوان بریش و گریبان ملاح
رسید او را بخود در کشید و بے محابا فرو کوفت ش بخود در کشید یعنی بسوے خود در کشید و لفظ در زائد
محض نیست بلکہ افادہ سرعت تمام میکند محابا بالضم میم رعایت و اندیشہ در اصل محابات بود
فائدہ فارسیان از بعض مصادر ناقص یکی از باب مفاعلہ آمدہ تا را از آخر بجہت تخفیف ساقط کردہ اند چنانکہ
مدارا و مواسا قولہ یارش از کشتی بدر آمد تا کشتی کند درشتے دید پشت بگردانید چارہ جز آن ندیدند
کہ با او مصالحت گرایند و باجرت کشتی مسامحت نمایند ش اجرت بضم اول و سکون جیم مزد و
مسامحت بضم میم اول و فتح میم ثانی و حاء مہملہ بمعنے سہلے و آسانی یعنی جوانمردی کہ مے آید
مجاز است یعنی مزد کشتی فرو گذاشت کنند قولہ مثنوی چو پرخاش بینی تحمل بیار +

For More Books Madni Library Group Whatsapp +923139319528

https://archive.org/details/@madni_library

گر سیلے بہ بند دو در کارزار * ش پرخاش بفتح با فارسی بمعنے خرخشہ ومناقشہ وجنگ وبعضے بیا عربی
نیز نوشتہ اند سیلے بالفتح و یا مصدرے مراد از زخمے در معاملہ کارزار بمعنے جنگ ومقابلہ قولہ بشیرین
زبانی ولطف وخوشی * توانی کہ پیلے بموئے کشی * ش خوشی بفتح خا و کہ بوے ضمہ دارد و واو معدولہ
قولہ لطافت کن آنجا کہ بینی ستیز * نبرد قز نرم را تیغ تیز * ش لطافت نرمی و آشتی قز بفتح قاف
وزا معجمہ ابریشم نبرد تشدید را بضرورت نظم تیغ بکسر فوقین معجمہ موحدہ ہست قولہ بعذر ماضی در
قدمش افتادند و بوسہ چند بنفاق بر سر و چشمش دادند پس بکشتی در آوردند و روان شدند ش
ماضی کنایہ از تقصیرے کہ ملاح کردہ بود قولہ تا برسیدند بستونیکہ از عمارت یونان در آب استادہ
بود ملاح گفت کشتے را خللے است یکے از شما کہ زور آور تر است باید کہ برین ستون رود خطام
کشتی بگیرد تا عمارت کنیم ش یونان ملکے بود میان روم و فرنگ حکما و آنجا بخدا و رسول نگرویدند و تو الٰہی
آن ملک دریا برد شد خطام بکسر خا معجمہ بمعنے مہار و عمارت بمعنی مرمت یعنے برین ستون
رفتہ ریسمان کشتی را گرفتہ بسوے خود کشیدہ دارد و کشتے را روان شدن ندہد تا خللے کہ در تختہ
کشتی پیدا آمدہ است آنرا مرمت ساختہ درست نمائیم و آنچہ در بعض نسخ خرطوم نوشتہ بمعنے
بینی فیل وغیرہ درست نیست و در بعض ریسمان نوشتہ و آنچہ در اکثر نسخ نوشتہ تا از عمارت
عبور کنیم صواب نیست چراکہ بتعمق فکر صورت اسلوب ربط ندارد و آنچہ فقیر در متن نوشتہ
مطابق مخدومی و متن سروری است قولہ جوان بغرور دلاورے کہ در سر داشت از خصم
دل آزردہ نیندیشید و قول حکما را کار نہ بست کہ گفتہ اند ہر کرا رنجے بدل رسانیدی اگر در عقب
آن صد راحت رسانی از پاداش آن یک رنج ایمن مباش کہ پیکان از جراحت بدر آید و آزارش
در دل بماند ش پاداش بیا فارسی بمعنے عوض و جزا جراحت بکسر زخم تازہ قولہ بیت چہ خوش
گفت بکتاش با خیلتاش * چو دشمن خراشیدی ایمن مباش * ش بکتاش
بکسر با موحدہ و کاف عربی نام پادشاہ خوارزم و خیلتاش را کہ بعضے بمعنے گروہ غلامان
نوشتہ و بعضے بمعنے نوکران یک خواجہ گفتہ و ملا سعد سر دفترے بکتاش و خیلتاش را نام دو مرد
پہلوان نوشتہ اند بہتر نیست چراکہ خراشیدے بصیغہ واحد با خیلتاش کہ در خود معنی جمعیت دارد
از عدم مطابقت ابا میکند پس مخفی نماند کہ لفظ تاش در فارسی منجملہ لغات اضداد است چہ

بمعنے بندہ و غلام و ہم بمعنے خداوند آمدہ کذا فی برہان قاطع چنانکہ مولی در عربی پس در مصرعہ
اول بمعنے غلام و در مصرعہ ثانی بمعنی خداوند و خیلتاش بقلب اضافت است بمعنے
تاش خیل یعنے خداوند جماعہ مردم برین تقدیر بکتاش بفتح یاء تحتانی باشد یعنے یک غلام با خداوند
جماعت مردم کہ جماعہ دار سپاہ باشد چہ خوش گفتہ و اگر در مصرعہ اول بکتاش بکسر با موحدہ نام پادشاہ
خوارزم گویند تقریر معنی چنین باشد کہ بکتاش با جماعہ دار فوج خود چہ خوش گفت در باب خراشیدن
و ایذا رسانیدن است قولہ قطعہ مشو ایمن کہ تنگدل گردے * چون ز دستت دلے بتنگ آید ش
گردی بکاف فارسی بمعنے شوی و یا و دلے برائے تنکیر یا وحدت و حرف با در کلمہ بتنگ زائد ہست
برائے وزن و ہم برائے تحسین کلام و مراد از آید شود و اگر تنگ را مخفف تنگی گیرند با زائد نباشد
و درین بیت جزا مقدم است بر شرط قولہ سنگ بر بارۂ حصار مزن * کہ بود کز حصار سنگ آید *
ش بارہ بیا موحدہ دیوار قلعہ قولہ چندانکہ سقود کشتی بساعد بر پیچید و بالاے ستون رفت ملاح
زمام از کفش در ربود و کشتی براند بیچارہ در انجا متحیر بماند روزے دو بلا و محنت دید و سختی کشید ش
سقود بکسر سین و سکون قاف و فتح واو و دال ریسمان لجام کہ ہندی باگڈور گویند درینجا مراد از رسن
کشتی است چہ این لفظ اسم آلہ است از قود بالفتح کہ بمعنے از پیش کشیدن ستور است
ساعد بفتح عین ساق دست کہ ہندی پہونچا نامند لفظ بر اگرچہ زائد است مگر افادہ سرعت
میکند زمام بکسر زا معجمہ بمعنے ریسمان مہار شتر درینجا بمعنے ہمان رسن کشتی لفظ در اگرچہ در کلمہ
در ربود زائد مفہوم میشود مگر افادۂ سرعت حمل می نماید یعنے بجلدی تمام از دستش کشید و آنچہ در اکثر
نسخ وا گسلانید واقع است محل تردد است چہ گسستن و گسلاندن بمعنے شکستن چیز نرم است
پس رسن کشتی اینقدر ضعیف نباشد کہ کسے آنرا یکبارگی بگسلاند مگر آنکہ گسلاندن مجازا بمعنی
قطع چنانکہ در خطبۂ مکاتبات ابو الفضل عبد الصمد نوشتہ تیغ قضا زندگانی گسار آن برگزیدۂ انفس و
آفاق گسست و فقیر مؤلف نسخہ در ربود از متن شرح سروری نوشتہ است قولہ سوم روز خوابش
گریبان گرفت و بآب انداخت بعد از شبانروز دیگر بر کنار افتاد و از حیاتش رمقے ماندہ بود برگ درختان
خوردن گرفت و بیخ گیاہا برآوردن تا اندکے قوت یافت سر در بیابان نہاد و میرفت تا تشنہ و
بے طاقت شد ش در لفظ شبانروز الف برائے عطف است یعنے جدا از شب و روز دیگر کہ سوائے

Islami Books Quran & Madni Ittar Ameen Pur Bazar House Faisalabad

https://archive.org/details/@madni_library

آن دور وزباشد که برستون گمه رانده بود رمق بفتحتین بقیۂ روح دلبعد لفظ برآوردن لفظ گرفت
دیگر محذوف است برائے حسن عبارت یعنے بیخ بعضے گیاه برائے خوردن و دفع جوع از زمین
برآوردن گرفت ومخفی نماند که در زمین نمناک قرب دریا چند قسم گیاه می باشد که بیخ سطبر دارد ہم بانگ
مزه مثل کیسو ناگرموتهه در دریا کنند که آن ثعلب ہندی است سر در بیابان نہاد ای متوجه
صحرا شد تشنه بالکسر و بالفتح ہر دو صحیح قوله بر سر چاہے رسید که قومے برو گرد آمده و شربت آب
بپشیزے مے آشامیدند جوان را پشیزے نبود چندانکه طلب کرد و بیچارگی نمود رحمت نیاوردند دلیا
کردند دست تعدی دراز کرد و تنے چند را زد و کوفت مردان غلبه کردند و بے محابا بزدند مجروح شد ش
شربت بالفتح آنقدر آب را گویند که یکبار دفع تشنگی از آن توان ساخت پشیز بفتح با فارسی و یاء
معروف و زاء معجمه فلس ریزه و تنگ که بقدر ہشتم حصه آنه باشد و در بعض د بپشیزے باء مجہول وحدت
است و نمود بمعنے ظاہر ساخت ابا بکسر اول و باء موحده بمعنے انکار و امتناع تعدی بمعنے ستم غلبه
بفتحتین محابا بالضم اندیشه و رعایت قوله قطعه پشه چو پر شد بزند پیل را + با ہمه مردے و
صلابت که اوست + ش پر شدن در اینجا بمعنے بسیار شدن بزند یعنے ایذا رساند سوال باوجود
بسیارے پشه در خبرش صیغۂ واحد چرا آورد جواب گاہے بر کثرت جنسے برائے مبالغه اطلاق وحدت
کرده خبرش بصیغۂ واحد آرند خصوصاً در بیان حیوانات ریزه و امثال در محاورات شائع است
سعدی در بوستان فرمایند مصرعه ملخ بوستان خورد مردم بلخ + مردی در اینجا مجازاً بمعنے جرأت
و دلاوری همین جهت اطلاقش بر پیل واقع شد صلابت بمعنی درشتی قوله مورچگان را چو بود اتفاق
شیر ژیان را بدرانند پوست + ش اتفاق بمعنے موافقت و یکدلی و در سر انجام کارے ژیان
بکسر زاء فارسی خشمناک و درانیدن متعدی مخصص دریدن لازم و متعدی ہر دو آمده قوله بحکم
ضرورت خسته و مجروح در پی کاروان افتاد و برفت شبانگاه برسیدند بمقامیکه از دزدان پر خطر بود
کاروانیان را دید لرزه بر اندام افتاده و دل بر ہلاک نهاده ش بحکم بمعنے اقتضاء و باعث خسته و
مجروح مترادف اند بمعنی آنکه زسے کاروان قافله در شبانگاه والف و نون زائد برائے تحسین کلام
در نسخه صحیح بجائے دزدان لفظ کوریان واقع است بلام و واو مجہول و راء مہمله و یاے تحتانی
قومی است صحرانشین که اکثر راہزن باشند کاروانیان منسوب بکاروان و لرزه بر اندام افتاده و

دل بر ہلاک نهاده حال است برائے کاروانیان و ہلاک مصدر است بمعنے مردن و ہلاکت بزیادت
تاء خطا است قوله جوان گفت اندیشه مدارید که درین میان یکے منم که به پنجاه کس را جواب دہم و دیگر
جوانان ہم یاری کنند مردم کاروان بلاف او قوی دل شدند و بزاد و آب دستگیری کردندش جواب دہم
یعنے مقابله کنم زاد بمعنی توشه یعنے آنچه اہل سفر از جنس طعام خشک ہمراه گیرند قوله جوان را آتش معده
بالا گرفته بود و عنان طاقت از دست رفته لقمه چند از فرط اشتہا تناول کرد و دمے چند آب آشامید
تا دیو درونش بیارمید ش معده بکسر میم و سکون عین و آتش معده جوع و بالا بمعنے بلند و گرفتن
با لفظ آتش بمعنے مشتعل شدن فرط بالفتح افزونی و غلبه و حرف از سببیه و اگر از تجاوزیه باشد معنی دیگر
صورت می گیرد یعنے از غلبه اشتہا تجاوز کرده لقمه چند زیاده از حاجت تناول کرد و مراد از دیو درون
گرسنگی با فراط قوله خوابش در ربود و بخفت پیرمردی جہان دیده در کاروان بود گفت ای یاران
من ازین بدرقه شما اندیشه ناکم بیش از آنکه از دزدان قطاع الطریق چنانکه حکایت کنند ش
بدرقه بفتح باء موحده و سکون دال مہمله و فتح راء مہمله و فتح قاف بمعنی رہبر و لفظ جیش بیاء موحده قطاع
بالضم و تشدید جمع قاطع یا صیغۂ مبالغه بمعنے بسیار قطع کننده و دزدان موصوف و قطاع طریق صفت
آن یعنے دزدان قطع کنندهٔ راه مسافران و در مخذومی قطاع طریق درینجا واقع نشده قوله اعرابی را
درمے چند گرد آمده بود بشب از تشویش آن در خانه تنها خوابش نبردی یکے را از دوستان
پیش خود خواند تا وحشت تنهائی بدیدار او منصرف کند شبے چند در صحبت بود چندانکه بر درمهاش
وقوف یافت ببرد و سفر کرد ش اعرابے بالفتح بیاء معروف وحدت که بقاعدهٔ عربی است بمعنی
یک شخص از قوم عربان صحرانشین گرد آمده بود دائے جمع شده بود مخفی نماند که خبر غیر ذی روح بصیغۂ جمع
آرند تشویش فکر و پریشانی و لفظ تنها صفت خانه کردن بهتر نیست بلکه حال اعرابی است منصرف
بضم میم و کسر راء مہمله بمعنے گذرنده و مجازاً بمعنے دفع وقوف بفتحتین بمعنی آگاہی قوله بامدادان بدیدش
عریان و گریان گفتند حال چیست مگر آن درمہاے ترا دزد برد گفت لا والله بدرقه برد ش عریان
بالضم برہنه عریان و گریان حال است برائے اعرابے مگر کلمهٔ شک است یعنے شاید لا کلمه نفی
بمعنی نه و الله بواو قسمیه بمعنے سوگند خدا چون قسم برائے رفع انکار کلی است کلمهٔ لا برائے
نفی بعض الفاظ کلام مخاطب باشد و نیز میتوان گفت که لفظ لا در تراکیب قسمیه زائد مے آید

For More Books Madni Library Group Whatsapp +923139319528

https://archive.org/details/@madni_library

بدرقہ در ینجا مجازاً بمعنے مطلق رفیق و یار است **قولہ قطعہ** ہرگز آن زیار نہ نشینم ✤ تا نہ دانم ہر آنچہ خصلت اوست ✤ ش نون ثانی را در لفظ نہ نشینم درینجا ساکن خواندن واجب است وانچہ در اکثر نسخ نہ نشستم و ندانستم واقع شدہ بہتر نیست چراکہ آئندہ فائدہ پند پذیری از حکایت اعرابی حاصل نمی آید وانچہ در بعض نسخ بجاے یار لفظ مار بمیم نوشتہ اند خطا است **قولہ** زخم دندان دشمنی تیز است ✤ کہ نماید بچشم مردم دوست ✤ ش دانچہ در اکثر نسخ بجاے بتر کہ مخفف بدتر است لفظ تیز نوشتہ اند توجیہ طلب است برین تقدیر تیزی زخم عبارت از کارے بودن زخم گفتہ آید و میتوان گفت کہ زخم دندان بدون کسرۂ میم بترکیب قلب اضافت بمعنی زخم دندان باشد یعنی دندانے کہ بدان زخم میتوان انداخت حاصل آنکہ آن دشمن را دندان گزیدن تیز است کہ بچشم مردمان دوستی نمودہ باشد چراکہ بفریب دوستی زخم خاطر خواہ زند **قولہ** چہ دانید اگر ہم از جملہ دزدان باشد و در میان ما بعیاری تعبیہ شدہ تا بہنگام فرصت یاران را خبر کند پس مصلحت ہمی بینم کہ این را خفتہ بگذاریم ش عیاری بمعنے چالاکی چراکہ عیار بالفتح والتشدید بمعنے مرد بسیار حرکت است ماخوذ از عیر بالفتح کہ بمعنے بہر سو رفتن اسپ است بجولان تعبیہ بالفتح تاء فوقانی و سکون عین و کسر باء موحدہ و تخفیف یاء تحتانی اگرچہ مصدر است درینجا بمعنے اسم فاعل یعنی بخوبی و حکمت پوشیدہ شوندہ **قولہ** جوانان را بند پیر استوار آمد و مہابتے از شتر زن در دل گرفتند و رخت برداشتند و جوان را خفتہ بگذاشتند جوان آنگہ خبر یافت کہ آفتابش بر کتف تافت سر بر آورد و کاروان رفتہ دید بیچارہ بسے بگردید راہ بجائے نبرد تشنہ و بینوا رو برخاک و دل بہلاک نہاد و می گفت ش مہابت بفتح میم و فتح باء موحدہ مصدر میمے است بمعنے ہیبت و یاد مجہول براے عظمت یعنی خوف عظیم خبر یافت شعور یافت یعنی بیدار شد کتف بفتح کاف و کسر تا بمعنے شانہ پشت یعنی آفتاب او را بمقابلہ شانہ تافت یعنی یک پہر روز برآمدہ بود چراکہ آفتاب چون بمقابلہ میسان سر رسید نیم روز می گردد سر بر آورد یعنی برخاست راہ بجائے نبرد یعنی راہ مقصود نیافت بینوا یعنی گرسنہ **قولہ شعر** من ذا یحدثنی و زم العیس ✤ ما للغریب سوی الغریب انیس ✤ ترجمہ کیست آنکہ سخن کند با من حالانکہ رفت قافلہ نیست براے مسافر سواے مسافر غمخوار حاصل آنکہ کسے نیست کہ مصیبت و وحشت مرا کہ از رفتن قافلہ تنہا ماندہ ام بسخنان تسلی آمیز دفع کند اگر ہمچو من

مسافر دیگرے بود در رفاقت من میکرد و مخفی نماند کہ در مصرعۂ اول تمنا کردہ و در مصرعۂ دوم موجود شدہ **ترکیب ولغت** من بالفتح مبتدا متضمن بمعنے استفہام و ذا اسم اشارت خبرِ موصوف یحدث بضم یاے تحتانی و فتح حاے مہملہ و دال مہملہ مشدد مکسور و ضم ثاء مثلثہ واحد مذکر غائب از مضارع باب تفعیل و ضمیر غائب مستتر کہ راجع است بسوے مبتدا فاعل او و نون وقایہ و یاے متکلم مفعول او و مجموع صفت ذا واو حالیہ و لفظ قد مقدر زم ماضی معلوم مضاعف عیس بکسر عین و سکون یاء تحتانی و سین مہملہ جمع اعیس چنانکہ بیض جمع ابیض بمعنے شتران سفید سرخ درینجا بمعنے مطلق شتران کہ مجازاً مراد از قافلہ باشد و لفظ عیس مرفوع است بتنوین ضمہ از جہت فاعلیت و باشباع ضمۂ سین واو خواندن درینجا واجب است و ہمچنین در آخر لفظ انیس باشباع لام مکسور جار غریب بکسر باء موحدہ مجرور و جار مجرور با متعلق محذوف خبر مقدم براے ما و سوی بکسر سین و الف مقصورہ بصورت یاء کہ در وزن شعر محسوب نیست مضاف و غریب ثانی بکسر با مضاف الیہ مجموع مضاف و مضاف الیہ خبر مقدم و انیس بفتح ہمزہ و کسر نون مبتدا او مؤخر مجموعہ مبتدا و خبر اسم مؤخر براے ما وانچہ در اکثر نسخ فقد زم العیس واقع شدہ خطا است چراکہ در وزن شعر فساد می آید وانچہ در نسخہ ہاے کثیر ما و انحدثنی بلفظ ما و تاء فوقانی نوشتہ اند آنہم بہتر نیست چنانچہ تمیح حاصل معنی آن بر متامل پوشیدہ نیست و در نسخۂ مخدومی و سرورے مصرعۂ اول چنین واقع شدہ ع من ذا یحدثنی و زم العیس زم بضم زاء معجمہ و تشدید میم مفتوح صیغۂ ماضی مجہول کہ فعل ماخوذ از زمام است اے مہار بستہ شدہ بجہت کوچ و این شعر در بحر کامل مسدس است افاعیلش اینست مستفعلن متفاعلن مفعولن مستفعلن متفاعلن فعلاتن صدر و ابتدا مضمر و عروض مضمر مقطوع و عجز مقطوع سالم **قولہ بیت** درشتی کند با غریبان کسے ✤ کہ نابودہ باشد بغربت بسے ✤ ش درشتی بشین معجمہ درینجا مجازاً بمعنے بیمروتی **قولہ** مسکین درین سخن بود کہ پادشاہزادہ بصید آمدہ بود و از لشکریان دور افتاد بالاے سرش استادہ این سخن ہمی شنید و در ہیئت او نظر کرد حالش پریشان دید و صورت ظاہرش پاکیزہ پرسید از کجائی و اینجا چگونہ افتادی برخے از آنچہ بر وی گذشتہ بود اعادت کردش بعید بمعنے براے شکار انداختن ہیئت بفتح ہا و سکون تحتانی و فتح ہمزہ بمعنے شکل و صورت برخے بالفتح اندکے اعادت بکسر اول باز گردانیدن **قولہ** ملکزادہ را بر حال تباہ او رحمت آمد خلعت و نعمتش

Islami Books Quran & Madni Ittar Ameen Pur Bazar House Faisalabad

https://archive.org/details/@madni_library

داد و معتمدے ہمراہ او کرد تا بشہر خویش باز آمد پدر بدیدن او شادمانی کرد و بر سلامت حالش شکر گزارد
ش مراد از نعمت مال و زر است معتمدے بضم میم اول و فتح میم ثانی و یاء مجہول وحدت شخص معتبر
اعتبار کہ بکار او تکیہ باشد دیدن بمعنے ملاقات گذارد بسکون راء مہملہ و وقف دال مہملہ بمعنے ادا کرد
صیغۂ ماضی است از گذاردن سلامت مصدر است قولہ شبانگاہ آنچہ بر سر او گذشتہ بود از
حالت کشتی و جور ملاح و جفاے روستایان بر سر چاہ و غدر کاروانیان در راہ با پدر بگفت گفت اے
پسر نگفتم ترا وقت رفتن کہ تہیدستان را دست دلیری بستہ است و پنجۂ شیرے شکستہ ش
شبانگاہ بزیادت الف و نون بترکیب قلب اضافت بمعنے گاہ شب روستائی باشندۂ روستا کہ
بواو مجہول بمعنی قریہ و دہ باشد غدر بالفتح غین معجمہ و سکون دال بیوفائی قولہ بیت چہ خوش گفت
آن تہیدست سلحشور ✤ جوے زر بہتر از ہفتاد من زور ✤ ش سلحشور بکسر سین مہملہ و فتح لام و
حاء مہملہ و واو مجہول بمعنے سپاہی چہ سلح مخفف سلاح و شور امر از شوریدن کہ بمعنی ورزش
کردن و برہم زدن است پس بترکیب اسم دام معنی ورزش کنندۂ سلاح حاصل شد
و آن سپاہی باشد تہیدست مضاف و سلحشور کہ اسم جنس است مضاف الیہ یعنے مغلے کہ از
فرقہ سپاہی بود و زر در طاء رینجا بمقابلہ زردی جسم قرار دادہ و از ہفتاد من کثرت مراد است و جو
قلت مقصود است یعنے اندک زر با کثیر مقامات از زور بسیار بیشتر بکار مے آید قولہ پسر گفت اے
پدر ہر آئینہ تا رنج نبری گنج بر نداری و تا جان در خطر ننہی بر دشمن ظفر نیابی و تا دانہ پریشان
نکنی خرمن بر نگیری نہ بینی اندک مایہ رنجے کہ بردم چہ تحصیل راحت کردم و نیشے کہ خوردم چہ مایہ
عسل آوردم ش ہر آئینہ بمعنے بہر طور یعنے بالضرور ظفر بفتحتین غلبہ و کامیابی مایہ بمعنی تعداد
و ہمہ وجا لفظ چہ براے عظمت عسل بفتحتین شہد قولہ بیت گرچہ بیرون ز رزق نتوان خورد ✤ در طلب
کاہلی نباید کرد ✤ ش بیرون در ینجا بمعنے زائد و افزون خورد بفتح خاء معجمہ کہ بوے ضمہ دارد
و واو معدولہ است بدین طور صحت لفظ و درستی قافیہ این بیت حاصل مے شود لفظ خورد
بمعنے خوردن و کرد بمعنے کردن باید گفت چہ بعد لفظ توان و تواند و توانست و باید و شاید ماضی
بمعنے مصدر مے گردد قولہ غواص گر اندیشہ کند کام نہنگ ✤ ہرگز نہ کند در گرانمایہ بچنگ ✤
ش غواص بالفتح و تشدید ماخوذ از غوص بالفتح کہ بآب فرو رفتن است بمعنے کسیکہ بطلب

مروارید غوطہ زدن پیشۂ او باشد چون صلہ لفظ اندیشہ کلمۂ از واقع شود بمعنے ترس و بیم باشد لہٰذا
لفظ از بعد لفظ کند محذوف است یعنے غواص اگر از کام نہنگ خوف کند در بتشدید بضم در ت
وزن بر اصل خود آوردہ شد و الا در فارسی بتخفیف مے آید گرانمایہ بیش قیمت چنگ بفتح جیم
فارسی چنگل و دست و فاعل کند و نکند غواص است قولہ آسیا سنگ زیرین متحرک نیست
لاجرم تحمل بار گران می کند ش آسیا سنگ بقلب اضافت براے تخفیف بمعنے سنگ آسیا
و زیرین صفت سنگ است لاجرم بفتحتین جیم و راء مہملہ بمعنے بالضرور تحمل بمعنے برداشتن
قولہ شعر المرء لیس بشاہد فی ارضہ ✤ کالصقر لیس لصائد فی ذکرہ ✤ ترجمہ مرد نیست نامور در زمین خود
اے در شہر خود چنانکہ چرغ نیست شکار کنندہ در آشیانہ خود ترکیب لغت المرء بفتح میم و سکون
راء و ضم ہمزہ مرد مبتدا و لیس فعل از افعال ناقصہ و ضمیر غائب مستتر اسم او و باء موحدہ مکسور زائدہ
جار شاہد کہ بمعنے حاضر است و مجازاً بمعنے نامور و حرز بتنوین کسرۂ مجرور خبر لیس و فی جار ارض
مجرور مضاف و ہا ضمیر مذکر غائب کہ بمعنے خود است مضاف الیہ جار مجرور متعلق بشاہد پس مجموع
لیس بشاہد فی ارضہ خبر مبتدا است کاف حرف تشبیہ جار و صقر بالفتح و قاف بمعنے چرغ کہ طائر
است شکاری مشبہ بہ و مجرور و لیس ماضی معلوم باء موحدہ زائدہ جار صائد اسم فاعل از صید
مجرور و فی جار و کرہ بضم راء نہ آشیانہ مرغ مجرور مضاف و ہاء مکسور ضمیر مستتر کہ بمعنے خود
است مضاف الیہ و در بعض نسخ بجاے بشاہد بشائع واقع است بمعنے مشہور و نامور و این شعر
در بحر کامل است ہر دو حشو سالم و باقی مضمر بر وزن مستفعلن متفاعلن مستفعلن دو بار
ورود این شعر معلوم نمیشود شاید کہ صادر را باشد جہت قرب مخرج و این شعر در اکثر نسخ یافتہ نمیشود
چنانچہ در نسخۂ مخدومی و در شرح عربی ہم نیست و خان آرزو و ملا سعد صاحب شکرستان ہم نیاوردہ
مگر میر نور اللہ احرارے و عبد الغنی بشرح خود آوردہ اند قولہ قطعہ چہ خورد شیر شرزہ در بن غار ✤
باز افتادہ را چہ قوت بود ✤ ش در ہر دو مصرعہ چہ بجاے استفہام انکاری است یعنے ہیچ نخورد
و ہیچ قوت نمی باشد شرزہ بفتح شین معجمہ و سکون راء و فتح زاء معجمہ بمعنے خشمناک و تہ بن غار بضم باء
موحدہ و کسر نون بمعنے قعر غار و عمق غار باز طائر شکاری معروف افتادہ در ینجا بمعنے کاہل و بے پرواز
قولہ گر تو در خانہ صید خواہی کرد ✤ دست و پایت چو عنکبوت بود ✤ ش عنکبوت بفتح عین مہملہ و

For More Books Madni Library Group Whatsapp +923139319528

https://archive.org/details/@madni_library

نون و فتح کاف و ضم باء موحدہ مگس گیر یعنے اگر تو از سیر و سفر باز ماندہ شل عنکبوت در خانۂ خود نشستہ
منتظر صید خواہی ماند دران صورت دست و پاے تو از مشقت جوع شل دست و پاے عنکبوت
لاغر و ضعیف خواہند شد قولہ پدر گفت اے پسر درین نوبت ترا فلک یاری کرد و اقبال رہبری نمود
کہ صاحب دلے بتو رسید و بر تو بخشائید و کسر حالت را بتفقدے جبر کرد و چنین اتفاق نادر افتد و بر
نادر حکم نتوان ساخت و زنہار بدین طمع دیگر بار گرد ولع نگردی ش نوبت بالفتح بمعنے بار و مرتبہ
بخشائیدن یعنے ترحم کردن کسر بفتح کاف و سکون سین بمعنے شکستگی و نقصان حالت براے خطاب
تفقد بفتحتین و ضم قاف مشدد در لغت گم شدہ را باز جستن مجازاً بمعنے دلجوئی و مہربانی جبر بفتح
جیم و سکون باء موحدہ بمعنے بستن ہر چیز شکستہ را نادر بمعنے کمیاب و ولع بفتحتین و عین مہملہ حرص
و شیفتگی قولہ بیت صیاد نہ ہر بار شکارے ببرد + باشد کہ یکے روز پلنگش بدرد ش لفظ باشد
درین بیت بمعنے احتمال دارد واقع است یا بمعنے شاید یاے مجہول در شکارے براے نکرہ است
یا وحدت و در بعض نسخ بجاے شکارے لفظ شغالے واقع است مگر بہتر نمی نماید قولہ حکایت
چنانکہ یکے از ملوک پارس رحمہا اللہ تعالے نگینے گرانمایہ بر انگشتری داشت بارے بحکم تفرج
باتنے چند از خاصان بمصلاے شیراز بیرون رفت ش از نسخہ ہاے معتبرہ قدیم مثل نسخۂ مخدومی
و متن بشرح عربی بدلالت لفظ چنانکہ در ابتداے حکایت واقع است چنان بثبوت مے رسد
کہ این حکایت علیحدہ نیست بلکہ تتمہ حکایت مشت زن است بمقولہ پدر و آنچہ در اکثر نسخ
بدون لفظ چنانکہ حکایت علیحدہ نوشتہ اند ربط این حکایت بباب نمے آید رحمہا اللہ تعالے
بفتح حاء و فتح راء مہملہ مشدد و فتح سین یعنے نگاہدار و آمرزاد حق تعالے از طیبات نگینی بکسر میم نون
و کاف و یاء وحدت و انگشترین و انگشتری ہر دو درست فائدہ این در اصل انگشتر است
مخفف انگشت ور است یعنے صاحب انگشت تفرج بتشدید راء مضموم و جیم بمعنے سیر و خوشحالی
مصلے در اصل بضم میم و تشدید لام مفتوح و الف مقصورہ کہ بصورت یاء است بمعنی جاے نماز
گذاردن مگر در اصطلاح بمعنے عیدگاہ باشد و درینجا ہمین معنے مقصود است چہ عیدگاہ شیراز سیرگاہے
است خوش فضا و جائیست خورم و دلکشا فائدہ مصلے صیغۂ اسم ظرف است از تصلیہ کہ مصدر
تفعیل است ماخوذ از صلوۃ قولہ فرمود تا انگشتری را بر گنبد عضد نصب کردند تا ہر کہ تیر از حلقۂ انگشتری

بگذراند انگشتری او را باشد ش تا براے ترتب فائدہ و سرعت حصول نتیجہ و مراد از گنبد گنبد مقبرہ کہ
مضاف است بسوے عضد و عضد بفتح عین و ضم ضاد معجمہ نام بادشاہے اختصار عضد الدین
نصب کردند یعنے قائم کردند اے نگینہ را زیر کردہ نہادند و در نسخۂ محمد مرشد آبادی بجاے گنبد
لفظ برکند بضم کاف بمعنے برآورند نوشتہ و بجاے عضد لفظ غرض نوشتہ کہ بفتحتین بغین معجمہ
راء مہملہ و ضاد معجمہ بمعنے نشانۂ تیراندازی است درین صورت واو عاطفہ بر لفظ غرض ضرور است
و بجاے کردند لفظ کنند مگر رہم باید یعنے ملک فرمود کہ انگشتری از دست ما برآوردہ نشانہ از ان
قائم کنند قولہ اتفاقاً چہار صد حکم انداز در خدمت ملک حاضر بودند جملہ خطا کردند مگر کودکے کو بر بام رباط
تیر بہر طرف ببازی مے انداخت باد صبا تیر او را بحلقۂ انگشتری بگذرانید خلعت و نعمت یافت
و خاتم بوے ارزانی داشتند ش حکم انداز بمعنے تیر اندازی کہ تیر او خطا نرود رباط بفتح سراے خانہ
و لنگرخانہ و ظاہراً قید صبا اتفاقی است قولہ آوردہ اند کہ پسر تیر و کمان را بسوخت گفتند چرا چنین
کردی گفت تا رونق اولین بر جاے ماندش یعنے کودک گفت کہ تیر و کمان خود را بایں سبب سوختم
کہ مبادا کسے مرا باز گوید کہ بار دیگر تیر از حلقۂ انگشتری بگذران و تیر من باز از ان نگذرد و خجل شوم
و این بزرگی کہ اکنون مرا حاصل است برباد رود و اگر کسے تیر و کمان دیگر دہد بگویم کہ تیر و کمان
سابق استعمال کردہ و بتقاضاے وردہ من بود این تیر و کمان جدید بدست من آشنا نیست عذر من بجا
باشد قولہ قطعہ گہ بود کز حکیم روشن راے + بر نیاید درست تدبیرے + گاہ باشد کہ کودکے
نادان + بغلط بر ہدف زند تیرے + ش گہ بفتح کاف فارسی و ہاے ملفوظ مخفف گاہ حکیم یعنے دانای
جمیع امورات و درینجا از غلط سہو و بے تمیزی مقصود است این حکایت مشت زن را کہ حکایت یکے از
ملوک پارس تتمۂ آن باشد ربط و فائدہ اینست آدمی را باید کہ پا بدامن قناعت کشیدہ بطلب رزق سفرہاے
پر خطر اختیار نساختہ بر کامیابی بعض مسافران کہ بحسب اتفاق بودہ باشد اعتماد کلی نکند النادر کالمعدوم قولہ
حکایت درویشے را شنیدم کہ بغارے نشستہ بود و در بر روے از جہان بستہ و ملوک و سلاطین را
در چشم ہمت او ہیبت و شوکت نماندہ ش شوکت گروفر و دبدبہ اے بسبب استغنا ملوک را ادنی
مے پنداشت قولہ قطعہ ہر کہ بر خود در سوال کشاد + تا بمیرد نیازمند بود + ش کشاد بکاف عربی و
فارسی ہر دو درست و در سوال کشاد یعنے سوال را اختیار کرد نیازمند بمعنی محتاج و کم رتبہ قولہ

Islami Books Quran & Madni Ittar Ameen Pur Bazar House Faisalabad

https://archive.org/details/@madni_library

از بگذار با دشاہی کن + گردن بے طمع بلند بود ش آز بالمد و زائے بجیم حرص سخت بگذار بکسر باء موحدہ صیغ
اصل و دلیل آن تطویل میخواید قولہ یکے از ملوک آن طرف اشارت کرد کہ توقع از کرم و اخلاق عزیزان
آنست کہ یکے بنان و نمک با ما موافقت کنی ش توقع بضم کاف و مراد از عزیزان عزیزان بارگاہ الٰہی
است کہ درویشان باشند یکے بمعنی یکبار و نمک کنایہ از نان خورش بے تکلف و این مقولہ بادشاہ
از کمال کسر نفسی و فروتنی است بجناب درویش قولہ شیخ رضا داد بحکم آنکہ اجابت دعوت سنت
است ش رضا دادن بمعنی قبول کردن حکم بمعنی سبب اجابت بمعنی قبول کردن سنت بمعنے
طریقہ رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم بحجت اینکہ قال النبی صلے اللہ علیہ وسلم لو دعیت علے
کراع الی کراع بلا کراع لاجبت یعنی اگر دعوت کردہ شوم بر پاچہ گوسپند کہ در آن گوشت بغایت
کمتر باشد بسبب قلہ کرہ یعنی بر جائے بعید و دشوار بدون اسپ یعنی بغیر سواری ہر آئینہ قبول کنم
و شارح عربی این حدیث آوردہ اذا دعی الی الطعام اجابہ قولہ دیگر روز ملک بعذر قدومش
رفت عابد از جا بر خاست و ملک را در کنار گرفت و تلطف کرد چون ملک غائب شد یکے از
اصحاب پرسید چندین ملاطفت کہ امروز با بادشاہ کردی خلاف عادت بود درین چہ حکمت است
گفت ای پسر نشنیدہ کہ بزرگان گفتہ اند ش قدوم بضمتین پیش آمدن و رینجا بمعنے تشریف
آوردن تلطف نرمی و مہربانی غائب شد یعنی رفت قولہ قطعہ ہر کرا بر سماط بنشستے + واجب آمد
بخدمتش برخاست + ش سماط بکسر سفرہ و دستر خوان یعنے ہر کہ نعمت او خوردی و برخاست
اگرچہ ماضی است مگر درینجا بمعنی مصدر است یا مخفف مصدر باید گفت و انچہ در بعض نسخ
پیشانی نوشتہ اند محض غلط در نسخۂ صحیحہ کہ بخط شیراز بود و در نسخۂ مخدومی و شرح عربی بنشستے
واقع شدہ و مہر وری نوشتہ کہ در بعض نسخ این بیت اول چنین بنظر آمدہ بیت
چون مکافات خیر نتوان کرد + عذر بیچارگی بباید ساخت قولہ حاجت است آنکہ پیش میرو
وزیر + پشت خم می کند و بالا راست ش یعنی اینہمہ اقتضائے حاجات است کہ
پیش ہر اگاہے برائے ادائے تسلیمات و کورنش پشت را خم میکنند گاہے برائے تعظیم دادن
قد را راست نمایند اگر حاجت نبودے این تمام تکلف کے اختیار نمی کرد مثنوی گوش تواند کہ ہمہ
عمر وے + نشنود آواز دف و چنگ و نے + ش عمر بکسر رائے چرا کہ مضاف است و ضمیر مے

راجع بصاحب گوش تصور فی الذہن است کہ انسان باشد قولہ دیدہ شکیبد ز تماشائے باغ + بے گل و
نسرین بسر آرد دماغ + ش شکیبد بکسر تین و یائے مجہول بمعنی صبر کند تماشا اگرچہ بمعنی
باہم پیادہ رفتن است لیکن مجاز اً در محاورۂ فارسی بمعنی دیدن بشوق ہم مے آید فائدہ
تماشا لفظ عربی است مصدر از باب تفاعل در اصل تماشی بود ماخوذ از مشی فارسیان درین قسم
مصادر یا را بالف بدل می کنند از عالم تمنا و تولا و تقاضا کہ در اصل تمنی و تولی و تقاضی بود میان
لفظ گل و نسرین واو عاطفہ ضرور است چہ گل بمعنے گلاب است و نسرین بالکسر نام گلے سفید
خوشبو کہ بفارسی نسترن گویند و بہندی سیوتی نامند فائدہ نسرین بالفتح چنانکہ مشہور
است درست نباشد چرا کہ وزن فعلیل بالفتح در کلام عرب نیامدہ مگر بالکسر چنانچہ حلقیت
و خریر و قمیطر و عفریت بسر آرد یعنی گذراند و بآخر رساند و رینجا مفعول بسر آرد محذوف است
کہ اوقات عمر باشد یعنے بے گل و نسرین دماغ اوقات عمر بسر آرد قولہ گر نبود بالش آگندہ پر +
خواب توان کرد حجر زیر سر + ش بالش بکسر لام و بفتح نیز تکیہ کہ بوقت خواب زیر سر نہند آگندہ
بفتح کاف فارسی بمعنی پر کردہ شدہ بالش موصوف و آگندہ پر صفت آن و خصوصیت پر با گندگی
بالش ازان کردہ کہ پر مرغابی و مثل آن در آگین بالش بہ نسبت پشم و پنبہ بغایت نرم باشد
حجر بفتحتین حا و جیم سنگ حجر زیر سر جملہ حالیہ است یعنی خواب میتوان کرد درحالیکہ حجر زیر سر باشد
قولہ ور نبود دلبر ہمخوابہ پیش + دست توان کرد در آغوش خویش + ش ہا و ہمخوابہ
زائد است و می تواند کہ برائے معنی اسم فاعل باشد یعنی ہم خواب شوندہ یا آنکہ برائے
نسبت یعنی منسوب بہم خوابی درین صورت یائے مصدرے از میانش محذوف باشد آغوش بمعنے
کنارہ و بغل قولہ ور نبود مرکب رہوار دگام + پائے تواند کہ رود چند گام + ش در میان ہا
و گام واو بمعنی یا و تردید ضرور است رہوار بمعنی تیز رفتار دگام بکاف فارسی در مصرع اول بمعنی اسپ
سست رفتار و در مصرع ثانی بمعنی قدم پس باختلاف معنی قافیہ درست است و ولی محمد نوشتہ
کہ مصرع اول چنین بہتر است مصرعہ گر نبود مرکب رہوارہ نام + یعنی اسپیکہ بسبب تیز رفتاری
نام خوش ہموار نہادہ باشند درین صورت یائے رہوار برائے اہمیت باشد و در نسخ صحیحہ معتبرہ
قدیم این بیت یافتہ نمے شود و محتمل کہ الحاقی باشد قولہ این شکم بے ہنر پیچ پیچ + صبر ندارد کہ

For More Books Madni Library Group Whatsapp +923139319528

https://archive.org/details/@madni_library

بساز و بسیچ ✤ پشش بیچ بیچ بمعنی شریر و دغاباز و بمعنی آنکه حقیقت او معلوم نشود و نیز درین اشارت است بامعاکه رودگان باشند بیچ در بیچ بودن آنها ظاهر است ساز بمعنی موافقت کند و راضی گردد بسیچ یعنے مانند کب چیز یا آنکه صبر ندارد و که سوائے خوردنی بسیچ حیلۂ دیگر تابع گردد و ربط و فائده این حکایت آنست که تا بمقدور از ملاقات بادشاہان و امرا دور باید بود که قرب ایشان بچار نچار بهارا دانتجاے اندازد تا رفته رفته وصف قناعت زوال می پذیرد

باب چہارم در فوائد خاموشی

قوله حکایت یکے را از دوستان گفتم که امتناع سخن گفتن بجهت علت اختیار آمده است گفت غالب اوقات در سخن نیک و بد اتفاق می افتد و دیدهٔ دشمنان جز به بدی نمے گراید گفتم دشمن آن به که نیکی نه بیند ش مخفی نماند که درین عبارت اختلاف نسخ بسیار است مگر از همه بہترین است امتناع بانون اشتقن مضاف است و سخن گفتن مضاف الیه و این اضافت بتقدیر حرف من است اے بتقدیر لفظ از یعنی امتناعی که از سخن گفتن باشد درین عبارت اولا سوال شیخ است از دوست که منع کردن سخن گوئی را بکدام سبب عقلاء اختیار نموده اند دوست جواب داد که اکثر اوقات در کلام الفاظ نیک و بد از زبان صادر مے شود و دشمن متر صد عیب گیری و اعتراض مے باشد ازین باعث عقلاء خاموشی را پسند ساخته اند شیخ رد جواب دوست نموده می فرمایند که به اندیشه اعتراض خاموش ماندن بہتر نیست بلکه ادئے ہمین است که چشم دشمن بر نیکی نیفتد بجهت آنکه او قابل دیدن نیکی نیست اگر به بیند در چشم او نیک آید البته حسد برد و در تخریب و افساد آن سعی کند ضرر عیب جوئی به نسبت ضرر حسد کمتر باشد پس باندیشه حسد خاموشی باید بخوف اعتراض و انچه در عبارت متن احتمال این دو معنی نیز است یکے آنکه غالب اوقات ذکر نیک و بد در مردم کرده میشود دوم آنکه چون سخن گفته می شود غالب اوقات آن سخن در گوش نیک و بد می رسد گر این هر دو معنی بعبارت مابعد مربوط نیست قوله شعر و اخو العداوة لایمر بصالح ✤ الا ویلمزه بکذاب اشر ✤ پشش با سکان وی که راے مهمله است در لفظ اشر ترجمه صاحب عداوت یعنی دشمن گذر نمی کند بر مرد نیکو کار مگر آنکه عیب میزند بحال او که این دروغگوی متکبر است مخفی نماند اگرچه اخ بمعنی برادر است مگر درینجا مجاز آ

بمعنے ملازم و متقاربان و صاحب ترکیب و لغت داو عاطفه اخو بفتح ہمزه و ضم خاے معجمه در اصل اخو بود بفتح ہمزه و فتح خاے و ضم واو مع التنوین ضمه بر واو ثقیل داشته دور نمودند لہذا التقاے ساکنین شد میان واو و تنوین تنوین را دور کردند اخو بسکون واو باقی ماند بعده اخو مضاف شد بسوے العداوت واو ہم از جهت التقاے ساکنین که آن واو و لام است ساقط شد پس این مجموع مبتدا است لایمر مضارع منفی غائب معلوم از مر ضمیرای که در وے مستتر است فاعل و با جار صالح مجرور متعلق بلایمر و لایمر فعل متعلق خود خبر مبتدا الا حرف استثنا و او حالیه یلمز بضم یاے تحتانی و سکون لام و کسر میم و زاے معجمه مضارع غائب معلوم از باب افعال ماخوذ از لمز که بچشم اشارت کردن است بسوے عیب کسے و ضمیر غائب که در وے است در راجع است بسوی اخو العداوت فاعل او و ہا ضمیر مذکر که راجع است بسوے صالح مفعول او و با جار کذاب بالفتح و التشدید یعنی بسیار دروغگو مجرور اشر بفتح ہمزه و کسر شین معجمه و تشدید راے مهمله صفت مشبه صفت کذاب و درین شعر به لفظ صالح بطریق لطافت تلمیح است بقصه حضرت صالح پیغمبر علیه السلام که قوم ثمود ایشان را کذاب اشر مے گفتند در سورهٔ قمر مذکور است بل هو کذاب اشر این نسخه که نوشته ایم از شرح عربی و نسخهٔ مخدومی است و انچه در اکثر نسخ عامه نوشته اند مصرعه الا و یلمز بکذاب اشر ✤ یعنے الزام میدید او را بگفتن دروغگو متکبر بہتر نیست چراکه الزام دادن بدون مکالمه عادت نیست فافهم و این شعر در بحر کامل است رکن چہارم که ابتداے مصرعه دوم است غضم بروزن مستفعلن و باقی همه سالم بروزن متفاعلن قوله بیت ہنر بچشم عداوت بزرگتر عیب است ✤ گل است سعدی و در چشم دشمنان خار است ✤ پشش چشم عداوت باضافت مقارنه یعنی چشمیکه بعداوت مقارنت داشته باشد و بعد لفظ سعدی واو عاطفه ضرور است قوله بیت نور گیتی فروز چشمهٔ هور ✤ خوش نیاید بچشم موشک کور ✤ پشش ہور بضم ہاء و واو مجهول بمعنے آفتاب و موشک بکاف مروت قسمی از موش است که بروشنی روز بر نیاید بهندی چهچهوندر گویند و درین کاف تحقیر است که جزو اسم گردیده و کسرهٔ کور یعنی از جهت اهمیت ساقط گشته چنانکه در مرغابی از سبب اهمیت کسرهٔ اضافت انداخته شد و در بعض نسخ بجاے خوش نیاید زشت باشد واقع شده مآل هم است ربط و خلاصه فوائد این حکایت آنست که سخن کمتر گفتن و اکثر اوقات خاموش

Islami Books Quran & Madni Ittar Ameen Pur Bazar House Faisalabad

https://archive.org/details/@madni_library

ماندن خوب است چراکه بیشتر مردم دنیا باہم عداوت و نفاق دارند لهذا سخن بهتر را ہم پسند نساخته
در پی اعتراض و عیب گیری می شوند و این معنی لبا اوقات سبب جنگ و خصومت مے گردد **قوله**
حکایت بازرگانے را ہزار دینار خسارت افتاد پسر را گفت نباید که این با کسے درمیان نهی گفت
ای پدر فرمان تراست نگویم ولیکن مرا بر فائده این مطلع گردان که در نهان داشتن مصلحت چیست
ش بازرگان بفتح زا معجمه سوداگر دینار وحدت درمیان نهادن کنایه از گفتن خسارت بفتح خاره
یعنی زیان سرمایه **قوله** گفت تا مصیبت دو نشود یکے نقصان مایه و دیگر شماتت همسایه ش
مایه یعنی سرمایه و مال شماتت بفتح شاد شدن بر نقصان کسے **قوله بیت** مگو انده خویش با دشمنان
که لاحول گویند شادی کنان ش انده بفتح همزه و سکون نون و ضم دال مهمله و هاے ملفوظ مخفف
اندوه که بمعنے غم پنهانی است لاحول اشارت است به لاحول ولا قوة الا بالله العلی العظیم
اگرچه خواندن این حدیث در هنگام مصائب و دشواریها است مگر در محاورات مردم بوقت استغراب
حماقت شخصی میخوانند گویا که کار حماقت او از عمل شیطانی است حول بفتح بمعنی برگشتن است
حول و قوة هر دو مبنی بر فتح خبر اینها هر دو محذوف اسے لاحول عن المعصیة ولا قوة علی الموجود الا بتوفیق
الله یعنی نیست برگشتن از گناه و نه زور بر موجود مگر مددگاری حق تعالے ربط و فائده آنست که خاموشی
را گذاشته نقصان مال خود پیش مردم بیان ساختن هیچ فائده نمی بخشد بلکه احمق پنداشته میخندند
قوله حکایت جوانے خردمند از فنون فضائل حظے وافر داشت و طبعی نافر ش فنون بفتحتین جمع
فن بمعنی انواع و اقسام فضائل درینجا عبارت از علوم رسمی که فاضلان را میباشد حظے بفتح حاء حطی
و تشدید ظاء معجمه و یاء مجهول عظمت بمعنی بهره عظیم و لفظ وافر برائے تاکید عظمت یا آنکه یاء
زائد باشد بقاعده متقدمین که بیان موصوف و صفت مے نوشتند با قربها و موحده و کسر فاء بمعنی
بسیار علم و بعضے با فر نوشته یعنی با شکوه و فرودر بعض نسخ نافر بفاء و دال واقع شده بمعنی
سرد کننده و نافذ بفاء و ذال معجمه هم بنظر آمده بمعنی رسا مگر درین دو صورت هیچ از دست میرود هیچ
همان است که سابق نوشتیم **قوله** چندانکه در محافل دانشمندان نشستی زبان سخن بربستی باری پدرش
گفت ای فرزند تو نیز آنچه دانی بگوی گفت ترسم که بپرسندم از آنچه ندانم و شرم ساری برم ش
محافل بفتح میم و کسر فاء جمع محفل مشتق از حفل که بمعنی جمع شدن و گرد آمدن مردم است بپرسندم

یعنی بپرسندم **قوله قطعه** آن شنیدی که صوفی میکوفت + زیر نعلین خویش میخے چند + ش مراد از
صوفی مرد نا مقید درویش فقیر نعل یک کفش و نعلین هر دو **قوله** آستینش گرفت سرهنگی + که بیا نعل بر ستورم
بند + ش سرهنگ بمعنی جماعه دار یا رساله دار رحیم هنگ بمعنی لشکر و فوج است حالانکه مجازا بر فرد
سپاهی اطلاق کنند ستور بضمتین و واو مجهول اکثر بر گاو و اسپ اطلاق کنند و درینجا خاص بمعنی اسپ
ربط و فائده این حکایت همین است که در مجالس ارباب فضل و دانش سخن اظهار علم و هنر خود گفتن
خویش را هدف سهام سوالات و اعتراضات نموده و ببلا افتادن است باظهار علم جرأت نباید کرد
مبادا تکلیفے بکار شود که از عهده آن بیرون نتواند آمد **قوله حکایت** یکے از علماء معتبر را مناظره افتاد
با یکے از ملاحده لعنة الله علی حده و بحجت با او بر نیامد سپر انداخت و برگشت ش مناظره بضم میم و
فتح ظاء معجمه با هم فکر کردن در اثبات حق و باصطلاح مباحثه نمودن بجهت اظهار قوت خود بر دیگرے
ملاحده بفتح میم و کسر حاء مهمله جمع ملحد بمعنی از دین برگشته لعنت دوری از رحمت حد بفتح
و تشدید پدر و نیز بمعنی با کسر بمعنے سعی و کوشش درینجا اول اقوی است چراکه قابل لعنت یا رحمت
ذی شعور باید نه فعل ذی شعور مگر قباحت اهلیت احتمال دارد که جد ملحد ملحد نباشد لهذا اتوجیه
ضعیف جد بالکسر مرادارند حجت برهان و دلیل سپر انداختن اصطلاح است بمعنی عاجز شدن و در
بعض نسخ سر بینداخت و این ضعیف است **قوله** کسے گفتش ترا با چندین علم و ادب با بے دینی حجت
نماند گفت علم من قرآن است و حدیث و گفتار مشائخ و او بدینها معتقد نیست و نمی شنود مرا شنیدن کفر او
بچه کار آید ش ادب بمعنی حفظ مراتب و دانش و نیز میخوانند که بمعنی اقسام علوم عربیه باشد و آن چند است
مثل لغت و صرف و نحو و معانی و بیان و عروض و قافیه و رسم الخط و انشا و محاضرات و تواریخ
وغیره معتقد بکسر قاف اعتقاد آرنده **قوله بیت** آنکس که بقرآن و خبر زو نرهی + آنست جوابش
که جوابش ندهی + ش خبر بمعنی حدیث نبوی و نرهی بفتحتین صیغه مخاطب واحد مضارع مشتق از
رهیدن که بفتح اول بمعنے خلاصی یافتن است نرهی اے با وجود اول دلائل تسکین حریف از
مباحثه آزاد نشوی ربط و فائده این حکایت آنست که با مخالفان دین و ملت خود بدون کمال
ضرورت بحث نباید ساخت چراکه درین باب مخالفین دلیل ما هیچ گبر را تسلیم نمی کنند پس بحث
را در هیچ حاصل نیست **قوله حکایت** جالینوس حکیم ابلهی را دید دست در گریبان دانشمندی

For More Books Madni Library Group Whatsapp +923139319528

https://archive.org/details/@madni_library

زده بجبر مستی میکرد گفت اگر این مرد دانا بودی کار او با نادان بدین جا نرسیدی ش جالینوس حکیم
یونانی مشهور است یعنی جالینوس گفت که این دانشمند اگر دانا بودی در ابتدائے معامله آشتی
میکرد تا از دست جاہلی چنین ذلت نه کشیدی قوله مثنوی دو عاقل را نباشد کین و پیکار + نه
دانائے ستیزد با سبکسار + ش پیکار بکاف عربی و بکاف فارسی نیز آمده بمعنی جنگ سبکسار بزیادت
الف سبک سر است یعنی آدم خفیف العقل چه دماغ محل عقل است قوله اگر نادان بوحشت سخت
گوید + خردمندش بنرمی دل بجوید + ش وحشت درینجا عبارت از بے تمیزی و ضمیر شین راجع
بنادان دل بجوییدنے دلجوئی و خاطر داری کند قوله دو صاحبدل نگهدارند موے + همیدون
سرکش و آزرم جوئے + ش همیدون بیائے مجهول و واو معروف بمعنی همچنین تا آنکه مرکب از هم و ایدون
که بمعنی اکنون است و بمعنی همیدون نیز میتوانند شد چراکه در لهجه ایرانیان اکثر الف بواو بدل
میشود و آزرم بالمد و فتح زائے معجمه و سکون راء مهمله بمعنی صلح و حیا حاصل آنکه یعنی هر دو سر موے
که بدست دو مرد صالح باشد هر دو قصد گسستن آن نه کنند و موے سلامت ماند و همچنین اگر یکطرف
مرد سرکش باشد و طرف دیگر مرد صلح جوینده تاهم موے گسسته نگردد اگرچه مرد سرکش بسوئے خود
کشد مرد صالح دست سست کرده موے را بطرف او رفتن دهد و بسوئے خود نکشد درین
صورت هم موے گسسته نشود و معنی بیت آینده پر ظاهر است قوله وگر از هر دو جانب جاہلانند +
اگر زنجیر باشد بگسلانند + ش چه هر یک بسوئے خود کشد قوله یکے را زشت خوئے داد دشنام +
تحمل کرد و گفت اے نیک فرجام + ش فرجام بمعنی عاقبت و خاتمه قوله بتر زانم که خواهی گفت آنی +
که دانم عیب من چون من ندانی + ش بتر مخفف بدتر و این دو بیت در حکایت پسر ہارون رشید
گذشته اند در اکثر نسخ در اینجا مکرر آمده اند بمناسبت مقام تحمل و خاموشی ربط و فائده این حکایت
ظاهر است و آنچه برین متفرع میشود آنست که با آدمی بےعقل خواه دیوانه باشد یا احمق یا کودک
یا پیر خرف یا مست شراب یا مست نشه غرور مواخذه و مجادله نباید ساخت خاموشی بهتر است
قوله حکایت سحبان وائل را در فصاحت بے نظیر نهاده اند بحکم آنکه سالے بر سر جمعے سخن
گفتی لفظی مکرر نکردی و اگر همان لفظ اتفاق افتادی بعبارت دیگر گفتی و از جمله آداب
حضرت ملوک یکے اینست ش سحبان بفتح سین مهمله و سکون حاء مهمله و بائے موحده نام

مردے فصیح و بلیغ انطاب از قبیله وائل و ائل بواو و کسره همزه که حرف سوم است نام قبیله
از قبائل عرب و وائل بکسر بائے موحده نیز قبیله است از عرب مگر اکثر شراح در اینجا بکسر همزه نوشته اند
مگر خان آرزو بیائے موحده آورده فصاحت خوش تقریرے و تیز زبانی بے نظیرے مثل نهاده ام
اے مقرر داشته اند و فاعل نهاده اند جمهور هر دم است بر سر جمعی بیائے وحدت اے بر سر
حضور گروہے و جماعتے گفتی بیائے مجهول و استمرار یعنی می گفت مکرر دو باره همان بفتح و در اصل
علم آنست بعبارت دیگر گفتی یعنی به بیان علیحده می گفت چنانچه یکبار گفت رأیت اسلافی القوام
و اگر همین کلام را بار دیگر اتفاق افتاد چنین بیان ساخت بصرت لیثانی الغیل و اگر باز حاجت شد
باین طور بر زبان راند شاهدت ضرغامانی الاکمة اگر سوائے ازین در کار گردید باین نهج تلفظ کرد
وعاینت قسورة فی العرین یعنی هر چهار عبارت همین است که دیدم شیر را در صحرا و فقیر مولف اماده
این ده دوازده بار گفتن میتوانند باندیشه طویل برائے مثال همین قدر کافی است حضرت بمعنی
حضور حاصل آنکه در پیش بادشاهان سخن و حکایت مکرر نباید گفت قوله مثنوی سخن گرچه دلبند
شیرین بود + سزاوار تصدیق و تحسین بود + ش تصدیق باور داشتن تحسین نیک داشتن
مجازاً بمعنے مدح و ثنا آید قوله چو یکبار گفتی مگو باز پس + که حلوا چو یکبار خوردند بس ش باز پس بمعنی
بار دیگر حلوا یعنی هر چه که شیرین باشد چه شیرین را بعد شیرین دل نمی خواهد ازین حکایت معلوم
مے شود که این باب تنها در فوائد خاموشی نیست بلکه آداب سخن نیز درین درج است لهذا در سرخی
باب بعد لفظ خاموشی لفظ آداب سخن نیز نوشتن ضرور است قوله حکایت یکے را از حکما شنیدم
که میگفت که هرگز کسے بجهل خود اقرار نکرده مگر آنکس که چون دیگرے در سخن باشد هنوز تمام نکرده
او سخن آغاز کند ش ضمیر او بجانب آنکس راجع یعنی بعلت آنکه از تداخل کلام ملامت می شود بر نادانی خود اقرار
مینماید قوله مثنوی سخن را سر است اے خردمند و بن + میاور سخن در میان سخن + ش
واو عاطفه که عطف آن بر لفظ سر است با لائے لفظ بن ضرور است و بن بضم بائے موحده بمعنی بیخ
است گویا سخن را یکدرخت در ذهن قرار داده مراد از سر و بن درینجا ابتدا و انتها است قوله خداوند
تدبیر و فرهنگ و هوش + نگوید سخن تا نه بیند خموش + ش فرهنگ بمعنی ادب این حکایت نیز در آداب
سخن گفتن است و فائده آن خود ظاهر است قوله حکایت تنے چند از بندگان سلطان محمود حسن

Islami Books Quran & Madni Ittar Ameen Pur Bazar House Faisalabad

https://archive.org/details/@madni_library

میمندی را گفتند که سلطان ترا امروز در فلان مصلحت چه گفت ش حسن بفتحتین نام وزیر سلطان محمود
یمنه بفتح ہر دو میم نام موضعے از مضافات غزنین قوله گفت بر شما هم پوشیده نماند ش فاعل گفت
حسن میمندی است قوله گفتند تو دستور مملکتی انچه با تو گوید بامثال ما گفتن روا نداردش فاعل گفتند
بندگان دستور بالضم وزیر و فاعل ندارد سلطان محمود و در بعض نسخ خاصه ظهیر مهر بر سلطنتے و مشیر تدبیر
مملکتے نیز نوشته اند الحاق است و در نسخه مخدومی و سروری این دو فقره مسطور نیست چون
این دو فقره در دیباچه کتاب گذشته اند در اینجا مکرر آوردن محمول بر ضعف بهنعت باشد
بهر تقدیر ظهیر بمعنی پشتی دهنده و مشیر بضم میم بمعنی اشارت کننده و مشورت کننده قوله گفت باعتماد
آنکه داند که نگویم پس چرا می پرسید ش فاعل گفت حسن میمندی و فاعل داند بادشاه است ای
بادشاه میداند که حسن به کسے نخواهد گفت ارمی پرسید صیغه جمع مخاطب کر خطاب به بندگان است
قوله بیت نه هر سخن که بر آید بگوید اهل شناخت ✤ بسر شاه سر خویشتن نباید باخت ✤ ش
یعنی هر سخن که از بادشاه بر آید اهل شناخت یعنی دانا بکسے نه گوید بفهمیدگی مضمون مصرعه ثانی
سر اول بالکسر و التشدید بمعنی راز و حرف باء موحده بمعنی عوض و سر باختن بمعنی کشته شدن و
می تواند که معنی چنین هم گفته شود که حرف باء موحده زائده یعنی برائے حفاظت راز بادشاه
سر خود را فدا باید ساخت ربط و فائده این حکایت آنست که در حفظ راز امرا و سلاطین بجان
باید کوشید هر چند که کسے پرسید بالطبع و به از اظهار آن خاموش ماندن واجب قوله حکایت
در عقد بیع سرائے متردد بودم جهودے گفت بخر که من از کدخدایان این محله وصف این خانه چنانکه
هست از من پرس که هیچ عیبے ندارد گفتم بجز آنکه تو همسایه باشی ش عقد بالفتح بستن بیع در اینجا
بمعنے خریدن است چنانکه لفظ بیع بمعنی خریدن و فروختن هر دو آید و این از لغات اضداد است
متردد بمعنی متفکر یا آنکه متردد بمعنی آمد و رفت کننده باشد یعنی برائے تلاش مکان در شهر میگردیدم
حاصل آنکه در منعقد شدن بیع خانه تردد داشتم جهودے بیاء مجهول بمعنے یک شخص از قوم یهود که کافر
موسائی باشد بخر بکسر باء موحده و زائده و فتح خاء معجمه صیغه امر از خریدن کدخدا بفتح کاف عربی
ترکیب تلب اضافت یعنی خدا و ند خانه و مجاز آمعنی بزرگ و صاحب عزت قوله قطعه
خانه را که چون تو همسایاست ✤ ده درم سیم کم عیار ارزد ش در مصرعه اول برای درستی وزن یاء مختفی

همسایه و الف لفظ است هر دو در تلفظ ساقط می شود دیاء همسایه با سین است می پیوند و عیار بکسر
عین چاشنی زر و سیم که بعد گداختن دیده میشود درم عیار بفتح کاف عربی بمعنی ناقص عیار
و مغشوش ارزد بتقدیم راء مهمله یعنی قیمت دارد چه ارزد مضارع از ارزیدن است مضمون مصرعه
اول مبتدا و مضمون مصرعه ثانی خبر قوله لیکن امیدوار باید بود ✤ که پس از مرگ تو هزار ارزد ✤
ش لفظ بود در اینجا بمعنی شدن چرا که ماضی در تحت لفظ باید بمعنی مصدر میشود و در کلا این حکایت
درین باب آنست که اگر آن جهود این سخن نه گفتی که من از کدخدایان این محلتم و خاموش ماندی
آنچه حضرت شیخ در جواب او فرمودند نشنیدی قوله حکایت یکے از شعرا پیش امیر دزدان رفت
و ثنا بر و خواند فرمود تا جامه را از و بدر کردند ش شعرا بضم شین معجمه و فتح عین و فاعل فرمود
امیر دزدان است و تا ترتب فائده قوله مسکین برهنه بسرما میرفت سگان در قفاے او افتادند
خواست تا سنگے بردارد و سگان را دفع کند زمین یخ بسته بود عاجز شد گفت چه حرامزاده مردمانند
که سگ را کشاده و سنگ را بسته امیر از غرفه بدید و بشنید گفت اے حکیم از من چیزے بخواه گفت
جامه خود مے خواهم اگر انعام فرمائی ش حرامزاده بمعنے لغوی عند الشرع دشنام است و در عرف
فارسیان و هندوستانیان بمعنی شریر و فتنه انگیز مستعمل است غالباً امیر دزدان را در قول
شاعر لطیفه تقابل کشادن و بستن پسند آمده غرفه بالضم بالاخانه دریچه دار و مجازاً بمعنے دریچه حکیم مرد دانا
شعر رضینا من نوالک بالرحیل ✤ رضیت من الغنیمة بالقلیل ✤ ترجمه راضی شدیم از بخشش تو
بکوچ کردن اے رخصت دادن برفتن از جمله نوالهائے تست و راضی شدیم از غنیمت باندک چیز
ترکیب و لغت رضینا ماضی معلوم متکلم مع الغیر از باب علم ضمیر متکلم که در وے مستتر است فاعل و من جار نوال
مجرور و مضاف کاف خطاب مضاف الیه مجموع جار مجرور متعلق برضینا باء جار الرحیل مجرور این
مجموع نیز متعلق است برضینا رضیت بضم تاء صیغه ماضی معلوم متکلم واحد تاء متکلم فاعل و من الغنیمة جار و مجرور
متعلق رضیت بالقلیل نیز جار و مجرور متعلق بهمون رضیت و لام را که حرف روی هر دو مصراع است
باشباع کسره باید خواند که یاء معروف متلفظ شود در اینجا مراد از نوال و غنیمت عطا و احسان جامه خود
است و نزد بعضے رضیت بفتح تاء صیغه مذکر واحد مخاطب ماضی معلوم یعنی راضی شدی تو از ما بہیچ
کردن شے اندک که آن جامه است و در بعض نسخ مصرعه ثانی چنین نوشته مصرعه

For More Books Madni Library Group Whatsapp +923139319528

https://archive.org/details/@madni_library

ومن چه دنگ بالشی القلیل * جدوی بفتح جیم ودال مهمله ساکن وفتح واو ودر آخر الف مقصوره
بصورت یا بمعنی بخشش وفائده مضاف بسوی کاف مفتوح که برای خطاب است با و حرف
جار وشی مجرور وموصوف وقلیل صفت حاصل آنکه از بخشش تو بچیز اندک و در بعض نسخ مصرعه
ثانی چنین دیده شده مصرعه فتوتک اعطنا الفت انجلیلے ترجمه پس جامه بخش مرا تو دوست من
هستی واین شعر در بحر وافر است صدر معصوب است وعروض وضرب مقطوف وباقی سالم
بر وزن مفاعیلن مفاعلتن فعولن مفاعلتن مفاعلتن فعولن مخفی نماند که در نسخ صحیحه معتبره مثل نسخه محمودی
وسروری وغیره ازین شعر فقط مصرعه اول مکتوب است ظاهر مصرعه ثانی الحاق باشد
ودر اکثر نسخ یک بیت تمام یافته می شود مگر خالی از ضعف نیست آوربط این حکایت بباب
آنست که اگر آن شاعر از ثنای امیر وزدان خاموش می بود جامه از و کشیده نمی شد واین قدر
رنج وذلت باو نرسیدی **قوله حکایت** منجمی بخانه در آمد مرد بیگانه را دید با زن خود بهم نشسته دشنام
داد وسخت گفت و در هم افتادند فتنه و آشوب برخاست صاحبدلی برین حال واقف گشت
وگفت **شعر** منجم بضم میم وفتح نون وکسر جیم مشدد داننده علم نجوم که به نجومی شهرت دارد
وبجای سخت سقط نیز آمده بفتحتین سین مهمله وقاف افتاده از هر چیز در اینجا مراد از جنس زشت در هم
افتادند ای باهم جنگ کردند فتنه و آشوب مراد از شور وغوغا **قوله بیت** تو بر اوج فلک چه دانی
چیست * چو ندانی که در سرای تو کیست * **شعر** اوج بالفتح بلندی این لطفه صاحبدلی
منجم را خفض البطون طیبت وظرافت است چرا که منجمین دعوی علم غیب میکنند نا اعتراض
کرده شود در ربط این حکایت بباب آنست که اگر منجم بحکمهای ظنی مردمان را خبر از خیر وشر ندادی و
خاموش بودی امر صاحبدل بر و طعنه نزدی وینهم توان گفت که اگر منجم با آن مرد بالفعل جنگ بر ملا
نکردی وخفیه تدبیر دفع آن نمودی پیش همه مردم رسوا نگشتی وصاحبدل بر و طعنه نزدی **قوله**
حکایت خطیبی کریه الصوت خود را خوش آواز پنداشتی وفریاد بیهوده برداشتی **شعر** کریه بفتح کاف عربی
وکسر راء مهمله وسکون تحتانی وبهاء ملفوظ منظر یعنی زشت **قوله** گوئی نعیق غراب البین در پرده
الحان اوست یا آیت ان انکر الاصوات لصوت الحمیر در شان اوست **شعر** نعیق بفتح نون وکسر
عین آواز زاغ غراب البین بضم غین معجمه وضم باء موحده وسکون لام وفتح باء موحده و

سکون یای تحتانی نوعی از غراب وآن زاغ سیاه دشتی است چه بین بفتح باء موحده بمعنی
مفارقت است اضافت غراب بسوی بین از آن کردند که بزعم بعض مردم عرب انیست که اگر کسی
از خانه خود برآید و زاغ مذکور پیش آید دلالت میکند بر فراق یاران او ومطلوب او ودر بعضی نوشته
که نوعی از زاغ است که پا ومنقار او سرخ باشد مگر انچنین زاغ از هیچ سیاحی مسموع نشده تا بدیدن
چه رسد ودر نسخه مخدومی وسروری بجای نعیق لفظ نعیب نوشته است بفتح نون وکسر عین
مهمله وسکون یاء تحتانی وباء موحده بمعنی بانگ کلاغ یعنی آواز زاغ سیاه دشتی پرده
در اینجا بمعنی غلاف یا نغام سرود الحان بالکسر وحاء مهمله بمعنی آوازه یکه بسبیل نغمه وسرود
برآرند آن انکر الاصوات لصوت الحمیر لغت انکر بفتح اول وسوم اسم تفضیل بمعنی زشت تر وحمیر
بفتح اول وکسر میم جمع حمار ترجمه بدرستی که زشت ترین آوازها هر آئینه آواز خران است ترکیب
ان بالکسر والتشدید وفتح نون حرف تحقیق ناصب در اسم ورافع در خبر انکر افعل تفضیل مضاف
واسم ان وهمین جهت منصوب است اصوات بکسر تا مضاف الیه لام مفتوح برای تاکید
صوت بالضم تا وخبر ان بهمین جهت مرفوع است ومضاف وحمیر مضاف الیه وآواز خران جهت بدترین
آوازها است که نزد عرب ضرب المثل است ودر کرامیست وجه دیگر آنکه سفیان ثوری نوشته است
که آواز هر حیوان تسبیح اوست الا حمار که بانگ او از دیدن شیطان است کشان بمعنی حال و حق
قوله شعر اذا نهق الخطیب ابو الفوارس * له صوت یهد اصطخر فارس * ترجمه هرگاه که مثل خر
آواز می آرد خطیبی که ابو الفوارس کنیت اوست مراد او آواز یست که می جنباند اصطخر را که قلعه ملک
فارس است مخفی نماند که در هر دو قافیه که سین روی است باشباع کسره آن بنحوی باید خواند
که یای معروف در آخر پیدا آید ترکیب اذا بکسر شرطیه است بمعنی هرگاه نهق ماضی معلوم باب فتح
مشتق از نهیق بالفتح که بانگ خر است خطیب بفتح باء موحده فاعل وابو الفوارس بفتح فاء
وکسر راء مهمله کنیت آن خطیب بدل از و یا عطف بیان لام جار ها ضمیر غائب که راجع است بسوی
آن خطیب مجرور جار ومجرور با متعلق خود که آن ثابت باشد خبر مقدم صوت مبتدا مؤخر
موصوف وجمله لاحق صفت او یهد بزاء معجمه مشدد ومضارع معلوم غائب باب نصر وبعضی یهد بدال
مهمله پسند کرده اند که مضارع معلوم باب نصر است مشتق از هد که بالفتح والتشدید بمعنی شکستن

Islami Books Quran & Madni Ittar Ameen Pur Bazar House Faisalabad

https://archive.org/details/@madni_library

است وضمیر غائب مستتر که راجع است بسوی صوت فاعل آن اصطرخ بکسر همزه وسکون صاد مهمله
وفتح طاء وراء مهمله وخاء معجمه معرب ومقلوب استخر بتقلیب خاء معجمه وراء مهمله وآن قلعه است بغایت
استوار مضاف وفارس بکسر راء مضاف الیه مجموع مضاف ومضاف الیه مفعول بهٖ واین شعر
در بحر وافر است عروض وضرب مقبوض ورکن اول ودوم سالم وچهارم وپنجم معصوب بوزن مفاعیلن
مفاعلتن مفاعلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعلن واگر هر دو روی را موقوف خوانند عروض وضرب مقطوف
گردد بروزن فعولن **قوله** مردم قریه بعلت جاهی که داشت بلیتش میکشیدند واذیتش مصلحت نمی دیدند
ش قریه بفتح قاف بمعنی ده وعلت بمعنی سبب بلیت بفتح باء موحده وکسر لام وتشدید یاء تحتانی بمعنی
بلا ورنج اذیت بفتح همزه وکسر ذال معجمه وتشدید تحتانی بمعنی ایذا **قوله** تا یکی از خطباء آن اقلیم که
با وی عداوتی نهانی داشت باری بپرسیدنش آمد گفت ترا خوابی دیده ام گفت خیر باد چه دیده
گفت چنان دیده ام که ترا آواز خوش بوده است مردم از انفاس تو آسوده اند **ش**
خطباء بضم خاء معجمه وفتح طاء وباء موحده جمع خطیب اقلیم بالکسر مکانات بمعنی نواحی واصلاح خیر باد
جمله معترضه دعائیه انفاس جمع نفس بفتحتین ومراد از انفاس کلمات است **قوله** خطیب ازین سخن لختی
فرو رفت وگفت این مبارک خوابست که تو دیدی مرا بر عیب من واقف گردانیدی
معلوم شد که آواز ناخوش دارم وخلق از نفسم در رنج اند عهد کردم کزین پس خطبه نگویم مگر بآهستگی
ش لختی بمعنی اندکی بخود فرو رفت یعنی فکر وتامل نمود ونفس بفتحتین درینجا مراد آواز است چه مدار آواز
بر نفس باشد **قوله بیت** از صحبت دوستان برنجم + که اخلاق بدم حسن نمایند + ش برنجم یعنی در رنج
هستم درین صورت باء موحده مفتوح بر لفظ رنج برای ظرفیت است واگر باء مکسور خوانند زائده باشد
بصیغه مضارع متکلم واحد حسن بفتحتین بمعنی نیک **قوله** عیبم هنر وکمال بینند + خارم گل ویاسمن نمایند +
ش هنر مضاف وکمال مضاف الیه یعنی هنری شریف که نسبت بکمال داشته باشد یا آنکه کمال
را که مصدر است بمعنی کامل گیرند درین صورت هنر موصوف وکمال صفت باشد هر دو توجیه موجه
است وفاعل بینند همان دوستان یاسمن بیاء تحتانی وفتح سین مهمله گلی است سفید وخوشبو آنرا
بهندی چنبیلی گویند واو عاطفه بیان گل ویاسمن بهر است **قوله** کو دشمن شوخ چشم بی باک +
تا عیب مرا بمن نمایند + ش کو بضم کاف عربی وواو معروف بمعنی کجا است ولفظ دشمن اسم

جنس است یا آنکه اهل تحقیق نوشته اند که لفظ دشمن جمع وواحد هر دو آمده پس درینجا بمعنی جمع است
ردیف نمایند بصیغه جمع درست باشد وکسانیکه ازین تحقیق آگاهی ندارند در مصرعه اول بناچاری
لفظ دوستان را بلفظ دوستی تغییر میدهند ودر هر سه بیت ردیف بصیغه واحد آرند ربط این حکایت
باباب آنست که اگر کسی عیب تو بر تو ظاهر کند خاموش بوده در ازاله عیب باید کوشید وبا گوینده
شورش وپرخاش نباید ساخت واز خوشامد گوئی دوستان چرب زبان که اظهار حق نمیکنند خوش
نباید شد **قوله حکایت** یکی در مسجد سنجار بتطوع بانگ نماز گفتی بآوازیکه مستمعان را ازو نفرت
بودی ش سنجار بالفتح نام قلعه است در نواح موصل ودیار بکر که مولد سلطان سنجر است بالکسر
معرب همین است تطوع بالفتح وعین مهمله رغبت واز خود کردن کاری که واجب نباشد مستمعان
بضم میم اول وکسر میم دوم شنوندگان نفرت بالکسر رمیدگی وبیزاری وسردی شارح عربی
چنین نوشته اند که یکی در جامع سنجار بتبرع بانگ نماز گفتی نزد فقیر این نسخه از نسخه های مشهور
نهایت بهتر است جامع بمعنی مسجد جمعه وتبرع بفتح تاء فوقانی وفتح باء موحده وضم راء مهمله مشدد وعین
مهمله یعنی بی اجرت **قوله** صاحب مسجد امیری بود عادل ونیک سیرت ونخواستش که دل
آزرده گردد گفت ای جوانمرد این مسجد را موذنانند قدیم هر یکی را از ایشان پنج دینار ادرار
است وترا ده دینار میدهم تا جای دیگر روی برین اتفاق افتاد وبرفت ش موذن بضم میم وفتح همزه
که بصورت واو است وکسر ذال معجمه اسم فاعل از تاذین که بمعنی بانگ نماز گفتن است ادرار
بالکسر بمعنی جاری داشتن است ودرینجا کنایت از مشاهره ودر بعض نسخ راتبه واقع است بمعنی وظیفه
وازین هم همان مشاهره مقصود است برین اتفاق افتاد یعنی برین مقدار که ده دینار باشد هر دو راضی
شدند **قوله** بعد مدتی در گذری پیش امیر باز آمد وگفت ای خداوند برمن حیف کردی که بده
دینار ازان بقعه بیرون کردی آنجا که رفته ام بیست دینار میدهند که بجای دیگر برو قبول
نمی کنم ش گذر بضم کاف فارسی وفتح ذال معجمه بمعنی راه وبعده یاء مجهول وحدت حیف بمعنی
ظلم وستم بقعه بضم باء موحده وسکون قاف وعین مهمله بمعنی جای ومقام قبول بفتح قاف
قوله امیر بخندید وگفت زنهار نستانی تا به پنجاه راضی نشوند ش زنهار بالکسر هرگز پنجاه بالفتح عدد
معروف **قوله بیت** بتیشه کس نخراشد زروی خارا گل + چنانکه بانگ درشت تو می خراشد دل +

For More Books Madni Library Group Whatsapp +923139319528

https://archive.org/details/@madni_library

ش خارا بمعنی سنگ سخت معمول است کہ چون تیشہ و کار و گل وغیرہ از روے سنگ سخت
می خراشند آوازے مکروہ برمے آید کہ از شنیدن آن موے بر اندام میخیزد یعنی خراشس آواز و خراش
تو مکروہ است کہ مثل آن آواز ہیچکس از سنگ خارا بخراشیدن گل از تیشہ بیرون نتواند آورد و معنی
دیگر آنکہ کسے باین سرعت گل را بتیشہ از روے سنگ نمی خراشد چنانکہ آواز مکروہ تو دل را می تراشد
ربط وفائدہ این حکایت آنست کہ بروے کسے از عیب او صریح نباید گفت وخاموشی درین باب از آئین
مروت است و اگر گفتن ضرور باشد بکنایہ وحسن تدبیر بنہجے باید گفت کہ ملالتے باو نرسد قولہ حکایت
ناخوش آوازے ببانگ بلند قرآن مے خواند صاحبدلے برو بگذشت گفت ترا مشاہرہ چند است
گفت ہیچ نیست گفت چرا خود را زحمت میدہی گفت بہر خدا می خوانم گفت از بہر خدا مخوان ش
مشاہرہ بالضم بمیم وفتح ہا بمعنی ماہیانہ و این ماخوذ است از شہر کہ بمعنی مدت ماہ است و زحمت باعتبار
تکلیف بلند خواندن گفت لفظ از بالاے لفظ بہر و براے وغیرہ باشد و در لفظ از بہر خدا مخوان لطیفہ
است کہ صاحب طبع مے داند قولہ بیت گر تو قرآن بدین نمط خوانی + ببری رونق مسلمانی +
ش نمط بفتحتین بمعنی طرز و روش ببری بکسر بار موحدہ زائدہ وفتح باء دوم بمعنی دور کنی
ربط وفائدہ این حکایت آنست کسیکہ آواز ناخوش داشتہ باشد در بلند خواندن قرآن وگفتن
بانگ نماز وخطبہ خوانی جرأت وسبقت نکند

باب پنجم در عشق وجوانی

قولہ حکایت حسن میمندی را گفتند کہ سلطان محمود چندین بندہ صاحب جمال دارد کہ ہر یکے
بدیع جہانی است چگونہ است کہ ہیچکس از ایشان میلے ومحبتی ندارد چنانکہ با ایاز با آنکہ حسنی
ندارد گفت ہرچہ در دل فرو آید در دیدہ نیکو نماید ش حسن میمندی نام وزیر سلطان محمود و میمند بفتح
ہر دو میم نام قصبہ ایست از مضافات غزنین صاحب جمال بفک کسرہ اضافت بدیع عبارت
از عجیب وغریب میل بالفتح رغبت وخواہش بیاء مجہول وحدت کہ افادہ معنی قلت میکند ایاز نام
غلام سلطان محمود وفاعل گفت حسن میمندی فرو آید یعنی داخل مے شود ومقام گیرد قولہ مثنوی
ہر کہ سلطان مرید او باشد + گر ہمہ بد کند نکو باشد + وانکہ را پادشہ بیندازد + کسش از خیلخانہ

ننوازد + ش خیلخانہ بفک اضافت بمعنی خاندان ننوازد یعنی عزت نہ بخشد قولہ قطعہ کسے
بدیدہٴ انکار گر نگاہ کند + نشان صورت یوسف دہد بناخوبی ش انکار بمعنی نہ شناختن
مگر درینجا مجازاً بمعنی بے اعتقادی ناخوبی بمعنی زشتی وبدی یعنی بالفرض اگر کسے بچشم بے اعتقادی
بر چہرہٴ یوسف نظر کند بعد از ان مردمان را علامتہاے صورت یوسف علیہ السلام را بزشتی
بیان کند قولہ وگر بچشم ارادت نظر کند بر دیو + فرشتہ اش بنماید بچشم کروبی + ش ارادت
درینجا بمعنی خواہش ورغبت وفاعل کند ہمان کسے کہ بر صدر بیت اول این قطعہ ذکر شدہ ودر
مصرعہ ثانی ضمیر شین راجع بکسے و نماید فعل مجہول ضمیر مستتر درو راجع بطرف دیو و کروبی بفتح
کاف وضم را و مہملہ مشددہ و واو معروف وکسر بار موحدہ فرشتہ مقرب اگرچہ این لفظ در کتب معتبرہ
عربی مثل قاموس وغیرہ بتخفیف است مگر در محاورہٴ فارسیان بتشدید آمدہ است فائدہ این
حکایت آنست کہ بر عشق کسے کہ معشوقش حسن کم دارد طعنہ نباید ساخت چراکہ در بعض محل غلبہٴ عشق
را کثرت حسن شرط نباشد چنانکہ عشق مجنون ومحمود و در لبط خود ظاہر است قولہ حکایت گویند
خواجہٴ را غلامے نادر الحسن بود وباوے بسبیل دیانت ومودت نظرے داشت بایکے از
دوستان گفت دریغ این بندہ من با حسن وشمائل کہ دارد اگر زبان دراز وبے ادب نبودے
چہ خوش بودے ش ہمزہ لفظ خواجہ قائم مقام یاے وحدت نادر الحسن یعنی صاحب حسن نادر و
کمیاب دیانت بکسر پرہیزگاری بایکے ببار موحدہ صحیح وانچہ در بعض نسخ تا یکے بتار فوقانی
نوشتہ خطا است شمائل بفتح شین معجمہ وکسرہ ہمزہ اگرچہ بمعنی خصلتہا است لیکن درانیجا
بمعنی انداز و ادا و دربہار عجم بمعنی صورت وتقطیع ووضع نیز آوردہ قولہ گفت اے برادر چون
اقرار دوستی درمیان آمد توقع خدمت مدار کہ چون عاشقی ومعشوقی درمیان آمد مالکی ومملوکی برخاست
ش فاعل گفت یکے از دوستان مملوکی بمعنی غلامی وبعد لفظ مدار کاف براے علت قولہ
قطعہ خواجہ با بندہ پری رخسار + چون درآید ببازی وخندہ + مش خواجہ بمعنی مالک وخداوندگار
بندہ بمعنی غلام قولہ چہ عجب کو چو خواجہ حکم کند + وین کشد بار ناز چون بندہ + ش کو در اصل
کہ او باشد وضمیر او راجع بطرف غلام قولہ بیت غلام آبکش باید وخشت زن + بود بندہٴ نازنین
مشت زن + ش آبکش یعنی آب از چاہ کشندہ وخشت زن بمعنی خشت ساز چہ

Islami Books Quran & Madni Ittar Ameen Pur Bazar House Faisalabad

خشت ہاے کلان از زدن دست پہن مے شوند و معمول در بعض بلاد چنان است کہ غلامان و کنیزان
خشت ہا ساختہ براے تعمیر مکان مالکان خود اندک اندک بخانہ مے پزند و خشت زدن بمعنے ترشند و مشت
بسبیل عتاب اگرچہ در قافیہ خشت و مشت باختلاف حرکت ماقبل حرف قید کہ شین باشد عیب است
کہ اقوام نام دارد و بکسر ہمزہ مگر در ابیات مثنوی ہا جائز است مے تواند کہ لفظ زن باختلاف معنی
قافیہ باشد نہ ردیف چہ در خشت زن ماخوذ از زدن کہ بمعنی ساختن باشد و در مشت زن از زدن معروف
و ظاہر این بیت از بوستان است شارح عربی این بیت را نیاوردہ فائدہ این حکایت آنست
کہ با غلام مملوک خود نرد عشق نباید باخت و خندہ و بازی نباید ساخت کہ عزت و ہیبت را زیان عظیم
دارد و ربط خود ظاہر است **قولہ حکایت** پارسائے را دیدم در محبت شخصی مبتلا و رازش از پردہ
بر ملا روز و شب بخیالش گرفتار نہ طاقت صبر نہ یاراے گفتار چندانکہ ملامت دیدی و غرامت
کشیدی ترک تصابی نکردی **ش** مبتلا بمعنی گرفتار بر ملا بفتح میم بمعنی ظاہر و آشکارا یارا بیائے
تحتانی بمعنی قوت و قدرت غرامت بفتح غین معجمہ تاوان و زیان یعنی نقصان مال و عزت تصابی
بفتح تاے فوقانی و صاد مہملہ و کسر باے موحدہ بمعنی اشتیاقے کہ در عشق باشد و بعضے بمعنی امرد پرستی
گرفتہ **قولہ قطعہ** کوتہ نکنم ز دامنت دست * ور خود بزنی بہ تیغ تیزم * **ش** لفظ خود بمعنی
تحقیق یا محض زائد **قولہ** بعد از تو ملاذ و ملجا نیست * ہم در تو گریزم ار گریزم * **ش** بعد از تو بمعنی
سواے از تو ملاذ بفتح میم و ذال معجمہ جاے پناہ ملجا بفتح میم و سکون لام و جیم مفتوح و
ہمزہ جاے پناہ و ضمیر متکلم ساکن بفتح ہمزہ ملجا پس ملجام بر وزن مرکم باشد و کسانیکہ ملجاام
نوشتہ خواندہ بر وزن سرکارم خطا است و خرابی وزن علاوہ یعنی اول خود گریزی نیست و بالفرض
اگر بگریزم بسوے تو گریزم و طرف دیگرے رجوع نکنم و این دلالت بر کمال محبت وارد چنانکہ
طفل از جور مادر بسوے مادر میگریزد و بسوے دیگرے التجا نمی کند **قولہ** بارے ملامتش کردم
و گفتم کہ عقل نفیس ترا چہ شد کہ نفس خسیس بر وے غالب آمد زمانی متفکر فرو رفت و گفت **ش** باری
بمعنی یکبار نفیس بمعنی پاکیزہ و لطیف خسیس فرومایہ **قولہ قطعہ** ہر کجا سلطان عشق آمد نماند * قوت
بازوے تقوے را محل * **ش** قوت بازو مضاف و تقوی کہ بمعنی پرہیزگاری است مضاف الیہ محل
بفتحتین و درینجا مراد از عزت و مرتبہ **قولہ** پاکدامن چون زید بیچارہ * او فتادہ تا گریبان در وحل *

ش وحل بفتحتین واو و حاء مہملہ بمعنی گل و لاے و خلاب بہندی کیچ گویند فائدہ این حکایت نیست
کسیکہ در عشق از اختیار خود گذشتہ باشد ملامت و نصیحت او را نباید کرد زیرا کہ ہیچ فائدہ ندارد و ربط
ظاہر **قولہ حکایت** یکے را دل از دست رفتہ بود و ترک جان گفتہ و مطمح نظرش جاے خطرناک
و ورطہ ہلاک نہ لقمہ کہ متصور شدی بکام آید و نہ مرغے کہ بدام افتد **ش** ترک گفتن بمعنی ترک کردن آمدہ
چرا کہ چون انسان چیزے را ترک میکند با نفس خود یا برفیقان خود میگوید کہ من فلان چیز را ترک
کردم مطمح بفتح ہر دو میم و سکون طا و حاء مہملتین بمعنی جاے دیدن اگرچہ طمح و طموح بمعنی بلند نگریستن
است مگر بسبیل تجرید بمعنی مطلق دیدن باشد و خطرناک از آن گفت کہ محبوبش شاہزادہ بود و ورطہ
بالفتح اگرچہ بمعنی زمین ہموار است کہ در ان نشان راہ نباشد مگر مجازاً بمعنی جاے ہلاک استعمال
یافتہ از ین جہت در فارسیان بمعنی گرداب شہرت گرفتہ و ہلاک مصدر است بمعنی مردن و ہمزہ مکسور
در آخر لقمہ قائم مقام یاء توصیفی است یا نہ آنچنان لقمہ بود کہ در حقش این معنی متصور شود کہ گاہی بکام وی
می آید **قولہ بیت** چو در چشم شاہد نیاید زرت * زر و خاک یکسان نماید برت * **ش** درین بیت
بسبیل تمثیل خطاب بعاشق است یعنی اگر التفات و پرواے محبوب بسوی زر تو نباشد و نماید بصیغہ
مجہول بمعنی نمودہ شود و در آخر ہر دو مصرعہ تاء خطاب **قولہ** یاران نصیحتش گفتند از ین خیال محال
تجنب کن کہ خلقے ہم بدین ہوس کہ تو داری اسیرند و پا در زنجیر بیچارہ بنالید و گفت **ش** محال
بضم میم آنچہ ممکن نباشد تجنب بفتحتین تاء و جیم و بضم نون مشدد و باء موحدہ بمعنی کنارہ کردن **قولہ قطعہ**
دوستان گو نصیحتم مکنید * کہ مرا دیدہ بر ارادت اوست * **ش** حرف نداء و منادی از ابتداے
مصرعہ اول محذوف است و گو بضم کاف فارسی است و لفظ را اسم بعد لفظ دوستان محذوف و کاف
علت و دیدہ بمعنی چشم کہ مراد از چشم باطن است و ارادت بمعنی ارادہ و ضمیر او بودن مرجع راجع بحق تعالے
است و ضمیر را بودن مرجع بمعشوق و حق تعالے راجع کردن جائز است حالا کہ این ہر دو اشہر اند
حاصل این تقریر آنکہ اے مخاطب دوستان را بگو کہ نصیحت مرا مکنید چرا کہ منتظر رضاے حق تعالی
استم خواہ وصل معشوق بخشد خواہ از دست او قتل رساند و می تواند کہ ضمیر او راجع بمحبوب باشد
یعنی من منتظر ارادہ آن محبوب استم ہر چہ خواہد بکند **قولہ** جنگجویان بزور پنجہ کشند * دشمنان را
کشند و خوبان دوست * **ش** جنگجویان عبارت از سپاہیان کشتن بفتح کاف عربی و سکون تاء فوقانی

وبالکسر نیز آمدہ یعنی شانہ پشت کشند بالضم و معشوقان دوستان را میکشند کہ عاشقان باشند
یعنی دوستان برائے من غم نخورند چرا کہ تقدیر الٰہی برین رفتہ کہ خلاف اہل عالم معشوقان عاشقان خود
را میکشند لہٰذا مرا از قتل غم نیست قولہ شرط مودت نباشد باندیشہ جان دل از مہر جانان برگرفتن
ش مودت بالفتح میم جانان یعنی معشوق فائدہ جانان در اصل جان بود و الف و نون زائد است چنانکہ
در جاویدان و جاوید بہتر آنست کہ الف و نون برائے نسبت باشد جانان منسوب بجان چنانکہ
توران منسوب بتور کہ پسر فریدون بود توران ملکے است بحصہ تور آمدہ برگرفتن یعنی باز داشتن
قولہ مثنوی تو کہ در بند خویشتن باشی * عشق بازی دروغ زن باشی * ش عشقباز
یعنی عاشق و یاء مجہول در آخر عشقبازی موافق ضابطہ قدما است کہ بجہت تمیز ترکیب توصیفی و اضافی
در آخر موصوف یاء زائدہ می نوشتند مگر متاخرین این علامت تفرقہ را متروک کردہ اند دروغ زن
یعنی دروغگو و کاذب صفت عشقباز است یعنی تو کہ در فکر بہبود و حفظ خود باشی دران صورت عاشق
صادق نیستی بلکہ بوالہوس ہستی قولہ گر نشاید بدوست رہ بردن * شرط عشق است در طلب مردن *
ش یعنی اگر بسبب موانعات بدوست رسیدن عقل تجویز نکند قولہ بیت گر دست رسد کہ آستینش
گیرم * ورنہ بروم بر آستانش میرم * ش در مصرعہ اول بشرطیکہ واقع شدہ جزائے محذوف و آن
لفظ فبہا باشد و دست یعنی قدرت و کاف بیانیہ برائے بیان دست رسیدن یعنی اگر این قدرت
بہم رسد کہ دامنش بدست من آید فبہا و الا از خانمان گذشتہ بر آستان او بمیرم و در آستین و آستان
صنعت اشتقاق است و لفظ گیرم جزا باشد برائے گر شرطیہ مگر نسخہ اول اقوی است و بر تقدیر نسخہ دو
با موحدہ یعنی دیگر آنکہ اگر قدرت یابم بر گرفتن او دران صورت آستین خود بر پنجہ دست خود کشیدہ و
ساعدش بگیرم چہ اشیاء مقدس تبرک را از روئے تعظیم بکنارۂ دامن یا آستین مس می کنند یا از
غایت تورع و پرہیزگاری خود چنین گفتم و کاف را صفا جائیہ گفتن بہتر نیست قولہ متعلقانش را نظر
در کار او بود و شفقت بروزگار او پندش دادند و بندش نہادند سودے نکرد ش اگر ضمیر شین متعلقانش
راجع بعاشق کنند لفظ متعلقان یعنی خویشان و اقربا باشد و اگر راجع بمعشوق کنند یعنی چاکران و خادمان
باشند نظر در کار او بود یعنی حالت او می دیدند فائدہ شفقت بالفتحات ثلاثہ آزار و حضرت کسے
رسیدن چون این حالت بانفصال کمال مہربانی پیدا می شود لہٰذا مجازاً بمعنی مہربانی

گویند پند اول بیائے فارسی یعنی نصیحت و ثانی بیائے عربی بمعنی قید مثل زنجیر و زندان و یاء مجہول بسوی
بلائے تنکیر است یعنی ہیچ سود نکرد قولہ بیت دردا کہ طبیب صبر می فرماید * این نفس حریص را
شکر می باید * ش الف دردا برائے کثرت است یعنی مقام بسیار درد است دردا بلای ندبہ یعنی برائے
صوت نالیدن چرا کہ برائے نالیدن مد صوت ضرور است و مد صوت حاصل نمی شود مگر بحروف علت
خصوصاً بالف صبر می فرمایند یعنی از خوردن شکر صبر میفرمایند منع میکنند یا آنکہ صبر بالکسر و فتح صاد و
سکون باء موحدہ دوائیست کہ عصارۂ درختی باشد بغایت تلخ ہندی ایلوا گویند و این لفظ بمعنی در اصل
بفتح صاد و کسر باء است پس بر قیاس محذوف کتف سکون اوسط ہم جائز حاصل بیت آنکہ دوستان
بحر صبر باید ہر او مثل می باید قولہ مثنوی آن شنیدی کہ شاہدی بنہفت * با دل از دست رفتہ میگفت
ش مجروح دل از دست رفتہ یعنی عاشق و ہمزہ در آخر قائم مقام یاء وحدت و در بعض نسخ دل از دست دادہ
یعنی عاشق آمال ہر دو واحد است قولہ تا ترا قدر خویشتن باشد * پیش چشمت چہ قدر من باشد *
ش یعنی بیت ظاہر است قولہ آوردہ اند بادشاہزادہ را کہ منظور نظر او بود خبر کردند کہ جوانی بر سر میدان
مداومت می نماید خوش طبع و شیرین زبان سخنہائے لطیف و نکتہ ہائے غریب ازو شنیدہ می شود
معلوم می شود کہ شورے در سر دارد و سوزی در جگر ش در شرح عربی بجائے منظور مطیع نوشتہ بفتح
ہر دو میم یعنی جائے طمع و در نسخۂ آخند و می مملوح واقع است درین صورت مقلوب مملوح باشد
یعنی منظور چہ لمح بالفتح بمعنی دیدن و نگریستن است مداومت یعنی ہمیشہ بودن شورے در سر دارد
مراد از شور اختلاط عقل در اضطراب و حرف یاء در آخر شور و سوز برائے وحدت نوعی است یعنی یک نوع
شور و یک نوع سوز و مراد از جگر درینجا باطن است قولہ پسر دانست کہ دل آویختۂ اوست و این گرد بلا
انگیختۂ او یعنی بادشاہ زادہ دانست کہ دل آویختۂ من است ش مراد از دل آویختہ عاشق است
و گاہے در امر قابل اخفا متکلم خود را غائب قرار دادہ بجائے ضمیر متکلم ضمیر غائب استعمال میکنند
و این گرد بلا یعنی این اندوہ و جنون بر دل عاشق پیدا کردۂ من است قولہ مرکب بجانب او نرم
جوان چون دید کہ نزد او خواہم آمدن وار دیگر بیست و گفت ش مرکب بالفتح میم و فتح کاف
یعنی اسپ قولہ بیت آنکس کہ مرا بکشت باز آمد پیش * مانا کہ دلش بسوخت بر کشتۂ
خویش * ش مانا مخفف ہمانا یعنی بتحقیق و بالیقین یا آنکہ مانا مخفف ماناد کہ کلمہ دعائیہ است

https://archive.org/details/@madni_library

چنانکه حذف دال در شاباش که در اصل شادباش بود **قوله** چندانکه ملاطفت کرد و پرسید که از کجائی و چه نام داری و چه صنعت دانی جوان در قعر بحر مودت چنان غریق بود که مجال دم زدن نداشت **ش** صنعت بالفتح نسبت و هنر قعر بالفتح عمق و عمیق ترین جاے مجال بفتح طاقت **قوله بیت**

اگر خود هفت سبع از بر بخوانی * چو آشفتی الف با تا ندانی * **ش** لفظ خود بمعنی تحقیق چه شیخ رحمت الله نوشته است که کلمهٔ زائد افادهٔ معنی تاکید می کند سبع بضم سین مهمله و سکون باء موحده و عین مهمله بمعنی هفتم حصه از هر چیز در یجا مراد از هفتم حصه قرآن مجید است و هفت سبع عبارت از تمام قرآن مجید است و هفت سبع بودن قرآن مجید بجهت آنست که اکابر متقدمین در هفته ختم قرآن مقرر کرده بودند چنانچه ختم فمی بشوق و آن چنین است اول روز از سورهٔ فاتحه روز دوم از سورهٔ مائده روز سوم از سوره یونس روز چهارم از سورهٔ بنی اسرائیل روز پنجم از سورهٔ شعرا روز ششم از سوره والصافات روز هفتم از سورهٔ قاف تا در آخر چون حروف سر اسم این سوره جمع بترتیب کنند فمی بشوق می شود شارح عربی باین طور نوشته که روز جمعه از ابتدا تا سورهٔ انعام و روز شنبه از انعام تا سورهٔ یونس و یکشنبه از یونس تا سورهٔ طه و دوشنبه از طه تا سورهٔ عنکبوت و سه شنبه از عنکبوت تا سورهٔ زمر چهارشنبه از زمر تا سوره واقعه پنجشنبه از واقعه تا آخر و مے تواند که هفت سبع بلحاظ معنی مراد از هفت قسم آیات باشد و آن امر است و عدهٔ وعید و خط قصص امر و نهی ادعیه و عبد الغنی نوشته که هفت را اضافت بایه کرد بسوے سبع بالفتح مراد از هفت هفت قرأت است یعنی هفت قرأت که از هفت قاری است و این معنی خالی از تکلف نیست و ملا سعد نوشته که سبع تحریف است بجایش سبق بسکون باء موحده بمعنی درس است و اگر هفت و سبع بواو عاطفه باشد چهار ده مے شود یعنی چهارده علم را تحصیل کرده باشی آ از بر بفتح اول و سکون زاء معجمه و فتح موحده بمعنی حفظ و یاد الف از بر درین بیت از تقطیع ساقط است یعنی سبع را فتح داده بزاء از بر باید زد تا بیت موزون شود آشفتی بیاء معروف خطاب بمعنی پریشان شدی اے عاشق دیوانه رنگ شدے هیچو طفلان حیف الف با تا هم ندانی **قوله** شاهزاده گفت با من سخن چرا نگوئی که من هم از حلقهٔ درویشانم بلکه حلقه بگوش ایشانم **ش** مراد از حلقه گروه حلقه بگوش بمعنی غلام و فرمان بردار **قوله** جوان آنکه بقوت استیناس محبوب از میان تلاطم امواج محبت سر برآورد و گفت **ش** استیناس بکسر

اول و سکون سین و کسر تاء فوقانی و سکون تحتانی و نون و سین مهمله بمعنی انس و الفت تلاطم بضم طاء مهمله باهم طپانچه زدن **قوله بیت** عجب است با وجودت که وجود من بماند * بگفتن اندر آئی و مرا سخن بماند * **ش** سخن بضم سین و فتح خا تا قافیه درست شود **قوله** این بگفت و نعره زد و جان بحق تسلیم کرد **ش** تسلیم بمعنی سپردن **قوله بیت** عجب از کشته نباشد بدر خیمهٔ دوست * عجب از زنده که چون جان بدر آورد سلیم * **ش** در مصرعه اول بعد لفظ عجب لفظ از برائے تمهله بمعنی اگر کلمه شرطیه است و در مصرعه ثانی بزاء معجمه خیمه بفتح لفظ عربی است و بکسر خا غلط و لفظ چون بمعنی چگونه و سلیم بمعنی سالم و سلامت و چون سلیم بمعنی ساده لوح و بے شعور نیز آمده لهذا می تواند که چنین هم ترجمه کنند که چگونه جان بیرون آورد آن بے شعور اگر از ادراک بهره داشتے مے مرد فائده این حکایت آنست که تا در عشق این پایه کسے را حاصل نباشد عاشق صادق و واله کامل او را نباید گفت و این پایه بجز تائید غیبی میسر نمی شود و در لطافت خود ظاهر است **قوله حکایت** یکے از متعلمان کمال بهجتی داشت و طیب لهجتی معلم را از انجا که حسن بشریت است با حسن بشره او میلے بود **ش** متعلم بکسر لام مشدد بمعنی علم آموزنده یعنی شاگرد و این اسم فاعل است از تعلم که مصدر لازم است کمال بکسر لام مضاف و بهجت بالفتح باء موحده بمعنی تازه روئی و زیبائی گاهے مجازاً بمعنی خرمی آید در ینجا بمعنی اول و ثانی مقصود است ثالث طیب بالکسر خوبی و پاکیزگی لهجت بالفتح بمعنی آواز و انداز صورت و کلام و یاء مجهول در آخر بهجتے و لهجتے برائے وحدت نوعی است یعنی یک نوع بهجت و لهجت یا زائد برائے روانی عبارت که آخر از حروف علت بجهت صوت حاصل می شود و معلم بکسر لام مشدد یعنی علم دهنده یعنی استاد و این اسم فاعل است از تعلیم که مصدر متعدی است حس بکسر حا و کسر سین مشدد چرا که مضاف است بمعنی شعور و ادراک و آنچه بعضے این لفظ را حسن خوانند بحا و سین و نون خطا است و بشریت بفتحتین و تشدید یاء تحتانی بمعنی انسانیت حسن بضم حاء مهمله و سکون سین و کسر نون چرا که مضاف است بمعنی خوبی و جمال بشره بفتحتین باء و شین معجمه بمعنی پوست و جلد آدمی پس با بهجتے و لهجتے و متعلم و معلم و حسن و حسن البشریت و بشره صنعت تجنیس است قبل اگرچه بمعنی خمیدن است مگر در محاوره فارسی بمعنی رغبت و محبت آید **قوله** زجر و توبیخ که بر کودکان دیگر کردے در حق او روا نداشتے تا بشاشتے که چون در خلوتش دریافتی گفتی **ش**

For More Books Madni Library Group Whatsapp +923139319528

https://archive.org/details/@madni_library

زجر بالفتح منع کردن بدرشتی توبیخ بالفتح سرزنش دہیم نمودن شناعت بالفتح بیم زشتی و شناعت بمعنے
جاے وحد در تبہ خلوت بالفتح تنہائی و یاے مجہول در لفظا در یافتے و گفتے برائے استمرار است
یعنے می یافتی و مے گفتی قولہ قطعہ نہ آنچنان بتو مشغولم اے بہشتی رو * کہ یاد خویشتنم در ضمیر
مے آید * شش بہشتی رو بمعنی سادہ رو و خوبروے چرا کہ در بہشت تمامی مردمان سواے آدم علیہ السلام
و پیغمبر ما صلے اللہ علیہ وسلم در ابتداے شباب بے ریش خواہند بود و ضمیر بمعنی فکر و
خیال قولہ ز دیدنت نتوانم کہ دیدہ بر بندم * اگر مقابلہ بینم کہ تیر مے آید * شش اگر مخفف
اگرچہ مقابلہ بمعنی رو برو قولہ بارے لپسرش گفت چنانکہ در آداب ہمہ اجتہادے کنی در آداب
نفس من ہم نظرے فرما تا اگر در اخلاقم ناپسندیدہ بینی و مرا پسندیدہ نماید برانم اطلاعی دہی
تا تبدیل آن سعی کنم گفت اے پسر این سخن از دیگران پرس آن نظر کہ مرا با تست جز ہنر
نے بینم شش اجتہاد سعی و کوشش قولہ قطعہ چشم بداندیش کہ برکندہ باد * عیب نماید
ہنرش در نظر * شش چشم مضاف و بداندیش مضاف الیہ برکندہ باد جملہ معترضہ
دعائیہ و نماید از مصدر لازم نہ متعدی و ضمیر شین راجع بچشم یعنی ہنر چشم بداندیش را عیب
بنظرے آید قولہ ور ہنرے داری و ہفتاد عیب * دوست نہ بیند بجز آن یک ہنرش از ہفتاد
بسیاری و کثرت مقصود است نہ تعیین فائدہ این حکایت آنست کہ عاشق کامل را ہمہ حرکات
محبوب خوشتر و شائستہ بنظرے آید ہمچنین عاشقان الٰہی را جمیع افعال فاعل حقیقی چہ مطبوع
و چہ غیر مطبوع ہمہ پسندیدہ و بہتر مفہوم می شود قولہ حکایت شبے یاد دارم کہ یار عزیزم از در در آمد
چنان بیخود از جاے برجستم کہ چراغ باستینم کشتہ شد شعر سری طیف من یجلو الطلعتہ الدجی فقلت
لہ اہلاً وسہلاً و مرحبا * ترجمہ بشب آمد خیال کسے کہ روشن می کند بصورت خود تاریکی را پس
گفتم او را اہلا و سہلا و مرحبا یعنی آمدی اہل خود را اے در دوستان خود آمدی نہ در میان
بیگانگان و سرور فراخ کردے زمین نرم را کشادہ است ای خالی است جاے تو فراخ فرودم
عرب این سہ لفظ را براے تعظیم و خاطر داری مہمان عزیز می گویند ترکیب سری فعل ماضی از
سری کہ بفتح اول و سکون ثانی مصدر است بمعنی در شب سیر کردن و طیف بالفتح خیال کسی کہ
بخواب نماید فاعل و مضاف من موصولہ یا موصوفہ یجلو افعل مضارع معلوم و ضمیر مستتر کہ راجع است

بسوے من موصولہ فاعل او و باو جار طلعت مجرور مضاف لبسوے ہاے ضمیر غائب کہ راجع است
بسوے من موصولہ مجموع جار و مجرور متعلق بہ یجلو و الدجی مفعول او یجلو با متعلقات خود صلہ یا صفت
من واقع شدہ من موصولہ با صلہ خود مضاف الیہ لفظ طیف فقلت فا حرف تفریع قلت صیغہ متکلم
فعل ماضی معلوم ضمیر متکلم فاعل او لام جار ہا مجرور کہ ضمیر غائب است راجع بسوے من
مجموع من متعلق بقلت اہلا و سہلا و مرحبا لفظ اول و ثانی مفعول بہ است فعل محذوف را اے
اتیت اہلا اے آمدی اہل خود را و طئت سہلا پامال کردی زمین نرم را و ثالث مفعول مطلق
یعنی رحبت لک الدار مرحبا فراخ شدہ است خانہ بتو فراخ شدنی پس ہر سہ مفعول مذکورہ
با فعال محذوفہ خود مقولہ لفظ قلت واقع شدہ و مرحبا مصدر میمی است و در بعض نسخ مصرعہ
اول چنین واقع شدہ م اتانی الذی اہواہ نے غلس الدجے * یعنے آمد مرا آنکہ دوست میدارم
او را در غلس تاریکی اے در روشنی مخفی نماند کہ این نسخہ بہتر نیست ظاہرا الحاقی است اگرچہ بعض شراح
گرفتہ اند و آن چنین است سری طیف من یجلو الطلعتہ الدجے * و جیالا ثیر انفنی علے
الطیل بالرباء * آتانی الذی اہواہ فی غلس الدجی * فقلت لہ اہلا و سہلا و مرحبا * این نسخہ ہم
از پایہ اعتبار ساقط است و در صورت توضیح معنی مصرع اول و سوم و چہارم در صدر مذکور شد
ترجمہ مصرعہ دوم اینست مراد میدارم خیالی را کہ رفاقت می کند مرا در شب در حالیکہ ہدایت کنندہ
است آن خیال و مخفی نماند کہ درین مصرعہ علے بمعنی واقع شدہ است و پوشیدہ نماند کہ طیف
بفتح طا خیال است لکثرۃ طوافہ فے اللیل و النہار حول القلب و آنچہ در متن شرح
عربی و نسخہ محمودی موجود است اینست سری طیف من یجلو الطلعتہ الدجی شگفت آمد
از بختم کہ این دولت از کجا یک مصرعہ عربی و یک فارسی و این چنین صنعت تلمیع گویند و این نسخہ
نہایت معتبر است شگفت بکسر شین معجمہ و کاف فارسی بمعنی تعجب و این شعر در بحر طویل
است عروض و ضرب مقبوض بر وزن فعولن مفاعیلن فعولن مفاعلن دو بارہ قولہ نشست و عتاب
آغاز کرد کہ چرا در حالیکہ مرا دیدی چراغ بکشتی گفتم بدو معنی یکے آنکہ گمان بردم کہ آفتاب برآمد
دیگر این بیت بخاطرم گذشت قطعہ چون گرانی بہ پیش شمع آید * خیزش اندر میان جمع بکش *
ور شکر خندہ است و شیرین لب * آستینش بگیر و شمع بکش * شش گرانی بفتح کاف فارسی

Islami Books Quran & Madni Ittar Ameen Pur Bazar House Faisalabad

https://archive.org/details/@madni_library

مجهول تنکیر یا وحدت کنایه از شخص بدشکل شین ضمیر لفظ خیزش راجع بگران بمعنی او را مراد از کشتن گم کردن
و بیرون کردن است یا بطریق طیبت چنین گفته نه از روی حقیقت چرا که کشتن شخص بدشکل پیش
شمع بطریق مطایبه است نه بجواز شریعت و کشتن شمع بجهت آنست تا بوس و کنار که با او واقع
شود اغیار واقف نشوند یا از آن جهت که اگر معشوقان را بشرم و حجاب می باشد بحضور جمع التفات
بعاشق واقع نشود و نه کنایه از فسق دخان آرزو نوشته که در هر دو حال شمع را باید کشت در مصرعهٔ
ثانی بیت اول ضمیر شین راجع بشمع است در صورت اول بدان سبب که روی منحوس
بنظر نیاید و در صورت دوم برای آنکه رقیب از آمدنش آگاه نشود و فتنه برپا نه کند و این
تقریر نزد فقیر نهایت مقبول است ربط و فائده این حکایت آنست عاشق را باید که بدیدن معشوق
مضطرب الحال نگردد تا معشوق متوهم شده متنفر نشود و اگر احیانا اضطراب رو دهد وجهش نیکو بیان
نماید قوله حکایت یکی دوستی را مدتها ندیده بود گفت کجائی که مشتاق تو بودم گفت مشتاق به
که ملول ش یعنی در دیر آمدن من آرزومند ملاقات شدی پس همین بهتر از آنکه اگر همیشه ملاقات
می کردم سیر میشدی و ملول میشدی و وکی محمد مرشد آبادی خوب نوشته که مشتاق بهتر از
ملول بلای آنست که مشتاق چون دائم در خیال یار است از وصال معنوی برخوردار و ملول یعنی سیر که
چشم دل از مشاهدهٔ معشوق دوخته است گویا در حنی بابه فراق اندوخته است قوله مثنوی دیر آمدی
ای نگار سرمست ٭ زودت ندهیم دامن از دست ٭ ش بالای مصرعهٔ اول لفظ در محذوف است
یعنی در دیر آمدی و نگار بمعنی معشوق ای بکسر باید خواند که موصوف و سرمست صفت آن یا آنکه لفظ نگار
بوقف باید خواند و لفظ سرمست حال ذی الحال و کلمه در لفظ سرمست زائد است یا برای تاکید و در مصرعهٔ ثانی
تعقید لفظی است تا برای خطاب که در لفظ زودت واقع شده در حقیقت لفظ دامن است یعنی دامنت
زود از دست ندهیم ای نگذاریم و آنچه در بعض نسخ مصرعهٔ ثانی چنین واقع شده مصرعهٔ زودت ندهیم زد امنت دست
غلط است قوله بیت معشوقه که دیر دیر بیند ٭ آخر به از آنکه سیر بیند ٭ ش مخفی نماند که سوای احتمال
تا تانیث گاهی در آخر لفظ معشوق های مختفی زائد آرند چنانکه درین شل مصرعهٔ معشوقه که ونه جو است
غنا ٭ دیر دیر بیند یعنی هرگاه که بیند بعد از دیر بیند لفظ سیر بمعنی بسیار تا دیر نیست بلکه
درینجا بمعنی ملول و بیزار گشته است و لفظ سیر حال است برای دیدن یعنی معشوق را که گاه گاهی

بیند این معنی بهتر از آن است که معشوق را در حالت سیری طبع ببیند ما شد و در بعضی نسخ چنین
واقع شده مصرعهٔ آخر کم از آنکه سیر بیند ٭ درین صورت نیز مشار الیه لفظ از آن همان دیر دیر
دیدن است یعنی آخر کم است در رتبه از حالت دیر دیر دیدن این حالت سیر شده دیدن قوله لطیفه شاهد
که با رفیقان آید بجفا کردن آمده باشد بحکم آنکه از غیرت و مضاده خالی نباشد ش مضاده
بضم میم و ضاد معجمه و تشدید دال مهمله با هم ضد کردن و مخالفت نمودن و آنچه در بعض مصادره
نوشته توجیهش آنکه مراد از مصادره دیت و جرمانه باشد از جهت آنکه غیرت موجب جنگ شود و جنگ
باعث جرح و قتل که بسبب دیت و جرمانه باشد شعر اذا جئتنی فی رفقة لتزورنی ٭ و ان جئت فی
صلح فانت محارب ٭ ضمه با و را در لفظ آخر بنحو باشباع خوانند که واو معروف پیدا آید
ترجمه وقتیکه آمدی نزد من در رفیقان خود تا زیارت کنی مرا ای ملاقات کنی با من اگرچه آمدی
در صورت صلح لیکن چون تنها نیامدی پس گویا جنگ کننده هستی ترکیب اذا حرف
شرط بمعنی وقتی جئت بکسر جیم و سکون همزه و فتح فوقانی ماضی معلوم مخاطب مذکر واحد باب ضرب
اجوف یائی و مهموز اللام ضمیر خطاب فاعل آن نون وقایه یا متکلم مفعول آن فی جار رفقة بضم
را مهمله و سکون فا و قاف اسم جمع رفتن مجرور متعلق بجئت جئت با متعلقات خود شرط
ولام مکسور و بعده التی با لفتح مصدره ناصب مضارع باشد و این را لام کی گویند تزور بزا معجمه و را
مهمله مضارع معلوم مذکر حاضر باب نصر اجوف واوی ضمیر خطاب مستتر فاعل آن و نون وقایه
و یای متکلم مفعول او تزور با فاعل و مفعول خود جزای شرط و آن با واو متصله جئت چنانکه
گذشت فی جار مجرور متعلق بجئت فا حرف تفریع انت ضمیر خطاب مبتدای محارب
خبر و این در بحر طویل است بعضی اجزای مقبوض و بعضی سالم قوله قطعه بیکنفس که برآمیخت
یار با اغیار ٭ بسی نماند که غیرت وجود من بکشد ٭ ش بای موحده در لفظ بیکنفس بمعنی
مقدار است بسی نماند یعنی عرصه بسیار نماند ای قریب است قوله بخنده گفت که من شمع
جمع ای سعدی ٭ مرا از آن چه که پروانه خویشتن بکشد ٭ ش جمع در ینجا بمعنی بزم و محفل و خنده
محبوب بر نادانی و کم فکری شیخ است ربط و فائده این حکایت آنست که عاشق را باید که از کثرت
ملاقات معشوق تنگ نسازد چه کمی ملاقات باعث بسیاری دوستی است و معشوقیکه با بسیار

For More Books Madni Library Group Whatsapp +923139319528

https://archive.org/details/@madni_library

کس اختلاط داشتہ باشد از صحبتش اجتناب بہتر شناسد **قولہ حکایت** یاد دارم کہ در ایام پیشین من
و دوستی چون دو بادام مغز در پوستی صحبت داشتیم **ش** در ایام پیشین کنایہ از ایام شباب
یا دام مغز بقلب اضافت یعنی مغز بادام **قولہ** ناگاہ اتفاق غیبت افتاد **ش** غیبت بالفتح
ناپدید شدن حاصل آنکہ آن دوست از نزد من سفر کرد **قولہ** پس از مدتے باز آمد عتاب آغاز
کرد کہ درین مدت قاصدے نفرستادی گفتم دریغم آمد کہ دیدۂ قاصد بجمال تو روشن شود و من
محروم **ش** لفظ مانم بعد لفظ محروم محذوف داشتن افصح است لہذا در نسخۂ مخدومی و سروری
مکتوب نیست **قولہ قطعہ** یار دیرینہ مرا گو بزبان توبہ مدہ ✤ کہ مرا توبہ بشمشیر نخواہد بودن ✤ **ش**
دیرینہ منسوب بدیر یعنی کہنہ و قدیم یا دیرینہ مضاف و مرا مضاف الیہ و نک کسرۂ اضافت از جہت
بودن ہائے مختفی است در لفظ دیرینہ و باء موحدہ بشمشیر بمعنی تقابل و مقابل یا برائے استعانت
یعنے اے محی طلب یار قدیم مرا بگو کہ از عشق خود توبہ کردن بزبان مغز او جہت رنج مبر چراکہ مرا از
عشق تو توبہ کردن بمقابلہ شمشیر ہم ممکن نیست **قولہ** رشکم آید کہ کسے سیر نگہ در تو کند ✤ باز گویم
کہ کسے سیر نخواہد بودن ✤ **ش** سیر نخواہد بودن بحکم کل یوم ہو فی شان اے ہر روز او را حسنی
و لطفے دیگر است در آخر ہر دو بیت نون مصدری زائد است فائدہ این حکایت آنست عاشق را باید
کہ رشک در اختلاط معشوق از لوازم عشق انسانی داند و الاعشق بے رشک از بہایم بدرجہا ترا است
قولہ حکایت دانشمندی را دیدم بمحبت شخصے گرفتار و راضی بگفتار جور فراوان دیدے و
جفائے بیکران کشیدی روزے بنصیحتش گفتم دانم کہ ترا محبت این منظور علتے است و مبنائے
مودت بر زلتے با وجود این معنی لائق قدر علما نباشد خود را متہم کردن و جور بے ادباں بردن
ش دانشمند درینجا مراد از فاضل راضی بگفتار یعنی فقط بر مکالمۂ محبوب راضی بود اے
سوائے شنودن گفتار معشوق مطلبش بوس و کنار نبود گفتم دانم کہ ترا محبت این منظور علتے
است یعنے از کمال ادب عذر را بر نصیحت تقدم کردہ گفتم کہ اے عزیز بخوبی وجہ میدانم
کہ ترا در عشق این منظور یعنی محبوب اختیاری نیست بلکہ این عشق علتے است کہ از کثرت بخارات
سوداوی خشکی دماغ پیدا شدہ است چنانکہ اطبا عشق را منجملہ امراض دماغی نوشتہ اند
پس قوت عملی تو دفع کردن آن نمے تواند زلت بفتح زاء معجمہ بمعنی لغزش بسوئے گناہ یعنی بنائے

این محبت تو غرض نفسانی و تقاضائے شہوانی نیست کہ بسبب وقوع معاصی گردد با وجود این معنی الخ
یعنی با وجود آنچنین معدمہ سل کہ ترا سوائے دیدن ہیچ مطلبے دیگر نیست لائق قدر تو کہ از زمرۂ علما
ہستی ہرگز این معنی نباشد کہ خود را پیش عوام تہمت زدہ کنی و جور بے ادبان بری و لفظ متہم
درینجا بضم میم و فتح فوقانی شدہ و فتح ہا است صیغۂ اسم مفعول از اتہام **قولہ** گفت اے یار
دست عتاب از دامن روزگارم بدار کہ بارہا درین مصلحت کہ تو گوئی اندیشہ کردہ ام صبر بر جفائے
او سہلتر می نماید از نادیدن **ش** روزگار بمعنی حال یعنی اگرچہ بر جفائے او صبر کردن رنجی دارد لیکن
مرا این رنج از رنج ندیدن روئے او سہلتر می نماید **قولہ** حکما گفتہ اند کہ دل بر مجاہدہ نہادن آسان
تر است کہ چشم از مشاہدہ برگرفتن **ش** مجاہدہ بمعنی رنج و مشقت مشاہدہ بضم میم و فتح ہا
بمعنی دیدن و این کاف بمعنی کلمہ از واقع شدہ و مے تواند کہ کاف نفی باشد بمعنی نہ و نزد بعضے استفہامیہ
قولہ مثنوی ہر کہ دل پیش دلبری دارد ✤ ریش در دست دیگرے دارد ✤ **ش** ریش
در دست دیگرے داشتن کنایہ از بے اختیار بودن و ہم بمعنی مورد مسخرہ و استہزا بودن
قولہ آہوے پالہنگ در گردن ✤ نتواند بخویشتن رفتن ✤ **ش** پالہنگ بباء فارسی و فتح لام
ہندی باگ ڈور گویند در اصل پالا آہنگ بود و پالا بمعنی اسپ کوتل و آہنگ بمعنی کشیدن برائے
تخفیف دو الف یک حذف کردہ اند یعنی باختیار خود رفتن نمے تواند **قولہ** ہر کہ بے او بسر نشاید برد ✤
گر جفائے کند بباید برد ✤ **ش** یعنی ہر کہ در مفارقت او زیست نتوان کرد **قولہ** روزے از دوست
گفتمش زنہار ✤ چند از آن روز کردم استغفار ✤ **ش** زنہار و زینہار ہر دو بمعنی ضرور و پناہ و الامان
و ضمیر شین راجع بسوئے ہمان دوست و لفظ بعد در مصرعۂ ثانی محذوف است و درین بیت تعقید
لفظی است یعنی روزے از دوست گفتم پناہ و الامان از چون تو ظالمے و چند روز بعد از آن از
خطائے خود نادم گشتہ عفو خواستم و عذر نمودم و بیان عذر در بیت آیندہ است و ولی محمد
مرشد آبادی نوشتہ کہ ضمیر شین بدل مرجع راجع بحق تعالے است و این جائز است از جہت
شہرت و لفظ دوست مضاف الیہ است و مضافش کہ لفظ جور باشد از ما قبل آن محذوف شدہ
یعنے روزے از جور دوست مناجات بحق تعالے کردم کہ مرا پناہ بدہ ازین دوست یعنی محبتش
از دل من زائل گردان **قولہ** نکند دوست زینہار از دوست ✤ دل نہادم بدانچہ

Islami Books Quran & Madni Ittar Ameen Pur Bazar House Faisalabad

https://archive.org/details/@madni_library

خاطر اوست ✽ ش زنهار درین بیت بمعنی ترک با شکایت دل نهادم یعنی راضی شدم **قوله**
گو بلطفم بنزد خود خواند ✽ ور بقهرم براند او داند ✽ ش در آخر مصرعۂ اول لفظ فبها محذوف است او
داند یعنی مختار است یا آنکه درین مصلحت باشد که او داند فائده این حکایت آنست
که اگر گاہے فاضل یا عاقل را بحالت عشق مبتلا بینی سرزنش و ملامت نباید کرد زیرا که در عشق
اصلا عنان اختیار بدست عاشق صادق نمی ماند **قوله حکایت** در عنفوان جوانی چنانکه افتد
ودانی با خوش پسرے سری داشتم ش عنفوان بضم عین و ضم فا بمعنی آغاز و افتد و دانی
بواو عاطفه جمله معترضه افتد و دانی هر دو صیغه مضارع بمعنی حال است ای می افتد یعنی اتفاق جوانی
می افتد و میدانی یعنی جوشش و خروش که در جوانی می باشد میدانی و خان آرزو نوشته که بمعنی استقبال
است و ازین مفهوم می شود که کتاب گلستان برای اطفال تصنیف شده خوش پسر عبارت از
نوجوان حسین سری بیاء مجهول وحدت یعنی یک نوع خیال عشق داشتم **قوله** بحکم آنکه حلقی داشت
طیب الادا و خلقی کالبدر فی الدجے ش بحکم آنکه یعنی بسبب آنکه عشق مرا این دو سبب بود طیب
الادا بکسر طا و سکون یا و ضم با و موحده بمعنی خوش آواز و خلق بفتح خا معجمه سرشت و صورت
کالبدر یعنی مثل ماه تمام و دجی بضم دال و الف مقصوره بصورت یا بمعنی تاریکی یعنی صورتش بود
مثل ماه تمام در تاریکی شب و در نسخۂ سروری و مخدومی چنین واقع شده کالبدر اذا بدا یعنی مثل ماه تمام
وقتیکه ظاهر شود **قوله بیت** آنکه نبات عارضش آبحیات می خورد ✽ در شکرش نگه کند هر که نبات میخورد ✽
ش نبات اول بمعنی سبزه که عبارت است از خط سبز نو رسته و نبات دوم بمعنی شیرینی معروف
که در عرف این دیار مصری نامند و عارض بفتح رای بمعنی رخساره و آب حیات می خورد ای
کمال تازه است یا آنکه آبحیات کنایه از لب اوست زیرا که لب یار برخساره قریب است یا آنکه
آبحیات خود رخسارۂ اوست باعتبار آبداری و لطافت و صفائی و حسن و مراد از شکر لب معشوق
و نگه کردن کنایه از تمنا داشتن و حسرت نمودن حاصل آنکه لب او آنچنان شیرین و لطیف است
که خورندۂ نبات که سر همه شیرینیها است وران بحسرت و آرزوے نگرد حاصل آنکه لب او بهتر از
نبات است و معنی دیگر آنکه هر کس که در لب او نظر میکند آنقدر محظوظ حلاوت می شود که گویا نبات
میخورد **قوله** اتفاقا از وے حرکتے دیدم که نه پسندیدم دامن از و در کشیدم و مهرۂ مهر برچیدم و گفتم

ش حرکت بفتحات مهر بالکسر محبت برچیدم یعنی برداشتم **قوله** برو هر چه می بایدت پیش گیر ✽ سر ما
نداری سر خویش گیر ✽ ش در مصرعۂ ثانی هر دو لفظ سر بمعنی خیال و پروا است **قوله** شنیدم که
میرفت و میگفت شعر ✽ شپره گر وصل آفتاب نخواهد ✽ رونق بازار آفتاب نکاهد ✽ ش شپره با فتح و
تشدید با فارسی طائر معروف که بشب پرواز کند بازار اینجا مراد از خوبی و رواج نکاهد کاف عربی
بمعنی کم نمی شود از کاستن که لازم و متعدی هر دو آمده درینجا لازم است و محبوب از راه ناز این
بیت در تشبیه معامله شیخ و خود گفته طنز و تعریض نمود **قوله** این بگفت و سفر کرد و پریشانی او در من
اثر کرد شعر ✽ فقدت زمان الوصل والمرء جاهل ✽ بقدر لذیذ العیش قبل المصائب ✽ ش
باشباع کسرۂ با که در آخر لفظ مصائب است بنحوے که یاے معروف خوانده شود و ترکیب
فقدت بفتحتین فا و قاف و ضم تا و مشدده که دال تا و گشته در و مدغم است ماضی معلوم متکلم واحد
از باب ضرب مشتق از فقدان و تا ضمیر فاعل و زمان بفتح نون مفعول و مضاف و وصل بکسر
لام مضاف الیه آن و واو حالیه المرء بفتح میم و ضم همزه بمعنی مرد مبتدا است و جاهل بضم لام
مع تنوین خبر آن با حرف جار قدر مجرور و مضاف و لذیذ مضاف الیه و مضاف و عیش مضاف الیه
مجموعه جار مجرور متعلق بجاهل و قبل بفتح لام ظرف و مضاف و مصائب بفتح میم و کسرۂ
همزه جمع مصیبت مضاف الیه و این هم متعلق است بهمون جهت ترجمه یعنی گم کردم
زمانۂ وصل را و حال آنکه مرد ناواقف است مرتبۂ خویش زندگانی را پیش مصیبتها حاصل
آنکه تا کسے رنج جدائی نه کشد قدر وصل نمی شناسد و این شعر در بحر طویل است بعض اجزای
سالم بعض مقبوض **قوله بیت** باز آ و مرا بکش که پیشت مردن ✽ خوشتر که پس از تو زندگانی
کردن ✽ ش در مصرعۂ اول لفظ الف ممدوده صیغه امر است از آمدن و بعد آن واو عاطفه
وقافیه مردن و کردن با وصف اختلاف حرکت ماقبل راء مهمله که حرف ردی است بسبب
بودن حرف وصل که دال و نون علامت مصدرے است جائز است **قوله** شکر نعمت باری
جل ذکره که پس از مدتے باز آمد آن حلق داؤدی بزیان آمده و جمال یوسفی متغیر گشته و بسبب
زنخدانش چون بهی گردی نشسته و رونق بازار حسنش شکسته متوقع که در کنارش گیرم کناره کرد
و گفتم ش باری یکے از اسمای الٰهی است صیغۂ اسم فاعل در اصل باری بود همزه بیا بدل شده است

For More Books Madni Library Group Whatsapp +923139319528

https://archive.org/details/@madni_library

بمعنی آفرینندہ از کنز۔ اللغات جل بفتح جیم و تشدید لام مفتوح صیغہ ماضی است و فاعل آن ذکر و کہ مضاف
است بسوے ضمیر مذکر واحد یعنی شکر نعمت حق تعالے کہ بزرگ است ذکر او بہی میوہ ایست مشابہ
بسیب مگر پوست سیب مصفے و روشن باشد و پوست بہی خشونتے دارد و بسبب آنکہ غبار و دار
چیزے سیاہ بران نشستہ باشد و پوست آن صفائی و جلا ندارد و در بعض نسخ بجاے بہی لفظ
بہ نوشتہ و آن بکسر باء موحدہ و ہاے ملفوظ بود کہ مخفف بہی است متوقع کہ در کنارش گیرم اے
سی تقہ کنم قولہ قطعہ آن روز کہ خط شاہدت بود ۔ صاحب نظر از نظر براندی ش خط شاہد یعنی خطے
کہ از کمال خوبی بذات خود ہمچو معشوق باشد ترا حاصل بود یا خط معشوقانہ یعنی خطیکہ معشوقان را
باشد ترا حاصل بود پس تاء شاہدت بمعنی ترا است و در بعض نسخ خط شاہدی بود و واقع است
بیاء معروف مصدری یعنی خط شاہد شدن بود اے خطیکہ بسبب آن محبوب مردم توان بود و محشی
در شرح خود این نسخہ نوشتہ کہ آن روز کہ خط سادہ ات بود پس درین صورت مراد از خط
مجازاً بجاے رستن خط کہ رخسارہ باشد مقصود است بمجاز ذکر حال ارادہ محل چنانکہ پارچہ کاغذ
مکتوب را خط گفتن مثلاً درین عبارت کہ فرد حساب ملفوف خط ہذا می رسد می تواند کہ مراد از خط
سادہ اندک سیاہی باشد کہ در ابتداے ظہور خط زیر بناگوش پیدا آید صاحب نظر بکاف
کسرہ اضافت بمعنی بیننده قدردان از نظر براندی ای از پیش نظر خود دفع کردی و صاحب نظر
کنایہ از ذات مقدس خود قولہ امروز بیامدی بصلحم + کش فتحہ و ضمہ بر نشاندی ش ضمیر شین
در مصرعہ ثانی راجع بخط شاہدی بمعنی او را و در بعض نسخ بصلحش آمد و درین صورت ضمیر شین راجع
بصاحب نظر و درین بیت مراد از خط شاہدی اندک سیاہی است کہ در ابتداے ظہور خط زیر
نرمہ گوش ظاہر می شود و آن ایام کمال خوشی حسن محبوبان باشد و مراد از فتحہ موے دراز
و راست است و ضمہ عبارت از موے کج و مراد ازین ہر دو موے ریش است قولہ مثنوی تازہ
بہار تو کنون زرد شد + دیگ منہ کاتش ما سرد شد + ش یعنی چون حسن نماند ما را اشتیاق
مساز کہ شوق ما رفت و در نسخہ مخدومی و سروری مصرعہ اول چنین واقع شدہ مصرعہ تازہ بہار
ورقت زرد شد + الف ندا در آخر لقب معشوق و ورق بمعنی برگ یعنی اے تازہ بہار خزان
در تو رسید قولہ چند خرامی و تکبر کنی + دولت پارینہ تصور کنی + ش خرامے بکسر خاء معجمہ و

بیاے معروف خطاب یعنی رفتار بناز کنی و تکبر خود را از ہمہ افضل پنداشتن پارینہ بمعنی کہنہ و سال گذشتہ
یعنی تا چند دولت گذشتہ در فکر خود خیال کنی معنی دوم آنکہ یعنی خرام ناز غرور حسن مکن لائق
آنست کہ حالا دولت حسن را گذشتہ و رفتہ خیال بکنی و درین صورت تاء دولت را مکسور نخوانند
بلکہ بوقف خوانند و این در عروض جائز است و درین صورت لفظ را بعد لفظ دولت محذوف باشد
معنی سوم آنکہ مضمون مصرعہ ثانی طنزاً بطریق استفہام باشد یعنی تا چند خرام کنی و تکبر نمائی ازین حرکت
باز آ آیا دولت ایام سابق در فکر و خیال مے نمائی قولہ بہ پیش کسے رو کہ طلبگار تست +
ناز بران کن کہ خریدار تست + ش معنی بیت نیز ظاہر است قولہ قطعہ سبزہ در باغ گفتہ اند
خوش است + داند آنکس کہ این سخن گوید + ش سبزہ کنایہ از خط ریش و مراد از باغ چہرہ
معشوق یعنی بعض عاشقان گفتہ اند کہ خط معشوق ہم بر چہرہ خوش می نماید حضرت شیخ مے فرمایند
کہ این قول بعض عاشقان مذکور نزد من پوچ و ہیچ است کسانیکہ خط را خوب مے گویند ہم ایشان
میدانند و در مذہب من بودن خط بر چہرہ معشوق بہتر نیست مرا محبوب سادہ رخ پسند است قولہ یعنی
از روے نیکوان خط سبز + دل عشاق بیشتر جوید + ش یعنی کلمہ تفسیر است بر کلام دیگرے براے
تفسیر کلام خود نیز مستعمل میشود فائدہ یعنی صیغہ واحد مذکر غائب است از مضارع معلوم بمعنی
میخواہد و قصد می کند مصدر آن عنایت است کہ بمعنی قصد کردن باشد نیکوان بمعنی معشوقان بیشتر
بیاء موحدہ و این بیت تمام در تفسیر مصرعہ اول این قطعہ فرمودہ اند و آن اینست سبزہ در باغ گفتہ اند
خوش است قولہ بوستان تو گندنا زار یست + بسکہ بر میکنی و میروید + ش بوستان
کنایہ از چہرہ گندنا بفتح کاف فارسی قسمی است از ترہ کہ برگہا شابہ ببرگ گندم و جو دارد و بوے مثل
بوے سیر تخمش سیاہ باشد و برگ این سبزہ ہر قدر کہ برکندہ نمایند زیادہ تر میروید و زار
بمعنی زراعت و جاے کثرت چیزے و میکنی بفتح کاف واحد حاضر حال از مصدر کندن
یعنی موے ریش می تراشی باز میروید و معمول است کہ موے ریش از تراشیدن با نمو میروید
قولہ قطعہ گر صبر کنی ور نکنی موے بناگوش + این دولت ایام نکوئی بسر آید ش بناگوش
بضم باء موحدہ صحیح و بکسر آن غلط بمعنی نرمہ گوش و درینجا مراد از بناگوش خط ریش است کہ زیر
بناگوش واقع می باشد و میم ایام را بکسرۂ اضافت مکسور باید خواند و نکوئی بکسر نون و بضم

Islami Books Quran & Madni Ittar Ameen Pur Bazar House Faisalabad

https://archive.org/details/@madni_library

کاف عربی بمعنی حسن و جمال بسر آمدن بمعنی تمام شدن و انچه باکثر نسخ عامه لفظ در بواو عاطفه و رای مهمله
در مصرع اول نوشته اند بهتر نیست بجایش بر بیای موحده صحیح یعنی برکنی صیغهٔ واحد حاضر مضارع
منفی از برکندن باشد حاصل آنکه اگر برکراهیت انبوهی موچیر کرده موی ریش نه برکنی بلکه
نگاهداری و کندن آنرا موقوف نمائی این دولت حسن که بقریب موکنی بمردم و امی نمائی از جهت
درازی بوجه تمام خواهد شد و در صورت در بکنی بواو و رای مهمله و بای موحده زائده و کاف مفتوح
معنی چنین باشد یعنی اگر صبر کنی بر حالت ریش برآمدگی خود و اگر تراشی بهر دو صورت این
دولت ایام حسن آخر شود حاصل آنکه موتراشی تو برای بقای حسن چندان مفید نیست قوله
بیت گردست بجان داشتمی همچو تو بر ریش ٭ نگذاشتمی تا بقیامت که برآیدش دست بر چیزی
داشتن مراد است چیزی را از خروج منع کردن یعنی تو هرچند که خروج و ظهور ریش نمیخواهی و تدابیر
منع آن میکنی و هیچ مفید نمی افتد اگر من در باب عدم خروج جان خود از تن که امر نیست محال
اینقدر سعی میکردم هرگز جان را نه گذاشتمی که بیرون رود ظاهر اکاف برای علت است غرض
تشنیع ملامت و تشنیع خبث کاری مخاطب است و تعلی خود فقط برای الزام خصم است نه از روی
واقعه و بعضے دست بمعنی قدرت گرفته اند یعنی اگر مرا دسترس و قدرت بر جان خود چنان می بود
که ترا بر ریش است که اختیار و اظهار آن بدست تست تا قیامت جان خود را بر آمدن نمی دادم
ولیکن صاحب بهار عجم بتقیید لفظی معنی دیگر پیدا کرده است و این تقیید چندان مضائقه ندارد در کلام
اکابر گاه گاهی واقع میشود و معنی اینست یعنی اگر قدرت داشتمی بر ریش تو چنانکه تو بر جان عاشقان
قدرت میداری نگذاشتمی ریش ترا بقیامت که بر چهرهٔ تو بیرون آید تم کلامه و می تواند که دست
بمعنی قدرت گیرد چنانکه در معنی دوم گذشت و بای موحده برای قسم پس بتقیید تقریر
معنی چنین باشد قسم جان تو اگر همچو قدرت داشتمی بر ریش تو هرگز تا قیامت ریش
ترا نگذاشتمی که بر چهرهٔ تو بیرون آید قوله قطعه سوال کردم و گفتم جمال روی ترا چه شد
که مورچه بر گرد ماه جوشیده است ٭ ش مورچه کسے از مور که او نهایت خرد و ریزه باشد چون
شعرا خط معشوق را بهجوم مور تشبیه کنند لهذا مورچه درینجا کنایه از خط ریش گردیکر کاف
فارسی پیرامون و ماه عبارت از چهرهٔ معشوق جوشیده مراد از هجوم آورده قوله جواب داد

ندانم چه شود رویم را ٭ مگر بماتم حسنم سیاه پوشیده است ٭ ش انچه در بعض نسخ بخنده گفت واقع
شده بهتر نیست چراکه بمقام اقتضای خنده نمی کند مگر آنکه گفته شود که این خنده از هر خنده بود
انچه در متن نوشتیم از نسخهٔ مخدومی است شود بواو معروف بمعنی شد ظاهر او درین زیاده
کرده اند بعضے گویند که شد مخفف همین است و مگر بمعنی شاید و انچه در بعض نسخ چه بود نوشته
خطا است و همین تقریر بهتر است فائده این حکایت آنست که با معشوق بوفا که ایام بهار حسن
او منقضی شده باشد اختلاط نمودن و بوفاداری کوشیدن و عبث تا پیری معطون خلائق
بودن کار عقلا نیست چراکه عشق مجازی را بمنزله پل گفته اند پس بر پل استاده ماندن کار
سبکروحان نباشد در بطلا خود ظاهر است قوله حکایت یکے را پرسیدند از مستعربان ش
مستعرب بکسر را و مهمله مشدد کسیکه عرب خالص نباشد و خود را عرب خالص وانماید و در نسخهٔ مخدومی
مستعربان واقع است بغین معجمه و کسر رای مهمله و بای موحده بمعنی نادر گویان قوله ما تقول فی
الامارد ش ما استفهامیه و مفعول تقول که فعل مضارع معلوم مخاطب واحد باب نصر است
فی جاره امارد مجرور امارد بفتح اول و کسر رای مهمله و دال مهمله جمع امرد که بمعنی کودکے است
که عمرش میان ده سالگی باشد و ریش و بروتش نیز بر آمده نباشد چه امرد در اصل بمعنی صاف
و ساده رو است و در نسخهٔ مخدومی بجای امارد لفظ مردان واقع است بضم میم و دال مهمله و الف و نون جمع
امرد و در نسخهٔ سروری مرد واقع است بضم میم و سکون را جمع امرد غرضکه معنی هر سه نسخه یکے
است حاصل آنکه چه میگوئی در عشق کودکان ساده رو قوله گفت لا خیر فیهم ما دام احدهم لطیفا یتخاشن فاذا
خشن یتلاطف ترجمه یعنی نیست خیر در ایشان تا وقتیکه یکے از ایشان نرم و نازک است درشت مزاج و بدخو باشد
پس هرگاه که سخت و درشت شد بسبب موی بدن نرمی و خوش اخلاقی می کند ترکیب لا برای نفی
جنس خیر اسم لا مبنی بر فتح فیهم جار مجرور ما دام بفتح میم دوم فعل ناقص است رافع اسم و
ناصب خبر احدهم اسم ما دام لطیفا خبر پس ما دام مع اسم و خبر خود جمله متضمن معنی شرط و یتخاشن
بخای معجمه و شین معجمه و نون مضارع معلوم غائب باب تفاعل خبر فا تعقیبیه اذا حرف شرط خشن
ماضی معلوم از باب شرف ضمیر مستتر که راجع است بسوی احد فاعل او فعل با فاعل خود
شرط واقع شده یتلاطف مثل یتخاشن جزا قوله یعنی چندانکه لطیف و نازک اندام

For More Books Madni Library Group Whatsapp +923139319528

https://archive.org/details/@madni_library

باشد درشتی و تلخی کند و چون سخت و درشت شود تلطف و دوستی نماید ش این عبارت تغیر کلام عربی است از مصنف قوله قطعه امروا نگہ کہ خوب و شیرین است تلخ گفتار و تند خوے بود ٭ ش معنی بیت ظاہر است قوله چون برش آمد و بلاغت کرد ٭ مردم آمیز و مہر جوے بود ش بلاغت درینجا بمعنی جوانی است و در بعض نسخ چنین واقع شده مصرعه چون بریش آمد و لبلبت شد ٭ سبلت بفتح سین مہملہ و سکون بای موحده موے لب بالا که بفارسی بروت گویند و در نسخهٔ مخدومی چنین آمده مصرعه چون بریش آمد و بلغت شد بلغت شدن قابل کار نماندن و لغت در لغت بمعنی ماندن و دور کردن از رحمت و تنگی است فائده این حکایت آنست که عشق امردان که مختلف الاحوال و متلون المزاج باشند ہرگز نشاید و اجتناب ازان واجب و ربط خود ہمین قدر باید که بیان حال معشوقان است قوله حکایت یکے را از علماء پرسیدند که کسے با ماہروے در خلوت نشسته و درہا بسته و رقیبان خفته و نفس طالب و شہوت غالب چنانکه عرب گوید الثمر یانع والناطور غیر مانع ہیچکس باشد که بقوت پرہیزگاری بسلامت ماند ش ثمر بمعنی مطلق میوه و آنچه در بعض تمر نوشته اند بتاء فوقانی درست نباشد چراکه تمر بفتحتین تاء فوقانی و میم خرمائے خشک را گویند درینجا اصلا مناسب نیست یانع بیاء تحتانی و کسر نون بمعنی میوهٔ رسیده اسم فاعل از ینع و ینوع که بمعنی پخته شدن میوه است و بعضے مائع نوشته بمعنی سائل و روان و این مبالغه در پختگی و طراوت میوه است مگر خوبی بحج از درست میرود ناطور بنون و طاء مہملہ نگہبان باغ و انگور و نسخهٔ ناطور بظاء معجمه اگرچه درینجا صحیح می تواند شد مگر بہتر نیست چراکه این بمعنی نگہبان عام است و آن خاص سلامت مصدر است حاصل معنی عبارت عربی آنست ترجمه میوه پخته است و باغبان منع کننده نیست ترکیب ثمر مبتدا و یانع خبر و ناطور مبتدا و غیر بضم را و مضاف و مانع مضاف الیه مجموع خبر قوله گفت اگر از مہرویان بسلامت ماند از بدگویان بے ملامت نماند (فاعل گفت یکی از علمای) شعر و ان سلم الانسان من سوء نفسه ٭ فمن سوء ظن المدعی لیس یسلم ٭ ترجمه اگر سلامت ماند آدمی از بدی نفس خود پس از بدی گمان دشمن نیست که سلامت ماند ترکیب واو آن مع واو متصله بمعنی اگرچه سلم ماضی معلوم از باب علم الانسان فاعل من جار سوء مجرور و مضاف

و نفس مضاف الیه و ہم مضاف و یا و ضمیر مذکر که مکسور است مضاف الیه مجموع جار مجرور متعلق به سلم فا و بولے تعقیب من جار سوء مجرور و مضاف ظن بنون مشدد و مکسور مضاف الیه و ہم مضاف المدعی مضاف الیه مجموع جار مجرور متعلق به یسلم که در آخر بیت واقع است لیس فعل از افعال ناقصه ضمیر مستتر که راجع است بسوے انسان اسم او یسلم فعل مضارع غائب معلوم از باب علم مستتر که راجع است بسوے انسان فاعل او پس یسلم فعل با فاعل و متعلق مقدم خود خبر لیس و ضم میم یسلم را بجہت اشباع کنند که واو معروف پیدا آید و این شعر در بحر طویل است صدر و عروض و ضرب مقبوض و باقی سالم افاعیلش اینست فعول مفاعیلن فعولن مفاعلن فعولن مفاعیلن فعولن مفاعلن و در بعض نسخ بجاے مدعی لفظ مفتری واقع شده بمعنی بہتان کننده و آنچه در بعض نسخ لا یسلم نوشته خطا است چراکه وزن درست نمی نشیند قوله بیت شاید پس کار خویشتن بنشستن ٭ لیکن نتوان زبان مردم بستن ٭ ش شاید بمعنی مے شاید یعنی ممکن است و پس کار خویشتن نشستن کنایه از گذاشتن کار و ترک مطالب از تقاضاے نفس و شہوت باز ماندن و آنچه در بعض نسخ بجاے خویشتن لفظ خویش نوشته بدون تاو نون خطا است چراکه ناموزون می گردد فائده این حکایت آنست که ہرچند کسے پرہیزگار باشد از مصاحبت خوبرویان احتراز واجب شناسد چراکه آدم صاحب تقوے را صحبت ایشان بالضرور مظنون به بدی و فسق مے گردانند و ربط ہمین قدر است که ذکر ماہرویان بر عشق مناسبتے وارد قوله حکایت طوطی را با زاغے در قفس کردند طوطی از قبح مشاہده او مجاہده مے برد و مے گفت ش طوطی اول بر دو یا یکے اصلی و دیگر براے وحدت فارسیان درین صورت یاء اول را بہمزه بدل کنند قفس بفتحتین پنجره مرغان این لفظ بسین و صاد مہملہ ہر دو عربی است لیکن اینقدر ہست که استعمالش در فارسی به سین و صاد ہر دو مے شود و در عربی فقط بصاد از سراج اللغات قبح بالضم و سکون باء موحده بمعنی زشتی مشاہده بضم میم و فتح ہاء بمعنی دیدن و دیدار مجاہده رنج و مشقت قوله این چه طلعت مکروه است و ہیئت ممقوت و منظر ملعون و شمائل ناموزون ش طلعت دیدار و روے ہیئت بروزن ہیبت بمعنی صورت ممقوت بدو میم و قاف و تاء فوقانی بمعنی مبغوض و منظر بمعنی صورت و شکل ملعون لعنت کرده شده و رانده شده از رحمت

https://archive.org/details/@madni_library

شمائل بالفتح شین معجمه و کسر همزه صاحب بهار عجم نوشته که اگرچه شمائل بمعنی خصائل وعادتها است
مگر فارسیان بمعنی صورت و تقطیع در وضع استعمال کنند ناموزون بے اعتدال و نادرست
قوله یا غراب البین لیت بینی و بینک بعد المشرقین ش این عبارت عربی دو فقره است
فقرهٔ اول را سجع بین و ثانی را مشرقین و فقرهٔ ثانی تمام عبارت مصحف مجید است بسبیل اقتباس
غراب بالضم زاغ و بین بالفتح بمعنی مفارقت پس غراب البین بمعنی زاغ سیاه دشتی است
که نحوست اینی نه در آمدن آن باعث مفارقت عزیزان گردد و آنچه بعضے از شارحین نوعے از زاغ سرخ
و سرخ منقار نوشته اند اینچنین زاغ از سیاحان عجم و عرب مسموع نشده شاید که باشد بعد المشرقین
بضم باء موحده و فتح دال و فتح قاف بمعنے دوری دو مشرق حاصل معنی آنکه ترجمه اے
زاغ منحوس کاشکے بودی میان من و میان تو دوری دو مشرق فائده محقق نماند که سال شمسی را
سه صد و شصت و پنج روز است ازین سبب مشارق یک صد و هشتاد و دو پیدا مے شود
تقریبے و همین قدر مغارب چه آفتاب از هر مشرق در سال دو بار طلوع می کند منجمله آنها نود و یک
جنوبی اند که بزمستان تعلق دارند و همین قدر شمالی که بتابستان تعلق اند پس از جمله زمستانی و
تابستانی دو مشرق که میان شان بعد ابعد بود فراگرفتنیے که مشرق اقصر الایام که زمستانی باشد
و دیگر مشرق اطول الایام که تابستانی باشد میان این دو مشرق باعتبار مقابله درجات کرهٔ ارض
دوری سه هزار یک صد و سی و هفت میل است و باعتبار درجات فلکی دوری چند کروڑ میل
می گردد چون در صحت تفصیل این مبحث میسر نیست لهذا این مقدمه را تقریبے بیان نمودم با اختصار
تا بفهم کم استعدادان قریب باشد و سوائے این بقاعدهٔ تغلیب از مشرقین مشرق و مغرب مراد میشود
چرا که بلحاظ تغلیب شرافت طلوع بر غروب مغرب را هم مشرق گفته تثنیه آن مشرقین نمایند چنانکه
بتغلیب شرافت والد بنسبت والده والدین گویند و چون شمس مؤنث سماعی است و قمر در محاورات
عرب مذکر است لهذا شمس و قمر را قمرین گویند ترکیب یا حرف ندا غراب بالفتح با منادی مضاف البین
مضاف الیه لیت حرف مشبه بفعل برائے تمنا بین ظرف مضاف یاء متکلم مضاف الیه مجموعه خبر
مقدم لیت واو عاطفه بینک معطوف بر بینی بعد بالضم مضاف المشرقین مضاف الیه مجموعه اسم
لیت قوله قطعه علی الصباح بروے تو هر که برخیزد ۔ صباح روز سلامت بر و مسا باشد ۔ ش

علی الصباح بمعنی دم صبح و حقیقتش اینست جائیکه وقوع کارے بوقت صبح باشد تقدیرش اینست
ذلک الامر واقع علی الصباح و سلامت مصدر است بمعنی سلامتی مسا بالفتح میم و سین مهمله
شام قوله اختری چو تو در صحبت تو بایستی ۔ ولی چنانکه توئی در جهان کجا باشد ۔ ش بد اختر
بد نصیب قوله عجب تر آنکه غراب نیز از مجاورت طوطی بجان آمده لاحول کنان از گردش گیتی
همی نالید و دست تغابن بر یکدیگر مے مالید ش مجاورت بالفتح واو بمعنی هم نشینی و نزدیکی بجان آمده
اے تنگ آمده و ملول شده لاحول کنان یعنی لاحول گویان و این در محاوره اهل ایران شائع است
لاحول الی آخره و خاے معروف است که بوقت درد و مصیبت و بلا خوانند تا دفع شود و در عرف
بجهت تنزیه و استبعاد مستعمل است تغابن بغین معجمه و فتح باء موحده زیان زده شدن
و چون زیان بلا افسوس لازم است مجازاً بمعنی افسوس آید قوله و میگفت که این چه بخت نگون است
و طالع دون و ایام بوقلمون لائق قدر من آنستی که با زاغے بر دیوار باغے خرامان میرفتم ش نگون
بکسر نون و ضم کاف فارسی بمعنی کج و خمیده و بمعنی واژگون و معکوس فائده طالع بکسر لام
اگرچه در عرف مجازاً بمعنے قسمت و نصیب است لیکن در حقیقت برجے را گویند که هنگام ولادت
کسے یا وقت سوال چیزے از افق شرقی در طلوع باشد پس بشمار قرب و بعد کواکب سیاره
از آن برج مذکور سعادت و نحوست وقت معلوم کنند و مدت طلوع هر طالع پنج گهڑی باشد دون بضم
کمینه و ذلیل و ایام اگرچه جمع یوم است که بمعنی روز باشد لیکن بمعنی زمانه مستعمل بوقلمون بمعنی
رنگارنگ یعنی متغیر بتغیرات متعدده قدر بسکون دال بمعنی شان و مرتبه آنستی بیاء مجهول تمنائے
بمعنی آن بودی و این مرکب است از سه لفظ یکے آن دوم است سوم یاء تحتانی قوله بیت
پارسا را بس اینقدر زندان ۔ که بود هم طویلهٔ رندان ۔ ش پارسا پرهیزگار بس بباء موحده بمعنی
کافی است هم طویله بیاء معروف بمعنی همسلک اے هم صحبت قوله تا چه گنه کرده ام که روزگارم را
بعقوبت آن در سلک صحبت چنین ابلهی خود رائے و ناجنس یافه درائی بچنین بند بلا گردانیده
است ش حرف تا برائے تنبیه است یعنے برائے آگاه کردن مخاطب که هوشیار باش و جواب
سوال من بیار ابله بهاء ملفوظ بمعنی بیوقوف صیغهٔ افعل التفضیل است از بلاهت که بمعنی بیخردی
و نادانی است و یاء مجهول در آخر ابلهی برائے تفخیم و تعظیم است یعنی سخت احمق یا زائده باشد

For More Books Madni Library Group Whatsapp +923139319528

https://archive.org/details/@madni_library

بقاعدهٔ متقدمین که میان موصوف و صفت آرند یا فره رای بیای تحتانی زفا فتح و کسر دال هرزه درست
بمعنی بیهوده گو و در بعض نسخ هرزه درائی واقع است بفتح بای بمعنی پوچ کوچه درائیدن
بمعنی صوت کردن و گفتن کلام بمعنی نیز آمده بند بلا باضافت و تبلا بمعنی گرفتار قوله
قطعه کس نیاید بپای دیوارے * که بران صورتت نگار کنند * ش بپای بمعنی بزیر
قوله گر ترا در بهشت باشد جاے * دیگران دوزخ اختیار کنند ش ترب و صحبت تو از دوزخ
بدتر است این شکل بدان آورده ام تا بدانی چنانکه دانا را از نادان نفرت است نادان را
از دانا وحشت قوله قطعه زاهدے در سماع رندان بود * زانمیان گفت شاهد بلخے * گر ملولے
زما ترش منشین * که تو هم درمیان ما تلخی * ش سماع بفتح بمعنی هنگامهٔ رقص و
سرود و تلخی بسکون لام و یاء معروف نسبت و بلخ شهرے است پایه تخت توران و درینجا
قید بلخی اتفاقی است دخلی بمطلب ندارد و ملولے بیاء معروف خطاب ترش بفتحتین مجازاً بمعنی ناخوش
و تلخی بسکون لام و یاء معروف خطاب یعنی اگر بیزار هستی از ما پس ناخوش درینجا منشین بلکه
برو یا آنکه واو عاطفه از میان ملول و ترش محذوف است و معنی باندک تعقید چنین میتواند شد
یعنی اگر از ما ملول و ترش هستی درینجا منشین هر دو کاف برای علت قوله رباعی جمعی چو گل و لاله
بهم پیوسته * تو هیزم خشک درمیان شان رسته * ش شان بمعنی آنها نزد صاحب مؤیدی
مخفف ایشان است و نزد دیگر محققان جمع ضمیر غائب متصل است بهمین سبب بدون اضافت مستعمل
می شود و حرف آخر لفظ ما قبلش را مکسور میارند چنانکه در کلام امیر خسرو مصرعه گرد رخ شان
زمحاسن کنار * لهذا نون لفظ میان را هرگز مکسور نباید خواند تا خلل در بحر و نقصان در قاعده
نیاید رسته بالضم بمعنی روئیده و چون هیزم خشک نمی روید پس رستن هیزم خشک درانجا باعتبار
ماکان واقع است یعنی بالفعل که هیزم خشک است سابق ازین سبزه روئیده بود چنانچه حاکم
معزول را حاکم گفتن یا آنکه رسته درینجا مجازاً بمعنی قائم و متمکن است و اگرچه حرکت ما قبل
حرف قید درینجا مختلف است یعنی واو لفظ پیوسته مفتوح است و را لفظ رسته مضموم
و این جائز نیست مگر چون ملحق بحرف قافیه موصول است قباحت مذکور مضائقه ندارد قوله چون باد مخالف
و چو سرما ناخوش * چون برف نشسته و چو یخ بربسته * ش باد بکسر دال موصوف و مخالف

صفت آن و همچنین برف موصوف و نشسته صفت و ناخوش خبر سرما است و بربسته خبر یخ و فرق
میان برف و یخ اینست که برف چون غبار سفید از آسمان می بارد و یخ چون موم گداخته قطره قطره
مے چکد و انجماد مے پذیرد و مثل سنگ سفید میگردد یعنی مانند باد مخالف و مانند سرما ناپسند
هستی و مانند برف افتاده و مانند یخ محکم و استوار هستی که از جاے خود دفع نمی شوی غرض
که مبغوض طبائع ما هستی ربط این حکایت با باب چندان نیست مگر همین قدر است که وجاهت
ظاهری عاشق اکثر باعث مواصلت میگردد و دوالا موجب نفرت درفته رفته بمنافرت مے کشد
قوله حکایت رفیقی داشتم که سالها با هم سفر کرده بودیم و نان و نمک خورده و بسیار حقوق
صحبت ثابت شده آخر الامر بسبب اندک نفعے آزار خاطر روا داشت و دوستی سپری شد
ش آخر الامر یعنی آخر کار سپرے شد بکسر سین مهمله و فتح با و فارسی یعنی تمام گشت و باخر رسید
قوله و با اینهمه از هر دو طرف دلبستگی بود ش یعنی با وجود این تمام رنجش از طرف او دل من تعلق خاطر
بود قوله شنیدم که روزی دو بیت از سخنان من در مجمعے میخواندند ش سخنان جمع سخن خلاف القیاس
مجمعے یعنی محفلے قوله قطعه نگار من چو در آید بخندهٔ نمکین * نمک زیاده کند بر جراحت ریشان *
ش نگار یعنی معشوق ریشان بمعنی زخمیان یعنی بیقرار تر مے کند چه زخم از نمک زیاده سوزش
بیشتر پیدا می کند قوله چه بودی ار سر زلفش بدستم افتادی * چو آستین کریمان بدست
درویشان ش چه بودی یعنی چه خوش بودے زلف بدست افتادن کنایه از وصل است
وهم زلف کشاده حجاب رخ بود و اگر بدست افتد حجاب برداشته شود ار براء مهمله حرف شرط
بمعنی اگر در لفظ افتادی یاے مجهول براے تمنا است قوله طائفهٔ دوستان نه بر لطف این
سخن بلکه بر حسن سیرت خویش گواهی دادند و آفرین کردند و او هم درانجمله مبالغت نموده
بر فوت صحبت قدیم تاسف خورده و بر خطاے خویش اعتراف کرده ش مبالغت بمعنی مبالغه
چه تا در حالت وقف ها می گردد بمعنی از حد درگذرانیدن اعتراف بمعنی اقرار قوله معلوم شد که از
طرف او هم رغبتے هست این بیتها فرستادم و صلح کردم قطعه نه ما را درمیان عهد وفا بود و
جفا کردی و بدعهدی نمودی * ش وانچه در اکثر نسخ بجاے درمیان لفظ در جهان واقع شده
خطا است مصرعهٔ اول بطریق استفهام انکاری است یعنی سابق ازین البته ما را با تو عهد و پیمان

Islami Books Quran & Madni Ittar Ameen Pur Bazar House Faisalabad

https://archive.org/details/@madni_library

وفا داری درمیان ثابت بود و تو از ان برگشتی قوله بیکبار از جهان دل در تو بستم ❊ ندانستم
که برگردی بزودی ❊ ش لفظ از درین بیت اعراضیه است یعنی از تمام جهان رو گردانی کرده
دل در محبت تو بسته بودم قوله هنوزت گر سر صلح است باز آ ❊ کز ان محبوب تر باشی که بودی
ش در آخر مصرعه اول نقط الف ممدوده صیغهٔ امر است بمعنی بیا دلبعد از ان یای تحتانی نوشتن
ضرور نیست و کاف بر مصرعهٔ دوم علیه و محبوب تر از ان گفت که معمول است بعد انقطاع دوباره
دوستی کردن لذیذ تر باشد چنانچه اوستادی میفرماید بیت محبت را پس قطع محبت لذتی باشد
که شاخ نخل پیوندی به از اول ثمر دارد ❊ و فائده باین حکایت آنست که اگر با دوستی رنجشی و کدورتے
درمیان آید باندک بهانه آشتی خاطر خود را از غبار کدورت مصفا باید ساخت و ربط جاب آنست که
پاس محبت و اخلاص دوستان منجمله مراتب عشق است قوله حکایت یکی را زنے صاحب جمال
درگذشت و مادر زن فرتوت بعلت کابین درخانه متمکن ماند مرد از محاورت او بجان رنجیدے
و چاره ندیدے ش فرتوت بفتح فا و ضم تا و اول و واو معروف بمعنی پیر ضعیف بسیار سال خورده
علت بمعنی سبب کابین بکاف عربی و کسر بار موحده و یاء معروف لفظ فارسی است بمعنی
مهر زن که بوقت نکاح بذمه مرد مقرر کنند و در متن مهر دری بجاے کابین لفظ صداق نوشته
بکسر صاد مهمله و فتح آن نیز آمده بمعنی مهر زن که بفارسی کابین گویند متمکن بمعنی قائم و برقرار
محاورت بحاے مهمله و فتح واو بمعنی گفتگو و در بعض نسخ مجاورت بجیم بمعنی قرب و هم نشینی
قوله گروهے دوستان بپرسیدن او آمدندیکے گفت چگونهٔ در فراق یار عزیز گفت نادیدن زن برمن
چنان دشوار نے آید که دیدن مادر زن ❊ مثنوی گل بتاراج رفت و خار بماند ❊ گنج برداشتند و مار بماند
ش یعنی زوجه محبوبه که بمنزله گل بود بدست اندازے اجل بغارت رفت مادر زنش
متقاضی مهر مانند خار موجود ماند قوله دیده بر تارک سنان دیدن ❊ خوشتر از روے دشمنان
دیدن ❊ ش تارک بفتح را مهمله بمعنی سر سنان بکسر سین نوک نیزه یعنی عذاب آنکه کسی
چشم انکس بسنان بر آرد خوشتر است از عذاب دیدن روے دشمن قوله واجب است از
هزار دوست برید ❊ تا یکی دشمنی نباید دید ❊ ش برید بمعنی بریدن و مفعول آن دوستی باشد
محذوف است و لفظ تا برائے ترتیب فائده و دشمنی بیار مجهول وحدت و دیدمعنی دیدن یعنی اگر ترا در ملاقات

هزار دوستان جدیدن یک دشمن هم اتفاق می افتد پس ترا واجب است که دوستی و ملاقات
آن همه دوستان موقوف کنی تا آن یک دشمن پیش نظر تو نیاید قوله حکایت یاد دارم که در
ایام جوانی گذرے داشتم بکوے و نظرے داشتم بروے ش مخفی نماند که این دو فقره از ابتدا
لفظ گذری مرصع و مسجع واقع شده و هم مرجز باعتبار هم وزن بودن الفاظ فقرتین در
لفظ گذری که بضم اول و فتح ثانی است یا وحدت نوعی است و در کوی برای وحدت و در لفظ بروی
یا تنکیر برائے اخفاء راز است قوله در تموزی که حرورش آب دهان بخوشانیدی و سمومش مغز استخوان
بجوشانیدی ش تموز بفتح تا فوقانی و واو معروف نام ماه رومیان که مدت ماندن آفتاب است در
برج سرطان چون در ملک ایران و توران و روم وغیره برسات نمی شود لهذا در ماه تموز کمال
اشتداد موسم گرمای آن ملک باشد و تموز در هندوستان تقریباً ساون باشد و فارسیان تموز
را بمعنی شدت موسم گرما استعمال کنند اگرچه آفتاب دران وقت در سرطان نباشد حرور بفتح
حا مهمله و میان دو را مهمله واو معروف بمعنی باد گرم که بشب وزد بخوشانیدی بخا معجمه و شین معجمه
و یاء مجهول استمراری بمعنی خشک میکرد چه خوشانیدن متعدی خوشیدن است سموم بفتح سین مهمله
باد گرم که بروز وزد و آنچه در اکثر نسخ سیمه بجاے حرورش حرارتش نوشته اند از تحریفات ناسخان
کم استعداد است و نسخهٔ محمدی و سورتی همین است که بالا نوشتیم قوله از ضعف بشریت تاب آفتاب
هجیر نیاوردم ش ضعف نوع انسان از کلام مجید ثابت است خلق الانسان ضعیفا تاب بمعنی
طاقت و قدرت و آفتاب درینجا بمعنی پرتو آفتاب که بهندی دهوپ گویند هجیر بفتح هاے هوز و کسر
جیم و یاء معروف و را مهمله نیم روز گرما قوله والتجا بسایهٔ دیوارے بردم مترقب که کسے حر تموز از من
بر دآبے فرو کشاند ش التجا بالکسر بمعنی پناه خواستن و حرف با در لفظ بسایه بمعنی طرف
و جانب مترقب بکسر قاف مشدد بمعنی امیدوار و منتظر حر بفتح حاء مهمله و تشدید را مهمله که مکسور است
بکسرهٔ اضافت بمعنی گرمی و تموز بمعنی موسم گرما و در لفظ ببرد حرف با سببیه و برد بفتح با موحده
و سکون را مهمله و دال مهمله مکسور بکسرهٔ اضافت بمعنی سردی و آبی بیاء مجهول تنکیر یا وحدت نوعی
و انواع آب بسیار است مثل تازه و شبینه و آب شوره و آب برف و آب باران و آب نهر
و آب چشمه یعنی بسردی یک قسم آب از ین اقسام چون در اکثر نسخ آبے بیاء دیده شد

For More Books Madni Library Group Whatsapp +923139319528

https://archive.org/details/@madni_library

ناچار در توجیهش اینهمه تکلف کردم یا آنکه از وحدت تقلیل مراد باشد ومی تواند که یاے زائده باشد
برائے روانی عبارت وانچه در اکثر نسخ سقیمه دریجا برف آبی نوشته اند خطا است چراکه برف آبی
عنقریب بعبارت آینده مذکور است پس تکرار الفاظ باین قرب از بلاغت بعید دوم آنکه
مسائل را تعیین قسم اعلیٰ از ادب بعید است ومغول فرو نشاند حر تموز است قوله ناگاه از
تاریکی دهلیز خانه روشنی تبافت یعنی جلے که زبان فصاحت از بیان صاحب آن عاجز آید چنانکه
در شب تاری صبح برآید یا انجبات از ظلمات بدر آید دهلیزش دهلیز بالکسر دروازهٔ مسقف که
بہندی ڈیوڑھی گویند زبان فصاحت یعنی زبان که صاحب تیز تقریر باشد صاحب بفتح سرخ
سفیدی رنگ انسان تاری بیاء معروف یعنی تاریک ظلمات بضمتین و بفتح ثانی و سکون آن
نیز آمده یعنی تاریکیها و این جمع ظلمت است قوله قدحے برف آب در دست گرفته و شکر دران
ریخته و بعرق گلاب برآمیخته ندانم بگلابش مطیب کرده یا قطرهٔ چند از گل رویش دران چکیده
بجانب من توجه نمود فی الجمله شراب از دست نگارینش برگرفتم و بخوردم و عمر از سر نو گرفتم
دربر گفتمش برف آب بقلب اضافت یعنی آب برف اے آبیکه در برف نهاده سرد
کرده باشد عرق گل عبارت از گلاب مطیب بضم میم و فتح طاء و یاء تحتانی مشدد معطر خوشبو
کرده شده شراب بمعنی آب و هر چه مثل آب باشد یعنی رقیق قابل آشامیدن وانچه بمعنی خمر شهرت
گرفته مجاز است چه در ابتدائے اسلام خمر را بسبیل اخفاء و کنایه شراب می گفتند حالا از فرط رفته
علم خمر شده و در بعض نسخ شربت واقع گشته بمعنی آن مقدار از آب وغیره که یکبار آشامیده شود
و بمعنی آب شکر آمیخته اصطلاح متاخرین است نگارین عبارت از حنا بسته چه رسم زنان ولایت است
که برگ حنا را از مقراض مشبک کرده بر دست نهاده بالائے آن حنا می بندند بعد خشک شدن
چون حنائے شویند دست منقش می برآید چنانکه در زنان هند حنائے ماهی دار رواج دارد
والحفظ فانه من الخفیات بخوردم یعنی آشامیدم چه در محاوره اهل ایران بیشتر بجای آشامیدن
خوردن استعمال نمایند چنانچه میخوار و شیرخوار و خونخوار عمر از سر گرفتم یعنی عمر گذشته را باز یافتم
در حساب عمر از سر نو گرفتم یا آنکه عمر گذشته که بے کیفیت گذشت در حساب نبود حساب زیست ازین
وقت بر لطف گرفتم بدیهه بروزن فعیله سخن بلا تامل یعنی فی الفور اے بها ندم این شعر عربی موزون کردم

بخواندم شعر ظما بقلبی لایکاد یسیغه + رشف الزلال ولو شربت بحورا + ترجمه تشنگی است در دل
من نیست قریب که سیراب کند آنرا اندکے آب شیرین اگرچه بنوشم دریاها را ترکیب ولغت
ظما بفتحتین ظاء معجمه ومیم وهمزه بصورت الف تنوین ضمه بمعنی تشنگی مبتدا است حرف باء جار بمعنی
فی قلب مجرور و مضاف و یاء متکلم خبر لا یکاد مضارع غائب منفی معلوم از ابواب شاذه که ماضی
مضموم العین و مضارع مفتوح العین دارد و فعل است از افعال مقاربه محتاج اسم و خبر را ضمیر مستتر
در وی که راجع است بسوئے ظما و اسم او و جمله لاحقه خبر او یسیغه بضم یاء تحتانی و کسر سین مهمله و سکون
یاء تحتانی و ضم غین معجمه مضارع معلوم از اساغه که مصدر اجوف از باب افعال است بمعنی سیراب
کردن زمین یا جلوے آب چه مجردش سیغ و سیوغ است یعنی رفتن آب بهر طرف زمین چنانکه
در صراح و منتخب اللغات است و هاء ضمیر مذکر واحد که راجع است بقلب مفعول این فعل است
رشف بفتح راء مهمله و فتح شین معجمه و ضم فاء بقیه آب که در حوض مانده باشد و شتر آن را بلب خویش
بمکد فاعل مضاف زلال بزاء معجمه و کسر لام دوم بمعنی آب شیرین مضاف الیه ولو متصله بمعنی اگرچه
شربت بفتح شین معجمه و کسر راء مهمله و سکون باء موحده و ضم تاء ماضی معلوم متکلم واحد باب علم
و ضمیر متصل با و فعل بحوراً بضمتین جمع بحر مفعول آنچه اکثر شارحین یسیغه بغین معجمه خوانده و توجیهات
فرموده اند اقتضائے بشریت است و بعضے تشیعه بشین معجمه و باء موحده و عین مهمله
دانسته اند غافل ازانکه چه رخنه در وزن بیت پیدا می شود و آنچه رشف را بسکون شین معجمه
بمعنی مکیدن نوشته اند یا لفظ رشش بشین معجمه مشدد تحریر ساخته اند درین هر دو صورت به چهار
ستم بحر پرداخته اند مخفی نماند که این شعر در بحر کامل است جزو دوم مصرعهٔ اول مضمر است و
ضرب یعنی جزو آخر مصرعهٔ دوم مقطوع و باقی سالم بر وزن متفاعلن مستفعلن متفاعلن
متفاعلن متفاعلن فعلاتن قوله قطعه خورم آن فرخنده طالع را که چشم + بر چنین روئے
افتد هر بامداد + فائده خورم بواو غیر ملفوظ و تشدید راء مهمله بمعنی تازه و سیراب و مجازاً
بمعنی شادمان اگرچه این لفظ در اصل بدون واو است مگر بواو نوشتن بهتر شمرده اند بجهت
دفع کراهیت التباس بلفظ خر و میم متکلم مخفی نماند که درین بیت بضرورت نظم خبر بر مبتدا
مقدم واقع شده یعنی از لفظ آن فرخنده چشم تا آخر بیت مبتدا است و خورم خبر

Islami Books Quran & Madni Ittar Ameen Pur Bazar House Faisalabad

آن درا بدل اضافت پس حاصل معنی چنین باشد چشم آن فرخنده بخت که بر چنین زیبا روے تو
هر نگاه افتد ای در تو نگاه کند خورم و شادمان است واگر خورم را مبتدا گویند و آن
فرخنده طالع را خبر نامند حل درست نمی شود و بعضے شارحین در مصرع اول لفظ را زائد گفته اند
درین صورت معنے بے تکلف درست می شود و زیادت را در کلام اساتذه آمده است
بیت اهر آن مثال که توقیع تو بران نبود ٭ زمانه طے نکند چو برائے حنا را ٭ قوله مست مے
بیدار گردد نیم شب ٭ مست ساقی روز محشر بامداد ٭ ش روز محشر بامداد بقلب اضافت
ولفظ در که علامت ظرفیت است محذوف حاصل معنی آنکه کیفیت بیهوشی که از دیدن جمال
محبوب حاصل می شود مستی شراب هیچ نسبتے بآن ندارد چنانچه مست شراب بعد عرصه دو پهر
باز بهوش می آید و کسیکه مست باده ساقی یعنے محبوب باشد در بامداد روز محشر بیدار می شود و
ربط ظاهر است و فائده این حکایت آنست که اگر احیانا نظر بر صورت جمیل افتد و بمشاهده صنعت
الٰهی طبع سلیم کیفیتے بردارد در تعاقب آن نماید مضائقه نیست زیراکه این معنی منجمله زنده دلی ایمانی
سکر دجان عالم عشق است قوله حکایت سالے سلطان محمد خوارزم شاه با ختا برائے مصلحت
صلح اختیار کرد بجامع کاشغر در آمدم پسرے دیدم بخوبی در غایت اعتدال و نهایت جمال
چنانکه در امثال گویند ش سالے بیا مجهول وحدت سلطان محمد نام بادشاه خوارزم و خوارزم
شاه بقلب اضافت است یعنی شاه خوارزم بفتح خا معجمه که بوے ضمه دارد و فتح را مهمله
و سکون زا معجمه و میم نام ملکی است از ایران که در سرحد شمالی ایران واقع شده و آنچه در
اکثر نسخ سلطان خوارزم شاه واقع شده ظاهرا صحیح نباشد صحیح سلطان محمد است که با چنگیز خان
جنگ کرده و فتنه چنگیزی در زمان او شروع شده ختا ملکی است از ترکستان و درینجا از ختا
اهل ختا مقصود است که لشکر چنگیزیه باشد جامع بمعنی جمعه مسجد کاشغر بفتح غین معجمه نام شهریست
از توران ظاهرا او ران وقت کاشغر بسلاطین ترک و ختا تعلق داشت لهذا شیخ رفتن خود
بجامع کاشغر نه بر صلح ختا منحصر نهاد و در محاوره ایران اطلاق پسر بر مطلق کودک کنند خواه فرزند
خود خواه فرزند غیرے باشد در غایت اعتدال یعنے هر اندام او نهایت معتدل بود چنانکه سطرن
حسن پسندیده اند مخفی نماند که افراط و ضعف هر عضو مثل تفریط عیبی و نقصانے دارد پس

کمال حسن جز باعتدال نباشد نه بینی که تنگی دهان موجب خوبی است چون با فراط رسد سبب زشتی
گردد همچنین افراط صباحت که مطلق سرخی ندارد محبوب است و افراط کلانی چشم مثل کوچکی
چشم نامرغوب و همین نهج افراط فربهی و لاغرے قوله غزل طبعت همه شوخی و دلبری آموخت
جفا و ناز و کرشمه و ستمگرے آموخت ٭ ش کرشمه اشاره چشم قوله من آدمی بچنین شکل و
خوے و قد و روش ٭ ندیده ام مگر این شیوه از پرے آموخت ٭ ش شیوه بمعنی هنر و طرز و انداز
یعنی من هیچ انسانے را بچنین شکل و خوے ندیده ام شاید که تو این طرز و انداز از پری آموخته
قوله دگر نه قصد سیاحت کند نه عزم سفر ٭ کسیکه بر سر کویت مجاوری آموخت ٭ ش
دگر بدال مهمله بمعنی بار دیگر سیاحت بکسر سین مهمله و یائے تحتانی و حا مهمله بمعنی سیر و رفتار مجاور
بمعنی همسایگی حاصل آنکه عاشقی که در کوچه تو مقام گزیده بتو همسایگی حاصل کرده مشاهده
عجائبات عالم را هیچ و پوچ انگاشته گاهے اراده سیر تماشائے جائے دیگر نمے کند و مے
مخفی نماند که اقل درجه غزل سه بیت است و نیز احتمال دارد که این سه بیت منتخب باشند از غزل کلان
قوله مقدمه نحو زمخشری در دست داشت و همی خواند ش مخفی نماند که هر کتاب صرف و نحو را مقدمه
گویند چراکه فن صرف و نحو در حقیقت مقدمه است برائے حصول علم قرآن و حدیث و فقه
وغیره و نحو علمی است که از حرکات اواخر کلمات عبارت عربی معلوم می شود و نحو زمخشرے
کتابی است در فن نحو از تصنیفات جار الله زمخشری صاحب تفسیر کشاف و مفصل و اساس اللغات
و فائق و زمخشر بفتحتین زا معجمه و میم و سکون خا معجمه و فتح شین معجمه قصبه ایست از مضافات خوارزم
که مولد جار الله موصوف است پس مقدمه بکسر دال مشدد و مبدل منه است و نحو زمخشری بدل
نه مضاف و مضاف الیه لهذا باید که در آخر مقدمه همزه مکسور نخوانند چراکه آخر مبدل منه را بطور مضاف
مکسور خواندن خطا است قوله ضرب زید عمروا ترجمه زد زید عمرو را ترکیب ضرب فعل زید فاعل
آن و عمرو مفعول آن مخفی نماند در اکثر نسخ همین قدر یافته شد و آنچه که در بعض نسخ با این کان زید متعدیا
بکثیر یافته شد تاویلش اینست که اینهم داخل سبق آن پسر باشد باینطور که مثال اول
برائے فاعل و مفعول و فعل باشد و مثال دوم برائے اسم و خبر کان یعنے زید اسم او است
مرفوع و متعدیا خبر او است منصوب و متعدے درین مثال بمعنی ظالم است و در مقابل

https://archive.org/details/@madni_library

لازم و بایہ دانست کہ زید و عمر و نام دو مرد است کہ علما بجائے مثال فاعل و مفعول مقرر نمودہ اند فائدہ لفظ عمر و را کہ بفتح عین و سکون میم است در حالت رفع و جر بزیادت واو در آخری نویسند تا تمیز شود از عمر کہ بضم عین و فتح میم است و در حالت نصب واو زیادہ نمے کنند چرا کہ در صورت نصبی الف کہ علامت تنوین نصب است بالضرور در آخر باشد پس حاجت علامت واؤ نماند بجہت آنکہ عمر بضم اول و فتح میم کہ غیر منصرف است بران تنوین نمے آید ازین باعث الف ہم در آخرش گاہے نمے آید پس ہر دو عمر از التباس ہمہ گر محفوظ ماندہ در حالت رفعی و جری بواو فرق ماند و در نصبے بالف امتیاز پیدا گشت سوال این تفریق بعکس چرا نکردہ جواب زیرکہ عمرو بالفتح خفیف است و بالضم اول و فتح ثانی ثقیل پس زیادہ کردن در سبک مناسب تے باشد و بر ثقیل ثقیل دیگر افزودن روا نداشت شیخ سعدی میفرمایند ہر گاہ کہ در سبق آن کودک مخاصمت زید و عمرو شنیدم بطریق مطایبہ سلسلۂ سخن بجنبانیدم قولہ گفتم اے پسر خوارزم و خطا صلح کردند و میان زید و عمرو خصومت باقی است بخندید و مولدم پرسید گفتم شیراز گفت از سخنان سعدی چیزے یاد داری گفتم بلے ش مولد بفتح میم و کسر لام جائے ولادت یعنے وطن قولہ شعر بلیت بنحوی لصول مغاضبا ✽ علی کزید فی مقابلۃ العمرو ✽ علی جر ذیلے لیس یرفع رأسہ و ہل یستقیم الرفع من عامل الجر ✽ ترجمہ مصرعۂ اول مبتلا کردہ شدہ ام اے عاشق گشتم بخواندۂ علم نحو کہ حملہ مے کند در حالیکہ خشمناک است ترجمہ مصرعۂ دوم بر من چنانکہ زید در مقابلہ عمرو ترجمہ مصرعۂ سوم و بر کشیدن دل من نیست کہ بردارد سر خود را یعنے بر کار کشیدن دل من آنقدر معروف نیست کہ سر بالا کند و سوے من بیند ترجمہ مصرعۂ چہارم آیا ہست کہ قائم شود رفع از عامل جر ✽ مخفی نماند کہ در ینجا استفہام انکاری است یعنے ہر جا کہ عامل جر مے آید رفع پیدا نمی کند پس این نحوے ہم سر خود را رفع مے کند یعنی بر نمیدارد کہ جر دل من مے نماید یا آنکہ چون دل من کشیدہ بردہ است از شرم آن سر نمیدارد و در مع باصطلاح علم نحو حملہ است حرکت آخر کلمہ کہ اکثر حرکت پیش باشد یا واو و جر حملہ است آخر کلمہ را کہ اکثر حرکت زیر باشد یا یاے تحتانی و عامل جر ہفدہ حرف اند کہ درین بیت مذکور اند ✽ با و تا و کاف و لام و واو و منذ و مذ خلا ✽ رب حاشا من عدا فی عن علی حتی الی ✽ بر طالبان تحقیق پوشیدہ مباد کہ در مصرعۂ اول

سہ یاے تحتانی جمع شدہ اند یکے یاے مشدد نسبت دوم یاے کہ در عوض نون تنوین بقاعدہ بر طون پیدا شدہ سوم یاے علامت مضارع پس ادغام این یاء با غنہ کردن واجب است چنانکہ در آیت سورہ نور کانہا کوکب دری یوقد من شجرۃ مبارکۃ پس یاے مشدد و مکسور نحوے را بیاے عوض تنوین ادغام کردہ باغنہ باید خواند و در آخر ہر یکے ازین دو بیت کسرۂ راء و صلہ را بطور یاے باشباع باید خواند کہ یاء معروف در تلفظ پدید آید ترکیب بلیت بضم یاء و کسر لام و سکون یاء و ضم تاء صیغہ ماضی متکلم واحد مجہول باب نصر تاء ضمیر مفعول مالم یسم فاعلہ باء جار نحوے مجرور موصوف یصول فعل مضارع غائب و ضمیر مستتر کہ راجع است بسوے لفظ نحوے فاعل او و ذو الحال مغاضبا بضم میم و غین معجمہ و کسر ضاد معجمہ و باے موحدہ اسم فاعل از باب مفاعلہ و الف علامت تنوین نصب و این حال است علے بفتح عین و فتح لام و یاے مشدد مفتوح جار مجرور متعلق بمغاضبا و این مجموع صفت لفظ نحوے کاف اسمی بمعنی مثل مضاف زید مضاف الیہ مجموع مبتدا آتی جار مقابلۃ مجرور و مضاف العمرو مضاف الیہ مجموع جار مجرور با متعلق محذوف خود کہ آن ثابت باشد خبر مبتدا علے جار جر بفتح جیم و تشدید راء مکسور بمعنی کشیدن و نام حرکت زیر مجرور و مضاف و قلب مضاف الیہ مضاف بسوے یاء متکلم لیس فعل از افعال ناقصہ ضمیر مستتر در و اسم او یرفع مضارع معلوم غائب از باب منع ضمیر مستتر کہ راجع است بسوے جان نحوے فاعل او راس بفتح سین مفعول او و مضاف و ہا ضمیر مذکر واحد غائب بمعنی خود مضاف الیہ مجموع خبر لیس واو عاطفہ ہل بالفتح براے استفہام انکاری یستقیم مضارع معلوم غائب از باب استفعال الرفع بضم عین بمعنی حرکت پیش و بمعنی برداشتن در طرف سلطنت فاعل است من جار عامل مجرور و مضاف و مضاف الیہ و انچہ در بعض نسخ یستقیم بجاے قلبی لفظ زید نوشتہ اند خطا است و انچہ در بعض نسخ ذیل بفتح ذال معجمہ واقع شدہ است بہتر نیست و انچہ در بعض نسخ بر صدر مصرعۂ سوم واو نوشتہ است خطا است و این قطعہ عربی در بحر طویل است ہفت اجزا مقبوض و یک سالم قبض اسقاط حرف پنجم است کہ ساکن باشد چون فعولن و مفاعیلن را کہ افاعیل بحر طویل است مقبوض کنند فعولن فعول گردد بضم لام و مفاعیلن مفاعلن شود لہذا وزن مصرعۂ اول فعول مفاعیلن فعول مفاعلن

وزن مصرعۂ دوم فعول مفاعیلن فعول مفاعیلن وزن مصرعۂ سوم فعولن مفاعیلن فعول مفاعیلن وزن
مصرعۂ چہارم فعولن مفاعیلن فعولن مفاعیلن مخفی نماند که در قافیۂ این قطعهٔ عربی یکے از عیوب قافیہ
متعبہ قافیہ است وآن اختلاف حرف قید است و بعضے این را اسم اکفا گفته اند مگر تحقیق که قافیہ
موصوله باشد قبح این عیب زائل گردد درینجا اسم باشباع کسره حرف روی که را و مهمله
است پیدا شود در تلفظ پیدا گشته همان حرف وصل است چنانچه عمرے و جری خوانند
فائده در فن قافیه تلفظ معتبر است کتابت را اعتبار نیست چنانکه حسن را کو تحقیق است با معادله
با وضو قافیه کنند فافهم این جواب بطور قافیه دانان عجم است و الا نزد عرب این قافیه صحیح است
یا هیچ عیبے ندارد چرا که نزد عرب حرف قید از جمله حروف قافیه نیست پس رعایت آن چگونه
واجب باشد قوله یعنی باندیشه فرو رفت و گفت غالب اشعار سعدی درین زمین بزبان
پارسی رسیده است اگر بگوئی بنغمه نزدیکتر باشد ش کلی یعنی یکبارہ مراد از ان عدد اندک
غالب یعنی اکثر درین زمین یعنی درین دیار قوله کلموا الناس علی قدر عقولهم ترجمه یعنی سخن
کنید مردم را برابر اندازه خردهائے ایشان ترکیب کلموا امر حاضر معلوم جمع مذکر از باب تفعیل و ضمیر درو
فاعل الناس مفعول علی جار قدر مجرور و مضاف عقول مضاف الیه و مضاف بسوی ضمیر جمع
مذکر غائب که آن لفظ هم باشد و در بعض نسخ کلموا واقع است از باب تفعیل این حدیث را سر دری
و اخل من نساخته مگر بسبیل شرح آورده است قوله زمانے چند اندیشیدم و گفتم قطعه طبع ترا
تا هوس نحو کرد ❊ صورت عقل از دل ما محو کرد ❊ ش در مصرعهٔ اول کرد بمعنے شد چه کردن بمعنی
شدن از کلام متقدمین بسیار آمده و انوری گوید ع ما را هوائے گلشن دگر از نیست زانکه دل از
خیال روے تو گلزار می کند ❊ یا آنکه ترا بمعنی برائے تو باشد یعنی تا طبع تو برائے تو هوس
نحو کرد یا آنکه لفظ را در کلمه ترا بدل اضافت باشد درین صورت طبع ترا بمعنی طبع تو باشد یعنی طبع تو
از هنگامیکه هوس علم نحو کرده است جوهر عقل را در اک از دل ما زائل و نابود ساخته و در مصرعهٔ ثانی
هم فاعل کرد طبع است و علت زوال عقل کثرت غیرت است که بیان آن در بیت آینده
است یعنی اکنون اشتغال با اغیار بدرجهٔ اتم خواهد ماند چرا که بحبت حفظ مسائل نحو خیال عمرو زید
از دل ما بیرون شدن ممکن نیست قوله اے دل عشاق بدام تو صید ❊ ما بتو مشغول و تو با عمرو و زید ❊

ش اے حرف ندا و منادی محذوف است که لفظ حبیب باشد و دل عشاق بدام تو صید
همه صفت است برائے منادی محذوف یعنی مقام حیرت است از کثرت این غیرت
که ما بتو مشغول هستیم و تو با اغیار مشغول هستی که عمرو و زید باشند سوال مقام عقل بدلائل
حکما دماغ است نه دل شیخ چگونه جاے عقل دل را فرمودند جواب اول کلام شیخ
درینجا بعرف مردم عام موافق فهم مخاطب که آن پسر نحوے بود بلکه مردم خاص هم اکثر افعال
دماغی را در اشعار وغیره بدل نسبت کرده اند نه بدماغ چنانچه از تتبع معلوم شود جواب دوم
آنکه مبدا او روح دل است و عقل جزوے از روح حیوانی است که چون بدماغ رسد بواسطه محل
او را مزاجی و کیفیتے دیگر حاصل شود و این را روح نفسانی و نفس ناطقه نامند و حواس ظاهری
و باطنی بدو تعلق دارد دلهذا باعتبار اصل مبدا او عقل دل است جواب سوم آنکه
اطلاق دل بر باطن کنند که جوف بدن است و آن عام است خواه جوف سینه باشد خواه جوف دماغ
فافهم واحفظه فانه من الدقائق و ولی محمد مرشد آبادی نوشته که آنچه در نسخ سقیمه واقع شده
مصرعه طبع ترا تا هوس نحو کرد ❊ تصرف ناسخان است در نسخهٔ صحیحه چنین دیده شده مصرعه
تا ملِ تو میل سوے نحو کرد ❊ قوله بامدادان که عزم سفر مصمم شد کسی از کاروانیان گفتش که
فلان سعدی است درآن آمد و تلطف کرد و تأسف خورد که چندین روز چرا نگفتی که سعدی
منم تا شکر قدوم بزرگان را بخدمت میان بستے گفتم ش بامدادان یعنی وقت بامداد و مصمم بمعنی تعزیم
اسم مفعول از تصمیم که بمعنی خالص کردن و استوار کردن است کاروانیان اهل قافله
در لفظ الستی یا در تمنائی قوله مصرعه با وجودت ز من آواز نیاید که منم ❊ ش چنانکه ستارگان
پیش آفتاب دعوی هستی خود نتوانند نمود قوله گفتا چه شود اگر درین بقعه چند روز برآسائی تا بخدمت تو
مستفید شوم گفتم نتوانم بحکم این حکایت ش لفظ چه برائے استفهام است و مقیدا ندکه چرا
تحقیق باشد یعنی هیچ قباحت نشود و بقعه بالضم بمعنے جاے و مکان برآسائی صیغهٔ واحد حاضر از مضارع
آسائیدن که بمعنی آرام نمودن است قوله مثنوی بزرگے دیدم اندر کوهسارے ❊ قناعت
کرده از دنیا بغارے ❊ ش هر سه یا برائے وحدت کهسار بمعنی جاے کثرت کوهها قناعت
بفتح یعنی از ملک دنیا بر غارے اکتفا کرده بود قوله چرا گفتم بشهر اندر نیائی ❊ که باری بندے از دل

https://archive.org/details/@madni_library

برکشائی * ش لفظ چرا بر گفتم بضرورت وزن مقدم شده است در اصل مؤخر است و لفظ اندر زائد محض و لفظ باری برائے تکیہ کلام است و میتوانند کہ بمعنی یکبار باشد قولہ بگفت آنجا پریرویان نغز اند * چو گل بسیار شد پیلان بلغزند * ش نغز بفتح نون و سکون غین معجمہ و زاء معجمہ بمعنی لطیف و بستر گل بالکسر زمین نرم از آب قولہ این بگفتیم و بوسہ چند بر سر و روے یکدیگر دادیم و وداع کردیم ش رسم و عادت اہل ولایت بودہ است کہ بوقت وداع احبا بوسہ بر سر و رو میدہند وداع بفتح واو در اصل بمعنی سپردن و مجازاً بمعنے رخصت یعنی یکدیگر را بخدا سپردیم ای رخصت شدیم قولہ مثنوی بوسہ دادن بروے دوست چہ سود * ہم دران لحظہ کردنش بدرود * ش در لفظ بدرود اختلاف بسیار است بعضے بیاء فارسی و بعضے بیاء عربی و بالفتح و بالکسر و بالضم ہمہ در اختلاف و باعتقاد فقیر مؤلف بفتح باء عربی است ظاہرا مرکب است از باء موحدہ حیث و لفظ درود کہ بمعنی دعا است اگر از طرف مردمان باشد زیرا کہ چون شخصے عزیز را رخصت میکند در حق او دعائے خیر میکند لہذا رخص را بدرود نامیدند و چون در اسم شہرت گرفت توالی حرکات کہ در اسماء فارسی ثقیل بود دال را کہ ثانی است ساکن خواندن برائے تخفیف جائز گشت قولہ سیب گوئے وداع یاران کرد * روے زین نیمہ سرخ زان سو زرد * ش چون سیب بالتی زرد میباشد و بیک پہلو داغ سرخ دارد لہذا شیخ بمشاہدہ حالش مضمونی قرار دادند کہ سرخی سیب دال بر ملاقات محبوبان است و زردی آن دلالت بر مفارقت آنہا دارد نیمہ بکسر نون و یاء معروف بمعنی طرف و جانب است قولہ شعر ان لم امت یوم الوداع تاسفا * لا تحسبونی فی المودۃ منصفا * ش در آخر ہر دو قافیہ الف باید خواند نون آنرا بلام بدل کردہ در لام لم ادغام ساختہ شدہ خوانند ترجمہ اگر نمردم روز رخصت از روے افسوس کردن مشمارید مرا در دوستی صاحب انصاف یعنی اگرمے مردم البتہ عاشق کامل مے بودم چون نمردم در ملک عاشقی بپایہ انصاف نرسیدہ ام ترکیب ان بالکسر حرف شرط لم است بضم میم دوم و سکون تاو نفی جحد صیغہ متکلم واحد معلوم باب نصر در اصل لم اموت بود الم جازمہ چون در آخر جزم شد باجتماع ساکنین واو افتاد ضمیر متکلم واحد مستتر فاعل او است یوم بفتح میم مفعول فیہ و مضاف و وداع مضاف الیہ تاسفا مفعول لہ یا تمیز و مجموع این جملہ شرطیہ واقع شدہ لا تحسبونی نہی جمع مذکر حاضر

معلوم باب علم ضمیر مستتر در و فاعل و نون وقایہ و یاے متکلم مفعول نے جار مودت بفتح میم و کسر تاو مجرور منصفا بکسر صاد مہملہ اسم فاعل باب افعال مفعول ثانی لا تحسبونی مجموع این مصرعۂ ثانی جملہ طلبیہ شدہ جزائے شرط واقع شدہ در قافیہ مصرعۂ اول ماقبل روے مضموم است و در قافیہ مصرعۂ ثانی مکسور این عیب را اقوا نامند چون از اشباع فتحہ روے الف اصل پیدا گردید آن عیب بر طرف شد غرضکہ قافیہ موصولہ ساترا این سبب باشد این شعر در بحر کامل است عروض و ضرب سالم بر وزن متفاعلن و باقی مضمر بر وزن مستفعلن ربط ظاہر است و فائدہ این حکایت آنست کہ بیک نظر از جمال ماہرویان لطف برداشتن مضائقہ ندارد و صحبت معشوقان بدوام دل بستن ہرگز نشاید خصوصاً در سفر بشہرہائے بیگانہ نہایت بلاے عظیم است تا بمقدور اجتناب از ان واجب قولہ حکایت خرقہ پوشی در کاروان حجاز ہمراہ ما بود یکے از امراء عرب صد دینار او را بخشید تا نفقہ عیال کند ناگاہ دزدان خفاجہ بر کاروان زدند و پاک ببردند بازرگان گریہ و زاری بنیاد نہادند و فریاد و بیفائدہ کردند ش نفقہ بفتحات قوت و خوراک و خرج عیال بکسر زن و فرزندان خفاجہ بفتح خاء معجمہ و فا و جیم عربی قبیلہ الیست در عرب از بنی عامر کہ اکثر راہزنے کنند و آنچہ در بعض نسخ بجیم فارسی نوشتہ اند خطا است و در بعضے خفچاق واقع شدہ محض غلط زدند یعنے افتادند پاک بردند یعنی ہمہ بردند و ہیچ نگذاشتند قولہ بیت گر تضرع کنی و گر فریاد * دزد زر باز پس نخواہد داد * ش تضرع بفتح ضاد معجمہ و ضم راء مہملہ مشدد بمعنی زاری و اظہار عاجزی فاعل داد دزد است و زر مفعول قولہ مگر آن درویش خرقہ پوش بر قرار خویش ماندہ و تغیرے بدو راہ نیافتہ گفتم مگر آن معلوم ترا دزدان نبردند گفت بردند ولیکن مرا با آن چنان الفتے نبود کہ بوقت مفارقت خستہ دلی باشد ش برقرار خویش یعنی بر اطمینان حال خویش کہ سابق داشت تغیر بدو یائے تحتانی بر وزن تفعیل مگر فارسیان گاہی بر وزن تفعل آرند و این نوعے از تفریس است غلط نباید گفت کلمہ نے ببار مجہم معلوم کنایہ از مال و نقد و ذخیرہ خستہ بمعنی مجروح و شکستہ قولہ بیت نباید بستن اندر چیز و کس دل * کہ دل برداشتن کاریست مشکل * ش چیز و کس بر او عاطفہ اطلاق چیز سوائے انسان بر جمیع حیوانات و نباتات و جمادات کنند و اطلاق لفظ کس بر انسان و آنچہ در بعض نسخ سقیمہ بدون واو عاطفہ نوشتہ اند

Islami Books Quran & Madni Ittar Ameen Pur Bazar House Faisalabad

https://archive.org/details/@madni_library

خطا است **قولہ** گفتم موافق حال من است آنچہ تو گفتی کہ مراد از عہد جوانی باجوانی اتفاق مخالطت بود و صدق مودت بشابے کہ قبلہ چشم جمال او بود سرمایۂ عمر در وصال او **ش** مخالطت آمیختگی مجازاً بمعنی محبت و دوستی و مراد از صدق درینجا استواری و کمال است شابے بفتح میم و شا و شلا دیاء مجہول توصیفی بمعنی آن مرتبہ دا آخذ و بمعنی منفعت **قولہ قطعہ** گر ملائکہ بر آسمان دگر بشر چنین صورت او بر زمین نخواہد بود **ش** کلمہ اگر برای شک است یعنی شاید کہ فرشتگان برابر حسن صورت او بر آسمان باشند و الا ہیچ انسانے از وقت آدم تا این دم با خوبی صورت او بر زمین پیدا نبوده باشد ملائکہ بکسر ہمزہ کہ حرف چہارم است جمع ملک نزد محققین ہر آنچہ در اکثر نسخ ملائک نوشتہ اند خطا است چرا کہ درین صورت حرف ساکن در مقابلۂ متحرک در وزن بحر واقع مے شود و انچنین بے ضرورت جائز نیست و زمی بدون نون ہم جائز است و آدمین با نون ہم درست پس اختیار است خواه اول را تابع ثانی کنند یا بالعکس چرا کہ ہر دو لفظ منسوب اند فائدہ مخفی نماند کہ نخواہد بود برائے نفی ماضی است و نخواہد شد برائے نفی استقبال **قولہ** بدوستے کہ حرام ست بعد از و صحبت کہ ہیچ نطفہ چنو آدمے نخواہد بود **ش** حرف باقسمیہ و دوستی بیاء مجہول توصیفی و مراد از صحبت صحبت خاص است یعنی ہمنشینی کہ بحالت عشق و محبت باشد و مصرعۂ ثانی تمام شعر علیہ حیز بضم جیم فارسی و ضم نون واو را معروف خواندن فصیح است مخفف چون او نخواہد بود یعنے در زمانۂ ماضی نبوده باشد **قولہ** ناگہان پائے وجودش بگل عدم فرو رفت و دود فراق از دودمانش برآمد روز ہا بر سر خاکش مجاورت کردم و از جملہ کہ در فراقش گفتم **ش** ناگہان مخفف ناگاہان لفظ نا برائے نفی وگاہ بمعنی وقت و الف و نون برائے حال یعنی درحالیکہ وقوع آن آفت را وقت لائق نبود وجود درینجا بمعنی ہستی است نہ بمعنی جسم پائے وجود و گل عدم ہر دو اضافت تشبیہی مے تواند کہ اول مجازی باشد و مراد از دود فراق آہ و نالۂ فراق است و دودمان خاندان و خویشان و تبار و مراد از خاک قبر و گور است و از جملہ کہ بفراقش گفتم یعنے منجملۂ ابیات مرثیہ کہ بفراقش گفتم چند ائیست **قولہ قطعہ** آنکہ قرارش نگرفتی و خواب تا گل و نسرین نفشاندی نخست **ش** نگرفتی بیاء مجہول استمراری و تا اصل نگرفتی قرار و خواب است

و ضمیر شین کہ بمعنی او است چرا کہ نسرین بہ نسبت گل بسیار نازکتر است و گل بمقابلۂ آن سخت نماید و این چند الفاظ کہ مے نویسم ہمہ با کسر اند چنانچہ جلیبت بہ معنے انگزہ و عفریت و تحریر بمعنی دانا دختر پر و قطیر و قندیل و برجیس و نسرین را بسندی سیوتی گویند یعنی آن محبوب مرحوم آنقدر نازک بدن بود کہ تا گل نسرین بر بستر او نمی انداختند خوابش نمی آمد معنی دوم آنکہ باوجودیکہ گل نسرین در کمال نزاکت و لطافت است تا بستر او را بگلہائے نسرین معطر کرده دور نمی ساختند خواب و آرام او را حاصل نمی شد چرا کہ برگ گل نسرین در بدنش می خلید **قولہ** گردش گیتی گل رویش بریخت خاربنان بر سر خاکش برست **ش** خاربنان بضم با و موحده بمعنی درختان خاردار چہ بن بالضم بمعنی درخت آید چون گل بن و سر و بن و نخل بن اگرچہ غیر ذی حیات را بالف و نون جمع آوردن سماعی است مگر این سماع در حق متاخرین است و حضرت شیخ کہ متقدم اند ملک الکلام ایشان را بسند در کار نیست کلام ایشان خود سند است برائے دیگران ہر برست بفتحتین و کسانیکہ بکسر با زائده خوانند فصیح نیست **قولہ قطعہ دیگر** کاشکی کان روز کہ در پائے تو شد خار اجل دست گیتی بزدے تیغ ہلاکم بر سر **ش** کاشکی کلمۂ تمنا و افسوس و لفظ شد بمعنی رفت یعنی خلید بزدی بکسر با زائده و یائے مجہول تمنائی و در بعض نسخ بجائے کاش لفظ کاج بجیم عربی واقع شده معنی واحد است چرا کہ شین معجمہ گاہے بجیم عربی بدل می شود **قولہ** تا درین روز جہان بی تو ندیدی چشم این منم بر سر خاک تو کہ خاکم بر سر **ش** چشم فاعل و جہان مفعول یعنی باین ہیئت ہستم بر گور تو کہ خاک و گرد بر سر خود می افتاده است درین صورت جملۂ اخیر حالیہ باشد و مے تواند کہ دعائیہ شود و لفظ با در آخر آن محذوف درین صورت خاک و دم ہم بمعنی خاک قبر مراد ہست **قولہ** بعد از مفارقت او عزم کردم و نیت جزم آوردم کہ بقیت عمر فرش ہوس در نوردم و گرد مجالست نگردم **ش** جزم اگرچہ بمعنی قطع است لیکن این مصدر درینجا بمعنی اسم فاعل باشد یعنی نیتے کہ قاطع ارادۂ دیگر باشد و بعضی بمعنی اسم مفعول نوشتہ یعنی بمعنی مقطوع مجالست درینجا مراد از ہمنشینی محبوبان است و در نوردم لفظ در زائد است یعنی بپیچم اے طی کنم **قولہ قطعہ** دوش چون طاؤس مے نازیدم اندر باغ وصل و اینک امروز از فراق یار می پیچم

For More Books Madni Library Group Whatsapp +923139319528

https://archive.org/details/@madni_library

چو مار * ش مراد از دوش زمانۂ ماضی که قریب گذشته را نیک یعنی اکنون و از امروز زمانہ حال
مراد است و طاؤس را باغ و سبزه البتہ تمام باشد و لفظ مار با طاؤس حا بستہ تمام وارد
چراکه باہم ضد اند و طاؤس دشمن مار است و مار را مے خورد و در صرور ی مصرعۂ ثانی چنین
نوشتہ مصرعہ این زمان اندر فراق یار مے پیچم چو مار * قولہ سود و ریا نیک بودے
گر نبودے بیم موج * صحبت گل خوش بدے گر نیستی تشویش خار * ش سود بکسر اول انتفاع
و بدی بضم بای موحده مخفف بودی بیای مجہول تمنائی و ہمچنان در نیستی یای مجہول تمنائی است
بمعنی نبودی تشویش بمعنی اندوه و پریشانی فائده این حکایت آنست که محبت ہیچ شے از دنیا
خاطر نباید بست خصوصاً محبت انسان که بقالیش چون حباب اعتبارے ندارد و دل خود را
مقید ساختن و بشدائد ہجران مبتلا گشتن کار خردمندان نیست ربط ہمین قدر است که قصۂ
عشق درین مندرج است قولہ حکایت یکے را از ملوک عرب حدیث لیلی و مجنون بگفتند
و شورش حال او که با کمال فضل و بلاغت سر در بیابان نہاده و زمام اختیار از دست داده
ش حدیث بمعنی سخن یعنی قصه و احوال مجنون را نام قیس بود بالفتح و مجنون که بمعنی صاحب
جنون است لقب اوست که در مردم عرب شہرت داشت شورش بمعنی پریشانی فضل بمعنی
افزونی علم و بلاغت درینجا عبارت از مہارت شاعری زمام بکسر زای معجمه اختیارش بدست خود نیست
قولہ فرمود تا بحاضر آوردندش یعنی ملک فرمود و لفظ تا برائے ترتیب فائده و حصول نتیجه قولہ
ملامت کردن گرفت که در شرف نفس انسان چه خلل دیدی که خوے بہائم گرفتی و ترک عشرت
مردم گفتی مجنون بنالید و گفت ش فاعل گرفت بادشاه شرف بفتحتین بزرگی نفس بالفتح
بمعنی ہستی و ذات بہائم بکسر ہمزه که حرف چہارم است بمعنی چہارپایہ ہا و این جمع بہیمه است
عشرت بالکسر مراد از بود و باش و مصاحبت و ترک گفتن بمعنی ترک کردن بسیار مستعمل
شعر ورب صدیق لامنی فی ودادہا * الم یرہا یوما فیوضح لی عذرے * ش ترجمہ و بسا دوست که
ہر واحد ملامت کرد مرا در دوستی لیلی آیا ندیده است او را روزی پس آشکارا کرده شود مرا
من عذر من و اگر فیوضح بکسر ضاد معجمه خوانند مضارع معلوم فاعل آن صدیق باشد یعنی آشکارا
کنندان دوست برائے من عذر مرا یعنی آنکه من عذر خود خواہم ترکیب واو عاطفه یا اعتراضیه

و رب بضم را و تشدید با مفتوح حرف تقلیل و احیاناً برائے تکثیر ہم آمده و جار صدیق بفتح اول و کسر ثانی
بروزن فعیل مجرور لام بفتح میم ماضی معلوم از نصر از قسم اجوف و ضمیر مستتر که راجع است
بسوے صدیق فاعل او و نون وقایه و یای متکلم مفعول فی جار و واد بکسر اول مجرور و مضاف یای ضمیر
مونث واحد مضاف الیه و در جار مجرور متعلق بلامنی در یرہا ہمزه مفتوحه حرف استفہام لم یر بفتح
یای تحتانی و فتح را از جحد معلوم مذکر غائب از فتح و مہموز العین و ناقص یای اصلش لم یرے
بود ہمزه از جہت کثرت استعمال افتاد و یا از سبب لم جازمه ساقط گردید یوم ظرف زمانی
فا برائے تعقیب یوضح بضم یای تحتانی و فتح ضاد مضارع مجہول غائب باب افعال فی بالکسر
جار مجرور عذر مضاف و یای متکلم مضاف الیه و اگر توضح بضم تای فوقانی و کسر ضاد معجمه باشد فاعل
آن لیلی باشد یعنی ظاہر کند لیلی بغلبه حسن و جمال خود عذرلی تلبے مراد این شعر در بحر طویل
است رکن اول و چہارم و پنجم و ہفتم مقبوض و دوم و سوم و ششم و ہشتم سالم قولہ تمطعه
کاش کانانکه عیب من جستند * رویت آن دلستان بدیدندے * ش کاش کلمۂ افسوس و تمنائی
آنان یعنی آنکسان و بدیدندے بیای مجہول تمنائی قولہ تا بجائے ترنج در نظرش * بیخبر
دستہا بریدندی * ش ضمیر شین راجع بدلستان و در نظرش مجازاً بمعنی پیش روے او و فاعل
بریدندی آنکه عیب من جستند و درین بیت اشارت است بقصۂ یوسف علیه السلام و زلیخا
چه زنان مصر این تذکره در میان آوردند که زلیخا بر غلام خود عاشق شده است و غلام از وی
رم میکند و با او رام نمیشود و عجیب بیوتوفی می بینم چون این احوال بگوشش زلیخا رسید مجلسے ترتیب
داده زنان طعنه زن را طلبیده و نشاندند و بدست ہر زنے ترنج و کارد ے داد که ہرگاه یوسف
پیش شما آید ترنج را باید برید پس یوسف را فرمود تا پیش زنان حضور خود زنان بمجرد
دیدن یوسف بحیرت از ہوش رفتند و بجائے ترنج دستہائے خود را بریدند تا حقیقت معنی
بر صدق دعوے گواہی دادی مراد از حقیقت معنی حسن محبوب است و دعوے عبارت
از دعوے عشق است یعنی لیلی را اگر کسے دیدی حسن لیلی خود براستی عشق من گواہی میداد
چنانکه حسن یوسف بر راستی عشق زلیخا پیش زنان مصر گواہی داده بود قوله تعالی فذلکن
الذی لمتننی فیه ترجمه پس آن مرد ای زنان ہمان است که شما ملامت میکردید مرا در باب

Islami Books Quran & Madni Ittar Ameen Pur Bazar House Faisalabad

عشق او مضمون این آیت شریف مقولہ زلیخا است در طعن زنان مصر چون زنان از حیرت حسن
یوسف مجروح شدند و در آن وقت زلیخا برای آنہا این سخن گفت و غرض ازان سخن اینست کہ
اکنون دانستید کہ حق بطرف من است ترکیب فا برای تعقیب و ذلک اسم اشارت برای
بعید کن بالضم و تشدید نون مفتوح حرف خطاب برای جماعت مونث الذی موصول لمتنی جملہ
او در اصلش لومتن بود واو را بسبب فتح ماقبل بالف بدل کردہ حذف نمودند و لام را ضمہ
دادند تا دلالت کند بر حذف واو و نون وقایہ و یای متکلم مفعول فی جار با مجرور **قولہ ملک** را در دل
آمد کہ جمال لیلی را مطالعہ کند تا چہ صورت دارد کہ موجب چندین فتنہ است پس بجد و جہد
طلب کردن در احیای عرب بگردیدند و بدست آوردند و پیش ملک در صحن سراچہ بداشتند
ش مطالعہ بالفتح و الضم نیک نگریستن در حقیقت چیزی فتنہ درینجا کنایہ از عشق و شورش و ضمیر
شین فرمودش راجع بہ لیلی یعنی او را احیای بالفتح و حاء مہملہ و یای تحتانی جمع حی بالفتح
بمعنی خاندانہا و قبیلہ ہای عرب سراچہ بالفتح خانہ مختصر **قولہ ملک** در ہیئت او نظر کرد شخصے دید
سیاہ فام و ضعیف اندام در نظرش حقیر آمد بحکم آنکہ کمترین خدام حرم او بجمال ازو پیش بودند
و بزینت بیش **ش** ہیئت بر وزن غیرت بمعنی صورت شخصے بمعنی جسم و کالبد خدم بہ تحتین خادمان
و پرستاران و این اسم جمع خادم است حرم بفتحتین محل سرائے جیش اول بیای عربی و ثانی بیای فارسی
قولہ مجنون بفراست دریافت و گفت اے ملک از دریچہ چشم مجنون بایستی در جمال لیلی نظر
کردن تا سر مشاہدہ بر تو تجلی کند **ش** بایستے بیای مجہول بمعنی مے بایست یعنی لائق بود
سر بالکسر و التشدید بمعنی راز مشاہدہ دیدن تجلی روشن شدن و روشنی **قطعہ عربی** بامن ذکر
الحبیب بمسمعی ☆ ترجمہ انچہ گذشت از ذکر محبوب در گوشش من **قولہ** لو سمعت ورق الحمی
صاحت معی ☆ ترجمہ اگر شنوند کبوتران و قمریان مرغزار آہ و نالہ کنند با من **قولہ** یا معشر الخلان
قولوا للمعافی ☆ لست تدری ما بالقلب موجعی ☆ ترجمہ اے گروہ دوستان بگوئید تندرست را
یعنی آدمی چیشی را کہ نیستی تو کہ دریافت کنی آن چیزرا کہ در دل در و رسانیدہ شدہ است
لغت مع صرف معنی بالفتح و نزد بعضے بالکسر بمعنی گوش سمعت بفتح سین و کسر میم و فتح عین و سکون
تاء فوقانی صیغہ ماضی معلوم مونث غائب باب علم ورق بالضم واو و سکون راء و ضم قاف

جمع ورقاء بالفتح فاختہ و قمری و کبوتر است حمی بکسر حاء مہملہ و فتح میم و در آخر الف مقصورہ
بصورت یا بمعنی مرغزار صاحت بصاد مہملہ و فتح حاء مہملہ و سکون تاء فوقانی صیغہ ماضی
معلوم مونث غائب مشتق از صیحہ بالفتح کہ بمعنی سخت آواز کردن است و مخفی نماند کہ چون
لفظ حمی نزد عرب حکم مونث دارد ہمین جہت درینجا سمعت و صاحت برای ورق فعل بصیغہ مونث
آوردہ شد معشر بفتح میم و سکون عین و فتح شین معجمہ بمعنے گروہ خلان بضم خاء معجمہ و تشدید
لام جمع خلیل کہ بمعنی دوست است در اصل خلالل بود لام دوم را بنون بدل کردہ اند معافی بضم
میم و عین مہملہ و فتح فا و در آخر الف بصورت یا صیغہ اسم مفعول از باب مفاعلہ بمعنے معاف
دور داشتہ شدہ از رنج درینجا مراد از آدم بے عشق و لفظ معافی را قطع کردہ لفظ معا را در آخر
مصرعہ سوم خوانند و لفظ فا را بر ابتدای مصرعہ چہارم آرند و این قسم قطع کلمہ در اشعار عرب
نقصانے ندارد و جائز است لست بفتح لام و سکون سین و فتح تاء فوقانی ماضی معلوم واحد
مذکر مخاطب تدری بفتح تاء و سکون دال و کسر راء مضارع معلوم واحد مذکر مخاطب باب ضرب
موجع بضم میم و سکون واو و فتح جیم و عین مکسور اسم مفعول از ایجاع کہ
بمعنے درد رسانیدن است و یای تحتانی در آخر موجعی باشباع کسرہ عین کہ اشباع حرکت آخر
حرف قافیہ معمول اشعار عرب است درینجا در دو قافیہ بیت اول یاء متکلم است ترکیب ما موصولہ
مر فعل ماضی معلوم ضمیر کہ دران مستتر است راجع بسوی لفظ ما فاعل با دمن جار ذکر مجرور
و مضاف الحبیب مضاف الیہ مجموع جار و مجرور متعلق بلفظ مر با جار مسمع مجرور و مضاف یاء
متکلم مضاف الیہ این مجموع نیز متعلق بمر و لفظ مر با ہر دو متعلقات خود صلہ موصول گردید
او حرف شرط سمعت صیغہ مونث غائب فعل ماضی معلوم ورق فاعل آن و مضاف الحمی مضاف الیہ
فعل با فاعل خود شرط صاحت صیغہ مونث غائب فعل ماضی معلوم ضمیر مستتر است کہ
راجع است بسوی لفظ ورق فاعل او مع ظرف مضاف یاء متکلم مضاف الیہ متعلق بلفظ
صاحت کہ جزای آن شرط است یا حرف ندا معشر منادی مضاف الخلان مضاف الیہ قولوا
صیغہ جمع مذکر امر حاضر ضمیر خطاب فاعل او لام جار المعافی مجرور متعلق بلفظ قولوا لست فعل
از افعال ناقصہ تا ضمیر خطاب اسم او و مجموع تدری بالقلب موجعی خبر او تدری فعل

https://archive.org/details/@madni_library

ضمیر خطاب فاعل او ما موصوله با رجار بمعنی فی قلب مجرور موصوف موجع صفت آن که تلمیع است
در اعراب جر مجبوح متعلق بفعل محذوف که استقر باشد و آن صله ما موصول است و ما موصول
مع صله در ترکیب مفعول تدرے است و مخفی نماند آنچه در اکثر نسخ بجائے حبیب لفظ حمی
واقع شده و در مقام حرف با لفظ من و در محل ورق اوراق و در موضع معانی لفظ غلیلے و در
بعض نسخ بجائے معانی للمعی و در بعضے المعی و در مقام لست یالیت یا لفظ الست و بجل موجعی
الموجعی بالف ولام دار درگشته به عند التحقیق خالی از ضعف و قباحت نیست از جمیع نسخ آنچه
بزعم خود بهتر دیدم نوشتم این قطعه عربی در بحر کامل مسدس مضمر است عروض
یعنی رکن آخر مصرعهٔ اول سالم است بر وزن متفاعلن و ابتدا یعنی رکن اول مصرعهٔ دوم
مضمر مطوی است بر وزن مفتعلن و باقی همه اجزاے هر دو بیت مضمر است بر وزن مستفعلن
و این قطعه را از بحر کامل اختیار کرده اند نه از بحر رجز اگرچه اکثر اجزا او بر وزن مستفعلن دارد چرا که اگر
در شعر یک رکن هم سالم از هر بحر که یافته شود تمام شعر بهمان بحر محسوب مے گردد قوله قطعه
چهار بیت تندرستان را نباشد درد ریش + جز بهم دردے نگویم درد خویش + ش
این ابیات فارسی هم منجملهٔ منقولات مجنون است ریش درینجا بمعنی شخص مجروح است نه بمعنی
جراحت قوله گفتن از زنبور بیحاصل بود + با یکے در عمر خود ناخورده نیش + ش گفتن بمعنی بیان
کردن از زنبور یعنے از کیفیت درد نیش زنبور در عمر خود ناخورده نیش صفت یکی است حاصل آنکه
با چنین شخصے که در تمام عمر نیش نخورده باشد از بے آرامی زهر زنبور گفتن بیحاصل است چرا که
او نخواهد فهمید قوله تا ترا حاصل نباشد همچو من + حال من باشد ترا افسانه پیش + ش
افسانه بمعنی قصه و حکایت بے اصل قوله سوز من با دیگران نسبت مکن + کو نمک بر دست
و من بر عضو ریش + ش بر مصرعهٔ ثانی کاف علت است یعنی آن شخص دیگر گویا نمک بر دست دارد
که پوست دست اکثر اشیاء تیز و تند اثر پذیر نمی شود از نمک چگونه تیزی معلوم کند و من گویا
بر عضو مجروح نمک دارم پس او بدرد من کے رسد همین طور حال عاشق را با مردم بیعشق قیاس کن
ربط و فائده این حکایت آنست که عشق گاهے بر صورت انسان شکیل واقع گردد و گاهی برادا و انداز و
تجیس دارد میشود لهذا بر عشق عاشقی که معشوقش حسن صورت داشته باشد طعنه و ملامت نباید کرد زیرا که

هرچه بخاطر فرود آید در دیده نیکو نماید قوله حکایت قاضی همدان را حکایت کنند با نعلبند
پسرے او را سر خوش بود و نعل دلش در آتش ش همدان بفتحتین نام شهریست در عراق عجم
نعلبند پسر بقلب اضافت بمعنی پسر نعلبند و یاے تحتانی براے تنکیر و مے تواند که براے
وحدت و فائده در قلب اضافت آنست که از ثقالت کسرهٔ اضافت رهائی می شود و دیگر خوش
روانی در عبارت پیدا میگردد سر خوش سر بکسر راء مهمله بمعنی خیال موصوف است خوش نعت
خاء معجمه و واو معدوله بطور اهل زبان درینجا ضرور باید خواند تا سجع بلفظ آتش درست نشیند
و مراد از خیال خوش عشق و محبت است و نعل دلش در آتش اضافت نعل بسوے دل
از عالم اضافت مشبه به است بسوے مشبه یعنی دل او مانند نعل در آتش می بود ای در سوز
عشق می سوخت و منشاء تشبیه دل بنعل آنست که براے بیقرار ساختن کسی نام مطلوب بر نعل کنده
و افسونے خوانده در آتش تیز مے اندازند تا مطلوب بیقرار می گردد ازین جهت نعل در آتش
اصطلاح شده بمعنی مضطرب و بیقرار حاصل آنکه قاضی مضطرب و بیقرار بود لفظ بود بعد لفظ
در آتش محذوف است قوله روزگارے در طلبش متردد بود و پویان و مترصد و جویان
ش روزگارے یعنی یک مدت متردد دو معنی دارد یکے بمعنی تگاپو کننده دوم بمعنی مشوش
و در بعض نسخ بجاے متردد متلهف واقع شده بر وزن متصرف بمعنی دریغ خورنده و اندوهگین و
مترصد بمعنی منتظر و امیدوار قوله و بر حسب واقعه گویان ش حسب بفتحتین یعنی موافق واقعه
بکسر قاف و فتح عین بمعنی سرگذشت و احوال گویان یعنی مضمون این اشعار میگفت قوله
رباعی در چشم من آمد آن سهی سرو بلند + بر بود دلم ز دست و در پاے فگند + ش سهی بکسر تین بمعنی
راست سهی صفت سرو است که بضرورت نظم مقدم واقع شده اے دل مرا از دست من
ربوده و در پاے خود افگنده اے پامال ساخت قوله این دیده شوخ میبرد دل بکمند + خواهی که
بکس دل ندهی دیده به بند + ش این بیت هم مقولهٔ قاضی است در تاسف خرابی حال خود
و شوخ بمعنی نافرمانبردار چون دیدهٔ عاشق باعث عشق می شود کذا لفظ شوخ بطریق
دشنام در حق دیده گفته شده کسیکه شوخ را صفت دیدهٔ معشوق فهمید خطاے عظیم
کرده قوله شنیدم که در گذری پیش قاضی باز آمد و طرفے ازین معامله بسمعش رسیده بود و انداز وصف

Islami Books Quran & Madni Ittar Ameen Pur Bazar House Faisalabad

رنجیده و دشنام بی تحاشی داد و سقط گفت و سنگ برداشت و هیچ از بیحرمتی نگذاشت قاضی با یکے
از علماے معتبر کہ ہمعنان او بود گفت ش گذر بضم کاف فارسی و فتح ذال معجمہ بمعنی راہ
و یاے مجہول در آخر براے تنکیر یا وحدت طرفی بیار مجہول بمعنی اند کے ازین معاملہ کنایہ از عشق قاضی
صاحب زائد الوصف بمعنی زائد از بیان تحاشی بجاے حطی و شین معجمہ مفتوح و در آخر الف
مقصورہ بمعنی ترس یا بمعنی احتراز و کنارہ جوے ماخوذ از حاشیہ ای ہیچ طرف التفات نکرد
و بقباحت ہاے پس و پیش متوجہ نگشت الا بدشنام سقط بفتحتین اگرچہ بمعنی غلط گفتن است
درینجا مجازاً بمعنی بد گفتن ہمعنان بمعنی ہمراہ قولہ بیت این شاہدی و خشم گرفتن بینش +
وین عقدہ برابروے ترش شیرینش + ش شاہدے مراد از ادا و از مذاق معشوقانہ عقدہ بالضم
بمعنی گرہ درینجا عبارت از چین پیشانی ترش ابرو کنایہ از بیدماغی و ناخوشی و شیرین
گفتن آن باعتبار خوش آیندگی طبع عاشق قولہ عرب گوید ش یعنی گروہ باشندگان
شہرہاے ملک عرب قولہ ضرب الحبیب زبیب ترجمہ زدن معشوق عاشق را شیرین است
ترکیب ضرب بفتح اول و سکون ثانی مبتدا و مضاف حبیب مضاف الیہ و این اضافت
مصدر بسوے فاعل است و ذکر مفعول کہ عاشق باشد متروک زبیب بفتح زاے معجمہ و کسر باے
موحدہ اول و یاے تحتانی انگور خشک کہ آنرا در فارسی مویز گویند درینجا مجازاً بمعنی شیرین
خبر مبتدا است قولہ بیت از دست تو مشت بر دہان خوردن + خوشتر کہ بدست خویش
نان خوردن + ش این بیت در بحر ہزج مسدس است صدر و ابتدا اخرب و حشو مقبوض
عروض و ضرب سالم بر وزن مفعول مفاعلن مفاعیلن و دبارہ و در نسخہ مخدومی و سروری ہمین نسخ
واقع شدہ است چون بے تکلف است ظاہراً صحیح ہمین است و در بعض نسخ چنین بنظر
آمدہ ؎ از دست تو مشت بر دہان نان خوردن + خوشتر کہ بدست خویشتن نان خوردن +
درین صورت وزنش مفعول مفاعلن مفاعیلن فاع دو بار و این یکے از اوزان رباعی است
بمعنی مار او در کلام قدما بسیار واقع شدہ است قولہ ہمانا کہ از وقاحت او بے سماحت مے آید
بادشاہان سخن بصلابت گویند و باشد کہ در رہان صلح جویند ش ہمانا بفتح اول و صحیح
بضم چنانکہ مشہور است خطا بمعنی بے شبہ و بالیقین وقاحت بالفتح واو و حاے مہملہ بمعنی

شوخی و تندی و جرأت سماجت بفتح سین مہملہ و حاے مہملہ بمعنی سہلے در غایت صلابت بفتح
سختی و درشتی و باشد بمعنی مے باشد یعنی احتمال دارد این عبارت مقولہ قاضی است در باب
دفع دخل یاران یعنی اے عزیزان از دیدن تندخوئی او خائف گشتہ مرا ترک عشق او نصیحت
نباید فرمود بیقین دانید کہ تندی او اعتبارے ندارد عنقریب از ہمین شخص کام من حاصل خواہد شد
و امثال این در عالم بسیار متعدد است قولہ انگور نو آوردہ ترش طعم بود + روزے دو سہ
صبر کن کہ شیرین گردد + ش انگور نو آوردہ یعنی انگور تازہ از شاخ چیدہ طعم
بالفتح و بالضم بمعنی مزہ وزن مصرعہ اول مفعول مفاعیل مفاعیل فعل و وزن مصرعہ
دوم مفعول مفاعلن مفاعیلن فع و این ہر دو وزن از جملہ اوزان رباعی است جمع کردن
انہا جائز قولہ این بگفت و بسند قضا باز آمد تنے چند از بزرگان عدول کہ در مجلس
حکم او بودند بخدمت زمین بوسیدند کہ باجازت سخنی بگویم اگرچہ ترک ادب است بزرگان
گفتہ اند بیت نہ در ہر سخن بحث کردن روا است + خطاے بزرگان گرفتن خطا است + ش
قضا مصدر است بمعنی حکم کردن و حکومت عدول بفتح اول و ضم ثانی مرد راست گو بسیار عادل
و کسانیکہ درینجا عدول بفتحتین نوشتہ اند جمع عادل یا جمع عدل کہ بمعنی مرد صالح است بیشتر نیست
چراکہ قاعدہ فارسیان اینست کہ صفت جمع بلفظ مفرد آرند مگر بقاعدہ عبارات عربی
درست باشد چون کتاب فارسی است رعایت فارسی اولیٰ است و در بعض نسخ درینجا لفظ مزکی
نیز آوردہ اند بضم میم و فتح زاے معجمہ و تشدید کاف مفتوح بمعنی پاک کردہ شدہ یعنی
صالح مگر در نسخہ ہاے قدیم معتبرہ یافتہ نشدہ بحث در اصل بمعنی کاویدن و کافتن است
و بمعنی حجت و مناظرہ مجاز است قولہ اما بحکم آنکہ سوابق انعام خداوندی ملازم روزگار بندگان
است مصلحتے کہ بینند و اعلام نکنند نوعے از خیانت باشد ش بحکم آنکہ یعنی بسبب آنکہ سوابق
بفتح سین مہملہ و کسر باے موحدہ جمع سابقہ بمعنی حق پیشین ملازم روزگار بندگان یعنی ہمیشہ شامل
حال بندگان است اعلام بالکسر آگاہی دادن خیانت درینجا بمعنی بدعہدی و نمک حرامی قولہ
طریق صواب آنست کہ پیرامون طمع نگردی و فرش ورع در نوردی کہ منصب قضا پایگاہی منیع است
تا بگناہ شنیع ملوث نگردے حریف آنست کہ دیدے و حدیث اینست کہ شنیدی

https://archive.org/details/@madni_library

ش پیرامون بفتح اول و ضم میم چراکہ مخفف پیرامون است بمعنی گرداگرد طمع یعنی طمع وصل
و ولع بفتحتین واو و لام بمعنی شدت حرص منصب بفتح میم و کسر صاد بمعنی مرتبہ قضا عہدہ قاضی پایگاہ
رتبہ رفیع بفتح میم بمعنی بلند کہ ہیچکس بآن رسیدن نتواند شنیع بمعنی زشت ملوث بر وزن
محدث بمعنی آلودہ حریف شخصے کہ باو معاملہ باشد حدیث بمعنی کلام قولہ مثنوی یکے کردہ
بے آبروئی بسے ✤ چہ غم دارد از آبروے کسے ✤ ش یکے بمعنی یک شخص موصوف است
و کردہ بے آبروئی بسے تمام صفت آن و ہار کردہ برائے فاعل است پس مجموع مصرعہ
اول مبتدا است و مصرعہ ثانی خبر آن یعنی شخصے کہ ہمیشہ بے آبروئی بسیار کسان کردہ باشد ہیچ غم
ندارد از بے آبرو کردن یک کس و درین صورت لفظ چہ برائے تحقیر و نفی است و در لفظ کسے یاے
وحدت است قولہ بسا نام نیکوے پنجاہ سال ✤ کہ یک نام زشتش کند پایمال ✤ ش در
لفظ بسا الف کثرت است برائے تاکید معنی بس و یاء مجہول در لفظ نیکوئی زائد فقط برائے قبول
کسرۂ اضافت و کاف مفاجاتیہ بمعنی ناگاہ قولہ قاضی را نصیحت یاران یکدل پسند آمد و برحسن
راے و حفظ وفاے ایشان آفرین کرد و گفت نظر عزیزان در مصلحت حال من عین صواب
است و مسئلہ بجواب و لیکن ✤ ش یکدل بمعنی موافق و بے نفاق حسن بمعنی خوبی حفظ نگہداری
آفرین شاباش و تحسین صواب بمعنی بہتر و نیکو شعر لو ان حبا بالملام یزول ✤ لسمعت افکا یفتریہ
عدول ✤ ترجمہ اگر تحقیق محبت بملامت دور مے شد ہر آئینہ می شنیدم دروغے را کہ افترا
مے نماید آنرا مرد صالح و آن دروغ کنایہ است از اظہار عیوب معشوق زیراکہ لب عاشق افترا
محض است چہ معمول ناصحان است کہ برائے بیزار شدن عاشق عیوب معشوق بیان می نمایند
ترکیب لو با لفتح حرف شرط ان بفتح و تشدید یکے از حروف مشبہ بفعل حبا منصوب آخر
اسم ان با جار الملام بفتح میم اول مجرور متعلق بہ یزول کہ مضارع غائب معلوم از باب نصر
ینصر و تقدیم جار مجرور برائے ضرورت است لام مفتوح برائے تاکید سمعت بفتح سین و کسر میم و
سکون عین و ضم تاء ماضی معلوم متکلم واحد باب علم یعلم افکا بکسر ہمزہ و سکون فاء بمعنی دروغ مفعول بہ
و موصوف یفتری بکسر راء مہملہ مضارع معلوم غائب از باب افتعال صفت او و یاے ضمیر
مفعول آن عدول بفتح اول و دال مہملہ مرد صالح راست گو فاعل او و بہتر آن است کہ عدول

بضم

بفتح عین مہملہ و ذال معجمہ باشد بمعنی ملامت کنندہ تا معنی شعر بے تکلف اسلوب پذیر گردد و اشباع
در سع قوافی بوجہے کہ واو معروف خواندہ شود و در بعضے نسخہ سمعت بفتح تا صیغہ مخاطب معلوم خوانند
و عدول بضمتین جمع عدل و معنی چنین نوشتہ اند یعنی شنیدی اے مخاطب دروغی را کہ البتہ باشد
آنرا گواہان عادل یعنی این محال است کہ گواہان عادل دروغے از طرف خود بر بندند ہمچنین دور
شدن محبت نیز از نصیحت و ملامت محال است این شعر در بحر کامل مسدس است صدر و حشو
ہر دو مصرعہ مضمر و عروض و ضرب مقطوع و ابتدا سالم وزن مصرعہ اول متفعلن مستفعلن فعلاتن
وزن مصرعہ دوم متفاعلن مستفعلن فعلاتن قولہ بیت نصیحت کن مرا چندانکہ خواہی ✤ کہ نتوان
شستن از زنگی سیاہی ✤ ش یک جملہ از آخر مصرعہ اول محذوف است و آن اینست کہ
فائدہ نخواہد شد و کاف مصرعہ دوم برائے علت است قولہ ز یاد تو غافل نتوان کرد بہیچم ✤
سر کوفتہ مارم نتوانم کہ بپیچم ✤ ش مضمون این بیت در خطاب کردن قاضی است با تصور
و خیال محبوب در غایت شوق و بیتابی یعنے آنقدر بیاد تو مصروفم کہ اگر کسے خواہد کہ تماشاے
عجائب و غرائب عالم مرا از یاد تو باز دارد امیعنی ممکن نیست کارم بعشق تو تمام شدہ حالا طاقت
یکسو شدن ندارم چنانکہ مارے کہ بدم یا پشت او ضرب رسد برائے جان بردن پیچتاب مے خورد ہر گاہ کہ
سرش کوفتہ گردد زرد و سرد مے شود و بسیار پیچ و تاب خوردن را طاقت ندارد و بعضے چنین
نوشتہ اند نتوانم کہ بپیچم یعنی نتوانم کہ از دوستی بر گردم قولہ این بگفت و کسان را بتفحص حال
او برانگیخت و نعمت بیکران ریخت گفتہ اند ہر کہ را زر در ترازو است زور در بازو ست و آنکہ در
دنیا دسترس ندارد در ہمہ عالم کس ندارد ✤ ش تفحص تلاش و جستجو زر در ترازو بودن کنایہ از کثرت
نقود است چراکہ صدہا و ہزارہا روپیہ را وزن کردہ میدہند و میگیرند اگر نوبت بعشرات باشد شمار
می کنند کس بمعنی رفیق و غمخوار قولہ بیت ہر کہ زر دید سر فرود آورد ✤ ور ترازوے آہنی دوش
است ✤ ش کلمہ ور بواو در ینجا بمعنے و گرچہ است مخفی نماند کہ دین از نشان ترازو نیست مگر محقق ادعا ست
لیکن ترازو شکل نصف اعلاے جسم انسان دارد چہ شانہ ہا کہ آنرا نیز ترازو گویند بصورت
ہر دو دوش آدمی است کہ ہر دو پلہ ہر دو سر آن آویزان باشند و سر ترازو در ینجا مراد از زبانہ
ترازو ست کہ بہندی کانٹا گویند پس ترازو سر فرود مے آرد مگر بوقت زر نہادن در ان یعنی

Islami Books Quran & Madni Ittar Ameen Pur Bazar House Faisalabad

https://archive.org/details/@madni_library

هر آدمی زاد که زر دید راغب بطرف آن میشود تا بحدیکه سما زروے زر سنج که شاہین آہنی دارد بکمال استوار
است باوجود جماد بودن مائل بزر مے شود تا بانسان چه رسد و در کلمه آہنین او ش کنایه ازنقیض
بر لیبر لعلبند است که باوجود چندین درشتی مزاج و نفرت آخر بزر رام شد قوله فی الجمله
شبے خلوت میسر شد و بهمدران شب شحنه را خبر شد تا همه شب شراب در سر و شاہد در بر
بنعم تخفتے و بترنم گفتی ش فی الجمله بمعنی حاصل کلام آنکه میسر شد بیم است و بفتح
خطا شحنه بکسر شین معجمه وسکون حاء مهمله کوتوال و بفتح خطا است از صراح و قاموس و منتخب
شراب در سر یعنی نشه شراب در سر چراکه نشه بدماغ تعلق دارد و شاہد باصطلاح فارسیان
بمعنی معشوق و در نسخه مخدومی بجاے شاہد لفظ شاب واقع شده بمعنی جوان نوخاسته و این
بهتر و فصیح است تنعم بفتحتین و ضم عین مشدد بمعنی نازو نعمت و عیش و کامیابی تخفتی بیاء
مجهول استمراری بمعنی نمی خفت بترنم گفتی یعنی بطریق نغمه و سرود این غزل می گفت اے
میسرائید قوله غزل امشب مگر بوقت نمے خواند این خروس + عشاق بس نکرده هنوز
از کنار و بوس + ش کنار بفتح اگرچه بمعنی بغل است مگر مجازاً بمعنی هم آغوشی نیز می آید
بوس اگرچه بواو مجهول است مگر درینجا برعایت قافیه هاے ابیات دیگر بواو معروف خواندن
واجب بمعنی بوس ظاهراً مخفف بوسه است یا امر بمعنی مصدر یعنی عاشقان هنوز از کنار
گیری و هم آغوشی و بوس ستانی معشوق سیر شده بس نکرده اند و این خروس که امشب
باین تعجیل بانگ میکند شاید وقت خود را غلط کرده بیشتر از وقت معهود بانگ مے کند
قوله تا نشنوی ز مسجد آدینه بانگ صبح + یا از در سراے اتابک غریو کوس + ش آدینه بدال
معجمه در فارسی روز جمعه چراکه آذین در فارسی بمعنی زیب و آرایش است و چون نسبت روز
جمعه هم براے زیب و آرایش مسلمانان مقرر است که غسل و اصلاح و تبدیل پوشاک وغیره
میکنند چون ذال و دال باهم بدل مے شوند لهذا آدینه بدال مهمله نیز گویند پس مسجد آدینه
جامع مسجد باشد و قیه مسجد جامع اذان کرده که آن مسجد سلطانی باشد و چند موذن اوقات
شناس و گهڑیالے در انجا نوکر باشند اذان آنجا معتبر تر است چون لقب بادشاه
شیخ اتابک است لهذا در اینجا اتابک بمعنی مطلق بادشاه آورده و درین کلام ضمناً اظهار

مدح و یادگاری پادشاه خود است غریو بکسرتین و یاء مجهول بمعنی شور کوس بواو معروف نقارهٔ
کلان قوله لب از لب چو چشم خروس ابلهی بود + برداشتن بگفتن بیهودهٔ خروس + ش
گفتن بکسر نون موصوف و بیهوده صفت آن و این موصوف و صفت مجموع مضاف است و
خروس مضاف الیه و درین بیت تعقید لفظی است یعنی تقدیم و تاخیر الفاظ از اسلوب نیز
حاصل آنکه بگفتن نامعقول خروس که حیوانی است بے تمیز عاشق را لب خود از لب معشوق
که مانند چشم خروس است در سرخی و خردی برداشتن و جدا کردن محض ابلهی و نادانی است
و چون چشم خروس بمعنی دانهٔ سرخ سیاه سر که بهندی گهنگچی گویند نیز آمده میتوانند که درینجا
بهمین معنی باشد چراکه سرخی آن بغایت مطبوع است و این بیت با دو بیت گذشته و یک
آینده مجموع چهار بیت قطعه بند است و آنچه در بعض نسخ لب بر لب واقع شده محض تحریف
است قوله یکدم که دست فتنه نخفته است در کنار + بیدار باش تا نرود عمر بر فسوس ش
دست فتنه کنایه از معشوق فتنه انگیز درین ترکیب لفظ دست احتمال دو معنی دارد یکے
بمعنی قوت و توانائی دوم بمعنی وزیر که آنرا دستور نیز گویند فسوس بفتحتین و نزد بعضے بکسر اول
بمعنی دریغ و حسرت و در بعض نسخ چنین است مصرعه یک شب که دست است نخفته
است در کنار + این بهتر نیست و سروری شارح عربی چنین آورده مصرعه یکدم که چشم فتنه بخواب
است زینهار + درین صورت زینهار بمعنے البته باشد براے تاکید بیداری و متعلق مصرعه دوم بود
مگر خالی از تکلف نیست قوله رخسار یار در خم گیسوے تابدار + چون گوے عاج در خم چوگان آبنوس
ش عاج بجیم عربی دندان فیل چوگان بالفتح چوبے باشد که یکسر آن خمیده باشد بشکل حرف لام
معکوس یعنی باین شکل سم و تشبیه زلف بچوگان معکوس است قوله قاضی درین حالت
بود که یکے از متعلقان از در درآمد و گفت چه نشستهٔ برخیز و تا پاے داری بگریز که حسودان بر تو
دقی کرده اند بلکه حقے گفته اند تا مگر آتش فتنه که هنوز اندک است باب تدبیر فرو نشانیم
مبادا که فردا بالا گیرد عالمے را فراگیرد قاضی تبسم کرد و گفت ش متعلقان عبارت از
خدمتگاران حسودان بفتح دقی بفتح دال و یاے مجهول وحدت بمعنی اعتراض و مواخذه
و لفظ تا براے بیان علت گریختن دیگر بمعنی شاید که بالا گیرد اے ترقی کند و فراگیرد اے

For More Books Madni Library Group Whatsapp +923139319528

https://archive.org/details/@madni_library

محیط شود قولہ قطعہ پنجہ در صید بردہ ضیغم را • چہ تفاوت اگر شغال آیدش ضیغم بفتح ضاد معجمہ وسکون
تحتانی و فتح غین معجمہ بمعنی شیر درندہ پنجہ در صید بردہ حال است برائے ضیغم ولفظ چہ
برائے سلب ونفی تفاوت اگرچہ تفاعل مصدر است مگر بر واو تفاوت ہر سہ حرکت جائز و ضمہ
اقوی است شغال بفتح نہ بکسر جانور صحرائی معروف است یعنی قوت و تندی شیر را درحالتیکہ
پنجہ در شکار بردہ باشد از آمدن شغال ہیچ تفاوت یعنی کمی نمی شود ہمچنین مخالفت حسود با من عیش رفت
نخواہد شد و در نسخہ مخدومی و مروری مصرعۂ ثانی چنین واقع است مصرعہ چہ تفاوت کند کہ
سگ لاید • لائیدن اگرچہ بمعنی لاف زدن و ہرزہ گوئی کردن است مگر درینجا بمعنی بانگ
و فریاد کردن است قولہ روے در روے دوست کن بگذار • تا عدو پشت دست را خاید •
ش درین بیت خطاب قاضی با نفس خود است واو عاطفہ میان لفظ کن و بگذار محذوف
است و بگذار متعلق مصرعۂ ثانی است و مفعول بگذار عدو است یعنی در بوس و کنار
دوست مشغول شو عدو را بگذار کہ تا از تاسف و دریغ پشت دست خود را بخوب وجہ بخاید و
آنچہ در بعض نسخ می خاید واقع شدہ خطا است چراکہ با لفظ تا ربط ندارد فافہم قولہ ملک را
ہمدران شب آگہی دادند کہ در ملک تو چنین منکرے حادث شدہ است چہ فرمائی ملک گفت
من او را از فضلاے عصر میدانم و یگانۂ دہر می پندارم باشد کہ معاندان در حق او خوضی کردہ اند
پس این سخن در سمع قبول من نیاید مگر آنگہ کہ معاینہ گردد کہ حکما گفتہ اند ش منکر بضم میم و فتح
کاف امر قبیح کہ ہر کہ ببیند انکار کند و درینجا مراد از احوال قاضی وے تواند کہ منکر بکسر کاف باشد
یعنی انکار کنندہ از امر خدا و رسول و بادشاہ و درین صورت اشارت بذات قاضی است حادث
نو پیدا عصر و دہر ہر دو بمعنی زمانہ باشد بمعنی شاید و احتمال دارد معاندان بضم میم و کسر
نون دشمنان خوض بفتح خاء معجمہ و ضاد معجمہ در آمدن در چیزے و دخل کردن سمع قبول من بمعنی
شنوائی من کہ برائے قبول باشد آنگہ بجاے ملفوظ مخفف آنگاہ معاینہ بفتح یاے تحتانی
بمعنی دیدن یا بمعنی دیدہ شدہ قولہ بہ تندی سبک دست بردن بہ تیغ • بدندان
برد پشت دست دریغ • ش تندی بالضم خشم و قہر برد بفتحین مضارع از بردن
و در بعض نسخ گزد از گزیدن و سبک بمعنی جلد و شتاب یعنے کسیکہ بردن اندیشہ او

بزودی دست بہ تیغ بردہ باشد بانجام کار از بس ندامت و تاسف پشت دست بدندان مے بردائے
مے دہد قولہ شنیدم کہ سحرگاہ ملک با تنے چند از خاصان ببالین قاضی آمد شمع را دید ایستادہ
و شاہد نشستہ و مے ریختہ و قدح شکستہ و قاضی در خواب مستی بیخبر از ملک ہستی ملک
او را بتلطف اندک بیدار کرد ش مے ریختہ و قدح شکستہ از ان گفتہ کہ در مجالس فسق
و فجور اکثر در حالت مستی و بیخبری شراب می ریزد و شیشہ ہا و جامہاے بلورین مے شکنند
و این سہ چہار علامت دال بر فسق قاضی بودند قولہ گفت برخیز کہ آفتاب بر آمد قاضی دریافت
کہ حال چیست ش ای دانست کہ بادشاہ براے مواخذہ آمدہ است قولہ گفت از کدام
جانب بر آمد سلطان در عجب ماند گفت از جانب مشرق چنانکہ معہود است گفت الحمد للہ کہ ہنوز
در توبہ باز است بحکم این حدیث لا یغلق باب التوبۃ علی العباد حتی تطلع الشمس من مغربہا ترجمہ
بستہ نشود دروازۂ توبہ بر بندگان تا وقتیکہ طلوع نکند آفتاب از مغرب خود فائدہ یکے از
علامات قیامت طلوع آفتاب است از مغرب پس دران وقت توبہ ہیچ گنہگار قابل پذیرائی نباشد
فقط ترکیب لا یغلق مضارع منفی مجہول واحد مذکر غائب از باب غلم باب بضم باء قائم مقام
فاعل و مضاف و توبہ مضاف الیہ علی جار عباد بکسر جمع عبد مجرور جار مجرور متعلق لا یغلق
حتی حرف جار براے غایت زمانی بعد او بلفظ ان ناصبہ مصدریہ مقدر است کہ فعل مضارع
را نصب دادہ بتاویل مصدر کردہ است و آن فعل مضارع مجرور است بکسرۂ تقدیری
الشمس فاعل او من جار مغرب مجرور مضاف و ہا ضمیر مونث واحد کہ راجع است الشمس
مضاف الیہ جار مجرور متعلق تطلع قولہ استغفرک اللہم و اتوب الیک ترجمہ آمرزش
مے خواہم از تو یا اللہ و توبہ مے کنم از گناہ بسوے تو این عبارت مقولۂ حضرت قاضی است و در باب
توبۂ خود ترکیب استغفر صیغہ مضارع متکلم واحد باب استفعال ضمیر مستتر کہ در وست فاعل
آن و کاف مفتوح مفعول اللہم در اصل یا اللہ بود میم در عوض حرف ندا است واو عاطفہ اتوب
صیغۂ متکلم واحد از مضارع و فاعل آن ضمیر مستتر است الی جار و کاف مفتوح خطاب مجرور
کہ جرش محلی است اے مقدر است قولہ قطعہ این دو چیزم بر گنہ انگیختند • بخت نافرجام
و عقل ناتمام • ش فرجام بمعنے آخر کار و مجازاً بمعنی فائدہ پس نافرجام بمعنی بیفائدہ

Islami Books Quran & Madni Ittar Ameen Pur Bazar House Faisalabad

https://archive.org/details/@madni_library

باشد ناتمام یعنی ناقص **قوله** گر گرفتارم کنی مستوجبم ✤ در بخشی عفو بهتر زانتقام ✤ **ش** مستوجب بضم میم و فتح تاء فوقانی و فتح جیم یعنی لائق و سزاوار انتقام کینه کشیدن و سزا دادن **قوله** ملک گفت توبه درین حالت که بر هلاک خویش اطلاع یافتی سودے ندارد و قال الله تعالیٰ فلم یک ینفعهم ایمانهم لما رأوا بأسنا ترجمه پس نباشد که نفع کند ایشان را ایمان ایشان هرگاه که دیدند عذاب ما را ترکیب فا و جزائیه و جمله لم یک ینفعهم ایمانهم جزا و مقدم و جمله لما رأوا بأسنا شرط مؤخر لم یک در اصل لم یکون بود چون از لم جازمه آخرش ساکن شد واو از جهت اجتماع ساکنین افتاد و نون از سبب کثرت استعمال ساقط گردید ینفع مضارع معلوم غائب باب منع هم بالضم مفعول ایمان بالضم نون فاعل فعل مضارع و هم اسم مضاف هم ضمیر جمع مذکر غائب مضاف الیه لما بالفتح لام و تشدید میم حرف شرط یعنی هرگاه رأوا بفتحتین را و همزه و سکون واو ماضی معلوم جمع مذکر غائب باب منع و ضمیر جمع در و فاعل بأس بفتح باء موحده و سکون همزه و فتح سین مهمله مفعول و مضاف و نا مضاف الیه **قوله** قطعه چه سود از دزدی آنگه توبه کردن ✤ که نتوانے کمند انداخت بر کاخ **ش** کاف مصرعه دوم برائے بیان آنگه کاخ بکاف عربی و خاے معجمه بمعنے کوشک و قصر بلند عمارت **قوله** بلند از میوه گو کوتاه کن دست ✤ که کوته خود ندارد دست بر شاخ ✤ **ش** از بلند درینجا مراد از مرد دراز قامت و از کوته مراد مرد کوتاه قد است و در مصرعه اول تعقید لفظی است یعنی مرد بلند قامت را بگو که از چیدن میوه بلا اجازت دست خود کوتاه کن و کوتاه قد بیچاره را خود دست تا بشاخ نمیرود او را بامتناع حاجت نیست حاصل آنکه خوبی توبه در حالت مقدور فسق است **قوله** ترا با وجود چنین منکرے که حادث شد خلاص صورت نه بندد و این بگفت و کلان عقوبت بر او آویختند گفت مرا بخدمت سلطان یک سخن باقی است ملک گفت آن چیست **ش** منکر بضم میم و فتح کاف بمعنے گناه و یار مجهول در آخر برائے تفخیم و تعظیم یعنے چنین گناه عظیم حادث یعنی پیدا خلاص بدون یاء خود مصدر است یعنی رهائی و خلاصی بزیادت یاء کراهیت دارد این بگفت یعنی هرگاه که بادشاه در جواب قاضی این سخن بگفت و کلان عقوبت بفتح کاف شد و کسر نون برائے اضافت مراد از آن جلادان وغیره

قوله قطعه بآستین ملالے که بر من افشاندی ✤ طمع مدار که از دامنت بدارم دست ✤ **ش** مخفی نماند که آستین افشاندن که مراد از آن دست افشاندن است بقاعدهٔ ذکر محل و اراده حال و این برائے دو معنی آید یکے برائے تحسین و آفرین دوم برائے ترک و سرزنش پس اضافت آستین بسوئے ملال اضافت تحقیقی است حاصل آنکه اگر تو مرا از روی ملال ترک کردی بی فکر مباش که من از تو دست بردار شوم **قوله** اگر خلاص محال است این گنه که مراست ✤ بدان کرم که تو داری امیدواری هست **ش** محال بضم میم بمعنی ناممکن در محاوره فارسیان مجازاً بمعنی دشوار آید **قوله** ملک گفت این لطیفه بدیع آوردی و این نقطه غریب گفتی ولیکن محال عقل است و خلاف نقل که ترا امروز از چنگ عقوبت من بفضل و بلاغت رهائی گردد **ش** بدیع نو پیدا که سابق مثل آن نشده باشد غریب نادر محال عقل بمعنی چیزے و کارے که در قانون حکما ممکن نباشد و رفتار قاضی را محال عقل گفتن از روے استحسان است یعنی عند العقل مستحسن نیست خلاف نقل یعنی کاریکه در شریعت اسلامیان ناروا باشد فضل افزونی علم و بلاغت رسیدن بمرتبه کمال در اداے سخن و حرف باء موحده بر لفظ فضل سببیه **قوله** مصلحت آن مے بینم که ترا از بام قلعه بزیر اندازم تا دیگران نصیحت گیرند و عبرت پذیرند **ش** عبرت بالکسر بمعنے پند و خبرداری **قوله** قاضی گفت اے خداوند جهان پروردهٔ نعمت این خاندانم این جرم تنها در جهان نکرده ام دیگرے را بینداز تا من عبرت گیرم ملک را خنده آمد و بعفو از سر خطاے او درگذشت و متعنتان را که اشارت بکشتن او میکردند گفت **ش** متعنتان بکسر نون مشدد که بعد عین است یعنی حاسدان و دشمنان **قوله** بیت آنکه حمال عیب خویشتن اند ✤ طعنه بر عیب دیگران چه زنند ✤ **ش** حمال باربردار آنچه در بعض نسخ آیکه ببیار تحتانی و خویشتنید و زنید بصیغهٔ جمع مخاطب نوشته اند دور از بلاغت است چراکه درچنین محل صراحت اقتلاع نمودن آئین دانشمندان نیست سخن بکنایه گفتن خوب است ربط خود ظاهر است و فوائد این حکایت چند است اول آنکه صاحبان منصب شریعت را مطلق معاشقه هرگز نباید خصوصاً عشق امارد علی الخصوص عشق پسران اجلاف دوم آنکه اگر بزرگی را گرفتار غمی بینند رفیقانش را لازم است که بحفظ ادب و ملائمت بنصیحت او کوشند سوم

For More Books Madni Library Group Whatsapp +923139319528

https://archive.org/details/@madni_library

آنکہ پادشاہان راپاس خاطر علما و فضلاے نامور واجب واز خطاے ایشان اغماض نظر ضرور است چہارم آنکہ تا خطاے کسے خود معاینہ نکنند بگفتن معاندان بسزا وجزا ہدایت نسازند قولہ حکایت منظوم جوانی پاکباز و پاک رو بود ❊ کہ باپاکیزہ روئے در گرو بود ❊ ش پاکباز بمعنی آزاد و بے تعلق دنیا پاکرو بفتح راء مہملہ بمعنی عاشق صادق پرہیزگار پاکیزہ رو بمعنی معشوق صاحب حسن ویاے مجہول براے وحدت گرو بکسر کاف فارسی بمعنے رہن و قید در ینجا کنایہ از گرفتاری محبت وصاحب جہانگیری کرد بکسر کاف عربی و فتح راء مہملہ یعنی کشتی خرد نوشتہ است قولہ شنیدستم کہ در دریاے اعظم ❊ بگردابی درافتادند باہم ❊ ش در سعدی چنین آوردہ ع چنین خواندم کہ در دریاے اعظم ❊ از کشتی بگرداب درافتادن بسبیے از اسباب شدہ باشد مثلاً از باد شدید یا صدمہ دست کشتی وغیرہ قولہ چو ملاح آمدش تا دست گیرد ❊ مبادا کاندران حالت بمیرد ❊ ش مخفی نماند کہ در لفظ آمد الف ممدودہ درحقیقت یک ہمزہ ویک الف است درینجا چون برعایت وزن حال ملاح بالف پیوست ہمزہ در تلفظ ساقط گردید وضمیر شین راجع بجوان بمعنی او را یعنی براے او دست گیرد یعنے از غرق شدن نجات دہد وتمام مصرعۂ ثانی علت دست گرفتن است قولہ ہمین گفت از میان موج تشویر ❊ مرا بگذار دست یار من گیر ❊ ش تشویر بمعنی اشارہ کردن چنانکہ در صراح است ولفظ موج بوقف جیم است نہ بکسر جیم و مصرعۂ ثانی بیان تشویر است چون تشخیصکہ میان آب عمیق افتد سخن گفتن نے تواند ازین باعث از میان موج با اشارۂ دست ملاح را مے گفت کہ اول یار مرا از آب برآر وانچہ بجاے ہمیگرد لفظ ہمی گفت نوشتہ اند و موج را مضاف کردہ بسوے تشویر دمعنی تشویر درینجا خجالت گویند خطا است قباحت اول آنکہ غریق کہ بحالت غوطہ مبتلا باشد آواز برآوردن نمیتواند تا سخن گفتن چہ رسد دوم آنکہ آن بیچارہ را خجالت از چہ رو است ہنوز ملاح دستش نگرفتہ بود نزد فقیر مولف درینجا تشویر بمعنے اشارت انسب واولے است فافہم ۔ ڈ ہا ال ولا لقتبعت ور لی محمد تشویر بمعنی خجالت وشرمساری نوشتہ یعنی درحالیکہ او راخجی سلتے کہ حاصل شدہ بود بسبب دستگیری ملاح بجہت خلاص او تنہا بے یار قولہ درین گفتن جہانی بروے آشفت ❊ شنیدندش کہ جان میداد ومی گفت ❊ ش آشفت

بضم شین معجمہ پریشان شد اے غمگین شد ومشغول میگفت مضمون بیت آیندہ است قولہ حدیث عشق زان بطال منیوش ❊ کہ در سختی کند یارے فراموش ❊ ش بطال بالفتح والتشدید نہایت بیکار یعنی ہیچکارہ و بمعنی دروغگو تیز آمدہ منیوش بفتح میم وسکون نون وضم تحتانی وواو مجہول وشین معجمہ بمعنی مشنو واین صیغۂ نہی است از نیوشیدن کہ بمعنے شنیدن است یعنی دعوے عشق ازان مرد ہیچکارہ قبول مکن قولہ چنین کردند یاران زندگانی ❊ ز کار افتادہ بشنو تا بدانی ❊ ش یعنی زندگانی در زمانہ ماضی کردند کار افتادہ بمعنی آزمودہ کار مراد مصنف از نفس خود است چنانکہ در بیت آیندہ صریح میفرمایند قولہ کہ سعدی راہ ورسم عشقبازی ❊ چنان داند کہ در بغداد تازی ❊ ش کاف تعلیلیہ تازی درینجا بمعنی اسپ تازی است کہ عبارت از اسپ عربی یعنی سعدی راہ ورسم عشق چنان میداند کہ مردم بغداد اسپ تازی راشناسند و چون بغداد دار الملک عراق عرب بودہ است مردم آنجا اسپ عربی راخوب می شناسند در نسخی حافظ محمد وولی محمد مرشد آبادی ہر دو متفق اند وسروری شارح عربی تازی را بمعنی زبان عربی گرفتہ است چون بغداد دار الملک عراق عرب بودہ است البتہ مردم شہر پایۂ تخت افصح باشند چنانکہ مردم دہلی بزبان ہندے بہ نسبت دیگر بلاد ہند فصیح تر اند قولہ دلارامیکہ داری دل درو بند ❊ دگر چشم از ہمہ عالم فرو بند ❊ ش آنچہ در بعض نسخ لفظ دارے واقع شدہ تحریف است ودلارام عبارت از ذات حق سبحانہ تعالی است چراکہ آرام دل جز در خیال او ومشاہدۂ جمال او متصور نیست قولہ اگر لیلی ومجنون زندہ گشتی ❊ حدیث عشق زین دفتر نوشتی ❊ ش چون قافیہ موصولہ است اختلاف حرکت ماقبل حرف قید مضائقہ ندارد ومراد ازین دفتر باب پنجم گلستان است گشتی ونوشتی بصیغۂ مضمر وبلحاظ ہر واحد است ربط وفائدہ این حکایت آنست کہ عاشق صادق معشوق را از جان خود عزیز تر دارد واگر چنین نیست عاشق مطلوب خود است او را از اہل محبت چہ بہرہ

باب ششم در ضعف وپیری

قولہ حکایت با طائفۂ دانشمندان در جامع دمشق بحثے میکردم کہ جوانے از در درآمد و گفت درین میان کسے ہست کہ زبان فارسی بداند عزیزان اشارت بمن کردند گفتم خیر است گفت

Islami Books Quran & Madni Ittar Ameen Pur Bazar House Faisalabad

https://archive.org/details/@madni_library

پیری صد و پنجاه ساله در حالت نزع بزبان فارسی چیزے مے گوید مفهوم مانمی گردد اگر بکرم قدم رنجه کنی
مزد یابی باشد که وصیت می کند چون ببالینش فراز رسیدم این دو بیت می گفت **ش** مراد از
دانشمندان طالب علمان منتهی جامع بکسر میم مسجد نماز جمعه اگرچه مدت عمر طبعی را یک صد و بست سال
نوشته اند لیکن بطریق شاذ و نادر چنین هم بوده باشد لهذا در بعضے نسخ یک صد و ده ساله
بنظر آمده نزع بالفتح جان کندن مفهوم بکسر میم آخر مضاف است بمعنی فهمیده و دریافت
یا در آخر قدم رنجه برائے تصغیر است اندک رنج قدم مزد بالضم و زاء معجمه اگرچه بمعنی اجرت است
لیکن درینجا بمعنی ثواب است باشد یعنے شاید **قوله قطعه** دمے چند گفتم برآرم بکام + دریغا که بگرفت
راه نفس **ش** در مصرعه اول تعقید است یعنی بدل خود گفته بودم که چند دم دیگر با کامیابی دم
برآرم یعنی چند مدت دیگر زیست کنم بسیار افسوس که راه آمد و شد دم مسدود شد الف در لفظ
دریغا برائے کثرت یا برائے ندبه یعنی بصوت ناله و گرفتن بمعنی لازم نیز آمده چنانکه آواز
فلانی گرفت یا آتش در گرفت **قوله** دریغا که بر خوان الوان عمر + دمے چند خوردیم و گفتند بس +
ش الوان بالفتح جمع لون بالفتح که بمعنی رنگ است و خوان الوان خوانی را گویند که چند قسم
نعمتهائے رنگارنگ دران نهاده باشند و اضافت خوان الوان بسوئے عمر اضافت تشبیهی است
یعنی عمر که همچو خوان الوان است و مراد از دمے چند اندک دیر است و یا در دمی چند یاء نسبتی است
که از اشباع کسرهٔ اضافت یا صفت در علم عروض پیدا می شود و فاعل گفتند قضا و قدر **قوله**
معنی این بیتها بعربی با شامیان میگفتم **ش** شامیان باشندگان ملک شام که ملکی است بطرف
شمال از مکهٔ معظمه دمشق تختگاه آن ملک است **قوله** تعجب همے کردند از عمر درازش و تاسف او بر حیات
دنیاش یعنے تعجب مے کردند از جهت بسیار دراز بودن عمر او و تعجب مے کردند باوجود اینهمه
درازی عمر بر تاسف خوردن او از زندگانی دنیا **قوله** گفتم چگونهٔ درین حالت گفت چگویم **قطعه**
ندیدهٔ که چه سختی رسد بجان کسے + که از دهانش بدر میکنند دندانے + **ش** ندیدهٔ استفهام انکاری
است و همزه بر هاء ندیدهٔ در رسم الخط فارسی قائم مقام یائے خطاب است و در لفظ چگونه
که بالا گذشت نیز همین قاعده است و حرف چه برائے تفخیم یعنی سختی عظیم و در مصرعهٔ ثانیه
میکنند بضم کاف و بعضے بفتح نیز می خوانند و در لفظ دندانی یاء مجهول وحدت است **قوله** قیاس

کن که چه حالت بود دران ساعت + که از وجود عزیزش بدر رود جانے + **ش** لفظ جانے در آخر
بیت بیاء زائده و در مصرعهٔ ثانی ضمیر شین راجع بکسے **قوله** گفتم تصور مرگ از خیال بدر کن و وهم را
بر طبیعت مستولی مگردان که فیلسوفان گفته اند مزاج اگرچه مستقیم است اعتماد بقا را
نشاید و مرض اگرچه هائل بود دلالت کلی بر هلاک نمی کند اگر فرمائی طبیبے را بخوانیم تا معالجه کند
[illegible] دیده برکرد و بخندید و گفت هیهات **ش** مستولی بضم میم و کسر لام بمعنی غالب
اسم فاعل است از استیلا که بمعنی دست یافتن است فیلسوفان بالفتح فا را دل بمعنی حکماء
مستقیم بمعنی راست یعنی صحیح و سالم و لفظ اعتماد باضافت نشاید یعنے لائق نباشد هائل بکسر همزه
هول انگیز و خطرناک دلالت راه نمودن کلی بضم کاف و تشدید لام مکسور بمعنے تمام و کامل دیده
برکردن بکشاد هیهات بفتح ها و سکون یاء تحتانی بمعنی بعید شد و این کلمه ایست که در
مقام تاسف گویند **قوله مثنوی** دست برهم زند طبیب ظریف + چون خرف بیند
اوفتاده حریف + **ش** دست برهم زدن بمعنے تاسف کردن ظریف بظاء معجمه بمعنی زیرک
و ناخرف بفتح خاء معجمه و کسر راء مهمله بسیار پیر ضعیف و سخت کهن سال که عقل و تمیز **ش**
رفته باشد یعنی در چنین وقت غیر از افسوس کار طبیب نباشد زیرا که علاج این چنین کس محال
است **قوله** خواجه در بند نقش ایوان است + خانه از پای بست ویران است + **ش**
بند بالفتح بمعنی فکر و تلاش پای بست کنایه از پایه دیوار مکان که بزمین پیوسته باشد و آن اکثر از
شوربت زمین خراب مے گردد و پشت عبارت از بام و آن نیز محل خرابی است که از کثرت بارش
و از بوسیدگی چوب سقف تباه مے شود و در سر دری بجائے پست نوشته بفتح باء عربی و سکون
سین مهمله بمعنی اساس **قوله** پیر مردے ز نزع مے نالید + پیر زن صندلش همی مالید + **ش** معمول است
که برائے رفع درد سر و تسکین حرارت صندل بگلاب سوده بر سر و کف پا می مالند **قوله** چون مخبط شد اعتدال
مزاج + نه عزیمت اثر کند نه علاج + **ش** مخبط بضم میم و فتح خاء معجمه و فتح بائے موحده
مشدد و طائے مهمله اسم مفعول از تخبیط بمعنے فاسد و تباه و عزیمت بمعنے افسون و دعائے عاملان
فائده این حکایت آنست که هر چند که انسان را عمر درازتر باشد لیکن دل بر رحلت نمودن
از دنیا راضی نمی شود پس باید که بصحبت فقرائے کامل یا بسیر کتب تصوف و تواریخ دل از

For More Books Madni Library Group Whatsapp +923139319528

https://archive.org/details/@madni_library

محبت در دنیا دارد ماند تا دل بر اسباب زیست نهاده بفراغ خاطر متوجه عالم باقی نشود قوله
حکایت پیرے را حکایت کنند که دخترے خواسته در حجره بگل آراسته و جلوت باو نشسته
و دیده و دل در وبسته شبهائے دراز نخفتے و بذله‌ها و لطیفه‌ها گفتی باشد که موانست پذیرد
و وحشت نگیرد ش گل بضم کاف فارسی یعنی بر دروازهٔ حجره گلها برائے زیبائیش آویخته بودند
و در بعض نسخ نوشته که حجره بگل آراسته و لفظ در مکتوب نیست درین صورت گل بکسر کاف فارسی
اوے است یعنی بگل سفید خانه را سفید کرده بود چنانکه در ایام شادی رسم غرباست خلوت
بالفتح تنهائی و مجاز آبمعنے مکان خالی از غیر بذله بحرکات ثلاثه نگر فتح انصح و ذال معجمه سخن خوش و مرغوب
که در محفل دوستان بذل توان نمود موانست بمعنے الفت و محبت قوله از انجمله شبی می گفت
الحمد لله که بخت بلندت یار بود و چشم دولت بیدار که بصحبت چون من پیری افتادے
بخته و پرورده و جهان دیده و گرم و سرد چشیده و نیک و بد روزگار آزموده که حقوق صحبت بداند
و شرط مودت بجا آرد و شفیق و مهربان خوش طبع و شیرین زبان ش شفیق ترسنده بر حال
کسے از راه کثرت مهربانی قوله مثنوی تا توانم دلت بدست آرم + ور بیازاریم نیازارم +
ش یعنی اگر آزار رسانی مرا آزار نرسانم ترا و بطریق لطیفه نیازارم معنی دیگر دارد یعنے اگر بطریق
ناز رنجیده کنی مرا من در مقابلهٔ آن نیاز پیش آرم + قوله ور چو طوطی شکر بود خورشت +
جان شیرین فدائے پرورشت + ش طوطی طائریست سبز که چیز شیرین را دوست دارد و بغیر
توتی بهر دو تا ی فوقانی طائریست کوچک که در ایام رسیدن توت پیدا می آید و خوردن توت را
دوست دارد و این منسوب بتوت است بخوردن نبات که در عرف مصری گویند میل تمام دارد و
طوطی سبز را نه دیده ایم که کسے نبات بخوردن داده باشد و در مصرعهٔ ثانی بعد لفظ جان شیرین لفظ
من محذوف است و خورش بمعنی غذا و قوت و خوراک است قوله نه گرفتار آمدی بدست
جوانی معجب خیره رائے و تیزه رو سبک پائے که هر دم هوسے پزد و هر لحظه رائے زند و هر شب
جائے خسپد و هر روز یاری گیرد ش معجب بضم میم و سکون عین و کسر جیم و بای موحده بخوبی
خود نازنده یعنی متکبر صیغهٔ اسم فاعل است از اعجاب بالکسر که بخوبی خود نازیدن است
خیره رائی کج رای سست رای تیزه رو بمعنی جنگجو سبک پای بے تمکنت و هر جائی و بلحاظ سیر و تماشه از شهری

بشهرے رود و در بعض نسخ بجائے ستیزه رو سر تیز واقع شده بمعنی خشمناک و در بعض هرزه درائی
بمعنی بیهوده گو قوله قطعه جوانان خرم اند و خوب رخسار + و لیکن در وفا با کس نپایند + ش
خرم بضم خاء معجمه و تشدید راء مهمله بدون واو اصل است و بواو نیز نویسند برای رفع التباس بمعنی تازه رو
نپایند یعنی قیام ندارند قوله وفاداری مدار از بلبلان چشم + که هر دم بر گل دیگر سرایند + ش در مصرع
اول تقدیم و تاخیر الفاظ است و چشم بمعنی اُمید یعنی وفاداری را از بلبلان اُمید مدار و کاف
بر مصرعهٔ دوم برائے علت حاصل آنکه جوانان بر یک زن قناعت کمتر کنند قوله اما طائفهٔ پیران بعقل و
ادب زندگانی کنند نه بمقتضائے جهل و جوانی بیت ز خود بهتری جوے و فرصت شمار + که با چون خودی
گم کنی روزگار + ش در لفظ بهتری و خودی یاء مجهول است برائے وحدت گم کنے روزگار یعنے زمانهٔ عمر
خود را ضائع کنی قوله گفت چندین سخن برین نمط گفتم گمانے بردم که دلت در قید من آمد
و صید من گشتی ش فاعل گفت پیر نمط بفتحتین طور و روش صید بمعنی شکار قوله زن ناگاه نفسے
سرد از دل پر درد بر آورد و گفت چندین سخن که گفتی در ترازوے عقل من وزن آن یک سخن ندارد
که وقتے از قابلهٔ خویش شنیده ام که می گفت زن جوان را اگر تیرے بر پہلو نشیند به که پیری
ش قابله بقاف و بای موحده مکسوره بمعنی دایه قوله قطعه عربی لما رأت بین یدے بعلها
شئیا کارخی شفتة الصائم ترجمه هر گاه که دید زن پیش شوهر خود چیزے را همچو سست تر لب
روزه دار یعنے آلت او را سست و فرو هشته دید قوله شعر قالت هٰذا معه میت + و انما الرقیة
للنائم + ترجمه گفت زن این چیز با آن مرد یک مرده است بتحقیق که افسون برائے خوابیده باشد
که بیدار شود نه برائے مرده یعنی خفته بتدابیر بیدار مے گردد و نه مرده و درینجا مراد از افسون غمزه و عشوهٔ
معشوقانه است که باعث هیجان شهوت مے گردد ترکیب لما بالفتح و التشدید کلمهٔ شرط است
بمعنی هر گاه رأت بفتح را و فتح همزه و سکون تاء فوقانی ماضی معلوم مونث غائب و ضمیر مستتر
که راجع است بسوی آن زن فاعل است بین بفتح بای موحده و فتح نون بمعنی درمیان ظرف است
و مضاف یدی بفتح اول و ثانی یائے تحتانی مضاف الیه در اصل یدین بود تثنیه ید بمعنی هر دو دست
نون از جهت اضافت افتاد چراکه هم مضاف است و مجموع بین یدین بمعنی پیش در و بر و مستعمل
میشود بعل بفتح بای موحده و سکون عین و کسر لام مضاف الیه و هم مضاف و ها ضمیر مونث غائب

Islami Books Quran & Madni Ittar Ameen Pur Bazar House Faisalabad

https://archive.org/details/@madni_library

مضاف الیه شیئاً بفتح شین وسکون یاء وهمزه بتنوین نصب مفعول رأت کاف مفتوح برای
تشبیه خار ارخی بفتح همزه وسکون را وفتح خاء معجمه والف مقصوره ومکتوب بصورت یا اسم
تفضیل از رخوة بالکسر که بمعنی نرمی وسستی است مجرور تقدیرے ومضاف شفقة بفتحتین شین معجمه
وفا وکسر تا مضاف الیه وهم مضاف الصائم بکسر همزه وکسر میم مضاف الیه از لفظ ارخی تا آخر
مصرعه صفت شئ این شعر اول تمامه شرط واقع شده قالت ماضی معلوم واحد مونث غائب ضمیر
مستتر که راجع است بسوے آن فاعل او هذا اسم اشارت برای مذکر مبتدا مع بفتحتین ظرف ومضاف
وهاء مضموم ضمیر مذکر غائب مضاف الیه میت بفتح میم وتشدید وکسر یاء تحتانی وضم تاے
بتنوین رفع خبر مبتدا وجمله تا آخر بیت مقوله قایله واو عاطفه انما بکسر همزه وتشدید نون مفتوح
بمعنی جز این نیست کلمه حصر است رقیه بضم را وسکون قاف وتحتانی بمعنے افسون مبتدا لام
مکسور جار نائم بنون وکسر همزه وکسر میم مجرور وواشباع کسرهٔ میم در هر دو قافیه بطورے باید کرد
که یا معروف بتلفظ در آید واین شعر دوم جزاے شرط است واین قطعه در بحر سریع است واصل
سریع مستفعلن مستفعلن مفعولات موازین بیت اول مستفعلن مفتعلن فاعل وبرهمین نهج مصرعهٔ
ثانی وموازین مصرعهٔ اول بیت دوم مفعولن مفتعلن فاعلن وبرهمین نهج مصرعهٔ ثانی وموازین مصرعهٔ
اول بیت دوم مفعولن مفتعلن فاعلن موازین مصرعهٔ آخر مفاعلن مفتعلن فاعلن مخفی نماند که مفتعلن مطوی
است ومفعولن مقطوع ومفاعلن مخبون وفاعلن مطوی مکشوف **قوله قطعه** زن کز بر مرد بے رضا
برخیزد + بس فتنه وجنگ زان سرا برخیزد + **ش** در مصرعهٔ اول لفظ بر بمعنی آغوش
وبغل مضاف است ومرد مضاف الیه رضا بکسر خوشی ورضامندی یعنی چون بسبب کم شهوتی
مرد شهوت زن هیچ تسکین نیابد واز پهلوے مرد ناخوش برخیزد همیشه فتنه وجنگ از آن
خانه ظاهر شود و آنچه در بعض نسخ هر زن کز بر مرد واقع شده خطا است **قوله** پیری که زجاے
خویش نتواند خاست + الا بعصا کیش عصا برخیزد + **ش** الا بعصا متعلق بمصرعهٔ اول
است ومصرعے دوم کنایه از عضو مخصوص رجولیت ولفظ کیش بفتح کاف وفتح یاء تحتانی
وسکون شین معجمه بمعنی کی اورا یعنے پیری که بدون دستیاری عصا از جاے خود خاستن
نتواند شهوت جماع اورا کجا باشد **قوله** فی الجمله امکان موافقت نبود بمفارقت انجامید **ش**

یعنے چون موافقت آن هر دو ممکن نبود آخرش زن از وے طلاق گرفت **قوله** چون مدت عدت
بسر آمد عقد نکاحش بستند با جوانے تند وترش روو تهی دست وبدخو جور وجفا می دید ورنج وعنا
می کشید وشکر نعمت حق مے گفت که الحمد لله از آن عذاب الیم رهیدم وبدین نعیم مستقیم
رسیدم **ش** عدت بکسر عین وتشدید دال بمعنی شمار وباصطلاح علم فقه ایامیکه زن
بے شوهر را در آن بامرد دیگر نکاح کردن جائز نباشد وآن برای مطلقه الحیض سه حیض است
واگر حیض نمے بیند گذشتن سه ماه است وبرای بیوه چهار ماه وده روز وعدت زنان حامله
وضع حمل بسر آمد یعنی آخر شد تند بمعنی باندک خطا در خشم شونده وعنا بفتح تکلیف وعذاب
الیم دردناک رهیدم بفتح خلاص شدم نعیم بمعنے نعمت مستقیم بمعنے قائم ودراست ودرین لفظ کنایه
است بآلت استاده ودر بعض نسخ لفظ مقیم واقع است بمعنی پایدار واستادگی کننده این
نیز خالی از کنایه نیست **قوله بیت** با اینهمه جور وتند خوئی + نازت بکشم که خوبروئی **ش** ودر بعض
نسخ نازک بود واقع شده بزاے معجمه وکاف تعلیلیه **قوله قطعه** با تو مرا سوختن اندر عذاب + به که شدن
با دگرے در بهشت **ش** مراد از عذاب دوزخ است ولفظ به متعلق مصرعهٔ اول وشدن
بمعنی رفتن ومراد از دگرے شوهر پیر واین یک بیت علحده است از قطعه گویا که مقوله آن زن
است **قوله** بوے پیاز از دهن خوبروے + نغز تر آید که گل از دست زشت **ش** نغز بفتح
نون وسکون غین معجمه وزاء معجمه لطیف وپاکیزه وزشت بمعنی شخص بدشکل **قوله** روے زیبا وجامه دیبا
صندل وعود ورنگ وبوے وهوس **ش** دیبا بکسر دال ویاء مجهول نوعے از حریر منقش
عود چوبی است که بر دوش جامه معطر کنند بندی اگر نامند ومراد از هوس دیگر زیور ولباس
است **قوله** اینهمه زینت زنان باشد + مرد را کیر وخایه زینت بس **ش** خایه محل صورت
گرفتن منی است وخادم ذکر ومبدء باه از خصیتین است ربط وفائدهٔ این حکایت تمامست
پیران را باید که در ایام پیری که قوت جسمی وعقل کمترے گردد هرگز زن نکنند خصوصاً از زنان
نوعمر اجتناب نمایند تا مضحک خواص ومطعون عوام شده خسر الدنیا والعاقبة نشوند **قوله**
حکایت مهمان پیرے بودم در دیار بکر که مال فراوان داشت وفرزند خوبروش دیار بکر
بفتح باء موحده وسکون کاف عربی ملکی است میان روم وعراق عرب **قوله** شبی حکایت میکرد

For More Books Madni Library Group Whatsapp +923139319528

https://archive.org/details/@madni_library

کہ مرا در عمر خویش بجز این فرزند نبودہ است درختے درین وادی زیارت گاہ است کہ مردم
بحاجت خواستن آنجا میروند شبہاے دراز بپاے آن درخت بخدا نالیدہ ام تا مرا این فرزند بخشیدہ است
ش وادی صحرائی کہ زمینش پست باشد بخدا بطرف خدا قولہ شنیدم کہ پسر با آہستہ با رفیقان
مے گفت چہ بودی کہ آن درخت را بدانستمی کہ کجا است تا دعا کردمے کہ پدرم بمیرد خواجہ
شادی کنان کہ پسرم عاقل است و پسر طعنہ زنان کہ پدرم فرتوت است ش فرتوت بفتح
فا و ضم فوقانی پیر بسیار سالخوردہ کہ عقل و ہوش او نماندہ باشد قولہ سالہا بر تو بگذرد
کہ گذر نکنی سوے تربت پدرت ش لفظ گذر متعلق مصرعۂ ثانی است تربت بالضم در اصل
نوعے بمعنی خاک است مجازاً بمعنے قبر مستعمل مے شود و تربت پدرت بمعنے خود قولہ تو بجاے
پدر چہ کردی خیر + کہ ہمان چشم داری از پسرت + ش بجاے پدر یعنے بحق پدر ہمان بفتح
نون بضم چشم بمعنی امید ربط و فائدہ این حکایت آنست کہ چون جوانے پیرے گردد و فرزندے
پیدا نشود پس در ایام پیری طالب اولاد نباید شد کہ اولاد پیران بیشتر چہ از باعث عدم
ہیبت پدر و چہ از سبب قلت بقاے پدر آوارہ و ناسعادتمند میگردد قولہ حکایت روزے
بغرور جوانی راہ سخت راندہ بودم و شبانگاہ بپاے گریوہ نشستہ ش راہ سخت
راندہ بودم یعنے تیز رفتہ بودم و راندن راہ مجاز است بمعنی رفتن گریوہ بفتح کاف
فارسی و یاے مجہول پشتۂ بلند کہ در صحراے باشد قولہ پیر مردے جہاندیدہ از پس
کاروان ہمی آمد گفت چہ خسپی کہ نہ جاے خفتن است گفتم چون روم کہ نہ پاے رفتن است
گفت نشنیدۂ کہ گفتہ اند رفتن و نشستن بہ کہ دویدن و گسستن ش خسپی بیاء معروف خطاب
گسستن بضم کاف فارسی و فتح سین مہملہ اول کنایہ از قطع نفس کہ گرفتگی نفس عبارت از آنست
یا مراد از قطع سر رشتۂ حیات یا منقطع شدن طاقت رفتار یا جدا ماندن از قافلہ غرضکہ در لفظ گسستن
چند احتمال است قولہ قطعہ اے کہ مشتاق منزلے شتاب + پند من کاربند و صبر آموز
ش منزل بیاء معروف خطاب کاربند بمعنی عمل کن صبر عدم تعجیل قولہ اسپ تازی دو تگ
رود بشتاب + اشتر آہستہ میرود شب و روز + ش اسپ تازی اسپ تاختن یعنی
اسپ تیز رو و درین صورت تاز کہ امر است بمعنے تاختن باشد یا اسپ عربی تگ بفتح کاف فارسی

و عربی ہر دو درست بمعنے دویدن و دو و تگ براے قلت است یعنے اسپ تازی کہ تیز میدود و دو سہ
پویہ بسرعت میرود و شتر کہ رفتار آہستہ دارد در شب و روز ہفت پہر روان باشد ربط و فائدہ این
حکایت آنست کہ در ایام پیری اگر جوانی را بر خطا بینی نصیحت دریغ مدارید و وجہ یکے آنکہ نصیحت
را از پیران اکثر قبول نمایند دوم آنکہ اگرچہ او قبول کند یا نکند تو ثواب خواہے رسید
قولہ حکایت جوانی چست و چالاک و خندان و خوش طبع و شیرین زبان در حلقۂ عشرت
ما بود ش اے در گروہ ہم صحبتان ما بود قولہ در رویش را از ہیچ نوع غم نیامدی و لبش فراہم
نشدی ش اے بہم نشدی قولہ روزگارے برآمد کہ اتفاق دیدن او نیفتاد و بعد از ان دیدمش زن
خواستہ و فرزندان خاستہ و بیخ نشاطش بریدہ و گل ہوس پژمردہ گشتہ ش فرزندان
خاستہ یعنی فرزند پیدا شدہ اند و قائم گشتہ ہوس بفتحتین کنایہ از ذوق و شوق و ہوسناکی پژمردہ بفتح
اول و ضم سوم ہندی مرجھایا قولہ بیت بدر کرد گیتی غرور از سرش + سر ناتوانی بہ زانو برش ش پ
در مصرعۂ دوم لفظ بر زائد قولہ پرسیدمش کہ این چہ حالت است گفت تا کودکان برآوردم دیگر کودکی
نکردم ش دیگر بمعنی بار دیگر و مراد از کودکے خندہ و بازی ست قولہ شعر معنی زمان الصبی و
الشیب غیرنی + وکفی تغیر الزمان نذیرا + ترجمہ گذشت زمانۂ کودکے و پیری متغیر ساخت مرا
کافی است تغیر زمانہ از روے ترسانندگی یعنی ہمہ عالم در تغیر است ہمین تغیر براے پند
پذیری کافی است و در بعض نسخ نظیر بظاء معجمہ واقع شدہ درین صورت معنی چنین باشد کافی
است تغیر زمانہ از روے مثال یعنے مثالے براے تغیر احوال خود گفتہ شود تغیر عالم براے
مثال کافی است یعنی حال من مثل حال زمانہ است کہ باندک ایام تغیر فاحش دارد و چون درین
شعر اختلاف بسیار است چند نسخ بیان کردہ مے شوند در نسخہ مخدومی و مرشدی چنین
واقع شدہ مصرعہ ما ذا الصبی والشیب غیرلمتی + مصرعہ ثانی مطابق اول کہ نوشتہ شد
صبی بکسر صاد مہملہ و فتح باے موحدہ و در آخر الف مقصورہ بصورت یا بمعنے کودکی
لمّہ بکسر لام و تشدید میم موے سر کہ بر دوش آویزان باشند حاصل آنکہ چہ خوب
است کودکے و پیری تغیر داد موے مراد بعضے چنین نوشتہ شعر زمان الصبی
قدیم والشیب جاءنی + و صار تغیر الزمان نذیرا + یعنے زمانۂ طفلی تحقیق تمام شد و

Islami Books Quran & Madni Ittar Ameen Pur Bazar House Faisalabad

https://archive.org/details/@madni_library

پیری آمد مراد گر دید این حالت برائے تغیر زمانہ نظیر دلا سعد صاحب شکرستان
این نسخہ پسند نمودہ شعر زمان الصبی قد تم والشیب غیرنے ٭ وکفے بتغیر الزمان نذیرا لمعاذان
مبتدا و مضاف الصبی مضاف الیہ قد حرف تحقیق تم بتائے فوقانی ماضی معلوم و
ضمیر مستتر درا و فاعل او و راجع بزمان خبر او و واو حالیہ یا عاطفہ الشیب بالفتح پیری مبتدا
غیر بفتح غین معجمہ و تشدید تحتانی ماضی باب تفعیل و ضمیر مستتر درو فاعل او و حالیہ الشیب
دنون وقایہ و یاء متکلم مفعول و مجموع جملہ فعلیہ خبر او و واو عاطفہ کفے ماضی معلوم و باء زائدہ
جار تغیر مصدر باب تفعیل و فاعل کفی و مجرور و مضاف زمان مضاف الیہ نذیر بذال معجمہ
مفعول مخفی نماند کہ حرف باء زائدہ مے آید بر اسمیکہ در ترکیب فاعل باشد یا مفعول مثال فاعل
وکفی باللہ شہیدا یعنی بس است خدا گواہ مثال مفعول والقی بیدہ یعنی انداخت دست خود را
و پوشیدہ نباشد کہ زمان شباب داخل ایام صبی است لہذا العبد طفلی ذکر پیری کردہ و شباب را
مذکور نساختہ و سوائے اینہا نسخہ ہائے دیگر را تطویل پنداشتہ ننوشتم و این شعر در بحر کامل است
بعض اجزاء مضمر و بعضے موقوص و بعضے اقعد و بعضے مقطوع قولہ فرد چون پیر شدی ز کودکی
دست بدار ٭ بازی و ظرافت بجوانان بگذار ٭ ش معنی بیت ظاہر است قولہ مثنوی طرب
نوجوان ز پیر مجوے ٭ کہ دگر نیاید آب رفتہ بجوے ٭ ش طرب بفتحتین فرحت و خوشی و گر بمعنی دیگر بار نیاید
مخفف نیاید یعنی آب رفتہ بار دیگر بجوی باز گشت نمیکند ہمچنین جوانے و فرحت جوانے در پیرے
بدست نیاید قولہ زرع را چون رسید وقت درو ٭ نخرامد چنانکہ سبزۂ نو ٭ ش زرع بالفتح
زراعت کہ از تخم افشاندن روید درو بکسر دال و فتح راء مہملہ بمعنی بریدن نخرامد یعنی جنبش
بخوشنمائی نمیکند چنانکہ سبزہ از تحریک باد خوشنما مے گردد قولہ پیر زنے موے سیہ کردہ بود ٭
گفتمش اے مامک دیرینہ روز ٭ ش یعنے پیر زنے موے خود را بخضاب و وسمہ سیہ کردہ بود
مامک تصغیر مام است و مام بمعنی مادر آمدہ و این تصغیر برائے ترحم است و دیرینہ روز بمعنی
قدیم الایام و عمر دراز قولہ مو بتلبیس سیہ کردہ گیر ٭ راست نخواہد شدن این پشت کوز ٭
ش تلبیس بمعنے ابفریب پوشیدن گیر امر از گرفتن کہ بمعنی فرض کردن است کوز بضم کاف
عربی و دال و معروف بمعنی خمدار و خمیدہ قولہ دور جوانی بشد از دست من ٭ آہ و دریغ آن زمن دلفروز

ش دور بالفتح زمانہ بشد بضم باء موحدہ زائدہ بمعنی رفت زمن بفتحتین زاء معجمہ و میم بمعنی
زمانہ چون مدت شد و دور رفت آن زمانہ جوانی لہذا بلفظ آن کہ برائے اشارت بعید
است اشارت نمود یعنی دور جوانی کہ از دست من رفت پس آہ و افسوس آن زمانۂ دلفروز
جوانی کہ چہ خوب بود و آنچہ در اکثر نسخ دریغا بالف زائدہ مندرج نوشتہ بہتر نباشد چرا کہ
بآن حاجت نیست قولہ قوت سر پنجۂ شیرے شکست ٭ راضیم اکنون بہ پنیرے چو یوز ٭ ش
سرپنجہ بمعنے پنجہ لفظ سر زائدہ محض است پنیر آنچہ شیر را پارہ کردہ سفیدی آنرا قرص سازند
آن با نمک ترشی باشد یوز بواو معروف جانورے است شکاری کہ بہندی چیتا گویند
خوردن پنیر را بسیار دوست دارد حاصل آنکہ چون یوز را بر شکار آہو وغیرہ مے گذارند یوز را چند
حملہ معین است اگر دران حملہا شکار بدست آمد فبہا والا یوز شرمندہ شدہ بعدے
خشمناک میگردد کہ یوز بان را ہم تیز و خود آمدن نمے دہد یوز بان چند قطعۂ پنیر را نمک زدہ در
کفچہ نہادہ از دور پیش او می نہد یوز بدان راضی شدہ مے لیسد و بر فوت شکار صبر مے کند
و تہورش تسکین مے یابد لہذا شیخ رحمۃ اللہ علیہ مے فرمایند کہ چون جوانے را کہ مطلب اصلی
من بود فوت کردہ ام ناچار بر حالت پیری راضی و قانع ہستم چنانکہ یوز از صید باز ماندہ بہ پنیر
راضی می شود و لطیفہ اینکہ پیرے بلحاظ سفیدی مو بہ پنیر مناسبتے و مشابہتے تمام دارد
فافہم و آنچہ در اکثر نسخ نوشتہ راضیم امروز بہ پیری چو یوز غلط است و آنچہ شارحین در اسلوب
معنی آن سعی کردہ اند بیفائدہ ربط و فائدہ این حکایت آنست کہ چون ایام جوانے سپرے گردد
و زمانہ پیری در رسد لہو و بازی و خندہ و ہزل کہ در مزاج اکثر جوانان مے باشد اصلا نباید کرد
چرا کہ از پیران نازیبا بود و باقوال سنجیدہ و افعال برگزیدہ عادت باید ساخت و چون اکثر
آثار پیرے فاش گردد با خطائے بعضے نشاید کوشید و صبر باید نمود قولہ حکایت وقتے
بجہل جوانے بانگ بر مادر زدم بکنجی نشست و گریان ہمی گفت مگر خردی فراموش کردی
کہ درشتی میکنی ش الف و نون گریان برائے اسم فاعل و حال قولہ قطعہ چہ خوش گفت زالے
بہ فرزند خویش ٭ چو دیدش پلنگ افگن و پیل تن ٭ ش پلنگ افگن کنایہ از بہادر
و شجاع پیلتن عبارت از تناور و قوی جثہ قولہ گر از عہد خردیت یاد آمدے ٭ کہ بیچارہ بودی

For More Books Madni Library Group Whatsapp +923139319528

https://archive.org/details/@madni_library

در آغوش من ❊ ش تاہ خُردیت براے خطاب یعنی تراد کاف براے بیان عہد خردی قولہ
نمی کردی امروز بر من جفا ❊ کہ تو شیر مردی و من پیر زن ❊ ش الف امروز در تقطیع ساقط
مے شود و یا و نیز کردی متحرک گردد و ہمچنین ہنگام ضرورت جائز رابط و فائدہ این حکایت آنست
کہ با پیران ترک ادب کلام درشت نباید گفت و خاطر نازک ایشان رنجیدہ نشاید ساخت
قولہ حکایت توانگر بخیل را پسرے رنجور بود نیکخواہان گفتند ش کہ مصلحت آنست کہ ختم قرآن
کنند یا بذل قربان باشد کہ خداے عز و جل شفا بخشد لختی باندیشہ فرو رفت و گفت مصحف مجید
اولے تر کہ گلہ دور است ش بذل بالفتح دادن و خرچ کردن قربان بالضم حیوانے کہ از جہت
قربت و خوشنودی حق تعالے ذبح کنند و تصدق نمایند و قربانی بزیادت یا بہتر نیست چراکہ
این زیادت ازان قسم باشد کہ بعضے فارسیان در اکثر الفاظ یاء زائدہ مے آرند چنانکہ
سلامتی و خلاصی و زیادتی شفا بکسر شین لختی یعنی اندک زمانے مجید یعنی بزرگ و در نسخ محمد و می
شاید کہ باقتباس این آیت ان قومی اتخذوا ہذا القرآن مہجورا بجاے مجید مہجور واقع شدہ
یعنی گذاشتہ شدہ بید نیان اے بید نیان او را متروک نمودہ اند و ما کہ دینداریم مارا خواندن
آن اولے است و در بعض نسخ لفظ موجود است یعنی مصحف کہ بالفعل موجود است ختم آن بہتر
گلہ در صحرا بجاے دور است طلب داشتن ازانجا مشکل قولہ صاحبدلی بشنید و گفت ختمش بعلت آن
اختیار آمد کہ قرآن بر سر زبان است و زر در میان جان ش علت یعنی سبب قولہ مثنوے
دریغا گردن طاعت نہادن ❊ گرش ہمراہ بودی دست دادن ❊ ش لفظ دریغا رابطہ است
یعنی دریغ است و لفظ دست مضاف است این بیت در تأسف حال عابدان مالدار و بخیل است
یعنی دریغ است سجدہ کردن اگر با او بخشش نباشد اے ضائع است قولہ بدیناری چو خر در گل
بماندی ❊ وگر الحمد خواہی صد بخواند ❊ ش حرف باء موحدہ بر لفظ دینار یعنی براے است مناسبت
این حکایت با باب آنست کہ محبت مال در پیران زائد مے شود قولہ حکایت پیر مردے را گفتند
چرا زن نکنی گفت با پیر زنانم الفتے نباشد گفتند جوانے بخواہ اگر مکنت داری گفت مرا کہ پیرم
با پیر زنان الفت نباشد پس او را کہ جوان باشد با من کہ پیرم چگونہ دوستی صورت بندد
ش مکنت بالضم قدرت و سامان قولہ قطعہ پیر ہفتا سلہ جنی مکنہ ❊ کور مقری بخوابی حش روش ❊

ش مخفی نماند کہ این کلام را مقصور گویند و بعضے نوشتہ اند کہ این زبان اہل رودستا و دہاقین ایران
بودہ است در زمان سلف بہر تقدیر ہفتا مخفف ہفتاد و سلہ بتقدیم تحتین مخفف سالہ جنی بضم
جیم و کسر نون و یا معروف مخفف جوانی است چراکہ نزد بعضے جوانی نیز بضم است مکنہ بکسر میم
و ضم کاف و بعدہ نون مخفف می کند و بعضے گویند کہ صیغہ نہی است مزید مکن باشباع فتحہ یا کور
بکاف عربی معروف است مقری بضم میم و سکون قاف و کسر را و صلہ صیغہ اسم فاعل از
اقراء کہ مصدر باب افعال است یعنی قرأت و خواندن آموزندہ و کور مقرے عبارت از حافظ
نابینا کہ کودکان را خواندن قرآن مے آموزانند و بیشتر چنین حافظان نابینا از ایام طفولیت
بعارضہ چیچک نابینا میشوند و قرآن را یاد مے گیرند و کسیکہ در ایام طفلی نابینا میگردد در جوانی و پیری
خود را در خواب بینا مے بیند و شخصیکہ در جوانی یا پیرے کور مے شود ہمیشہ خود را در خواب
صاحب بصارت مے بیند و کسانیکہ کور مقرے را یعنے کور مادر زاد مے گویند خطاے فاحش است
چراکہ ہیچ انسانے کور متولد نمی شود مگر کر و ناشنوا مادر زاد مے باشد و آن ناشنوائی باعث
گنگی آدمی شود و بجو مخفف بخواب بنی مخفف بیند حش مخفف چشم روش مخفف روشن حاصل آنکہ
پیر ہفتاد سالہ کہ بہ لغو و ہر گاہے فریب خوردہ دعوے جوانی میکند بیجا است بمنزلہ کور مقری است
کہ بخواب ہم چشم روشن نہ بیند یعنے ہمچنین آن پیر بوقت جماع قوت و قدرت را اصلا در خود نخواہد دید
و پشیمان خواہد گشت قولہ زور باید نہ زر کہ بانو را ❊ گزرے سخت بہ ز دہ من گوشت ❊ ش
یعنے مرد را زور باید و زر چندان در کار نیست و کاف براے علت گزر بفتحتین کاف فارسی و زاء
ہوز یعنی زردک در ینجا کنایہ از ذکر سخت و گندہ و گوشت مخفف گوشت چنانکہ الفاظ بیت
بالا و من یعنے سیر کہ وزن معروف است در ینجا مراد از دہ من گوشت جسامت و فربہی مرد است
با سستی و خوردی آلت رابط و فائدہ این حکایت آنست کہ در ہنگام پیری ہرگز زن نکند خصوصاً
زن نوجوان را بنکاح نیارد قولہ قطعہ مشتمل حکایت شنیدہ ام کہ درین روزہا کہن پیرے
خیال بست بہ پیرانہ سر کہ گیرد جفت ❊ ش کہن پیر بترکیب مقلوب یعنی پیر کہن یعنی پیر فرتوت
سالخوردہ پیرانہ سر یعنی وقت پیری چہ کلمہ آنگاہے یعنی وقت ہم مے آید گیرد جفت یعنی زن کند
قولہ بخواست دخترکے خوبروے گوہر نام ❊ چو درج گوہرش از چشم مردمان بنہفت ❊ ش

Islami Books Quran & Madni Ittar Ameen Pur Bazar House Faisalabad

https://archive.org/details/@madni_library

دخترک بکاف تصغیر و یاے مجہول وحدت درج بالضم طبلہ کہ دران زر و زیور نگاہ دارند قولہ چنانکہ
رسم عروسی بود تمنا کرد + وے بحملۂ اول عصاے شیخ بخفت + ش عروسی بفتح عین و یاے معروف
بمعنی شادی کہ خدائی درینجا مراد از رسم عروسی ہم بستری و ازالۂ بکارت و عصا کنایہ از آلت بخفت
یعنی سست و افسردہ گردید و انچہ در بعض نسخ تماشا کرد واقع شدہ خطا است قولہ کمان کشید
و نزد بر ہدف کہ نتوان دوخت + مگر بسوزن پولاد جامۂ ہنگفت + ش کمان کشید یعنے بر سر پا
نشستہ ساقین عروس بر کمر زد و نزد بر ہدف یعنے ادخال نتوانست و کاف براے علت و نتوان
دوخت متعلق مصرعۂ ثانی ہنگفت بفتح اول و سکون نون با غنہ و ضم کاف فارسی جامۂ
سطبر و گندہ قولہ بدوستان گلہ آغاز کرد و حجت ساخت + کہ خان ومان من این شوخ دیدہ
پاک برفت + ش یعنے پیش دوستان خود گلہ دختر آغاز کرد و آزردگی خود را این حجت ساخت
کہ این دختر تمام خان ومان مرا پاک ببرد کہ قدرے در مہر معجل گرفت و پارہ در اسراف خوراک
و پوشاک خود صرف نمودہ درین صورت معاشرت با او مشکل شدہ خان مخفف خانہ ومان بمعنی
رخت خانہ آمدہ و بعضے نوشتہ کہ مان از توابع خان است و پاک بمعنی تمام درفت بالضم شوخ دیدہ
بمعنی شریر و بیحیا و انچہ در بعض نسخ بجاے ساخت لفظ خواست واقع شدہ جز نیست
تکلف دارد قولہ میان شوہر و زن جنگ و فتنہ خاست چنان + کہ سر بشحنہ و قاضی کشید سعدی گفت +
ش شحنہ بکسر شین معجمہ کوتوال و سعدی گفت جملہ علیحدہ است یعنی چنان فتنہ و جنگ شد کہ بقاضی
و شحنہ رسید بلکہ تا آنجا شہرت گرفت کہ بسعدی گوشہ نشین رسید و او گفت کہ گناہ دختر
نیست قولہ پس از ملامت و شنعت گناہ دختر نیست + ترا کہ دست بلرزد گہر چہ دانی سفت +
ش بس بباے عربی یعنی بس کن اے پیر شنعت بالضم زشتی و تمام مصرعۂ ثانی ایہام است
و کنایہ و ایہام آوردن لفظے را گویند کہ دو معنی دارد یکے قریب و دیگر بعید یعنی بقرینہ دست
لرزیدن گمان مے شود کہ گہر بمعنے مروارید است و غرض شیخ دختر است کہ مسماۃ بگوہر بود
و لرزیدن دست درینجا کنایہ از سستی آلۂ تناسل است حاصل آنکہ اے پیر نابالغ تو کہ
دختر را ملامت و شنعت مے نمائی بس کن ازین ملامت تو ضعف باہ دارے از ازالہ
بکارتش نتوانی کرد او را با تو موافقت چگونہ باشد و در بعض نسخ بجاے ملامت

لفظ جلافت نوشتہ بفتح جیم و خا بمعنے پوچ و بے مغز بودن ربط و فائدۂ این حکایت ہم ہمان
است کہ در حکایت بالا گزشت یعنے در پیرے احتراز از نو عمر نکند کہ خطرۂ رسوائی دارد

باب ہفتم در تاثیر تربیت

قولہ حکایت یکے از وزرا پسرے کودن داشت او را پیش یکے از دانشمندان فرستاد
کہ مر این پسر را تربیتے کن مگر عاقل شود مدتے تعلیم کردش سودے نبود پیش پدرش کس
فرستاد کہ این عاقل نمیشود و مرا دیوانہ ساخت ش خان آرزو نوشتہ کہ کودن بالفتح بمعنی مردم
کم فہم و این لفظ عربی است چنانکہ در قاموس آوردہ و انچہ در جہانگیری بمعنی اسپ پالانی
و سست قدم گفتہ و بمعنی مردم کم فہم مجاز نوشتہ خطا است دیوانہ بیاء مجہول است مگر بیاء
معروف خواندن فصیح بمعنے کسے کہ منسوب بدیوان باشد یا مشابہ بدیوان درینجا مراد از دیوانہ متحیر
حیران است قولہ قطعہ چہار بیت چون بود اصل جوہری قابل + تربیت را درو اثر باشد +
ش اصل کہ بمعنے بیخ است درینجا مراد از طبیعت و جوہر بمعنے شخص و یاء مجہول در آخر جوہرے
براے وحدت یا نکرہ و قابل بمعنی قبول کنندہ و پذیرندہ یعنے چون طبیعت شخصے ذہین باشد
ہر چہ استاد تعلیم مے کند یاد مے گیرد قولہ ہیچ صیقل نکو نداند کرد + آہنے را کہ بد گہر
باشد + ش صیقل بالفتح آلتے باشد آہنی بصورت کزلک کہ شمشیر وار اندک خم
دارد بران اشیاء آہنی وغیرہ را جلا و صفا دہند گہر بفتح اول مخفف گوہر بمعنی ذات و اصل
قولہ سگ بدریاے ہفتگانہ بشوے + چونکہ تر شد پلید تر باشد + ش لفظ گانہ بکاف
فارسی براے تعداد آید ہفتگانہ بمعنی ہفت بار و یاء تحتانی در آخر لفظ دریا زائدہ و سروری
شارح عربی بشوی بصیغۂ نہی نوشتہ و مصرعۂ ثانی چنین آوردہ مصرعہ کہ چو تر شد
پلید تر باشد + کاف براے بیان علت و مے تواند کہ تعدد دریا منظور باشد یعنی سگ را
اگرچہ بہفت دریا بشوئی پاک نشود بلکہ پلید تر گردد و ہفت دریا اینست اول دریاے
اخضر کہ عرضش پانصد فرسنگ است دوم دریاے عمان سوم دریاے قلزم چہارم دریای بربر
پنجم دریای اوقیانوس ششم دریای قسطنطنیہ ہفتم دریای اسود کہ آنرا بحر ازرق نیز گویند

For More Books Madni Library Group Whatsapp +923139319528

https://archive.org/details/@madni_library

دور برہان قاطع نوشتہ کہ ہفت دریا ئیست اول دریاے چین دوم دریاے مغرب سوم دریاے
روم چہارم بحر قسطس کہ ظاہر ابحر ہند باشد پنجم بحر طبریہ ششم بحر جرجان ہفتم دریاے خوارزم قولہ
خر عیسی گرش بمکہ برند * چون بیاید ہنوز خر باشد * ش خر عیسی چون عیسے علیہ السلام ہمیشہ
در سفر و سیاحت می بودند لہذا در سواری خود دراز گوشی کہ نوعے از خر باشد رسیدہ داشتند
و انجیل را نیز بران بار میکردند حاصل آنکہ ہر کہ در طبیعت او مادۂ علم و دانش نیست ہر چند کہ
او را صحبت علما دست دہد از علم بہرہ نیابد انچہ در اکثر نسخ بجاے برند لفظ رود واقع است خطا باشد
در نسخۂ مخدومی و سروری ہمچنان است کہ در متن نوشتیم حاصل این حکایت ہمین است کہ
بطبیعت کسیکہ مادہ اخذ علم و دانش نباشد ہر چند کہ بر و علما و دانشمندان سعی و جانفشانی کنند
از علم و ہنر بہرہ حاصل نکند قولہ حکایت حکیمے پسران را پند میداد و میگفت ای جان پدر ہنر
آموزید کہ ملک و دولت دنیا اعتماد را نشاید ش حکیم دانشمندی کہ واقف حقائق اکثر امور باشد
اعتماد بکسر اول و سوم تکیہ کردن قولہ جاہ از دروازہ بدر نرود و سیم و زر در محل خطر یا دزد یکبار
ببرد یا خواجہ بتفاریق بخورد ش درینجا مراد از دروازہ دروازۂ شہر است یعنی جاہ و منصب تا در شہر
ہستی ہمراہ تو باشد و چون سفر اختیار کردی ہمراہ تو نرود و از دروازۂ شہر از تو بیرون شود پس اعتماد
بران لائق نیست و ہمچنین سیم و زر قابل اعتماد نے توان شد چنانکہ امکان دارد کہ دزد یکبار ببرد
یکبارہ ہمہ ببرد اگر از آفات خارجی محفوظ ماند خود آہستہ آہستہ بخوری و تمام سازی مراد از خواجہ مالک
و تفاریق جمع تفریق است یعنے باندک اندک جدا کردن از سرمایہ قولہ اما ہنر چشمۂ زایندہ است
و دولت پایندہ اگر ہنرمند از دولت بیفتد غم نباشد کہ ہنر در نفس خود دولت است
ہنرمند ہر جا کہ رود قدر بیند و بر صدر نشیند و بے ہنر لقمہ چیند و سختی بیند ش چشمۂ زایندہ
رودی را گویند کہ جا بجا در زمینش چشمہ ہا جاری باشند در نفس خود اے بذات خود صدر بالفتح
جاے اعلی لقمہ چیند ای گدائی کند قولہ بیت سخت است پس از جاہ تحکم بردن *
خو کردہ بناز و جور مردم بردن * ش تحکم چون از خاصیت ہاے باب تفعل تکلف است
لہذا تحکم بمعنی حکم بیجا باشد در آخر مصرعۂ دوم لفظ سخت است محذوف است قولہ قطعہ بیت
وقتے افتاد فتنۂ در شام * ہر کس از گوشۂ فرا رفتند ش فرا درین بیت زائد است [illegible]

کہ مجاز ابمعنی بیرون باشد چراکہ فرا بمعنی پیش می آید و پیش رفتن را بیرون شدن از مقام
لازم است و در خبر ہر کس صیغۂ جمع ازان آوردند کہ چون لفظ ہر کس براے کل افرادی است
و معنی جمعیت و شمول دران مندرج است لہذا خبر آن بصیغۂ جمع نیز جائز است قولہ پسران وزیر
ناقص عقل * بگدائی بروستا رفتند * ش ولی محمد نوشتہ کہ ناقص عقل صفت پسران است
لیکن چون میان موصوف و صفت فاصل جائز نیست درینجا لفظ وزیر فاصل است البتہ قدما جائز
لہذا خان آرزو نوشتہ کہ ناقص عقل عطف بیان پسران است نہ صفت آنہا تم کلامہ و میتواند کہ ناقص
عقل حال باشد و پسران وزیر ذو الحال لفظ وزیر را بکسر حرف آخر نباید خواند و حرف باء بر لفظ گدائی
بمعنی براے است و بہتر آنست کہ بمعنی سبب باشد روستا بالضم بمعنے دہ و قریہ قولہ روستا
زادگان دانشمند * بوزیرے پادشا رفتند * ش درین بیت لفظ روستا مخفف روستائی
است یعنی پسران روستائی و حرف باء موحدہ بر لفظ وزیرے براے معنی سبب است
و یاے معروف وزیری مصدریہ و یاء موحدہ بر لفظ پادشا بمعنی قریب و نزدیک است و پادشا
باسقاط ہاء ہوز مخفف پادشاہ است ہمچنین چند لفظ دیگر بہاء و بدون ہا مستعمل میشوند چنانچہ گیاہ
و گیا و گواہ و گوا و روتاہ و دوتا قولہ بیت میراث پدر خواہی علم پدر آموز * کین مال پدر خرج
توان کرد بدہ روز * ش حرف شرط از بالاے مصرعۂ اول محذوف است و مراد از دہ روز مدت
قلیل است و فائدہ این حکایت آنست کہ بر دولت پدر و مال خود تکیہ کردہ از تحصیل علم و ہنر باز
نمانند کہ آن سبب بقا است و این باد فنا قولہ حکایت یکے از فضلا تعلیم ملکزادہ میکرد
و ضرب بیجا بازدی و زجر بیقیاس کردی بارے پسر از بیطاقتی شکایت پیش پدر برد و جامہ از تن
دردمند برداشت پدر را دل بہم بر آمد استاد را بخواند ش محابا رعایت و مروت و لحاظ
زجر بخشم و درشتی باز داشتن از کارے بارے بمعنے یکبار دل بہم بر آمد یعنی دل در جوش
آمد از تاسف حال فرزند یا از قہر بر استاد قولہ گفت پسران آحاد رعیت را چندین جفا و توبیخ روا
نمیداری کہ فرزند مرا سبب چیست ش آحاد بالف ممدودہ و حاء مہملہ بر وزن افعال جمع احد
کہ بمعنی یک است و بمعنی عوام الناس چراکہ مردم عوام اکثر احد احد یعنی فرد فرد کار خود
میکنند و مثل خواص و امرا و خاندان و رفیقان ندارند توبیخ بیم و تہدید نمودن از صراح

Islami Books Quran & Madni Ittar Ameen Pur Bazar House Faisalabad

https://archive.org/details/@madni_library

وکاف بمعنی چنانکه **قوله** گفت سبب آنکه سخن باندیشه باید گفتن وحرکت پسندیده باید کردن همه خلق را علی العموم وپادشاهان را علی الخصوص **ش** درینجا مراد انه علی العموم لائق ومناسب است ومراد از علی الخصوص بغایت ضرور **قوله** که هرچه بر دست وزبان ملوک رود هر آئینه بافواه افتد وقول وفعل عوام را چندان اعتبار نباشد **ش** کاف علت هر آئینه بمعنی بالضرور وافواه بالفتح دهن ها این جمع فوه است وبمعنی شهرت مستعمل قول وفعل معنی گفتار وکردار عوام بتشدید میم جمع عامه است در ترکیب فارسی الاسلوب تشدید ظاهر کردن مستحسن نیست مگر درینجا که ترکیب عربی الاسلوب است اظهار تشدید میم واجب باشد **قوله قطعه** اگر صد جرم دارد مرد درویش ☆ رفیقانش یکی از صد ندانند ☆ **ش** درویش عبارت از مفلس یعنی یک جرم را از صد جرم او هم ندانند **قوله** وگر یک ناپسند آید ز سلطان ☆ ز اقلیمی باقلیمی رسانند ☆ **ش** در مصرعهٔ اول بعد لفظ یک لفظ کار محذوف است وناپسند که صفت آن است مذکور وهمچنین لفظ ظاهر قبل از لفظ آید محذوف یعنی واگر یک کار ناپسند ظاهر آید از بادشاه **قوله** پس در تهذیب اخلاق خداوندزادگان انبتهم الله نباتا حسنا اجتهاد بیشتر از آن باید کرد که در حق عوام **ش** تهذیب بذال معجمه پاک کردن واصلاح نمودن ترجمه رویانیده است ایشان را حق تعالی رویندگی نیک ترکیب انبت ماضی معلوم باب افعال هم بالضم ضمیر جمع مذکر غائب مفعول الله فاعل نبات مفعول مطلق وموصوف وحسن بالفتحتین صفت آن واین تلمیح است بآیتی که در شان مریم علیها السلام واقع است وآن اینست انبتها الله نباتا حسنا وکفلها زکریا شیخ علیه الرحمة ضمیر مونث واحد را بضمیر مذکر غائب باقتضاے مقام تبدیل نموده است اجتهاد بکسر اول وسوم کوشش وسعی **قوله قطعه** هر که در خوردیش ادب نکنند ☆ در بزرگی فلاح ازو برخاست ☆ **ش** ضمیر شین راجع بسوے هر که وادب بمعنی ادب دادن است زجر وتادیب نکنی وآنچه در اکثر نسخ نکند بصیغهٔ واحد ودر بعضی نکنند بصیغهٔ جمع واقع شده بحیثیت معنیش بتکلف دست میدهد فلاح بالفتح فیروزی وکامیابی ورستگاری **قوله** چوب تر را چنانکه خواهی پیچ ☆ نشود خشک جز بآتش راست ☆ معنی بیت ظاهر است **قوله بیت** هر آن طفل کو جور آموزگار ☆ نه بیند جفا بیند از روزگار ☆ **ش** آموزگار بکاف فارسی بمعنی استاد مطلع این بیت در بعض نسخ یافته نمی شود **قوله**

من لم یؤدبه الوالداه ادبه اللیل والنهار **ترجمه** کسی که ادب نداد او را پدر او ادب دهد او را شب وروز یعنی در صحبت وبلا اخانداو را زمانه **ترکیب** من بالفتح بمعنی کسے که شرطیه لم حرف جازم یؤدب مضارع معلوم غائب از باب تفعیل مجزوم الفا ره یا ضمیر مفعول والد فاعل ومضاف وهاے مضموم مضاف الیه ومجموع لم یؤدبه والده شرط است ادب بتشدید دال ماضی معلوم از باب تفعیل وهای مضموم مفعول لیل فاعل واو عاطفه نهار معطوف مجموعه جزا مخفی نماند که این عبارت عربی در اکثر نسخ یافته نے شود **قوله** ملک را سخن تدبیر ادیب وتقریر جواب او پسندیده آمد خلعت ونعمت بخشید وپایگاهش از آنچه بود برتر گردانید **ش** تقریر قرار دادن الفاظ بمقامهاے مناسب وهمچنین تدبیر بمعنی عقب کاری در آمدن واے انجام او راه دیدن واین ماخوذ از دبر است که بالضم وبالضمتین بمعنی پس وعقب باشد بود وفائده این حکایت ظاهر است که در تربیت وتعلیم فرزندان هرگز رعایت وتساهل نکنند خصوصاً در تعلیم امرا وزادگان اجتهاد بلیغ وسعی وافر بکار باید برد **قوله حکایت** معلم کتابے را دیدم در دیار مغرب ترش روی تلخ گفتار وبدخوی مردم آزار وگدا طبع وناپرهیزگار که عیش مسلمانان بدیدن او تباه گشتی وازخواندن قرآنش دل مردم سیه گردیدی **ش** کتاب بالضم وتشدید تاء فوقانی در اصل جمع تکسیر کاتب است مگر مجازاً باطلاق مظروف بر ظرف بمعنی مکتب ودبیرستان مستعمل سواے صاحب قاموس اکثر اهل لغت همین معنی مجازی را حقیقت تصور کرده اند پس معلم کتابے بیاء نسبت بمعنی معلم اطفال مکتب نشین است ودیار مغرب ملکی است بغایت وسیع در منتهاے آبادی اقالیم بجانب مغرب که ملک مصر وشام بجانب شرق او واقع شده اند مردم آنجا رو بشرق نماز می گذارند چرا که کعبه از ایشان بطرف شرق است گدا بکاف فارسی در اصل بمعنی بر بود وبعض این لفظ مشترک است در هندی وفارسی درینجا بمعنی بکروه است عیش درینجا بمعنی حقیقی خود است یعنی زیست وزندگانی تبه درینجا بمعنی خراب وبی لطف دل مردم سیه گردیدی از جهت مکروهی آواز او **قوله** جمعی پسران پاکیزه ودختران دوشیزه بدست جفاے او گرفتار نه یارا ے خنده نه یاراے گفتار **ش** پاکیزه بمعنی پاک وصفا از عیوب وآلودگی ودوشیزه بواو مجهول ویا معروف دختر نارسیده بمعنی نارسیده ای نابالغ زهره بالفتح طاقت یارا ے بمعنی توانائی وقدرت ومجال **قوله** گاه عارض سیمین یکے را طپانچه زدی وگه ساق بلورین دیگرے را بشکنجه کشیدی **ش** عارض بفتح را ومهمله بمعنی

For More Books Madni Library Group Whatsapp +923139319528

https://archive.org/details/@madni_library

رخسارہ طپانچہ در اصل تبا ر فوقانی و با و فارسی است ماخوذ از تپانیدن و لفظ چہ برائے نسبت کہ
درینجا افادہ معنی اسم آلہ مے کند یعنے آلہ تپانیدن متاخرین در اکثر الفاظ ترکی و فارسی تائے
فوقانی را بطائے حطی بعلت برائے زینت خط کتابت بدل کردہ اند و بائے فارسی را نیز برائے فصاحت
بیائے عربی تبدیل مے نمایند بلورین منسوب بہ بلور کہ بکسر اول و فتح و تشدید ثانی سنگے سفید
شفاف است شکنجہ نوعے از آلات چوبین کہ پائے مجرمان دران تنند و محبس را پیچ دہند
و بلائے زدی و کشیدی مجہول برائے استمرار است یعنے میزد و میکشید قولہ القصہ شنیدم کہ طرفی از
خیانت او معلوم شد بزدند و براندند و مکتب اور ابمصلحے دادند پارسائی سلیم و نیکمردی حلیم کہ سخن
بجز بحکم ضرورت نگفتی و موجب آزار کس بر زبانش نرفتی شش طرفی بمعنی اندکی خیانت بکسر اول و غلط بازی
و ناراستی کہ در بعض نسخ خباثت نوشتہ بیا و موحدہ و ثا و مثلثہ بمعنی پلیدی و زشتی مصلح بضم میم و
کسر لام بصلاح آرندہ و مرد صالح و در آخر آن یاء مجہول وحدت پارسا بمعنی پرہیزگار سلیم بالتحریک
حلیم تحمل و بردبار و یاء مجہول پارسائے و نیکمردے برائے عظمت یا توصیفی بطریق تنکیر قولہ کودکان
را ہیبت استاد نخستین از سر برفت چون حلم دومین را اخلاق ملکی دیدند ہمہ دیو شدند
و باعتماد حلم او ترک علم گرفتند و اغلب اوقات ببازیچہ فراہم نشستندے و لوح درست ناکردہ
بر سر ہمدگر شکستندی شش چون محل شعور دماغ است نہ دل پس ادراک مفید و مضر بدماغ
تعلق دارد لہذا لفظ سر مذکور فرمودند و در لفظ دومین یا و نون نسبت زائد است برائے
تحسین کلام چرا کہ میم نسبت خود موجود است ہر گاہ کہ دو حرف مفید یک معنی متصل واقع شوند
یک زائد باشد چنانکہ در لیس کمثلہ شئ و دومین بزیادت یائے تحتانی درست نیست ملکی بالتحریک منسوب
بفرشتہ یعنے اخلاق پاکیزہ لوح درست ناکردہ اے تختہ تمام نانوشتہ قولہ بیت استاد معلم
چو بود کم آزار خرسک بازند کودکان در بازار شش استاد معلم بدون واو عاطفہ بہتر
است باضافت عام بسوے خاص خرسک بکسر خاء معجمہ و فتح سین مہملہ و کاف عربی نام بازی
است کہ کودکان یکے را بر زانو و دست مثل چارپایہ روان ساختہ خرس قرار دہند و رسنی
در گلو بستہ مثل قلندران خرس برند در کوچہ و بازار بگردانند و خرس بالکسر حیوانی است پشم دار
کہ بہندی ریچھ گویند و کاف برائے نسبت و آنچہ در بعض نسخ سنگ زنند واقع است

بمعنی آنکہ سنگ کلان میزنند خطا است و در نسخہ مخدومی و سروری ہمان است کہ بالا نوشتیم قولہ
بعد از دو ہفتہ بر در آن مسجد گذر کردم معلم اولین را دیدم کہ دل خوش کردہ بودند و بمقام خویش
باز آوردہ اند بے انصافی برنجیدم و لاحول کنان گفتم کہ دیگر بار ابلیس را معلم ملائکہ چرا کردند شش
دل خوش بمعنی خوشدل و رضامند لاحول کنان بمعنی لاحول گویان و این محاورہ اہل لسان است
ابلیس بالکسر لقب شیطان ملائکہ جمع ملک بفتحتین چون عزازیل یعنی شیطان در ابتدای حال
معلم فرشتگان بود بنا فرمانی حق تعالے ملعون گردید شیخ درینجا اشارت بدان ماجرا فرمود قولہ
پیر مردے ظریف جہاندیدہ بشنید و بخندید و گفت نشنیدہ کہ ظریفان گفتہ اند شش ظریف دانا و
خوش طبع قولہ قطعہ پادشاہے پسر بمکتب داد لوح سیمینش در کنار نہاد شش کنار بمعنی بغل
و آغوش قولہ بر سر لوح او نبشتہ بزر جور استاد بہ ز مہر پدر شش نبشتہ مبدل نوشتہ
چرا کہ واو و بائے موحدہ بدل میشود بزر یعنے بآب زر بطلا محلول و مفعول نوشتہ مضمون مصرعہ ثانی است
یعنی نتیجہ جور استاد از انجام مہر پدر بہتر است ربط و فائدہ این حکایت آنست کہ در تعلیم اطفال
ترحم و ملائمت بکار نباید برد قولہ حکایت پادشاہزادہ را نعمت بیکران از ترکہ اعمام بدست افتاد
فسق و فجور آغاز کرد و مبذری پیش گرفت شش کران بفتح و بکاف عربی بمعنی کنارہ پس بیکران بمعنی
بے کنارہ و بیحد باشد مراد از ان بسیار ترکہ بفتح فوقانی و کسر را و مہملہ و کاف عربی آنچہ مال و اسباب از مردہ
ماندہ باشد اعمام بفتح ہمزہ و سکون عین و دو میم جمع عم کہ بمعنے برادر پدر است و آنچہ در اکثر نسخ
عمان نوشتہ اند جمع عم بطور فارسی کردہ است اگر نظائر این بسیار واقع شدہ باشد فسق بالکسر
اختیار کردن کارے کہ در شرع ناروا باشد فجور بضمتین بدکاری و اطلاق این لفظ بر زنا و شرب [illegible]
باشد مبذری بضم میم و فتح با موحدہ و کسر ذال معجمہ و یاء معروف مصدری اے مبذر شدن یعنی
اسراف و بدخرچی پیش گرفت یعنی اختیار کرد و در بعض نسخ پیشہ گرفت و این نسخہ بہتر نیست چرا کہ
تکلف بسیار دارد قولہ فی الجملہ نماند از سائر معاصی منکری کہ نکرد و مسکری کہ نخورد شش سائر
بکسر ہمزہ بمعنے ہمہ و تمام معاصی گناہہا این جمع معصیت است منکر بضم میم و فتح کاف فعل بد و ناشائستہ
مسکر بضم میم و کسر کاف نشہ و بیہوشی آرندہ مثل بنگ و غیرہ و یاء مجہول منکری و مسکری برای تنکیر [illegible]
صلہ یعنے الذی قولہ باری بنصیحتش گفتم اے فرزند دخل آب روان است و خرج آسیا ہی

Islami Books Quran & Madni Ittar Ameen Pur Bazar House Faisalabad

https://archive.org/details/@madni_library

اگر دان ش یعنی فراوان خرج کسے را مسلم است کہ دخل معین دارد دخل بالفتح دال و سکون خا معجمہ آمدنی خرج بجیم عربی و لفظ عربی است بجیم فارسی در مردم شہرت گرفتہ آسیا مخفف و مبدل آس آسیا کہ آنرا بہندی پن چکی گویند یعنے آسیا بکہ بزور آب متحرک وگردان میباشد وجود تحرک او موقوف برآب روان است ہمچنین وجود خرج موقوف و منحصر بر دخلی است کہ از جای معین باشد دخل معین مثل آمدنی نوکری و زراعات و کرایہ مکانات و مثل آن کہ حصولش یقینی باشد و دخل غیر معین مثل آمدنی فقیران و سائلان کہ معین و یقینی نیست سلم بتشدید لام مفتوح لائق و سزاوار قولہ قطعہ چو دخلت نیست خرج آہستہ تر کن ٭ کہ میگویند ملاحان سرودے ش مضمون سرود ملاحان مضمون بیت آیندہ است قولہ اگر باران بکوہستان نبارد ٭ بسالے دجلہ گردد خشک رودے ٭ ش دجلہ بالفتح و بالکسر نام رود بغداد رود بواو مجہول بمعنی جوے است کہ آب شیرین داشتہ باشد قولہ عقل و ادب پیش گیر و لہو و لعب بگذار کہ چون مال و نعمت سپری گردد سختی بری و پشیمانی خوری پسر از لذت نای و نوش این سخن در گوش نیاورد و بر قول من اعتراض کرد و گفت ش لعب بالفتح لام و کسر عین بازی سپری بکسر سین مہملہ بمعنی گذشتہ و بآخر رسیدہ نای و نوش بمعنے شنیدن نغمہ نے و نوشیدن ساغر مے اعتراض بالکسر اگرچہ بمعنی پیش آمدن است براے منع رفتار لیکن درینجا بمعنی رد سخن و بحث قولہ راحت عاجل بتشویش محنت آجل منغص کردن خلاف رای خردمندان نیست ش راحت آسایش عاجل بکسر جیم بمعنی شتاب کنندہ ای بزودی در گذرندہ تشویش پریشانی خاطر آجل بعد الف و کسر جیم مہلت دہندہ یعنی دیر آیندہ منغص بالفتح غین معجمہ مشدد و بمعنی مکدر حاصل آنکہ عیش و عشرت چند روزہ دنیا را بغم محنت آخرت کہ دور است بے لطف ساختن کار ہوشیاران نیست و آنچہ در بعض نسخ بجاے آجل بالمد لفظ اجل بفتحتین نوشتہ است لفظا و معنی بہتر نیست بلکہ خطا قولہ مثنوی خداوندان کام و نیکبختی ٭ چرا سختی برند از بیم سختی ش کام درینجا بمعنی جاہ و دولت نیک بختی بمعنے خوش نصیبی کہ تمامے مقاصد ولی حاصل باشد سختی اول بمعنی رنج و تکلیف و سختی دوم مراد از مطلب یا عذاب دوزخ قولہ برو شادی کن اے یار دل افروز ٭ غم فردا نشاید خورد امروز ش یعنے غم زمانہ استقبال بیشتر از وقوع حوادث بالفعل نباید خورد قولہ فکیف مرا کہ در صدر مروت نشستہ ام و عقد

فتوت بستہ و ذکر انعام من در افواہ عوام افتادہ است ش فکیف یعنی پس چگونہ صدر مسند عقد بالکسر سلک فتوت بضمتین جوانمردی یعنی سخاوت عوام بفتح عین و تشدید میم است مگر در محاورہ فارسی بتخفیف ہم جائز جمع عامہ یعنے مردم بہ نسبت خاص در لفظ عوام مبالغہ زیادہ است خبر این عبارت در اکثر نسخ محذوف است یعنی این قدر عبارت کہ لائق بود محذوف است و در بعض نسخ بہ آخر این عبارت این فقرہ مرقوم است نشاید کہ دست از کرم بدارم مگر این فقرہ علیحدہ باشد بطریق نتیجہ عبارت و ابیات ماسبق و اگر خبر فکیف شمارند لفظ نشاید بنون نفی درست نیست بجاے آن لفظ شاید بصیغۂ اثبات باید خوانند کہ بمعنی لائق و سزاوار باشد قولہ مثنوی ہر کہ علم شد بسخا و کرم ٭ بند نشاید کہ نہد بر درم ٭ ش علم بفتحتین بمعنے مشہور بند بالفتح بمعنے قید قولہ نام نکوئی چو برون شد بکوے ٭ در نتوانی کہ ببندی بروے ٭ ش کوی بمعنی محلہ در بروی بستن کنایہ از بخل و منع کردن سائلان را قولہ دیدم کہ نصیحت نمیگیرد و دم گرم من در آہن سرد او اثر نمی کند ترک مناصحت کردم و روی از مصاحبت او گردانیدم و قول حکما را کار بستم کہ گفتہ اند ش آہن سرد درینجا کنایہ از دل و طبیعت او کار بستن یعنی بعمل آوردن قولہ بلغ ما علیک فان لم یقبلوا فما علیک ترجمہ برسان آنچہ کہ لازم است بر تو پس اگر قبول نکردند نیست الزام بر تو ش بلغ بالفتح با موحدہ و کسر لام مشدد و سکون غین معجمہ امر حاضر مذکر واحد از باب تفعیل ما موصولہ علے جار کاف مجرور در تقدیرے یا متعلق خود مثل واجب یا لازم خبر مبتدا محذوف کہ آن لفظ ہو باشد مجموع مبتدا و خبر صلہ موصول باشد فا و تعقیب ان بالکسر حرف شرط لم یقبلوا نفی جحد جمع مذکر غائب باب علم ضمیر مستتر فاعل او مجموع شرط فا جزائیہ ما نافیہ علیک جار مجرور متعلق بلفظ حرج یا اثم کہ محذوف باشد مجموع جزاے شرط است قطعہ چہار ابیات گرچہ دانی کہ نشنوند بگوی ٭ ہر چہ دانی تو از نصیحت و پند ٭ ش بگوے بصیغۂ امر و مصرعۂ ثانی مفعول بگوی را آنچہ در بعض نسخ مگوی بصیغۂ نہی واقع شدہ خطا است چرا کہ لفظ اگرچہ مقتضی آن نیست و ہم مخالف مضمون قول حکما می گردد کہ حالا مذکور شد قولہ زود باشد کہ خیرہ سر بینی ٭ بدو پا اوفتادہ اندر بند ٭ ش خیرہ سر بکسر خا معجمہ و یا معروف بمعنی حیران و سرگردان اوفتادہ بواو اشباع ضمۂ الف و با اسم مفعول است و مفعول بینی شخص ناشنوائے نصیحت است کہ در عبارت محذوف شدہ مفعول اول متصور در ذہن است

For More Books Madni Library Group Whatsapp +923139319528

https://archive.org/details/@madni_library

دخیرهٔ سر وبد و پا افتاده اند بخبر ہر دو حال است برائے آن شخص واگر خیره سر یعنی شخصے مغرور
و متکبر گیرند کہ عقلش بدماغ خیره باشد درین صورت خیره سر مفعول مبنی باشد یعنے خیره سر را
بدو پا او فتاده اندر بند مجموع حال باشد برائے آن شخص خیره سر قوله پندگیر از مصائب دیگران
تا نگیرند دیگران ز تو پند ؛ ش مصائب بفتح میم و کسر ہمزه کہ حرف چہارم است جمع مصیبت
یعنے از دیدن خرابی حال دیگران خبردار و ہوشیار شو تا حال تو تباه نشود و دیگران از دیدن
ذلت تو عبرت بگیرند مضمون این بیت مطابق حدیث شریف است السعید من وعظ بغیره
یعنے سعادتمند شخصے است کہ پند پذیرفته شد از دیگرے ؛ قوله دست بر دست میزند کہ
دریغ + نشنیدم حدیث دانشمند ؛ ش معمول است کہ انسان وقت تاسف عظیم دست
بردست زده می مالد قوله تا پس از مدتے انچه اندیشهٔ من بود از نکبت حالش می اندیشیدم
بصورتے دیدم کہ پاره پاره برہم میدوخت و لقمه لقمه می اندوخت دلم از ضعف حالش بہم برآمد
و مروت ندیدم در چنان حالت ریش دل درویش را بملامت خراشیدن و نمک بر جراحت پاشیدن
پس با دل خود گفتم ش حرف تا برای انتہا نکبت بالفتح خواری و خرابی و رنج قوله حریف سفله
در پایان مستی نیندیشد ز روز تنگدستی ؛ ش حریف بمعنی ہمکار و ہم پیشه و چند اشخاص کہ باہم
شراب خورند ہر یکے مر دیگرے را حریف باشد درینجا ہمین مقصود است و سفله بمعنے فرومایه
و تنگ حوصله صفت حریف است پایان بمعنے منتہا یعنی شخص سفله در نہایت بدمستی آمده کاری
واسرافی میکند کہ از روز تنگدستی خود غمے ندارد و این عیب اوست قوله درخت اندر بہاران برفشاند
زمستان لاجرم بے برگ ماند ؛ ش الف و نون در لفظ بہاران زائد است بر بالفتح میوه و ثمر لاجرم
بمعنی ناچار و بضرور حاصل آنکه آن شخص از نہایت بیدانشی مثل نباتات و جمادات است اور از
انسانیت چه بہره انسان ہمان است کہ بحزم و ہوشیارے حالش ہمیشه یکسان باشد و از آفات
زمانه بر کنار بود و باشد ربط و فائده این حکایت آنست کہ چون کسی در ایام نوعمرے از تربیت
محروم مانده و در سن تمیز و جوانی بدولت رسد مرتکب افعال ذمیمه میشود و از تیرگی جہل خویش نصیحت
کسی نمی پذیرد پس چنین کسے را پند و نصائح فائده نمی بخشد لہذا در نصیحت او مبالغه نشاید نمود قوله
حکایت بادشاہے پسرے را بادیب داد و گفت تربیتش چنان کن کہ یکے از فرزندان خود

را گفت فرمان بردارم سالی چند بروی سعی کرد بجائے نرسید و پسران ادیب در فضل و بلاغت
منتہی شدند ملک دانشمند را مواخذه کرد و معاتبت نمود کہ وعده خلاف کردی و شرط وفا
بجا نیاوردی گفت بر رائے عالم آرائے پوشیده نماند کہ تربیت یکسان است و طبائع مختلف
ش بجائے نرسید اے فائده نداد مواخذه بضم میم و فتح ہمزه کہ بصورت واو است الف و فتح
خاء معجمه بمعنی گرفت کردن طبائع بکسر ہمزه کہ حرف چہارم است جمع طبیعت قوله قطعه گرچه سیم و
زر ز سنگ آید ہمی ؛ در ہمه سنگے نباشد زر و سیم ؛ ش از بعض اقسام سنگ آہن و نقره
و طلا در کوره آتش بیرون مے آرند لفظ ہمی برائے استمرار بازائد و یا در سنگے بعد لفظ ہمه
علامت است کہ لفظ ہمه درینجا بمعنی لفظ ہر واقع شده است فائده مخفی نماند کہ لفظ ہمه در
فارسی برائے سور کل من حیث المجموع باشد و لفظ ہر سور کل من حیث الافراد پس ہرگاه کہ ہمه
بجائے ہر واقع میگردد یائے وحدت در آخر مدخول لفظ ہمه برائے علامت زیاده کنند چنانکه
نظامی فرموده قوله بیت ہمه صورتے پیش فرہنگ ورائے ؛ بنقاش صورت نبود رہنمائے
ش لفظ نقاش بضرورت وزن مشدد ہم جائز حاصل آنکه صلاحیت استعداد علمے در ہمه اشخاص
برابر نمے باشد قوله بر ہمه عالم ہمی تابد سہیل ؛ جائے انبان می کند جائے ادیم ؛ ش سہیل بضم
سین و فتح ہاء بروزن زبیر تصغیر کوه نزد حکیمان است ستاره ایست روشن مائل بسرخی بجانب
جنوب چون در ایام تابستان طلوع و غروبش بروز روز واقع مے شود لہذا بنظر نمے آید و در موسم
زمستان طلوع و غروبش بشب می باشد از این باعث دران ایام بنظر مے آید و ابتدائے
ایام ظاہر شدنش او درین ملک وقتی باشد کہ آفتاب در برج اسد بدرجهٔ ہیزدہم رسد و ہنگامیکه
ثریا در وسط فلک بسمت الراس میرسد طلوع سہیل ہمان زمان می شود و مخفی نماند کہ طلوع
سہیل بر ہمه عالم گفتن باعتبار اکثر بلاد عالم است والا در بلاد شمالی مثل روس و فرنگ
سہیل طلوع نداشته باشد چه آن کوکب جنوبی است زیرا کہ چون در زمستان آفتاب جنوبی
شود در جزیرهٔ ویس لینڈ کہ در شمال جزائر فرنگ است یک دو ماه آفتاب ہم بنظر نمی آید و ظہور
سہیل اول بر زمین یمن باشد چرا کہ زمین یمن از زمین دیگر ولایت ہا بلند تر است مردم یمن
چرم ہا بر بام و دیوار ہائے بلند تا چہل روزے اندازند تا اثر سہیل رنگ ... در ان پیدا

Islami Books Quran & Madni Ittar Ameen Pur Bazar House Faisalabad

https://archive.org/details/@madni_library

می شود آن جرم را بلغار ادیم نام باشد و در عرف بو دار باشد انبان چرم دباغت داده وبے بورا
گویند اگرچه انبان بسیل تعلق ندارد مگر با تشبیع اوم انبان را نیز بسیل در ساختن نسبت کرده اند
ربط و فائده این حکایت آنست که ایمنی بخوب وجه دانسته شود که هر چند که تعلیم و تربیت استاد
برابر باشد مگر بحسب استعداد طبائع فائده متفاوت حاصل می گردد قوله حکایت یکے را
شنیدم از پیران مربی که مریدی را مے گفت اے پسر چندانکه تعلق خاطر آدمی زاد بروزی است
اگر بروزی ده بودی بمقام از ملائکه درگذشتی ش مربی تربیت کننده تعلق آویختگی
روزی ده حق تعالے است مقام درینجا بمعنی مرتبه ملائکه فرشتگان و این جمع ملک است قطعه
چهار بیت فراموشت نکرد ایزد دران حال + که بودے نطفهٔ مدفون و مدهوش + ش
ایزد بکسر الف و زاء معجمه در فارسی یکے از اسماء حق تعالے است مراد از نطفه و مراد از مدفون
پوشیده و مستور در پشت پدر یا رحم مادر مدهوش بواو مجهول بمعنی بی ادراک مخفی نماند
که درین لفظ تبلفظ تصرف تفریس است و در معنی تصرف مجاز چه در حقیقت لفظ عربی است
بواو معروف صیغهٔ اسم مفعول بمعنی تحیر از مصدر دهش بفتحتین که بمعنے حیرت است فارسیان
بتصرف خود بواو مجهول خوانند چنانکه لفظ طویله که بیاء معروف است مجهول خوانند و تصرف معنی آنست
که اکثر بمعنی مست و بیهوش استعمال کنند نه بمعنی تحیر قوله روانت داد و عقل و طبع و ادراک و جمال
و نطق و رای و فکرت و هوش ش روان بفتح جان تو ما و خطاب بمعنی ترا عقل قوتی است
که انسان را از مضرات و ممنوعات باز دارد و طبع سرشت و هیئت مجموعی قوی و ارواح ادراک فهم
دریافت اشیا جمال خوبصورتی نطق گویائی رای تمیز کردن نیک و بد فکرت تبادر ذهن برای
دریافت حقیقت چیزے غور نمودن هوش حفظ معلومات ثانی را معلومات اول مطابق کردن بمعنی حفظ
صور و معانی قوله ده انگشت مرتب کرد بر کف + دو بازو بیت مرتب ساخت بر دوش ش
مرتب بفتح تاء فوقانی مشدد چیزے که اجزایش درجه بدرجه بخوش اسلوبی درست کرده باشند مرکب
بفتح کاف مشدد و صل داده شده قوله کنون پنداری اے ناچیز همت + که خواهد کرد نت
روزی فراموش ش ناچیز همت بمعنی کوته حوصله و در مصرعهٔ ثانی اندک تعقید لفظی است گویا که
تقدیر کلام چنین است که خواهد ایزد نت کردن فراموش و فاعل خواهد ایزد تعالی و روزی بمعنی رزق است

ربط و فائده این حکایت آنست آدمی را باید که بهر حال حق تعالے را رزاق مطلق داند و متوجه
بحال بندگان شناسد و همیشه امیدوار لطف و کرم او ماند قوله حکایت اعرابی را دیدم که پسر را
همی گفت ش اعراب بالفتح قومی است از عرب صحرانشین اگر یاء را معروف خوانند بقاعدهٔ عربی
یاء وحدت است و اگر مجهول خوانند بدستور فارسی یاء وحدت است قوله یا بنی انک مسئول یوم القیامة
ماذا اکتسبت و لا یقال بمن انتسبت ترجمه اے پسر من بدرستی که تو پرسیده شوی روز قیامت
که چه عمل کردی و نگفته شود که بکدام کس نسبت داری ترکیب یا حرف ندا بنی بضم باء موحده و فتح
نون و تشدید یاء مفتوح تصغیر ابن که مضاف است بیاء متکلم و این تصغیر برای ترحم است و محبت
تحقیقاً ان بکسر همزه و تشدید نون مفتوح یکے از حروف مشبه بالفعل و کاف مفتوح اسم او مسئول بفتح
همزه خبر او یوم ظرف و مضاف القیامة بکسر قاف مضاف الیه ماذا بمعنی چه چیز است و مفعول
مقدم برای اکتسبت اکتسبت ماضی معلوم مخاطب مذکر واحد باب افتعال و تاء ضمیر خطاب فاعل او
و الف این را بجهت وصل حذف باید کرد و همچنین در بحج دوم که انتسبت است لا نافیه یقال مضارع
مجهول غائب از باب نصر باء جار من بالفتح استفهامیه مجرور متعلق به لا یقال قوله یعنی ترا خواهند پرسید
که هنرت چیست و نگویند که پدرت کیست ش یعنی لفظے است که برائے تفسیر مقدمه ماسبق مستعمل
می شود و درینجا عبارت شیخ علیه الرحمة حاصل قول عربی را خود بیان فرموده اند مراد از هنر عمل است
و آنچه در اکثر نسخ خلاف واقع است بهتر نیست چرا که ترصیع فقرتین از دست میرود و فاعل خواهند
پرسید و نگویند ملائکه اند قوله قطعه جامهٔ کعبه را که مے بوسند + او نه از کرم پیله نامی شد ش جامهٔ کعبه
عبارت از اطلس سیاه که حاجیان می آرند و آن پارچه باشد از غلاف کعبه که هر سال سلطان
روم میفرستد چون غلاف نوی پوشانند کهنه را حاجیان تبرکاً پاره پاره گرفته با عزت مے برند
و می بوسند بباے موحده و سین مهمله یعنے بوسه می دهند و آنچه در بعض نسخ بباے فارسی و شین
معجمه گفته اند بهتر نیست کرم پیله بکسر کاف عربی و باء فارسی و یاء معروف بمعنی کرم ابریشم
و آن بقدر سر انگشت باشد کرم مضاف و پیله مضاف الیه و پیله غلولهٔ ابریشم که کرم مذکور بر خود
مے پیچد و نامی بمعنی نامور و معزز قوله با عزیزی نشست روزی چند + لاجرم همچو او گرامی شد ش
مراد از عزیز کعبه لاجرم بمعنی بالضرور گرامی بکسر کاف فارسی معزز و محترم یعنے جامهٔ کعبه را که

For More Books Madni Library Group Whatsapp +923139319528

https://archive.org/details/@madni_library

تعظیم می کنند بجهت آن نیست که از کرم پیله پیدا شده بلکه از باعث آنست که چند ایام ملاصق جسم
خونریزی بوده است و از صحبت او برکت و عزت یافته است ربط و فائدهٔ این حکایت آنست آدمی
را باید که بر شرافت قوم و بزرگی آباء و اجداد تکیه کرده بر تحصیل اخلاق حمیده و اطاعت او امر و نواهی شریعت
تساہل نکند قوله حکایت در تصانیف حکما آورده اند که کژدم را ولادت معهود نیست چنانکه
دیگر حیوانات را بلکه احشاء مادر بخورند و شکمش بدرند و بیرون آیند و راه صحرا گیرند و آن
پوستها که در خانهٔ کژدم بینند اثر آنست ش تصانیف جمع تصنیف یعنی در کتب
تصنیف کردهٔ حکما این مقدمه را مذکور کرده اند کژدم بفتح کاف عربی و زاء فارسی
مبدل کجدم چون کجی در روش مے باشد بدین اسم مسمی شد و بکاف فارسی خطا است
ولادت بکسر وا بمعنی زادن معهود بمعنی معین مقرر چنانکه دیگر حیوانات را یعنی چنانکه دیگر حیوانات
را عادت است که بعد زادن بچه و مادرش هر دو بسلامت مے مانند بلکه بکاف دراز
چرا که کاف را هرگاه که تنها نویسند هاے مختفی در آخر آن زیاده کنند و الا غلط احشاء بالفتح اول
و سکون حاء مهمله و شین معجمه و بعد الف همزه آنچه در سینه و شکم باشد از دل و شش و جگر
و روده و غیره و نقطه بمعنی روده یا اول گفتن خطا است چرا که این جمع حشا باشد قوله بارے
این نکته با بزرگے گفتم گفت دل من بر صدق این مقال گواهی میدهد و جز چنین نتواند بود
که در حالت خردی با مادر چنین معامله کرده اند لاجرم در بزرگی مقتول اند و نا مقبول ش
نکته بالضم سخن پوشیده و لطیف صدق بالکسر راستی در مقتول و مقبول تجنیس خطی است
و سرورے شارح عربی چنین پسند کرده که چنین مقبول اند و محبوب و نوشته که این بطریق استهزا است
یعنی نامقبول اند و نامحبوب اند قوله قطعه پسرے را پدر نصیحت کرد که اے جوانمرد یاد گیر این پند
ش و در بعض نسخ بجاے نصیحت لفظ وصیت واقع است مگر اول بهتر است قوله هر که با اهل خود
وفا نکند نشود دوست روے و دولتمند ش اهل در اینجا بمعنی صاحب و مربی یعنی بتقریب
و دولتمندان نیز سزاے محتاج باشد و در یکے از نسخ معتبره چنین بنظر آمده مصرعه نشود دوستکام و دولتمند
و دوستکام بمعنی کامیاب چنانکه دوستان او در حق او بخواسته باشند و در میان دوستکام و دولتمند
واو عاطفه مضمر در ربط و فائدهٔ این حکایت آنست آدمی را باید که سررشتهٔ ادب از دست ندهد

هرگز بزرگان و مربیان خود را نرنجاند بلکه هیچ فردے را از افراد مخلوقات رنج و ایذا نه رساند
و الا بذلت مبتلا گردد قوله حکایت کژدم را گفتند چرا بزمستان بیرون نمے آئی گفت
بتابستانم چه حرمت است که بزمستان بیرون آیم ش زمستان بفتح زاء معجمه و کسر میم بمعنی هنگام
کثرت سردی چه زم بالفتح بمعنی سردی است و ستان برائے ظرفیت مع کثرت و همچنین تابستان
چه تاب بمعنی گرمی است این حکایت متعلق دیباچه حکایت اول است قوله حکایت درویشے را
زن حامله بود و مدت حمل بسر آورده ش حامله بکسر میم باردار فائده قیاس می خواهد که تاء را در زن
حامله حاجت نباشد چرا که حامل و عاقر و طالق و حائض و نظائر آن مخصوص بزنان است شاید که
از جهت باشد که لفظ حامل بنسبت صنعت دیگر یک گونه عمومیت دارد و لهذا اثبات مخصص
تانیث تاکیداً تقیید کرده مے شود مدت حمل چند روز و هشت ماه است بسر آورده یعنی باتمام
رسانیده و فاعل آورد زن است باعتبار ظاهر و باعتبار حقیقت حق تعالے و در سروری
و مخدومی چنین نوشته فقیرهٔ درویشے حامله بود یعنی زوجه مرد فقیر و در بعضے نوشته که زن فقیرے
حامله بود قوله درویش را همه عمر فرزند نیامده بود گفت اگر چه خدائے تعالے مرا پسر بخشد جز این
خرقه که پوشیده ام هر چه ملک من است ایثار درویشان کنم ش ایثار بالکسر و ثاے مثلثه آنچه
نزد خود محبوب باشد بدیگرے دادن و بمعنی عطا نیز مستعمل مے شود قوله اتفاقاً پسر آورد
شادمانی کرد و سفرهٔ درویشان بموجب شرط نهاد ش آنچه فرموده که فرزند نیامده بود پسر آورد
بجاے متولد نشده بود و پسر تولد یافت این محاورهٔ اهل لسان ایران است سفره نهادن عبارت
از دعوت نمودن و طعام دادن قوله پس از چند سال که از سفر شام باز آمدم بمحلت آن دوست
برگذشتم و از چگونگی حالش پرسیدم گفت بزندان شحنه در است ش محلت
بمعنی محله چه تاء در حالت وقف ها می شود و چگونگی کیفیت شحنه بالکسر کوتوال و لفظ در زائد است
برائے حسن عبارت قوله گفتم سبب چیست گفت پسرش خمر خورده بود و عربده کرده و خون کسے ریخته و از
شهر گریخته پدر را بعلت آن سلسله در نای است و بند گران بر پا گفتم این بلا را او بحاجت از خدا خواسته
است ش خمر بالفتح و سکون میم شراب عربده بفتح عین و فتح باء موحده بروزن دحرجه بمعنی جنگ
و مناقشه سلسله زنجیر نای بمعنی گلو و گردن حاجت در اینجا بمعنی دعا و سوال قوله قطعه زنان باردار

Islami Books Quran & Madni Ittar Ameen Pur Bazar House Faisalabad

https://archive.org/details/@madni_library

ای مرد ہشیار * اگر وقت ولادت مار زاید * ازان بہتر بنزدیک خردمند * کہ فرزندان ناہموار زاید *
ش باردار بمعنی حاملہ ولادت بکسر واو بمعنی زادن و در لفظ بنزدیک باء موحدہ زائدہ است ناہموار
بمعنی بے ادب و نالائق و زادن مار از زنان سلف در زنان خلف شہرت دارد در ربط و فائدہ این
حکایت آنست کہ فرزندان ناسعادتمند باعث آزار پدر و مادر مے باشند باید کہ در اصلاح
احوال ایشان سعی بلیغ می نمودہ باشند قولہ حکایت طفل بودم بزرگے را پرسیدم از بلوغ گفت
در کتب مسطور است کہ سہ نشان دارد یکے پانزدہ سالگی دوم احتلام سوم برآمدن موے
عانہ اما در حقیقت یک نشان دارد کہ در بند رضاے حق عزوجل بیش ازان باشد کہ در بند حظ
نفس خویش و ہر کہ درو این صفت موجود نیست بنزد محققان بالغ نباشد ش
بلوغ بفتحتین اگرچہ بمعنی رسیدن است مگر مجازاً بمعنی ابتداے جوانی مستعمل پانزدہ سالگی بکاف
فارسی و یاء معروف مصدری و کاف بدل از ہا است کہ در لفظ پانزدہ سالہ بود احتلام بکسر ہمزہ و
کسر تاء فوقانی و حاء مہملہ خواب دیدن بمقدمات جماع بشہوت انزال عانہ بعین مہملہ و نون زیر ناف
کہ آنرا زہار نیز گویند بکسر زاء معجمہ یعنے اگر یکے ازین سہ بظہور آید در شرع بالغ است بند بالفتح
بمعنی فکر و تلاش حظ بفتح حاء مہملہ و تشدید ظاء معجمہ اگرچہ در لغت بمعنی بہرہ و نصیب است مگر بمعنی
خوشی مستعمل است قولہ قطعہ بصورت آدمی شد قطرۂ آب * کہ چل روزش قرار اندر رحم ماند *
ش یعنے قطرۂ آب منی بصورت خود آدمی گشت و کاف شرطیہ بمعنی ہرگاہ و چل بکسر جیم فارسی
مخفف چہل رحم بفتح راء و کسر حاء مہملہ جاے بچہ در شکم بفارسی آنرا زہدان گویند بکسر زاء معجمہ و
ضمیر شین راجع بقطرۂ آب قولہ وگر چل سالہ را عقل و ادب نیست * بتحقیقش نشاید آدمی خواند *
ش ضمیر شین راجع بمرد چل سالہ یعنے از روے حقیقت او را آدمی خواندن نشاید بلکہ او
کمتر و بدتر جانور است قولہ قطعہ دیگر جوانمردی و لطف است آدمیت * ہمین نقش
ہیولائی مپندار * ش جوانمردی بمعنی مروت و ہمت و مراد از لطف رحمت و شفقت
و نقش درینجا مراد از شکل است ہیولائی بفتح اول و ضم یاء تحتانی و واو معروف منسوب است ہیولا کہ
بمعنی اصل مادہ چیزے است و درینجا عناصر یا اخلاط مراد ہیولائی نون و حالت نسبت زائد کردہ اند چنانکہ
روحانی و ربانی الف و نون زائد ساختہ اند یعنے انسانیت ہمین شکل انسان نیست بلکہ بنزد محققان

اخلاق حمیدہ انسانیت باشد قولہ ہنر باید کہ صورت مے توان ساخت * بایوانہا ز
شنگرف و زنگار * ش مراد از اخلاق ہنر پاکیزہ باشد و در مصرعۂ ثانی لفظ و زائد محض براے
ضرورت وزن شعر یعنے براے انسان بودن اخلاق حمیدہ درکار است و صورت ظاہری
اعتباری ندارد چرا کہ مثل صورت ظاہری صدہا صورت از شنگرف و زنگار بر دیوار قصر و کاخ
انگاشتن ممکن است قولہ چو انسان را نباشد فضل و احسان * چہ فرق از آدمی تا نقش دیوار * ش
مراد از فضل علم و معرفت احسان نیکی رسانیدن قولہ بدست آوردن دنیا ہنر نیست * یکی را گر توانی
دل بدست آر * ش مراد از دنیا مال و دولت ربط و فائدۂ این حکایت بر متامل و غیر متامل ظاہر
و آشکار است حاجت بہ بیان ندارد و خلاصہ ہمین است کہ انسان را لوازم انسانیت کہ اخلاق
حسنہ باشد آموختن فرض است قولہ حکایت سالے نزاع در میان پیادگان حاج افتاد
و داعی نیز دران سفر پیادہ بود ش نزاع بکسر جنگ و خصومت حاج بحاء مہملہ و تشدید جیم جمع
حاجی چون روم و یہود جمع رومی و یہودی مگر فارسیان بتخفیف خوانند و می توان گفت کہ حاج
در اصل صیغۂ واحد اسم فاعل است مگر مجازاً در معنی جمع شیوع یافتہ و یا آنکہ قاعدۂ عبارت فارسی
است کہ صفت لفظ جمع بصیغۂ مفرد آرند ازین جہت پیادگان حاج گفتہ یعنے پیادگان حج
کنندہ و شارح عربی حجاج بالضم نوشتہ کہ جمع حاج است داعی بمعنی دعاگو مراد مصنف از داعی ذات
خود است از روی ہضم نفس از بے انصافی قولہ در سر و روی یکدیگر افتادیم و داد فسوق و جدال دادیم
ش در سر و روی یکدیگر افتادن کنایہ از جنگ بسیار و زد و کوب ہمدگر داد چیزے دادن یعنی کما حقہ
آن چیز کردن فسوق بضمتین مصدر است بمعنی خصومت و جنگ و درین عبارت اقتباس است از قرآن مجید
کہ چنین واقع است فلا رفث ولا فسوق ولا جدال فی الحج ترجمہ یعنی پس نیست جماع و نافرمانی حق و نہ
جنگ و خصومت در ایام حج و درین آیت نفی بمعنی نہی است لہذا شیخ بر خطاہای خود اقرار نمودہ میفرماید کہ ما
باہم جنگ کردیم در خلاف امر حق تعالی از نادانی خود و نہایت سعی نمودیم و این کمال بی انصافی ما بود
قولہ کجاوہ نشینی را دیدم کہ با عدیل خود می گفت یا للعجب پیادۂ عاج چون عرصۂ شطرنج را بسر مے برد
فرزین می شود یعنی بہ ازان می گردد کہ بود و پیادگان حاج چون بادیہ بسر بردند بتر شدند ش
کجاوہ چیزی است بصورت محفہ بالاے ہر دو پہلوے شتر محفہ بکسر میم و فتح حاء مہملہ و تشدید فاء

For More Books Madni Library Group Whatsapp +923139319528

https://archive.org/details/@madni_library

بسندی ٹو دلہ نامند دو آدم مع رخت خود با ہموزن شدہ در ہر دو محفہ می نشینند ہر یکے مر دیگر را عدیل باشد و عدیل در لغت بمعنی برابر و ہموزن است یا للعجب بفتح لام کہ برائے تعجب است گویا کہ آواز مید ہد تعجب را عرب اینچنین الفاظ بوقت تعجب بر زبان میرانند آنچہ نوشتم از ضروری است و در نسخہ مخدومی یا للعجب واقع است درین صورت یا نیز برای تاکید تعجب باشد و در نسخہ عائشہ بوالعجب و آن درست نیست چراکہ بوالعجب بمعنی صاحب تعجب آید عاج بمعنی دندان فیل مراد مصنف از پیادۂ عاج پیادۂ شطرنج کہ اکثر از دندان فیل ہم می تراشند عرصہ مسافت و میدان و بمعنی لباط شطرنج و خانہائے آن ہشت در ہشت باشند یعنی شصت و چہار فائدہ شطرنج بالکسر معرب چترانگ کہ لفظ ہندی است چتر بفتح جیم فارسی و ضم فوقانی بمعنی عدد چہار است و انگ بفتح کاف فارسی بمعنی عضو و جسم مجازاً بمعنی رکن لہذا چترانگ فوجی را گویند کہ چہار رکن داشتہ باشند چون بازی معروف نیز چہار رکن دارد سوائے شاہ و وزیر یکے فیل دوم اسپ سوم رخ کہ معرب رتھ است کہ در زمان سلف پہلوانان ہند بر رتھ سوار شدہ در میدان جنگ مے آمدند چہارم پیادہ و بالفتح ضعیف است چراکہ در تعریب موافقت اوزان لغات عرب شرط است و وزن فعلل بالفتح در کلام عرب نیامدہ مگر بالکسر چنانکہ قرطعب و جرد حل و تنفخر و جنز کہ ہر چہار بالکسر است و آنچہ بعضے معرب سترنگ یا صد رنگ باشد رنج نوشتہ اند محض توجیہات بارد و فقیر مؤلف بطریق لطیفہ توجیہی نمودہ است کہ از آن معرب بنا شد و فتح اول مسلم مے ماند چنانکہ بر زبانہا جاری است و آن اینست کہ در اصل شطرنج است بمعنی و ریلے رنج کسرۂ اضافت از جہت علمیت ساقط شدہ متصل نویسند بر قیاس مرغابی بسر میر دیعنے طی می کنند و بآخر می رسانند فرزین بالکسر و بالفتح ہر دو صحیح چراکہ بالفتح فارسی است و بالکسر معرب آن چون فعلیل بالفتح در کلام عرب نیامدہ لہذا در تعریب بالکسر خواندند مثل حلیت و زرنیخ و عفریت نام مہرۂ شطرنج کہ آنرا وزیر نیز گویند و فرزین در اصل فرزان بود بمعنی عاقل چون وزیر را عاقل بودن لازم است لہذا بر وزیر اطلاق کنند خصوصاً اطلاقش بر وزیر شطرنج شہرت گرفتہ فائدہ مخفی نماند کہ چون پیادہ شطرنج را رفتار یک خانہ است یکے راست بسوے پیش خانہ محوف ہر گاہ کہ از صف دوم بخیر و سلامت شش خانہ پیش رفتہ بصف آخرین می رسد بحر در سیدن

وزیر میگردد یعنے رفتار وزیر کہ چہار سو بچہار خانہ محرف رفتن مے تواند بخلاف پیادہ قدرت مراجعت ہم مے دارد و ہمہ باو حاصل می شود از حالت اولین و بہترین نام و بہتری مقام مشرف میگردد حاج جمع حاجی و تحقیقش در ابتداے ہمین حکایت مرقوم شد بادیہ بکسر دال و یاے تحتانی تیز بفتح باء موحدہ و تشدید تاء فوقانی در اصل بتر بود چون دال و تاء قریب المخرج است دال را تا کردند و تا را در تا ادغام نمودند بتر شدہ وگاہے بضرورت نظم مخفف خوانند قولہ قطعہ از من بگوے حاجی مردم گزاے را ۔ کو پوستین خلق بآزار میدرد ۔ ش از من یعنے از طرف من یاے تحتانی در آخر بگوے زائد است گزا بفتح کاف فارسی و زاء معجمہ امر از گزائیدن کہ بمعنی بدندان زخم کردن است چون بلفظ مردم کہ اسم است مرکب شد معنی اسم فاعل بخشید یعنی گزندۂ مردم و مراد از مردم گزا بد خو بد اخلاق است پوستین خلق دریدن کنایہ از اظہار عیب مردم و غیبت خلق اللہ است مخفی نماند شیخ را با یک حاجی مناقشہ بود و او باری شیخ را سگ گفتہ بود لہذا شیخ بانتقام آن در جاے از لفظ حاجی بطریق تعمیہ لفظ سگ برآوردہ اند باین طور کہ حاجی و حاجی بیک صورت است و حاجی کمان را گویند و کمان و گمان یک شکل دارد و گمان شک را نامند و شک و سگ را یک ہیئت است پس حاجی سگ باشد درین بیت ہم بخیال ہمان حاجی بر بعض الفاظ کنایہ سگ بحاجی نمودہ اند چنانچہ مردم گزاے و پوستین دریدن اشارت بہمین معنی دارد قولہ حاجی تو نیستی شتر است از برائے آن بیچارہ خار میخورد و باری بر دوش ۔ بعد لفظ نیستی لفظ بل محذوف است و نسبت خار خوردن بشتر ازان کردہ اند کہ در ریگستان بیابان عرب گیاہ سبز بہم نمیرسد شتران آنجا روز و شب بار مردم می برند و شاخ و برگ درختان خار دار گاہے خشک و گاہی سبز نیم سیر میخورند غرض کہ خار خوردن و بار بردن ہر دو صعوبت است و لفظ چارہ در کلمۂ بیچارہ باندکرہ شتر تعلق دارد منقول است کہ ثواب اعمال صالحہ از غیبت کنندہ بشخص غیبت کردہ شدہ میرسد لہذا شیخ میفرمایند کہ حاجی بدخلق بدگو بندہ از ثواب حج بہرہ نیست مفت تکلیف سفر میکشد و گنہگار میشود و رابطہ و فائدہ این حکایت آنست کہ چون از آدمی عبادتے بزرگ یادگاری سترگ بوجود آید تعلق خود بر مردمان نگاشتہ دیگران را حقیر بینند و طعنہ بی ہمتی زنند قولہ حکایت ہندی نفط اندازی ہمی آموخت ۔ ش نفط بالکسر معرب نفت بالفتح روغنی است کہ از زمین شروان تراوش شدہ باشد کہ آتش مشتعل

Islami Books Quran & Madni Ittar Ameen Pur Bazar House Faisalabad

https://archive.org/details/@madni_library

شود و بعضے نوشتہ کہ دارو ئی است کہ حکما ساختہ اند ہر جا کہ انداز ند آتش در گیرد و این قول ضعیف
است مخفی نماند کہ این معنی درینجا عند العقل راست نمے آید چہ نفط در ہند بغایت گران قیمت
و کمیاب بلکہ نایاب است ہندوی مفلس کہ از نہایت افلاس خانہ خس پوش داشتہ باشد
چگونہ بنفط بازی تواند کرد ظاہرا در اصل زفت بودہ باشد یعنی رال چون بہ تیز دستی ناسخ اول یا ثانی
پایئن زاء معجمہ بسر فا پیوست ناقلان دیگر زا و را سر نون پنداشتہ نفت خواندہ اند لیکن مصرعش
کہ نفط باشد صحیح تر است شہرت یافتہ یا آنکہ بنا بسبب سرعت اشتعال رال را ہم مجازاً نفط گفتند
بیشتر نوجوانان اقوام ہنود ہنگام شب بابہام و سبابہ فتیلہ مشتعل گرفتہ و بر کف ہمان را سودہ نہادہ
بسوے آسمان ہوامی انداز ند شعلہ عظیم سر بفلک میکشد و این بازی بے آموختن و مشق دست
نمی دہد از قرائن ہمین معنی مفہوم می شوند مصرعہ ہر کہ منصف بود رہ انصاف ۱۲ قولہ حکیمی گفت ترا
کہ خانہ نشین است بازی نہ اینست ش حکیم درینجا بمعنی مرد دانا و عاقل نشین منسوب بمعنی دیاء نون در
آخر براے نسبت است چنانکہ در سمین و زرین چون اجتماع دو یا ثقیل است برای تخفیف یاء اول را
بہمزہ بدل کردند و در ہندوستان خانہ نشین کہ بہندی جھیبر گویند رواج بسیار دارد و شاید نیست بمعنی
ہمین است یعنے بازیہا بسیار است دیگر بازی بیاموز کہ ترا مضرت نرساند و در لفظ نشین و نہ این
تجنیس لفظی است کہ لطفے دارد قولہ بیت تا ندانی کہ سخن عین صواب است مگوی ۱۲ و آنچہ دانے
کہ نہ نیکوے جواب است مگوی ۱۲ ش یا در آخر نیکوی زائد است و نیکو جواب یعنی سخنی کہ جوابش
عند العقل معقول باشد یعنی آنچہ بعقل خود دانی کہ این سخن را مخاطب جواب نیکو نخواہد داد از زبان
بر میار مضمون ہر دو مصرعہ واحد است و ربط این بیت با حکایت آنست چونکہ آن ہندو بدون اندیشہ
مضرت انجام کار شغلے می کرد پس ترا ای مخاطب لازم است کہ بخلاف آن ہندو بدون [illegible] قبل
سبقت سوال و تمہید جواب سخنی در اکثر نسخ سقیمہ مصرعہ ثانی چنین نوشتہ اند مصرعہ و آنچہ دانی کہ نہ
نیکوست جوابش تو بگو ۱۲ درین صورت قافیہ نے ماند و ردیف قائم میماند و این عیب فاحش
است باو جواب و صواب حرف روی است و در بعض نسخ این بیت یافتہ نمیشود و ربط و فائدہ
این حکایت ہمین است کہ آدمی بدون اندیشہ مضرت ہاے انجام کار با مورات مخطورہ ارتکاب نکند
قولہ حکایت مردکے را چشم درد خاست پیش بیطار رفت کہ مراد داکٹر بیطار انچہ در چشم

چہارپایان می کشید در دیدہ وے کشید کور شد ش مردکی بیاے مجہول وحدت و کاف تصغیر کہ براے
تحقیر است یعنی مرد احمق چشم درد بقلب اضافت اسم درد چشم است چون در اسماء ترکیبی منظور
است رفع ثقالت کسرہ بقلب کردند چشم درد را بعربی رمد گویند بفتحتین و آن سرخی چشم است یا جریان
آب بیطار بفتح باء موحدہ و سکون یاء تحتانی و طاء مہملہ و راء مہملہ طبیب چہارپایان بہندی سلوتری
و گو تا ناہم گویند قولہ حکومت پیش داور برد گفت برو ہیچ تاوان نیست ش حکومت درینجا
بمعنی فیصلہ خصومت و در بعض نسخ بجاے حکومت لفظ خصومت نوشتہ اند آنہم درست
داور در اصل داد آور بود بمعنی انصاف کنندہ کہ حاکم و قاضی باشد و لفظ برو بکسر باے موحدہ زائدہ و
فتح راء مہملہ صیغہ امر است یعنے مردک کہ بطلب ارش و دیت بیطار را پیش داور برد و از بیطار را
مطالبہ کردہ گفت کہ تو بخانہ خود برو بر تو ہیچ تاوانی نیست و آن مردک را قابل خطاب ندانستہ باو
ہیچ کلام نکرد قولہ اگر این خر نبودی پیش بیطار نرفتی ش این فقرہ مقولہ داور است بحاضرین مجلس
در غفلت شنیدن سخن مردک و اگر مقولہ شیخ است آنہم می تواند شد و ظاہر است کہ اطلاق
خر بر انسان احمق کنند قولہ مقصود این سخن آنست کہ ہر کہ نا آزمودہ را کار بزرگ فرماید با آنکہ ندامت
برد پیش خردمندان بخفت راے منسوب گردد ش یعنے با وجود آنکہ خود پشیمان شود نزد خردمندان
نیز بسبکی راے و بیوقوفی منسوب مے شود قولہ قطعہ ندہد ہوشمند روشن راے ۱۲ بفرومایہ کارہاے
خطیر ۱۲ ش مراد از فرومایہ شخص کم استعداد کہ سرمایہ علم و تجربہ اش بدرجہ فرود تر باشد خطیر
بمعنی بزرگ و عالی قدر چہ خطر بالتحقیق بمعنی قدر و مرتبہ آمدہ قولہ بوریا باف گرچہ بافندہ است
نبرندش بکارگاہ حریر ۱۲ ش ہاے بافندہ و ہمزہ لفظا است و در تقطیع این بیت ساقط کارگاہ
بمعنی کارخانہ و جاے بافتن نساجان کہ بتخفیف کرگہ گویند حریر جامہ ابریشمی کہ تار و پود آن ہمہ
ابریشم باشد ربط و فائدہ این حکایت آنست کہ سر انجام و انتظام کارہاے عمدہ بمرد کار آزمودہ
سپرد باید نمود و بنا آزمودہ کار سپردن ساختن کار را تباہ کردن است قولہ حکایت یکے از بزرگان
ائمہ را پسرے وفات یافت ش ائمہ بالفتح اول و کسرہ ہمزہ کہ حرف دوم است و تشدید میم
جمع امام درینجا مراد از ائمہ دین است کہ ذوات مقدسہ دوازدہ امام باشند رضوان اللہ
علیہم یا ائمہ مذاہب اربعہ کہ ہفت اند یکے ابو حنیفہ و سہ رفیقانش کہ امام محمد و ابو یوسف

For More Books Madni Library Group Whatsapp +923139319528

https://archive.org/details/@madni_library

وذوی باشندہ و مالک وشافعی واحمد حنبل رحمۃ اللہ علیہم و در عرف ائمہ علماء و مشائخ و
تفات را گویند و می تواند کہ امیہ باشد بفتح اول و سکون یاء تحتانی و فتح میم بمعنی اکنون
واینک کہ لفظ فارسی است چنانکہ در رشیدی و کشف و برہان و مراد ازان زمانۂ حال باشد
یعنی یکے را از بزرگان زمانۂ حال پسر وفات یافت و در متن مروی و شرح عربی لفظ امہ
مطلق مذکور نیست **قولہ** پرسیدند کہ بر صندوق تربتش چہ نویسیم گفت آیات کتاب مجید
را عزت و شرف بیش ازان ست کہ بر چنین جاہا نوشتن کہ بروزگارے فرسودہ گردد و خلائق
برو گذرند و سگان برو شاشند اگر بضرورت چیزے نویسند این بیت کافی است **ش**
فائدہ صندوق بالضم است نہ بالفتح چراکہ وزن فعلول بالفتح در کلام عرب نیامدہ است تربت اگرچہ
در اصل بمعنی خاک و گل است مگر بمعنی قبر مجازاً شہرت دارد و مراد از صندوق تربت تعویذ قبر است
کتاب مجید مراد از قرآن مجید فرسودہ بمعنی ریختہ و خراب شاشیدن بمعنی شاشہ کردن **قولہ قطعہ**
آہ ہر گہ کہ سبزہ در بستان + بر دمیدی چہ خوش شدے دل من + **ش** این بیت گویا کہ مقولۂ
مردہ است یعنی در ایام حیات من ہرگاہ کہ ایام بہار رسیدی و سبزہ در صحرا و بستان میدمید دل من
چہ قدر سرور و فرحت می یافت **قولہ** بگذر اے دوست تا بوقت بہار + سبزہ بینی دمیدہ بر گل من + **ش** بگذر
یعنی از خانہ سوے صحرا گذر کن مراد از گل قبر است **فائدہ** در ربط این حکایت بباب آنست کہ بر تعویذات
و در ودیوار نوشتن ضرور نیست انہم منجملہ تربیت است **قولہ حکایت** پارسائے بر یکے از خداوندان
نعمت گذر کرد دید کہ بندہ را دست و پا استوار بستہ بود و عقوبت میکرد گفت ای پسر ہمچو تو مخلوقے را
خدائے عزوجل اسیر حکم تو گردانیدہ است و ترا بروے فضیلت دادہ شکر باری تعالیٰ بجا آر
و چندین جفا روا مدار نباید کہ فردا روز قیامت بہ از تو باشد و شرمساری بری **ش** ہمچو تو مخلوقے را
اے مثل تو انسانی را و قیامت را فردا بسہ وجہ گفت یکے آنکہ از فردا زمانۂ استقبال مراد
است دوم آنکہ پیش اہل ایمان ظہور قیامت باعتبار تیقن قریب است و دیگر آنکہ وقتش معین
نیست شاید کہ فردا پیدا گردد **فائدہ** قیامت را قیامت ازان گویند کہ قیامت در اصل بمعنی استادہ شدن
است چون دران روز مردمان از افتادگی زمین برای جزاے خیر و شر قیام خواہند نمود لہذا مجازاً
باطلاق مظروف بر ظرف آن روز را قیامت نامیدند **قولہ مثنوی** بر بندہ مگیر خشم بسیار + جورش

مکن و دلش میازار + **ش** خشم بالفتح و بالکسر بمعنی غضب و قہر از سراج اللغات **قولہ** او را تو بدہ درم
خریدی + آخر نہ بقدرت آفریدی + **ش** مراد از دہ درم اندک و مقدار مال است چہ دہ درم را سہ
روپیہ و پنج آنہ این دیار باشد **قولہ** این حکم و غرور و خشم تا چند + ہست از تو بزرگتر خداوند + **ش**
تا چند یعنی آگاہ باش کہ تنزیش قلیل است و در خداوند لفظ وند زائد است و این زیادت برائے
تحسین لفظ است **قولہ** اے خواجہ ارسلان آغوش + فرماندہ خود مکن فراموش + **ش** خواجہ
بمعنی خداوند ارسلان بفتح اول و سکون را و مہملہ و فتح سین مہملہ در ترکی شیر درندہ را گویند
چون اکثر ترکان غلام را برائے مہابت اعداء او باین نام مسمی کنند لہذا بمعنی غلام شہرت گرفتہ
در فارسی گاہے علم اسم جنس میگردد چنانکہ رخش علم اسپ رستم و گلگون علم اسپ شیرین
و در نظم و نثر اساتذہ بمعنی مطلق اسپ مستعمل شدہ ہمین حال ارسلان است آغوش
بمعنی بغل و کنار است لیکن چون بعضے کنیزان را برائے دلالت مرغوبیت آغوش نام
نہند لہذا مجازاً بمعنی مطلق کنیز باشد بر قیاس تقریر ارسلان و مراد از فرماندہ خود حق تعالیٰ است
قولہ در خبر است از سید عالم صلے اللہ علیہ وسلم **ش** خبر بفتحتین حدیث نبوی سید بفتح سین
و کسر یاے مشدد بمعنی سردار **قولہ** بزرگترین حسرتے بروز قیامت آن بود کہ بندہ صالح را بہ
بہشت برند و خداوندگار فاسق را در دوزخ **ش** حسرت ارمان و تاسف صالح نیکوکار و لفظ گار
بفارسی در خداوندگار زیادہ کنند کہ در مقابلۂ بندہ آید فاسق بیرون روندہ از فرمان حق یعنی بد
قال النبی صلے اللہ علیہ وسلم اعظم الحسرات یوم القیامۃ ان یکون العبد فی الجنۃ والصاحب
الفاسق فی السعیر **قولہ قطعہ** بر غلامیکہ طوع خدمت تست + خشم بیحد مران و طیرہ مگیر + **ش**
طوع بالفتح و عین مہملہ بمعنی اطاعت و فرمان برداری و صاحب شکرستان بجاے طوع لفظ طوق
پسند کردہ بمعنی حلقہ کہ در گلو اندازند و ولی محمد گوید کہ طوع اگرچہ مصدر است مگر درینجا بمعنی
فرمانبردار باشد از قبیل زید عدل طیرہ بالفتح طیش و خشم **قولہ** کہ فضیحت بود بروز شمار + بندہ آزاد
و خواجہ در زنجیر + **ش** فضیحت رسوائی روز شمار عبارت از روز حساب کہ قیامت باشد ربط و فائدہ این
حکایت آنست کہ بر محکومان و زیردستان خود باندک تقصیر غضب و قہر بسیار نباید کرد تا متمادی
بظلم نگردد **قولہ حکایت** سالے از بلخ با میانم سفر بود **ش** در سالے یاے مجہول وحدت

Islami Books Quran & Madni Ittar Ameen Pur Bazar House Faisalabad

https://archive.org/details/@madni_library

بلخ بسکون لام شہریست در شرق خراسان وبامیان بباو موحدہ نام ملکی است در کوہستان
میان غزنین وبلخ درینجا بلخ را باو منسوب کردہ اند واین نسخہ از نسخہ مخدومی است وانچہ در اکثر نسخ
بجاے بامیان شامیان نوشتہ اند خطاے عظیم است وشارحین بیچارہ ہم ازین تحقیق غافل
ماندہ اند واین قدر فکر ضرور است کہ شامیان را از سفر بلخ چہ کار مصرعہ ببین تفاوت رہ از کجاست
تا بکجا ؛ وقرینہ دیگر بر تغلیط شامیان آنکہ ہمراہ شیخ سوای یک کس دیگر نبود کہ دو ہندو رخت از
ایشان گرفتند قولہ ورا از حرامیان پرخطر ش حرامیان یعنی رہزنان قولہ جوانے بدرقہ ہمراہ من شد
نیزہ باز وچرخ انداز سلحشور بیش زور کہ دہ مرد توانا کمان او را زہ نکردی و زور آوران روے زمین
پشت او بر زمین نیاوردندی ش بدرقہ بفتح با موحدہ وسکون دال وفتح را مہملہ وقاف
بمعنی رہبر چرخ انداز بمعنی کماندار چراکہ چرخ بمعنی کمان ہم آمدہ سلحشور بکسر سین مہملہ وفتح
لام وسکون ہاے مہملہ بمعنی کسے کہ در زمین آلات حرب کند یا سپاہی با سلاح بیش زور
یعنے پہلوان زہ بالک چلہ کمان زہ نکردی یعنے چلہ بر کمان او کشیدن نمی توانستند
پشت بر زمین آوردن کنایہ از زیر کردن قولہ اما متنعم بود وسایہ پروردہ نہ جہان دیدہ وسفر کردہ قولہ
کوس دلاوران بگوشش نرسیدہ وبرق شمشیر سواران ندیدہ ش متنعم بضم میم وفتح تاء فوقانی وفتح
نون وکسر عین مشدد بناز ونعمت پرورش یابندہ اسم فاعل از تنعم کہ تفعل است سایہ پروردہ
عبارت از خانہ پروردہ وتصدیع سفر ناکشیدہ رعد بفتح را مہملہ وسکون عین آواز ابر ومطابق
منقول آنکہ آواز فرشتہ کہ ابر را میراند کوس نقارۂ کلان ودر کوس وگوش تجنیس خطی است و
مراد از برق تابش ولمعان یا آنکہ برق شمشیر اضافت تشبیہی است یعنے شمشیر کہ ہمچو برق باشد
قولہ بیت نیفتادہ در دست دشمن اسیر ؛ بگردش نباریدہ باران تیر ؛ ش حرف ہا در آخر افتادہ
براے اسم مفعول حاصل آنکہ جنگ آزمودہ نبود قولہ اتفاقاً من واین جوان در پے ہم دوان ہر
دیوار قدیم کہ پیش آمدی بقوت بازو بیفگندے وہر درخت عظیم کہ دیدی بزور سر پنجہ برکندی و
تفاخر کنان گفتی ش دوان درینجا بمعنی بچالاکی روندہ ومراد از قدیم استوار است کہ ناپائداری
از سالہا استادہ باشد ودیوار در راہ از خانہ مزارعان وفقیران گاہ گاہے پیش می آید ودرخت
عظیم عبارت از درختے است کہ بہ نسبت طاقت اکثر آدمیان عظمت داشتہ باشد پنج جا یاے

مجہول براے استمرار است ودر لفظ سر پنجہ سر زائد است والف ونون تفاخر کنان حالیہ است
قولہ بیت پیل کوتاہ کتف وبازوے گردان ببیند ؛ شیر کوتاہ کتف وسر پنجۂ مردان ببیند ؛
ش کو بضم کاف عربی وواو معروف در ہر دو مصرعہ بمعنی کجاست کتف بفتح کاف وکسر تاء فوقانی
بمعنی شانہ گردان بضم کاف فارسی پہلوانان وصیغۂ جمع بلفظ گردان ومردان بجاے
واحد براے بزرگی وعظمت آن نفس قائل وقافیہ گردان ومردان باوجود آنکہ اختلاف حرکت
ما قبل حرف قید کہ را مہملہ باشد موجود است جائز باشد چراکہ الف ونون جمع وصل است در
قافیۂ موصولہ این نقصان مضائقہ ندارد قولہ ما درین حال بودیم کہ دو ہندو از پس سنگی بر آمدند
وآہنگ قتال ما کردند یکے را بدست چوبی ودیگری را در بغل کلوخ کوبی جوان را گفتم چہ پائی
بیت بیار آنچہ داری ز مردی وزور ؛ کہ دشمن بپاے خود آمد بگور ؛ ش ہندو درینجا بمعنی
دزد وراہزن است زیراکہ مابین دیار بلخ وایران ہند یافتہ نمی شود شاید کہ شیخ از بلخ بسوے
ہندوستان می آمدہ باشند درنواحی کابل وغزنین خال خال ہندوان یافتہ میشوند چوب عبارت
از عصا وکلوخ کوب آلتے است چوبین کشاورزان را کہ بدان کلوخ کلان را بشکنند چہ پائی بیاے
معروف خطاب بمعنی چہ استادۂ وبیت مربوط تتمہ کلام شیخ است در خطاب جوان بدرقہ
قولہ تیر وکمان را دیدم از دست جوان افتادہ ولرزہ بر استخوان ش لفظ افتادہ بعد لفظ استخوان
محذوف است قولہ بیت نہ ہر کہ موے شگافد بتیر جوشن خاے ؛ بروز حملۂ جنگ آوران بدارد پاے
ش مراد از موشگافتن نشانہ باریک زدن است یعنے ہر کہ بہ تیر اندازی ماہر کامل باشد جوشن بفتح
جیم عربی وفتح شین معجمہ ونون نوعے از لباس جنگ کہ غیر از زرہ است چہ زرہ تمام حلقہ باشد وجوشن
مرکب از حلقہ ہا وپارچہ ہاے آہن باشد وخاے امر است از خائیدن کہ بہ دندان باریک کردن چیز
سخت است چون ترکیب اسم وامر معنی اسم فاعل پیدا میشود پس جوشن خاے یعنی جوشن شکنندہ
باشد روز بتقدیم را مہملہ بہتر واگر بتقدیم زا معجمہ خوانند نیز روا باشد بہر دو صورت با موحدہ بمعنی در
باشد وپاے داشتن بمعنی استادہ ماندن وقائم بودن یعنے این قاعدہ کلیہ نیست کہ ہر کہ در فنون
سپاہگری وزور آوری کامل باشد جرأت ودلاوری ہم داشتہ باشد قولہ چارہ جز آن ندیدیم کہ رخت
وجامہ وسلاح رہا کردیم وجان بسلامت بردیم ش رہا کردیم ای گذاشتیم وانداختیم قولہ قطعہ بکار

For More Books Madni Library Group Whatsapp +923139319528

https://archive.org/details/@madni_library

گران مرد کار دیدہ فرست * کہ شیر شرزہ در آرد بزیر خم کمند * ش کارہائے گران یعنی کارہائے مشکل
فرست بکسر تین امر است از فرستادن و آنچہ بعضے نویس دانند خطائے عظیم است مرد بکسر دال
موصوف است شرزہ بفتح خشمگین و فاعل در آرد مرد کار دیدہ است و مفعول آن شیر شرزہ
لفظ خم مشدد است برائے وزن و مراد از خم کمند حلقہ کمند است فائدہ مخفی نماند کہ بغیر ست نظم
در چند اسمائے دو حرفی فارسی تشدید جائز است مثل پر بالفتح و زر و خم بالفتح و با لضم و فرو دم بالضم
قولہ جوان اگرچہ قوی یال و پیلتن باشد * بجنگ دشمنش از ہول بگسلد پیوند * ش یال بیائے
تحتانی بمعنی گردن و آنچہ در اکثر نسخ سقیمہ بال بباے موحدہ نوشتہ خطاست چرا کہ بال بمعنی
حقیقی بازوے مرغان است و بمعنی بازوے انسان مجاز است و یال تحتانی بمعنی گردن حقیقی
پس با وجود حقیقت بمجاز پرداختن لائق نباشد و مراد از پیلتن قوی ہیکل و تنا ور است بگسلد
بالضم و نزد بعضے بکسر سوم یعنی از ہم جدا شود پیوند بمعنی اندام و اعضا یعنی ہر عضو کہ بعضو قریب است
بعضو بعید قوت رسانیدن نتواند چنانچہ بازو و ساعد و پنجہ و ران و ساق پای را و ہمچنین حالت
در خوف مفرط دیدہ * قولہ نبرد پیش مصاف آزمودہ معلوم است * چنانکہ مسئلہ شرع
پیش دانشمند * ش نبرد بفتح نون و فتح بائے موحدہ و سکون رائے و دال مہملتین بمعنی جنگ
و قتال مصاف بفتح مجازاً بمعنی جنگ و بیانش در دیباچہ گذشت و دانشمند درینجا بمعنی
عالم و فاضل و آنچہ در اکثر نسخ مسئلہ شرعی نوشتہ خطاست چرا کہ لفظ مسئلہ غلط
خواندہ شود ربط و فائدہ این حکایت آنست کہ برائے مقابلہ غنیمان قوی و تنومند کہ
نا آزمودہ کار باشند اعتماد نباید ساخت و بر کارہائے دشوار بجائے مردم بلاکش نازپروردگان را
نباید فرستاد قولہ حکایت توانگر زادہ را دیدم بر سر گور پدر نشستہ و با درویش بچہ مناظرہ در پیوستہ
کہ صندوق پدر ما سنگین است و کتابہ رنگین و فرش از رخام انداختہ و خشت فیروزہ در و بکار بردہ
ش مناظرہ درینجا بمعنی مباحثہ و مفعول در پیوستہ مناظرہ است و در بعض نسخ بمناظرہ واقع شدہ
درین صورت در پیوستہ لازم باشد نہ متعدی صندوق تربت عبارت از حالی جوف قبر است
کہ ہمچو صندوق باشد یا عبارت از صندوقے کہ مردہ را دران دراز کشیدہ در قبر نہادہ دفن کنند کتابہ
بکسر آنچہ از قسم آیات یا تاریخ بر سنگ کندہ یا بر کاغذ وغیرہ نوشتہ بر مقابر و مساجد وغیرہ وصل کنند

رخام بضم رائے مہملہ و خائے معجمہ نوعی ست از سنگ سفید کہ نرم باشد سوائے سنگ مرمر فیروزہ دور
بعض نسخ پیروزہ ہر دو یکے است نوعے از جواہرات است زنگاری رنگ و درینجا از خشت فیروزہ
خشتی مراد است کہ با آبگینہ فیروزہ گون یا لاجوردی بر آن روغن کنند یا آنکہ در مقام تعلی بطریق مبالغہ
غلو گفتہ باشد قولہ بگور پدرت چہ ماند خشتے دو سہ فراہم آوردہ و مشتے خاک برو گردانیدہ ش چہ ماند
بفتح نون بمعنی چہ مشابہت کند چہ ماندن بمعنی مانند شدن آمدہ است و فاعل ماند کہ صیغہ مضارع
است تربت پدر کہ بالا مذکور است و یائے خشتی برائے نکرہ تحقیری است و مشتی بمعنی اندکے
گرد کردہ بکسر کاف فارسی یعنے جمع آوردہ قولہ درویش بچہ چون این بشنید گفت خاموش
تا پدرت زیر این سنگہائے گران بر خود بجنبیدہ باشد کہ پدرم بہ بہشت رسیدہ باشد ش کہ در خبر
است موت الفقراء راحۃ و موت الاغنیاء حسرۃ ترکیب موت مبتدا و مضاف فقراء مضاف الیہ
راحت خبر ہمچنین است فقرہ اخیر اغنیاء جمع غنی حسرت بالفتح افسوس قولہ بیت خر کہ کمتر
نہند بروے بار * بیشک آسودہ بر کند رفتار * ش در ابتداء لفظ آسودہ کہ الف ممدودہ است
حکم دو الف دارد بجائے الف اولش ہا زدہ خواندہ شود تا وزن بیت درست گردد قولہ قطعہ
مرد درویش کہ بار ستم و فاقہ کشید * بدر مرگ ہمانا کہ سبکبار آید * ش بار مضاف ستم و فاقہ
بواو عاطفہ ہر دو مضاف الیہ سبکبار در اصل سبک بار است بزیادت الف درینجا بمعنی
بے رنج و بے اندوہ قولہ وانکہ در نعمت و آسایش و آسانی زیست * مردنش زین ہمہ شک
نیست کہ دشوار آید * ش در لفظ زین ہمہ از سببیہ است و اشارت این ہمہ بسوے
نعمت و آسایش و آسانی است یعنے بہ سبب ترک اینہمہ مرغوبات رحلت از جہان
او را نہایت شاق باشد قولہ بہمہ حال اسیری کہ ز بندی برہد * خوشتر از حال امیرے کہ گرفتار
آید * ش یعنے ہر چند کہ بجز اینہائے حال اسیری از زندان رہائی یابد مگر از حال امیر کہ بذلت
تمام در زندان محبوس گردد بہتر باشد پس حال توانگر و درویش مردہ برین قیاس باید کرد ربط
این حکایت باین باب آنست کہ درویش زادہ چنان تربیت یافتہ بود کہ توانگر زادہ را الزام
داد و بہتر آنست کہ نا مردِ این حکایت در تربیت عموم خلائق باشد کہ بر عسرت و میانہ روی دنیا
صبر نمایند تا بآنجہان بر خوش حالی فائز شوند قولہ حکایت بزرگی را پرسیدم در معنی این حدیث اعدی

Islami Books Quran & Madni Ittar Ameen Pur Bazar House Faisalabad

https://archive.org/details/@madni_library

عدوک نفسک التی بین جنبیک ترجمه دشمن ترین دشمنان تو نفس تو باشد که میان دو پہلوی تست
ترکیب اعدی بالفتح اسم تفضیل مبتدا و مضاف عدو بفتحتین و تشدید واو جمع عدو که بفتح اول و
ضم دال و واو است مضاف الیه مضاف و کاف مضاف الیه و نفس بفتح سین مجرور خبر مضاف و کاف
مضاف الیه مجموع موصوف و التی صفت بین بالفتح ظرف و مضاف جنبی بفتح جیم و سکون نون و
فتح باے موحده بمعنی دو پہلو تثنیه جنب مضاف الیه در اصل جنبین بود نون بسبب اضافت که بکاف
شد افتاد و بین جنبیک ظرف با متعلق محذوف خود که آن لفظ موجود باشد صله و التی موصول مخفی نماند
که درینجا مراد از نفس نفس اماره است نه مطمئنه و لوامه **قوله** گفت بحکم آن که هر آن دشمن که با وے
احسان کنی دوست گردد مگر نفس را چندانکه مدارا بیش کنی مخالفت زیاده کند **ش** نفس
بسکون فا اول و جان مدارا بالضم بسم صلح و آشتی بیش بیاء موحده و قیل ضرر عدو بر رجع است و ضرر
نفس با ایمان و قیل ضرر عدو بدنیا ست که فنا پذیرد و ضرر نفس بآخرت که باقی ست **قوله**
قطعه فرشته خوی بود آدمی بکم خوردن ÷ دگر خورد چو بہائم بیوفتد چو جماد ÷ **ش** بہائم بفتح با
موحده و کسر ہمزه که چہارم است بمعنی چہار پایان این جمع بہیمه است بیوفتد در اصل بافتد
بود واو از اشباع ضمه الف پیدا شده است ہرگاه که بای زائده برای درستی وزن بالف
ملحق گشت الف در ینصورت بقاعده معینه بیاء تحتانی بدل شد بیوفتد گردید جماد بفتح
بمعنی جسم بیجان مثل چوب و سنگ و ہر چیزے که دران نشو و نما نباشد و در شرح عربی
مصرعه ثانی چنین نوشته مصرعه دگر خوری چو بہائم بیوفتی چو جماد ÷ اگرچه بمطابقت خطابہاے
بیت ثانی خوب است مگر علی العموم تخاطب بچنین رکیک ترک ادب است چرا که سخن علم
شمول بجاهمان نیز دارد فافهم **قوله** مراد هر که بر آری مطیع امر تو شد ÷ خلاف نفس که فرمان
دهد چو یافت مراد ÷ **ش** با صیغه برآری که جامع حال و استقبال است بلفظ شد که صیغه
ماضی است باین ترکیب جمع کردن نشاید مگر برای دلالت سرعت ترتب فائده و یقین وقوع
جائز بلکه مستحسن است و لفظ خلاف نفس متعلق مصرعه اول و کاف علت و فاعل دهد و یافت نفس
است فرمان دهد یعنے حاکم و غالب گردد و ربط این حکایت بباب آنست که نفس کافر را
تربیت کردن و با صلاح آوردن غیر درست

قوله حکایت جدال سعدی با مدعی در میان توانگر و درویشان

ش ربط این حکایت بباب آنست که تا مردمان بدانند که نه همه توانگران نیک اند نه همه درویشان
بلکه نیک و بد در هر دو طائفه موجود است و علم دادن باینمعنے منجمله تربیتها است **قوله** یکی را بصورت
درویشان نه بصفت ایشان در محفلے دیدم نشسته و شنعتی در پیوسته و دفتر شکایت باز کرده و ذم توانگران
آغاز **ش** شغب بفتح شین و غین معجمه و باے موحده و در آخر یا مجہول برای تنکیر تعظیم بمعنی شور و غوغاے
عظیم و در بعض نسخ شنعتی واقع شد بفتح شین معجمه و سکون نون و عین مهمله و تاء فوقانی بمعنی زشتی ذم
بفتح ذال معجمه و تشدید میم که درینجا مضاف است بسوی توانگران ہجو و بدگوئی **قوله** سخن بدانجا رسانیده
که درویشان را دست قدرت بسته است و توانگران را پاے ارادت شکسته **ش** ارادت درینجا
بمعنی همت است یعنے توانگران تا منصب میل خبرگیری درویشان نمی کنند **قوله بیت** کریمان را
بدست اندر درم نیست ÷ خداوندان نعمت را کرم نیست ÷ **ش** لفظ اندر زائده است **قوله** مراکه
پرورده نعمت بزرگانم این سخن سخت آمد گفتم ای یار توانگران دخل مسکینانند و ذخیره گوشه نشینان و
مقصد زائران و کہف مسافران و متحمل بار گران از بہر راحت دگران **ش** دخل بفتح دال و سکون خاء معجمه
بمعنی آمدنی زر یعنے بمنزله آمدنی زر اند در حق مسکینان و در حق گوشه نشینان تارک دنیا بجاے
ذخیره اند که هر گه خواهند از انجا بستانند یا آنکه بسبب دخل مسکینان از قبیل زید عدل و بر ہمین قیاس
ذخیره گوشه نشینان و مقصد درینجا بمعنی مطلب است چنانکه در عرف عام شهرت دارد و زائران
بکسر ہمزه زیارت کنندگان ای ملاقات کنندگان کہف بالفتح جاے پناه و مراد از بار گران تکلیف
داد و دہش و رنج معدلت و انصاف است **قوله** دست تناول آنگاه بطعام برند که متعلقان
و زیر دستان بخورند و فضله مکارم ایشان به ارامل و پیران و اقارب و جیران برسد **ش**
تناول بالضم داد فرا گرفتن و بر داشتن مجاز المعنی خوردن مستعمل است و اضافت دست بسوے
تناول بعلاقه مقارنت است یعنی دستی که مقارن بحالت تناول باشد متعلقان عبارت
از زن و فرزندان است و زیر دستان مراد از کنیزان و خادمان فضله بضم آنچه از حاجت زیاده مانده
باشد درینجا مراد از طبق ہاے طعام که برائے عزت و بزرگی اہل دول بر خوان چینند و نوبت بخوردن
آنها نرسیده باشد مکارم بفتح میم اول و کسر راء مهمله جمع مکرمت که عبارت از بخشش و انعامهای ایشان

For More Books Madni Library Group Whatsapp +923139319528

https://archive.org/details/@madni_library

است اراذل بفتح اول وکسر میم زنان بیوه از کشف اللغات وبعض اہل تحقیق چنان نوشته اند که اراذل
جمع ارمل است که بوزن احمق باشد بمعنی مردی وزنیکه قدرت ہیچ چیز نداشته باشد اقارب
بفتح اول وکسر راء مہمله بمعنی نزدیکتران خواه در محله وخانه خواه در قرابت خواه در مصاحبت جیران
بکسر جیم ویاء معروف بمعنی ہمسایگان این جمع جار است که ہمسایه باشد چنانچه جمع نار وتاج نیران
وتیجان قوله قطعه توانگران را وقف است ونذر ومہمانی + زکوة وفطره واعتاق وہدی وقربانی +
تش درین بیت تعداد خیرات توانگران است که از دست مفلسان بر نیاید وقف بالفتح چیزے که فی
سبیل الله واگذارند تا مردمان ازان نفع گیرند مثل چاه ومسجد ومسافرخانه وپل وعلی ہذا القیاس قرآن مجید
وکتب نذر بفتح نون وسکون ذال معجمه آنچه بشرط برآمد حاجات با حق تعالی عہد وپیمان خیرات
کنند یا ثواب طعامی بروح بزرگی رسانند مہمانی ضیافت عزیزان وطعامهای شادیها زکوة بفتح
زاء معجمه وفتح کاف والف بصورت واو وتاء فوقانی گرد نوشتن مثل ادای زکوة فرض است وہمچنین
در صلوٰة وآن چہلم حصه از نقره وطلا است که بعد سالے بمساکین وفقرا دہند از مالے که کم از
شصت وہفت روپیه نباشد فطره بالکسر یعنے صدقه عید الفطر که بر ہر غنی واجب است از براے
خود وفرزندان نابالغ وغلامان وکنیزان بسر ہر واحد از گندم یا برنج نیم صاع دہد واگر جو باشد یک
صاع دہد وہر صاع بوزن دو صد وشصت وچہار روپیه باشد وہر روپیه دو رتی کم یا زیاده باشد
اعتاق بکسر اول وسکون عین مہمله وتاء فوقانی بمعنی برده آزاد کردن وبرده بفتح باء موحده در
ترکی غلام وکنیز را گویند ہدی بفتح ہاء وسکون دال مہمله گاو وشتر یا گوسپند که بحرم کعبه فرستند
برای ذبح قربانی وآنچه بروز عید اضحی وسه روز بعد وی از شتر وگاو وگوسپند برای خدا ذبح
کنند قوله توکی بدولت ایشان رسی که نتوانی + بجز دو رکعت وآن ہم بصد پریشانی تش کی
بفتح کاف عربی سوالی زده است رکعت بفتح اول وسکون کاف یکبار استادن در نماز قوله اگر
قدرت جود است واگر قوت سجود توانگران را به میسر شود که مال مزکی دارند وجامه پاک وعرض
مصئون ودل فارغ تش جود بالضم بخشش سجود بضمتین جمع سجده مراد ازین نماز فرض ونوافل مزکی
بضم میم وفتح زاء معجمه وفتح کاف مشدد ودر آخر الف مقصوره بصورت یاء صیغه مفعول
از تزکیه که از انواع مصدر تفعیل است یعنی پاک کرده شده ومال مزکی

عبارت از مال مطہر که زکوة ازان داده باشند چه زکوة چرک مال است جامه پاک یعنی جامه توانگران
بیشتر پاکتر باشد چرا که بر تبدیل جامه مشکوک دسترس دارند عرض بکسر عین مہمله وسکون راء مہمله
وضاد معجمه بمعنی ننگ وناموس وعزت وآبرو مصئون بفتح میم وضم صاد مہمله وسکون واو بروزن مقبول
ملول بمعنی محفوظ واین اسم مفعول از صیانت است وکسانیکه صاد را ساکن خوانند وبالاے آن واو
ہمزه نویسند وبروزن ممنون خوانند محض غلط یعنے ننگ وناموس توانگران بسبب عدم حاجات ومہیا
بودن تمامی اسباب مستور پرده وبنسبت فقیران تنگدست از نظر وتصرف نامحرمان محفوظتر میباشند
وآنچه اکثر شارحین عرض بمعنی جسد وتن نوشته اند درینجا ہیچ مناسبتے ندارد وفافہم وتفکر دل فارغ یعنی
دل توانگران از فکر حاجات ضروری فارغ باشد قوله قوت طاعت در لقمه لطیف است وصحت
عبادت در کسوت لطیف تش صحت درینجا بمعنی درستی نظیف بنون وظاء معجمه پاکیزه قوله پیداست
که از شکم خالی چه قوت آید واز دست تہی چه مروت زاید واز پای شکسته چه سیر واز دست گرسنه چه خیر
تش زاید بفتح یاء تحتانی صیغه مضارع از زادن که ترجمه تولید است واین فقرتین ذو تجنیس است یکے
قوت ومروت ودوم آید وزاید سیر بالفتح بمعنی رفتار گرسنه بسکون راء مہمله که آن ہم دو درست خیر درینجا
بمعنی سخاوت قوله قطعه شب پراگنده خسپد آنکه پدید + نبود وجه بامدادانش + تش شب یعنی در شب
اکثر لفظ در که حرف ظرفیت است از ظروف مشہوره محذوف کنند خسپد بالضم بمعنی خفتد پدید ظاہر وجه
بالفتح وظیفه وخرج بامدادان بمعنی وقت بامداد قوله مور گرد آورد بتابستان تا فراغت بود زمستانش
تش معمول مور است که در ایام گرما ریزه ہاے غذا در خانه خود جمع نموده در ایام سرما بفراغت تمام
بخورد وبراے تلاش غذا از خانه بیرون نمی آید حاصل این بیت آنکه توانگری وذخیره داشتن اسباب
معیشت خوب استحقی که از وحوش وحشرات ہم خوشتر است واز آدمی بدرجه اولی زیباتر
درویشان ازین نعمت محروم قوله فراغت با فاقه نپیوندد وجمعیت در تنگدستی صورت نبندد تش یعنی
چون درویشان را بیشتر فاقه باشد با فراغت دل مشغول بحق ایشان را کے میسر گردد وچون اکثر اوقات
درویشان به تنگدستی گذرد در ہنگام عبادات جمعیت خاطر ایشان را کجا رونماید قوله یکے تحریمه عشا
بسته ودیگرے منتظر عشا نشسته ہرگز این بدان کی ماند تش اشارت بلفظ یکے توانگر است و
بلفظ دیگری بدرویش تحریمه بحاء مہمله بمعنی تکبیر اولی یعنے در ابتداے نماز اول بار الله اکبر گفتن

Islami Books Quran & Madni Ittar Ameen Pur Bazar House Faisalabad

https://archive.org/details/@madni_library

وقتیکه دست برگوش نهند و تحریمه آن گویند که بمجرد تکبیر اولی التفات بغیر حرام می گردد و چون از اینجا
سد کلام بشری و سد اکل و شرب است ازین جهت صلاة آن لفظ بسته آورده عشاء اول بکسر
عین بمعنی نماز شب و عشاء ثانی بفتح عین بمعنی طعام شب یعنی هر شب توانگران بفراغ
خاطر بنماز مشغول باشند و درویشان منتظر طعام باشند که از خانهٔ اهل محله کسے رسد یا در تدبیر پختن
طعام در رنج باشند و اشارت لفظ این بدین معنی است و اشارت آن بفقیر و ماند بفتح نون بمعنی
مشابهت دارد قوله بیت خداوند مکنت بحق مشتغل + پراگنده روزی پراگنده دل ش
مکنت بضم مالداری و توانگری مشتغل بکسر غین معجمه مشغول شونده و پراگنده روزی لقب است
برای کسیکه روزی او معین و معلوم نباشد قوله پس عبادت ایشان بقبول نزدیکتر است
که جمع اند و حاضر نه پریشان و پراگنده خاطر اسباب معیشت ساخته و اوراد پرداخته ش
قبول بفتح قاف و ضم با مصدر است بمعنی پسندیدگی کاف برای علت چرا که عبادت بخاطر جمعی
و حضور قلب مقبول باشد معیشت بفتح میم و کسر عین زندگانی و بمعنی آنچه بآن زندگانی
کنند یعنی روزی و قوت حرف هاے مختفی در آخر ساخته برای اسم مفعول بمعنی ساخته
شده ای مهیا و تیار اوراد بالفتح جمع ورد بالکسر که بمعنی وظیفه خوانی و ادعیه است و پرداخته از پرداختن
که بمعنی مشغول شدن است و فاعل پرداخته توانگر قوله عرب گوید اعوذ بالله من الفقر المکب
و مجاورة من لا احب ش عرب درینجا بمعنی مرد شهر باش از ملک عرب است ترجمه پناه
می خواهم بخدا از فقر برو در انداز نده و پناه می خواهم بخدا از همسایگی کسیکه دوست ندارم
او را ترکیب اعوذ بفتح همزه و ضم عین مهمله و ذال معجمه متکلم واحد از مضارع معلوم باب نصر از
مصدر عوذ بالفتح و ضمیر متکلم واحد مستتر فاعل او با جار لفظ الله مجرور من جار الفقر مجرور موصوف
مکب بضم میم و کسر کاف و تشدید با موحده اسم فاعل از اکباب صفت او ست اکباب
بالکسر بروی در آمدن و بر رو در آوردن لازم و متعدی هر دو آمده و واو عاطفه مجاورت بجیم
معطوف بر فقر و مضاف من بالفتح موصول و مضاف الیه لا احب بحای مهمله و با موحده
متکلم واحد از مضارع منفی معلوم باب افعال و صله موصول و ضمیر متکلم واحد مستتر فاعل
او و ضمیر واحد مذکر غائب که عائد بسوی موصول بود و مفعول برای رعایت سجع حذف

کرده اند یعنی در اصل لا احبه بود بمعنی دوست نمی دارم او را مخفی نماند که فقرهٔ ثانی این عبارت
عربی در خطبے بمطلب ندارد و از جهت آنکه تمام عبارت نقل کرده آورده اند قوله و در خبر است الفقر
سواد الوجه فی الدارین ترجمه فقر سیاهی رواست در هر دو جهان و مخفی نماند که این حکم حیثیت آنست
که فساد معاش موجب فساد عرفان است یا آنکه درینجا مراد از فقر فقر اضطراری است
یا مراد از گدائی و دریوزه گری و فقر اضطراری آن باشد که بعد از ضائع شدن ثروت دنیا ناچاری
ترک لباس کرده فقیری شوند قوله گفتا آن شنیدی که پیغمبر علیه السلام گفته است الفقر فخری
ش الفقر مبتدا و فخری خبر یعنی فقر و درویشی افتخار من است ای بر صفت درویشی نازانستیم
پس این دلیل است بر فضیلت فقر و درین حدیث فقر مراد از فقر اختیاری است که ثروت دنیا
را گذاشته در شوق الٰهی از لذات درگذشتن قوله گفتم خاموش که اشارت خواجه عالم علیه السلام
بفقر طائفهٔ الیست که مرد میدان رضا اند و هدف تیر قضا نه ایشان که خرقهٔ ابرار پوشند و لقمهٔ ادرار
فروشند ش یعنی در جواب آن گفتم که خاموش باش چرا که معنی حدیث نه فهمیده مرد میدان رضا
اند یعنی هر مصیبتے که بایشان میرسد من جانب الله فهمیده بران صابر و راضی باشند تقاضا خواهش
الٰهی ابرار بالفتح جمع بر یا بار بمعنی نیکوکاران و صلحا و ادرار بالکسر روزینه و وظیفه یعنی بسبب کثرت
حرص مال طعام وظیفه را نمی خورند بلکه جمع نموده می فروشند و آنچه در نسخ عامه لقمهٔ ادرار نوشند
واقع شده اطلاق نوشیدن بر لقمه جائز است چرا که در اصل نوشیدن بمعنی خوردن است مگر
این نسخه بهتر نیست اصح همان است که در متن نوشتیم چرا که در مقام خصوصیت گفتن بیان واقعی نباید
فافهم قوله قطعه اے طبل بلند بانگ در باطن هیچ + بے توشه چه تدبیر کنی وقت بسیچ + ش
درینجا مراد از طبل مرد بلند آواز است و هیچ درینجا بمعنی خالی است و بلند بانگ در باطن هیچ
مجموع صفت طبل است و تشبیه طبل با دم بلند صوت و بے علم و بے کمال ظاهر است و توشه
عبارت از اعمال صالحه بسیچ بفتح با عربی و کسر سین و یای مجهول و جیم فارسی بمعنی طیاری
سفر و درینجا کنایه از حالت نزع قوله روی طمع از خلق بپیچ ار مردی + تسبیح هزار دانه بر دست مپیچ
ش ار بفتح الف و را مهمله مخفف اگر مردی بیا مصدری خطاب تسبیح درینجا مجازاً بمعنی سبحه آورده و
معمول مریدان بعض مشائخ است که سبحه هائے دو هزار یا نصد هزار دانه نیز در خود دارند بوقت دیگر

For More Books Madni Library Group Whatsapp +923139319528

https://archive.org/details/@madni_library

کارہا بر ساعد دست می پیچید و غالباً اینقدر درازی سبحہ خالی از ریا نباشد قولہ درویش بے معرفت
نیارآمد تا فقرش بکفر نانجامدش درویش بے معرفت قرار نگیرد تا از کلمات واہیہ فقرا بکفر نمی کشد
یا آنکہ از گرسنگی کلمات کفر گوید و راہ انکار صفات رحمانی پوید قولہ کاد الفقر ان یکون کفراً ش
ترجمہ نزدیک است درویشے بآن کہ کفر گردد این حدیث در حق فقیری است کہ بکلمات لاطائل
تکلم شود و حالتے کہ باید در دریافتہ نشود ترکیب کاد ماضی معلوم کے از افعال مقاربہ فقر اسم
او ان کسم مصدریہ یکون مضارع معلوم غائب از باب نصر و ضمیر در راجع بفقر و کفر خبر و جملہ خبر کاد
قولہ نشاید جز بوجود نعمت برہنہ را پوشیدن یا در استخلاص گرفتاری کوشیدن ش نشاید در ینجا
بمعنی امکان ندارد و وجود نعمتین مصدر است بمعنی یافتہ شدن یعنی بودن و ثبوت نعمت در ینجا بمعنی
مال و توانگری پوشیدن لازم و متعدی ہر دو آمدہ و در ینجا بمعنی متعدی ای بمعنی پوشانیدن استخلاص
بالکسر رہائی دہانیدن گرفتاری بیاء مجہول وحدت قولہ ابنای جنس ما را بمرتبہ ایشان کہ رساند
وید علیا بید سفلی چہ ماند ش ابنا جنس ما را این قول شیخ است یعنی فرزندان جنس ما را اے
درویشان را و ہمسر ایشان بہ توانگران و کاف کہ اسمیہ برائے استفہام انکارے ید بالفتح
و تخفیف دال بمعنی دست علیا بالضم عین و سکون لام و فتح یاء تحتانی و در آخر الف مقصورہ بصورت
الف بمعنی بلند تر صیغہ مونث افعل التفضیل مخفی نماند کہ درین لفظ دو تعلیل شدہ است یکے آنکہ
ہر اسمیکہ بر وزن فعلی بالضم و سکون عین باشد و مقابل لام کلمہ او واو افتد آن واو را بیاء
تحتانی بدل کنند تعلیل دیگر آنکہ ہر الفے کہ بعد یا و رابع افتد واجب است کہ آنرا بشکل خط
منصب نویسند یعنی دراز بشکل خودش مثل دنیا بخلاف یحیٰی و چون لفظ ید در محاورہ عرب
مونث است لہذا صفتش بصیغہ مونث آورد و سفلی بضم سین مہملہ و سکون فاء و فتح
لام و در آخر الف مقصورہ بصورت یاء پست تر و این تانیث اسفل است مراد از ید علیا دست
توانگر صاحب عطا و ید سفلی عبارت از دست فقیر حرا کہ وقت دادن دست دہندہ بالا
باشد و دست گیرندہ زیر چہ ماند بفتح نون بمعنے چہ مشابہت دارد یعنی برابری ندارد قولہ یعنی کہ
محکم تنزیل چہ بشارت میدہد از نعیم اہل بہشت ش محکم در لغت بمعنی استوار و در اصطلاح علماء
اصول فقہ محکم بمعنی آیتے است کہ معنی آن ظاہر باشد و احتمال تاویل بمعنی دیگر نداشتہ باشد

مقابل آیت متشابہ و آن آنست کہ احتمال وجوہ دارد تنزیل بنون و زاء معجمہ بر وزن تفعیل مصدر
است بمعنی اسم مفعول ای بمعنی منزل مجازاً بمعنے قرآن مجید نعیم بمعنی نعمت و فاعل میدہد حق تعالی
است و آنچہ در بعض نسخ بجائے محکم لفظ محکمہ نوشتہ بفتح بمعنی جائے حکومت این
نسخہ ضعیف است قولہ آیت اولئک لہم رزق معلوم ترجمہ آن گروہ مومنان بہشتی است مر ایشان
راست روزی معلوم و دانستہ اے ظاہر مخفی نماند کہ آن روزے مراد از میوہ ہائے گوناگون ہست
و شیخ مصنف لفظ فواکہ را کہ در آخر این آیت است در اینجا مذکور نساختہ اند ترکیب اولئک
بضم ہمزہ و واو مکتوبہ است نہ ملفوظہ و الف بعد لام ملفوظ مبتدا لام جار ہم بضم مجرور با متعلق
محذوف خود کہ آن ثابت باشد خبر اولئک و رزق فاعل آن محذوف و موصوف و معلوم
صفت او یا آنکہ رزق معلوم مبتدا باشد و لہم خبر او و جملہ خبر اولئک و فواکہ کہ در ینجا مذکور نیست
بفتح فاء و کسر کاف جمع فاکہ خبر مبتدائے محذوف است یعنی فواکہ قولہ تا بدانی کہ مشغول کفاف از
دولت عفاف محروم است و ملک فراغت زیر نگین رزق معلوم ش لفظ تا برائے تنبیہ است
بمعنی آگاہ باش کفاف بفتح روزی و معاش عفاف بفتح عین مہملہ و فا بمعنے پارسائی و پرہیزگاری
زیر نگین باصطلاح بمعنی مطیع و تابع چنانکہ گویند فلان ملک زیر نگین فلان بادشاہ است یعنی
اہل آن ملک مہر آن بادشاہ را قبول داشتہ فرمان پذیری شود و رزق معلوم در دنیا عبارت از
روزی و وجہ معاشی کہ حصول آن از جائے معین عند العقل یقینی باشد مثلاً مال و ذخیرہ و نوکری
و باغ و اراضی قولہ بیت تشنگان را نماید اندر خواب + ہمہ عالم بچشم چشمۂ آب ش نماید لازم
نہ متعدی یعنی تشنہ را از بسکہ احتیاج بآب باشد بتصور آن تمام عالم دریائی آب بخواب می نماید یعنی
بنظر مے آید ہمچنین درویشان بے دستگاہ را ہمہ روز در بیداری بجست و جوے اش و ہمہ شب
در خواب خیال حصول معاش میگذرد و ساعتے نفس کافر نمیگذارد کہ بخدا پردازند قولہ ہر کجا سختی
دیدہ و تلخی چشیدہ یعنی خود را از شرہ در کارہائے خوف اندازد و از توابع آن نپرہیزد و از عقوبت
نہ ترسد و حلال از حرام نشناسد ش مراد از سختی دیدہ و تلخی چشیدہ مرد مفلس و محتاج است و بودن
ہمزہ بر ہائے دیدہ و چشیدہ علامت یاء تنکیر است شرہ بفتحتین و ہائے ملفوظ بمعنی کثرت
حرص و آنچہ در بعض تیزرہ و در بعض شرہ بتشدید را نوشتہ اند خطا است مخوف بفتح میم و ضم خاء

Islami Books Quran & Madni Ittar Ameen Pur Bazar House Faisalabad

https://archive.org/details/@madni_library

سموم یعنی خوفناک توابع بکسر باء موحدہ کہ حرف چہارم است جمع تابع درینجا مراد از لوازم افعال
قبیحہ مثلاً اگر قدرت نکاح نداشتہ باشد زنا کند پس از توابع زنا حد شرعی است کہ بدرہ زنند نہ
اندیشد و اگر این حد بسببے موقوف ماند از عقاب اخروی نیندیشد و نہ پرہیزد یعنے پرہیز نمی کنند و
این اشتقاق از مصدر جعلی است عقوبت تعذیب دنیا و آخرت نشناسد یعنے تمیز نمی کنند قولہ
قطعہ سگے را اگر کلوخے برسر آید ٭ ز شادی بر جہد کین استخوان است ٭ ش حاصل آنکہ مفلسان
بسبب قصور قوت ہر شئی حرام را حلال انگارند و ہر چیز ناخوردنی را خوردنی پندارند قولہ وگر
نعشے دو کس بر دوش گیرند ٭ لئیم الطبع پندارد کہ خوان است ٭ ش نعشے بیاء وحدت نعش بالفتح
سریر میت کہ جنازہ باشد در بعض بلاد خصوصاً در وقت قلت رفقا دو کس یکے زیر بالین و دیگرے
زیر پایین شدہ جنازہ را می برند لئیم الطبع شخصیکہ بگدائی مال اندوزد خوان در ہندوستان اکثر مدور
سازند و مربع و مستطیل نیز و در ولایت بیشتر خوانہائے کلان مربع و مستطیل سازند و دو آدم پیش و پس
بر سر و دوش برداشتہ بوقت تقسیم اطعمہ از جائے بجائے می برند قولہ اما صاحب دنیا بعین عنایت
حق تعالی ملحوظ است و بحلال از حرام محفوظ ش مراد از صاحب دنیا غنی و مالدار است عین بمعنی
چشم درینجا مراد از چشم قدرت ملحوظ بحاء مہملہ و ظاء معجمہ بگوشہ چشم دیدہ شدہ و حرف باء بر لفظ حلال
سببیہ یعنی بسبب یافتن حلال از حرام محفوظ اند قولہ ہمانا تقریر این سخن نہ کردہ ام و برہان بیان
نیاوردہ ام انصاف از تو توقع دارم ش ہمانا بالفتح اول یعنی پنداری و گویا برہان بمعنی حجت روشن
و دلیل قاطع مصنف بعیاری طلب اعتراف از خصم می کند تا بزبان خود قائل شود یعنے اے
مخاطب چنان پندار کہ سعدی تقریر سخن نہ کردہ است و برہان بیان نیاوردہ است پس درین صورت
خود منصف شدہ کلمۃ الحق بگوئی قولہ ہرگز دیدی دست دعائے منعمی بر کتف بستہ یا بہ بینوائی در
زندان نشستہ یا کف از معصم بریدہ الا بعلت درویشی شیر مردان را بحکم ضرورت در نقب ہا گرفتہ
و کعب ہا سفتہ ش ہرگز بمعنی اصلا یعنے در ہیچ وقتے از اوقات اضافت دست بسوے دعا
اضافت اقترانی است یعنے دستی کہ مقرون بحالت دعا است اے اکثر بدعائے شکر نعمت برداشتہ
می شود و بعضے گفتہ اند کہ دعا بغین معجمہ یعنے از دغا بازی دست بر کتف بستہ و باز اضافت مجموع
دست دعا بسوے منعم اضافت حقیقی تحقیقی است منعم بالفتح عین نعمت دادہ شدہ یعنی کسیکہ

او را حق تعالی نعمت دادہ باشد و می تواند کہ بکسر عین خوانند بمعنی نعمت دہندہ غرض بہرکیف
مراد توانگر است و یاء منعمی برائے تنکیر تا فائدہ عمومیت دہد کتف بالفتح کاف و کسر تاء فوقانی
بمعنی شانہ دست بر شانہ پشت بستن نوعی تعذیب مجرمان بینوائی بمعنی بے سامانی و
تباہی کف بالفتح درینجا بمعنی تمام دست است معصم بکسر میم و سکون عین مہملہ و فتح صاد مہملہ جائے
دست برنجن و دست برنجن زیورے کہ بر ساعد قریب کلائی پوشند ہندی کنگن گویند پس درینجا
مراد از معصم پیوندگاہ ساعد است یا کف دست معمول است کہ دزدان و رہزنان را دست از معصم
قطع می کنند و در بعضے نسخ بجائے این فقرہ چنین نوشتہ اند یا پردہ معصومی دریدہ و در بعض نسخ باز دو
عبارت مرقوم است یاء معصومی مصدری است یعنے معصوم بودن و معصوم اگرچہ در لغت بمعنی
نگاہداشتہ شدہ و محفوظ است مگر درینجا بمعنی اصطلاحی است کہ صالح و بیگناہ باشد خصوصاً کسیکہ از زنا و
خمر و اکل مال حرام محفوظ باشد الا برائے استثناء از امور مذکورہ علت و سبب در درویشی بیاء مصدری
شیر مردان مراد از صاحب ہمتان کہ ہرا بتداءے حال نیست و نیک داشتند آخر الامر از شدت جوع بدزدی
گرفتار شدند بحکم ضرورت فاقہ و تنگدستی نقب بالفتح نون و سکون قاف و باء موحدہ سوراخ
کلان کہ دزدان در دیوار خانہ کنند ہندی اینجا کو نقب گویند و بمعنی سرنگ نیز می آید کعب بالفتح کاف
و سکون عین و باء موحدہ و آن استخوان بلند است بالائے پاشنہ بفارسی شتالنگ گویند و آن
در ہر دو پا باشند یکے انسی بکسر الف و سکون نون و دوم وحشی بفتح واو و سکون حاء مہملہ انسی بطرف
داخل بدن و وحشی بطرف خارج بدن انسی پہن باشد و وحشی را سر استخوان باریک سفتہ بالضم
یعنے سوراخ کردہ و این نوعے از تعذیب شدید است کہ شتالنگ مجرم را برمہ سوراخ کنند و بعضے
نوشتہ کہ چون کعبہ بنا مرتفع را گویند پس معنی آنکہ معابد و عمارات بلند را سوراخ کردہ اند مگر این معنی
از سیاق عبارت پیدا می نماید قولہ محتمل ست کہ درویش را نفس امارہ مطالبہ کند چون قوت احصانش
نباشد بعصیان مبتلا گردد ش محتمل بضم میم اول و فتح میم دوم و سکون حاء مہملہ و فتح تاء
فوقانی اسم مفعول از احتمال بمعنی گمان کردہ شدہ و ممکن امارہ بفتح اول و تشدید میم بمعنی بسیار
امر کنندہ بسوے لذات ممتنعہ نزد محققان نفس انسانی سہ قسم است یکے امارہ دوم مطمئنہ کہ
اصلا میلش بسوے لذات فانیہ نباشد سوم لوامہ بفتح لام و تشدید واو بسیار ملامت کنندہ

For More Books Madni Library Group Whatsapp +923139319528

https://archive.org/details/@madni_library

خود را از وقوع عصیان و لفظ را درینجا بدل اضافت است یعنی نفس اماره درویش و مطالبه بضم
میم و فتح لام طلب نمودن و تقاضا و مفعول مطالبه کند محذوف است و آن لفظ جماع باشد یعنی
نفس اماره درویش طلب جماع کنان ے تقاضی جماع گردد و قوت درینجا بمعنی مقدور و دسترس
احصان بکسر اول و سکون حار مهمله و صاد مهمله بمعنی زن خواستن و نکاح کردن و این در اصل
بمعنی نگاهداشتن است از بدیها ماخوذ از حصن عصیان بالکسر مصدر است بمعنی گناه کردن و درینجا
عبارت است از زنا و لواطت قوله که بطن و فرج توامان اند یعنی دو فرزند از یک شکم مادام که این
یکے برجاست آن دیگرے برپاست ش کاف تعلیلیه بطن بفتح با و سکون طا و شکم فرج بفتح فا و
سکون را مهمله و جیم بمعنی عضو مخصوص مرد و عضو مخصوص زن برای هر دو آمده و بالضم فراخ و خطا
است توامان بفتح تا فوقانی و سکون واو و فتح حرف سوم بمعنی دو فرزند که از یک حمل زاده
شوند و این تثنیه توام است و بچگان توام چند قسم باشند بعضے اقسام توام را یک مزاج باشد
و بتعلق معنوی بحالت صحت و مرض شریک باشند یعنی کلمه تفسیر دو فرزند از یک شکم جمله تفسیر
تفسیریه که مصنف خود تفسیر کرده مادام بفتح میم آخر مگر فارسیان بوقت میم خوانند بمعنی تا وقتے
و اشارت این یکے بر بطن است برجاست یعنی بکار و عمل خود مشغول است و کار و عمل
او اینست اشتها پیدا کرده غذا را در خود کشیدن و هضم نموده بتدریج ثفل آنرا دفع ساختن و
اشارت آن دیگر بفرج است برپاست یعنی قائم است و درین کنایه است از شهوت و نعوظ یعنی
استادگی ذکر حاصل آنکه خوردن را اکثر شهوت لازم است قوله شنیدم که درویشے را بر حدثے یا خبثے
گرفتند ش حدث بفتح حا مهمله و سکون دال مهمله و ثای مثلثه بمعنی کودک امرد با ابتدای شباب و یای
مجهول در آخر برای وحدت خبث بضم خای معجمه و سکون بای موحده و ثای مثلثه بمعنی پلیدی درینجا مراد
از اغلام و لواطت و یای مجهول در آخر زائد برای تحسین کلام و روانی عبارت حاصل آنکه درویشی را
بالای کودکے بحالت اغلام گرفتند و آنچه در بعض نسخ نوشته اند که درویشے را با خنثی گرفتند خنثی بضم
خای معجمه و سکون نون و فتح ثای مثلثه بمعنی انسانی که علامت زن و مرد هر دو دارد و این نسخه خطاست
و در نسخهٔ درویشے را با مخنثے گرفتند بلکه در حالت لواطت و اغلام گرفتند این نسخه هم
بے تکلف است قوله با آنکه شرمساری برد بیم سنگساری نمودندش یا آنکه بمعنی باوجود آنکه بود

بضم با موحده و سکون ی راصیغهٔ ماضی سنگساری تعذیب شرعی است که اگر مرد صاحب زن بازنے
دیگر زنا کنند یا بکودکے اغلام نماید او را در مغاکے که تا سینه اش باشد استاده کرده آنقدر سنگها زنند
که بمیرد چون در حق مجردی که اصلا در عمر خود زن به نکاح نه گرفته باشد رجم یعنی سنگساری جائز نیست
ظاهر این درویش مجرم در زمانهٔ ماضی زن داشته باشد یا زنش در ملک بعید باشد قوله گفت
اے مسلمانان زر ندارم که زن کنم و طاقت ندارم که صبر کنم حدیث و لا رهبانیة فی الاسلام
ترجمه حدیث اینست که نیست ترسائی در اسلام درینجا مراد از ترسائی خصی کردن خود است
چه رسم ترسایان است که برای اشتغال عبادات خود را خصی کنند چون بعضے از صحابه این اراده داشتند
سرور انبیا ایشان را منع فرمود که لا رهبانیة فی الاسلام ترکیب لا برای نفی جنس رهبانیت
بفتح را مهمله و سکون های هوز و فتح بای موحده و سکون نون و تشدید یای تحتانی و فتح تای فوقانی
بمعنی رهبان شدن یعنی ترسا گردیدن اسم اوست مبنی بر فتحه زیرا که اسم لای نفی جنس مبنی بر
فتحه میباشد فی الاسلام جار مجرور خبر اوست و مخفی نماند که آوردن این حدیث در جواب سوال
مقدر است و سوال اینست که ای درویش اگر زر نداری که زن کنی و صبر هم نداری که ترک
جماع کنی باری خود را خصی کن لهذا درویش بلاغتی بکار برده قبل از سوال شان جواب داد
که خود را خصی کردن از حدیث ممنوع است و غرض شیخ ازین حکایت درویش بیان ذلتهای
درویشے است برای الزام حریف قوله و از جمله موجب سکون و جمعیت دادن که خواجه را
است یکے آنکه هر شب صنمی در بر گیرد و هر روز جوانی از سر گیرد که صبح تابان را دست از
صباحت او بر دل بود و سرو خرامان را پا از خجالت او در گل ش موجب بفتح میم و کسر جیم جمع موجب
که بمعنی سبب مے آید سکون بفتحتین بمعنی آرام و اطمینان خواجه درینجا بمعنی توانگر و غنی است یعنی
برای طاعت و عبادت اول تسکین باطن ضرورست و اسباب آن توانگران را اکثر میسر منجمله یکے
آنکه ازواج جمیله شب شبیز دارند صنم بفتحتین اگرچه بمعنی بت است مگر بمعنی معشوق شهرت دارد درینجا
مراد از منکوحه جمیله و کنیز حسینه و یای مجهول برای وحدت و یای جوانی معروف چون از لذت و سرور
انتعاش روح است لهذا هر روز گویا که قوت نوجوانی حاصل می شود و فاعل هر دو گیرد خواجه یعنی
توانگر و هر دو فقره آئینه که در نثر مرجز مسجع و مرصع واقع شده اند مشتمل بر توصیف صنم صباحت

Islami Books Quran & Madni Ittar Ameen Pur Bazar House Faisalabad

https://archive.org/details/@madni_library

بفتح حسن سپید و روشن و در ہر دو فقرہ لفظ از سینہ و دست بر دل بودن بمعنی بیطاقت شدن
از بیتابی دل چہ معمول است کہ بوقت غلبہ طپیدن دل دست بر سینہ بجانب دل مے نہند تا در طپیدن
تسکینی شود یعنے از دیدن حسن او صبح تابان کہ خود در حسن بے نظیر است دل از دست رود
و سرو را کہ درخت خوش قامت معروف است بخرام کہ صفت انسان است از ان موصوف
کردہ کہ اکثر اوقات سرو از جنبش باد از دور چنان تخیل میشود کہ گویا در رفتار است خجالت بفتح
بزیادت الف در استعمال فارسیان بمعنی خجلت یعنے شرمندگی پا در گل بمعنی پابند و عاجز و تحیر
چرا کہ صاحب حیرت کامل رفتن نتواند قولہ بیت بخون عزیزان فرو بردہ چنگ + سر انگشتہا
کردہ عناب رنگ + ش مراد از عزیزان عشاق است چنگ بفتح جیم فارسی پنجہ سر انگشت بفک
کسرۂ اضافت نزد جمہور جائز بل اولے عناب رنگ یعنے سرخ رنگ و درین بیت تخیل شاعرانہ
است یعنے حنا بر دست نہ بستہ اند بلکہ بخون عشاق رنگین کردہ اند قولہ محال است کہ با حسن
طلعت او گرد مناہی گردد یا قصد تباہی کند ش محال است بضم یعنے ناممکن است در عادت
و لفظ با بمعنی با وجود طلعت بمعنی صورت و ضمیر او راجع بضم مناہی بفتح ممنوعات شرعی و رینجا
کنایہ است از زنا و لواطت تباہی بمعنی خرابی و کنایہ است ہمان زنا و مکرر از ان کرد کہ دو فقرہ
مترادف آوردن دال بر بلاغت باشد قولہ بیت دلی کہ حور بہشتی ربود و یغما کرد + کی التفات کند
بر بتان یغمائی + ش دے بیاء مجہول تنکیر بمعنی صاحب دے یعنے کسے و شخصے مراد از حور بہشتی
منکوحہ جمیلہ بر رحمۃ اللہ علیہ و لفظ یغما در مصرعۂ اول بمعنے تاراج و یغما کردن یعنے تاراج و غنیمت بردن و کنا
کرد التفات بمعنی اندک توجہ و یغمائی در مصرعۂ دوم منسوب بہ یغما کہ شہریست حسن خیز از ترکستان
و بعضے گویند کہ یغمائی منسوب بیغما بمعنی تاراج کہ از دار الحرب کنیزان را بسبیل غنیمت آرند و
ایں معنی ضعیف است شعر من کان بین یدیہ ما اشتہی رطب + یغنیہ ذلک عن رجم العناقید
ترجمہ کسیکہ بود پیش او تازہ کہ اشتہا داشت خرمائے تر بے نیاز مے گرداند او را آن
خرمائے تر از سنگ زدن بر خوشہ ہائے انگور چون در ترجمہ تحت لفظے مصرعۂ اول تعقید لفظی است
حاصل معنی مصرعۂ اول اینست کسے کہ بود پیش او خرمائے تر تازہ کہ اشتہا داشت
و سنے مراد ازین شعر آنکہ کسیکہ منکوحۂ جمیلہ کام دل حاصل کردہ مے باشد محتاج نمیشود

بجماع حرام نیست و صرف اشتہی بکسر اول و فتح تاء فوقانی و در آخر الف مقصورہ بصورت یاء
صیغہ ماضی مذکر واحد غائب از باب افتعال رطب بضم راء و فتح طاء خرمائے تازہ و تر یغنی بضم
یائے تحتانی و سکون غین معجمہ و کسر نون مضارع معلوم غائب از باب افعال رجم بفتح راء مہملہ و سکون
جیم سنگسار کردن عناقید بفتح عین مہملہ و نون و کسر قاف جمع عنقود کہ بضم اول و سوم است
بمعنی خوشۂ انگور ترکیب من موصولہ کان فعل از افعال ناقصہ بین ظرف مضاف یدین مضاف الیہ
با از مضاف الیہ بسوے ہاے ضمیر کہ راجع است بسوے من لہذا نون تثنیہ از میانش ساقط گردید
یا مصدریہ زمانیہ بمنزلہ ظرف اشتہی فعل ماضی ضمیر مستتر کہ راجع است بسوی من فاعل
آن این ہر دو ظرف با متعلق محذوف خود کہ آن لفظ موجود باشد خبر مقدم کان و رطب اسم
کان و کان با اسم و خبر خود صلہ موصول واقع شدہ موصول با صلہ مبتدا یغنیہ فعل ہاے ضمیر غائب
مفعول آن و ذلک اسم اشارت بسوے رطب فاعل آن عن جار رجم مجرور و مضاف العناقید
مضاف الیہ مجموع متعلق بلفظ یغنی و تمامی مصرعۂ ثانی خبر آن مبتدا و کسرہ دال عناقید را
کہ حرف ردے است بمعنی اشباع باید نمود کہ یائے معروف متلفظ شود و در مصرعۂ اول الف
یا ہمزہ اشتہی در تلفظ نباید آورد چرا کہ در تقطیع از وزن بحر ساقط اند و این شعر در بحر بسیط
مثمن است افاعیل مصرعۂ اول مستفعلن فعلن مفاعلن فعلن ہر دو فعلن متحرک عین افاعیل
مصرعۂ دوم مستفعلن فعلن مستفعلن فعلن درین مصرعہ فعلن اول متحرک و ثانی بسکون
عین مفاعلن و فعلن مقبوض است و فعلن بسکون عین مقطوع درین شعر نسخہ ہائے
بسیار بنظر آمدہ بجز این نسخہ ہمہ غلط بودند ازین باعث بآنہا نپرداختم قولہ اغلب تہی دستان
دامن عصمت بمعصیت آلایند و چون سگان گرسنہ نان ربایند ش اغلب بفتح
بمعنی اکثر عصمت بالکسر خود را باز داشتن از گناہ ہائے کبیرہ معصیت بفتح میم و
سکون عین و کسر صاد مہملہ و فتح یاء تحتانی بمعنی گناہ آلایند بمد اول یعنے آلودہ
میکنند چہ در بعضے گناہ دامن آلودہ ہم می گردد مثل جماع و دزدی و خواری امر قطرات شراب
یا از قی کہ بعضے بخواران را حادث شود سگان موصوف گرسنہ صفت آن و در بعض نسخ چنین واقع
شدہ گرسنگان نان ربایند یعنی گرسنگان از پیش مردم نان بہ بر بایند قولہ بیت چون سگ

For More Books Madni Library Group Whatsapp +923139319528

https://archive.org/details/@madni_library

و ندہ گوشت یافت نیز سدہ کین شتر صالح است یا خر دجال ۱۲ ش چون اسلوب مورد نیت
این بیت بخاطر اکثر صاحبان شخص نمیگردد لہذا تحقیقش نوشتہ میشود مخفی نماند کہ این بیت در
بحر منسرح مثمن مطوی منحور و مجدوع است بروزن مفتعلن فاعلات مفتعلن فا مصرعۂ دوم مفتعلن
فاعلات مفتعلن فلاع پس نون چون و تا و گوشت و تا و یافت و ہای درندہ و نون کین و
الف لفظ است ہمہ در تقطیع بموجب قاعدۂ عروض ساقط میشوند و کاف سگ را مکسور بقصر
باید خواند نہ باشباع کسرہ و را و درندہ را ساکن خواندن ضرور و کسرۂ را شتر را بنحوے اشباع
نمایند کہ یاء مجہول پیدا آید و کسرۂ راء خر را بقصر خوانند نہ باشباع تقطیعش اینست چون سگ در مفتعلن
ندہ گوش فاعلات یافت نیز مفتعلن سدہ فع مصرعۂ دوم کی شتری مفتعلن صالح است فاعلات
یا خر د مفتعلن جال فع و نیز باید دانست کہ مفتعلن مطوی است و فاعلات مطوی موقوف و فع
منحور و فلاع مجدوع صالح نام پیغمبرے کہ بدعاے ایشان شتر مادہ از میان سنگ پیدا شدہ بود
دجال مردی کاذب در آخر زمان پیدا شدہ بر خر سوار گشتہ در تمام عالم سیر خواہد نمود حاصل
مضمون این بیت آنکہ چون بر درویش بے دستگاہ شہوت غلبہ میکند از جماع حرام پرہیز
نمی سازد و انچہ در اکثر نسخ نترسد بتاء فوقانی واقع شدہ تحریف ناسخان است صحیح بیاء فارسی
است چنانکہ در متن نوشتیم **قولہ** چہ مایہ مستوران بعلت درویشی در عین فساد افتادہ اند و عرض
گرامی بباد زشت نامی دادہ ش چہ مایہ بمعنی چہ مقدار یعنی بسیار چراکہ درینجا چہ برای تفخیم و تعظیم
است مستوران درینجا مراد از مردمان پرہیزگار و زنان پاکدامن است چراکہ مستور عام است
خواہ مرد خواہ زن چہ مستور در شرح من یستر نفسہ عن وقوع المعاصی چون ذکر زنان شنیع بود لہذا
مستورات نگفت مستوران گفت و این عین بلاغت است یعنے آن بسبب تنگدستی زوج
نیافتہ زنا کردہ اند یا زوج از تنگدستی بسفر آوارہ شدہ غرض بالکل ناموس و آبرو و گرامی
بکاف فارسی بمعنی عزیز و بزرگ قدر بباد دادن چیزے بمعنے ضائع کردن چیزے است
قولہ بیت با گرسنگی قوت پرہیز نماند ۞ افلاس عنان از کف تقوے بستاند ۞ ش لفظ با برای
تقابل و مقابلہ است نہ بمعنی معیت افلاس بے فلس شدن چہ خاصۂ باب افعال است
گاہے براے سلب ماخذ آید عنان از کف کسے ستاندن بمعنی غالب آمدن است

بر کسے **قولہ** حالیکہ من این سخن بگفتم عنان طاقت درویش از دست تحمل برفت تیغ زبان برکشید
و اسپ فصاحت در میدان وقاحت جہانید و بر من دوانید ش اضافتہاے این عبارت ہمہ
تشبیہی است یعنے اضافت مشبہ بہ بسوے مشبہ چنانچہ تیغ زبان یعنے زبان کہ ہمچو تیغ تیز باشد
و قس علیہ البواقی وقاحت بالفتح واو و قاف و حاء مہملہ شوخی و بے شرمی **قولہ** و گفت چندان مبالغہ
در وصف اینان کردی و سخنہاے پریشان گفتی وہم تصور کند کہ تریاق اند یا کلید خزائن ارزاق
ش کند بمعنی نمیکند چراکہ استفہام اقرارے است چنانکہ درین بیت بوستان بیت تفاوت
کند ہرگز آب زلال ۞ گرش کوزہ زرین بود یا سفال ۞ یعنے تفاوت ہرگز نمی کند تریاق دواے
مرکب است کہ جمیع زہرہاے جمادی و نباتی و حیوانی را دفع کند خزائن بکسر حرف چہارم کہ ہمزہ است
جمع خزینہ کہ بمعنی مخزن است ارزاق بالفتح و بتقدیم راء مہملہ جمع رزق یعنے روزی **قولہ** مشتے متکبر و
مغرور معجب و نفور ش مشتے بمعنی اندکے یعنے جماعۂ قلیل و یاء نکرہ در آخر براے تحقیر معجب بضم میم و سکون
عین و کسر جیم و باء موحدہ بمعنی خودبین و خود پسند اسم فاعل از اعجاب کہ بمعنی خوبی خود دیدن و
بخود نازیدن است نفور بفتح نون بمعنی نفرت کنندہ از مردم **قولہ** مشتغل مال و نعمت مفتتن جاہ و
شہوت ش مشتغل بمعنی مشغول و مصروف مفتتن بضم میم و سکون فاء و فتح ہر دو تاء فوقانی در فتنہ
انداختہ شدہ اسم مفعول از افتتان کہ در فتنہ انداختن است و این از نسخۂ مخدومی و سروری است
و در اکثر نسخ متعطش واقع شدہ بمعنی تشنہ اسم فاعل از تعطش ثروت بالفتح ثاء مثلثہ بسیارے
مال **قولہ** سخن نگویند الا بسفاہت و نظر نکنند الا بکراہت ش سفاہت بالفتح بیخردی کراہت بتخفیف
یاے تحتانی ناخوشی **قولہ** علما را بگدائی منسوب کنند و فقرا را بہ بے سروپائی معیوب گردانند ش
بے سروپائی بے حقیقتی و بے تمیزی و شارح عربی بمعنی برہنگی نوشتہ معیوب درینجا بمعنی عیب گرفتہ
شدہ نہ بمعنی عیب دار و در بعض نسخ طعنہ زنند واقع است مگر درین صورت بجاے منسوب معیوب
از دست میرود **قولہ** بعزت مالیکہ دارند و بغرور جاہے کہ پندارند سر بکسے فرو نیارند و برتر از ہمہ نشینند
ش یعنے بسبب بزرگی آن مال کہ نزد خود دارند و بسبب غرور آن مرتبۂ عظیم کہ در خود گمان می برند
حال آنکہ در حقیقت مرتبۂ عظیم در ایشان موجود نیست سر بکسے فرو نیارند یعنے متوجہ و متواضع کسے
نمی شوند **قولہ** نہ آن سر دارند کہ سر بکسے بر دارند ش سر اول بمعنی خیال و ارادہ و سر دوم بمعنی

Islami Books Quran & Madni Ittar Ameen Pur Bazar House Faisalabad

سر معروف کہ بالاے گردن است وحرف با بمعنی بجاے یعنے آن جہال بعید انداز رند کہ سر
خود را براے مجرا وسلام گرفتن کسے بالا کنند وبسوے او التفات نمایند قولہ حکما گفتہ اند ہر کہ عجائب
از دیگران کم است وبہ نعمت پیش بصورت توانگر است وبمعنے درویش ش نعمت درینجا بمعنی مال و
دولت وصورت بمعنی ظاہر ومعنی بمعنی حقیقت وباطن قولہ بیت اگر بے ہنر بمال کند کبر بر حکیم کون
خرش شمار اگر گاو عنبر است + ش حرف با بر لفظ مال سببیہ کبر بکسر کاف عربی وسکون باء موحدہ
غرور وتکبر ودر بعض نسخ بجاے کبر لفظ فخر نوشتہ اند حکیم بمعنی صاحب فضل وعلم کون خر سواے معنی
لغوی کہ معروف است درینجا احتمال دو معنی دیگر دارد یکے مجازی ومرادی وآن پلید ونجس ست
دوم اصطلاحی وآن احمق وگول است وگاو عنبر جانورے است بحری بصورت گاو کہ اکثر نشا خہاے
عسل را کندہ بوران در کوہ ہاے بعضے جزائر گیاہاے خوشبو کیدہ ہم بہم ساند وسیل کوہے
آنرا بدریا می آرد جانور مذکور غذا پنداشتہ آنرا فرو میبرد ونتواند کہ ہضم کند بر خشکی سیدہ قی میکنند و
بعضے گویند کہ براز سرگین می اندازد ہمین جہت است کہ مگس میان عنبر یافتہ اند وبآتش میگدازد
وباصطلاح کنایہ است از مالدار ہر فائدہ اگر کون خر بمعنی احمق وگاو عنبر بمعنی مالدار برفائدہ گیرند
معنے چنین باشد یعنے اگر بے ہنر بر حکیم غرور خود ظاہر کند او را احمق شمار کن اگرچہ مالدار است وبر
تقدیر دیگر چنین توان گفت کہ اگر بے ہنر بر حکیم تکبر نماید او را پلید ونجس باید شمرد اگرچہ بموضع خوشبو
است قولہ گفتم مذمت اینان روا مدار کہ خداوندان کرم اند گفت خطا گفتی کہ بندۂ درم اند چہ
فائدہ اگر ابر آذر اند ونمی بارند وچشمۂ آفتاب اند وبر کسے نمی تابند وبر مرکب استطاعت سوار
اند ونمی رانند وقدمے بہر خدا نہ نہند ودرمے بے من واذی ندہند ش مذمت بفتحتین وتشدید میم
ثانی ہجو وبدگوئی اشارت اینان بتوانگران آذر حرف اول ممدود وذال معجمہ وراء مہملہ و
آذر بدون الف نیز آمدہ نام ماہ رومی وآن مدت ماندن آفتاب است در برج حوت کہ ماہ اول
موسم بہار است ہندی مطابق آن چیت است بفتح جیم فارسی از باران این ماہ درختان
سرسبز می شوند وگل وشگوفہ آغاز می کنند استطاعت دسترس وقدرت من بالفتح وتشدید
نون منت نہادن اذی بالفتح اول وفتح ذال معجمہ ودر آخر الف مقصورہ بصورت یاء بمعنی رنج
دادن ودر آوردن لفظ من واذی اقتباس است از آیت یعنے غافل اند ازین قول

حق تعالے لا تبطلوا صدقاتکم بالمن والاذی یعنے ضائع مکنید ثواب خیرات خود را باحسان نہادن
وخدمت گرفتن قولہ مالی بمشقت فراہم آرند وبخست نگاہ دارند وبحسرت بگذارند حکما گفتہ اند
سیم بخیل وقتے از خاک بر آید کہ وے بخاک در آید ش یاء مجہول مالی براے تعظیم
وتفخیم است یعنے مال بسیار یا براے تنکیر کہ بنسبت تحقیر آرند خست بکسر خاء معجمہ وتشدید
سین مہملہ بمعنی بخل بحسرت عند الموت بگذارند قولہ بیت برنج وسعی کسے نعمتے بدست آرد +
دگر کس آید وبے رنج وسعی بردارد + ش سعی بسکون عین دو قسمت یاء تحتانی کسے بمعنی یک
کس مراد از دگر کس وارث است تا این بیت مقولۂ درویش است کہ با شیخ مباحثہ می کرد قولہ
گفتم بر بخل خداوندان نعمت وقوف نیافتہ الا بعلت گدائے ورنہ ہر کہ طمع یکسو نہد کریم وبخیلش
یکسان نماید ش وقوف آگاہی نماید مضارع لازم یعنے بنظر آید قولہ محک داند کہ زر چیست و
گدا داند کہ ممسک کیست ش محک بکسر میم وفتح حاء مہملہ وتشدید کاف سنگے باشد
سیاہ کہ خوشرنگی وبدرنگی زر بران سودہ معلوم کنند ممسک بضم میم بمعنی بازگیرندہ وباصطلاح بخیل
را گویند یعنے محک حقیقت زر بداند اطلاق دانستن بر محک مجاز است از صاحب محک و
چیست کہ اطلاقش بر غیر ذوی العقول کنند درینجا بمعنی چگونہ است واستعمال کیست بر
انسان قولہ گفتا بتجربت آن می گویم کہ متعنتان بدر بدارند وغلیظان شدید برگمارند تا بار عزیزان
ندہند ودست بر سینۂ صاحب تمیزان نہند ش تجربت بسکون جیم وکسر راء مہملہ آزمایش و
امتحان متعنتان بفتح عین مہملہ وکسر نون شدہ دار بمعنی درشت خویان ودر بعض نسخ متعلقان
بمعنی نوکران وخدام درین نسخ لطفے ندارد غلیظان یعنے اشخاص غلیظ القلب ای سخت دل بیرحم
شدید اگرچہ بمعنی سخت است مگر درینجا بمعنی کامل در صفت خود است برگمارند بضم کاف فارسی
بمعنی تعین میکنند بار بمعنے دخل دست بر سینہ کسے نہادن باز داشتن از دخل قولہ وگویند کس
درسرا نیست وبحقیقت راست گفتہ باشند چرا کہ اطلاق کس بر انسان باشد وانسان آنیعنی
بمنزلۂ حیوان مطلق است بیت آنرا کہ عقل وہمت وتدبیر ورائے نیست + خوش گفت پردہ دار
کہ کس در سراے نیست ش مخفی نماند کہ در مصرعۂ اول ہر دو کاف بیانیہ لفظ صاحب محذوف
است پردہ دار بمعنی دربان ومضمون این بیت مؤید مضمون فقرۂ اول است کہ بالاے ہمین بیت

https://archive.org/details/@madni_library

مسطور است یعنے قول دربان خالی از لطیفہ نیست کمالایخفی **قولہ گفتم** ہ عذر آنکہ از دست متوقعان بجان آمدہ اند واز رقعہ گدایان بفغان ش یعنے دردرد سخن درویش گفتم کہ داشتن دربانان بعذر آنچینی است کہ از سوال گدایان وحرائف محتاجان بتنگ آمدہ اند چراکہ ہرچند انعام شود وہ شود دیگر سیری سائلان ممکن نیست **قولہ محال عقل** است کہ اگر ریگ بیابان دُرر شود چشم گدایان پُر شود ش حاصل آنکہ حرص گدایان آنقدر وسیع است اگر بالفرض ہمہ ریگ بیابان موجود بہ گردد دران صورت ہم سیرے حرص گدایان نزد عقل ناممکن می نماید **قولہ بیت** دیدۂ اہل طمع بنعمت دُنیا ، پُر نشود ہمچنانکہ چاہ بشبنم ، ش این بیت در بحر منسرح مثمن مطوے منحور است بروزن مفتعلن فاعلات مفتعلن فع بوبار کسرۂ لام اہل را بنوعے اشباع نمایند کہ یا مجہول ملفوظ شود تقطیع دیدہ اہ مفتعلن لے طمع ب فاعلات نعمت دن مفتعلن یا فع پر نشود مفتعلن ہمچنانکہ فاعلات چاہ بشب مفتعلن نم فع **قولہ حاتم طائی** کہ بیابان نشین بود اگر بہ شہر بودے از جوش گدایان بفغان آمدے وبیچارہ شدے وجامہ پارہ گشتی ش گویند کہ حاتم در قصبہ می ماند ودر شہر کلان سکونت نداشت برکثرت مور ومگس وکرم اطلاق جوش کنند چراکہ از تحرک آنہا صورت جوش آب بدیگ متخیل مے گردد وگدایان را درینجا برائے تشنیع بمور ومگس کنایہ نمود بیچارہ کسیکہ اورا چارہ وتدبیر نماند ای عاجز جامہ پارہ مرکب لقب است برائے کسیکہ جامۂ او پارہ شدہ باشد **قولہ** چنانکہ در طیبات آمدہ است ش طیبات بکسر طا وسکون یاء تحتانی وباء موحدہ جمع طیبت بالکسر کہ بمعنی خوش طبعی وظرافت است **قولہ بیت** در من منگر تا دگران چشم ندارند کز دست گدایان نتوان کرد ثوابے ش منگر صیغہ نہی وکسر نون برائے وزن شعر صیغۂ نہی از نگریستن وچشم بمعنی اُمید وتوقع چون این بیت ما صنعت منجا مطابقہ گشت لہذا توجیہش چنین توان کرد کہ این بیت ظاہرا در مبالغہ مذمت بخیلے است کہ جوادی را از انعام منع میکردہ باشد چنانکہ بعض بخیلان را انعام از دست کسے بکسے خوش نمی آید تا خود دادن راچہ رسد یعنے اے منعم بچشم رعایت در حال من مبین تا از دیدن من چنان نشود کہ دیگران ہم از تو سوال کنند وگدایان بر تو از دحام نمایند وتنگ آمدہ سخت ودرشت گوئی از ثواب باز مانے ودر بعض نسخ این عبارت نیست چنانکہ در طیبات آمدہ است بلکہ چنین واقع است جامہ پارہ کردی و

گفتی بیت در من منگر تا دگران الخ یعنے این بیت حاتم بطلاع میگفت کہ لبسے من بارادۂ طمع منگر وانیجا مکن کہ اگر دیگران خواہند دید جوش وانبوہ کردہ نوبت بضرب ودشنام خواہد کشید وثواب بتوقع نخواہد آمد **قولہ گفت** من برحال ایشان رحمت مے برم ش درویش گفت مرا بر حال این توانگران غافل رحمت می آید کہ مال دارا اند وثواب آخرت حاصل نمی نمایند **قولہ گفتم** نی بر حال ایشان حسرت میخوری ش نی بکسر نون ویاء مجہول کلمہ الیست کہ برائے رد کلام غیر آرند **قولہ** در این گفتار ہردو بہم گرفتار ہر بیدقی کہ براندی بدفع آن بکوشیدمی وہر شاہے کہ بخواندی بفرزین بپوشیدمی ش بیدق بفتح باء موحدہ وسکون یاء تحتانی وفتح ذال معجمہ معرب پیادہ وخاص بمعنی پیادہ شطرنج مستعمل شیخ درینجا ضلع شطرنج راکار فرمودہ لہذا شاہ درینجا بمعنی شاہ شطرنج است فرزین بالفتح بمعنی وزیر شطرنج وبالکسر معرب آن یعنی قوت مخالفش را بجوابہائے قوی زائل میکردم **قولہ** تا نقد کیسۂ ہمت ہمہ در باخت وتیر جعبۂ حجت ہمہ بینداخت ش تا انتہائیہ جعبہ بالفتح ترکش حجت بمعنی دلیل حاصل آنکہ ہر قدر سخنہا کہ در حوصلۂ معلومات خود داشت ہمہ را صرف ساخت **قولہ قطعہ** ہان تا سپر نیفگنی از حملۂ فصیح ، کورا جز این مبالغۂ مستعار نیست ش ہان کلمۂ تنبیہ است بمعنی خبردار باش ولفظ تا بمعنی ہرگز سپر افگندن اصطلاح است بخوف دشمن از جنگ باز ماندن فصیح بمعنی مرد تیز زبان کو را در اصل کہ او را بود مبالغہ درینجا بمعنی لاف زنی وزیادہ گوئی مستعار بمعنی بعاریت گرفتہ شدہ یعنے بے اصل وشنیدہ ونہ بعلم وفضل حاصل کردہ شدہ خلاصہ مضمون بیت آنکہ در مباحثہ مرد بعلم خوش تقریر ہراسان نباید شد چراکہ نزد او سوائے این چند سخنان شنیدہ دیگر ہیچ سرمایۂ علمے نیست عنقریب ساکت خواہد شد **قولہ بیت** دین ورز ومعرفت کہ سخندان سجع گوے ، بر در سلاح دارد وکس در حصار نیست ، ش مخفی نماند کہ لفظ اے کلمۂ ندا است در ابتداء این بیت محذوف است ورز بفتح واو وسکون را مہملہ وزا معجمہ صیغہ امر از ورزیدن بمعنی اختیار کردن بترکیب اسم کہ لفظ دین است معنے اسم فاعل پیدا کرد پس دین ورز بمعنے اختیار کنندۂ دین باشد ومعرفت کہ معطوف است درینجا بسبیل مبالغہ بمعنی صاحب معرفت از قبیل زید عدل احتیاج شدہ کاف بیانیہ وسخندانی موصوف وسجع گوی صفت آن وسجع بالفتح بمعنی لفظ است کہ با لفظ مقابل متشابہ الآخر باشد کہ آنرا بنظم قافیہ وبہ نثر سجع وبآیات قرآنی فواصل نامند ودرینجا از سخندانی

Islami Books Quran & Madni Ittar Ameen Pur Bazar House Faisalabad

https://archive.org/details/@madni_library

سبح گوے مروزیبا کلام خوش تقریر مراد است حاصل معنی آنکه اے مرد اختیار کننده دین ولے صاحب
معرفت بدانکه آدم خوش تقریر بے علم بمنزلهٔ آنست که گویا صاحب قلعه براے رعب دشمن بلوے
دروازه وبروج قلعه بهم بنا دیق و دیگر آلات جنگ چیده و فوجے در میانش نگاه داشته وانچه بعضے
نوشته که دین ومعرفت را اختیار کن ووکاف را تعلیلیه تجویز کرده خطا است قوله عاقبت الامر دلیلش
نماند ذلیلش کردم دست تعدی دراز کرد وبیهوده گفتن آغازش دلیل وذلیل تجنیس خطی است
تعدی از حد تجاوز کردن وبمعنے ظلم وبے ادبی مستعمل ولفظ کرد دیگر بعد لفظ آغاز محذوف قوله سنت
جاهلان است که چون بدلیل از خصم فرومانند سلسلهٔ خصومت بجنبانند چون آزر بت تراش
که بحجت با پسر بر نیامد بجنگ برخاست لئن لم تنته لارجمنک ش سنت بالضم روش
وعادت خصم بالفتح حریف وصاحب مقابله فرو مانند یعنے عاجز شوند سلسلهٔ زنجیر خصومت بالفتحتین
دشمنی وعداوت آزر بالمد وفتح زاء معجمه وراء مهمله نام پدر یا عم خلیل علیه السلام که پیشه
بت تراشی داشت پسر درینجا عبارت از ابراهیم خلیل الله ومعنی آیت شریف مقولهٔ آزر
است ترجمه هر آئینه اگر باز نیائی از بد گفتن بتان تحقیق سنگسار کنم ترا ترکیب لام مفتوح
براے تاکید آن بالکسر حرف شرط لم تنته صیغهٔ جحد مذکر حاضر واحد معلوم از باب افتعال در اصل تنتهی بود
از رادکا یعنی یا و آخر از جهت جازمه ساقط شد وضمیر خطاب مستتر که فاعل او مجموعه فعل فاعل شرط
واقع شده لارجمن لام مفتوح براے تاکید وفتح همزه وسکون راء مهمله وضم جیم ونون ثقیله تاکید
باصل مضارع متکلم واحد از باب نصر چون مضارع مشترک است میان حال واستقبال
نون ثقیله مختص باستقبال می سازد ومجموع لارجمنک جزا است فائده وقتیکه ابراهیم علیه السلام مذمت
بتان پیش پدر خود بیان نموده از پرستش منع ساخت پدر در جواب آن دلیل پرستش آورده
نتوانست ومستعد بجنگ شد چنانکه حق تعالے فرماید قال اراغب انت عن الهتی یا ابراهیم
لئن لم تنته لارجمنک واهجرنی ملیا گفت آزر با ابراهیم را آیا برگشته تو از خدایان من اے
ابراهیم اگر باز نیائی ازین حرکت بسنگها ترا خواهم زد ودور باش از من یکمدت قوله دشنامم
داد سقطش گفتم گریبانم درید زنخدانش گرفتم ش ودرینجا سقط بمعنی سخت زشت در نسخ جای
زنخدانش شکستم واقع است مگر در نسخهٔ سروری مخدومی زنخدانش گرفتم مسطور است قوله قطعه

درمن وهن ده قفا ده + خلق از بے ما دوان خندان + ش یعنے او در بحیرت من ودن در بحیرتے
او افتادم قوله انگشت تعجب جهانے + ز گفت وشنید ما بدندان + ش اضافت انگشت بسوی
تعجب اضافت اقترانی است یعنے انگشت که مقارن بحالت تعجب باشد واضافت مجموع
انگشت تعجب بسوے جهان اضافت حقیقی است قوله القصه مرافعت این سخن پیش قاضی بردیم
وبحکومت عدل راضی شدیم تا حاکم مسلمانان مصلحتے بجوید ومیان توانگران ودرویشان فرقے
بگوید ش مرافعت بفتح فاء وعین مهمله فیصله دعوے پیش حاکم بردن حکومت درینجا بمعنی حکم
بودن یعنے منصفی عدل بالفتح بمعنی مرد عادل ومنصف ومصالح حکم بفتحتین بمعنی داور وحکم کننده وتمیز
کننده میان دو چیز وانچه در بعض نسخ بجاے فرقے لفظ خطبی واقع است معنیش تکلف تمام دارد
وآن اینست که خطبه بالکسر کلمه که خاطب بوقت نکاح گوید درینجا مجازاً بمعنی کلمه که رافع مقارعت
ونزاع وموجب اتحاد باشد قوله قاضی چون هر دو بشنید وحلیهٔ ما بدید سر بجیب تفکر فرو برد و پس از تامل
بسیار سر بر آورد و گفت ش حلیه بالکسر و یاء تحتانی صورت ودر سروری هیئت نوشته بمعنی صورت
وانچه در بعض نسخ حیلت نوشته خطا است قوله ایکه توانگر ترا ثنا گفتی وبر درویشان جفا روا داشتی
بدان هر جا که گل است خار است وباخمر خمار وبر سر گنج مار است وآنجا که در شهوار است نهنگ مردم خوار
است ش خمر بالفتح وسکون میم شراب خمار بمعنی اعضا شکنی ودرد سر که بعد زوال نشهٔ شراب
پیدا گردد شهوار مراد از کمال آبدار وقیمتے مخفی نماند که دار کلمه ایست که افادهٔ معنی لیاقت کند
پس شهوار چیزے را گویند که از کمال خوبی لائق شاه باشد نهنگ جانور آبی است بسیار قوی
بزرگ جثه فائده مردم خوار بمعنی خورندهٔ آدمی مرکب است از خوار که صیغهٔ امر است از خواردن
که مرادف خوردن است یا مزید خوردن است بزیادت الف قوله لذت عیش دنیا را لدغهٔ اجل
در پس است ونعیم بهشت را دیو مکاره در پیش ش عیش در اصل بمعنی زندگانی است وبمعنی
کامیابی وسرور مجازاً شهرت گرفته لدغه بفتح لام وسکون دال مهمله وغین معجمه در اصل بمعنی نیش زدن
کژدم وزنبور است ومجازاً گزیدن مار را نیز گویند نعیم بکسر نون وفتح عین مهمله جمع نعمت وانچه در
بعض نسخ نعیم نوشته بمعنی نعمت واحد بهتر نیست مکاره بالفتح میم وکسر راء مهمله وهاء ملفوظ بمعنی چیزهای
ناخوش جمع مکروه ودرینجا مراد از مکاره اعمال حسنه عبادت است چراکه بسبب محنت ومشقت

For More Books Madni Library Group Whatsapp +923139319528

https://archive.org/details/@madni_library

برنفس راحت پسند شاق وناخوش می نماید واشارت است باین حدیث حفت الجنة بالمکاره وحفت النار
بالشہوات یعنے محصور است بہشت بچیزہاے مکروہ کہ عبادات است تا اینہا ملحوظ نکند
بہ بہشت رسیدن نتواند ومحصور است ودوزخ بآرزوہاے نفس ولذات ممنوعہ تا اول باینہا
نہ درآید بدوزخ نمی رسد وبخاطر فاتر فقیر مؤلف اصح چنان مے نماید کہ بجاے دیو لفظ دیوار بودہ
باشد کہ از خطاے ناسخان سلف الف ورا مہملہ از کتابت مہجور ماندہ لفظ حفت کہ در حدیث واقع
شدہ دال است برین وانچہ بعض دیو مکارہ بتشدید کاف وفتح را مرخوانند یعنی شیطان گویند
ضعیف است قولہ فرد جور دشمن چہ کند گر نکشد طالب دوست + گنج ومار وگل وخار وغم وشادی بہم اند
ش در مصرعۂ اول تقدیم وتاخیر است یعنے اگر طالب دوست جور دشمن برداشت نکشد چراکہ
لذت وصل بدون کشیدن جور رقیب میسر نمے شود قولہ نظر نہ کنی در بستان کہ بید مشک است
وچوب خشک ہمچنین در زمرۂ توانگران شاکرانند وکفور ودر حلقۂ درویشان صابرانند وضجور ش
بید مشک نوعے است از ہفدہ انواع بید کہ گلش خوشبو دار کفور بفتح کاف وضم فا بمعنی
ناسپاس حلقہ بمعنی گروہ بدرویشان مناسبت تمام دارد وصابر بمعنے شکیبا ضجور بہ فتح ضاد
معجمہ وضم جیم بمعنے بے صبر وتنگدل قولہ بیت اگر ژالہ ہر قطرہ دُر شدی + چو خر مہرہ بازار ازو
پر شدے + ش ژالہ بزا فارسی بمعنی شبنم وتگرگ درینجا بمعنی تگرگ کہ بہندی اولا
گویند مناسب تر وہمزۂ قطرہ علامت یاے وحدت است یعنے ہر یک قطرہ مخفی نماند کہ ژالہ و
قطرہ ہر دو ہم بدل ومبدل منہ شدہ خرمہرہ بہندی کوڑی گویند آن مہرہ ایست کہ در قدیم جوالگی اش
قران وگاوان می کردند ولفظ خر کہ بفارسی بمعنی کلان است درینجا منظور نیست قولہ مقربان حضرت
حق جل وعلا توانگرانند درویش سیرت ودرویشانند توانگر ہمت ش مقرب بفتح را مہملہ شدہ نزدیک
کردہ شدہ جل بفتح جیم وتشدید لام صیغۂ ماضی بمعنی بزرگ است وعلا بفتح نیز صیغۂ ماضی است
بمعنی بلند است از مصدر علو درویش سیرت یعنے خلیق وبے تکلف وتوانگر ہمت یعنے بے پروا
وبے التجا قولہ مہین توانگران آنست کہ غم درویشان خورد وبہین درویشان آنکہ کم توانگران گیرد ش
مہین بکسر میم بمعنی بزرگ وکلان بہین بکسر میم خوب وبہتر کم کے گرفتن بضم کاف فارسی گم
یسم براے اضافت بمعنی ترک کردن توجہ بسوے کسے یعنے اصلا بتوانگران التجا نکنند وشارح

عربی نوشتہ کہ کم توانگران نگیرد وکم بضم کاف عربی وتشدید میم بمعنی آستین یعنے سائل بتوانگران جمع
شود قولہ کہ من یتوکل علے اللہ فہو حسبہ ش ترجمہ کسیکہ توکل میکند بر خداے تعالے پس خدا کافی ست
اورا ترکیب من موصولہ متضمن معنے شرط یتوکل فعل مضارع معلوم مذکر غائب باب تفعیل ضمیر
مستتر کہ راجع است بسوے لفظ من فاعل او علے جار لفظ اللہ مجرور متعلق بہ یتوکل ویتوکل
با متعلق خود صلہ من موصولہ وآن مجموع مبتدا فا جزائیہ کہ آورد شد بر خبر این چنین مبتدا ضرور
باشد ہو مبتدا حسب خبر ومضاف وہا ضمیر غائب مضاف الیہ مجموع فہو حسبہ خبر مبتداے اول بمنزلۂ
جزا قولہ پس روے عتاب از من بگردانید وبعد دلش آوردہ گفت ایکہ گفتی توانگران مشتغل
اند در مناہی ودست ملاہی نعم طائفۂ چنین کہ گفتی ہستند قاصر ہمت کافر نعمت ببرند وبہنند وبخورند
وندہند ش مشتغل بکسر غین معجمہ اشتغال کنندہ مناہی بفتح میم ممنوعات شرعی مثل خمر وزنا وقمار
واین جمع منہی است کہ بفتح میم صیغۂ اسم فاعل از نہی است ملاہی بالفتح میم بازیہا واین جمع لہو است
خلاف القیاس چنانکہ محاسن جمع حسن ومطاعم جمع طعام ومطاعن جمع طعن نعم بفتحتین وسکون
میم کلمۂ ایجاب است بمعنی آری قاصر کوتاہ وکافر نعمت بمعنی پوشندۂ نعمت بمعنی ناسپاس
ببرند وبہنند یعنے از دست دیگران بزور وتعدی ببرند ودر خزینۂ خود نہند وخود مے خورند
ومحتاجان رانمی دہند قولہ اگر فی المثل باران نبارد ویا طوفان جہان بردارد باعتماد مکنت
خویش از محنت درویش نپرسند واز خدا نترسند وگویند ش فی المثل بفتحتین میم وثاء مثلثہ
بجاے مثلا آرند نبارد بنون نفی یعنے قحط شود طوفان از حد گذشتن کثرت آب ومفعول بردارد
جہان است چون اکثر نباتات وحیوانات بالاے آب برآیند لہذا الطوفان نسبت برداشتن کرد و
در سروری چنین نوشتہ کہ با جہان طوفان بردارد واین نسخہ بے تکلف است اعتماد تکیہ کردن مکنت
بالضم قدرت مالداری یعنے تکیہ بر توانگری خود کنند کہ درین قحط مالیکہ داریم کفایت کند بفاقہ مبتلا
نخواہیم شد قولہ بیت اگر از نیستی دیگرے شد ہلاک + مرا ہست بط را ز طوفان چہ باک ش
مصرعۂ اول شرط است وجزاے آن محذوف وآن اینست ہلاک شدہ باشد مرا ہست ای مرا مال و
قدرت است پس مرا از مصیبت چہ اندیشہ چنانکہ بط را بسبب آنکہ شناوری دارد از طوفان آب باک
نباشد قولہ شعر وراکبات نیاق فی ہوادجہا + لم یلتفتن الی من غاص فی الکثب + ترجمہ زنان سوار

Islami Books Quran & Madni Ittar Ameen Pur Bazar House Faisalabad

https://archive.org/details/@madni_library

شتر مادہ یا دشتار ہیلے خود التفات نکردند بسوے کسیکہ فرو رفت در تودہ ہاے ریگ مخفی نماند
کہ ملک عرب بیشتر ریگستان است ازین جہت قید تودہ ہاے ریگ آوردہ شد و قید شترہا د ہا
ازان نمودہ کہ مادہ بہ نسبت شتر نر تیز رفتار باشد حاصل آنکہ عاشق مفلس بہ تمنای دیدار معشوق تا ان
ناقہ سوار ہمراہ میگردد و ایشان از غرور حسن و دولت بسوے آن بیچارہ کہ در ریگ بخرابی تمام افتان و
خیزان مے آید توجہ نمیکنند ہمچنین توانگران بسوے مفلسان بے دستگاہ التفات نمی سازند لغت
وصرف نیاق بکسر نون جمع ناقہ ہوادج بفتح اول وکسر دال جمع ہودج بالفتح کہ بمعنی عماری است
لم یلتفتن صیغۂ مونث جمع غائب از التفات غاص بغین معجمہ وصاد مہملہ ماضی معلوم از غوص بالفتح کہ
بمعنی بآب فرو رفتن است و رینجا بمعنی فرو رفتن کثب بضمتین کاف و ثاے مثلثہ و باے موحدہ جمع
کثیب کہ بروزن فعیل بمعنی تل ریگ است و رینجا کسرۂ با بر موحدہ و کثب را بجہت اشباع نمایند کہ یاے
معروف متلفظ شود ترکیب واو عاطفہ بر مضمون بیت سابق راکبات جمع مونث سالم مضاف
نیاق مضاف الیہ مجموع مضاف و مضاف الیہ موصوف فی جار ہوادج مجرور مضاف و ہاے ضمیر
مونث غائب کہ راجع است بسوے جمع کہ آن راکبات است مضاف الیہ مجموع جار و مجرور متعلق
محذوف خود کہ آن لفظ جالسات باشد صفت آن موصوف و مجموع صفت و موصوف یعنی تمامی مصرعہ
اول مبتدا است لم یلتفتن فعل ضمیر مستتر کہ راجع است بسوے راکبات فاعل آن الی جار من موصول
مجرور غاص فعل ضمیر مستتر کہ راجع است بسوے من فاعل آن فی جار کثب مجرور متعلق بغاص و
غاص با متعلق و فاعل خود صلہ من موصول و مجموع مصرعۂ ثانی خبر مبتداے مذکور این شعر در بحر بسیط
است افاعیلش مفاعلن فعلن مستفعلن فعلن مصرعۂ ثانی مستفعلن فعلن مستفعلن فعلن مخفی نماند کہ مفاعلن
و فعلن مخبون است و باقی سالم و در بعض نسخ لم یشفقن دیدہ شدہ بمعنی مہربانی نکردند پس درین صورت
ابتدا بر وزن مفعولن مقطوع باشد قولہ بیت دونان چو گلیم خویش بیرون بردند * گویند چہ غم گر ہمہ
عالم مردند * ش دونان جمع دون بمعنی مردم سفلہ گلیم بکسر تین و کاف فارسی چادر پشمی کم قیمت بیرون
بردند یعنے از آب بیرون بردند فاعل گویند دونان و مفعول گویند این عبارت است چہ غم گر ہمہ عالم
در آب مردند بصیغۂ جمع بلحاظ افراد عالم است و لفظ چہ براے تحقیر است یعنی ہیچ غم نیست قولہ
قومی برین صفت کہ بیان کردم ہستند و طائفۂ دیگر خوان نعمت نہادہ و صلای کرم در دادہ و میان بخدمت

بستہ و ابرو بتواضع کشادہ ش در بعض نسخ خوان نعمت گستردہ واقع است درین صورت خوان بمعنی
دستر خوان باشد و گستردن خوان ہم در محاورۂ اہل لسان است چنانچہ شیخ در بوستان فرمودہ ع
چنان پہن خوان کرم گسترد * کہ سیمرغ در قاف روزی خورد * صلا بالفتح آواز دادن براے دادن طعام
ابرو کشادہ واے اظہار خوشی کردہ و کشادہ مقابل بستہ جمع آوردن از محاسن عبارت است قولہ طالب
نام و مغفرت صاحب دنیا و آخرت ش نام درینجا بمعنی نیکنامی قولہ چون بندگان حضرت
مالک ازمۂ انام حامی ثغور اسلام وارث ملک سلیمان اعدل ملوک الزمان مظفر الدنیا والدین
ابوبکر بن سعد زنگی ادام اللہ ایامہ ونصر اعلامہ ش چون بمعنی چنانچہ ازمہ بفتح ہمزہ وکسر زاء معجمہ و میم مشدد
جمع زمام کہ بمعنی مہار است انام بفتح ہمزہ اہل عالم حامی حمایت کنندہ و نگاہدارندہ و ثغور بضمتین ثاے
مثلثہ و غین معجمہ جمع ثغر کہ بالفتح بمعنی سرحد ملک است کہ در آنجا از فوج دشمن بیم باشد و در بعض
نسخ حوزہ واقع شدہ بفتح حاء مہملہ و زاء معجمہ بمعنی ناحیہ و در بعض نسخ ائمہ نوشتہ جمع امام اعدل بفتح
ہمزہ و سکون عین و فتح دال صیغۂ اسم تفضیل بمعنی عادل تر ابو بکر بن سعد زنگی بکسر راء مہملہ و
سکون باء موحدہ و ضم نون و کسر دال ادام اللہ ایامہ ہمیشہ دارد اللہ تعالے زمانۂ اورا اے زمانۂ
سلطنت اورا ادام بفتح میم ماضی معلوم از باب افعال اللہ فاعل ایام بفتح میم مفعول بہ مضاف
بسوے ضمیر مذکر غائب و نصر اعلامہ و یاری دہد نیزہ ہاے اورا نصر ماضی معلوم و ضمیر مستتر درو
فاعل او راجع بہ اللہ اعلام بفتح اول و فتح میم جمع علم بفتحتین مفعول بہ و مضاف بسوی ضمیر مذکر
غائب قولہ قطعہ پدر بجاے پسر ہرگز این کرم نکند * کہ دست جود تو با خاندان آدم کرد * ش بجای
بسلاے بحق پسر حاصل آنکہ تو براولاد آدم از پدر ہم شفیق تر ہستی قولہ خداے خواست کہ بر عالمی
ببخشاید * بفضل خویش ترا پادشاہ عالم کرد * ش یا خداے زاید براے درستی وزن بخشائیدن
بمعنے ترحم کردن درین دو بیت خطاب از غیبت بسبیل صنعت التفات واقع شدہ تا دلالت
کند بر کمال تقرب و محبت ممدوح قولہ قاضی چون سخن درینجا رسانید و از حد قیاس اسپ مبالغہ
در گذرانید ش مراد از مبالغہ درینجا طول تقریر است در اصلاح مقدمۂ با ہر دو مخاصم قولہ بمقتضای
حکم قضا رضا دادیم ش قضا کہ مصدر است درینجا بمعنی قاضی است از قبیل زید عدل یعنی
بموجب حکم قاضی راضی شدیم قولہ واز ما مضی درگذشتیم ش ما مضی یعنی آنچہ گذشت ای ماجرای

For More Books Madni Library Group Whatsapp +923139319528

https://archive.org/details/@madni_library

جنگ و دشنام **قوله** لابد بغدر مجازا طریق مدارا گرفتیم و ستر تدارک بر قدم یکدگر نهادیم **ش** لابد بضم باء موحده بمعنی ناگزیر و بالضرور مجازا بضم میم وجیم و زاء معجمه یکدگر را جزا دادن ای بدله دادن بجنای سخت مجازا در اصل مجازات بود تا را حذف کرده اند مدارا بضم میم آشتی کردن و صلح نمودن ایم در اصل مدارات بود تدارک بازآوردن چیز فوت شده یعنی اصلاح آشنائی زائل شده و اضافت سر بسوی تدارک اضافت اقترانی است یعنی سر را که تقرر دان بود بحالت تدارک آشنائی **قوله** دبوسه چند بر سر و روی همدگر دادیم و ختم سخن بدین دو بیت کردیم **ش** معنی ظاهر است **قوله قطعه** مکن ز گردش گیتی شکایت ای درویش * که تیره بختی اگر هم برین نسق مردی **ش** تیره بخت بمعنی بدبخت نسق بفتحتین بمعنی دستور و روش ای اگر درین حالت شکایت مردی **قوله** توانگرا چو دل و دست کامرانت هست * بخور ببخش که دنیا و عاقبت بردی **ش** الف بلاے ندا دل و دست بمعنی طاقت و قدرت و کامران بمعنی کامرانی چنانکه خونریز بمعنے خونریزی نظامی فرماید **مصرعه** بخونریز من لشکر انگیختی * **فائده** از ترکیب اسم و امر چنانکه معنے اسم فاعل و اسم مفعول حاصل می شود گاهے معنی مصدری نیز صورت میگیرد و پیرو بمعنی پیروی درین **مصرعه** عاقلان پیرو نقطه نکنند * الخ بخور ببخش بتقدیر واو عاطفه و در بعض نسخ خور و به بخش واقع شده و در **مصرعه** ثانی صفت لف و نشر مرتب یعنی بخور که حظ دنیا یافتی و ببخش که نصیب آخرت حاصل کردے محقق نماند که بجاے خواهی برد لفظ بردی بصیغه ماضی از ان جهت آورد که امر یقینی را اگرچه وقوعش بزمانه استقبال باشد بصیغه ماضی بیان کنند و این از قسم بلاغت است فافهم ربط و فائده این حکایت در ابتدا از همین حکایت نوشته شد

قوله باب هشتم در آداب صحبت و حکمت و نصیحت

ش آداب جمع ادب که بمعنے حد چیزے نگاه داشتن و طور پسندیده است صحبت بمعنی مصاحبت و حکمت بمعنی راست گفتاری و درست کرداری **قوله** مال از بهر آسایش عمر است نه عمر از بهر گرد کردن مال **ش** آسائش بکسر حرف چهارم که همزه است و در بدل یا بمعنی راحت و آرام **قوله** عاقلے را پرسیدند که نیکبخت کیست و بدبخت چیست گفت نیکبخت آنکه خورد و کشت و بدبخت آنکه مرد و هشت

سوال چون اطلاق لفظ چیست بر غیر ذوی العقول باشد درینجا بر بدبخت که از ذوی العقول است چگونه واقع شده **جواب** درینجا بمقابله نیک بخت وجود بدبخت بمنزله جماد و غیر ذوی العقول است برعایت این لطیفه و حسن سجع جائز است کشت بالکسر ماضی از کشتن که بمعنی تخم ریختن است درینجا کنایه از سخاوت و تصدق دادن که ثمره آن در آخرت حاصل خواهد شد و هم در دنیا و در لفظ کشتن اشارت بآن است که چنانچه کشتن موجب افزونی غله میگردد همچنین بنام خدا دادن سبب افزونی و افزایش مال است هشت بالکسر بمعنی گذاشت ماضی از هشتن **قوله بیت** مکن نماز بران هیچکس که هیچ نکرد * که عمر در سر تحصیل مال کرد و نخورد **ش** هیچ اول بمعنے لاشی و بے حقیقت یعنی نماز جنازه آن شخص بے حقیقت مکن که او هیچ عمل خیر نکرد و کاف مصرعه ثانی براے بیان وجه عمل خیر نکردن است چون او عمل خیر نکرد گویا که در دنیا هیچ کار نه کرد پس شخصیکه هیچ کار نکرده باشد جماد و نماز بر جماد درست نیست و خا لفظ خورد را بفتح باید خواند که بوے ضمه داشته باشد تا قافیه درست گردد **قوله** موسے علیه السلام قارون را نصیحت کرد احسن کما احسن الله الیک نشنید عاقبتش شنیدے ترجمه آیة نیکی کن چنانکه نیکی کرده است خدا بسوے تو ترکیب احسن بفتح همزه و کسر سین مهمله و سکون نون امر حاضر معلوم مذکر واحد از باب افعال و ضمیر خطاب مستتر فاعل آن کاف حرف تشبیه جار ما موصوله مجرور محلا متعلق با حسن احسن بفتح اول و سوم و چهارم ماضی معلوم باب افعال الله فاعل الی جار کاف خطاب مجرور محلا احسن ماضی با متعلق و فاعل خود صله آن موصول **نشنید** یعنی قارون نپذیرانه کرد عاقبتش شنیدے یعنی ای مخاطب انجام کار قارون شنیدے که چگونه هلاک شد و قصه قارون باختصار اینست که قارون عم زاده موسیٰ علیه السلام بود در ابتداے حال ایمان داشت و از موسیٰ عمل کیمیا آموخت باین وسیله کثرت اموالش بمرتبه رسید که بقدر چهل خانه گنج فراهم آمده چون موسیٰ باداے زکوة امر فرمود قبول نساخت و بر سر عداوت شده زن فاجره را زر داده مقرر کرد که چون فردا ارکان بنی اسرائیل حاضر شوند و موسیٰ بوعظ مشغول گردد بزنا تهمت سازی چون روز دیگر مجلس جمع شد هیبت غیبی بر آن زن غالب آمد پیش موسیٰ آمده گفت که قارون مرا مبلغے برشوت داده که بگویم که موسیٰ با من زنا کرده اکنون گواهی مے دهم که موسیٰ از چنین افعال پاک است موسیٰ علیه السلام باستماع این سخن بکمال

Islami Books Quran & Madni Ittar Ameen Pur Bazar House Faisalabad

https://archive.org/details/@madni_library

شقاوت قارون اطلاع یافته غضبناک شد و دست بمناجات بر آورد و در حق قارون بد دعا کرد بحکم الٰہی ہمان زمان قارون مع تمام اموال خود در زمین فرو رفت **قوله قطعه** آنکس که بدینار و درم خیر نیندوخت * سر عاقبت اندر سر دینار و درم کرد * ش سر در سر چیزے کردن خود را بطلب آنچیز ہلاک کردن است **قوله** خواہی که تمتع بری از نعمت دنیا * با خلق کرم کن که خدا با تو کرم کرد ش تمتع بضم تاء فوقانی دوم مشدد بمعنی نفع و فائده و آنچه در بعض نسخ تمتع شوی نوشته اند بهتر نیست چرا که کاف بیانیه ساقط میشود و در مصرعهٔ ثانی بجائے کاف لفظ چو ہم بهتر نیست **قوله حکمت** عرب گوید جُد ولا تمنن لان الفائدة الیک عائدة ترجمه به بخشش و منت منه زیرا که فائده بسوے تو باز گردنده است چه از نیکنامی دنیا و چه از ثواب عقبیٰ و درین صورت خود ممنون باید شد ترکیب جد بضم جیم و سکون دال امر حاضر معلوم از باب نصر ضمیر خطاب مستتر فاعل لا تمنن نہی حاضر معلوم از منت باب نصر لام جار آن بفتح ہمزه و فتح نون مشدد یکے از حروف مشبه بالفعل برائے تحقیق که ناصب اسم است فائدة بفتح تاء اسم منسوب اوست الیک جار مجرور عائدة بکسر ہمزه مرفوع خبر آن و این قول عرب را مصنف خود تفسیر کرده **قوله** یعنی به بخشش و منت منه که نفع آن بتو باز گردد **قطعه** درخت کرم ہر کجا بیخ کرد * گذشت از فلک شاخ بالاے او * ش بیخ کرد یعنی بیخ قائم کرد و ریشه دوانید شاخ موصوف و بالا بمعنی بلند صفت آن حاصل آنکه بخاطر ہر کسے که کرم بخشش راسخ گردید آثار ثواب او بالاے فلک ہفتم بجنت میرسد **قوله** گر امید داری که زو بر خوری * بمنت منه اره بر پاے او * ش کاف برای بیان امید بر بمعنی ثمر و میوه یا در ینجا بمعنی بیخ است و مراد از ان تنه درخت باشد درین مصرعهٔ آخر تلمیح است بمضمون آیت کریمه لا تبطلوا صدقاتکم بالمن والاذی **قوله قطعه** شکر خدائے کن که موفق شدی بخیر * ز انعام و فضل خود نه معطل گذاشتت ش یاء شکرے که از اشباع کسر اضافت پیدا شده است در عروض این یا را یاء لطیفه گویند و یاء خدائے زائد موفق بفتح فاء مشدد بمعنی توفیق داده شده معطل بفتح طاء مشدد بیکار کرده شده اسم مفعول از تعطیل در لفظ گذاشتت تاء دوم برائے خطاب **قوله بیت** منت منه که خدمت سلطان ہمی کنم * منت شناس ازو که بخدمت بداشتت * ش معنی ظاہر است **قوله حکمت** دو کس رنج بیہوده بردند و سعی بیفائده کردند یکے آنکه مال اندوخت و نخورد و دیگر آنکه

علم آموخت و عمل نکرد **مثنوی** علم چندانکه بیشتر خوانی * چون عمل در تو نیست نادانی * نه محقق بود نه دانشمند * چارپائے برو کتابے چند * ش محقق بکسر قاف اول دانائے مسائل علوم بدلائل و بعض اہل تحقیق نوشته که محقق صاحب علم باطن است و دانشمند صاحب علم ظاہر مثل فقه و اصول و یاء چارپای برائے وحدت نوع یعنی یکنوع از چارپایه است و برو کتابے چند اینقدر عبارت حال است برائے چارپایه و مصرعهٔ ثانی مبتدا است و مصرعهٔ اول خبر که مقدم شده است یعنی چارپایه که برو چند کتاب بار کرده باشد و دانشمند نمیگردد و دمی تواند که نه محقق بود نه دانشمند خبر عالم بے عمل باشد که از بیت سابق مستفاد شد و چارپائے برو کتابے چند خبر دیگر باشد بتقدیر لفظ یکی یعنی عالم بے عمل نه محقق نه دانشمند است بلکه چارپائے است که برو کتابے چند بار کرده اند و درین تلمیح است بمفاد آیه کریمه مثل الذین حملوا التوراة ثم لم یحملوها کمثل الحمار یحمل اسفارا **قوله** آن تہی مغز را چه علم و خبر * که برو ہیزم است یا دفتر * ش تہی مغز بمعنی نادان و بے شعور اشارت آن تہی مغز بسوے چارپایه است علم درینجا بمعنی آگاہی است **قوله حکمت** علم از بہر دین پروردن است نه از بہر دنیا خوردن ش دنیا خوردن درینجا بمعنی تحصیل دنیا است **قوله بیت** ہر که پرہیز و علم و زہد فروخت * خرمنے گرد کرد و پاک بسوخت ش فروخت بمعنی وسیله حصول دنیا ساخت فروختن پرہیز و زہد آنست که ریا بکار برد و فروختن علم آنکه بطمع منفعت پیش امراء و مقدمات باطل را بحق تعبیر نماید گرد کرد بکسر کاف اول فارسی است و بفتح کاف ثانی که عربی است پاک سوخت یعنی تمام بسوخت و ہیچ از ان باقی نگذاشت **قوله** بند ناپرہیزگار کور مشعله دار است ش مشعله بمعنی مشعل **قوله** یهدی به و هو لا یهدی ش یهدی بضم یاء تحتانی و سکون ہاء و فتح دال و در آخر الف بصورت یاء صیغهٔ مضارع مجہول غائب باب ضرب به قائم مقام فاعل واو حالیه یا عاطفه هو مبتدا لا یهدی بفتح یاء تحتانی و سکون ہاء و کسر دال مضارع معلوم غائب از ہدایت که لازم و متعدی ہر دو آمده ترجمه راه یافته میشود خلق باو و او راه نمی یابد **قوله بیت** بیفائده ہر که عمر در باخت * چیزے نخرید و زر بینداخت ش در باخت بمعنی ضائع ساخت لفظ در زائد است بینداخت درینجا بمعنی گم کرد اوقات عمر بمنزلهٔ نقود است و اعمال صالحه بمنزلهٔ متاع و اجناس **قوله** پند ملک از خردمندان جمال گیرد و دین از پرہیزگاران

For More Books Madni Library Group Whatsapp +923139319528

https://archive.org/details/@madni_library

کمال گیرد با دشاہان بہ نصیحت خردمندان از ان محتاج تر اند که خردمندان بقرب بادشاہان ش
لفظ از ان بمعنی از ان در رجہ چرا که از نبودن خردمندان یعنے وزراے انتظامی ملک بیدا گشتہ
نقصان عظیم بسلطنت بادشاہ خواہد رسید و از نبودن قربت بادشاہان خردمندان اگر
بخوش خوارگی و خوش پوشاکی در تنعم نباشند البتہ بتوسط و میانہ روی خواہند گذرانید
قولہ قطعہ پند اگر بشنوی اے بادشاہ * در ہمہ دفتر بہ ازین پند نیست * ش دفتر در ینجا بمعنی
کتاب و ہمہ دفتر مراد از ہمہ کتابہاے سوا غلط **قولہ** جز بخردمند مفرما عمل * گرچہ عمل کار خردمند
نیست * ش مخفی نماند که خردمند حقیقی آنست که دنیا را ہیچ و پوچ داند و خوف خدا ہر دم ملحوظ
دارد اگرچہ علم ظاہرے بسیار نداشتہ باشد مراد از عمل کار حکومت و عہدہ ہاے عمدہ یعنے
ہر که خردمند کامل باشد عہدہ ہاے حکومت اختیار نمی کند چرا که درآن ذلت عزل و محاسبہ
و بدنامی دنیا و تقصیرات کار عقبے بیشتر باشد مگر تو بالتجا و الحاح عمل باو بدہ اگرچہ عمل کار
او نیست بضرورت اختیار خواہد کرد ضرورت انیست که اگر اختیار نکنم ملک حوالہ بیخردان شود
و ظالمان ہرچہ خواہند بکنند و رعایا بداد خود نرسیدہ ہلاک شود و پس منشاء این ہمہ خرابی من
شوم مبادا بعقبے ماخوذ شوم **قولہ حکمت** سہ چیز بے سہ چیز پایدار نماند مال بے تجارت و علم
بے دراست و ملک بے سیاست ش دراست بکسر دال سبق دادن و در بعض نسخ بحث واقع
شدہ سیاست بکسر حکم راندن بر رعیت بصورت قہر **قولہ قطعہ** وقتے بلطف گوے و مدارا
و مردمی * باشد که در کمند قبول آوری دلے * ش مردمی بمعنی مروت و باشد بمعنی شاید که قبول
بفتح قاف پذیرفتن یعنے امر یا بدیر بندہ گردد و مطیع شود **قولہ** وقتے بقہر گوے که صد کوزہ نبات *
گہ گہ چنان بکار نیاید که حنظلے * ش گہ گہ مخفف گاہ گاہ حنظل بکسر حاء مہملہ و سکون نون و فتح ظاء
معجمہ و بعضے بفتح غم گیاہے است بغایت خوشرنگ که نہایت تلخ باشد و اسہال آرد و در تنقیہ
مواد بلغمی نہایت مفید بزبان دہلی اندرائن گویند قافیہ دل و حنظل جائز نبود مگر بآمدن یاء وصل
جائز گردید حاصل آنکه برلائق عقوبت ترحم نباید کرد **قولہ حکمت** رحم آوردن بر بدان ستم است
بر نیکان و عفو کردن از ظالمان جور است بر مظلومان **بیت** خبیث را چو تعہد کنی و بنوازی *
بدولت تو گنہ میکند بانبازی * ش خبیث بمعنی بد باطن و ظالم تعہد بفتح ہا و شد بمعنی پرورش و محافظت

بنوازی یعنے کامیاب کنی دولت در ینجا بمعنی تائید گنہ مخفف گناہ و در بعض نسخ که بجاے گنہ
لفظ نگہ نوشتہ که بمعنی نظر است بہتر نیست چرا که درین صورت معنے عبارت ما قبل ربط ندارد
انبازی بالفتح بمعنے شراکت آنکه تبایند تو گناہ میکند عند اللہ در گناہ کردن او تو نیز شریک
خواہی شد **قولہ پند** بر دوستی بادشاہان اعتماد نتوان کرد و بر آواز خوش کودکان غرہ نباید شد
که آن بخیالے مبدل شود و این بجواے تغیر گردد ش اعتماد بکسر تاء فوقانی تکیہ کردن و شین
لفظ خوش را براے اضافت مکسور باید خواند غرہ بالفتح و تشدید بمعنی مغرور و این لفظ عربی
است بالکسر و التشدید بمعنے فریفتگی بتصرف فارسیان بفتح اول بمعنی فریفتہ و مغرور شہرت
گرفتہ و در بعض نسخ مغرور نوشتہ و اشارت آن بر دوستی بادشاہان چرا که بعید است
و در دیگر و اشارت این بسوے آواز خوش کودکان خیالے در ینجا بمعنی بدگمانی و وہم فائدہ گرہ
کودک بجواے میرسد بالغ میگردد و آواز گران می شود و باریکی و لطافت نمی ماند و بعضے شارحان
بلحاظ آنکه با لفظ خیال جواب مناسب است و بجوانی را بخوابے بجاے جیم و یاء موحدہ خواندہ
اند و از لفظ خواب بمعنے احتلام مراد داشتہ اند و این ہم بہتر است و خان آرزو تقریرے نوشتہ
که قابل شنیدن است که مراد از آواز خوش حرف خوب و شیرین اطفال است یعنی سخنہاے
خوش اطفال بخیالے که در دل ایشان گذرد بدل شود چہ انیہا قباحت فہم نیستند و باندک
خیال چیزے بر گردند و قرب بادشاہی بخوابے بدل گردد یعنے ہرگاہ خوابے بینند و تعبیر از تو پرسید
و تو موافق مزاج تعبیر نگوئی مزاج ایشان تغیر یابد و قرب برود تم کلامہ **قولہ بیت** معشوق ہزار
دوست را دل ندہی * ور میدہی آن دل بجدائی بنہی * ش ہزار دوست مرکب لقب است
بمعنی کسیکہ ہزار دوست و آشنا داشتہ باشد و دل نہ دہی یعنے عاشق نشوی و دل بجدائی نہادن
بمعنی راضی شدن بجدائی یا بایں معنی که روزے از و جدا خواہی شد دیتوانند که از معشوق مراد بادشاہ
باشد که بسبب کثرت دوستان بر دوستی یک کس خیال نمیکند و باندک حرکتے آزردہ گردند از جدائی
او غم ندارند **قولہ پند** ہر آن سرے که داری با دوست در میان منہ چہ دانی که وقتے دشمن گردد و ہر
بدی که توانی بدشمن مرسان باشد که روزی دوست شود ش سرے بکسر سین و تشدید راء مہملہ
و یاء وحدت نوع بمعنی راز یعنے چہ دانی که وقتے باتفاق زمانہ دشمن تو گردد و راز ترا پیش مردم ظاہر

Islami Books Quran & Madni Ittar Ameen Pur Bazar House Faisalabad

گردانند از آن آفتے بر تو رساند و بری بخت بد دشمن رسان چراکہ باتفاق زمانہ دوست تو شود ترا بسبب
آن بدی از دیگری لیتے دند امتے رود بد قولہ پند رازی کہ خواہی نہان ماند باکسے در میان منہ
اگرچہ یار معتمد باشد کہ مر آن دوست را دوستان باشند ہمچنین مسلسل کسے بر سر تو شفیق تر
از تو بنا شد ش مسلسل بفتح ہر دو سین یعنے سلسلہ دار کہ چندین حلقہ ہا با ہم دگر پیوستہ
باشند سر بالکسر والتشدید راز قولہ قطعہ خامشی بہ کہ ضمیر دل خویش + باکسے گفتن
و گفتن کہ مگوی ش خامشی بہ ضم میم مخفف خاموشی و کاف لفی کہ نون نافیہ از بالای این
کاف محذوف باشد و این را کاف تفصیلیہ و استفہامیہ نیز گویند و ضمیر دل بمعنی راز و فکر و خاطر
درینجا بمعنے راز است و آنچہ بمعنے دل شہرت گرفتہ مجاز در مجاز است در اصل ضمیر بمعنی
چیز لاغر و باریک است ماخوذ از ضمر بالضم کہ بمعنے لاغری و باریکی است حاصل معنی بیت آنکہ
خاموشی بہتر است نہ کہ راز دل خویش باکسے گفتن و باندیشہ افشاے آن راز بمخاطب گفتن کہ
این راز را باکسے مگو راز حکم سیماب دارد ہر گاہ کہ در باطن تو قرار نہ گرفتہ در دل غیر چگونہ قرار
گیرد قولہ ای سلیم آب ز سر چشمہ ببند + کہ چو پر شد نتوان بستن جوے + ش سلیم بمعنی احمق چراکہ
آدم ابلہ و کم خرد از آفات غم داندہ و اتحا در سلامت باشد یعنے تا در لب تست تدبیر بند ش
آن باید کرد و چون بگوش دیگران افتاد ضبط آن ناممکن است قولہ بیت سخنے در نہان نباید
گفت + کہ بہر انجمن نشاید گفت + ش نباید و نشاید ہر دو بصیغۂ نفی یعنے سخن کہ آنرا بہر انجمن گفتن
نشاید اے واجب الاخفا باشد آنچنان سخن را در نہان ہم باکسے نباید گفت کہ آشکارا
گردد قولہ حکمت دشمن ضعیف کہ در اطاعت آید و دوستی نماید مقصود وے جز این نیست کہ
دشمن قوی گردد ش و آنچہ در بعض نسخ دشمنی بیا معروف خوانند نزد فقیر بہتر نیست مگر آنکہ مجہول
خوانند قولہ بر دوستی دوستان اعتماد نباید کرد تا بتملق دشمنان چہ رسد ش ای ہرگز اعتماد نباید کرد
قولہ بیت دوستانم ز دشمنان بتراند + دشمنان خود علامت دگراند + ش چون در مقدمہ
ناخوش مخاطب را در تمثیل آوردن ترک ادب است لہذا خود را تمثیل آرند ازین باعث
بجاے دوستانت لفظ دوستانم آورد و بتر بفتحتین و تخفیف مخفف بتر کہ مشدد باشد مبدل بدتر
و لفظ خود زائد علامت دگر اندا اے نشان فساد دیگر باشد کہ آنرا از دشمنے ہم بدتر تصور باید

ساخت قولہ ہر کہ دشمن کوچک را حقیر میپندارد بدان ماند کہ آتش اندک را مہمل گذارد ش کوچک
بہر دو کاف عربی و واو مجہول و فتح میم فارسی بمعنی خرد کہ ترجمۂ صغیر است مہمل بضم میم اول و فتح
میم دوم بمعنے بیکار و فرو گذاشتہ شدہ قولہ قطعہ امروز بکش کہ میتوان کشت + کآتش چو
بلند شد جہان سوخت + ش در لفظ کآتش کاف براے علت سوال بجاے شد لفظ شود و بجاے
سوخت لفظ سوزد بے بایست جواب بعض مقدمات یعنے یقینے یا قریب الوقوع را اگرچہ بزمانہ
استقبال تعلق دارند بصیغۂ ماضی تعبیر کردن از عین بلاغت است قولہ مگذار کہ زہ کند
کمان را دشمن کہ بہ تیر میتوان دوخت + ش زہ کردن کمان بکسر زا بمعنی درست کردن چلہ
براے تیر انداختن و فاعل کند دشمن است یعنے دشمن کشتنی را کہ بہ تیر ادا باید دوخت آن قدر فرصت
مدہ کہ اول او تیر بر تو اندازد بلکہ تو سبقت کن و او را بہ تیر خود بکش قولہ پند سخن در میان دو دشمن
چنان گوئی کہ اگر دوست گردند شرمساری نبری قولہ مثنوی میان دو کس جنگ چون آتش است
سخن چین بدبخت ہیزم کش است + ش سخن چین مرکب بمعنی غماز بکسر نون ثانی موصوف
است و بدبخت صفت آن ہیزم کش درینجا بمعنی ہیزم انداز حاصل آنکہ جنگ ترقی میکند از غمازی
مردم در میان قولہ کنند این و آن خوش دگر بار دل + وے اندر میان کوربخت و خجل + ش این و آن
اشارت است بآن دو کس کہ باہم جنگ می کنند وے بالفتح و او ضمیر غائب عائد بسخن چین کوربخت
بمعنی بدبخت و بد نصیب خجل بالفتح خا معجمہ و کسر جیم شرمندہ قولہ میان دو کس آتش افروختن + نہ
عقل است خود درمیان سوختن + ش نہ عقل است یعنے اقتضاے عقل نیست و لہذا لفظ خود
لفظ را محذوف است و مراد از سوختن خود را در خرابی و بلا انداختن ہم در دنیا و ہم در عقبیٰ قولہ قطعہ
در سخن با دوستان آہستہ باش + تا ندارد دشمن خونخوار گوش + ش آہستہ باش یعنے راز را باواز بلند
مگو و لفظ تا براے ترتیب فائدہ و گوش داشتن متوجہ استماع شدن قولہ پیش دیوار انچہ گوئی
ہوش دار + تا نباشد در پس دیوار گوش + ش کلمۂ تا براے تنبیہ یا براے علت
قولہ حکمت ہر کہ با دشمن دوستان دوستی کند سر آزار دوستان دارد ش سر بکسر را و
بمعنی خیال قولہ بیت بشوے اے خردمند زان دوست دست + کہ با دشمنانت بود
ہم نشست ش معنے ظاہر است قولہ حکمت چون در امضاے کاری متردد شوے

https://archive.org/details/@madni_library

آن طرف اختیار کن کہ بے آزار تو بر آید ش اضطرار بالکسر جاری کردن کار مترود بکسر دال مشددہ اول بمعنے متفکر در کردن و نکردن کارے یعنے آن وجہ اختیار کن کہ دران رنج و تکلیف جانی و جسمے
بتو نرسد اگرچہ نقصان مال شود یا آنکہ بے آزار بمعنی کم آزار باشد زیرا کہ بے آزار محض بودن
ضرور نیست قولہ بیت با مردم سہل گوے دشوار مگو + با آنکہ در صلح زند جنگ مجو + ش سہل گو
بمعنی سخن نرم گوئیندہ یا گوے زائد برائے وزن دشوار مگو یعنے در جوابش سخن سخت
مگو و با صلح خواہندہ جنگ تجویز مکن این بیت مشتمل بر نصیحت علیحدہ است با عبارت
سابق ربط ندارد قولہ نصیحت تا کار بزر برآید جان در خطر افگندن نشاید ش حاصل آنکہ
تا دشمن غالب بدادن زر دفع شود با او کارزار مکن مگر وقتیکہ بزر دفع نہ شود قولہ عرب
گوید السیف آخر الحیل ش عرب درینجا بمعنی باشندۂ ملک عرب السیف بالفتح
شمشیر مبتدا است آخر بکسر خاء معجمہ و ضم راء مہملہ مضاف حیل بکسر حاء مہملہ و فتح یاے تحتانی
جمع حیلہ مضاف الیہ یعنے شمشیر کشیدن آخر حیلہ ہا است حاصل آنکہ بعد از حیلہ ہاے
دیگر مقاتلہ جائز است قولہ بیت چو دست از ہمہ حیلہ ہا در گسست + حلال است
بردن بہ شمشیر دست + ش انچہ در اکثر نسخ حیلتے واقع شدہ درین صورت یاء در آخر
حیلتے برائے علامت است کہ درینجا لفظ ہمہ بجستی واقع شدہ است و لفظ درز اُمد
است گسست بضم کاف فارسی و فتح سین مہملہ اول صیغۂ ماضی است بمعنی جدا شد
قولہ نصیحت بر عجز دشمن رحمت مکن کہ اگر قادر شود بر تو رحمت نکند فرد دشمن چو بینی ناتوان لاف از بروت
خود مزن + مغز لیست در ہر استخوان مردی است در ہر پیرہن + ش لفظ را بعد لفظ دشمن محذوف است
بروت بفتحتین موے پشت لب بالا کہ بعربی سبلت می گویند و لاف را بر بروت از ان تعلیق کردہ
کہ روئیدن آن ان مردانہ است کہ بوقت دعوئے قوت بر گسے دست بر سبلت خود مے المند قولہ حکمت
ہر کہ بدی را بکشد خلق را از بلاے او برہاند و او را از عذاب خدا ش بدی بیاء مجہول بصورت نکیر
و رہانیدن او را از عذاب خدا بدین وجہ مے شود کہ اگر بیشتر زندہ ماندی بسبب زیادت ظلم در عذاب خدا
ہم بو زیادہ شدے و دیگر آنکہ ظالمے بقصاص کشتہ شود در عذاب اخروے از تخفیف متصور گردد
قولہ قطعہ پسندیدہ است بخشایش و لیکن + منہ بر ریش خلق آزار مرہم ش یاء آمہ مفعولیت

در آخر لفظ پسندیدہ درینجا برائے وزن شعر محذوف است بخشایش بمعنی ترحم ریش درینجا بمعنی زخم
است نہ بمعنی زخمی خلق آزار بمعنے آزارندۂ خلق چراکہ آزار در لفظ خلق آزار امر است نہ اسم
قولہ ندانست آنکہ رحمت کرد بر مار + کہ این ظلم است بر فرزند آدم + ش فرزند ہم جنس
است درینجا بمعنے فرزندان باشد و اطلاق فرزند بر پسر و دختر ہر دو باشد فرزند آدم اشرف المخلوقات
است رعایت آن اولیٰ تر است از رعایت حیوان موذی قولہ حکمت نصیحت از دشمن
پذیرفتن خطا است و لیکن شنیدن روا است تا بخلاف آن کار کنی و آن عین صواب است
ش نپذیرفتن بکسر باے فارسی و ضم راء مہملہ بمعنے قبول کردن اشارت بلفظ آن بسوے
نصیحت دشمن عین صواب است یعنے نہایت بہتر و بجا است قولہ مثنوی حذر کن زانکہ
گوید دشمن آن کن + کہ بر زانو زنے دست تغابن + ش تغابن بغین معجمہ و ضم باء موحدہ زیان زدگی و
معمول است کہ بوقت زیان رسیدن دست بر زانو یا بر ران میزنند و اضافت دست بسوے
تغابن اضافت اقترانی یعنے دستے کہ مقارن بحالت تغابن باشد قولہ گرت راہے نماید راست
چون تیر + ازان برگرد و راہ دست چپ گیر + ش فاعل نماید دشمن است راست یعنی بجانب
دست راست چون تیر یعنے راست و ہموار مانند تیر کہ اصلا کجے دران نباشد برگرد بفتح کاف فارسی
امر است از برگردیدن کہ بمعنے انحراف است قولہ حکمت خشم بیحد وحشت آرد و لطف بیوقت
ہیبت را ببرد چندان درشتی مکن کہ از تو سیر گردند و چندان نرمی کہ بر تو دلیر شوند ش سیر بمعنی بیزار و ملول
حاصل آنکہ معنے خیر الامور اوسطہا نگہدار قولہ مثنوی درشتی و نرمی بہم در بہ است + چو رگزن کہ جراح و مرہم نہ است
قدر خویش ش درشتی نشین ہمہ سخت مزاجی و تند خوئے جیش بیاء موحدہ بمعنی زائد از حد و در
بعض نسخ بجاے ناقص نازل نوشتہ بمعنی فرود آیندہ قولہ نہ مر خویشتن را فزونی نہد + نہ یکبارہ تن در زبونی دہد + ش مراد از فزونی تکبر و اعتیاز جوئے زیادہ از حالت خود زبون در
زبونی دادن اشارت است از ذلت اختیار کردن قولہ مثنوی شبانی با پدر گفت اے خردمند
مرا تعلیم کن پیرانہ یک پند ش شبان بالفتح اقوے و بالضم ضعیف بمعنی کسے کہ گوسپندان
چرانیدن کار او باشد چون بیشتر شبان محافظت گوسپند کنند لہذا شبان گویند بالف و نون نسبت
و در شبانی یاء مجہول وحدت و در لفظ پیرانہ ہاے برائے شباہت یعنے مثل پیران و لطیفے گویند

Islami Books Quran & Madni Ittar Ameen Pur Bazar House Faisalabad

https://archive.org/details/@madni_library

برائے نسبت **قولہ** بگفتا نیکمردی کن نہ چندان + کہ گردد چیرہ گرگ تیز دندان + **ش** چیرہ بکسر جیم فارسی و یاء مجہول بمعنی غالب و دلیر و این لفظ بیاء معروف نیز آمدہ و در بعض نسخ خیرہ بہ خاء معجمہ نیز واقع شدہ بمعنی شوخ و سرکش **قولہ حکمت** دو کس دشمن ملک و دین اند بادشاہ بے حلم و زاہد بے علم **ش** درین عبارت صنعت لف و نشر مرتب است یعنی بادشاہ بے حلم دشمن ملک است و زاہد بے علم دشمن دین **قولہ بیت** بر سر ملک مباد آن ملکے فرماندہ + کہ خدا را نبود بندہ فرمان بردار **ش** معنی ظاہر است **قولہ حکمت** بادشاہ را باید کہ خشم بر دشمنان بحدے نراند کہ دوستان را بر اعتماد نماند آتش خشم اول بر خداوند خشم افتد پس آنکہ زبانہ بخصم رسد یا نرسد **ش** آتش خشم در صاحب خشم می افتد کہ چون بغضب حرکت روح بسوے خارج دفعۃً واقع میشود و حرکت را حرارت لازم لہذا سوزش و بیہوشی در قلب و دماغ پیدا می آید و طبیعت ازان پریشان میگردد و آنکہ بکاف فارسی و ہاء مظہر مخفف آنگاہ زبانہ بالفتح شعلہ درینجا کنایہ از ضرر و ندامت و غیرت خصم و دشمن رسد یا نرسد یعنی خصم اگر صاحب غیرت است البتہ خجالت زدہ خواہد شد و الا فلا **قولہ مثنوی** نشاید بنی آدم خاک زاد + کہ در سر کند کبر و تندی و باد **ش** کبر بکسر کاف عربی و سکون باء موحدہ تکبر و بمعنی نخوت و غرور **قولہ** ترا با چنین تندی و سرکشی + نہ پندارم از خاکی از آتشی **ش** یا در خاکی و آتشی ہر دو برائے خطاب و بعد لفظ خاکی لفظ بلکہ محذوف چون آدمی از خاک و جن از آتش لہذا شیخ مے فرمایند کہ گمان ندارم کہ تو از خاک ہستی بلکہ خلقت تو از آتش است **قولہ قطعہ** در خاک بیلقان برسیدم بعابدی + گفتم مرا بتربیت از جہل پاک کن **ش** خاک درین بیت بمعنی زمین و نواحی است بیلقان بالفتح باء موحدہ و سکون یاء تحتانی و فتح لام و قاف معرب بیلگان بیاء مجہول نام شہرے است در حد شمالی ایران قریب دربند و در بعض نسخ بجاے بیلقان لفظ طالقان دیدہ شدہ و آن شہریست میان قزوین و ابہر **قولہ** گفتا برو چو خاک تحمل کن اے فقیہ + یا ہر چہ خواندۂ ہمہ در زیر خاک کن + **ش** فقیہ بمعنی عالم و دانشمند یعنے علم موجب تواضع و تحمل است چون بر علم عمل نماند بیفائدہ و بیحاصل است **قولہ حکمت** بدخوئے بدست دشمنے گرفتار است کہ ہر کجا کہ رود از چنگ عقوبت او خلاص نیابد **ش** دشمنے بیاء مجہول توصیفے و کاف اول بیان آن دشمن و آن خوے بد

او دست و کاف دوم برائے ربط ضمیر او راجع بدشمن کہ خوے بد است خلاص بمعنی رہائی چراکہ خوے او ہمراہ او ست ہر جا او را ذلیل خواہد کرد **قولہ بیت** اگر زدست بلا بر فلک رود بدخوے + ز دست خوے بد خویش در بلا باشد **ش** یعنے بالفرض اگر از دست بلا گریختہ بدخوئے بر فلک رود در آنجا ہم نجات نخواہد یافت مضمون این بیت بسبیل مبالغہ واقع شدہ **قولہ حکمت** چون بینی کہ در سپاہ دشمن خلاف و تفرقہ افتاد تو جمع باش و اگر متفق بجمع اند از پریشانی اندیشہ کن یعنے از پریشانی خود و ہزیمت خویش اندیشمند باش و غافل مشو **قولہ قطعہ** برو با دوستان آسودہ بنشین + چو بینی در میان دشمنان جنگ + **ش** درینجا بضرورت قافیہ مصرعۂ ثانی شرط است و مصرع اول جزا کہ بسبب بے اتفاقی یکدگر بر تو قدرت و غلبہ نخواہند یافت **قولہ** و گر وانے کہ باہم یکزبانند + کمان را زہ کن و بر بارہ بر سنگ + **ش** یکزبان کنایہ از متفق کمان را زہ کن یعنی چلۂ کمان برائے تیراندازی جنگ درست و مہیا کن کہ حالا در جنگ درنگ نیست بارہ بباء موحدہ بمعنی فصیل قلعہ یعنے مطلق قلعہ ہم آید و لفظ بر کہ ثانی است صیغہ امر از بردن و در بعض نسخ نہ بکسر نون واقع شدہ امر از نہادن و این از کمال ہوشیاری و احتیاط است چراکہ بعد صرف شدن تیر در جنگ بکار خواہد آمد **قولہ حکمت** دشمن چون از ہمہ حیلتے فرو ماند سلسلۂ دوستی بجنباند انگہ بدوستی کارہا کند کہ ہیچ دشمن نتواند کرد **ش** در آخر حیلتے برائے تعظیم یعنے حیلہ ہائے گلمان یعنے چون از ہمہ تدبیر ظفر عاجز گردد خود را دوست وانماید لفظ انگہ مخفف آنگاہ **قولہ حکمت** سر مار بدست دشمن بکوب کہ از احدی الحسنیین خالی نباشد اگر این غالب آید مار کشتے و اگر آن از دشمن رستی **ش** یعنے کشتن مار بدشمن بفرما کہ از یکے دو نیکے خالی نباشد یعنی از یک فائدہ مجلہ دو فائدہ خالی نخواہد شد اشارت لفظ این بدشمن است و اشارت لفظ آن بمار است رستی بالفتح بیاء خطاب بمعنی نجات یافتی احدی بکسر ہمزہ و سکون حاء مہملہ و فتح دال مہملہ و الف مقصورہ بصورت یا بمعنی یکے و این مونث احد است حسنیین بضم حاء مہملہ و سکون سین و فتح یاء تحتانی اول و سکون یاء دوم یعنے دو نیک و این تثنیہ حسنی است و حسنی بضم حاء و سکون سین و فتح نون و الف مقصورہ بصورت یا مونث احسن است **قولہ بیت**

For More Books Madni Library Group Whatsapp +923139319528

https://archive.org/details/@madni_library

بروز معرکہ ایمن مشو ز خصم ضعیف + کہ مغز شیر بر آرد چو دل ز جان بر داشت + ش معرکہ بمعنے لشکرگاہ
است و روز معرکہ عبارت از روز جنگ است و دل از جان برداشتن کنایہ از پرواے زندگی
گذاشتن و راضی بموت خود گشتن حاصل آنکہ دشمن را حقیر انگاشتہ در جنگ کم توجہی نباید ساخت
قولہ نپند خبرے کہ دانی دلی بیازارد + تو خاموش باش تا دیگرے بیارد + ش خبرے
بخاء معجمہ و بای موحدہ صحیح و چیزے بجیم فارسی درینجا خطا است یعنے خبرے کہ از شنیدن آن
کسے آزردہ گردد مثل خبر موت کسے یا تاراج مال مخاطب اول تو مگوئی تا دیگرے بگوید قولہ
بیت بلبلا مژدۂ بہار بیار + خبر بد بہ بوم باز گذار + ش و بلبلا الف براے ندا بوم طائرے
منحوس است حاصل آنکہ رسانندۂ خبر خوش مرغوب ہمچو بلبل است و آرندہ خبر بد منحوس مثل
بوم است لفظ باز اگرچہ زائد است مگر از روے بلاغت افادہ تاکید میکند و لفظ باز درینجا
بمعنی دیگر خود با لفظ بلبل و بوم لطفے دارد قولہ حکمت بادشاہ را بر خیانت کسے واقف
مگردان مگر آنکہ بر امور کلی واقف باشی وگرنہ در ہلاک خودے کوشی ش چرا کہ اگر بعد
تحقیق و تفحص خیانت او ثابت نگشت بادشاہ ترا بسزا رساند و ہم مغضوب الٰہی و مبغوض
خلائق باشی قولہ بیت پیچ سخن گفتن آنگاہ کن + کہ دانی کہ در کار گیرد سخن + ش
پیچ بفتح بای موحدہ و کسر سین مہملہ و یای مجہول و جیم فارسی بمعنی قصد و ارادہ و پیچ مضاف
است و مجموع سخن گفتن مضاف الیہ در کار گیرد یعنے اثر کند قولہ نپند ہر کہ نصیحت خود را نمی کند
بہ نصیحت دیگرے محتاج است ش خود رائے بمعنی شخصیکہ نصیحت نپذیرد و ہرچہ بعقل و پسند آید
بکند پس ہر کہ چنین کس را نصیحت کند نادان است در نصیحت و تعلیم دیگرے محتاج است و آنچہ
در اکثر نسخ نوشتہ ہر کہ نصیحت خود رانمیکند غلط محض است قولہ نپند فریب دشمن مخور و غرور
مداح مخر کہ آن دام زرق نہادہ است و این کام طمع کشادہ ش فریب بکسر فا و یای مجہول بمعنی
خدعہ و درینجا عبارت از خوشامد مخور نہی از خوردن و درینجا بمعنی قبول مکن غرور بضمتین فریفتن و فریفتگی
و درینجا اضافت غرور بسوے مداح بادنی ملابست است یعنے غرور یکہ بسبب مدح گفتن مداح
بہم میرسد مخر بفتحتین نہی از خریدن یعنی پسند مکن زرق بفتح زای معجمہ و سکون را و مہملہ بمعنے
مکر و فریب اول اشارت بلفظ آن بسوے دشمن چرا کہ در تقریر بعید است و ثانی اشارت بلفظ

بسوے مداح چرا کہ قریب است کام بکاف عربی بمعنے حلق یعنے او ولعمت از تو طمع دارد مدح گوئے
او محض براے منفعت خود است قولہ احمق را ستایش خوش آید چون لاشہ کہ در کعبش دمی فربہ
نماید ش لاشہ درینجا بمعنی حیوان کشتہ از بز و گوسپند کعب بفتح اگرچہ شتالنگ را گویند چون
در حیوانات شتالنگ مثل انسان نباشد لہذا در حیوانات مراد از کعب استخوان سر زانو
است کہ باران مسلوخ پیوستہ باشد دمی بفتح دال و یای معروف خطاب از دمیدن یعنے
پف زنی معمول قصابان است کہ ران حیوان مسلوخ را از محل خاص اندکے شگافتہ میدمند و پف
میزنند تا ران مسلوخ فربہ نماید چون از براہین حکمیہ ثابت است کہ جسم آدمی بوقت فرح
مفرح کشادہ و بالیدہ می گردد چنانچہ درین حالت قباے فراخ اندکی تنگ میگردد و بہنگام حزن
و خوف مفرط جسم انسان کنجیدہ و کاہیدہ میشود چنانچہ نعلین تنگ فراخ میگردد لہذا شیخ میفرمایند
کہ احمق از ستایش خود چنان خوشحال شدہ بر خود می بالد کہ گویا حیوان مسلوخ را در بندگاہ زانو
پف زنی و فربہ مینماید یعنی بر خود بالیدگی احمق پوچ محض است قولہ بیت الا تا نشنوی مدح سخن
گوئی + کہ اندک مایہ نفع از تو دارد + ش الا بفتح ہمزہ بر وزن بلا حرف تنبیہ بمعنی آگاہ باش و لفظ
تا بمعنی ہرگز و زنہار سخن گوئی عبارت از شاعر اندک مایہ بمعنے اندک مقدار لفظ اندک مایہ مضاف است
و نفع مضاف الیہ و الف لفظ از را در لفظ ساقط کردہ عین نفع را بسلامت وارند و عکس این ہرگز
نکنند و در مصرعہ ثانی بعد کاف علت لفظ امید محذوف است یعنی چرا کہ امید اندک مقدار
نفع از تو میدارد قولہ اگر روزے مرادش بر نیاری + دو صد چندان عیوبت بر شمارد +
ش عیوب بضمتین جمع عیب و تا براے خطاب یعنی دو صد حصہ زائد از مدح عیوب ترا بیان سازد
قولہ حکمت متکلم را تا کسے عیب نگیرد سخنش صلاح نپذیرد ش یعنے بدون مواخذہ و اعتراض
سخن صحیح و ملیح نمی گردد قولہ بیت مشو غرہ بر حسن گفتار خویش + بہ تحسین نادان و پندار
خویش + ش غرہ بالفتح بمعنے فریفتہ و مغرور حسن بمعنی خوبی تحسین بمعنی نیکو گفتن بمدح و ستایش
پندار خیال و گمان قولہ حکمت ہمہ کس را عقل خود بکمال نماید و فرزند خود بجمال قطعہ یکے جہود و
مسلمان خلاف میجستند چنانکہ خندہ گرفت از نزاع ایشانم ش جہود بفتح جیم و ضم ہا و دال
است بفارسی یہودی را گویند یعنی موسائی مذہب قولہ بطیرہ گفت مسلمان گر این قبالہ من

Islami Books Quran & Madni Ittar Ameen Pur Bazar House Faisalabad

درست ہمیست خدایا جہود گردانم ش طیرہ بفتح طا مہملہ وسکون یاء تحتانی بمعنے خشم وغضب وانچہ
در اکثر نسخ طیرہ بنون وزا معجمہ نوشتہ تحریف ناسخان است قبالہ بفتح قاف نامہ کہ ہنگام دعوے
پیش حریف کنند وبکسر خطا است ودر بعض نسخ بجاے گردانم لفظ مرانم سیران بیاء معروف نیز اہلہ
بمعنی گشتن کہ متعدی مردان است قولہ جہود گفت بتوریت میخورم سوگند + اگر خلاف کنم ہمچو تو
مسلمانم ش توریت بفتح تاء فوقانی ویاء مجہول امالہ تورات کتابیکہ بر موسے علیہ السلام نازل شدہ
قولہ گر از بساط زمین عقل منعدم گردد + بخود گمان نبرد ہیچکس کہ نادانم ش بساط بمعنی
فرش ودر بعض نسخ بسیط نوشتہ بمعنی فراخ منعدم بکسر دال مہملہ نیست شوندہ اگرچہ در صحت
منعدم سخن کردہ اند چون در کلام اکابر آمدہ حکم بر ازصحت بیہ اگر دہ آیت کل حزب بما لدیہم فرحون
ترجمہ یعنے ہر گروہ مردم بچیزے کہ نزد ایشان است شاد باشند ترکیب کل مضاف حزب
مضاف الیہ مجموع مبتدا باء جار ما موصولہ مجرور متعلق بفرحون مؤخر لدی ظرف مضاف ہم مضاف الیہ
با متعلق خود کہ آن ثابت باشد صلہ آن موصول وفرحون با متعلق مقدم خود خبر مبتدا ودر بعض نسخ
این آیت داخل نیست قولہ حکمت دہ آدمی بر سفرہ بخورند ودو سگ بر مرداری بسر
برند ش ودر بعض نسخ جیفہ نوشتہ بجیم ویاء معروف وفا بمعنی حیوان مردہ بو گرفتہ ہم بسر بردن بمعنے
بموافقت مدت زمان خوردن را با تمام رسانند قولہ حریص با جہانی گرسنہ است وقانع بنانی سیر ش
لفظ با بمعنی با وجود قولہ درویشی بقناعت بہ از توانگرے ببضاعت ش باء در درویشی وتوانگری اہم
معروف مصدری بقناعت بمعنی متاع وحرف باء در لفظ ببضاعت برای ظرفیت یعنی درویشی با قناعت
بہتر از توانگری است در متاع راحت وآرام یا بہتر است از توانگری در متاع نجات عقبی قولہ فرد
رودۂ تنگ بیک نان تہی پر گردد + نعمت روی زمین پر نکند دیدۂ تنگ ش رودۂ تنگ
مراد از رودۂ مرد قانع نان عبارت از نان بے نان خورش دیدۂ تنگ کنایہ از چشم بخیل
چراکہ از متاع قلیل دنیا پر نشود ومال دنیا را شئی کلان مے فہمد وبسوے نعمت عقبے التفات نکند
گویا گنجائش آن در چشمش نیست قولہ مثنوی پدر چون دور عمرش منقضی گشت + مرا
این یک وصیت کرد وبگذشت ش این ابیات پند علٰحدہ است بعبارت سابق تعلق
ندارد قولہ کہ شہوت آتش است از وے بپرہیز + بخود بر آتش دوزخ مکن تیز ش باء

بخود بمعنے بر ولفظ بر زائد قولہ در آن آتش نداری طاقت سوز + بصبر آبے برین آتش زن امروز + ش
در آتش اشارت بآتش دوزخ است وبرین آتش اشارت بشہوت وامروز عبارت از ایام جوانے
قولہ نپیچد ہر کہ در حال توانائی نیکوئی نکند در وقت ناتوانی سختی بیند ش مراد از توانائی جاہ ودسترس
ومراد از ناتوانی عزلے وبے دستگاہی سختی بیند یعنے کسے ترحم ومعاونت او نہ کند قولہ بیت بد اختر تر
از مردم آزار نیست + کہ روز مصیبت کسش یار نیست ش بد اختر بمعنی بد طالع چہ اختر
ونوعے سبع سیارہ در بروج بشمار مناسب در خوبی طالع شرط است مردم آزار یعنی
ظالم کاف علت قولہ حکمت ہر چہ زود بر آید دیر نپاید + ش چہ مخفف چیز است نپاید بیاء فارسی
بمعنے قیام نکند قولہ قطعہ خاک مشرق شنیدہ ام کہ کنند + بچہل سال کاسۂ چینی + ش خاک مشرق
یعنی در خاک مشرق اے در ملک مشرق کہ چین وبعضے جزائر چین باشد چراکہ چین از جملہ ولایات اطراف
مشرق است یا آنکہ خاک مشرق را وآن خاک مصنوعی بود از سنگ وغیر آن یا غیر مصنوعے ومراد
از چہل سال مدت دراز وکنند بمعنی سازند چراکہ کردن بمعنی ساختن در کلام اکابر آمدہ است
حافظ فرماید؎ گفت این جام جہان بین بتو کی داد حکیم + گفت آن روز کہ این گنبد مینا میکرد + قولہ
صد بروزی کنند سفالان + لاجرم قیمتش ہمی بینی + ش سفال بفتح سین تشدید فا بمعنے کلال کہ ظروف
گلین میسازد ودر سروری بجاے سفالان در بغداد نوشتہ ودر نسخۂ مخدومی در مردشت کہ نام شہر ایست
ودر بعض نسخ در ہر شہر نوشتہ نزد فقیر نسخۂ اول وچہارم بہتر است قولہ قطعہ مرغک از بیضہ برون
آید وروزی طلبد + آدمی زادہ ندارد خبر از عقل وتمیز + ش مرغک کاف تصغیر یعنے بچۂ مرغ و
اطلاق فقط لفظ بر خروس وماکیان کہ آنرا مرغ خانگی گویند در ایران وہند شہرت تمام
دارد والا دیگر مرغان مثل کبوتر وطوطی وگنجشک وغیرہ در حالت نوزادگی تا مدت برائے خورد روزی
نہ طلبند وآدمی نوزادہ از نام عقل وتمیز خبرے ندارد تا بداشتن عقل وتمیز چہ رسد وتمیز
مخفف تمییز است کہ بدو یا باشد ودر بعض نسخ خرد وعقل وتمیز واقع شدہ ضعیف است قولہ آنکہ
ناگاہ کسے گشت بچیزے نرسید + وین بتمکین وفضیلت بگذشت از ہمہ چیز + ش مراد از گاہ مدت
قلیل چون اطلاق کس بر ذوی العقول صحیح وبر غیر ناجائز لہذا کس درینجا بمعنے بالغ وشعور مند است
ویاے کسے برائے وحدت یا تفخیم واشارت آن بسوے بچۂ مرغ خانگی کہ بعید است واشارت این

https://archive.org/details/@madni_library
For More Books Madni Library Group Whatsapp +923139319528

https://archive.org/details/@madni_library

بطرف آدمی نوزلوہ کہ قریب است و دیگر نوع یعنی بچہ مرغ خانگی کہ زود جوان و بکار خود شعور رسد
بیگرو بہیچ مرتبہ و بزرگی نمی رسد بخلاف بچہ آدمی کہ بدیر صاحب شعور میشود و ازین سبب بفضیلت
از ہمہ مخلوق بالا شد حتے کہ خلیفہ الٰہی گشت تمکین بمعنے وقار و آہستگی مضاف است و فضیلت مضاف الیہ
و بر لفظ تمکین حرف باء سببیہ دیگذاشت بحرکت کاف فارسی و تسکین آن ہر دو صحیح و اگر تمکین بفضیلت
بواو عاطفہ باشد معنی برائے صبیان مناسب گردد و درین صورت تمکین مجازاً بمعنے عزت و مرتبہ باشد **قولہ**
آبگینہ ہمہ جا یابی ازان قدرش نیست * لعل دشوار بدست آید ازانست عزیز ش آبگینہ درینجا مراد از
نگینہ زجاجی زجاج بالضم زاء معجمہ و جیم عربی لفظ عربی است بمعنی کانچ گویند **قولہ** پند کارہا بصبر برآید
مستعجل بسر درآید ش مستعجل بکسر جیم شتابی کنندہ بسر درآمدن سر زیر و پا بالا شدہ از بلندے بپستی
افتادن و درینجا مراد از شکست عظیم و تباہی کار **قولہ قطعہ** بچشم خویش دیدم در بیابان * کہ آہستہ
سبق برد از شتابان * ش سبق بردن بمعنی پیشے گرفتن و غالب آمدن و آہستہ رفتار و شتابان
بمعنے دوندہ و تیز رفتار و مصرعہ ثانی در سروری شرح عربی چنین واقع شدہ مصرعہ
کہ مرد آہستہ بگذشت از شتابان * مگر درین نسخہ اگر و کہ میان موصوف و صفت باشد
میان مرد و آہستہ موجود نیست غالباً اول صحیح باشد **قولہ** سمند باد پا از تگ فرو ماند *
شتربان ہمچنان آہستہ میراند * ش سمند اسپ زرد رنگ و باد پا بمعنے
تیز رفتار صفت سمند ست و گویند کہ سمند در جملہ الوان اسپان بادشاہ است دلالت
بر قوت دارد و تگ بالفتح و بکاف فارسی دویدن و بکاف عربی نیز آمدہ **قولہ حکمت**
نادان را بہتر از خاموشی پیرایہ نیست و اگر این مصلحت بدانستی نادان نبودے ش
پیرایہ بیاء معروف اصح بمعنے زیور **قولہ قطعہ** چون نداری کمال فضل آن بہ * کہ زبان در
دہان نگہداری ش بکمال مضاف و فضل کہ بمعنے علم است مضاف الیہ و لفظ آن بہ متعلق
مصرعہ ثانی است زبان در دہان نگہداری بمعنی خاموش باشی **قولہ** آدمی را زبان
فضیحت کرد * جوز بی مغز را سبکساری ش حاصل آنکہ راز بیدانشی آدمی از سخن گفتن فاش میشود و راز بی مغزی
جوز از سبکی وزن ظاہر میگردد و جوز را بہندی اخروٹ نامند و سبکسار مزید سبک است بزیادت
الف **قولہ قطعہ** خرے را ابلہی تعلیم میکرد * بر و بر صرف کردے سعی دائم * ش لفظ بر زائد و دائم

ہمیشہ پیوستہ **قولہ** حکیمے گفتش اے نادان چہ کوشی * درین سودا بترس از لوم لائم ش
حکیم مرد عاقل و دانشمند و ضمیر شین راجع بابلہ بمعنے او را سودا بمعنی دیوانگی لوم بالفتح بروزن قوم
بمعنے ملامت لائم بکسر ہمزہ کہ حرف سوم است ملامت کنندہ حاصل آنکہ درین کار سود مُحال
از ملامت کنندگان اندیشہ کن **قولہ** نیاموزد بہائم از تو گفتار * تو خاموشی بیاموز از بہائم
قطعہ ہر کہ تامل نکند در جواب * بیشتر آید سخنش ناصواب ش تامل بضم میم مشدد فکر ناصواب
بمعنی نادرست **قولہ** یا سخن آرائے چو مردم بہوش * یا بنشین ہمچو بہائم خموش ش بہائم
بکسر ہمزہ جمع بہیمہ کہ بمعنے چارپایہ است **قولہ حکمت** ہر کہ با دانا تر از خود مجادلہ کند تا بدانند
کہ داناست بدانند کہ نادان است ش دانا تر مضاف است و لفظ از خود مجموع مضاف الیہ
ازین باعث راء لفظ دانا تر را مکسور خواندن ضرور است مجادلہ بضم میم و فتح دال جنگجوئے و درینجا
مراد از مباحثہ **قولہ بیت** چون در آید بہ از توئی بسخن * گرچہ بہ دانی اعتراض مکن * ش بہ از تو مجموع
لقب باشد برائے شخص کہ بہ از تو باشد و یاء مجہول برائے تنکیر و ہمزہ برائے رفع التقای ساکنین کہ یاء
تو و یاء تنکیری بود **قولہ حکمت** ہر کہ با بدان نشیند نیکی نہ بیند ش چون دیدن در محاورہ اہل لسان
بمعنے ملاقات کردن است نہ بیند بمعنی ملاقات نکند یعنی عمل نیک از وجود نیاید یا آنکہ نیکی از
روزگار نہ بیند یعنی ہمیشہ در خرابی ماند **قولہ مثنوی** گر نشیند فرشتہ با دیو * وحشت آموزد و خیانت
و ریو * ش مراد از دیو شیطان است ریو بیاء مجہول بروزن دیو بمعنے مکر و فریب **قولہ** از بدان
نیکوی نیاموزی * نکند گرگ پوستین دوزی * ش نیکوئی منسوب بہ نیکو کہ مزید نیک است بزیادت
واو پس نیکوئی احتمال خیر باشد **قولہ نصیحت** مردمان را عیب نہانے پیدا مکن کہ ایشان را رسوا
کنی و خود را بے اعتماد **فائدہ** ہر کہ علم خواند و عمل نہ کرد بدان ماند کہ گاو راند و تخم نیفشاند ش
ماند بالفتح نون بمعنی مشابہت پیدا کرد گاو راند بسکون نون با غیر یعنے قلبہ رانی کرد **قولہ حکمت**
از تن بیدل طاعت نیاید و پوست بی مغز بضاعت را نشاید ش مراد از بیدل شخصے است
کہ قوت دلی یعنی ہمت نداشتہ باشد و مراد از پوست بی مغز میوہ بے مغز باشد مثل بادام و پستہ
و جوز خراسانی کہ اخروٹ باشد و جوز ہندی ناریل باشد آنچہ از نیہا بی مغز و خالی برآید و ہمی تواند
و پوست بعض حیوانات باشد کہ صلاحیت و استعداد پیدا کردن نداشتہ باشد درین صورت

Islami Books Quran & Madni Ittar Ameen Pur Bazar House Faisalabad

https://archive.org/details/@madni_library

بجاے بضاعت لفظ دباغت ادے است بہر کیف کنایہ از کسے است کہ بظاہر آراستہ و باطن
خراب باشد قولہ نکتہ نہ ہر کہ در مجادلہ چست در معاملہ درست ش نون نفی بر مجموع ساری است مجادلہ
درینجا مراد از تعلقہ زبانی است و مراد از معاملہ تعلیم و تعلم و درس و تدریس یعنی این کلیہ
نیست کہ ہر کہ را تعلقہ لسانی خوب باشد او را علم نفس الامر ہم خوب باشد قولہ بیت
بس قامت خوش کہ زیر چادر باشد ٭ چون باز کنی مادر مادر باشد ش بس بباء موحدہ
بمعنے بسا اوقات و مراد از مادر مادر عجوز مسنہ در اصل ضعیفہ و این باعتبار قواے اکثر
نسا است قولہ بیت اگر شبہا ہمہ شب قدر بودے ٭ شب قدر از ہمہ بیقدر بودی
ش شب قدر باضافت و بے اضافت شبے باشد میان تمامی شبہاے سال کہ عبادت آن شب
برابر عبادت ہشتاد و سہ سال و چہار ماہ باشد اگرچہ در تعیین آن اختلاف بسیار است مگر قول
راجح ہمین است کہ شب بست و ہفتم رمضان است حاصل آنکہ بالغرض اگر تمامی شبہاے سال حکم
شب قدر داشتی شب قدر کہ غالباً شب بست و ہفتم است بسبب تیرگی و تاریکی کہ ماہ دران مفقود میشود
از ہمہ بے قدر بودی قولہ بیت گر سنگ ہمہ لعل بدخشان بودی ٭ پس قیمت لعل و سنگ یکسان
بودی ٭ ش یعنے اگر ہمہ سنگہا بدخشان ملکے است میان کوہستان مابین ہندوستان
و توران شہرت گرفتہ کہ معدن لعل در کوہ بدخشان است و لفظ پس بباء فارسی براے تفریع
قولہ حکمت نہ ہر کہ بصورت نیکو است سیرت زیبا در وست کار اندرون دارد نہ پوست
ش حاصل آنکہ کار بباطن است نہ بظاہر و شناختن باطن بسیار دشوار است قولہ قطعہ توان
شناخت بیک روز در شمائل مرد ٭ کہ تا کجاش رسید است پایگاہ علوم ش شمائل بفتح شین
معجمہ و کسرۂ ہمزہ عادتہا یعنی از عادات و اخلاق از پایۂ علم شناختن ممکن است قولہ ولی
ز باطنش ایمن مباش و غرہ مشو ٭ کہ خبث نفس نگردد بسالہا معلوم ش ایمن امان آمن
بمعنے بیخوف مباش بفتح میم غرہ فریفتہ خبث بالضم بدی قولہ نصیحت ہر کہ با بزرگان ستیزد
خون خود ریزد قطعہ خویشتن را بزرگ پنداری ٭ راست گویند یک دو بیند لوچ ٭ ش
بزرگ کلان و کبیر لفظ را بعد لفظ یک محذوف لوچ بواو معروف و جیم فارسی بمعنی احول
لفظ ترکی کہ بفارسی دو بین گویند و احول کہ کجی سیاہی چشم او بدرجۂ نہایت باشد یک شئے

مراد دہندہ والاخلا قولہ ، دو بینی شکستہ پیشانی ٭ تو کہ بازی بسر کنی با توچ ش توچ بضم کاف و
واو معروف و جیم فارسی مثل نرشاخدار جنگی و این لفظ ترکے است یعنے چنانکہ از کجی چشم غلط
بینی باشد کہ آدمی را یک چیز دو بنظر مے آید ہمچنین از کجی چشم باطن کہ بجملہ امراض معنوی
است حقیقت خود را از دیگرا اعلے و بہتر مے بیند قولہ حکمت پنجہ زدن با شیر و مشت زدن بر
شمشیر کار خردمندان نیست بیت جنگ و زور آوری مکن با مست ٭ پیش سرپنجہ در بغل
نہ دست ٭ ش سرپنجہ بمعنے مرد قوے دست کہ مشق زور پنجہ رسانیدہ باشد حاصل
آنکہ با شخصے کہ قوی تر از تو باشد مجادلہ مکن قولہ ضعیفے کہ با قوے دلاورے کند یار دشمن
است در ہلاک خویش ش ہلاک مصدر است بمعنے کشتن یار بمعنے معاون قولہ قطعہ
سست بازو بجہل مے فگند ٭ پنجہ با مرد آہنین چنگال ش سست بازو بمعنی کسیکہ بازوی
او ضعیف باشد و حرف با بر لفظ جہل سببیہ مے فگند بفتح نون و چنگال بفتح جیم فارسی آہنی چنگال بمعنے
شخصیکہ پنجہ قوی و سخت داشتہ باشد قولہ قطعہ سایہ پروردہ را چہ طاقت آن ٭ کہ رود با مبارزان بقتال
ش سایہ پروردہ عبارت از ناز پروردہ و محنت ناکشیدہ مبارز بضم میم و کسر را مہملہ و بعدہ زا
معجمہ بمعنے سپاہی دلاور کہ در میدان جنگ برود و ظہور کند قتال بکسر کارزار قولہ حکمت
بیہنران ہنرمندان را نتوانند دید چنانکہ سگان بازاری سگان شکاری را چون بینند مشغلہ بر آرند
ش مشغلہ بفتح میم و سکون شین معجمہ و فتح غین معجمہ شور و غوغا قولہ پیش آمدن نیارند ش
یعنے پیش آمدن طاقت نیارند و این نیارند نفی مضارع از آریدن نیست کہ مترادف آوردن
باشد بلکہ نفی مضارع یارستن است کہ مترادف توانستن باشد فافہم قولہ یعنے چون سفلہ
بہنر با کسے بر نیاید بخبثش در پوستین افتد ش بر نیاید یعنے غالب نشود و حرف با بر لفظ
خبث سببیہ است و شین ضمیر بمعنے خود در پوستین افتادن باصطلاح در غیب جوئی افتادن است
یعنے بسبب بد باطنی خود در پی بدگوئی و غیب جوئی می شود قولہ بیت کند ہر آئینہ غیبت حسود
کوتہ دست ٭ کہ در مقابلہ گنگش بود زبان مقال ٭ ش ہر آئینہ بدون حذف یاے تحتانی تخفف
ہر آئینہ کہ بدو یاء تحتانی است بمعنی ہر نوع و ہر آئین یعنے بالضرور غیبت بفتح عین مہملہ و
در آخر تاء خطاب بمعنی غیب گوئی تو حسود بفتح حاء مہملہ بمعنے حاسد و ضمیر شین راجع بحسود کوتہ دست

For More Books Madni Library Group Whatsapp +923139319528

https://archive.org/details/@madni_library

معقال بفتح مصدر میمی است یعنی گفتگو نمی تواند که در غیبت تا مصدری باشد و در مصرعهٔ اول
تعقید یعنی حاسد کم زور در عقب تو عیب گوئی تو البته خواهد کرد چرا که رو برو ے تو از خوف تو
زبان گفتگو ے بے نطق محض مے گردد پس گنگے او علامت عجز اوست بر غیبت او تحمل اولی
است قوله حکمت هر که نصیحت نشنود سر ملامت شنیدن دارد ش سر بمعنی خیال و آرزو
قوله بیت چون نیاید نصیحتے در گوش + اگرت سرزنش کنند خموش + ش فاعل کنند
محذوف است و آن مردم خلائق اند قوله حکمت اگر جور شکم نبودی هیچ مرغی در دام صیاد نیفتادی
بلکه صیاد دام ننهادی ش یاء نبودی تمنائی شرطیه است و یاء نیفتادی در جزا تابع آن قوله
حکمت حکیمان دیر دیر خورند تا هضم کلی شود و تداخل طعامین نه گردد و عابدان نیم سیر ش
برائے چستی عبادت چرا که سیرے کاهل بدن را سست گرداند قوله و زاهدان تا سد
رمق ش سد بفتح سین و کسر دال مشدد برائے اضافت رمق بفتحتین را و مهمله و میم بمعنی
باز داشتن بقیه جان از خروج و مراد از سد رمق غذائے بغایت قلیل است تا تصفیه
و تزکیه خوب بهر سد قوله و جوانان تا طبق و پیران تا عرق ش یعنے جوانان با ظهار قوت خود
بحدے خورند که طبق طعام خالی شود و پیران تا عرق از ان خورند که انسان بسیار ضعیف
وقتیکه طعام بسیرے خورد گرمی در بدن ظاهر میشود و عرق مے آید قوله اما قلندران چندان خورند
که در معده جائے نفس نماند و بر سفره روزی کس ش قلندر بمعنے فقیر آزاد بقید شرع قوله بیت
اسیر بند شکم را دو شب نگیرد خواب + شبے ز معده تنگی شبے ز دل تنگی + ش بند بمعنی قید
و اسیر بند شکم مجموع مراد از حارص طعام معدهٔ تنگی بیاء مجهول زائده بمعنی شکم پر شدن از بسیار
خوردن طعام و دل تنگی بیاء معروف مصدری مراد از ناخوشی گرسنگی و بیتاب بیافتن طعام قوله
حکمت مشورت با زنان تباه است و سخاوت با مفسدان گناه ش چرا که زنان اکثر
خفیف العقل باشند ضبط راز نتوانند کرد و مفسدان بقوت دسترس فساد زیاده خواهند کرد
قوله بیت ترحم بر پلنگ تیز دندان + ستمگاری بود بر گوسپندان + ش حاصل آنکه
رعایت ظالمان ظلم است بر مظلومان قوله حکمت هر کرا دشمن پیش است اگر نکشد دشمن خویش
است ش یعنی هر کرا دشمن بطوری پیش آید که کشتن او دران وقت سهل باشد و دران صورت نه کشد

دشمن خویش است قوله بیت سنگ در دست و مار بر سر سنگ + نکند مرد هوشیار درنگ + ش
قید مار بر سر سنگ ازان کرده که چون مار جائے سخت باشد ضرب کما حقه واقع مے شود والا فلا
قوله گروهے بخلاف این مصلحت دیده اند که در کشتن بندیان تامل اولے تر است بحکم آنکه اختیار
باقی است توان کشت اگر بے تامل کشته شود محتمل است که مصلحتے فوت شود که تدارک مثل آن
ممتنع باشد ش یعنے بخلاف این قول که بالا بیان کردیم چون صیغهٔ ماضی بعد توان واقع شود معنی
مصدری پیدا کند لهذا کشت و هشت بالکسر ماضی هشتن که بمعنے بگذاشتن است نیز بمعنے مصدرے
محتمل بفتح میم دوم بمعنی گمان کرده شده همچنین ممتنع بالفتح نون بمعنی دشوار و محال قوله مثنوی
نیک سهل است زنده بیجان کرد + کشته را باز زنده نتوان کرد + ش نیک سهل است یعنی
بسیار سهل است قوله شرط عقل است صبر تیر انداز را که چو رفت از کمان نیاید باز + ش فاعل
رفت و نیاید لفظ تیر است که بقرینهٔ تیر انداز محذوف شد قوله حکمت حکیمے که با جاهلے در افتد
باید که توقع عزت ندارد ش حکیم عبارت از عالم است چرا که جاهل قدر علم نداند قوله اگر جاهلے
بزبان آوری بر حکیمے غالب آید عجب نیست که سنگیست که جوهری را مے شکند ش
زبان آوری بمعنے کثرت کلام و طلاقت لسان قوله فرد نه عجب گر فرو رود نفسش +
عندلیبے غراب هم قفسش + ش فرو رود نفسش یعنے دم حکیم در سینه اش محبوس شود اے حالت
تنفس او را پدید آید یا آنکه خاموش گردد و نظیرش عندلیبی است که زاغ هم قفس او باشد و اگر ضمیر شین
در لفظ نفسش به سبیل اضمار قبل الذکر راجع بعندلیب باشد یا مجهول برای وحدت یا آنکه
یاء ایمائی و توصیفی باشد که کاف بیانی از بعدش محذوف شده و درین صورت نیز ضمیر شین دوم راجع
بعندلیب است غراب بالضم غین معجمه زاغ و لفظ قفس بسین و صاد هر دو طور درست در کتب فارسی
بیشتر بسین مهمله مستعمل شود قوله قطعه گر هنرمند ز اوباش جفائی بیند + تا دل خویش نیازارد و در هم نشود +
ش اوباش جمع بوش بقلب مکانے میان یاء و واو بمعنی مردم مختلف فارسیان بجائے واحد
استعمال کنند و مجازاً بمعنے رند و بیباک آرند و لفظ تا بمعنے هرگز و زنهار قوله سنگ بدگوهر اگر کاسهٔ زرین
شکند + قیمت سنگ نیفزاید و زر کم نشود + ش بدگوهر بمعنے بد اصل کم نشود یعنے کم قدر نشود قوله
حکمت جوهر اگر در خلاب افتد همان نفیس است و غبار اگر بر فلک رود همان خسیس ش جوهر

Islami Books Quran & Madni Ittar Ameen Pur Bazar House Faisalabad

در ینجا بمعنی سنگ قیمتی مثل الماس و زمرد و یاقوت و مروارید خلاب بکسر خاء معجمه و باء موحده
لفظ فارسی است بمعنی گل و لای که بعربی وحل گویند نفیس پاکیزه همان بالفتح یعنی همان نفیس است
چنانکه بود خسیس کمینه و کم قدر قوله استعداد بی تربیت دریغ است و تربیت نامستعد ضایع
ش استعداد بکسر اول و سوم بمعنی آمادگی و صلاحیت کردن کاری و در ینجا بمعنی ذهن و ذکاوت
است و تربیت بمعنی تعلیم و نامستعد بکسر عین و تشدید دال ست مگر فارسیان تشدید حرف
آخر را ادا نمی کنند در ینجا غبی و کند ذهن ضائع بکسر همزه که حرف سوم است فائده هرچه
بصورت یا بعد الف اسم فاعل یا بعد الف جمع افتد آنرا همزه مکسور خوانند و نقطه‌های آن
نمیدهند چراکه آن در حقیقت همزه است چون همزه مکسور را در وسط کلمه در رسم الخط عربی بصورت
یا نویسند و برای تنبیه خط منحنی که در عرف آنرا همزه گویند بالای آن می نگارند همین قاعده
در ینجا مرعی است مثل مائل و قائل و زائل و دوائر و صائم و دقائق و زوائد اشتباه جمع شمائل و فوائد
و دوائر و علائق و مصائب و صحائف حاصل فقرتین مذکورتین اینست کسیکه ذهن عالی دارد و تعلیم
نیابد محل افسوس است و کسیکه غبی باشد هرچند که برو تعلیم صرف شود همه ضائع و علی هذا القیاس
در هر امر قوله خاکستر نسب عالی دارد که آتش جوهری علوی است ولیکن چون بنفس خود هنری ندارد
با خاک برابر است ش نسب بفتحتین بمعنی نسبت پدری دانچه در اکثر نسخ نسبتی واقع شده
بهتر نیست در سروری نسب بفتحتین است و همین اولی است و کاف برای علت عالی نسب
بودن چراکه هر چیز که از چیزی پیدا شود چیز اول بمنزلهٔ پدر است و ثانی بجای پسر پس خاکستر فرزند
و آتش پدر است و جوهر علوی بودن آتش بر جهه روشن است و فوائد اظهر و بعین و ما سوای
آن کره نار بالای هر سه کرهٔ عناصر دیگر است حتی که محدب کرهٔ نار مماس مقعر فلک قمر است و
یاء مجهول در آخر لفظ جوهری برای تفخیم و تعظیم است با خاک برابر است یعنی کمال بقدر است
و این تمثیل فاضل زادهٔ جاهل است قوله نیست شکر از نی ست که آن خود خاصیت وی است
ش قیمت در ینجا بمعنی قدر و عزت و کاف از نی بمعنی بلکه و خود بمعنی تحقیق و ضمیر وی راجع بشکر یعنی
عزت شکر بسبب نسبت نی نیست چه نی چیزی محقر است بلکه از جهت کمالی ست که در ذات خود
موجود دارد و آن شیرینی کامل است و این تمثیل جاهل زادهٔ فاضل است قوله مثنوی چو کنعان را

طبیعت بی هنر بود ۞ پیمبرزادگی قدرش نیفزود ش کنعان بالفتح نام پسر نوح علیه السلام که کافر بود
و نام شهری که مولد یوسف علیه السلام بوده است پیمبر مخفف پیامبر قوله هنر بنما اگر داری نه گوهر
گل از خار است و ابراهیم از آزر ش در مصرعهٔ اول تعقید لفظی است و لفظ داری تعلق بهنر است
و گوهر بمعنی شرافت نسب است یعنی اگر هنر در نفس خود داری آن هنر را بنما و خرافت آباء و اجداد را
پیش مکن که آن در دنیا اگرچه در آخرت بالکل قدر ندارد چنانکه کنعان را پیمبرزادگی هیچ بکار نیامد
و پدر حضرت ابراهیم آزر نام کافری بود که بت‌ها تراشیده میفروخت و همچنین گل با این محبوبی
از خار است قوله حکمت خردمند را اگر در زمرهٔ اجلاف سخن ضرورت نه بندد شگفت مدار که
آواز بربط با غلبهٔ دهل بر نیاید و بوی عنبر از گند سیر فرو ماند ش یاء مجهول در خردمندی
برای وحدت یا نکره اجلاف بالفتح و جیم بمعنی بی هنران چه این جمع جلف است که بالکسر
بمعنی هر چیز که میان تهی باشد مجازاً بمعنی احمق و بی هنر و بی چیز شگفت بکسر شین و کاف عربی
و فارسی هر دو درست بمعنی تعجب بربط نام سازی که بصورت سینهٔ بط سازند و بطور چارنگی نوازند
دهل بفتحتین ساز معروف بر نیاید یعنی برابری نشود و ظاهر نمیگردد عنبر نوعی از خوشبوی
مرکب که آنرا خشک بر جامه پاشند و آنرا از صندل و مشک و زعفران سازند و آنچه بعضی عنبر خوانند
بنون و باء موحده بهتر نیست چرا که بمعنی سیر از دست میرود گند بفتح کاف فارسی بمعنی بوی بد
در هندی گنده بدال مخلوط بهاء بمعنی مطلق بود همین سبب خوشبو فروش را گندھی میگویند
قوله مثنوی بلند آواز نادان گردن افراخت ۞ که دانا را به بی شرمی بینداخت ش
بلند آواز نادان بتقدیم صفت بر موصوف یعنی نادان بلند آواز گردن افراخت یعنی اظهار
تکبر کرد و کاف علت و بی شرمی عبارت از عدم حیا و ادب بینداخت یعنی در مباحثه خاموش کرد
قوله نمیدانند که آهنگ حجازی ۞ فرو ماند ز بانگ طبل غازی ش آهنگ آواز یکه
پیش از سر انیدن مقام سرودی بجهان بحر سرود مقصود بر کشند بهندی الاپ نامند حجاز
نام مقامی است بجمله دوازده مقام موسیقی گویند که حجاز با سارنگ مطابقت دارد و
غازی بازیگر که بر رسن دوی ہبا آید بهندی نٹ گویند و طبل حجاز در ینجا بمعنی دهل است که غازی
بوقت بازی می نوازد و صوتش بغایت نامطبوع باشد یا آنکه طبل غازی بمعنی نقاره که غازیان

https://archive.org/details/@madni_library

برای ہیبت کفار در معرکۂ جنگ نوازند قوله حکمت مشک آنست کہ خود ببوید نہ آنکہ عطار گوید
ش بوئیدن بمعنی بو دادن و بو بدماغ گرفتن ہر دو آمدہ درینجا بمعنی اول است عطار آنکہ عطر فروشد
وعطر بالکسر بمعنے خوشبو عام است خواہ از جنس روغن باشد خواہ خشک مے انچہ در زمرہ بمعنی دوا فروش
شہرت گرفتہ اصطلاح متاخرین است بمناسبت آنکہ بعض ادویہ خوشبو نزد دوا فروش ہم باشد
یعنے مشک آن بہتر کہ از تیزی بوی خود کمال خود ظاہر نماید نہ آنکہ مشک جعلی را مشک فروش
مدح وستایش کند حاصل آنکہ کمال مرد صاحب کمال خود ظاہر مے گردد حاجت بجز دستانی نیست
قوله دانا چون طبلۂ عطار است خاموش و ہنر نما و نادان چون طبل غازی است بلند آواز و میان
تہی ش طبلہ بہندی ڈبہ گویند بکسر دال ثقیل و تشدید بائے موحدہ قوله قطعہ عالم اندر میان جاہل
را مثلے گفتہ اند صدیقان ش جاہل درینجا بمعنی جنس جاہل است تا لفظ در میان صادق
آید و لفظ را بمعنے برائے ش مثل بفتحتین بمعنی نظیر و مثال صدیق بالکسر صیغۂ مبالغہ بسیار راست گو
یعنے برائے این مجموعہ کہ عالمے در میان جاہلان باشد راستگویان مثال گفتہ اند و آن دربیت ثانی
مذکور است و در بعض نسخ مصرعۂ اول چنین واقع شد مصرعہ عالمی در میان جہالان ۔ ظاہر این نسخہ
خطا است چراکہ جہال بالضم و تشدید خود جمع تکسیر جاہل است مگر بطور فارسی جمع کردن خالی
از کراہیت نیست مگر می تواند کہ باین دو وجہ صورت صحت پیدا کند اول آنکہ فارسیان در بعض
محل جمع عربی را دوبارہ بطور فارسی جمع کنند چنانکہ حور را کہ جمع حوراء است حوران جمع آرند و آمالہا
جمع آمال کہ جمع امل است دوم آنکہ جہال بالفتح و بالتشدید صیغۂ مبالغہ جاہل است بمعنی سخت جاہل
درینصورت مصرعۂ ثانی بلحاظ معنی مقدم ست بر اول و لفظا برعایت قافیہ موخر افتادہ و در بعض نسخ مصرعہ
اول چنین بنظر آمدہ مصرعہ عالم اندر میانہ جہال ۔ درین صورت حاجت بتوجیہات نمے افتد قوله
شاہدے در میان کوران است ۔ مصحفے در سرائے زندیقان ش زندیق بکسر زا معجمہ بمعنی ملحد
کہ بغیب ایمان ندارد و انچہ در بعض نسخ بجائے سرائے لفظ کنشت واقع شدہ بضم کاف عربی
و کسر نون و سکون شین معجمہ و تاء فوقانی بمعنے عبادت خانۂ کفار این نسخہ بہتر نیست چراکہ زندیق
بکعبہ و کنشت ہر دو سروکار ندارد و انچہ در بعض کتب نوشتہ است کہ زندیق معرب زندیہ
است و زندیہ کسے باشد کہ اعتقادش بر نوم کتاب زرتشت آتش پرست باشد درین صورت

کنشت بمعنی آتشخانہ باشد قوله نصیحت دوستی کہ بعمری فرا چنگ آرند نشاید کہ بیکدم بیازارند
ش دوستی بیائے مجہول وحدت و ہمچنین عمرے مراد ازان مدت دراز فرا چنگ آرند یعنی بدست
آرند قوله بیت سنگے بچند سال شود لعل پارۂ ۔ زنہار تا بیک نفسش نشکنے بسنگ ش
ہمزہ در آخر پارہ قائم مقام یاء وحدت است و لعل پارہ بقلب اضافت بمعنی پارۂ لعل و لفظ تا
بمعنی ہرگز باوجود کلمۂ زنہار برائے تاکید امتناع مکرر آمد قوله حکمت عقل در دست نفس
چنان گرفتار است کہ مرد عاجز بدست زن فرار ۔ ش فرار بالفتح و تشدید راء مہملہ اول بمعنے
گریزندہ و در بعض نسخ بجائے فرار گربز واقع شدہ بضم کاف فارسی و ضم بائے موحدہ
و در آخر زائے معجمہ بمعنے مکار و این مخفف گرگ بز است یعنی در باطن گرگ و بظاہر بز و در بعض
نسخ گریزپا آمدہ بمعنی کسیکہ عادت او گریختن باشد قوله بیت در خرمی بر سرائی ببند ۔
کہ بانگ زن از وے برآید بلند ش یعنی خوشی و خرمی در آنجا اصلا نخواہد آمد راہش مسدود
باید ساخت و از آمدنش مایوس باید شد و در بعض نسخ صحیحہ مصرعۂ اول چنین واقع است
مصرعہ در خرمی بر سرائے است بند ۔ و این بے تکلف درست مے آید قوله حکمت
رائے بیقوت مکر و فسون است و قوت بی رائے جہل و جنون ش فسون اگرچہ مخفف افسون است
مگر بمعنے فریب مستعمل میشود و درانیجا مکر و فسون بعطف تفسیرے واقع شدہ و در بعض نسخ فنون
است مآل ہر دو واحد قوت اول بمعنی ثروت و دسترس و قوت ثانی بمعنے زور و قوت بدنی یعنے
عقلے کہ رائے و فکر بکمال رسائی داشتہ باشد و اکثر تدابیر اختراع صنائع و دقائق حکمت
بیان نماید و بسبب عدم دسترس صورت دادن آن نتواند اہل دنیا او را مکار و مزور قرار
دہند و نادانی را قوت و زور ہمنے بسیار باشد و از باعث جوش شجاعت بلا حاجت زور آزمائی
کند اہل عالم او را بجنون نسبت کنند قوله بیت تمیز باید و فرہنگ و رائے آنگہ ملک ۔
کہ ملک و دولت نادان سلیح جنگ خدا است ش تمیز در فارسی بیک یائے تحتانی ہم جائز
بمعنی فرق کردن میان دو چیز متجانس فرہنگ ادب و قانون دانی رائے مآل اندیشی
سلیح بکسر سین مہملہ و کسر لام و یائے مجہول امالہ سلاح حاصل آنکہ گاہے ملک و دولت نادان باعث
قتل و آزار دیگران گردد قوله حکمت جوانمردی فاسق کہ بخورد و بدہد بہ از عابدے کہ ہمردو نخہد

Islami Books Quran & Madni Ittar Ameen Pur Bazar House Faisalabad

https://archive.org/details/@madni_library

ش جوانمرد یعنی آدم سخی و با مروت فاسق آنکه بعض اُمور خلاف شرع ازو ظاهر شود قوله
حکمت هر که ترک شهوت از بهر قبول خلق داده از شهوت حلال بشهوت حرام افتاده ش ترک
دادن بمعنی ترک کردن و گذاشتن محاورهٔ اہل زبان است این دو فقره دو معنے دارد معنی اول
ظاهر است و آن اینست که شهوت اول و ثانی عبارت از نکاح شرعی است و شهوت ثالث
کنایه از اخراج منی بوجهی از وجوه دیگر نامشروع دمعنی دوم آنکه شهوت در اصل بمعنی خواهش
و جلب منفعت است از شی مرغوب خواه پوشیدنی و خوردنی خواه دیدنی و لمسی یعنے هر که ترک
لذات مباح کند تا پیش مردم از زاہدان شمرده شود و مقبول خلق گردد پس آن شخص از شهوت
حلال که اختیار لذات شرعی بود در شهوت حرام که خواهش قبول خلق است افتاده
زیراکه خیال قبول خلق منجمله اقسام شرک خفی است قوله بیت عابد که نه از بهر خدا گوشه نشیند
بیچاره در آئینهٔ تاریک چه بیند ✣ ش یعنے عابدیکه براے قبول خلق گوشهٔ عبادت
اختیار کند پس باطن آن عابد نادان بمنزلهٔ آئینهٔ فولادی بے صیقل است تجلیات ایزدی
چگونه مشاهده کند و بیچاره از روے ترحم طنزے گفت که احمق محض ست قوله حکمت اندک
اندک خیلے شود و قطره قطره سیلے گردد ش خیل بالفتح در فارسی بمعنے بسیار و انبوه مستعمل
میشود و یاے مجهول در خیلے و سیلے براے تفخیم و تعظیم است یعنی انبوه کثیر و سیل عظیم قوله یعنی آنکه
دست قدرت ندارد سنگ خرد با خود نگاهدارد تا بوقت فرصت دمار از دماغ ظالم برآرد ش دست
قدرت ندارد یعنی طاقت انتقام ندارد و خرد بالضم بدون واو بمعنے کوچک گاہے بواو نویسند
تا بخرد که بمعنی عقل است التباس نشود دمار بالفتح ہلاک که مردم ہلاکی گویند قوله شعر نقطر علے
قطر اذا اتفقت نهر ✣ و نهر علے نهر اذا اجتمعت بحر ترجمه پس قطره بر قطره وقتیکه متفق شود نهر
است و نهر بسوے نهر وقتیکه جمع شود دریاست ترکیب فا حرف تفریع قطر بدون نا
بالضم راجمله مبتدا علے جار قطر مجرور از متعلقات شرط مؤخر که آن اذا اتفقت است
اذا کلمه شرط اتفقت فعل ماضی معلوم مؤنث واحد ضمیر مستتر که راجع است بسوے قطر اول
فاعل آن این فعل با فاعل جمله شرط و نهر اسم براے یکون تامه که آن مقدر است جزاے شرط
مذکور پس تقدیر این مصرعه چنین باشد فقطر اذا اتفقت علے قطر یکون نهر و بر ہمین

قیاس مصرعهٔ دوم در آخر هر دو مصرعه ضمه را و مصرعه را که حرف روی است نیجی اشباع خوانند که واو
متلفظ شود سوال تانیث ضمیر اتفقت و اجتمعت که راجع است بسوی قطر و نهر که هر دو مذکر اند چگونه
درست باشد جواب چون اسم جنس معنی جمعیت در خود دارد لهذا بلحاظ جمعیت معنوی ضمیر مؤنث
آورده شد این شعر در بحر طویل است در هر مصرعه رکن سوم مقبوض بروزن فعولن بضم لام و باقی ارکان
سالم یعنے هر مصرعه بروزن فعولن مفاعیلن فعول مفاعیلن واقع است و آنچه در بعض نسخ مصرعهٔ اول چنین
نوشته اند نقطر علے قطره اذا اتفقت نهر خطاے محض است چراکه از بحر خارج می شود قوله پند
عالم را نشاید که سفاهت از عامی بحلم درگذراند که هر دو طرف را زیان دارد ہیبت این کم نشود و جهل
آن مستحکم ش سفاهت بالفتح نادانی در ینجا مراد کلام بے ادبی و کلمه را که علامت مفعولیت است
بعد سفاهت محذوف عامی بتشدید میم منسوب بعامه باسقاط تا تانیث چه تاے تانیث وقت
نسبت از آخر ساقط میشود مگر در محاورهٔ فارسیان بتخفیف شهرت دارد بمعنی جاہل آید بلحاظ آنکه اکثر
جاہل باشند حاصل آنکه عالم را باید که کلام بیجا را از جاہل تحمل نه کند چراکه ہیبت این پیش مردم کمتر شود
و سبک گردد و جهل او مستحکم شود و نازان شود که عالم مرا جواب دادن نتوانست سوال صواب
آنست که مستحکم بکسر کاف باشد زیراکه استحکام لازم است بمعنی استوار شدن اسم مفعول لازم بنا
مگر درستی بیع لفظ کم از دست میرود جواب در اصل مستحکم به بود یعنی استوار کرده شده او را زیراکه
لازم بحرف جر متعدی مے شود پس بطریق ایجاز لفظ به را حذف کردند باین صورت فتح کاف درست
میگردد قوله بیت چو با سفله گوئی بلطف و خوشی ✣ فزون گرددش کبر و گردن کشی ✣ ش بلطف
ملائمت و نرمی خوشی بالفتح خاے معجمه که بوے ضمه دارد تا قافیه درست گردد قوله حکمت هر که در زندگی نانش
نخورند چون بمیرد نامش نبرند ش یعنی کسیکه در زندگی خود بتقریبے از تقریبات طعام بمردم نخوراند
چون بمیرد نامش به نیکی نبرند قوله حکمت یوسف صدیق علیه السلام در خشک سالی شکم سیر نخوردی
تا گرسنگان را فراموش نکند ش اے تا از گرسنگے خود حال گرسنگان یاد می آمده باشد صدیق
بالکسر و التشدید بمعنے بسیار راست گو و لقب یوسف علیه السلام چراکه در تعبیرات خوابها بسیار
راست گو بود چنانکه در قرآن آمده یوسف ایها الصدیق افتنا فی سبع بقرات سمان الخ
در خشک سالے اے در قحط مصر که هفت ساله بود قوله لذت انگور بیوه داند نه خداوند

For More Books Madni Library Group Whatsapp +923139319528

https://archive.org/details/@madni_library

میوہ ش چراکہ بیوہ محتاج است قولہ مثنوی ہر کہ در راحت و تنعم زلیست ؛ او چہ داند کہ حال گرسنہ چیست + ش راحت آسایش تنعم نعمت پروردگی قولہ حال درماندگان کسی داند ؛ کہ با حوال خویش درماندہ + ش درماندگان محتاجان درماندہ یعنی بدرستے حالات خود از باعث مفلسے عاجز ماند قولہ قطعہ ایکہ بر مرکب تازندہ سواری ؛ ش دار + کہ خر بارکش سوختہ در آب و گل است + ش سواری بیار خطاب ہش بالضم مخفف ہوش مکاف براے بیان جملہ مطویہ یعنی ہوشدار برین مقدمہ کہ خر بارکش من تشنہ و گرسنہ در عقب من براہ آب و گل بدشواری تمام مے آید مبادا کہ در آب و گل بیفتد مرا با ہستگی رفتن ضرور است تا از حالش آگاہی داشتہ باشم سوختہ مراد از تشنہ و گرسنہ خر بارکش موصوف و سوختہ صفت آن و نیز ملیتوانند کہ خر مضاف وخارکش یعنی ہیزم فروش مضاف الیہ و موصوف و سوختہ صفت آن و در بعض نسخ مصرعہ ثانی چنین واقع شدہ مصرعہ کہ خر بارکش ہیر کہ پایش بگل است + وانچہ در نسخ عامہ چنین نوشتہ کہ خر خارکش مسکین در آب و گل است خطای محض است قولہ آتش از خانہ ہمسایہ درویش مخواہ ؛ کانچہ از روزن او میگذرد دود دل ستہ ش ہمسایہ درویش صفت آن کاف علت قولہ پند درویش ضعیف حال را در تنگی خشک سال میرس کہ چونی مگر بشرط آنکہ مرہمی بر ریشش نہی و معلوم دربیش ش مرہمے بر ریش نہادن مراد از بلے خاطر شکستہ اش کردن و معلوم کنایہ از نقد و زر قولہ قطعہ خریکہ بینی و بارش بگل در افتادہ ؛ بدل برو شفقت کن ولی مرو بسرش + ش شفقت بفتحات ثلاثہ قولہ کنون کہ رفتی و پرسیدیش کہ چون افتاد ؛ میان ببند چو مردان بگیر دم خرش ؛ ش دم بضرورت وزن بتشدید واقع شدہ و در بعض نسخ دنب مرقوم است بضم دال یعنے دم مرجع ضمیر شین از جہت کمال وضوح محذوف و آن مالک خر ست قولہ دو چیز محال عقل است خوردن بیش از رزق مقسوم و مردن پیش از وقت معلوم ش محال بضم میم انچہ ناممکن باشد محال عقل باضافت انچہ ناممکن باشد نزد عقل سلیم بیش اول بیاے موحدہ و ثانی بیاے فارسی وقت معلوم انچہ حق تعالے را معلوم است اے اجلے کہ در علم الٰہی است قولہ قطعہ قضا دگر نشود گر ہزار نالہ و آہ ؛ بکفر یا بشکر بر آید از دہنے ؛ ش قضا ارادہ الٰہی و گر نشود اے مبدل نشود سوال بر آمدن نالہ و آہ

در شکایت ظاہر است لیکن در شکر بر آمدن آن چہ وجہ دارد جواب اول آنکہ درینجا فقط شکایت مقصود است لفظ شکر بالتبع شکایت واقع شدہ ایراد شکر بعنے اصلے دخلے ندارد چنانکہ جامے در قصہ زلیخا مے فرمایند مصرعہ برفتہ باغ را از خوب و ناخوب + رفتن جاے از ناخوب باشد و خوب را کسے نمی روبد جواب دوم آنکہ گاہے در شکر حصول نعمت عظیم کہ اصلاً امیدش از سابق نباشد صاحبدلان را بے اختیار گریہ و نالہ سر بر میزند قولہ فرشتہ کہ وکیل است بر خزائن باد ؛ چہ غم خورد کہ بمیرد چراغ بیوہ زنے + ش وکیل خزائن باد حضرت میکائیل علیہ السلام است و وکیل درینجا بمعنے موکل است قولہ حکمت مقامر را سہ شش مے باید و لیکن سہ یک مے آید ش مقامر بضم اول و کسر میم دوم و قاف بمعنی قمار باز مخفی نماند کہ مدار قمار بازی قدیم بر سہ بجول است کہ بندی پانسہ نامند بر ہر چہار پہلو ہر سہ بجول نقش ہا برین تفصیل میباشند بر جانبے یک و مقابل آن ہر پہلوے پانسہ دیگر شش و بر طرفے دو و مقابل آن بر جانب دیگر پنج چون بعد افگندن بجول ہر سہ پہلو شش نقش دار بالا بر آمدہ ہژدہ نقوش جمع شوند و این داؤ از ہمہ فائق و افزون تر است و ہرگاہ کہ ہر سہ بجول نقش واحد واقع شوند ہمگی سہ حاصل آیند کہ ہندی تین کانے گویند و این ہمہ داؤہا کمتر است لہذا شیخ می فرمایند کہ کارہاے دنیا اکثر موافق خواہش نباشند میخواہد کہ نقش سہ شش آید کہ ہژدہ باشند بر خلاف آرزوے او سہ یک مے آیند کہ ہمگی سہ باشند قولہ حکمت اے طالب روزی بنشین کہ بخوری و اے مطلوب اجل مرو کہ جان نبری ش بخوری بیاے موحدہ زائدہ اثبات نبری نفی و مطلوب اجل براے آن گفت کہ موت ہر دم در تعاقب انسان است قولہ قطعہ جہد رزق ار کنی و گر نہ کنی + برساند خداے عزوجل ؛ ش جہد بالفتح کوشش درینجا امتناع از جہد مفرط است کہ حرص باشد چراکہ درین عالم اسباب از تلاش قوت ضروری امتناع نیست قولہ ور شوی در دہان شیر و پلنگ + نخورندت مگر بروز اجل ؛ ش شوے بمعنی روے و درینجا رفتن بارادہ مقصود نیست بلکہ از روے اتفاق است قولہ حکمت معصیت از ہر کہ صادر شود ناپسندیدہ است و از علماء ناخوبتر کہ علم سلاح جنگ شیطان است خداوند سلاح را چون باسیری برند شرمساری زیادہ باشد ش معصیت بفتح میم و کسر صاد و تخفیف یاے تحتانی گناہ و فسق قولہ

Islami Books Quran & Madni Ittar Ameen Pur Bazar House Faisalabad

https://archive.org/details/@madni_library

مثنوی عامی نادان پریشان روزگار + به ز دانشمند ناپرہیزگار + شش لفظ عامی بتخفیف
میم در فارسی خصوصا در نظم جائز است لفظ پریشان روزگار معطوف است بر نادان
بحذف واو عاطفه یا آنکه پریشان روزگار حال باشد لفظ عامی نادان زوال الحال و دانشمند بمعنی
عالم قوله کان بنا بینائی از ره افتاد + وین دو چشمش بود در چه ار فتاد شش در لفظ کان
کاف علت و اشارت آن بسوے عامی چرا کور ذکر بعید است دو چشم کنایه از علم و چاه
عبارت از معصیت قوله حکمت جان در حمایت یکدم است و دنیا وجودے میان دو عدم
شش حمایت بمعنی نگہبانی یکدم است یعنی قیام جان منحصر فقط در یک چیز است و آن دم
که حقیقتش فرو رفتن و بر آمدن باد است وجودے بیائے مجہول و حدت بمعنی ہستی حاصل آنکه بنائے
جان بر باد است اعتماد را نشاید و حیات دنیا ہستی است در میان دو عدم یکے عدم سابق
دوم فنائے لاحق که عدم ثانی است چنانچه محققان گفته اند الوجود بین العدمین عدم کما ان الطہر
بین دمین دم یعنی وجودیکه میان دو عدم باشد حکم عدم دارد که مغلوب طرفین است از عالم
چنانکه طہر متخلل که میان دو دم است حکم دم دارد طہر بالضم ایام پاکی زن و دم بالفتح در نیجا
کنایه از حیض قوله دین بدنیا فروشان خرند یوسف را فروشند تا چه خرند شش حرف بائے
موحده بر لفظ دنیا بمعنی عوض است لفظ خر در اول فقره بمعنی حمار است که چار پایه معروف است
و لفظ تا برائے ترتب فائده و لفظ چه استفهامیه خرند یعنی خرید نمایند و درین تعریض است
یعنی بچه مرتبه احمق اند و درین صورت لفظ چه برائے تفخیم و تعظیم باشد قوله الم اعهد الیکم
یا بنی آدم ان لا تعبدوا الشیطان انه لکم عدو مبین ترجمه آیا عہد نکرده ام بسوے شما یعنی با شما
ای پسران آدم که پرستش نکنید شیطان را بپرستی که او برائے شما دشمن است ظاہر ترکیب
ہمزه مفتوح حرف استفہام لم اعہد فعل جحد متکلم واحد ضمیر متکلم مستتر در وے فاعل آن الیکم
جار مجرور متعلق آن یا حرف ندا بنین منادے مضاف نون جمع از جہت اضافت ساقط شده
آدم مضاف الیه و منصوب از سبب عجمی بودن ان مصدریه لا تعبدوا فعل نہی حاضر
جمع مذکر از باب نصر ضمیر جمع که در وے مستتر است فاعل آن الشیطان مفعول آن ان بکسره
تشدید بخواند اسم و خبر رالیے مضموم مذکر اسم آن لکم جار مجرور متعلق بعدو عدو خبر آن و موصوف

و مبین اسم فاعل از باب افعال صفت آن قوله بیت بقول دشمن پیمان دوست بشکستی +
ببین که از که بریدے و با که پیوستی + شش دشمن کنایه از شیطان و مراد از دوست
حق تعالے پیمان بالفتح عہد و اقرار بریدی یعنی قطع کردے عہد را پیوستی لازم و متعدی
ہر دو آمده در صورت لازم بمعنے اصل شدی و در صورت متعدی وصل کردے معنا مخود
را و مخفی نماند که نون دشمن در تقطیع عروض مقابل حرف متحرک افتاده است و حال آنکه
ساکن است لہذا اند که سکته و قصر واقع شده و اینقدر قصور در بعض بحور جائز است قوله
حکمت شیطان با مصلحان بر نمے آید و سلطان با مفلسان شش مصلحان بضم میم و کسر لام
نیکو کاران قوله مثنوی دامش مده آنکه بے نماز است + گرچه دہنش ز فاقه باز است +
شش در مصرعه اول السبیل اضمار قبل الذکر ضمیر شین بسوے آنکه راجع است قوله کو فرض خدا بگذارد
از قرض تو نیز غم ندارد شش در لفظ کو کاف برائے علت و در نسخه مخدومی بعد این دو بیت مذکورین
بیت مسطور است قوله امروز دو مرده پیش گیر و مرکن + فردا گوید ترب از ینجا بر کن + شش در شروح
شرح عربی و دیگر نسخ و شروح این بیت یافته نمی شود بر تقدیر دو مرده بمعنی بقدر برداشتن دو مرد
مرکن بکسر میم و فتح کاف غزلی بمعنے تغار و لگن و ترب از ینجا بر کن اصطلاح باین معنی که شخصے محقر را
از محفل بدر کن حاصل آنکه چنین اشخاص بے سر و پا را که پرواے عبادت ندارند چنین حالت باشد
که گلے از افلاس تغار گران را با جرت بر سر کشند و فعلیکه تونگرے دست میدہد از غایت
عجب و خدا فراموشی بجدام کنائیه مے فرمایند که ترب از ینجا بر کن و نیز مے تواند که معنے این
بیت چنین گفته شود امروز کنایه از زمانه حال و ہنگام ضرورت دو مرده بمعنے اشتہائے
دو مرد مرکن لگن طعام فردا مراد از وقت طلب و باز خواست و ترب بر کن بفتح کاف اصطلاح
رندان و لوطیان است بمعنی پشم بر کن حاصل آنکه بے نماز از خدا فراموشی و بد معاملگی
ہنگام ضرورت گرسنگی بقدر دو مرد طعام قرض گرفته در لگن پیش خود می کشد و بوقت
طلب و باز خواست قرض بر دشنام و فحش مستعد جنگ مے گردد قوله حکمت بنا نہاده
دست نرسد و نہاده ہر کجا که ہست بر سد شش نانہاده مراد از انچه در قسمت بنا شد و نہاده
بمعنے مقسوم قوله بیت شنیده ام که سکندر برفت در ظلمات + بچند محنت و خواری

For More Books Madni Library Group Whatsapp +923139319528

https://archive.org/details/@madni_library

نخورد آبحیات + ش ظلمات بضم ظاے معجمہ وضمہ لام تاریکی ہا و این جمع ظلمت و ظلمات بسکون لام نیز در فارسی جائز است لفظ بچند بمعنت و خواری متعلق مضمون مصرعۂ اول است و ظلمات در منتہاے آبادی عالم بجانب شمال جاے تاریک است چہل روزہ راہ و گویند کہ دران تاریکی چشمۂ آبحیات است قولہ حکمت صیادِ بے روزی در دجلہ ماہی نگیرد و ماہی بے اجل در خشکی نمیرد ش دجلہ بالفتح و بالکسر نیز آمدہ نام رود خاص در بغداد و بمعنی مطلق رود نیز مے آید قولہ بیت مسکین حریص در ہمہ عالم ہمیرود + او در قفاے رزق و اجل در قفاے او ش مسکین حریص بتقدیم صفت بر موصوف یعنے حریص مسکین درین صورت کسرہ کہ میان موصوف و صفت مے باشد ساقط میگردد قولہ حکمت توانگر فاسق کلوخ زر اندود است و درویش صالح شاہد خاک آلود ش معنی ہر دو فقرہ ظاہر است قولہ این دلق موسے است مرقع و آن ریش فرعون است مرصع ش اولاً اشارت این بسوی درویش صالح و ثانیاً اشارت لفظ آن بتونگر مرقع بمعنے پارچہ پارچہ بہم دوختہ مرصع بمعنے جواہر نشاندہ و ہر دو تشبیہ در عزت معنوی و آرایش ظاہری است یعنے درویش صالح دلق موسیٰ است کہ بظاہر قدر و قیمتی ندارد و در معنی بنہایت معظم و توانگر فاسق ریش فرعون است کہ بظاہر پُر تکلف و در حقیقت بحقیقت گویند کہ فرعون در ہر موی ریش خود جواہر گران بہا میکشید چنانچہ در رشتہ میکشند قولہ حکمت شدت نیکان روے در فرج دارد و دولت بدان سر در نشیب ش شدت درینجا سختی و رنج فرج بفتحتین و جیم عربی بمعنی کشایش و آسایش و بہتر آن است کہ فرخ بفتحتین خواندہ شود بمعنی سرور و فرحت تا کراہتی کہ بالتباس مکروہ است برطرف شود نشیب پستی و مراد از سر در نشیب زوال پذیر است چرا کہ ہر چیز کہ متوجہ و مائل بسوے پستی باشد زود دفع میشود قولہ قطعہ ہر کرا جاہ و دولت است بدان + خاطر خستہ در نخواہد یافت + ش بدانکہ بدان بفتح باے حیت در اصل باآن است بواو عاطفہ حالیہ متعلق مصرعۂ ثانی است و خستہ درینجا مجازاً بمعنی محتاج است یعنی ہر کرا جاہ و دولت حاصل است و حال آنکہ باآن دولت دلجوئی محتاجان نخواہد کرد قولہ خبرش دہ کہ ہیچ دولت و ملک + بسراے دگر نخواہد یافت + ش مراد از سراے دگر عالم آخرت و درین تعریض است کہ گویا مخاطب از کمال غفلت این معنے را نداند قولہ حکمت

حسود از نعمت حق بخیل است و مردم بیگناہ را دشمن ش حسود بفتح اول بمعنی حسد کنندہ بخیل بخل کنندہ یعنی حاسد رسیدن نعمت حق بہ بندہ نمیخواہد و در حق آدم بیگناہ بدخواہی میکند قولہ قطعہ مردکے خشک مغز را دیدم + رفتہ در پوستین صاحب جاہ + ش مردکی بکاف تحقیر و یاے وحدت خشک مغز بمعنے دیوانہ و سودائی رفتہ بہاے اسم مفعول حال است براے مردک پوستین مراد از مذمت و بدگوئی قولہ گفتم اے خواجہ گر تو بدبختی + مردم نیکبخت را چہ گناہ ش یعنی باو گفتم کہ اگر تو از تقدیرات الٰہی مفلس و بے نصیب پیدا شدہ پس آن خوش نصیب را بکدام خطا بدمیگوئی قولہ قطعہ الا تا نخواہی بلا بر حسود + کہ آن بخت برگشتہ خود در بلا است + ش الا بفتحتین کلمہ تنبیہ است بمعنے آگاہ باش و لفظ تا بمعنی ہرگز حسود بفتح حاسد کاف علت و لفظ خود زائد و می تواند کہ بخت برگشتہ لقب اضافت و مضاف باشد بسوے خود فک کسرہ اضافت از لفظیکہ آخرش ہاے مختفی باشد جائز است قولہ چہ حاجت کہ باوے کنے دشمنی + کہ اورا چنان دشمنی در قفا است + ش ضمیر باوے و اورا ہر دو راجع بحسود و اشارت چنان دشمنی بطرف بخت برگشتہ و یاے مجہول دشمنی براے تفخیم یعنے دشمن کلان قولہ حکمت تلمیذ بے ارادت عاشق بے زر است و روندہ بے معرفت مرغ بے پر و عالم بے عمل درخت بی بر و زاہد بے علم خانہ بی در ش تلمیذ بالکسر بمعنے شاگرد معرب تلمیذ بالفتح کہ فارسی است چہ وزن فعلیل بالفتح در کلام عرب نیامدہ مگر بالکسر و ارادت درینجا بمعنے طلب صادق و اگر از تلمید مرید مقصود گفتہ ہم بہتر و مراد از عاشق بے زر بے نصیب است چرا کہ عاشق بے زر بمطلوب نمیرسد و مرغ بے پر بمحل مقصود رسیدن نمی تواند چرا کہ مقصود از علم عمل است علم بمنزلہ درخت است و عمل بجای ثمر و در خانہ بے در ہر دزد کہ خواہد در آید ہمچنین بخاطر زاہد بی علم ہر خطرۂ باطل کہ در آید ہیچ چیز مانع آن نمیشود چہ دافع خطرات واہیہ شیطانی علم است قولہ مراد از نزول قرآن تحصیل سیرت خوب است نہ ترتیل سورت مکتوب ش ترتیل بدو تاے فوقانی ہموار و نرم خواندن باداے حروف از مخارج و حفظ وقوف سورت پارہ از کلام اللہ کہ بالاے او بسم اللہ باشد یعنے از فرود آمدن قرآن مراد آنست کہ مردم عمل بر معنے آن نمودہ اخلاق نیک حاصل نمایند نہ بتکلف آواز خواندن سورہا را کہ در مصحف نوشتہ است قولہ عامی متعبد پیادہ رفتہ است و عالم متہاون سوار خفتہ ش

Islami Books Quran & Madni Ittar Ameen Pur Bazar House Faisalabad

https://archive.org/details/@madni_library

متعبد عبادت کنندہ متہاون بکسر واو سستی کنندہ در عمل حاصل آنکہ پیادہ اگرچہ بدیر مے رود
مگر آخر بمنزل میرسد و سوار اگرچہ بزودی رفتن مے تواند لیکن چون در راہ بخفت بمنزل نتواند
رسید **قولہ حکمت** عاصی کہ دست برآرد بہ از عابدی کہ عجب در سر دارد **ش** عاصی کسیکہ نافرمانی
کند و رینجا مراد از شخصیکہ در عبادات واجبی قاصر باشد دست برآرد یعنی توبہ کند یا آنکہ بدعا
دست برآرد و بدرگاہ الٰہی متضرع شود یا آنکہ بسلام و تواضع مردم دست برآرد یا آنکہ بہ ادن
محتاجان دست برآرد غرضکہ چہار معنی دارد عجب بالضم تکبر و غرور **قولہ بیت** سرہنگ لطیف خوے
و دلدار + بہتر ز فقیہ مردم آزار + **ش** سرہنگ بمعنی سپاہی دلدار بمعنی راضی دارندہٗ دلہاے
مردم **قولہ حکمت** یکے را پرسیدند کہ عالم بے عمل بچہ ماند گفت بزنبور بے عسل **ش** چون از اعمال
عمل صدر دنیا بدوال بر غفلت ست آنچنین علم بغرور مے کشد و چون غرور در طبع راسخ گشت
بیہودگی و تحقیر ایذا و آزار بمردم میرساند چون حلاوت قلبی و لذت معنوی ندارد و بزنبور بے عسل تشبیہ
بید اکرد **قولہ بیت** زنبور درشت بی مروت را گو + بارے چو عسل نمیدہی نیش مزن + **ش**
معنی ظاہر است **قولہ حکمت** مرد بے مروت زن است و زاہد با طمع رہزن **ش** رہزن
غارتگر مسافران **قولہ قطعہ** اے بناموس کردہ جامہ سفید + بہر پندار خلق و نامہ سیاہ **ش** مخفی نماند
کہ درین بیت در علت جامہ سفید کردن تنازع ، و لفظ است یکے بناموس و دیگر بہر پندار خلق
چون مآل معنی این ہر دو واحد ست پس یکی ازین ہر دو زائد محض باشد لہٰذا تقریر معنی انیست کہ لفظ بناموس گویا
از راہ طنز گفتہ است کرد جامہ سفید متعلق بمضمون مصرعہ ثانی است و بعد لفظ خلق واو عاطفہ حالیہ
حاصل آنکہ ای گمراہ غارتگر و ناموس اینا تو کہ جامہ سفید کردہ ظاہر خود را آراستہ براے پندار
خلق کہ ترا نیک پندارند پس حال انیست کہ در حقیقت ازین عمل ریائی نامہ اعمال خود را سیاہ
ساختہ چراکہ ریا نجملہ شرک است ثالثہم **قولہ** دست کوتاہ باید از دنیا + آستین چہ دراز چہ کوتاہ +
ش اکثر فقرا و زہاد براے وضو و نماز ہتفکانہ آستین ہا کوتاہ دارند و اہل دنیا براے زیب و
آرایش آستین ہاے دراز بر تکلف سازند **قولہ حکمت** دو کس را حسرت از دل نرود و پاے
تغابن از توکل بر نیاید تاجر کشتی شکستہ دوارثے با قلندران نشستہ **ش** یعنی ہرگز پاے کہ از زوال
ذرگی در گل اندوہ فرو رفتہ است بر نیاید از شکستن کشتی متاع ضائع و تباہ می شود فائدہ قلندر

در اصل کالندر بود بمعنی چوب سطبر و طویل کہ پس ہر دو لخت در انداز ند تا بصدمہٗ قوی در کشادہ نگردد
بابدال کاف بانامات شہرت گرفتہ چون فقیران از آزاد بے تعلقی و بے تغیر حال با آنچوب صلابت
و استوار مشابہت دارند لہٰذا بقلندر مسمے شدند وارث دریجا مراد کسے است کہ از اسلاف
میراث کثیر یافتہ باشد چون با قلندران نشستن سبب اسراف و اتلاف مال است لہٰذا چنین
گفتہ و قید وارث ازان کردہ کہ او را اینقدر مال بازدست نخواہد آمد **قولہ قطعہ** پیش درویشان
بود خونت مباح + گر نباشد در میان مالت سبیل + **ش** یعنی اگر در میان درویشان مال
موقوف فی سبیل اللہ نباشد خون تو پیش درویشان قلندر مباح گردد پس ہرگاہ کہ معاملہٗ قلندران
چنین باشد کسے چگونہ در میان ایشان نشستہ مال خود را محفوظ دارد و این قطعہ ہر سہ بیت
نظر بشش دوم مضمون عبارت سابق واقع شدہ کہ وارثے با قلندران نشستہ **قولہ**
یا مرو با یار ازرق پیرہن + یا بکش بر خانمان انگشت نیل + **ش** مخفی نماند کہ لفظ یا در
فارسی از حروف عاطفہ است و افادہٗ تردید کند گاہے بر معطوف علیہ و معطوف ہر دو آید
چنانکہ در بیت دوم و سوم ہمین قطعہ پس درین صورت مدخول دوم مشیت باشد و
مقصود حکم اول باشد و از ثانی اجتناب فافہم فانہ من الواجبات ازرق بفتح اول و سکون
زاء معجمہ و فتح راے مہملہ و قاف بمعنی نیلگون و کسانیکہ بتقدیم راے مہملہ بر زاء معجمہ گویند
غلط محض خانمان اول مخفف خانہ است و ثانی بمعنے رخت و متاع و انگشت نیل کشیدن
بر چیزے در اصطلاح بمعنی ترک کردن آن چیز کہ رنگ نیل آغول بد دار د زیرا کہ رنگ غم
و ماتم است **قولہ** یا مکن با پیلبانان دوستی + یا بنا کن خانہٗ درخورد پیل + **ش** درخورد
بمعنی لائق یعنے خانہ کہ در آنجا گنجائش پیل تواند شد **قولہ حکمت** خلعت سلطان اگرچہ عزیز
است جامہٗ خلقان خود ازان بعزت تر و خوان بزرگان اگرچہ لذیذ است خوردہٗ انبان خویش بلذت تر
ش یکے ازین دو فقرہ بچہار سجع مرصع است فصاحت این بر بلیغان محتجب نیست عزیز بمعنی ارجمند
و مرغوب خلقان بالضم جمع خلق کہ بمعنے جامہٗ کہنہ است چنانکہ در صراح و منتخب چون لفظ جامہ
درینجا مذکور است پس خلقان بسبیل تجرید فقط بمعنے کہنہ ہا باشد درین صورت مناسب
بل انسب آنست کہ جامہ را اجناد ویل اسم جنس کہ در حقیقت معنی جمع را شامل است بمعنی جامہا

For More Books Madni Library Group Whatsapp +923139319528

https://archive.org/details/@madni_library

بگیرند تا موافق صفت و موصوف ہم گردد مخفی نماند کہ بفارسی در تفرید و جمع مطابق آوردن صفت بموصوف لازم نیست بلکہ در صفت جمع لفظ مفرد آوردن فصیح است بخلاف قاعدۂ عربی کہ دران تطابق شرط است خوردہ بو او دیدن وادریزہ ہر چیز درینجا مراد از ریزہ ہاے نان انبان بالفتح زنبیل و آن ظرفے باشد چرمی بصورت مشک کہ مسافران ولایت بار از ۂ سفر دور وست نان روغنی و شیرین پختہ دران پر نمایند **قولہ بیت** سرکہ از دست رنج خویش و ترہ ٭ بہتر از نان دہ خدا و برہ ٭ **ش** دست رنج بوقف تا بمعنے مزدورے مضاف است و خویش مضاف الیہ و ترہ بعد و اوعاطفہ معطوف است بر سرکہ بضرورت وزن بفاصلہ افتادہ دہ خدا بالکسر بمعنے خداوند ترہ بفتحتین سبزۂ خوردنی برہ بفتحتین بتخفیف وگاہے بتشدید ہم مے آید بمعنے گوسپند از ابتداے تا شش ماہہ معمول قدیم بودہ است کہ معتدان مواضع و دہیات براے عامل و حاکم برہ و روغن وغیرہ سامان دعوت می آوردند **قولہ حکمت** خلاف راہ صواب است و عکس راے اولی الالباب دارو بگمان خوردن و راہ نادیدہ رفتن **ش** اولی الالباب صاحبان دانش ہا یعنے دارو را تا بر نفع آن یقین نباشد نباید خورد چراکہ بعض ادویہ در حق بعضے مفید و در حق بعضے مضر و در حق بعضے قاتل باشد **قولہ** امام مرشد محمد غزالے رحمۃ اللہ علیہ را پرسیدند کہ چگونہ درین منزلت علوم رسیدی گفت آنچہ ندانستم از پرسیدن آن ننگ نداشتم **ش** امام یعنی پیشوا مرشد راہ راست نمایندہ محمد نام غزالے بالفتح غین و تخفیف زاے معجمہ نسبت و ایشان از اکابر اہل سنت و جماعت بودہ اند احیاء العلوم از تصنیفات آنجناب است غزالہ دہی است از مضافات طوس کہ غزالی منسوب بادست و بعضے بتشدید زاے معجمہ نوشتہ اند غزال بالفتح و تشدید ریسمان فروش را گویند بار ریسمان فروشی ایشان را دوستی کمال بود لہذا منسوب شدند این قول ضعیف است و اول آقوی و وفات آن حضرت در سنہ پانصد و بست ہجری بودہ است منزلت بمعنے درجہ و رتبہ **قولہ قطعہ** اُمید عافیت آنگہ شود موافق عقل ٭ کہ نبض را بطبیعت شناس بنمائی **ش** عافیت بفا و یاء تحتانی بمعنے صحت و سلامتی طبیعت شناس عبارت از طبیب **قولہ** بپرس ہر چہ ندانی کہ ذل پرسیدن ٭ دلیل راہ تو باشد بعز دانائی **ش** ذل بضم و تشدید لام بمعنی ذلت دلیل راہبر و رہنما و حرف باء بر لفظ عز بمعنے طرف و جانب عز بالکسر

و تشدید زاے معجمہ بمعنے عزت وارجمندی ضد ذل و در بعضے خر نوشتہ و آن ضعیف است **قولہ حکمت** ہر چہ دانی کہ ہر آئینہ معلوم تو خواہد شد بپرسیدن آن تعجیل مکن کہ ہیبت را زیان دارد **ش** ہر آئینہ بمعنی بہر وجہ تعجیل شتاب کردن در کارے پیش از وقت آن و این مذموم است **قولہ قطعہ** چو لقمان دید کاندر دست داؤد ٭ ہمی آہن بمعجز موم گردد ٭ **ش** لفظ ہمے افادہ استمرار میکند زائد نیست معجز بضم میم و سکون عین مہملہ و کسر جیم و زاے معجمہ مخفف معجزہ و معجزہ صیغۂ اسم فاعل است از اعجاز و تاء تانیث بمعنی خرق عادتی از نبی کہ عاجز گشتند کفار باشد از انکار یا از جواب معجزۂ داؤد علیہ السلام بود کہ آہن بدست ایشان مثل موم نرم مے گشت لہذا زرہ سازی مے کردند و لفظ موم را بواو معروف باید خواند تا قافیہ مطبوع گردد معمول است کہ مجہول را تابع معروف می کنند نہ بالعکس **قولہ** نہ پرسیدش چہ میسازی کہ دانست ٭ کہ بی پرسیدنش معلوم گردد **ش** در ہر دو مصرعہ ضمیر شین راجع بداؤد و میتواند کہ در مصرعۂ ثانی راجع بچیز باشد یعنی بلقمان **قولہ** یکے از لوازم صحبت یکے آنست کہ با خانہ پردازی تا با خانہ خدا در سازی **ش** پردازی از پرداختن کہ بمعنے مشغول شدن است و در سازی از در ساختن است کہ بمعنے موافقت کردن است خانۂ خدا باضافت بالقلب بمعنے خداوند خانہ یعنے تا فتیکہ بملاقات کسے بخانہ اش درآئی بسقف و دیوار و فرش و ظروف وغیرہ نگاہ نکنی و جز بصاحب خانہ توجہ بدیگرے نباشی تا بخداوند خانہ موافقت کنے و رضاے او حاصل نمائے **قولہ قطعہ** حکایت بر مزاج مستمع گو ٭ اگر دانے کہ دارد با تو میلے ٭ **ش** حکایت بمعنی سخن و لفظ را محذوف مستمع بکسر میم دوم شنوندہ اگر دانی یعنی بشرطیکہ دانی میل بالفتح رغبت و خواہش و در آخر یاء مجہول زائدہ یا براے وحدت یعنی یک گونہ میل **قولہ** ہر آن عاقل کہ با مجنون نشیند ٭ نگوید جز حدیث عشق لیلے ٭ **ش** نشیند درینجا بمعنی نے نشیند و این حال حکائی است حدیث سخن لیلے بیاے مجہول در آخر امالہ لیلے است کہ در اصل لیلاے بودہ است بالف ممدودہ کہ در آخر ہمزہ دارد چہ مؤنث افعل صفتے کہ معنی لون رغیب داشتہ باشد بروزن فعلاء مے آید چون لون معشوقہ مذکور بسیاہی داشت لہذا بدین اسم مسماۃ شد فارسیان ہمزۂ آخر را اعتبار نہ دارند لیلاء را بامالہ لیلے بیاے مجہول کردند چون نزد ایشان اکثر جا مجہول را معروف خواندن فصیح است

Islami Books Quran & Madni Ittar Ameen Pur Bazar House Faisalabad

https://archive.org/details/@madni_library

ازین باعث بسیار معروف شهرت گرفته لفظاً عاقل با مجنون لطفی عظیم دارد **قوله حکمت** هر که
با بدان نشیند اگرچه طبیعت ایشان نگیرد بفعل ایشان متهم گردد چنانکه اگر کسے بخرابات رود بنماز گذاردن
منسوب گردد بخمر خوردن **ش** طبیعت بمعنے عادت و خوے متهم بفتح ها تهمت زده خرابات بمعنی
شراب خانه که بیشتر بیرون شهر و ویرانه مے بود **قوله مثنوی** رقم بر خود بنادانی کشیدی + که
نادان را بصحبت برگزیدی **ش** یعنے نام خود را هم بدفتر نادان نوشتی **قوله** طلب کردم ز دانائی
یکے پند + مرا فرمود با نادان مپیوند + **ش** دانائی بیاے مجهول وحدت و در بعض نسخ ز دانایان و مصرعه
ثانی مرا گفتند **قوله** اگر دانائے دهرے خر بباشی + و گر نادانی ابله تر بباشی + **ش** یعنی دانائے
یکتائے زمانه هستی از صحبت نادان خر شوی پس در صورت صحبت نداشتن خر نشوی و اگر بالفرض
نادان هستی در صورت عدم اختلاط با نادان نادان تر نگردی اگرچه ابله لفظ عربی افعل التفضیل از مصدر بلاهت
است مگر فارسیان از معنی تفضیل تجرید کرده بمعنی بیدانش استعمال کنند این تصرف نوعی از تفرس
است لهذا وقت تفضیل لفظ تر بران زیاده کنند چنانکه گویند او از عالم اولے تر است **قوله حکمت**
حلم شتر چنانکه معلوم است اگر طفلے مهارش گیرد و صد فرسنگ ببرد گردن از متابعت او نه پیچد **ش** حلم
بمعنے تحمل و بردباری مهار بکسر و بفتح اگرچه در اصل بمعنی چوب کوچک است که در بینی شتر اندازند مگر درینجا مجازاً
بمعنی رسنی است که بمهار بسته باشد فرسنگ مسافت سه کروه **قوله** اما اگر دره هولناک پیش آید که موجب
هلاک باشد و طفل آنجا بنادانی رفتن خواهد زمام از کفش در گسلاند و بیش مطاوعت نکند که هنگام درشتی
ملاطفت مذموم است **ش** دره بفتحتین و تخفیف راے مهمله راهے مختفی که عرض در صحرا یا در کوه مطاوعت
بفتح واو فرمان برداری و موافقت ملاطفت نرمی و مهربانی مذموم بذال معجمه بمعنی بد و نکوهیده
قوله و گفته اند که دشمن بملاطفت دوست نگردد بلکه طمع زائد کند **ش** یعنی طمع غلبه
و تسلط خود بیشتر کند **قوله قطعه** کسیکه لطف کند با تو خاک پایش باش + و گر ستیزه
کند در دو چشمش آگن خاک + **ش** مراد از خاک پا شدن کمال لطف کردن یعنے در مقابله
او زیاده تر از ان لطف بجا آرش اختیار کن و در بعض نسخ بجاے آگن لفظ آگن نوشته
اند بفتح کاف فارسی امر از آگندن بمعنی پر کردن **قوله** سخن بلطف و کرم با درشت خوے
مگو که زنگ خورده نگردد بسوهان پاک **ش** یعنے با درشت خوی نرم خوئی مکن **قوله حکمت**

هر که در پیش سخن دیگران افتد تا مایه فضلش بدانند پایه جهلش معلوم کنند **ش** یعنے دو شخص در سخن
باشند و شخص دیگر در سخن ایشان دخل کند تا حاضرین سرمایه علم او معلوم کنند پس باید که حاضران
ازین دخل او پایه جهل او بشناسند **قوله قطعه** ندهد مرد هوشمند جواب + مگر آنگه کزو سوال کنند
ش سوال بضم اول و فتح همزه که بصورت واو است بمعنے پرسیدن از صراح **قوله** گرچه بر حق
بود فراخ سخن + حمل دعویش بر محال کنند **ش** فراخ سخن بجاے منجه موقوف بمعنے مرد پرگوے
و کثیر الکلام یعنے شخصیکه سخن بسیار گفتن عادت او بود اگرچه او در دعوی سخن صادق باشد و حق بجانب
او بود دعوی او را گمان بر محال کنند و گویند که دعوی تو ممکن الوقوع نیست یعنی کاذب قرار دهند و انچه در
اکثر نسخ بجاے فراخ لفظ مزاح نوشته اند بمیم و حیم خطاست **قوله حکایت** ریشے در درون جامه
داشتم شیخ رحمة الله علیه هر روز بپرسیدی که ریشت چون است و نپرسیدی که کجا است دانستم از ان احتراز
میکند که ذکر هر عضوی روا نباشد **ش** ریشے بیاے وحدت یعنی جراحتی که از دنبل بهم میرسد درون جامه
کنایه از موضع مستور شاید که شیخ درینجا مراد از شیخ شهاب الدین سهروردی باشد که پیر طریقت
ایشان بودند چون بمعنے چگونه **قوله** خردمندان گفته اند هر که سخن نسنجد از جواب برنجد **ش**
یعنے هر که سخن را بی تامل گوید البته آن سخن ناصواب باشد جوابش نیز قبیح باشد پس باید که
آن شخص از زشتی جواب رنجیده نشود چراکه خطا از دست **قوله قطعه** تا نیک ندانی که سخن عین
صواب است + باید که بگفتن دهن از هم نکشائی **ش** نیک بمعنی مرتبه کمال و کما حقه عین بسکون
نون مضاف و صواب مضاف الیه عین بمعنی خلاصه و ذات و حقیقت **قوله** گر راست سخن گوئی
و در بند بمانی + به زانکه دروغت دهد از بند رهائی + **ش** حاصل آنکه راست گفتن بهتر اگرچه گوینده
را ضرر رسد و انچه شیخ در ابتداے کتاب فرموده که دروغ مصلحت آمیز به از راستی فتنه انگیز متعلق
نمیشود چراکه درانجا جواز دروغ براے تخلیص غیر است و درین بیت امتناع دروغ است بحق خود
قوله حکمت دروغ گفتن بضربت لازب ماند اگر جراحت درست شود نشان بماند **ش** ضربت بتاء
مصدری بمعنی ضرب لازب بکسر زاے معجمه و باے موحده بمعنی چسپنده که جدا نشود و چه لزوب بمعنی ثابت
شدن و چسپیدن بجنبے آمده است و در محاوره عرب ضربت لازب زخم کاری و شمشیر را گویند هم خود
که از ان خون بر آید و جلد بدن دریده شود چراکه انچنین زخم اگر فراهم آید و به شود نشانش تا عمر

For More Books Madni Library Group Whatsapp +923139319528

https://archive.org/details/@madni_library

ثابت ماند گویا آن ضرب بہ بدن چسپیدہ شدہ است و لفظ ماند اول بفتح نون بمعنی مشابہ می شود مضارع از ماندن کہ بمعنے مشابہت داشتن است جراحت بکسر اول زخم و اینقدر عبارت کہ اگر جراحت درست شود نشانش بماند حاشیہ از مصنف است کہ و داخل متن گردیدہ است حاصل آنکہ دروغ نباید گفت کہ دروغ گفتن اثر بدگمانی بحال گویندہ می گزارد کہ تا حیاتش رفع نمی شود **قولہ** چون برادران یوسف علیہ السلام بدروغی کہ موسوم شدند بر راست گفتن ایشان اعتماد نماند **ش** چون درینجا مخفف چنانکہ چہ چنانکہ در اصل چون آنکہ بودہ است و یائے مجہول در لفظ دروغی ایمائیست یعنی آن دروغ کہ قصۂ آن مشہور است موسوم بمعنے داغ کردہ شدہ و نشان کردہ شدہ **فائدہ** مخفی نماند کہ برادران یوسف علیہ السلام بعد در چاہ انداختن پیراہن یوسف را بخون گوسپند آلودہ نزد پدر آوردند و گفتند کہ یوسف را گرگ خورد حضرت یعقوبؑ پیراہن را ثابت دیدہ گفتند کہ اگر گرگ بخورد پیراہن ہم از جاے پارہ شدے این سخن آرائے شما است چنانچہ در قرآن دارد گشتہ قال بل سولت لکم انفسکم امرا فصبر جمیل ترجمہ گفت یعقوبؑ فرزندان را بلکہ آراستہ کردہ است نفس ہاے شما کاری را پس صبر بہتر است این آیت در قرآن مجید دو بار مذکور شدہ یکے در ہمین احوال کہ نوشتہ شد و دیگر درین قصہ چون یوسف علیہ السلام پادشاہ مصر شدند قحط ہفت سالہ واقع شد حضرت یوسفؑ مسافران و محتاجان را غلہ بسیار تقسیم میکردند فرزندان یعقوبؑ این خبر شنیدہ براے گرفتن غلہ در مصر آمدند یوسف علیہ السلام ایشان را بشناخت و ایشان نشناختند یوسف علیہ السلام برادر حقیقی خود کہ بنیامین نام داشت بر وی اتہام دزدی پیمانۂ نقرہ نمودہ ازین بہانہ از دیگر برادران انتزاع نمودہ برادران نزد پدر آمدہ اظہار ساختند کہ پسر تو دزدی کردہ بود لہذا پادشاہ مصر او را گرفتار ساخت ایشان درین نوبت این سخن راست گفتہ بودند اما چون بار اول کذب ایشان یعقوبؑ را ظاہر شدہ بود اعتماد برین راستی نماند و بازہمان فرمودند کہ بار اول در جواب اظہار ایشان فرمودہ بودند چنانکہ حقتعالے باز درین مقام از فرمودۂ یعقوبؑ خبر مے دہد قال بل سولت لکم انفسکم امرا فصبر جمیل حضرت شیخ کہ این آیت را آوردہ اند بلاحظہ قوع او در موضع دوم آوردہ اند ترکیب قال فعل ماضی معلوم ضمیر مستتر کہ راجع است بسوے یعقوب علیہ السلام فاعل آن بل کلمہ اضراب سولت صیغۂ مؤنث واحد از باب تفعیل لکم جار مجرور متعلق بسولت انفس کہ جمع نفس

است حکم مؤنث دارد و فاعل آن و مضاف بسوے ضمیر کم امرا مفعول سولت فا حرف تفریع صبر مبتدا جمیل خبر آن **قولہ قطعہ** کسے را کہ عادت بود راستی + خطائی رود درگذارند ازو + وگر مشتہر شد بقول دروغ + دگر راست باور ندارند ازو + **ش** مشتہر بکسر ہا صیغۂ اسم فاعل بمعنے شہرت یابندہ و در ابتدای مصرعۂ ثانی لفظ وگر بکسر دال بمعنی دیگر بار با و بفتح واو بمعنی لیکن **قولہ حکمت** اجل کائنات از روی ظاہر آدمی است و اذل موجودات سگ باتفاق خردمندان سگ حق شناس بہتر از آدمی ناسپاس **ش** اجل بتحتین و تشدید لام بمعنی بزرگتر کائنات بمعنی مخلوقات اذل بفتح اول و فتح ذال معجمہ و تشدید لام بمعنی خوارتر و مخفی نماند کہ حق شناس صفت کاشفہ است براے سگ چراکہ ہر سگ حق شناس میباشد ناسپاس قید احترازے چراکہ ہر آدمی ناسپاس نمی باشد سوال قیاس میخواست کہ بجائے ناسپاس ناسپاس بودی چراکہ نفی مصدر و اسم جامد بلفظ بی کنند چنانکہ بیعلم و بے زر جواب چند الفاظ خلاف القیاس ہم آمدہ اند و درین توضیح منجملہ آنہاست چنانکہ ناہنجار و نا امید **قولہ قطعہ** سگے را لقمۂ ہرگز فراموش + نگردد گر زنی صد نوبتش سنگ **ش** یاے مجہول در سگے براے تنکیر و ہمزہ در آخر لقمہ قائم مقام یاے وحدت نوبت بمعنی بار دگر **قولہ** وگر عمرے نوازی سفلۂ را + بکمتر چیز آید با تو در جنگ **ش** عمرے یاے وحدہ و در لفظ بکمتر بمعنے براے یا بسبب **قولہ حکمت** از نفس پرور ہنر وری نیاید و بی ہنر سروری را نشاید **مثنوی** مکن رحم برگاو بسیار خوار + کہ بسیار خوار است بسیار خوار **ش** بسیار اول و دوم بمعنے بسیار خورندہ و سوم بمعنے بسیار ذلیل **قولہ** چو گاو ار ہمی بایدت فربہی + چو خرتن بجور کسان در دہی **ش** لفظ ار برا و مہملہ بمعنے اگر دے تراء **قولہ حکمت** در انجیل آمدہ کہ ای فرزند آدم اگر تونگری دہمت مشتغل شوی بمال و اگر درویش کنمت تنگدل نشینی بحال پس حلاوت ذکر من کجا یابی و بعبادت من کے شتابی **ش** انجیل کتاب عیسی علیہ السلام معرب انگیلیں کہ مخفف انگلیون است بفتح اول و سکون نون و فتح کاف فارسی و سکون لام و ضم تحتانی و واو معروف مشتغل بکسر غین معجمہ اشتغال دارندہ بحال یعنی غمگین می نشینی بسبب حال خود و در بعضے بجاے حال لفظ ملال نوشتہ اند **قولہ قطعہ** گہ اندر نعمتے مغرور و غافل + گہ اندر تنگدستی خستہ و ریش **ش** برسر ہر دو مصرعہ لفظ گہ مخفف گاہ در نعمتے یاے خطاب و در تنگدستی مصدری **قولہ** چو در سرا و ضرا حالت اینست + ندانم کے بحق پردازی از خویش +

Islami Books Quran & Madni Ittar Ameen Pur Bazar House Faisalabad

https://archive.org/details/@madni_library

ش سرا و ضرا بالفتح سین و فتح ضاد معجمه و تشدید هر دو را مهمله بمعنے راحت و رنج و این هر دو لفظ
در اصل بالف ممدوده است یعنی سراء و ضراء و فارسیان بالف مقصوره خوانند یعنی همزه آخر
ظاهر نمیکنند مگر وقت اضافت و توصیف و در لفظ حالت ما خطاب ست بمعنی حال تو پردازی بمعنی مشغول
شوی چه پرداختن بمعنی مشغول شدن نیز آمده است سوای معنی کردن و آراستن و خالی کردن و لفظ از برای
تجاوز **قوله حکمت** ارادت بیچون یکے را از تخت شاهی فرود آرد و دیگرے را در شکم ماهی نگاه دارد
ش بیچون بمعنی بے کیف و بے مثل و آن الله تعالے است در فقرهٔ اول اشارت بسلیمان علیه السلام
که دیو انگشتری ایشان برده بود و مدتی از تخت شاهی جدا ماندند در فقرهٔ دوم اشارت بیونس علیه السلام که چهل
روز در شکم ماهی زنده ماندند **قوله بیت** وقت است خوش آنرا که بود ذکر تو مونس ٭ ور خود بود اندر شکم حوت
چو یونس ٭ ش مونس بالضم و کسر بمعنی رفیق و انیس حوت بالضم حاء مهمله و تاء فوقانی ماهی یونس بالضم نون و کسر
آن و فتح آن هر سه آمده درینجا بکسر نون باید خواند تا حرکت توجیه که حرکت ما قبل روی است مختلف نگردد
و درین بیت خطاب است بحق تعالے و مراد از شکم حوت درینجا بند بلا و حبس شدید است
قوله اگر تیغ قهر بر کشد نبی و ولی سر در کشند و اگر غمزهٔ لطف بجنباند بدان را به نیکان در رسانند ش
سر در کشند یعنے سر و گردن را از خوف بسوے سینه و دوش در کشند و این حالت در کمال خوف
باشد اگر کشیدن بصلهٔ لفظ در آید کشیدن بجانب اندرون باشد و اگر بصلهٔ لفظ بر آید بطرف
بیرون باشد غمزه اشارهٔ چشم و ابرو به نیکان یعنی بجاے نیکان **قوله قطعه** گر بمحشر
خطاب قهر کند ٭ انبیا را چه جاے معذرت است ٭ ش معذرت بکسر ذال معجمه عذر
و پوزش نمودن چه جاے معذرت است یعنی هیچ جاے معذرت نیست اے
هیچ طاقت عذر نباشد **قوله** پرده از روے لطف گو بردار ٭ کاشقیا را امید مغفرت است
ش یعنے از روے لطف پرده برداشتن را سوال کن که بد افعالان را نیز امید آمرزگاری است
اشقیا بالفتح جمع شقی بمعنے فاجر و بدکار است و کاف علت **قوله حکمت** هر که بتادیب دنیا راه صواب
نگیرد بتعذیب عقبے گرفتار آید ش تادیب ادب دادن مراد از تادیب اندک سزاے بد است
درینجا مراد از تادیب دنیا بیماری و افلاس و ذلت و نقصان مال و مردن اولاد وغیره و مراد
از راه صواب راه نیکی است **قوله تعالے** و لنذیقنهم من العذاب الادنی دون العذاب الاکبر

ترجمه می چشانیم این کافران را از عذابهاے کوچک سواے عذابهاے بزرگ مراد از عذابهاے
کوچک عذابهاے دنیا است مثل قتل و جزیه و اسر تا اینها دیده از کفر توبه کنند و مراد از عذاب بزرگ
احراق نار جهنم ترکیب لام براے افادهٔ معنی حال و نزد بعضے براے تاکید نذیقن مضارع متکلم
مع الغیر بالنون تاکید مشدد مفتوح است از باب افعال و ضمیر مستتر درو فاعل هم بالضم مفعول من جاره
تبعیضیه العذاب مجرور و موصوف الادنی اسم تفضیل صفت آن دون بالضم ظرف و مضاف العذاب
مضاف الیه و موصوف الاکبر اسم تفضیل صفت آن **قوله بیت** پند است خطاب مهتران آنگه بند
چون پند دهند نشنوی بند نهند ش خطاب درینجا بمعنی عتاب بزرگان شفیق باین ترتیب باشد پند اول و سوم
بباے فارسی بمعنی نصیحت و بند دوم و چهارم بباے عربی بمعنی قید و بند نهادن بمعنی زنجیر انداختن بر دست
و پا **قوله حکمت** نیک بختان بحکایت و امثال پیشینان پند گیرند پیش از آنکه پسینیان بواقعه
ایشان مثل زنند ش امثال بالفتح جمع مثل و مثال پیشینان جمع پیشین مراد سلف و سابقین واقعه
بکسر قاف بمعنی ماجرا و احوال و اشارت ایشان بسوی نیکبختان مثل زدن بفتحتین بطابقت دادن
ماجراے حال را بماجراے گذشته **قوله قطعه** نرود مرغ بسوے دانه فراز ٭ چون دگر مرغ بیند
اندر بند ٭ ش فراز بمعنی بیشتر و مے تواند که زائد باشد و خان آرزو نوشته که دانهٔ فراز
بمعنی جاے که دران دانه فراز کرده باشند انیم بهتر و در مصرعهٔ دوم بعد مرغ لفظ
را محذوف است و بند درینجا بمعنی دام **قوله** پند گیر از مصائب دگران ٭ تا
نگیرند دیگران ز تو پند ٭ ش مصائب بفتح میم و کسر همزه که حرف چهارم است جمع مصیبت
و تا براے علت یعنے تا حال و چنان تباه نشود که دیگران از دیدن آن خوف گیرند و عبرت پذیرند
قوله حکمت آنرا که گوش ارادت گران آفریده است چه کند که بشنود آنرا که کمند سعادت
کشان می برد چه کند که نرود ش گر بالفتح کاف عربی و سکون راے مهمله بمعنے ناشنوا اگر بشنود
بصیغهٔ اثبات است معنے چنین باشد که ناشنیدن لازم اوست چه کند که بشنود اگر و
و اگر نشنود بصیغهٔ نفی باشد معنی چنین توان گفت که چه علاج کند این حالت را که نمی شنود مگر
صورت اثبات اقوی است از نفی **قوله قطعه** شب تاریک دوستان خدا ٭ مے بتابد
چو روز رخشنده ٭ ش تاریک مضاف و دوستان مضاف الیه رخشنده بالضم بمعنی

For More Books Madni Library Group Whatsapp +923139319528

روشن اسم فاعل از رخشیدن کہ مخفف درخشیدن است قولہ این سعادت بزور بازو نیست
تا نبخشد خدای بخشندہ * ش واو حالیہ اشارت این سعادت بتافتن شب تاریک نور آتی
است یعنی حال آنست کہ اینچنین سعادت عظمیٰ بزور بازو کسے را حاصل شدن ممکن نیست مگر آنکہ
بفضل خود حقتعالے این مرتبہ عطا فرماید قولہ از تو بکہ نالم کہ دگر داور نیست * و از دست تو ہیچ
دست بالاتر نیست * ش از تو یعنی از مہاجرت تو در لفظ بکہ حرف با بمعنی حرف و کاف
کدامیہ یعنی نزد کسے فریاد کنم داور در اصل دادور بود یک دال را برائے تخفیف حذف کردہ اند
چون از قطعہ سابق دعوی شیخ در پردہ معلوم میشد کہ مرا مقام قرب حاصل ست چون اولیا را امر الٰہی
باظہار نیست لہٰذا درین قطعہ باخفائے آن مقام شوق و مہاجرت خود و عظمت او سبحانہ بیان میفرماید
قولہ آنرا کہ تو رہبری کنی گم نشود * و آنرا کہ تو گم کنی کسے رہبر نیست * ش درین بیت تلمیح است بآیت
آیت من یہدی اللہ فلا مضل لہ ومن یضلل فلا ہادی لہ قولہ حکمت گدائی نیک انجام بہ از پادشاہی
بد فرجام ش گدائی و پادشاہی ہر دو بیای مجہول زائدہ برای تحسین و روانی عبارت فرجام بالفتح و انجام ہم
مترادف اند بمعنی آخر کار و خاتمہ و بعضے اہل لغت نوشتہ اند کہ فرجام بمعنی نیکوئی آخر کار است درین صورت بجای
بد فرجام نافرجام درست باشد و نفی فرجام بلفظ مثل ناہنجار و ناکام صحیح باشد قولہ بیت غمے کز پیش
شادمانی بری * بہ از شادی کز پسش غم خوری * ش پیش بیای فارسی و فتح یای تحتانی بمعنی پس او
خوری بفتح خای معجمہ کہ بوے ضمہ دارد واو معدولہ باید خواند تا قافیہ درست نشیند قولہ حکمت
زمین را از آسمان نثار است و آسمان را از زمین غبار ش نثار بکسر ریختن ھو و جلس
از راہ تعظیم بر سر کسے و بالضم آنچہ ریختہ شود از زر و مراد از نثار آسمان باران است
قولہ کل اناء یترشح بما فیہ ترجمہ ہر آوندی ترشح کند آنچہ در وست ترکیب کل بالضم کاف و تشدید لام مضموم
جملہ مضاف اناء بکسر اول و نون و الف و ہمزہ بہ تنوین کسرہ مضاف الیہ یترشح مضارع معلوم
غائب مذکر از باب تفعل حرف با جارہ برائے تعدیہ و ما موصولہ یا موصوفہ مجرور محلاً فیہ جار مجرور
با متعلق خود صلہ ما قولہ بیت گرت خوے من آمد ناسزاوار * تو خوے نیک خویش
از دست مگذار ش معنی بیت ظاہر است قولہ حکمت حق تعالے می بیند و می پوشد
و ہمسایہ نمی بیند و می خروشد ش مفعول ہر دو بیند و پوشد معاصی است قولہ بیت نعوذ باللہ

اگر خلق غیب دان بودی * کسے بحال خود از دست کس نیاسودی ش نعوذ باللہ بضم ذال معجمہ یعنی پناہ
میخواہیم بخدا معمول است کہ چون امری منکر یا مہلک را وقوع فرض کنند لفظ نعوذ باللہ بزبان
میرانند یاء مجہول بودی و نیاسودی را یاء شرط و جزا می خوانند کہ در شرط و جزا ہر دو واقع میشود و در بعضی نسخ
مصرعہ ثانی چنین واقع شدہ مصرعہ بجان خویش کس از دست کس نیاسودی * درین صورت
با بجان قسمیہ یعنی مرا قسم جان خویش قولہ حکمت زر از معدن بکان کندن برآید و از بخیل بجان
کندن ش معدن بکسر دال است و بفتح دال نیز آمدہ بمعنی کان مثل کان آہن و کان زر ہندی کھان
گویند چون معدن و کان در عربی و فارسی مترادف اند پس با وجود معدن بلفظ کان حاجت نبود ظاہرا برای سجع
جان کندن کان کندن تجویز فرمودہ اند یا آنکہ کان کندن بمعنی از انواع و اطوار کندن باشد قولہ قطعہ دونان
نخورند گوشہ دارند * گویند امید بہ کہ خوردہ ش قبل از گوشہ لفظ در محذوف است یعنی در گوشہ نگاہ دارند دونان
جمع دون بمعنی پست ہمت و بخیل و غافل گویند دونان و در مصرعہ ثانی کاف نفی است یعنی دونان گویند کہ امید
خوردن بہتر است و خوردن بہتر نیست چرا کہ در امید خوردن لذات روحانی است و در خوردن لذت جسمانی
و در بعضے نسخ گوش دارند واقع شدہ یعنی بسوے مدح مالداری خود گوش را متوجہ میکنند ای ستائش خود
میشنوند قولہ فردا بینی بکام دشمن * زر ماندہ و خاکسار مردہ * ش مراد از فردا زمانہ عنقریب بکام بکسر
میم مضاف دشمن مضاف الیہ بکام دشمن یعنی موافق آرزوی بد خواہان و مفعول بینی مصرعہ ثانی است
و بکام دشمن حال است خاکسار بمعنی مانند خاک مراد از آن مرد حقیر و ذلیل ای مرد دون ہمت و بخیل قولہ
نکتہ دزدان دست کوتہ نکنند تا دست شان کوتہ نکنند ش کوتہ کردن اول بمعنی دست اندازی
باز کشیدن است و دوم کنایہ از بریدن دست قولہ حکمت ہر کہ بر زیردستان نبخشاید بجور زبردستان
گرفتار آید ش نبخشاید یعنی ترحم نکند قولہ مثنوی نہ ہر بازو کہ در وی قوتی ہست * بمردی عاجزان را
بشکند دست ش مراد از بازو صاحب بازو است و نون نفی بر مصرعہ اول برای نفی تمام مضمون
بیت یعنی ہر صاحب بازو کہ در وے قوتی ہست برای اظہار مردانگی خود دست عاجزان را شکستن
نبایستے قولہ ضعیفان را منہ بر دل گزندی * کہ در مانی بجور زورمندی ش گزند بفتحتین و کاف
فارسی و بضم اول نیز گفتہ اند یعنی آسیب و رنج و یاء وحدت نہی در مانی یعنی عاجز شوی و یاء
زورمندی برائے نکرہ قولہ حکمت عاقل چون خلاف از میان آید بجہد و چون صلح بیند لنگر نہد

گرانجا سلامت بہ گران است و اینجا حلاوت ورمیان ش یعنے حاصل کار او نیست کہ چون میان ہم
جنگ ظاہر آید از جمع بیرون میرود و لنگر نہادن برجاے خود قائم ماندن استارت آنجا لبوی محل
خلاف دجنگ و گران بکسر کاف عربی بمعنے کنارہ و کاف بالاے آنجا براے علامت و اینجا اشارت
بطرف مقام صلح و لفظ حلاوت لطفے دارد چراکہ ہنگام صلح دو تخاصم شیرینی نیز بحاضرین تقسیم می شود
قولہ حکمت مقامر را سہ شش می باید و لیکن سہ یک می آید ش مقامر بضم اول و کسر میم دوم قمار باز
و حریف شش شہ ردہ کنایہ از نقش مراد سیک شدی یعنی کانے کنایہ از نقش خلاف مقصود قولہ بیت ہزار بار
چراگاہ خوشتر از میدان + ولیک اسپ ندارد بدست خویش عنان + ش مراد از میدان درینجا میدان
جنگ و کار زار است یعنی در حق اسپ ہزار درجہ سبزہ زار از میدان جنگ خوشتر است ولیکن اختیار
بدست او نیست ہمین طور اختیار ما بندگان بدست مختار حقیقی است قولہ حکایت درویشے در
در مناجات می گفت یارب بر بدان رحمت کن کہ بر نیکان خود رحمت کردہ کہ مر ایشان را نیک
آفریدی ش در لفظ کردہ ہمزہ علامت یاے خطاب حاصل ازین حکایت آنکہ اہل کرم
را باید کہ بر مجرمان ترحم کنند قولہ حکایت اول کسیکہ علم بر جامہ و انگشتری در دست چپ کرد جمشید
بود ش علم بفتحتین بمعنے نقش و نگار لفظ کرد متعلق خبر ہر دو فقرہ واقع شدہ بعد فقرۂ اول محذوف
و بجۂ ثانی مذکور و در بعض نسخ بالعکس مگر در فقرۂ اول بمعنے ساخت و در ثانی بمعنی پوشیدہ
و جمشید بکسر شین معجمہ و یاے مجہول و معروف نیز جائز بادشاہی عظیم الشان از بادشاہان سلف
ملک عجم قولہ گفتندش چرا زینت بچپ دادی کہ فضیلت راست راست ش کاف علت راست
اول بمعنے دست راست و لفظ راست ثانی دو لفظ است یکے را و دوم است قولہ گفت راست
را زینت راستی تمام است ش یعنے کافی است قولہ قطعہ فریدون گفت نقاشان چین را +
کہ پیرامون خرگاہش بدوزند ش فریدون بادشاہے عظیم الشان از شاہان عجم بعد جمشید و ضحاک نقاشان
درینجا مراد از چکین دوزان کہ ہنر نقاشی و کتابت ہم داشتہ باشند پیرامون بفتح باے فارسی و ضم
میم و واو معروف بمعنے گرداگرد خرگاہ در اصطلاح بالفتح بمعنی خیمۂ کلان چراکہ خر بالفتح بمعنے
کلان است و گاہ بمعنے خیمہ چون لفظ خر درین محل کراہیت دارد لہٰذا بجاے مرفوع آن بکسر
خوانند و بعضے شراح نوشتہ اند کہ خر بالکسر در زبان پہلوے بمعنی خوشی و سرور است

و ضمیر شین راجع بطرف بدان و مفعول بدوزند مضمون بیت آیندہ قولہ بدان را نیک دار اے مرد ہشیار
کہ نیکان خود بزرگ و نیک روزند ش نیک روز بمعنی خوش نصیب چراکہ مخفف نیک روزی
است قولہ حکایت جوگے را گفتند کہ با چندین فضیلت کہ دست راست دارد خاتم چرا
در دست چپ کنند گفت نداری کہ اہل فضل ہمیشہ محروم اند ش اہل فضل اہل کمال و اہل علم
قولہ بیت آنکہ شخص آفرید روزی و بخت + یا فضیلت ہمی دہد یا بخت ش شخص بمعنی
کالبد بمعنی بدن و تن روزی معاش و قوت فضیلت عبارت از علم و دانش و کمال دیگر فنون و مراد
از بخت دولت و جاہ قولہ حکمت نصیحت بادشاہان کسی را مسلم است کہ بیم سر ندارد یا امید زر ش مسلم
بمعنی لائق و سزاوار قولہ مثنوی موحد چہ در پای ریزی زرش + چہ شمشیر ہندی نہی بر سرش + ش موحد بکسر حاء مہملہ
مشددہ کسیکہ فاعل خیر و شر بعقیدۂ کامل حق تعالی را داند در ہر دو مصرعہ لفظ چہ برای تسویہ یعنی برابر ضمیر شین در ہر جا
راجع بموحد یعنی او را و شمشیر ہندی در عرب و عجم در تیزی و آبداری شہرت دارد چہ فولاد ہند بہتر باشد قولہ
امید و ہراسش نباشد زکس + برین است بنیاد توحید و بس + ش امید از منفعت و ہراس از مضرت و ضمیر
شین راجع بموحد قولہ حکمت بادشاہ از بہر دفع ستمگاران است و شحنہ براے خونخواران و
قاضی مصلحت جوی طراران ہرگز دو خصم بحق راضی نشوند تا پیش قاضی نروند ش یعنے
پادشاہ از قوت قاہرۂ خود حکام ستمگار را دفع میکند و شحنہ یعنے کوتوال خونیان را براے قصاص
گرفتار می نماید طرار بالفتح والتشدید گرہ کُش یا مراد از مردم زبان آور کہ بقوت نطق بر دیگرے متصرف
شود یعنی قاضی مصلحت این قوم میجوید کہ ہر چہ لائق اینہا باشد بعمل آرد و لفظ است بعد
فقرۂ دوم و سوم مقدر است براے رعایت سجع مراد از حق کلمۃ الحق است و راضی بمعنی پذیرندہ
یا بمعنی قانع تا پیش قاضی نروند از شنیدن حکم کتاب بجالت نبرند و در بعض نسخ واقع
شدہ ہرگز دو خصم راضے پیش قاضی نروند خصم بکسر میم موصوف و راضے صفت یعنی
اگر ہر دو مصالحہ نمایند حاجت بحکم قاضی ندارد و در بعض چنان دارد گشتہ ہرگز دو خصم راضی
از پیش قاضی روند بسکون یا سم درین صورت استفہام اقراری است کہ بظاہر اقرار و در معنی انکار
یعنے از پیش قاضی ہر دو راضی نمیروند بلکہ یکے راضے و دیگرے ناخوش میرود قولہ قطعہ چو حق
معاینہ بینی کہ می بباید داد + بلطف بہ کہ بجنگ آوری و دلتنگی + ش معاینہ بضم میم و فتح

https://archive.org/details/@madni_library
For More Books Madni Library Group Whatsapp +923139319528

https://archive.org/details/@madni_library

حرف چہارم کہ یاے تحتانی است رو بر دے نخود چیزے را دیدن و دریجا بر وجہ یقین و لفظ حق زمانہ برای وزن بمعنی حق را بصاحب حق باید داد و در مصرعہ ثانی کاف با فادہ نفی **قولہ** خراج گر نگذارد کسے بطیب نفس بقہر زو بستانند مرد سرہنگے - **ش** طیبت بکسر طا حطی وسکون یای تحتانی و فتح بای موحدہ و فوقانی بمعنی خوشی و رغبت مرد سرہنگی مرد یکہ از تابعان سرہنگ باشد و سرہنگ سردار فوج را گویند و ہنگ بمعنی فوج و لشکر آید و جمع شدن کسرہ اضافت با یای نسبت منافقہ ندارد بلکہ افادہ معنی توصیف میکند چون دیبای رومی و حسن فرنگی و چون مرد اسم جنس است معنی جمعیت در خود دارد لہذا مرد بمعنی مردان باشد و در بعض نسخ مصرعہ ثانی چنین نوشتہ مصرعہ بقہر زو بستانند امیر سرہنگے **قولہ حکمت** ہمہ کس را تنش شیرینی بلکن کنند و قاضیان را بشیرینی **ش** کند بضم کاف عربی وسکون نون ضد تیز شیرینی کنایہ از رشوت و این شہرت دارد چراکہ چون برشوت نقدی میدہند گویند کہ برای شیرینی خوردن شما است **قولہ بیت** قاضی کہ برشوت بخورد پنج خیار + ثابت کند از بہر تو دہ خربزہ زار **ش** مراد از پنج خیار اندک مقدار از مالیت خیار بکسر خای معجمہ با درنگ و در خوردن پنج خیار تعریض است بقاضی چہ خوردن پنج خیار از عادات انسان نیست مگر آنکہ بہائم و دواب بخورند پس ازین ثابت شد کہ قاضی رشوت خوار بمنزلہ دواب است خربزہ بفتح خای معجمہ و ضم بای موحدہ خربزہ زار بمعنی فالیز **قولہ حکمت** قحبہ پیر از نابکاری چہ کند کہ توبہ نکند و شحنہ معزول از مردم آزاری **ش** قحبہ بفتح شہرت دارد و محققین نوشتہ اند کہ بالضم است مشتق از قحاب بضم کہ بمعنی سرفہ باشد چون فواحش عرب مردان را بہ آواز سرفہ طلبند بقحبہ مسمے شدند نابکارے بیای موحدہ دیبای مصدری چنانکہ ہر چہ بکار نیاید یعنی کار ناکردنی اے زنا نزد فقیر مولف این دو فقرہ در اصل چنین بودہ باشد قحبہ پیر چہ کند از زناکاری و شحنہ معزول از مردم آزارے ناسخان از تحریف درہم کردہ اند **قولہ بیت** جوان گوشہ نشین شیر مرد راہ خداست + کہ پیر خود نتواند ز گوشہ برخاست + **ش** مراد از جوان گوشہ نشین جوان صالح است **قولہ فرد** جوان سخت میباید کہ از شہوت بپرہیزد + کہ پیر سست آلت را خود آلت بر نخیزد + **ش** سخت دریجا بمعنی قوی و تندرست و شہوت دریجا مراد از شہوت حرام **فائدہ** آلت در لغت بمعنی چیزے کہ وسیلہ لحصول چیزے باشد مثل قلم آلت کتابت و تیشہ آلت قطع چوب ہمچنین قضیب آلت نسل است در زمان سابق

این لفظ را بسبیل کنایہ و اخفا استعمال میکردند از کثرت استعمال حالا حکم صراحت پیدا کردہ **قولہ حکمت** حکیمی را پرسیدند چندین درخت نامور کہ خدا تعالی آفریدہ است بلند و برومند ہیچ یکے را آزاد نخوانند مگر سرو را کہ ثمر ندارد درین چہ حکمت است **ش** لفظ بلند و برومند حال است برای چندین درخت نامور و در لفظ برومند واو زیادہ است چراکہ چون کلمہ دو حرفی را بلفظ مند کہ بمعنے صاحب است مرکب کنند واو در میان زیادہ کنند چنانکہ دو تنومند **قولہ** گفت ہر یکی را محصول بوقت معین گاہے بوجود آن تازہ نماید و گاہے بعدم آن پژمردہ و سرو را ہیچ ازین نیست وہمہ وقت خوش است و این صفت آزادگان است **ش** وجود بمعنی یافتہ شدن و عدم بمعنی نبودن **قولہ قطعہ** بر آنچہ میگذرد دل منہ کہ دجلہ بسے + پس از خلیفہ بخواہد گذشت در بغداد **ش** دجلہ بالفتح و بالکسر نام رودے است کہ در میان شہر بغداد میگذرد و خلیفہ در زمانہ سابق لقب سلاطین بغداد کہ آنہا از نسل حضرت عباس عم رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم بودند اکثر از آنہا عالم بودہ اند و بخواہد گذشت بصیغہ اثبات و بر آنچہ میگذرد اشارت است بسوی حکومت و دولت یعنے بر جاہ و ثروت دنیای فانی خوشدل و شکی مباش حتی کہ سلطنت خلفای بغداد کہ بکمال عروج است آخر روزی از بغداد منقطع خواہد شد و دجلہ ہمچنین بسے مدت در بغداد جاری خواہد ماند یعنی ہیچ تفاوت در ارکان عالم راہ نخواہد یافت چنین شیخ در بوستان فرماید بسا مدبسے ماہ پروین و ہور + تو سر بر نداری ز بالین گور + **قولہ** گرت ز دست برآید چو نخل باش کریم + ورت ز دست نیاید چو سرو باش آزاد + **ش** نخل درخت خرما کہ سوائے خرمای شیرین از جمیع اجزای نخل بمردم نفع میرسد **قولہ** شید دو کس مردند و حسرت بردند یکی آنکہ داشت و نخورد و دیگر آنکہ دانست و نکرد **بیت** کس نماند بخیل فاضل را + کہ نہ در عیب گفتنش کوشد + **ش** فاضل در لغت افزون آمدہ و باصطلاح عالم علوم مدونہ زبان عربی و بخیل بسکون لام صفت و فاضل موصوف کہ کسرہ آخرش از جہت قلب ترکیب ساقط شدہ و فاعل کوشد محذوف و آن خلق است و درین بیت تعقید لفظی است حاصل معنی آنست کہ در عیب گوئی فاضل بخیل خلق کوشش نکنند این معنی را کسے نفہمیدہ اند بلکہ ہمہ مذمت فاضل بخیل میکنند خلاصہ اینکہ عیب بخیل اینقدر زشتی دارد کہ کمال علم مانع مذلت نتوانند شد **قولہ** ور کریمی دو صد گنہ دارد + کرمش عیبہا فرو پوشد **ش** معنی بیت ظاہر است

Islami Books Quran & Madni Ittar Ameen Pur Bazar House Faisalabad

https://archive.org/details/@madni_library

خاتمۃ الکتاب

قولہ تمام شد کتاب گلستان واللہ المستعان ش مستعان بالضم یاری خواستہ شدہ یعنی مردم در هر امرے یاری از وے بخواهند و این عبارت دو فقره است فقرهٔ اول تمام شد کتاب گلستان و فقره دوم برعایت سجع والله المستعان یعنی الله تعالیٰ یاری خواستہ شده است در اتمام تصنیف این کتاب یا یاری خواستہ شده است در قبولیت این کتاب قولہ بتوفیق باری عز اسمہ درین جملہ چنانکہ رسم مولفان است از شعر متقدمین بطریق استعارت تلفیقے نرفت ش باری یکی از اسمائے الٰہی است بمعنی پیدا کننده در اصل بآخر همزه دارد و فارسیان همزه را بیا بدل کرده اند عز اسمہ بفتح عین مهملہ و تشدید زا معجمہ مفتوح بمعنی گرامی است نام او و درین جملہ یعنی در تمام تصنیف این کتاب مولفان بضم میم و فتح همزه که بصورت واو است بمعنی جمع کنندگان چہ مولف اسم فاعل است از تالیف استعارت عاریت خواستن تلفیق بتقدیم فا بر قاف بمعنی فراهم آوردن و بمعنی تضمین کردن و در بعض نسخ تلفیف واقع است بدو فا بمعنے درپیچیدن نزد فقیر مولف بہتر است تا باید لفظ مولفان فافهم و در بعضے تلقیف بتقدیم قاف بر فا بمعنی زود سخن بزبان کسے دادن و یائے مجہول در تلفیقے برائے تنکیر یا وحدت است یعنی در کتاب از اشعار دیگران چنانکہ عادت بعضے از مولفان است درج نساختہ ام همہ از نتائج فکر من است قولہ بیت کہن خرقۂ خویش پیراستن + بہ از جامۂ عاریت خواستن + ش پیراستن بمعنی درست کردن و باصطلاح آوردن عاریت بہ تشدید یا و بتخفیف آن آنچہ بدهند و باز بگیرند قولہ اغلب گفتار سعدی طرب انگیز است و طیبت آمیز ش اغلب بمعنی اکثر طیبت بالکسر بمعنے خوش طبعی و طیبت آمیز این ترکیب بمعنی اسم مفعول است یعنی طیبت آمیختہ شده قولہ کوتہ نظران را بدین علت زبان طعن دراز گردد کہ مغز دماغ بیهوده بردن و دود چراغ بیفائده خوردن کار خردمندان نیست ش کوتہ نظران را یعنی پست فکران را بدین علت یعنی باین سبب کہ اکثر گفتار من طیبت آمیز است و بظاهر کلام من در بعض محل بوئے هزل دارد زبان طعن و تشنیع باین کلمات دراز خواهد شد کہ سعدی مغز دماغ بیهوده صرف کرده است و شبها در تصنیف این خرافات دود چراغ بیفائده خورده است و اینچنین حرکت کار خردمندان نیست مخفی نماند کہ اضافت مغز و دماغ اضافت ظرف و مظروف است بسوئے

ظرف یا اضافت جزو است بسوئے کل چہ مغز بمعنی مخ است بالضم و خاو معجمہ کہ بهندی بهیجا گویند و دماغ بمعنی اندرون راس کہ مرکب است از مخ و از رده و شرائین و دو غشاو کہ یکے تاریک است و دیگر صلب قولہ ولیکن برای روشن صاحبدلان کہ روئے سخن در ایشان است پوشیده نماند ش یعنے روئے سخن من بانہا است ای حرف بہ اینہا گفتہ میشود و مخاطب من ایشانند قولہ کہ در موا عظ شافی را در سلک عبارت در کشیده است ش در بضم دال و فتح را مهملہ اول بمعنے مروارید هائے بزرگ مواعظ جمع موعظت کہ نصیحت باشد و شافی شفا دهنده از بیماری نفس و وافی بمعنی کامل بهمہ صفات قولہ و داروے تلخ موعظت بشهد ظرافت آمیختہ ش ظرافت بفتح خوش طبعی و مزاح قولہ تا ملول الیشان از دولت قبول محروم نماند ش اشارت ضمیر ایشان بسوئے حاضرین مجلس پند و نصائح است کہ معقول و متصور فے الذهن هستند ملول یعنی رنجیده و بیزار یعنی تا طبع ملول این مردم از قبول این نصائح کہ بمنزلہ دولت است محروم نماند از لفظ ولیکن تا اینجا عذر گفتار مطائبہ آمیز است یعنی کلام هزل آمیز من فقط برای ضرورت رفع ملال نصیحت شنوندگان است قولہ مثنوی ما نصیحت بجائے خود کردیم + روزگاری درین بسر بردیم ش یعنی ما هر نصیحت را بموقع و محل خود کرده ایم یعنے در هر مقام کہ مے بایست بهمان مقام ادا کردیم یا آنکہ ما در معنی خود را نصیحت در آخرت کردیم زیرا کہ نصیحت غیر نصیحت خود است یعنے موجب رفعت درجۂ خود است قولہ گر نیاید بگوش رغبت کس + بر رسولان بلاغ باشد و بس ش اضافت گوش بسوئے رغبت اضافت اقترانی است یعنی چون بگوش کسے کہ مقترن بحالت رغبت باشد نگنجائش نگیرد حاصل آنکہ اگر کسے نصیحت مرا قبول نکند من بری الذمہ گشتم بلاغ بفتحین معجمہ رسانیدن پیام و درین مصرعہ آخر تلمیح و اقتباس است ازین آیت ما علی الرسول الا البلاغ یعنی نیست بر پیغام رسانندہ مگر رسانیدن پیغام قولہ قطعہ یا ناظر فیہ سل باللہ مرحمۃ ترجمہ ای نظر کنندہ درین کتاب سوال کن بخدا بخشش را قولہ علی المصنف و استغفر لصاحبہ ترجمہ بر مصنف آمرزش خواه برائے صاحب این کتاب ش مخفی نماند کہ مراد از صاحب ممدوح است یعنی با دشاه یا شاهزاده قولہ و اطلب لنفسک من خیر ترید بہا ترجمہ و طلب کن برائے ذات خود نیکوئی را کہ اراده داری بآن قولہ و بعد ذلک غفرانا لکاتبہ ترجمہ و بعد ازین بخواه بخشش مر نویسندۂ این کتاب را

For More Books Madni Library Group Whatsapp +923139319528

ترکیب یا حرف ندا ناظرًا منادی نکرہ و لہذا منصوب است فیہ جار مجرور سل بالفتح امر حاضر مذکر
دراصل اسأل بود حرکت ہمزہ متحرک را بقاعدہ خود بما قبل دادند التقاء ساکنین شد میان ہمزہ
ولام ہمزہ را حذف کردند ہمزہ وصلے اول را کہ برائے ضرورت ابتداء سکون بود نیز ساقط کردند
چراکہ حالا بآن حاجت نماند سل حاصل گشت باء جار لفظ اللہ مجرور و مفعول بہ رحمتہ مفعول دوم علے
جار صفت مجرور واو عاطفہ استغفر امر حاضر مذکر لام جار صاحب مجرور و مضاف و ضمیر ہا کہ راجع است
بسوئے کتاب مضاف الیہ و اطلب بالفتح واو عاطفہ و سکون طائے بیدرج ہمزہ وصل امر حاضر معلوم
مذکر باب نصر لام جار نفس مجرور و مضاف و کاف مضاف الیہ خیرًا مفعول موصوف ترید بہا صفت آن
ترید مضارع معلوم حاضر باب افعال باء جار و ضمیر ہا کہ برائے مؤنث است راجع بخیر مجرور محلًا و
بعضے راجع کنند بنفس کہ مؤنث معنوی است واو عاطفہ بعد مضاف ذٰلک مضاف الیہ غفرانا مفعول
اطلب کہ محذوف است بقرینہ لام جار کاتب مجرور و مضاف و ضمیر کہ راجع است بکتاب مضاف الیہ
و این قطعہ در بحر بسیط مثمن است بعض اجزا مخبون و بعضے سالم وزن سالمش این بحر مستفعلن
فاعلن فاعلن چہار بار مستفعلن را مخبون کنند مفاعلن مے شود و فاعلن مخبون فعلن مے گردد
بکسر عین قولہ قطعہ دیگر یوان لی یوم التلاق مکانۃ ترجمہ اگر تحقیق مرا در روز قیامت
باشد مرتبہ قولہ عند الرؤف لقلت یا مولٰنا ترجمہ نزد خداے مہربان ہر آئینہ گویم اے
صاحب من قولہ انا المسئی و انت مولی محسن ش منم بدکار و حال آنکہ تو خداوند
نیکوکار ہستی قولہ ما قد اساءت و اطلب الاحسانا ترجمہ آگاہ باش تحقیق بدکردم و حالانکہ
طلب میکنم نیکوئی را ش مخفی نماند کہ تلاق در اصل تلاقی بود مصدر تفاعل از ناقص یائی
بمعنی ہمدیگرے را دیدن و ملاقات کردن یاء از آخر آن برائے تخفیف حذف شدہ است چون
در روز قیامت مردم عالم ہمدیگر را خواہند دید لہذا آن روز را یوم التلاق گویند مکانۃ بفتح
بمعنے مرتبہ و عزت مسی بضم میم و کسر سین مہملہ و سکون یائے تحتانی و بعدہ ہمزہ اسم فاعل از اساءۃ
کہ مصدر باب افعال است ماخذ سوء کہ اجوف و مہموز اللام است بمعنے بدی پس مسی بمعنے
بدکردار باشد ترکیب بیت اول لو بالفتح حرف شرط ان بالفتح و تشدید یکے از حروف مشبہ
بالفعل ناصب اسم و رافع خبر لام جار یائے متکلم مجرور متعلق است بثابت محذوف

ثابت با متعلق خود خبر مقدم آن شد یوم ظرف و مضاف التلاق مضاف الیہ متعلق است بمکانۃ
منصوب کہ اسم مؤخر است آن را عند ظرف مضاف الرؤف مضاف الیہ نیز متعلق است بمکانۃ لام
مفتوح حرف تاکید قلت فعل با فاعل یا حرف ندا مولٰی مضاف نا مضاف الیہ مضاف با مضاف الیہ خود
منادی ترکیب بیت دوم انا مبتدا المسی خبر واو حالیہ انت مبتدا مولٰی موصوف محسن صفت
مجموع خبر مبتدا ہا حرف تنبیہ قد حرف تحقیق اسأت فعل با فاعل واو حالیہ اطلب فعل با فاعل الاحسانا
مفعول بہ فعل با فاعل و مفعول خود جملہ فعلیہ شدہ حال شد از ذوالحال کہ تائے متکلم است
و این در بحر کامل است بعضے اجزا بر وزن متفاعلن و بعضے مضمر بر وزن متفاعلن بسکون
حرف دوم و بعضے مضمر مقطوع بر وزن مفعولن و بعضے موقوص بر وزن مفاعلن رباعی
حمدًا لسمیع عزیز المتعال + کین نامۂ نغز شد مشرف بکمال + امید ز منصفان چو بینند خطا
از خامۂ اصلاح نمایند اسبال + چشمداشت از ماہران ادراک و امید از صاحب طبعان
سراپا ادراک کہ چون بہائے چشم بسیر این گلستان معانی و گلگشت این سر بستان
نکتہ دانی پردازند اگر غنچۂ مضمونے از سرد مہری لسیان بر شاخسار تبیان محتاج شگفتن بنظر
درآید بہ نسیم بہاری اصلاح نضارت و انبسام آن بذل عنایت فرمایند و مانند سلیم الذہن
سادہ خاطر خنگ عزم را آہو گیر نسازند مصرعہ کہ ہیچ نفس بشر خالی از خطا نبود +
چون در سنہ یکہزار و دو صد و پنجاہ و نہ ہجری این شرح باتمام رسید منشی خوش طرز صاحب طبع
صافی فرخندہ خصال منشی جھمد لال تاریخ اتمام بنظم آوردہ مصرعہ مادۂ تاریخ اینست
مصرعہ بناء نامیزد عجب شرح گلستان + جامع فضائل مکتبہ مظہر کمالات وہبیہ ساحر
سحر حلال منشی ہیرا لال بست و پنج دروازہ تاریخ از بحر خیال رسا بر آوردہ ہمہ را در پنجابست
کردن تطویل انگاشتہ تحریر چہار را دعا زبان مے پردازد اول تحقیقات مفصل ۱۲۵۹ دوم مجمع الدرایات ۱۲۵۹
سوم تحفۂ سخن گلستان چہارم ریاض القوانین فقط شرح بے نظیر کتاب دلپذیر من تصنیفات و
تالیفات قدوۃ المحققین درگاہ ایزدے و پیشوائے مدققین بارگاہ لم یزلے سالک مسالک
دین متین مولوی محمد غیاث الدین صاحب اشرق اللہ ثراہ و جعل الجنۃ مثواہ
باتمام رسید فقط

خاتمۃ الطبع
از جانب کارپردازان مطبع

ابی ترمرواریدکہ نظم کردہ آید در سلک بیان حمد مبدع است کہ عالم را بلا سبق مادہ ومثال پیدا کردہ ازہی ترشگوفہا کہ نثر کردہ شود در دامن ہای اذہان نعت رسول کہ ہمہ پیدا کردہ را بطفیل او ہویدا کرد مخفی نماند کہ رموز و دقائق وحکم گلستان حضرت مصلح الدین سعدی شیرازی آنچنانکہ مغلق افتادہ کہ ہم از اختلاف آرای شارحین ہویداست وہم از اختلاف نسخ قدیمہ وجدیدہ پیدا۔ ہر دیدہ ور از تماشای این باغ باندازۂ بینش جلوہ بہاری دیگر دیدہ است ہر گلچین باندازۂ وسعت دانش گلہای معانی تازہ وتر چیدہ فاما آفرین بر دل ودماغ معنی آفرین کہ شرحش اسم با مسمےٰ بہار باران نام دارد یعنی مخزن العلوم جناب مولوی غیاث الدین رامپوری تغمدہ اللہ بغفرانہ کہ حسب ارشاد عالم باخود جناب مولوی عظیم الدین صاحب خلف الصدق مصنف مبرور لہذا انتقال حقوق تالیف بجانب مطبع منشی نول کشور واقع لکھنؤ ہم در مطبع موصوف بتحریک عمیم الاخلاق جناب مولوی عبید اللہ صاحب رجسٹرار دار السرور رامپور لقدردانی مالک مطبع موصوف بماہ جنوری ۱۸۹۱ء باہتمام بالیتہ صحت وحسن طبع بار اول بجلوہ افروزی بہار تازہ رسیدہ بود وپس بار دوم بعلو ہمت شائق اشاعت نوادر ہر فن جناب بابو پراگ نراین صاحب مالک مطبع موصوف بماہ جولائی ۱۸۹۷ء باآب ورنگ طبع دومین طراوت بخش دیدۂ شائقین گردیدہ بود بار سوم ہم بحسب ایمائے بابو صاحب ممدوح بغرتاب انور صفای طبع بماہ جولائی ۱۹۰۶ء مطابق ماہ جمادی الاولےٰ ۱۳۲۴ ہجری سواد بخش مشتاقان دیدہ ور آمد الحال بار چہارم بتصحیح وتنقیح کامل علماء مطبع لجالی ہمتی ذی الجود والجزائن جناب منشی بشن نراین صاحب بھارگو مالک مطبع مذکور باہتمام کیسر داس سیٹھ سپرنٹنڈنٹ چاپ گشتہ کحل الجواہر النظار نظار گیان گردید + فقط۔

اعلان حق تصنیف اس کتاب کا بحق نولکشور پریس محفوظ ہے

کتابخانہ

نام کتاب	قیمت
خارستان۔ حکایات پند ونصائح بطرز گلستان سعدی از ملا مجد الدین۔	۸/
عقد گل وعقد منظوم یعنی انتخاب گلستان وبوستان۔	۹/
بوستان جلی قلم بحررۂ منشی شمس الدین صاحب اعجاز رقم مرحوم کاغذ سفید حنائی۔	عہ/
بوستان محشی کلان۔ اس مین ضروری حواشی درج ہین۔	۱۳/
بوستان محشی متوسط قلم مطبوعہ مطبع علوی نہایت ہی صحیح اور صاف چھپی ہے۔	۸/
بوستان۔ محشی خورد۔	۵/
بوستان مترجم منظوم۔ معمولی ترجمہ نہین ہے بلکہ کمال یہ ہے کہ بوستان کی بحر مین ہر شعر کا شعر مین ترجمہ کیا ہے از نغشی گو ہند پرشاد فضا	۱۳/
بہار بوستان۔ بوستان کی جامع شرح از منشی ٹیکچند بہار صاحب مہار عجم جیسی شرح ہے۔	عہ/
اخلاق جلالی محشی۔ منشی فاضل کے کورس مین ہے اور عموماً طلباء کے درس مین داخل ہے۔	عہ/
اخلاق ناصری۔ منتہیان فارسی کے درس مین داخل ہے اور اخلاق مین بڑے پایہ کی کتاب ہے از علامہ نصیر الدین طوسی کاغذ سفید گندہ۔	عہ/
اخلاق محسنی۔ داخل درس از ملا حسین واعظ کاشفی۔	۸/
مثنوی سلسبیل۔ اخلاق وموعظت مین ایک در بے بہا ہے از حکیم منور حسین صاحب امروہوی۔	۲/
مجموعہ صد پند سودمند حضرت لقمان کی نہایت قابل قدر نصائح۔	۳/۲ پا
گلستان حکیم قاآنی۔ سعدی کی گلستان کے جواب مین لکھی گئی ہے مختصر حکایات اور چسپان اشعار۔	۴/
تکمیل المجبور۔ عبرت انگیز نصائح اموات وقبور اور عالم برزخ کے حالات مترجمہ جناب مولوی محمد اسمٰعیل صاحب کاندھلوی	۱۱/
اسرار غفلت۔ انسان کو اپنی غفلت سے باخبر کرنے کے لئے ایک عمدہ رسالہ ہے از منشی ظہیر الدین بلگرامی	۴/۲ پا
چراغ ایمان۔ علم معامین شرع اور تصوف کی خوبیان بیان کی گئی ہین	عہ/
شرح تعرف۔ وہ جامع اخلاق کتاب	

نام کتاب	قیمت
ہے جسے دیکھ کر اسکے مصنف کی تحسین و آفرین مین بے اختیار ہونا پڑتا ہے۔ اسکی نتیجہ انگیز حکایات سے ممکن نہین کہ آدمی کے دل پر اثر نہ پڑے قرآن کی اکثر آیات کی جو تفاسیر لکھی ہین عجیب و غریب و قابل دید ہین کاغذ خوشنما چار جلد یکجائی یہ کتاب بہت کمیاب ہو گئی تھی جسے نہایت محنت اور جانفشانی سے صدیق خواجہ خجندی نے شائع کرایا	للعہ
بہار باران شرح گلستان۔ مولانا غیاث الدین رامپوری کی لکھی ہوئی شرح ہے جس مین نہایت تحقیق و تدقیق سے کام لیا گیا ہے۔	عہ
کتب اخلاق اُردو	
ترجمہ غنیۃ الطالبین مستند و مشہور تصنیف حضرت غوث اعظم شیخ عبدالقادر صاحب رح جیلانی قدس سرّہٗ مترجمہ جناب مولٰنا حافظ حکیم شاہ ظہیر احمد صاحب ظہیری انسہوانی المخاطب ظہیر العلما بدایونی ترجمہ نہایت سلیس اور مقبول عام ہے کاغذ گندہ	سے
جامع الاخلاق۔ یعنی اخلاق جلالی	

نام کتاب	قیمت
کا اُردو ترجمہ	۷ر
باب دانش۔ مضامین دل پسند متضمن نصائح سود مند از مولوی کریم بخش صاحب	۲ر۶پ
ذخیرۂ سعادت۔ یعنی پستک بھامنی بلاس کا ترجمہ مولفہ لالہ لال جی۔	۲ر
اوقات عزیزی۔ وقت کی قدر کرنے کے متعلق نصیحتین۔	۴ر
معدن تہذیب۔ اخلاق کی درستی متانت اور تہذیب کے اصول کے لئے عجیب کتاب ہے جلد اس کی نہایت خوشنما ہے مصنفہ مرزا حبیب حسین صاحب بی۔ اے	۵ر
آبحیات۔ یعنی انسان کن باتون پر عمل کرنے سے حیات ابدی حاصل کر سکتا ہے	۳۰ر
کیمیاے حکمت۔ علم اور ادب کے فضائل کا بیان	۲ر۶پ
محبوب الاخلاق۔ اخلاق محسنی کا سلیس عام فہم ترجمہ مترجمہ راجہ راجیشور راؤ صاحب	۹ر
رسالہ شرافت۔ جوہر شرافت کے اصلی معنی۔ اور اُسکا بیان۔	۶ر

المشتہر
منیجر نولکشور پریس صیغۂ بک ڈپو لکھنؤ